

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

GYÖRGY LAJOS

L. TAG

A MAGYAR REGÉNY
ELŐZMÉNYEI

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST

1941

A. M. T. AKADEMIA
FÖRSTÄMMAN

A

289285

MAGYAR REGÉNY ELŐZMÉNYEI

ÍRTA

GYÖRGY LAJOS

L. TAG

A M. T. AKADEMIA
FŐTTKÁRI HIVATALA

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

BUDAPEST

1941

MTAK

0 00002 89526 0

448026

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

~~KÉZIRATTÁR~~

1720. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvt. 483 /1963.

I.

A magyarnyelvű román élete.

1. «Román» és «Regény».

A XVIII. század utolsó negyedének magyar szellemi életében szórványosan jelentkezni kezd a szokatlan tartalmú s a régi prózai elbeszéléshez viszonyítva szokatlan terjedelmű regény. Megjelenése nagy meglepetést kelt, az újdonság ellenségeinek körében sok zsémbelődésre ad okot. Fogadtatása udvariasnak, érvényesülése símának éppen nem mondható. Nehézségek támadnak mindjárt a neve körül. Azok, akik szállítják, s azok is, akik olvassák, zavarban vannak, hogy milyen elnevezéssel illessék. Legegyszerűbb lenne, ha mindjárt *románnak* neveznék, mint a többi népek, csak hogy óvatosaknak kell lenniök a semmitmondó idegen név pártolásában, nehogy elriasszák az olvasóközönséget, amelyet még ezután kell meghódítaniok. Különben is mellékes a név. Előbb magát az új stílusú könyvet kell megszokni, idővel megtalálják nevét is. A szabatosabb megjelölést tehát egyelőre megkerülik, s hosszú lélekzetű címmel írják körül, hogy könyvük Kartigám török kisasszonyának, a Svédi grófnének, Jelki Andrásnak, Szigvártnak, báró Külneki Gilmétának, gróf Kaczaifalvi Lászlónak és másoknak igen mulatságos tanulságokkal bővelkedő, csudás, szomorú, különös, rendes, tündéres, ritka példájú vagy emlékezetes és érzékeny *történetét* foglalja magában. A mult hagyományaként elvétele a *história*, sőt a *krónika* is fel-felbukkan még a címlapokon, de

általában a kettős, sőt hármas címek rendszerint abban kerekednek ki, hogy ennek vagy amannak a *történetét* fogják a jó erkölcsök hasznára vagy a szívek gyönyörködtetésére előadni. Talán azért is hangsúlyozták annyira az elbeszélt esemény *történet*-jellegét, hogy a hitelesség csábító látszatával fogják meg az olvasókat, akik készek voltak a hihetetlen dolgokat is szívesen elhinni, ha az író azt állította, hogy azok csakugyan megtörténtek. A XVIII. század mulattató természetű könyveit tehát, amint már *Beöthy Zsolt* helyesen észre vette, legtalálóbban *történeteknek* lehetne nevezni.¹ A külső körülmények azonban nem engedték meg, hogy a vastag tomosokra terjedő mesés elbeszélésnek *történet* legyen a neve. Ez a megjelölés már akkor le volt foglalta a való események részére. Megállapodását az is erősen zavarta, hogy a francia és a német irodalom, ahonnan a regény első példányai hozzánk beszivárogtak, a *román* elnevezést kínálta és követelte elfogadásra. A *román* még a XVIII. században küzdelemre is kel a gyökeret verni készülő *történettel*. A harc kimenetele néhány évtized múlva az lesz, hogy az idegen szó a magyar kísérletet győzelmesen szorítja vissza a maga területére.

A poétikai terminológia ezt a kort különösebben nem izgatta, s így huzamosabb időbe telt, míg az irodalom és a közhasználat a műfaj nevében véglegesen megegyezett. Nevezetes és érdekes dolog, hogy a XVIII. század három utolsó évtizedében, a magyar regény kezdeti időszakában, a később megszokottá vált *román* egyetlen regényünk címlapján sem került kinyomtatásra. Fokozatos térfoglalása azonban az elől-

¹ Beöthy Zsolt. *A szépprózai elbeszélés* II. 86—7.

járó beszédekben, továbbá a hírlapokban, folyóiratokban, levelezésekben, így természetesen a közhasználatban is állandóan szélesedik. Megjelenésének legrégibb adata talán a Kónyi János Zrínyi-átdolgozása. (1779.) A magyar haza együgyű hadiszolgájának ez a furcsa ízlésű munkája, amikor megjelent, *hadi román* címevel is föltűnést kelthetett.² A német irodalomban a *Kriegsromannak* akkor már multja volt, de magyar változata magyar könyvben addig még nem jelentkezett. Néhány évvel később, 1782-ben, Kovács Ferenc indzsellér egyik kéziratosa munkájának a címében találkozunk az ugyancsak szokatlanul hangzó *házassági román* kifejezéssel.³ Ezután hol itt, hol ott mind gyakrabban és gyakrabban ütközünk bele. Az említett helyek — megállapításunk szerint a legelső — minden bizonnyal a legrégibb adatok. Így talán nem tévedünk, ha a XVIII. század hetedik évtizedét jelöljük meg annak időpontjául, amikor a *román* az elbeszélő műfaj legtekintélyesebb ágának nevéül irodalmunkba jut s nyelvünkben megtelepszik. Korábban nem is kereshetők nyomai, hiszen a műfaj első példányai csak 1770 után vándorolnak be és tűnedeznek föl irodalmunkban.

Íróink kezdetben szemmeláthatólag idegenkedtek a *román* szótól, bizonytalan és bátortalan magatartást tanúsítottak iránta. Sokáig azon mesterkedtek, hogy miképpen magyarosíthatnák meg, és hogyan formálhatnák elfogadhatóbbá a magyar nyelvérzék részére. Szerentsi Nagy István 1783-ban *költött mesés história* körülírással értelmezi,⁴ Mándy Sámuel 1786-ban *római*

² *Magyar Hadi Román, avagy Gróf Zrínyi Miklósnak Sziget Várban tett Vitéz Dolgai.* Pest, 1779.

³ IK. 1918. 423.

⁴ *Barátságos Oktatás.* Posenban és Budán, 1783. 24.

mesének nevezi.⁵ Az utóbbi szószerinti fordítása a *fabula Romanensis*nek, a *román* latin műszavának.⁶ Bár ez a mesterkelt kifejezés magyarul különösen, sőt egészen értelmetlenül hangzott, mégis jó ideig felszínen tartotta magát. Landerer Ferenc 1797-ben abban a hirdetésében, mellyel a Rózsa Szín Könyvtárt, az első magyar nyelvű regényvállalatot, útra bocsátja, *római mesék*kel kecsegteti előfizetőit, s még 1822-ben is a Hasznos Mulatságok azt a meghatározást közli, hogy a *római mesék* (magyarázatul azonban zárójelbe teszi: *románok*) olyan történetek, «melyek mind a' személyekre, mind a' környülállásokra nézve költöttek».⁷ Néhány efféle próbálkozás a *román* magyarosabbá formálására felvetődik még az első évtizedekben. Faludi Ferenc következetesen *romantzia-könyvnek* vagy *romantzia-írásnak* nevezi a regényt.⁸ Orczy Lőrinc a *románs* formát emlegeti.⁹ Ráday Gedeon 1789-ben¹⁰ s Csokonai a *Dorottyában* *rományról* beszélget,¹¹ majd Gvadányi az *Egy Falusi Nótáriusnak* a bevezetésében (XI. l.) a *romántz* és Szeles János 1791-ben a *romána* névvel¹²

⁵ *Szívet sebhető 's elmét Gyönyörködtetéssel tanító Római Mesékben tett Próba...* M. Mándi Sámuel által. Pozsonyban, 1786.

⁶ Mándy Sámuel regényelmélete Jacobus Volckmann «De fabulis Romanensibus et recentioribus» című (1703) értekezésének kivonata, ez pedig a Pierre Daniel Huet (*Essay sur l'origine des Romans*. 1670.) nagyhatású regényelméletével függ össze.

⁷ Hasznos Mulatságok 1822. II. 146.

⁸ *Nemes Asszony* 1787. 7. l. 3. j. U. o. 171. l.

⁹ *Költeményes Holmi*. 1787. 16.

¹⁰ *Kazinczy Lev*. I. 366.

¹¹ 1813. kiad. 155. l. 36. j.

¹² Erdélyi Múzeum 1903. 17.

teszi változatossá a regény elnevezésének legkorábbi magyar próbálkozásait.

Ma világosan látjuk, — az egykorúak nem igen vehették észre, — hogy az lett volna legtermészetesebb, ha az idegenből hozzánk származó regény, melynek a köldökzsinórja közvetlenül a német és a francia irodalommal függött össze, a műfaj nevét is magával hozza, és sokat nem okoskodva, mindjárt *románra* keresztelkedik. Ennek a szónak akkor már évszázados multja és szabatosan kiformalódott jelentése volt a nyugati irodalmakban. Eredetileg a latin nyelvből kifejtett modern nyelvek megkülönböztetésére szolgált, majd később «könyv» (livre) értelemben azoknak az irodalmi termékeknek, az összefoglaló neve lett, amelyek nem latinul, hanem — tekintet nélkül tartalmukra és jellegükre — valamely nényelven voltak írva. 1250 és 1400 között a «könyv» fogalmát jelentő *románban* az elbeszélés jegye kezdett felülkerekedni és elhatalmasodni, mégpedig azért, mert a franciául írott művek túlnyomó többsége elbeszélés volt. Ez az elem a XV. század közepén a régi jegyeket kiszorította, s a *román* nevet egyedül vette birtokába. Így a *román* az újkor elején már nem általában könyvet, hanem csak olyan könyvet jelentett, amely elbeszélést tartalmazott. Ez a szó idővel az elbeszélés fogalmával annyira szorosan egybeforrt, hogy a külső formával sem törődött. Amikor ez a forma kötött volt, a verses elbeszélést jelentette, amikor pedig a prózai elbeszélésnek jött fel a napja, ehhez tapadt, s így lett a *román* a mai legnépszerűbb epikai műfaj neve.¹³

¹³ P. Voelker: *Die Bedeutungsentwicklung des Wortes Romans*. Ztschr. f. rom. Philologie 1886/1887. X. 485—525.

Az elbeszélés értelmével a *románt* először a francia nyelvhasználat tartalmazta, s annál a nagy befolyásnál fogva, melyet a francia epika a középkorban a román és germán irodalmakra tett, hasonló jelentéssel került át a szó más nyelvekbe is, elsősorban az olaszba, a spanyolba, azután az angolba és a németbe. Legkésőbb a németekhez jutott el. Amikor Opitz Márton 1626-ban az *Argenist* lefordította, még nem ismerte ezt a kifejezést. A XVII. század német regénye sokáig éppúgy nem tudta néven nevezni magát, mint a *Kartigám* és az *Etelka* korának magyar regénye. A német regények címlapján ekkor még rendszerint *Historie* vagy *Liebeshistorie*, *Geschichte* vagy *Gemälde* áll, akár csak nálunk a magyar regény úttörő éveiben. Csak a XVIII. században kezdenek lassanként megbarátkozni a franciáktól hozzájuk került műszóval. Azonban a német regényírók is sokáig éppoly bizonytalanok, mint Faludi, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc és Csokonai magyar nemzedéke, hogy *Romaine*, *Romainen*, *Romains*, *Romans* vagy *Roman* legyen-e a műfaj végleges neve. Ezek a különböző megjelölések tarka összevisszaságban kerülnek regényeik címébe. Az eltérő alakok közül a *Roman* használata csak a század második felében jut túlsúlyra, s a század végének szinte botrányos mennyiségű termelése teszi általánossá, a köznyelvben is véglegesen elfogadottá egyöntetű alkalmazását.¹⁴

A magyar regény, amikor útnak indult, jobbára a némethez igazodott. Vehetjük észre, hogy még a névadásban is tökéletesen hasonló folyamaton esett keresztül. Ha a germán nép nyelve sokáig nem tudta meg-

¹⁴ M. L. Wolff: *Geschichte der Romantheorie*. Nürnberg, 1915.

érezni a *Roman* szóban az elbeszélés fogalmát, még kevésbbé érezhette meg ezt a román nyelvek szellemétől jóval távolabbra eső magyar nyelv. Ebből érthető meg, hogy a magyar nyelvhasználat évtizedekig miért állt ellen a *román* befogadásának, s miért volt az, hogy idegenkedése iránta csak akkor szűnt meg, amikor a német *Roman* óriási súlya és tömeges betörése a nevet is valósággal rákényszerítette.

A bátortalanul jelentkező s kezdetben különös formákban mutatkozó *románnak* a nyolcvanas és kilencvenes években található magyar adataiból¹⁵ látszik, hogy két évtized kellett, míg némi ingadozás után a *román* alak irodalmunkban közismertté vált és meghonosodott. 1770 körül még nyoma sincs ismeretének, de már 1785-ben Mándy Sámuel terjedelmes értekezést ír a *románokról vagy római mesékről*,¹⁶ s 1788-ban Kazinczy és Horváth Ádám levelezésükben megszokott dologként emlegetik a *románt*.¹⁷ Mégis Kazinczy 1789-ben *Bácsmegyeyjét* a címlapon nem *románnak* nevezi, hanem *költött történetnek* címezi. Úgy látszik, erre az óvatosságra nem csupán a szó ismeretlen tartalma miatt volt szükség, hanem azért is, mert abban az időben a *románt* a selejtes termékek annyira rossz hírbe keverték, hogy a közvélemény minden ilyen könyvet az erkölcstelenséggel egyértelmű és kétesértékű olvasmánynak tekintett. Több ok is készíthette tehát a szerzőket, hogy ne nagyon hivalkodjanak könyvük *román* mivoltával. A XIX. század első harmadából

¹⁵ Magyar Hirmondó 1785. 318; Mindenes Gyűjtemény 1789. 187; Andrád Sámuel: *Anekdóták* 1790. II. 241.

¹⁶ L. az 5. jegyzetben i. m. bevezetését.

¹⁷ Magyar Múzeum I. 186; I. Kazinczy *Lev.* I. 180., 242.

mintegy 200 olyan kiadvány szedhető össze, mely a regény fejezetébe tartozik, s ezek közül a *román* nevet alig 12 viseli a homlokán.¹⁸ A többi mellőzi vagy valamiképpen módját ejti, hogy jellegét szépítse vagy ügyesen takargassa. Gyakori kifejezésük a *rajzolat*,¹⁹ *költeményes rajzolat*,²⁰ *költeményes történet*,²¹ *római vitézi történet*,²² *honni történeten épült rege*²³ s több efféle, sőt pár esetben a *románt* egyenesen a *költemény* szóval azonosítják és helyettesítik.²⁴ Egyhelyütt a *találmányos könyv* elnevezés is szemünkbe ötlük.²⁵ Szívesen használják továbbá a *románnál* enyhébb jelentésű *romános történet*,²⁶ *romános rajzolat*²⁷ s *román könyv*²⁸ jelzős kifejezéseket. Ez a zavaros rendetlenség csak a harmincas években kezd megszűnni, amikor az újabb

¹⁸ Kis János: *Zaid* 1803. — *Vanda*. 1806. — Eredeti Magyar Románok című vállalat. 1807. — Cseri Péter: *A' megengesztelődés* 1809. — Florian: *Galatea* 1811. — Cseri Péter: *Zrínyi Miklós* 1817. — Nárai Antal: *Maré vára* 1824. — Benke József: *Az atyám története*. É. n. — Scott: *Ivanhoe* 1829. — Deáki Filep Sámuel: *Leontina* 1831. — Mulattató 1832. 2. k. — Czárán Emánuel: *Meggyes* 1833.

¹⁹ *Klementi Laura* 1806.

²⁰ *Lizára* 1806.

²¹ Hazai Tudósítások 1807. 111.

²² Gorove: *A jegyesek* 1807.

²³ Guzmics: *Meteusz* 1814.

²⁴ Szekér Joachim: *Robinson* 1808. — Mészáros Károly: *Tsehek vára* 1823. — Szatmári Király József: *Erdővári Klára* 1825. V. 1.

²⁵ Mindenés Gyűjtemény 1789. I. 132. 1.

²⁶ Hasznos Mulatságok 1817. II. 187.

²⁷ *Vak Béla* 1812. — *Almarék* 1813. — Czövek István: *Tátos* 1818. bev.

²⁸ Hasznos Mulatságok 1822. I. 15.

lendületet vevő termelés már vonakodás nélkül hajlandó a címlapra írni a legtöbb esetben jogosan megbélyegzett, befeketített és lenézett *román* megjelölést.

Hasonló sokféleséget látunk a románnál kisebb terjedelmű elbeszélés megnevezésében. Marmontel *contes-jait* Báróczi *erkölcsös mesék* (1775.), Kazinczy *szívképző regék* (1808.) néven vezeti be irodalmunkba. Meissner *Skizzeit* Ajtay Sámuel *erkölcsnemesítő való és költött történetek* címen hozza forgalomba. (1813.) Kotzebue elbeszéléseiből *erkölcsi rajzolat* meg *életpéldázó rege* és *lélekesmértető ábrázolat* lesz nálunk.²⁹ Ezeket az érdeklődéshajhászó s kiabáló kitételeket voltaképpen az éltette, hogy nyelvünkől még hiányzott a megfelelő egyszerű műszó. *Nyájás históriácskák*,³⁰ *hasznosan mulattató darabok*,³¹ *elme-futtatások*,³² *elmés nyájasságok*,³³ *szív-reható apró románok*,³⁴ *előbeszélések*³⁵ s ezekhez hasonló más címzések csalogatják a századforduló magyar olvasóját a gyűjteményes prózai kötetek forgatására. Néhány adatból az látszik, hogy a *románból* kicsinyített *románka* is divatozott.³⁶ Ezek a körülményes cifra címek és találós kísérletezések a harmincas

²⁹ Molnár András 1818., 1821.

³⁰ Farkas Antal: *Erkölcsei iskola* 1790.

³¹ Kis János: *Ifjúság barátja* 1816.

³² Illei János: *Elme-futtatások* 1790. — Kónyi János: *Elme-futtatások* 1792. — Lesage: *Sánta ördög* 1803. — Szatmári Király József: *Az ostoba árvának szerencséje* 1827.

³³ Kis János 1806.

³⁴ Kis János: *Flora* 1806.

³⁵ Csontos István: Smid Kristóf ford. 1828.

³⁶ Kazinczy Lev. IV. 509., XVII. 457., XVIII. 22. *Élet és Literatura* 1826. I. 17.

években lassanként megszűnnek s helyet adnak az *elbeszélés* és a *novella* állandósulásának.³⁷

Sok tapogatódzó bizonytalanság után csak 1830 táján kezd határozottan fellépni a *román*. Deáki Filep Sámuel 1831-ben a Kotzebue *Leontina* fordítását *román* jelzéssel bocsátja ki, a *Mulattató* című vállalat 1832. évi 2. kötete *románnak* nevezi magát. Fáy András 1832-ben *A Bélteky-ház* alá azt írja, hogy *román*. 1833-ban Czárán Emánuel *eredeti magyar román* néven adja ki a «Meggyes vagy a' fonnyasztó szerelem» című munkáját, ugyanebben az évben Bajza a *románköltésről* értekezik, majd 1834-ben azt a megjegyzést írja le, hogy «a' trágár verseket, parázna *románokat* valamint a' tanítás, úgy a' költés czéljával sem igen lehet meg-egyeztetni».³⁸ Petrichevich-Horváth Lázárnak *Az Elbujdosottja* 1836-ban *eredeti román* címen, ugyancsak 1836-ban Gaál József *Szirmay Ilonája* a második kötet címlapján *történeti román* jelzéssel lát napvilágot. A *Literaturai Lapok* 1836-i évfolyamában állandóan és ismételten a *román* szó járja.³⁹ Ekkor hirtelen, máról holnapra, megakad, hanyatlani és senyvedni kezd a *román* élete. A halálos csapást az 1836. év közepén Jósika Miklós méri rá: korszakindító munkája, az *Abafi*, «Jósika Miklós' Regényei» címlappal hagyja el a sajtót, s a második kötet Toldalékában, hol «az erkölcsi hatásról 's költői igazság-tételről» értekezik, már nem a *román*, hanem a *regény* járja.⁴⁰ A *regény*

37 L. a *Mulattató* című szépliteraturai gyűjtemény darabjait.

38 *Kritikai Lapok* 1833. 1—64., IV. 33.

39 *Literaturai Lapok* 1836. 209, 234, 340, 364, 365.

40 *Jósika Miklós Regényei*. Első kötet. *Abafi*. Első rész. Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1836. L. még II. 226.

szónak ez az első nyilvános föllépése és megjelenése irodalmunkban.

Végzetesen megpecsételődött ezzel a *román* sorsa. Egy-két esztendeig még erőtlenül kapkod levegő után, aztán teljesen elmerül a feledésben. Mintha halálos kór szállta volna meg, oly gyorsan ment végbe a kipusztulása. Az *Abafit* már 1836 őszén ismerteti Szalay László a Tudományos Gyűjteményben,⁴¹ de recenziója Jósika művét még állandóan *románnak* nevezi. Úgy látszik, hogy neki s még másoknak is egyelőre szokatlanul hangzott a *regény*. Kölcsy sem vett tudomást az új szóról. 1837. december 14-én is azt írja Szemere Pálnak, hogy «Jósika *románait* a legújabbban kívül olvastam».⁴² Lehet, hogy ebben része volt annak a kicsinylésnek és lenézésnek is, amelyet Kölcsy e műfaj iránt általában érzett. A Társalkodóhoz csatolt Értesítőnek 1836. évi 58. száma *Abafit* és *Zólyomit* szintén a megszokottabb *román* néven hirdeti. A Tudományos Gyűjtemény 1837-i évfolyamában a *regény* már itt-ott feltűnik s használata váltakozni kezd a *románnal*.⁴³ A Figyelmező 1837-i évfolyamának 1. és 6. számában Toldy Ferenc még azt írja, hogy «szükség mutatkozik mulattató könyvekre, kivált *románokra*» (1. sz.), mivel «az eposzt a' kor' természeténél fogva egy keletkező *romanliteratura* cserélte fel» (43. l.), s ezért «a' hősköltemény kénytelen az új kor eposának : a' *románnak* hátrálni» (44. l.), de néhány számmal hátrább Szontágh Gusztáv *Az Elbujdosottról* (14. sz.), a *Zólyomiról* (18. sz.) és az *Abafiról* írt (16. sz.) híres bírálatában már követ-

⁴¹ Tud. Gyűjt. 1836. VII. 113—20.

⁴² *Minden munkái* IX. 469.

⁴³ Tud. Gyűjt. 1837. VIII. 116., X. 123.

kezetesen mindenütt *regénynek* nevezi a műfajt. Igen jellemző azonban, hogy a rovatfej, hol a Szontágh Gusztáv *regényről* beszélő kritikái megjelentek, egyideig továbbra is *Románok és Novellák* címet viselte. Pár hónap alatt azonban meglepően szép sikereket ért el a *regény*. Vörösmarty Mihály, 1837. januárjában az Emlény című almanachot bírálva, Vajda Péter elbeszéléséről azt állapítja meg, hogy jobban hasonlít a történetíráshoz, «mint *regényhez* a mostani szellemben»,⁴⁴ de ugyanabban a számban egy lappal előbb a Figyelmező azt nyomtatja le, hogy Jósikától «két igen éldelhető *románt* nyert az olvasóközönség».⁴⁵ Az Athenaeum 1837. I. félévi folyama egyszer mutatványt közöl «A könnyelműek című *regényből*» (látszik, hogy Jósika terjeszti a *regény* szót), máskor «Hugó Victor, a *románköltő*» címen értekezik. Meglepő azonban a gyors átalakulás. A Rajzolatok 1836 végén még «Balzac, a' nevezetes francia *románíró*» címen közöl értekezést (464. l.), de már a következő év elején *Divatregények és Regénykivonatok* rovatcímeket használ (65., 87. l.). A megszokottságnak és az újságnak ez a súrlódása alig egy esztendő alatt az új szó diadalával és széleskörű érvényesülésével megszűnik. Kolozsvárt Tiltsch és Fia 1837-ben már *Külföldi Regénytár* című vállalatba kezd, 1838-ban pedig Trattner-Károlyi Pesten *Málvina Regények Könyve* címen indít új vállalatot. Közben Jósikának egymást követő nagysikerű *regényei* nemcsak nevükkel, hanem új stílusukkal is kellemesen feledtetik a régi *románt*. Így a *regény* alig egy esztendő leforgása alatt a *román* nehezen megszerzett helyét teljesen elfog-

⁴⁴ Figyelmező 1837. 7.

⁴⁵ Figyelmező 1837. 6.

lalja s az idegen szót az irodalomból majdnem egészen kiszorítja. A harmincas évek végére a *román* úgy kipusztul, mintha híre-hamva sem lett volna. Csak néha-néha felébredő emlékként tér vissza, hogy jellemezze vagy gúnyosan csipkedje azt a regényt, amely még mindig a régi rosszhírű *román* sajátságait mutatja.⁴⁶

A *regény* szó, mely a *regél* igéből a *mesél*: *mese* hasonlóságára kikövetkeztetett «*vetus cantilena*» értelmű *rege* alapszó⁴⁷ -ny képzős nyelvújítási származékának látszik,⁴⁸ nehezebben született meg, mint amilyen gyorsan elterjedt. A *román* magyar kifejezésének szerencsés eltalálásával semmire sem tudtak menni íróink, így használatába végül is beletörődtek. Semmiképpen sem volt kedvükre azonban a *romantisch* erősen tarkító belekeverése a nyelvbe.⁴⁹ Kitalálták tehát a német formának megfelelő magyaros képzésű *romántos* és *romános* alakot.⁵⁰ Egyideig váltogatva éltek velük, később a *romantischt* a *regéből* képzett *regényes* szóval

⁴⁶ Jókai írja: «Ez nem az a chablonszerű közbenjárás, aminőt románokban és drámákban látunk» (ÖM. 76. k. 177. l.). Mikszáthnál olvassuk: Spitzkopf kisasszony «a románokból fejébe vette, hogy az ő vőlegényének párbjának kell lenni» (ÖM. 29. k. 122.).

⁴⁷ Réthei Prikk Marián: Nyr. 1916. 6—12.

⁴⁸ NyÚSz. I. 269.

⁴⁹ Kazinczy Lev. XV. 522.

⁵⁰ Gróf Dessewffy József írja Kazinczynak 1817. december 27-én: «Az Onkelt némelyek nem szeretik. A *romantischt* sem, mert lehet jól magyarul mondani, *romántos* vagy *romános*» (Kazinczy Lev. XV. 407.). «Cabrisnak romános történeti», — írja a Hasznos Mulatságok 1817. II. 187. «Romános rajzolat», — mondja Czövek István: *Tátos* 1818. I. bev.

kezdtek helyettesíteni. Kölcsény már 1826-ban használja a *romantisch* értelmű *regényes* szót, sőt *regénység* a. m. 'regényesség' főnevet is képez belőle, majd elsőnek nyomtatja le a *regény* szót, de még nem a műfajra érti, — hiszen ugyanakkor gyakran használja a *román* és *románíró* kifejezéseket, — hanem melléknévi viszonylatban 'csoda, csodás' jelentéssel alkalmazza.⁵¹ A *regényes* szóval, amely kétségtelenül megelőzte a *regényt*, a Kritikai Lapok 1833. évfolyamában is találkozunk.⁵² 1836-ban még a szokatlan szavak közé sorolják.⁵³ *Regényi* alakváltozata Bajzánál kétszer is jelentkezik.⁵⁴

A *regényes* és *regényi* melléknévi alakokból, melyek a *romantisch* megfelelői voltak, a *romantisch*: *Roman* összefüggésének hasonlóságára magától kínálkozott a *regényes*: *regény* vagy a *regényi*: *regény* elvonás, majd a *romantisch*: *Roman* viszonylat alapján a kikövetke-

⁵¹ «Az ifjuság kebelében a' jövendő férfinak, ereje áradó bövségben habzik, forr és viv önmagával...» s így szerencsében és szerencsétlenségben, akaratján és tettein bizonyos *regényes* szín ömlik el... Munka és szélvész közt, jó és bal szerencse' befolyásaiban kiforrva 's megtisztulva, magát megpróbált erővel 's időnként szélesedő ismeretekkel fog ő egykor *regénységeinek* csillogása közül kilépve a' való nagyság' világosságában állani. Az ő *regény* tettei a' dicsőség' sugáriban fognak késő századokra általfényleni. (Élet és Literatura I. 16—17.)

⁵² Kritikai Lapok III. 75.

⁵³ Vö. P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott* (1836) c. románja II. kötetének függelékében összeállított 'újabb vagy szokatlanabb szavak' jegyzékét.

⁵⁴ A Kritikai Lapok 1834. évfolyamán a *Regényi* írói álnév, *Pillangó* című kötetének (1836.) bevezetésében pedig: «*regényi* nemben».

tetett *regény* alkalmazása az addig *románnal* jelölt műfajra. A köztudat szerint ezt az elvonást Szemere Pál vitte végbe.⁵⁵ Írásaiból igazolható adattal kimutatni ugyan nem lehet, az irodalom igen nagy valószínűséggel mégis neki tulajdonítja a *regény* szó kitalálását.⁵⁶ Szemerének, úgy látszik, kezdettől fogva nem tetszett a *román*, mert 1818-ban, mikor a Tudományos Gyűjteményben bírálatot írt a *Palugyai történetéről*, a *rege* szóval próbálta helyettesíteni.⁵⁷ Kezdeményezése visszhangot nem keltett, s így 1826-ban ő is kénytelen volt, mint kortársai általában, a *román* szóval élni.⁵⁸ Nyomtatásban kiadott munkáiban csak az *Abafi* megjelenését követő évben jelentkezik először a *regény* szó.⁵⁹ Ezek az adatok azonban nem mondanak ellen annak a föltevésnek, amely tőle származtatja a «*regény*» eredetét. Tudvalevőleg rendkívül leleményes volt az új szók gyártásában, de igen bátorosan az alkalmazásukban.⁶⁰ Mindig másokkal próbáltatta ki a legtöbb esetben igen szerencséseknek bizonyult szóalkotásainak életképességét.⁶¹ Így tett a *literaturat* felelő *irodalom* szóval, Szemere Bertalannak sugalmazva forgalomba hozatalát,⁶² s így volt ez a *regény* esetében is. Jósika nyelvhasználatában, amely 1835-ben még a megszokottság

⁵⁵ *Munkái*. Szerk. Szvorényi József. Bp. 1890. 47.

⁵⁶ Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. 1929. 142.

⁵⁷ Tud. Gyűjt. 1818. IX. 67.; *Munkái* II. 167.

⁵⁸ *Munkái* III. 224.

⁵⁹ *Munkái* III. 280.

⁶⁰ Toldy Ferencnek írja 1855-ben: «Tudod mennyi sok új szót gyártottam s kérdezd okát: honnan van, hogy akár folyó, akár kötött beszédemben alig van nyoma az efféléknek.». (*Munkái* I. 46., III. 335.)

⁶¹ *Munkái* I. 46.

⁶² Simonfi János: NyF. 68. sz. 16—20.

nyugalmával írja le és nyomtatja többízben a *románt*,⁶³ nem is lehet magyarázatot és felvilágosítást kapni arra, hogy a következő évben miképpen kerül *Abafi* címlapjára az irodalomban addig még ismeretlen *regény* megjelölés. Ez csak úgy lehetett, hogy Jósika, akinek egyébként volt érzéke és hajlama az új szavak iránt,⁶⁴ indítékot kapott erre éppen Szemere Páltól.

Szépen összevágó adatok támogatják ezt a feltevést. Magától Jósikától tudjuk, hogy először a *Zólyomit* írta meg Szurdukon, s alighogy befejezte, még erdélyi tartózkodása alatt belekezdett *Abafiba*. Félig megírt regényével 1836 tavaszán Pestre jött, s mikor ezzel is elkészült, *Zólyomit* Bajzának mutatta meg, *Abafit* pedig Szemere Pálnak olvasta fel.⁶⁵ Szemere azonkívül még négyszer olvasta el *Abafit*.⁶⁶ Barátainak tanácsa döntötte el, hogy először a sikerültebb *Abafit* adta nyomtatás alá, s bár sem Jósika, sem Szemere nem említi, — hiszen abban az időben jelentéktelen dolog volt egy új szó alkalmazása — nagyon valószínű, hogy az új szavak rögtönzésében kitűnő érzékű Szemere Pál ekkor javasolhatta Jósikának, hogy *Abafiját* ne az idegen ízű *román* jelzéssel, hanem a magyaros hangzású és értelmű *regény* néven bocsássa a nyilvánosság elé.

⁶³ *Irány*. Kolozsvártt 1835. 28. l.: «Igen kitetsző ez a szindarabokban, *románokban*, versezetekben». U. o. 42. l.: «Némelly tárgynak természetes száraz volta nem engedi, hogy írója úgy kezdje azt, mint Arlincour a' maga *Románja-t*». U. o. 42. l.: «Ha (az olvasó) mindég szépen irt *Románokat* és versezeteket olvasott... nem csuda, ha egy tudományos munkának velősb ugyan, de szárazabb kifejezései nincsenek inye szerint».

⁶⁴ Bartha József: *Jósika nyelvújítása*. Nyr. 1898.

⁶⁵ Jósika Miklós: *Emlékirat*. Pest, 1865. IV. 54.

⁶⁶ *Munkái* III. 280.

Így, ha Szemere Pálé is a szó kitalálásának érdeme,⁶⁷ az életbe átvitelének jelentősége és gyors elterjesztésének sikere Jósikát illeti meg. A *regény* bámulatosan könnyű megfogalmazása nyelvünkben nemcsak annak tulajdonítható, hogy a *regényes* és a *regényi* melléknévi alakok az útját már kitaposták, s a benne tisztán érzett *rege* alapszó a műfaj elbeszélő természetét is kifejezésre juttatta, hanem köszönhető az *Abafi* rendkívüli sikerének: korszakalkotó újszerűségével a műfaj nevét is egy csapásra a magyar szókincs nélkülözhetetlen részévé tette. Figyelemreméltó dolog, hogy míg a többi európai nyelvek a *román* szót használják, a magyar nyelv a maga készletéből önálló szót fejlesztett ki a regény megnevezésére. A százesztendő *Abafinak* tehát nemcsak irodalmi, hanem műfaj- és névtörténeti jelentősége is van. A három emberöltőn át az idegen hatások nyögében vergődő regényünk nevében és lényegében egyszerre válik magyarrá és eredetivé, hogy egy évszázad alatt megfutott diadalmas pályáján értéke és színvonala európai magaslatra emelkedjék.

2. A román külsőségei.

A századfordulót megelőző és követő évtizedeknek — látszólagos jelentéktelensége ellenére is — éppen a román a legjellemzőbb irodalmi maradványa. A közönségnek a szellemi hatásokra megrezenő fogékonyságát

⁶⁷ A szóra különben más is könnyen rájöhetett. Staut József cs. kir. felhadnagy írta a Musäus-fordításának bevezetésében: «Akkor még (t. i. a középkorban) nem voltak érzélgős, pedagogikus, psychologikus, neveltető, nép és boszorkány *regények* folyamban». (*Musäus travesztált regéi*. Pesten 1835. IV. 9.)

és magatartását benne szemlélhetjük legjobban. Manapság, amikor regény nélkül el sem tudjuk képzelni az irodalmat, nehéz beleélnünk magunkat azokba az időkbe, amikor annyira újszerű volt ez a műfaj, hogy idegenül, sőt ellenséges szemmel nézték besurranását és valósággal tolakodó visszaélésnek tekintették térfoglalását.

Megfelelő eszközökhöz kellett tehát nyúlnia, hogy a hangulatot magához édesgesse s a jóindulatú érdeklődést megnyerje. A kezeügyébe eső föltűnő külsőségeket ezért okosan kihasználta. Azon kezdette, hogy mindjárt a címlappal észrevétesse magát. Itt hangos, kiabáló feliratokat alkalmazott. Olyan egy-egy románnak a címlapja, mint a hirdetőoszlopok mai plakátja. Ajánlgatta magát s kihívóan viselkedett, akárcsak mostanság az izgalmas eseményekre éhes utcai újságok szemetverő hírfeje. A lehető legritkábban érte be az egyszerű, egy-két szavas megjelöléssel, hanem efféle dagályos mondatra terpeszkedett szét: *Istentelen, gonosz életű, buja és fajtalan, sőt bosszúállásnak kívánásával teljes szívet mejjében viselő mostoha anyának példája* (1786); vagy: *Palugyay története, mely az iffiú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában* (1807). Szinte kivétel nélkül kettős, sőt némelykor hármas cím került a román homlokára. Túlságosan egyszerű és lapos lett volna a románolvasó érdeklődésének megragadására, ha a címlap csak ennyit mond neki: «Adolf és Hedvig», vagy «A szép Trézsi», vagy «Fedor és Mária». Hogy az idegenkedés iránta már a bemutatkozáskor barátságos viszonyra enyhüljön, ilyesformán kellett szólnia: *Adolf és Hedvig, vagy az indulatok szélvészerei az emberi szívben* (1825); *A szép Trézsi, vagy a haszon és tisztesség kívánástól megvakított*

szüléknek áldozatjok (1800); *Fedor és Mária, vagy a holtig tartó ritka hűség és a nagyravágyásból származott gyászos, de méltó szerencsétlenség tüköre* (1807). Még inkább meg lehetett nyerni a közönség tetszését, ha a sűrű sorokkal zsúfolt címlap elolvasásához legalább három-négy lélekzetvételt kellett venni, vagy pedig a szerző sejtetni tudta az olvasóra váró válogatott borzalmak izgalmát, amikor a különféle nagyságú s egyenlőtlen betűsorok ilyen kilátásokkal kecsegtették: *A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztülment tátos, vagy fejérmájú embereknek gallériájok, vagy a régibb és újabb időkben élt tátos vagy fehérmájú embereknek, rendkívül való történetjeiknek, veszedelmes utazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jelenéseiknek és bűnös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik* (1818). Valljuk meg, nem kis ügyesség kellett úgy megfogalmazni a címet, hogy a tartalom főbb vonásai benne legyenek, e mellett a képzelet se maradjon tétlenül s az olvasás vágya is meginduljon. Már pedig a kor divatja szerint ezek nélkülözhetetlen tartozékai voltak a jó címnek s azonfölül még afféle jókkal kellett biztatnia a jámbor román-olvasót, hogy az épületesen oktató, mulatságos tanulságokkal bővelkedő, szívet vidámító, elmét ékesítő, kegyességre serkentő román az erkölcsi érzés nemesítésére, a szív jobbítására, az értelem okosítására, különféle dolgok esmérétére vezet, s ha netalán ártatlanul szenved, boldogtalan vagy kövételre való jó példa nélkül szűkölködik, vigasztalást, tanácsot, hasznos útbaigazítást lel benne s olyan történetet kap, «mely érzékenységgel nélkül nem olvastathatik».¹ Ez a hatásvadászó és érdeklődéshajhászó szokás

¹ *Az erkölcsös feleség*. 1796.

hosszú évtizedekig, a román élete végéig tart. Csak akkor szűnik meg, amikor «regény» lesz belőle. *Abafinak* nemcsak a magyaros «regény» terminológiai megjelölése, hanem egyszavas új címe is szakít a mult dagályos, cifraságszerető ízlésével, s kezdetét jelzi az új korszaknak, ahol többé már nincs szükség a plakátszerű címlap dobverésére.

A román nemcsak sokat ígérő címével, hanem azzal is kereste a föltűnést, hogy — ahol csak lehetett — a szerző tekintélyes állásával hozakodott elő. Dugonics megmondja magáról, hogy «kegyes iskolabéli szerzetes pap» s azután terjedelmesen részletezi, hogy «a józan s egyszersmind a természeti tudományoknak oktatója, a pesti tanulmányoknak királyi mindenségében a tudakosságnak királyi oktatója, a tanultaknak egyik tagja, a jeles természeti karnak örebbike».² Báróczi Sándor hasonlóképpen mindig büszkén emlegeti, hogy «magyar nemes testőrző»³ s Kónyi János állandóan neve alá biggyeszti, hogy ő «a Márs zászlója alatt vitézkedőknek egyik hű tagja, a hazának együgyű hadi szolgája, gróf Esterházy Antal regementjében strázsamester».⁴ Nem kell életrajzi lexikonokban keresgelnünk, mert már a címlap megmondja, hogy Hallerkői gróf Haller Antal «császári királyi és apostoli felségnek, második Leopoldnak az erdélyi királyi főkormányshéknél belső tanácsosa»;⁵ «Tekéntetes nemes Fejér Antal Tiszán innét való Magyarország részének s Tekintetes nemes Heves és külső Szolnok törvényesen egybekapcsolt, úgy nem

² *Etelka*. 1788.

³ *Kassándra*, 1774.

⁴ *Várta mulatság*, 1774.

⁵ *Telemakus bujdosásának története*, 1755.

külömben Sáros vármegyének táblabírája»; ⁶ Farkas Antal «a kassai districtusnak provincialis kommissarius»; ⁷ Tordai Sámuel a kendilónai ref. eklézsia «méltatlan lelki tanítója»; ⁸ P. Csórja Ferenc «a Sz. udvarhelyi ev. reformátum nemes kollegyomban a philosophiának, mathesisnek, haza historiának, politikának, statisztikának közönséges rendes tanítója», ⁹ s Földesics János Lajos, előkelő titulusokat felsorolni nem tudván, legalább annyit megmond magáról, hogy «Nagy-Váradi Magyar». ¹⁰

A román címlapjáról mindig megtudjuk, hogy a szerző orvosdoktor-e, hites ügyvéd-e, prédikátor-e vagy professzor, továbbá melyik vármegyének táblabírája, esküdtje, esetleg főispánja, sőt némelykor arról is értesülünk, hogy milyen viszonyban van a bécsi udvarral. Ez a címzet fitogtató, dicsekvő viselkedés csak a regény-korszakban szakad meg. A kortársak jó néven veszik Jósikától, hogy az *Abafi* címlapján mellőzi bárói rangját s ezzel is mintegy kifejezi, hogy az efféle süvegezésnek nem barátja. ¹¹ Viszont divatos dolog volt az a másik véglet is, hogy a szerző a nevét eltitkolta. Soha annyi névtelen regény nem látott napvilágot, mint ebben az időszakban. Főképpen a kiadó megrendelésére készült silányabb románok hallgatták el szerzőjük nevét. Valószínűleg az illetők is érezték, hogy akkor szereznek érdemet, ha «felebaráti kíméléssel» az ismeret-

⁶ *Barklájus János Argenisse*, 1792.

⁷ *Erkölcsei-Iskola*, 1790.

⁸ *Keresztyén utazás*, 2. k. 1777.

⁹ *A vékfildi pap*, 1831.

¹⁰ *Alvina*, 1807.

¹¹ Figyelmező, 1837 ápr. 25. 16. sz.

lenségbe rejtőznek.¹² Néha azonban érdemesebb művek címlapjai sem jelölték meg a szerzőt, máskor csak a kezdőbetűk kitételére szorítkoztak. *Bácsmegyejét* Kazinczy névtelenül adta ki s Verseghy egyik románjának a címlapján sem árulta el magát. Abban az időben műve mellett a szerző egészen háttérbe tudott húzódni. Kazinczy, amikor *Adolf leveleit* átdolgozza, egyáltalában nem törődik, hogy ki is a német román szerzője, majd Arankával és Orczy László főispánnal együtt lelkesedik a *Júlia levelein*¹³ a nélkül, hogy sejtenék is az eredetinek az íróját, aki szintén nem nyomtatta ki nevét a francia címlapra. Az is jellemző, hogy az egyik harmadrendű német románíró (Korn) hat románnal szerepel e korszak gyűjteményében, s megállapítható, hogy sem az olvasók, sem az írók nevét nem tudták, sőt nem is törődtek azzal, hogy kinek a műveit olvasásák, illetőleg tolmácsolják. Úgy jelennek meg, terjednek s kalandoznak országokon keresztül a románok, hogy szerzőjüket nem ismerik, még nem is sejtik. A névtelenségnek, a titokzatosságnak, a találgatásnak is vonzó ereje volt a közönségre, s ez némely esetben szintén a románolvasásra csábító ötletek elmés sorozatába tartozott.

A román külsejének divatos tartozéka volt továbbá a címlapot megelőző kép. Hasonlóan érdeklődést csigázó, csábító célzatú járulék. Ez a kép a román tartalmából valami hatásos részletet szemelt ki s rendszerint gyilkosságot, üldözést, halált, kíméletesebb esetben holdvilágos tájékon epedő szerelmet ábrázolt. Megesett azonban némelykor, hogy a címkép jelene egy-

¹² Felső Magyarországi Minerva, 1828. 1998. 1.

¹³ *Kazinczy Lev.* II. 55. 118. 1.

általában nem függött össze a román cselekményével. A kiadónak kapóra jött, hogy az amúgy is lenézett román ékesítésére használja föl valamelyik más kiadványának megmaradt képfölöslegét. Ez éppen olyan jámbor visszaélés volt, mint az, hogy a román csaknem mindig jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyit nagyhangú címe ígért. Legjellemzőbb erre Báróczinak az a posthumus románja, mely *A mostani adeptus vagyis a szabad kőművesek valóságos titka* címmel jelent meg (1810). Belőle azonban nem tudjuk meg sem a szabadkőművesek igaz titkát, mert erről csak itt-ott esik szó futólagosan, sem pedig az aranycsinálás rejtelseibe be nem pillanthatunk, bár éppen e két dolog miatt a nevezett titkos tudományokat szeretők annakidején keresve keresték ezt a sokat ígérő, de abból semmit be nem váltó könyvet. Ezzel a jámbor, naív közönséggel, mely tágranyílt szemekkel s lélekzet visszafojtva tudta olvasni a legborzalmasabb s legeggyűzőbb történeteket, s ahol sírni kellett, soha sem tagadta meg résztvevő könnyeit, mindent de mindent el lehetett hitetni. Elhitte, amikor a lovagromán írója azzal áltatta, hogy elbeszélését egy félig szúrágta kéziratból másolta le. Nem ütközött meg, ha a XI—XIII. században játszódó románban saját korának érzelmi- és gondolatvilágával találkozott, sem azon, amikor a lovagromán a XI. században ágyúkat és puskákat vonultatott fel várostromra. Fejcsóválás nélkül tudta olvasni a XIV. századba helyezett lovagi történet elmélkedését arról a közkeletű kérdésről, hogy kisasszonyaink a románokból tanulják csapodárságukat, s valószínűleg helyeslően bólintott, amikor ugyanott az író arra serkentgette a tudósokat, hogy könyvek írásával és kinyomtatásával emeljék a

nemzeti műveltség előmenetelét.¹⁴ Amikor Kelet irodalmának felfedezése s Pompei feltárása sejtelmes világra irányította az emberek képzeletét és kedélyvilágát, sorozatosan jelentek meg olyan románok, melyek azt állították magukról, hogy romok alól napfényre került kéziratok, s tudvalevő, hogy az olvasók nem is kételkedtek ebben. A hellénizmus napfényes idejében azok a románok hódítottak, melyek görög nevekre keresztelt szereplőkkel már a címlapon «görög történet»-et ígértek, s bánta is az olvasó, hogy átlátszó hazugságnak esett áldozatul.¹⁵ Egy angol írónak archaikus stílusban szerkesztett erkölestana a korszak legkapósabb könyve lett, magyar nyelvre is négyszer ültették át, mert az olvasók komolyan elhitték azt a hozzáköltött ügyes mesét, hogy a tibetiláma pagodájában felfedezett kézirat, melyet egy gentleman talált meg és fordíttatott kínai nyelvre.¹⁶ Bár az egykorúak már észrevették, hogy az «úgynevezett gyönyörködtető és mulattató írások ingerlő és maga felől sokat ígérő cifra feljúlírásaik első tekintettel sokszor megcsalják a vevőket és az olvasókat»,¹⁷ mégis az a benyomásunk, hogy a román azért dolgozott ilyen gyerekes eszközökkel, mert a közönség tömeges részét csak ilyen ártatlan füllentésekkel tudta magához édesgetni.

A címlappal és a címképpel nem merült ki a román reklámos berendezettsége. Az élelmességnak volt még

¹⁴ *Palugyay története*, 1807. V. ö. Tud. Gyűjt. 1818. IX. 67—70. l.

¹⁵ György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai*, 1930. 9. 15. l.

¹⁶ György Lajos: *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban*, 1929. 4. l.

¹⁷ *Fedor és Mária*, 1807. bev.

két találós eszköze : az ajánlás és az előljáró beszéd. «Régi bevett szokás — magyarázza az egyik románíró,¹⁸ — új és nem minden belső érdem nélkül való könyveket előkelő személyek hatalmas pártfogása alatt világosságra bocsátani mind azért, hogy ezáltal a könyvek becse nevedjék, mind pedig azért, hogy az olvasó közönségnek ez által a könyv még inkább ajánltassék, egy szóval, hogy közhasznúvá tétessék». Ezek az ajánlások mindig előkelő személyekhez szoltak a dícséret, az elismerés és az alázatosság felsőfokú ömlengő hangján. «Reménykedem azért a Tekintetes Asszonynak — így ajánlja könyvét az egyik románíró,¹⁹ — alázza meg annyira magát, hogy ezen aprólékot egy legkisebb hívének, de legnagyobb tisztelőjének kezeiből elvenni méltóztassék. Ezt oltalmazza, másoknak is hathatósan ajánlja, s javasolja, hogy ezen munka a maga hasznait annál jobban árasztassa ki az emberekre és gyönyörködtetéssel vigye foglyul a jónak szeretetére és a gonosznak eltávoztatására.» Rendszerint a személyes jókívánságokról sem feledkeztek meg. «Szerencsés boldog életet, egészséggel és nyugalommal folyó napokat

¹⁸ *Elisa*, 1803. bev.

¹⁹ *Szívet sebhető római mesék*, 1786. bev. Hasonlóképpen ír egy másik szerző : «Néked pedig, ki ezen munkámnak kegyes rendelője s hathatós előmozdítója méltóztattál lenni, nyilván és az egész haza előtt megteszem alázatos köszönetemet és a mellett a hiv tisztelet mellett, melyet főszemélyed iránt, annak nevezetes tulajdonságai szívemben örökre felgerjesztettek, buzgó indulattal kívánom, hogy az isteni Gondviselés hosszas időkre terjessze virágzó életedet, adjon sok még sok ily bölcs, ily nagy ítéletű s ilyen igen messze látó hazafiakat édes hazánknak és ily kinyílt elméjű és valóságos hív tanácsosokat a mi jó királyunknak». V. ö. *Az igazság kiszolgáltatójának és a felebaráti szeretetnek jutalma*, 1791. 8. l.

kívánok — olvassuk a fent idézett ajánlás folytatásában. — A mostan élő úri törzsökök éljenek soká, s ha megőszülnek is, virágozzanak ; az úri ágaknak pedig az egekből nevedést kívánok, és azok által jövődöben terjedjen azon úri ház messzére, mind a testi, mind a lelki áldás szálljon reájok». Ezt az áradozást az illetők az irodalmi élet kezdetleges viszonyai között a kiadási költségek áldozatos hordozásáért meg is érdemelték. Nyertek vele ők is, kik a jó hír szépségét élvezték, a szerző is, ki munkája gyümölcsét láthatta, s némelykor még az irodalomnak is jutott belőle valami, egy-két érdemesebb vagy történeti szempontból értékesebb román megjelenése.

Míg az ajánlás hálás szavakat rebegett a kegyes pártfogónak, az elmaradhatatlan előljáró beszéd vagy a «kengyelfutó» — mint abban az időben nevezték²⁰ — arra szolgált, hogy benne vásári kikiáltó hangon kínál-gassa magát a román, mindenféle szépet és jót ígér-gessen az olvasónak s gyakran már előre vitába kezdjen a recensensekkel. A «kengyelfutók» a hízelkedőktől csupán abban különböztek, hogy azok szóval, ezek pedig írásban ámítottak.²¹ Annyira szerves résznek tekintették, hogy nélkülük csak ritka esetben indult meg a román.²² Védtek benne a műfaj jogosultságát az ócsár-

²⁰ Tomentsek János : *A kis tátos*, 1803. bev.

²¹ *Vitkovics Mihály prózai művei*. NK. 6. k. 153. l.

²² Akárcsak német mintáik. «Ein Buch ohne Vorrede ist wie ein Haus ohne Eingang, — írja Chr. Hnr. Korn : *Tausend u. eine Thorheit*. Ulm, 1772. I., — wie ein Poete ohne Einbildungskraft, wie eine Buhlschwester ohne Schminke, wie ein Abbe ohne Tändeleien . . . Sie gleichet denen musikalischen Ouvertüren der Opera, welche unsere Ohren zur Harmonie bereiten, und uns die Art und den Gegenstand des Schauspiels ankündigen.»

lók ellen, hansúlyozták az erkölcsi mentségeket, a morális és nevelő hatást, és tetszetős színekkel festgették, hogy az olvasó, ha rászánja magát, milyen gyönyörűségeket élvezhet és belőle milyen különös nagy értékeket meríthet. Ritkán maradt el az efféle figyelmeztetés és buzdítás: «Ebben a könyvben sok szép jó erkölcsüeket és nemes indulatuakat látsz — és az olyanokat kövessed. Ellenben pedig sokaknak rossz hajlandóságuk szégyenükre és veszedelmükre fordult — és ezeket kerüljed».²³ Máskor közelebbről is rámutatott a szerző, hogy mi minden található könyvében. «Vagyon ebben miben táplálja magát gyönyörködve a szerelmes, vannak a nyelv nem csekély díszére egész beszédek, levelek, beszélgetések», — így bízatta egyik az olvasókat.²⁴ Ifjak — szólott a másik — ez a román arra serkent benneteket, hogy a magatok erejében ne felettébb bízzatok. Ezt a könyvet olvassátok, mert ez megmutatja nektek, mely szükséges legyen az indulatokat mérsékelni és a képzelt gyönyörűségeket a valóságos kötelességeknek föláldozni.²⁵ Ez a román az olvasót nem ragadja a képzelődés világába, hanem a valóságos életnek ritka történeteinek kellemetes előadással vezeti. Mit tehessen a természeti jó szív, a meggyökeresedett atyai oktatás, a viszontagságok között is állhatatos lélek, az emberi érzéssel párosított hatalom s csak a jótételekben gyönyörködő s az egész nemzetet boldogítani kívánó magas indulat: azt itt több példákban láthatni.²⁶ Valósággal megesett történet, melyet ez

²³ *Mulatságos napok*, Elöljáró beszéd.

²⁴ Hazai Tudósítások, 1806. 351—352. l.

²⁵ *Araspes és Panthea*, 1794. bev.

²⁶ *Hasznos Mulatságok*, 1824. I. 26. l.

a román tartalmaz, azonkívül oly kellemetes szívindító beszélgetésekkel vagyon felékesítve, melyekből a buzgó szeretetnek tulajdonságát voltaképpen megismerni lehet.²⁷ Nem a komor tudós, nem a megaggott, az ifjúság örömeire nem jó szemmel vagy sóhajtozva néző, bánatit nem érző, az indulatoktól ment kedvetlen vénség számára készült ezen tüzes képzelődés munkája. Egy fiatal érezni tudó tiszta szív, ha kezébe veszi, felbuzdult vérrrel s gyönyörködve fogja ezen különféle emberi indulatok lefestésében s előnkbe állításában igen is szerencsés, felemelkedett s elragadó kifejezésekkel élő szerzőt végigolvasni.²⁸ Általában kifogyhatatlanok voltak a szebbnél szebb ígéretésekben, csak hogy lépre csalhassák az olvasót. Sokszor egészen prózai indítékokat is emlegettek s affélékkel kecsegtettek, hogy meg lehet belőlük tanulni, miképpen kell védekezni rablók, tolvajok, zsebmeteszők ellen, vagy «minémű okossággal kell a hajadon személynek egy férjfiúval való esmerettségbe, szeretetbe és házasságba úgy ereszkedni, hogy előre az indulatit kitanulja».²⁹ Máskor azt a kilátást nyújtotta a román, hogy a «házasságba lépett személyt» megtaníttja, miképpen alapíthatja meg okos magaviselésével földi szerencsését.³⁰ Vedd kezédbe, jámbor olvasó, ezt az érdekes könyvet, — általában ilyenformán hangzott a szokásos biztatás, ha már az írónak nem volt valami különösebb mondanivalója, — mert a te mulattatásodra és időtöltésedre készült, közben

²⁷ *Szerelem példája*, 1787. bev.

²⁸ *Erdővári Klára*, 1825. bev.

²⁹ Ezt a hasznót vonta le a *Kartigámból* a Magyar Hírmondó, 1794. I. 957. l.

³⁰ *Montier asszony levelei*, 1793. bev.

azonban ne mulaszd el meglátni a díszes erkölcsöket s visszarettenni a fertelmes bűnöktől. Nagy előnyödre, szíved jobbítására, lelked nemesítésére lesz, ha ezt megteszed, s akkor a szerző nyugodtan elmondhatja, hogy kitűzött célját elérte, mert téged az erény viránya mezeire vezetett. Mindössze ennyi, amit tőled kér az irántad hálával és tisztelettel viseltető szerző. «Kérem az Istent : adja, hogy ne csak mulatsággal, de haszonnal olvassad».³¹

Ennyi jónak, ilyen csábításnak ki tudott volna ellenállani? Csakugyan nem voltak hiábavalók ezek az együgyű mesterkedések : a románok befurakodtak az érdeklődésbe és lassanként tömegeket hódítottak magukhoz.

3. A román és az olvasóközönség.

A föltűnő címlappal, megkapó képpel, áradozó ajánlással és a minden jót ígérő «kengyelfutó»-val felszerelt román azután útnak indult, hogy vásárlókat keressen és olvasókat találjon. Rendkívül nehéz feladatra vállalkozott. Külseje szegényes volt, gondozatlan, kezdetlegesen egyszerű. Kopott betűk, rossz nyomás, a legközönségesebb újságpapiros, szürke papírkötés, hanyag ortográfia s ezekhez hasonló más fogyatkozások bizony nem tették lebilincselővé a föllépését. Egy rakásban soha annyi igénytelen, visszataszító kiállítású, durva megjelenésű könyv, mint a külsejükben is alantas színvonalú románok halmazában. A könyvnyomtató a könyvnek sem papirosával, sem betűivel nem akart a szemnek tetszeni s ilyen módon a finomabb ízlés már

³¹ *Mulatságos napok.* E. beszéd.

látására elidegenedett a könyvtől.¹ «Melly betűk! melly papiros, melly ízetlenség minden tekintetben!» — kiált fel joggal Kazinczy.² Egyedül csak őt hevítette ebben a korban a csinos kiadás, csak ő küszködött a kiadókkal, hogy a titel-vignetektől a papirosig és a betűk tisztaságáig minden kifogástalan legyen könyveiben.³ Így csak kivételesen akad kezünkbe egy-két jobban gondozott román, mint pl. Aranka György *Júliája*. Ez is a Kazinczy ízlésének, gondosságának és sok fáradozásának az eredménye. Száz amatőr-példányt készíttetett belőle holland papirosra s el is dicsekedett vele, hogy «szebben még magyar munka nem jött ki, bizony még úgy könyv nem jelent meg Magyarországon».⁴ A kolozvári református kollégium nyomdájában készült *Anacharsis* szintén dicséretet érdemel, a legkényesebb ízlés is meghajolhat előtte, ha tudniillik az ortográfiára néhol behunyjuk szemünket.⁵ Nyomdailag kifogástalan emléket rajtuk kívül, nagy jóakarattal, még alig egy-kettőt ha találunk. De mit is lehetett várni, mikor még Trattner, a nemzet könyvnyomtatója, sem végezte munkáját a nemzet méltóságához illő gonddal és dísszel.⁶ Egyik-másik kiadó, így különösen Kis István szörnyű szabadságot engedett meg magának. Össze-visszahányta a kéziratot, egyes darabokat elhagyott belőle, másoknak a sorrendjét megváltoztatta, a titulusokat kicserélte s az egészet elcsúfította «seprőkóróval mázolt

¹ A Bécsi Magyar Bibliothéca első esztendeje, 1793. 112. l.

² *Erdélyi Levelek*, 87. l.

³ *Kazinczy Lev.* I. 301. l.

⁴ *Kazinczy Lev.* II. 139., 817. l.

⁵ *Erdélyi Levelek*, i. h.

⁶ *Kazinczy Lev.* XV. 68., 107., 578. l.

képekkel s megszámlálhatatlan nyomtatásbéli hibákkal». Az írók rettegtek neki ellenszegülni, mert féltek «sok kárt tehető bosszúállásától». ⁷ Ilyen körülmények között elképzelhetni, milyen mostoha bánásmódban részesültek a tekintélytelen helyzetük hátrányait viselő románok.

A könyvnyomtatótól kikerült románnak azonban csak akkor gyúlt meg igazán a baja, amikor az olvasó kezébe akart jutni. A közvetítő könyvkereskedelem még olyan kezdetleges állapotban tengődött, hogy támogatására számítani sem lehetett. Amikor Kazinczy 1816-ban Kolozsvárt Tilsch János üzletében megfordult, megütközve látta, hogy a kötetlen és kötött bibliopólai portékák a polcokon együtt álltak a «fichükkel, bijoukkal, porcellánnal s a piros és fehér kenőcsökkel». ⁸ Hozzá Tilsch még annyi tekintettel sem volt a magyar nyelvű városra, hogy vegyeskereskedésében legalább magyar könyvet tartott volna. Így, aki olvasnivaló könyvet akart vásárolni, jó szándékát a sokadalomra halasztotta s megvárta, hogy a ponyvás könyvárus milyen újdonságokat fog kirakni. Könyvárusi katalógusok, tudós újságok hiányában az írók nem tudtak a megjelent munkákról, nem értesültek egymás műveiről, ⁹ s ezért többször előfordult, hogy egy románt ketten is lefordítottak. ¹⁰ Úgy próbáltak ezen segíteni, hogy

⁷ Kazinczy *Lev.* IV. 509. 1.

⁸ Erdélyi *Levelek*, i. h.

⁹ Kazinczy : *Pályám emlékezete*, 25., 252. 1.

¹⁰ Dodsley híres könyve, az *Oeconomia Vitae Humanae*, egymásról mit sem tudó 4-féle fordításban is eljutott hozzánk. Az *Oly feleség és Erkölcös feleség*, a *Zrini Miklós barátai* és *A három jó barátok* ugyanannak a német románnak egymástól függetlenül készült fordításai. Barclay

az újságokban tudósításokat tettek közzé a munkába vett művekről¹¹ azzal a felszólítással, hogy «aki valamelyiket elkezdte, ne sajnálja tudtunkra adni, hogy többen azon egy munkán ne fáradjanak.»¹² Mivel a könyveket csak ott lehetett megszerezni, ahol megjelentek, nemcsak évek, hanem sokszor évtizedek teltek el, amíg egy-egy román híre messzibb tájékokra jutott. Gellert *Svédi grófnéja* már régen megjelent magyarul, nem is egy, hanem két fordításban, amikor Bessenyei *Holmija* 1778-ban célzatosan megjegyzi, hogy «mi kár lenne benne, ha a német Gellertet is a debreceni, kecskeméti polgárnék olvashatnák magyarba?» Gróf Desseffy József csak harminc év múlva, 1814-ben, tudja meg, hogy Szilágyi Márton sárospataki tanár Xenophon *Ciropédiáját* még 1784-ben magyarra fordította, s Kazinczytól kérdezi meg, hogy csakugyan igaz-e ez a hír.¹³ Kazinczy 21 év múlva, tova 1813-ban, értesül Kövesdi Boér Sándor *Argenis* átültetéséről. Döbrenteihez fordul, hogy a szóbeszéd valódiságáról meggyőződjék. Döbrentei sem tud határozott választ adni, csak az Erdélyi Játékos Gyűjtemény hirdetéséből sejti, hogy valóban van egy ilyen című munkája Boér Sándornak s az állítólag 1792-ben meg is jelent nyom-

Argenis-ének 5-féle fordítása és feldolgozása készült, Marmontel *Télémach*-jának 4 fordítása és feldolgozása maradt fenn, *Belizárius*-ának pedig 2 fordítása jelent meg egymáshoz egészen közel, 1773-ban és 1776-ban. Gellert *Svétizai grófnéját* pár esztendei időközben (1772 és 1778) ketten is kiadták. Campe *Robinsonját* hárman készítették el magyarul, stb. Valami 20 ilyen esetet lehet összeszámolni.

¹¹ Magyar Hírmondó, 1781. 166. l.

¹² Mindenés Gyűjtemény, 1789. II. 188. l.

¹³ *Kazinczy Lev.* XI. 395. l.

tatásban.¹⁴ A század elején a könyvforgalomban némi javulás mutatkozik, de még mindig nagyon fejletlenek a viszonyok. A vidéken, pl. Kassán a XVIII. század utolsó évtizedeiben híre-hamva sem volt a könyv-árusnak. Ha valaki nagyon megéhezett a könyvre, meglátogatta a könyvkötőt. Ott néha találhatott holmi ócska darabokat.¹⁵ A könyvkötők azonban jobbára csak kalendáriumokkal bajlódtak, s így a közönség bizalmába férkőzni nem tudtak.

Jobbról-balról zúgott a panasz, hogy nincsenek olvasók és nincsenek könyvvásárlók. Voltaképpen könyvárusok nem voltak. Akik pedig voltak, szívesebben árultak idegen könyveket, mert azokból nagyobb hasznot húztak, s a magyarok közül csupán azokat erőszakolták, amelyeket maguk adtak ki. A bizományba vett könyveket meg sem mutatták a közönségnek.¹⁶ Pesten a század elején, Kazinczy értesítése szerint, az volt a helyzet, hogy a «bibliopolák in plurali nem más, mint in singulari Kis István», mert Kilián, Eggenberger, Hartleben magyar könyvek árulgatásával nem bajlódott; ez pedig kényére nyúzta az írókat s csak azoknak a munkáknak az eladásában serénykedett, melyekben a maga pénze feküdt, ezek pedig rendszerint a silányabb nemhez tartoztak.¹⁷ Hartleben is és Kis István is a szépre keveset hajtott s csak a Tudós palócon, Hucsán, a Báró de Manxon s a hozzájuk hasonló románokon kapott.¹⁸ Általában a nyerészkedni

¹⁴ *Kazinczy Lev. XI.* 163., 183. l.

¹⁵ *Kazinczy: Pályám emlékezete*, 50. l.

¹⁶ *Vitkovics Mihály prózai művei.* NK. 6. k. 211—224. l.

¹⁷ *Kazinczy Lev. IV.* 46., 48., 49. l. XXII. 266—267. l.

¹⁸ *Vitkovics Mihály művei.* NK. 8. k. 81. l. Szemere Pál: *Munkái*, 1890. III. 66. l.

szerető könyvárusok nem ismertek semmi patriotizmust, s inkább kárára mint hasznára voltak a literatúrának. E mellett nagy ügyesen minden vállalatukat csupán haza- és tudományszeretetből származóknak kürtölték ki, sűrű érdemtömjénnel vették körül magukat s annyira óvatosak voltak, hogy magyar könyveket, ha saját hasznukat világosan nem látták, ki nem nyomtattak, s még amikor hasznot reméltek is, ellenszolgáltatás nélkül vagy szót sem érdemlő tiszteletdíjjal vállalták fel saját költségükön.¹⁹ Így, ha az író nem volt eléggé élelmes s pártfogó szerzésével a költségeket előteremteni nem tudta, művészi értékű érdemes románja kéziratban maradt, mint Bölöni Sándor *Werther*- és *Corinna*-fordítása, vagy pedig praenumeránsokkal s íróbarátai támogatásával igyekezett a példányoknak «lábat csinálni», amint Kazinczy tette *Bácsmegyejének* megjelenésekor.²⁰

Ez pedig keserves feladat volt. Horváth Ádám, amikor 1788-ban Kazinczy megkéri, hogy terjessze a *Bácsmegyejeyt*, szívesen vállalkozik rá, mert lelkiismereti kötelességének érzi, hogy segítse a «nyelvünk előmenetelén igyekező jószándékot». Mindazonáltal aggodalommal nézi a dolgot, mert nem tudni, milyen ígézet tartja fogva a magyarokat, hogy a könyvajánlgatásra csak mosolyognak, de pénzt kínálni érte senki sem hajlandó. Alig egy-két ember akad, aki nemcsak meghallgatja az ajánlgatást, hanem meg is vásárolja a könyvet.²¹ Azonban senki sem mert vállalkozni többre, mint tíz előfizető megnyerésére, mert nincs a földkerekségen

¹⁹ *Kis János emlékezései*, 1890. 447. l.

²⁰ *Kazinczy Lev. IV.* 46. l.

²¹ *Kazinczy Lev. I.* 242. l.

rosszabb könyvolvasó és vásárló a magyar embernél. A könyvárus több spanyolviaszt és tokajit ad el, mint könyvet,²² mert hiszen abban az időben könyvekről meg tudós dolgokról a társaságban nem beszélgettek. Legfőljebb arról űztek discussiókat, hogy a sárga kopó-e jobb, vagy a fekete. A henyé pipázás és a kártyázás volt minden szórakozás, a literatúrát idővesztésnek tekintették.²³ Ez a kor a henyélés, a fényűzés, a hiúságokba merülés és minden közdolog iránti tökéletes elszibbadás s meghidegülés kora volt. Puha érzelgés, betyár szilajkodás, arisztokratikus gőg, dicsőség az adósságrakásban, éhenhalás a köznép között, pazarlás a nagyok asztalán, a románokból és repkeírásokból vett tudóskodás, a nemzetiség nevetségessé tétele, a lebzselő örökös semmittevés, s a német nyelv mindenütt, ki a műveltek közé akart tartozni: ezek valának ennek az időnek valóságos bélyegei.²⁴ Írók még csak lettek volna, de vásárlói nem teremtek a könyveknek. «Szaporítsa valami Isten az olvasók és könyvvevők számát. Ha ezt érhetnénk el, — mondja Kazinczy — még Akadémia sem kellene».²⁵ Tele van panasszal a nyomtatók szája, irtóznak a magyar kiadványoktól, remegnek, hogy odavesz a költségük,²⁶ mert a publikum érzéketlen s a szörnyű gazdasági válság sem kedvez a könyvkiadás ügyének. «Vajha a mostani rettenes idők ostora hamar eltávoznék, vagy legalább tág volna! Talán akkor jobb jövőendő nyílik jó

²² Figyelő, V. 1878. 78. 1.

²³ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 52., 88. 1.

²⁴ *Bölöni Farkas Sándor naplója*. Közzétette K. Papp Miklós. Kolozsvári Nagy Naptár, 1865. 64. 1.

²⁵ *Kazinczy Lev.* XXI. 423. 1.

²⁶ *Kazinczy Lev.* I. 265. 1. XV. 65. 1.

készületű s tüzes buzgóságú literátoraink igyekeztének». ²⁷

Így sóhajtoznak írók, kiadók, könyvkereskedők s elégedetlenségüket egymásra szórt szemrehányásokban zúgolódják el. Az író az érzéketlen kiadóra, a kiadó s a könyvárus pedig a tunya közönségre hárítja a felelősséget. Kétségtelen, hogy volt is ok a panaszra. Az a társadalmi réteg, amely előtt nyitva állt a könyvszerzés lehetősége, német és francia könyvekkel tömte meg könyvtárát, mert az volt a fölfogás, hogy a magyar könyv csak a parasztnak való. ²⁸ Nemzeti nyelvünkön írt művekre ezek sehogysem, vagy csak nyögve prae-numeráltak. Legföljebb kalendáriumok állongáltak dohányos asztalukon vagy ablakukban, ellenben tele volt a szobájuk cifra ostorokkal és ezüst fokokkal. ²⁹ Rájuk vonatkozik ez az egykorú gúnyolódás :

Német s franciára fordítám az eszem,
Most azoknak minden könyveit megveszem.

A *Magyar Kuriron* és a *Sokfélen* kívül — azokat is többnyire tisztjeik olvasták — semmi olyant magukhoz nem bocsátottak, mi az untalan előrenyomuló idő haladtával értelmi súlyokat közegyenben tarthatta

²⁷ *Kazinczy Lev.* XV. 65. l.

²⁸ *Kisfaludy Sándor M. Munkái*, VI. 300. l. 31. vssz. Egy más helyen azt olvassuk, hogy míg egy földesúr háztartására tízezer, s fürdőkre, utazásra újabb tízezer forintot költött, addig könyvtára szaporítására mindössze ötven forintot áldozott, «nevezetesen a Hazai Tudósítások húsz, Házi Barát, Honi Vezér, Hazai Vándor nyolc, Tudományos Gyűjtemény tizennégy, egyéb a literatúra előmozdítására tartozó dolgok, mint papiros, spanyolviasz stb. hat forint.» V. ö. Stancsics Mihály : *Pazardi*, 1836. 59. l.

²⁹ *Vitkovics Mihály prózai művei*. NK. 6. k. 223. l.

volna.³⁰ Egy kissé torzított az a kép, melyet *Szirmay Ilonájában* Gaál József festett ezeknek az időknek «könyvszenvedélyéről», de kétségtávol vannak benne olyan vonások, amelyek találóan érzékeltetik a század elején a műveltségi és az irodalmi állapotokat. Nagyon magasra becsülték — úgymond — akkor a könyveket, éppen azért a szobák legmagasabb helyére, a mestergerendára rakták fel, közvetlen szomszédságába a kenyérnek, sajtnak, kalácsnak és egyéb élelmiszereknek, alkalmasint azért, hogy a lelki és a testi táplálék oly közel legyen egymáshoz, mint a lélek és a test. A szűk mestergerenda azonban sok egyéb dolgokkal meg volt rakva s így nyilvánvaló, hogy a könyvekre kevés hely maradt. Mivel pedig könyveket alacsonyabb helyre tenni a tudományok meggyalázása lett volna, egy-két könyvnél többet nem tarthattak. Voltak aztán olyan gazdagabb és tehetősebb urak, akik az újabb ízlés szerint mestergerenda nélkül építették házaikat, természetesen tehát, hogy ezek, mivel mestergerendájuk nem volt, könyveket nem tarthattak s következésképpen nem is tartottak.³¹

Ezeknek a viszonyoknak az ismerete jóval kedvezőbb színben tünteti föl a románokat, mint ahogy őket eddig látni és értékelni megszoktuk. Magában véve csak az, hogy hét évtized alatt közel négyszáz román több százezer példányban széledt el s az olvasók tömegeit vonzotta magához, olyan megbecsülésre méltó érdem, amelyért el kell néznünk, sőt meg kell bocsátanunk egyéb származás fogatkozásait. Tar

³⁰ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott*, 1836. I. 189—190. l.

³¹ Gaál József: *Szirmay Ilona*, 1836. XXVIII. l.

talmi kiválóságokkal, művészi értékekkel az akkori viszonyok között nem is lehetett a szélesebb rétegek megbecsüléséhez férközni. A román ellenben a sokszor képtelen, de izgató cselekményével s a tömegízlésnek hízelgő eszközeivel olyanokat is megnyert az olvasásnak, akik egyébként az irodalommal soha kapcsolatba nem kerültek volna. Természetes tehát, de érthető, ha az élelmes üzleti szellem, amely már akkor megérezte, hogy mi kell a közönségnek, vonakodott a Dajka verseit kiadni, ellenben *Erbiát, Zrínyi Miklós és az ő barátjait* s más efféle román-mázolásokat újabb és újabb lenyomatokban terjesztette.³² Olyan ételeket tálaltak föl, amilyeneken kapott a publikum, s az íróknak is, bár érezték, hogy az olvasókat jobb ízlésre szoktatni lenne elsőrangú kötelességük, kemény kénytelenségből azt kellett csinálniok, amit a könyvtárosok kívántak.³³ Jogosan, de hiába méltatlankodott az igényesebb irodalmi ízlés, hogy a kiadóknak csak a «sepredek kedves».³⁴ Az volt természetes rendje a fejlődésnek, hogy előbb az olvasással kellett megbarátkoztatni az embereket s csak fokozatosan lehetett a művészi érzéket is nevelni.

Az olvasási kedv felkeltésére a román igen alkalmasnak bizonyult. Soha addig nem hallott s még ma is számbajövő sikereket ért el. Kis István budai és pesti könyvtáros a *Zaidból*, a Kotzebue-román Kis János-féle fordításából, egy hónap alatt 400 példányt adott el s 1803-ban az augusztusi debreceni vásáron hárromezer forintot vett be. «Itt literatúránk arany

— ³² *Kazinczy Lev.* VIII. 251—252. l.

³³ *Kazinczy Lev.* III. 148. l.

³⁴ *Kazinczy Lev.* XII. 301. l.

századja!» — kiált fel erre a hírre a lelkesedés tüzebe jött Kazinczy,³⁵ pedig elveszett embernek tartotta, aki Kotzebuet olvasni és élvezni tudta. Némelyek már talán csakugyan arról ábrándoztak, hogy majd eljön az idő, «melyben a debreceni sokadalmon oly románhalom lesz, mint a lipcsein».³⁶ Szenvedélyesen, «elragadó érzékenységgel»³⁷ tudtak az emberek ebben az időben olvasni, de csak románokat, amelyek sokszor feledhetetlen élményeket hagytak bennük. *Bácsmegyey*, amikor megjelent, Otományi Szabó Lászlót «elboszorkányította»,³⁸ s Guzmicsék nem bírták megvárni a román kijövetelét, hanem Trattner nyomdájából ívenként szedték ki s mohón olvasták.³⁹ *Kartigámot* «faldosva faldosták», s tudjuk róla, hogy Bacsányi valósággal «ímádtá».⁴⁰ Az *Erbiának*, a korszak egyik legnagyobb sikerű románjának, alig egy-két ép példánya maradt reánk, egyik-másik kiadásából pedig egyetlenegy sem. Valósággal szétolvasták, évtizedek múlva is szüntelen újonnan kellett nyomtatni, nem győztek vele betelni.⁴¹ Déryné Jászberényben a postamesterhez ment olvasnivaló könyvet kérni, s kapott is kettőt, a *Kartigámot* és az *Erbiát*. «Oh Istenem, — sóhajt fel édes visszaemlékezéssel — hogy elsírtam fölöttük».⁴² Még Arany János és Jókai Mór is szívesen olvasta

³⁵ *Kazinczy Lev.* III. 95. l.

³⁶ Erdélyi Múzeum, 1817. 82. l.

³⁷ *Vitkovics Mihály művei.* NK. 8. k. 80. l.

³⁸ T. i. elbájolta: akkor még ez a szó nem volt forgalomban, v. ö. *Kazinczy: Pályám emlékezete*, 304. l.

³⁹ *Kazinczy Lev.* XVIII. 214. l.

⁴⁰ *Kazinczy Lev.* XV. 183. l.

⁴¹ Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 78. l.

⁴² *Déryné naplója.* Bayer József kiad. I. 25. l.

Erbiát,⁴³ mert hiszen az ember sohasem tudhatta, melyik halott fog a következő lapon feltámadni.⁴⁴ Jósika, Tompa s irodalmunk nemzeti föllendülésének valamennyi írója ezeken a románokon nevelkedett, s ha évtizedek múltán fejlett ízlésükkel megmosolyogták is őket, az emlékezés őszinteségében többször elismerték, hogy gyermekifjú korukban nagyszerű dolgoknak tetszettek, sok megindultságot keltettek bennük,⁴⁵ sok könnyük folyt olvasás közben s boldog ábrándokat szövögettek.⁴⁶ Hiába, nem lekicsinylendő az a siker sem, amelyet Csery Péter híres románja, a Bánk bánnak is forrásul szolgáló *Ottó vagy a zabolátlan indulatok áldozatja* (1812), aratott a maga idejében. Utolsó példányáig annyira szétkapkodták, hogy Arany János 1859-ben nyomára sem tudott akadni s Toldy Ferenc is hiába dülta fel érte a pesti könyvtárakat.⁴⁷ Két kiadásából azóta is csak 1—1 unicum-példány került elő. Az összes magyar gyűjteményeket végig kell járnia annak, ki az 1798—1803 között virágzó *Rózsa Szín Gyűjtemény* tíz románját s az 1832/33-ban szétkapkodott *Mulattató* című vállalat 12 kötetét meg akarja ismerni, s akkor is alig akad egy teljes példányra. Tudunk aztán olyan románokról, melyekből ma egyetlen darab sem ismeretes.⁴⁸ Egyik-másik olyan szerencsésen sikerült, hogy a kezdetleges könyvkereskedelmi

⁴³ *Kazinczy Lev.* VII. 252., 276. l.

⁴⁴ Jókai: *Rab Ráby*. ÖM. 51. k. 163. l.

⁴⁵ *Arany János hátrahagyott lev.* IV. 293. l.

⁴⁶ IK. 1913. 356. l.

⁴⁷ *Arany János hátrahagyott munkái*, IV. 64—66. l.

⁴⁸ *Ha nevetni akarsz, csak olvasd ezt a Kóbor Istók történetét*. Komárom, 1826., és a *Halálra nevetető könyv* 1809-i első kiadása.

viszonyok s egyéb kedvezőtlen külső körülmények között is az élénk érdeklődés kielégítésére új kiadásokat kellett belőle készíteni. A magyar könyvsikerek történetébe is beletartozik, hogy az *Etelkából* három, a *Kartigából* öt s az *Erbiából* hat kiadás kelt el egymásután. Kónyi *Várta mulatságát* ötször, *Democritusát* négy évtized alatt hatszor nyomtatta le kiadója. Campe *Erkölcskönyvecskéje* hat és az *Octavianus-román* hét kiadásban terjedt el. A felsorolást még folytatni lehetne, mert elég gyakoriak a kétszer-háromszor le nyomtatott románok, de talán ennyi adat is elég annak szemléltetésére, hogy a román mindjárt megjelenése után jelentős sikerek kíséretében tört előre hódító útján.

Lehetetlen észre nem vennünk éppen a románokon keresztül a közönség és az irodalom viszonyának fokozatos javulását. A Gellert-fordító Tordai Sámuel 1772-ben irigykedve látja, hogy a «jól pallérozott nemzetek, az ánglusok, franciák, németek, belgák született nyelveken minden esztendőben újabb és újabb könyveket nagy számmal nyomatnak ki, sőt az idegen nyelveken íratott könyveknek maguk nyelvekre való fordításában is fáradhatatlanok», s ugyanakkor szomorúan kell megállapítania, hogy a magyarok közt «a könyvek olvasására nincsen kedv, nincsen olyan közönséges hajlandóság». ⁴⁹ 1794-ben Kármán József még arról panaszkodik, hogy «kegyetlenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegséget. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan lát-

⁴⁹ *Svétziai grófné*, 1772. bev.

juk, akik hazánkat esmérjük». ⁵⁰ «A magyarok, fájdalom, nem igen szeretnek olvasni, — mondja Vitkovics ⁵¹ — s így literatúránkat is nemszeretésükkel előmentében visszarúgják». A jogos panaszra sok ok lehetett, mert mások is olyan lesújtó észrevételeket tettek, hogy az odahaza ülő úrfiaknak többnyire puska, pipa, jó kopó vizsla, kutya s játék a beszédjük, s ha azonkívül valami nyájas társalgásra kerül a sor, szép históriák helyett semmiségeket mondanak, s mivel nem olvasnak, annyira tudatlanok, hogy a vicispánoknál s szolgabíráknál nagyobb urakat a világon nem is ismernek szegények. ⁵²

Ezt a műveletlenséget és könyv-iszonyt rövid idő alatt a mulattató románok fordítják kedvezőbbre. Az írók java része azért dolgozik, hogy a szégyelnivaló helyzeten segítsen. A szorgalmas Kis János, élete alkonyán visszatekintve könyvtermelő gazdag munkásságára, sok fáradozását abban a célkitűzésben összegezi, hogy kellemes időtöltésre szánt elmés nyájasságaival s más hasonló természetű mulattató írásainak nagy részével a magyar olvasást kívánta oly időben, midőn az még nem igen divatozott, megkedveltetni. ⁵³ Másokat is ez a cél lelkesített, ebben látták a román elsőrendű hivatását. Bessenyei már 1778-ban sürgette a románok fordítását, hogy a mélységből kiemelkedjünk, ⁵⁴ s Mátyás Sámuel 1786-ban az a meggyőződés buzdi-

⁵⁰ Uránia, 1794. III. 305. l.

⁵¹ Vitkovics Mihály művei, NK. 8. k. 64. l.

⁵² Erkölcsei-Iskola, 1790. bev.

⁵³ Emlékezései. OK. 280. cz. 440—441. l.

⁵⁴ «Valameddig ezt a módot (a fordítást) fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből, úgy, mint kellene», írja a *Holmiban*.

totta, hogy a magyarság a románok «szaporodásával a tudományokban való világosságnak fényesebb hajnalára jut» s a «kedvet indító mesés történeteknek olvasásával a jobb könyveknek olvasásához, melyben még eddig talán restecske volt nemzetünk, apródonként hozzászokik». ⁵⁵ «Mikor az ember galambot akar fogni, mézes búzát hint el», — mondotta Báróczi ⁵⁶ — s Kazinczy is úgy látta, hogy a román «a leghathatósabb tanító», a «legszerencsésebb vehiculuma a magyarságnak», ⁵⁷ emlékirataiban pedig följegyezte, hogy zsenge ifjúkorában Késmárkon Cornides egy ízetlen románul ajándékozta meg s abból kapott először kedvet az olvasásra. ⁵⁸ Horvát István szintén pártfogolja a «célerányos román»-t, mivel ez «az anyanyelven való olvasást legjobban megkedvelteti». ⁵⁹ Bacsányit a közhaszonról való elmélkedés arra az intelemre serkenti, hogy ha hazánkfait az olvasásra szoktatni, erkölceiket jobbítani, elméjeket világosítani akarjuk, ha alkalmatosságot keresünk nyelvünknek akármiként lehető szépítésére és pallérozására, legtanácsosabb, ha gyönyörködtető írásokat fordítgatunk. Ha egyszer ezekkel a népek kedvére találhattunk s nála az olvasást kedvessé tehattük, önként keresi majd a hasznosakat. ⁶⁰ «Bizony csak az ilyen forma olvasásokkal lehet, s nem másokkal, az ifjaknak olvasásra vágyódását úgy fel-

⁵⁵ *Szívet sebhelő római mesék*, 1786. bev.

⁵⁶ *Kazinczy Lev.* I. 520. l.

⁵⁷ *Kazinczy Lev.* I. 440., 448. l.

⁵⁸ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 15—16. l.

⁵⁹ *A fiatal bűnbánóné* M. N. Múzeumi példányába írt sajátkezű bejegyzése. U. ezt l. Tud. Gyűjtemény, 1826. II. 96. l.

⁶⁰ Magyar Múzeum, 1788/89. III. negyed, toldalék.

gyulasztani, hogy még a fontosabb foglalatú könyvek olvasásának se irtózzanak néki fogni». ⁶¹ A mulattató írások sürgetése ezeknek az évtizedeknek folyton fülünkbe csengő visszhangja, mert «ezek által terjesztetik legsikeresebben a nyelv, élesztetik az olvasás kedve», ⁶² s a «kényesebb inyek, kik fájdalom irtóznak még a magyar könyvektől, ha több könyvek is lesznek ilyenek, rövid idő múlva a magyarra is reá fanyalodnak». ⁶³

Csakugyan abban az arányban, ahogy a románok szaporodni kezdenek, egy-két évtized alatt jelentős fordulat áll be az olvasási kedv fokozódásában. Míg a XVIII. század második felében is az volt az általános helyzet, hogy «könyvek nálunk csak azoknak kellettek, akiknek hivataljuk és szolgálatjuk hozta magával» ⁶⁴ s «akik valamennyire még az olvasásnak kedvelői, azok vagy papi emberek, vagy érettebb gondolatú öregek» ⁶⁵ voltak, addig a következő század elején már szélesebb tömegek lepték el a könyveket s mohón kaptak a románokon, «a költés combinatiójának a kifogyhatatlan productumain». ⁶⁶ A kassai kalendárium, melynek rendes szög volt ütve minden nemesi házban az ajtó fölött, megérte azt a szégyent, hogy keveselni kezdték imitt-amott. A közönség egy része nekivetette magát az olvasásnak ⁶⁷ s a Lese Cabinetek a vidéki városok-

⁶¹ *Amerikának feltalálásáról*, 1793. bev.

⁶² Thaisz András: *Scott Ivanhoe* ford. 1829. IX. 1.

⁶³ *Dafnis és az Első hajós*, 1797. bev.

⁶⁴ *Svétziai grófné*, 1772. bev.

⁶⁵ *Kazinczy Lev.* II. 169. l.

⁶⁶ *Tud. Gyűjtemény*, 1824. IV. 78. l.

⁶⁷ Mikszáth Kálmán: *Az én halottaim*. III. 5. k. 96. l.

ban szemlátomást gyarapodtak, nemcsak repülő írássokkal, hanem nagyérdemű könyvekkel is.⁶⁸

Tudatosan-e jó érzékkel, hízelgő udvariasságból-e, vagy csak véletlenül, a román, mihelyt a színtéren megjelent, mindjárt a szépnem kegyeit kereste. Éppen a legjobb helyen kopogtatott. Föllépése és divattá válása idején száználmas volt a magyar nyelv helyzete és társadalmi tekintélye. A szalonokban általában a német nyelv járta s az előkelő hölgyek magyarul csak a cselédekkel beszéltek. Magyarul szólítani meg egy magyar úrnőt, a legdurvább gorombaságok közé számított, egyértelmű volt körülbelül azzal, mintha őt szolgálónak nézték volna.⁶⁹ «Büszkélkedtek a magyarul nem tudásban» s kerülték, hogy a konyhán kívül magyar szavukat hallassák.⁷⁰ «Vajjon nem sokkal gyönyörűbb volna-e, — kérdezi Vitkovics Mihály⁷¹ — ha a kerek, lágy magyar szavakat ejtenék szép nemünknek kerekded ajaki, melyeket egyedül a magyar nyelv ért metszett a magyarok Istene?» De mit lehetett várni, «mikor a magyar anya megpofozta a leányát, ha magyarul beszélt?»⁷² Ez a német divat ezrenként esődítette kiválasztottait idegen nyelven írott románok olvasására, de nem szenvedhette, hogy nemzeti nyelven írt könyveket olvassanak.⁷³ Egy pár vonással megörökített jellemző képet találunk Szemere Pál egyik leve-

⁶⁸ Kazinczy Lev. XXI. 134. 1.

⁶⁹ Jókai Mór: *Eppur si muove. És mégis mozog a föld.* ÖM. 43. k. 211. 1.

⁷⁰ Kisfaludy Sándor *M. Munkái.* VI. 294. 296. 1. 13. és 18. vssz.

⁷¹ *Prózaí művei.* NK. 6. k. 160. 1.

⁷² *Antenor utazása,* 1831. bev.

⁷³ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott,* 1836. I. 22. 1.

leben. 1815-ben Berényben meglátogatta a Mihalkovicsék jómódú kálvinista magyar házát. A ház ura nem volt otthon. Míg a derék anyja a konyha körül forgolódott, Szemere a házi kisasszonnyal szórakozott. A kisleány éppen Campét és Kotzebuet olvasta németül s a vendég mulattatására elmesélte a falon függő Götz-, Tell- és Egmont-képek jelentését.⁷⁴ A Szemere Páltól rokonszenvesen bemutatott magyar leányka német irodalmi tudásáról kielégítő tudomást szerzünk, de ugyanakkor magyar irodalmi műveltségéről semmiféle megnyugtató értesülést nem kapunk. Ha aztán betekintünk az egykorú szalonokba, két szemben álló mahagóni tükrös polcozatokon néhány sor igen szép kötésű könyveket látunk, melyek között Racine, Boileau, Scott, Byron, Cooper, Spindler, Mme Staël, Lady Morgan és Schopenhauer aranyos címeikkel messze kitűnnek. Az ottomán előtti tágas asztalnak egyik szögletében néhány külföldi újságlevél hever, mint a *Journal*, meg a *Petit Courier des Dames*, a *Voleur*, a *Repertory of english fashion* s a bécsi divatlapok tarka sokasága teszi észrevétlenné az egyetlenegy hazai Híradót, amely inkább a patriotizmus fitogtatása kedvéért, mintsem olvasás végett került ide. A hattyú pölyheknél puhább sötétkéék ottománon heverő hölgy előtt Rousseau János Jakabnak a nevelésről Emile cím alatti munkája van kinyitva s mellette Morgan asszony *Book of the Boudoir*-ja látható, azonkívül még Barthelémy politikai költeményeit, Lamartine verseit, Chateaubriand Ataláját, Richelieu életét s a Rovignói herceg *memoirjainak* harmadik részét vehetjük észre kellemes rendetlenségben elszórva asz-

⁷⁴ Kazinczy *Lev.* XII. 392. 1.

talán.⁷⁵ Asszonyaink, habár terrarum in ultima fine, a civilizált Európa legszélsőbb határán laktak is, mindennel a világon, éppen csak a magyar szellemi élettel nem tartottak kapcsolatot. Ezekkel a képekkel tökéletesen egybevág az a máshonnan nyert tudósításunk, hogy «majdnem általjában minden kisasszonyaink több német író és munkát ismernek, mint magyart», s az egykorúak szemrehányólag emlegették, hogy «akárhová megy az ember magyar lyánkáinkhoz, mindenütt német könyveket találunk azoknak asztalkájikon».⁷⁶ Be kell látni azonban, hogy szépeink azért olvastak német románokat, mert nem voltak eredeti jó magyar könyvek,⁷⁷ s ez az oka annak is, hogy ebben az időszakban nálunk ötszörte több idegen könyv fogyott el, mint magyar.⁷⁸

A német mulattató és szórakoztató irodalomnak ezt az uralkodó hatalmát észrevehetőleg először a magyar nyelvű románok ingatják meg. A férfiak, a műveltebbek és tanultabbak is, sajnálják idejüket a költeményes románok olvasásával vesztegetni.⁷⁹ A nők, az asszonyok és leányok azok, akik az erősebb nemtől lenézett s férfiatlan érdeklődésnek tekintett románok előtt ajtót tárnak s olvasásuk gyönyörűségeibe mélyednek. Azt mondja az egykorú leírás, hogy míg a férfiak

⁷⁵ P. Horváth Lázár: *Az elbujdosott*, 1836. I. 104—108. l.

⁷⁶ Tud. Gyűjtemény, 1825. II. 63. l. 1826. II. 96. l.

⁷⁷ Tud. Gyűjtemény, 1826. II. 90. l. — Emlékezhetünk Jókai nagyszerű korrajzából is arra a jelenetre, amikor Kálmán regényt olvas Katinka előtt, «persze német regényt», mert «hol vette volna a magyart?» *És mégis mozog a föld*, ÖM. 43. k. 219. l.

⁷⁸ Táncsics Mihály: *Népkönyv*, 3. f. 1842. 13. l.

⁷⁹ *Erdővári Klára*, 1826. bev.

teljesen szabadjukra lovaglással, utazással s gazdálkodással töltik idejüket, addig a «leányok tánc, muzsika, éneklés, festegetés tanulásiban, holmi szerelmes románnok olvasgatásában és csinos öltözködésekben gyakorlatnak».⁸⁰ Szinte azt lehet mondani, hogy a román-írók az ő kedvükért buzdulnak fel a munkára, vagy — az egykorú kifejezéssel élve — «általok jön hozzánk románsok falkája».⁸¹ Orczy Lőrinc már 1787-ben azt a tanácsot adja az íróknak, hogy

Más írásnak módját hozz a Nemességnek,
Románs kell mostani Asszonyi Rendeknek,
Ki sok rétt le írja módját szerelemnek.⁸²

Mások is úgy látják, hogy az asszonyok a szerelmes históriákat nagyon kedvelik,⁸³ s ezért báresak mennél több volna magyar nyelvünkön is a román, annál jobb s szebb volna, hogy asszonyaink s leányaink is végre magyarul olvashatnának.⁸⁴ A sok buzdításnak rövidesen meglesz a foganatja. Amint az «európai képzett nemzeteknél találkoznak finom ízlésű szívképző munkák, melyeket gyakran a legkoszorúsabb írók a dámák toiletjének szentelnek», úgy a magyar író is, bár a literatúrában kevés jártassággal rendelkezik, csak azért fog pennát s készít valami románfélét, hogy mulatságos szórakozást szerezzen a leghálásabb olvasóknak, a nőknek.⁸⁵ A szép nemnek, a szerelmes asszonyi nemnek, honunk szebb lelkű leányainak, a

⁸⁰ Csontos István: *Szép-nem ügyvédje*, 1830. 39. l.

⁸¹ Orczy Lőrinc: *Költeményes holmi*, 1787. 8. l.

⁸² Orczy Lőrinc i. m. 16. l.

⁸³ *Kazinczy Lev.* I. 326. l.

⁸⁴ *Kazinczy Lev.* I. 360. l.

⁸⁵ *Klélia*, 1820. VI—IX. l.

minden Rózáknak és Rózikáknak ajánlott románok egymást kezdik váltogatni s ilyen dagályos hangon hízelegnek: «Ha a munkámnak az a szerencséje történik, hogy nektek megtetszend, ha ti azt azon kegyesen mosolygó pillantokkal megbecsülitek, melyek a mi szíveinket tűzzel és meglelégedéssel egyszersmind betöltik, tehát hiszem, hogy a halhatatlanságnak templomában én is helyet nyerek, melyben a szeretetnek mirhától illatozó pályáján repülni fogok».⁸⁶

A kiadók szintén előzékenyen keresték a nők tetzését. Nem is volt túlságosan nehéz megnyerniök, hiszen akkortájt a románolvasás szorosan hozzátartozott a nők életstílusához. Ebben a divatban is ők jártak elől. Kazinczy a *Siegwartról* úgy szerzett tudomást, hogy «egy tiszteletre igen méltó leány megismertette az akkor idők legkedveltebb románjával» s az ő kedvéért kapott bele fordításába.⁸⁷ A Bölöni *Werther*-fordításának indítéka és buzdítója szintén nő volt.⁸⁸ Vitkovicshoz *Bácsmegyey* olvasztotta egészen hozzá Lidijét, melyet «szerelmes olvadtság nélkül soha nem tudott olvasni».⁸⁹ Románok olvasása nélkül nem is lehetett senki divatos hölgy. Aki valamicskét rátarti volt, omlott a románok olvasására.⁹⁰ Ezt a típust örökítette meg a Ponori Thewrewk József epigrammája:

Egy eleven lelkű hajadon puha pamlagán ülve,
Bútalánul idejét tölti románjaival.⁹¹

⁸⁶ Mészáros Ignác: *Három napkeleti történetek*, 1795. bev.

⁸⁷ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 56. l.

⁸⁸ Kazinczy *Lev.* XVI. 281. l.

⁸⁹ Vitkovics Mihály *művei*. NK. 8. k. 143. l.

⁹⁰ Fáy András: *Házi rosta*.

⁹¹ *Költői művek*, 1836. 115. l.

Kazinczy leveleiből lépten-nyomon értesülünk a Sophie olvasmányairól. Ezek természetesen többnyire románok voltak, mégpedig azoknak a javából. Biztosan komoly a magva Horváth Ádám ama tréfálkozásának is, hogy felesége jobban szerette a könyvházat, mint az ágyasházat.⁹² Az akkori művelt magyar nő képe pompásan megmintázható volna róluk. De azért nem ők voltak az igazi modern hölgyek. A szélsőségekben tévelygő divatos dáma a románok frázisait keverte beszédébe s könyv nélkül megtanult szentimentális édességekkel kereste a föltűnést.⁹³ A szerelemben olvasó ifjacskaínik és leánykaínik a *Kartigámból* egész frazeológiát dolgoztak ki maguknak.⁹⁴ El lehet képzelni, hogy mily édesdeden, mily természetellenesen beszélgettek! ⁹⁵ Jól tudták, hogy a közönséges társalkodás négy elementuma közül egyik «a most olvasott román történetét elbeszélni,»⁹⁶ tehát mindig készen állott emlékezetükben egy-két frissen éldelt román tartalma. A divatos dáma «olvasni Kotzebuet, Lafontainet, Schillinget, Claurent s több híres, „obscurus“

⁹² Kazinczy *Lev.* I. 316. l.

⁹³ Kazinczy *Lev.* IV. 278. l.

⁹⁴ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 156. l.

⁹⁵ A románok szereplői így beszélgettek: «Csillapítsd le kérlek, kormányok vesztett érzésidnek háborgó hajkait s ne merítsd el fellázadott árjaikban tisztesség sajkjáját.» V. ö. *Maré vára*, 1824. I. 233. l. — Vagy: «Még egy csókot kedves Izabellám! Úgy is oly régulta nem folyt már ajakidról az életnek boldogsága szívembe. Csak rajzolt képedre nyomhattam ajakimat s csak képzelődésemben innepelhettem emlékezetedet. De valjon tégedet is oly szüntelenül foglalatoskodtatott-é távollévő hivedről való teprenkedés», vö. *Udvári szerelem*, 1808. 143. l.

⁹⁶ Szikra Miklós: *Mit nevelsz?* 1834. 63. l.

férfiakat szokott, kivéven ha néha Van der Velde, Houwald vagy Zschokke akadt kezeibe, sőt egyszer esős időben az ablak alatt senki nem járván, eluntában Scott Walterig eltévedt». ⁹⁷ A románokban «nincs gondok a nyelvre, stílusra, az elme játékira, csak a szerelem kifejtődését olvassák, nézik» s végül is «elrontják szíveket, lelkeket». ⁹⁸ Hej, abban az időben sok ifjú életét zavarta meg a román! ⁹⁹ Különösen a leányok annyira elmerültek bennük s úgy átélték a cselekmény minden mozzanatát, izgalmát s a hősök szenvedéseit, hogy képzelődésük megvesztegetve merőben rabul esett a románoknak. A románok dagályain s ízetlen feszeségein lelék minden gyönyörűségüket. ¹⁰⁰ Románosan éreztek, románosan gondolkodtak, cselekedtek, néha még nevüket is romános hangzásúra cserélték. Ha követhette volna mindenki Faludi Ferencnek azt a tanácsát, hogy magas polcra rejtsék a romantzia-írásokat, ahol el nem érhetik a kisasszonyok, ¹⁰¹ sok bajnak elejét lehetett volna venni, így azonban nem kis gondjába került a szülőnek, míg a bódító román-szeszt a gyermek fejéből elpárologtatta s ismét természetes lelkűvé gyógyította. ¹⁰² Voltaképpen semmi sem volt ezekben a románokban, ami a legszigorúbb erkölcs-

⁹⁷ Gaál József, *Rajzolatok* 1835. 49. sz.

⁹⁸ *Kazinczy Lev.* XII. 377. l.

⁹⁹ *Kazinczy Lev.* XII. 377. l.

¹⁰⁰ Felső Magyarországi Minerva, 1826. 696. l.

¹⁰¹ *Nemes Asszony.* 1787. 172. l.

¹⁰² Árvay Gergely: *A Román-kórság.* Felső Magyarországi Minerva, 1825. 141—155. l. Ez a tárgya Marmontel azon meséjének is, amelyet Kazinczy *A kétség* címen magyarosított meg. V. ö. *Kazinczy Ferenc Minden Munkái.* Szépirod. Literatura. 1814. I. 160—206. l.

bíró előtt is meg nem állhatott volna, s mégis igazuk volt azoknak, kik nagy veszedelmet láttak bennük, ami abban állott, hogy ezek az olvasmányok az ifjú érzékeny lelkét a reális élet földjéről fölvitték a beteges szentimentalizmus ködrégiójába, ahonnan nehéz volt a visszatérés.¹⁰³ Egy valaki így kiált fel rosszalólag: «Mire valók ezek a mesés románok, melyeket a hasznos könyvek félretételével oly szorgalmasan olvas ma a nőnemű ifjúság?»¹⁰⁴ Bizony olyan láz fogta meg első-sorban a nőket, majd a mindkét nembeli fiatal nemzedéket, hogy már egészen kóros tünetek kezdtek mutatkozni. «Párizsban minden teremtés románokat vagy más szerelmes leveleket olvas, melyekben egy csepp ész sincsen — mondja az egykorú tudósítás.¹⁰⁵ — Ha egy béres kocsis valamely ház előtt megáll és ott neki várakozni kell, azonnal román könyvet húz ki zsebéből és olvas. Az uraságok kocsisai és inasai szintén azt cselekszik, míg urokra várakozni kell. Úton-útfélen látni asszonyokat, leányokat, ifjút, vént román könyvbe elmerülve és a napszámos, míg az úton ácsorog s munkára várakozik, román olvasással tölti idejét». Más adatok is megerősítik, hogy egyáltalában nem lódítás a *Tudós palóc* elbeszélése a románolvasás szenvedélyének az illendőség határait is átlépő elharapódzásáról. «A minap Pesten egy templomban voltam, — mondja az egyik helyen¹⁰⁶ — ahol egy ifjú gavalléron nagyon elbámultam, látván, hogy egy szép könyvecskét tartott kezében, de közelebb menvén, azt láttam,

|| ¹⁰³ Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 46—47. l.

¹⁰⁴ Szalay Imre: *Egyházi beszédek gyűjteménye*, 1841.

II. 139. l.

¹⁰⁵ Hasznos Mulatságok, 1822. I. 15. l.

¹⁰⁶ Gaál György: *Tudós Palótz*. 1803. IV. 15—16. l.

hogy nem imádságos könyv legyen, amelyet olvasott, hanem román. Az illetén olvasással még többen is mulatják magukat, kiváltképen azok, akik ex officio a templomban vannak. Azok, ha sokáig tart a prédikáció, mindjárt egy románt vagy komédiás könyvet vesznek ki zsebekből és avval mellőzik el magoktól az unalmas prédikációt».

Bezzeg vége szakad a sok panasznak s az örökös siránkozásnak, hogy a könyveknek nincs olvasójuk, s a harmincas évek felé közeledve, a háborgások kezdenek megnyugodni, s már olyan hangok hallatszanak, hogy «a magyar olvasó közönség, ha nem is hirtelen, mégis lassanként szaporodik». ¹⁰⁷ Már afféle megállapításokat olvasunk, hogy a termelés nem elégíti ki a szükségletet, s annyira vonzó lesz a román-forma, hogy P. Horváth Ádám a történeti, földrajzi, csillagászati, metafizikai, vallásbölcseleti fejtegetéseit «tudományos román»-ba foglalja, mert olyan világban élünk, — indokolja eljárását — hogy romános öltözet nélkül már sem a tudományok nem kellenek, sem az erkölcsi tanítások. ¹⁰⁸

Így néhány évtized alatt a román kivívja jogait, széles rétegeket hódít meg s olvasóközönséget teremt. Ez tagadhatatlan érdeme. Jósika azt mondja, hogy akkor is megírta volna *Abafit*, ha előtte senki sem írt volna regényt. Nagyon kétséges azonban, hogy regényeivel aratott volna-e olyan nagy és gyors sikert, ha a román évtizedeken keresztül nem munkálja a talajt, nem műveli a fogékonyságot s nem toborozza az olvasókat.

¹⁰⁷ Thaisz András: *Scott Ivanhoe ford.* 1829. VIII. 1.

¹⁰⁸ *Barragóné és Zalád*, 1819. bev.

4. A román és a közvélemény.

Küzdelmes pályát futott meg a román, amíg divatba tudott jönni s az olvasók ezreit meg ezreit bilincselte magához. Szokatlan újszerűségeket hozott s nem is a legkifogástalanabb példányokban jelentkezett. Idő kellett, míg a közvélemény megbarátkozott vele s az irodalom is rájött, hogy nagyon érdemes forma, melyet eredeti tartalommal és művészi ábrázolással is meg lehet tölteni. Sokáig azonban nem láttak a románban mást, mint szerelmi históriák ledér kiszínezését, ezért hosszú évtizedekig megvetést, lenézést, sőt visszautasító magatartást tanúsítottak iránta. Úgy látszik, hogy ez velejáró kísérője volt a román úttörésének, mert két évszázadon keresztül a németeknél is, akár csak nálunk, éles ellentétek keresztüzében állott.¹ Egy

¹ Kästner A. Gotthalf epigrammája szerint :

Mit kühnen, treuen, frommen Rittern
Verdarb sich der Geschmack von unsern guten Müttern ;
Mit feinerem Witz, empfindungsvollen Scherzen
Verdirbt man unser Töchter Herzen.

Merck J. Heinrich Wieland folyóiratában (Teutsch Merkur, 1776. 261. l.) így panaszkodott: «Es ist wohl kein Land wie Teutschland, wo sich so elende Köpfe zum Beruf aufwerfen, das Publikum zu unterhalten.» Schlegel a közönység ellen kelt ki, mely érthetetlen mohósággal az izlésteleniségekre és a kalandosra vetette magát. (S. W. XI. 26. l.) Erős korholások hangzanak el a kölcsönkönyvtárak ellen, melyek nem lelki gyógyszertárak, hanem mérgező helyek s ezért rendőri ellenőrzés alá kellene őket venni. V. ö. Wessenberg: *Ueber den sittlichen Einfluss der Romane*, 186. l. Az irodalom rossz szemmel nézi, hogy csak egyetlen esztendőben, 1796-ban, több mint 600 román-tákolmány jelent meg. V. ö. Neue Allg. Deutsche Bibl. XXI. 1. 190. l.

német író a XVIII. század elején 223 lap terjedelmű támadó írást intézett ellene² s Lafontaine a század végén megütközve említi, hogy a közvélemény lázadozása miatt alig lehet elképzelni nagyobb zavart és kellemetlenebb helyzetet, mint ha a leányt románolvasás közben lepi meg a férfi.³ Nálunk sem volt ez másképpen. «Emlékszem, — írja Jósika Miklós,⁴ — midőn gyermekkoromban Lafontaine egy munkáját olvastam, melynek címlapja hibázott, mennyire megijedtem, mikor nevelőm azt monda, hogy román». Hosszú évtizedekig az volt az általános felfogás, hogy botrányos dolog tisztességes házba a románt beengedni s olvasását megtűrni.⁵

Elképzelhető, hogy nem ment megütközés és felháborodás nélkül a román tömeges betörése a magyar szellemi térségekre sem, ahol körülbelül még az a felfogás uralkodhatott, amelyet Pázmány Péter a pünkösd utáni 23. vasárnapra készített első prédikációjában úgy fogalmazott meg, hogy «bolondság az asszonyembernek hadakozó dolgokat olvasni, kárhozat szerel-

² Heidegger, V. ö. Bobertag: *Geschichte des Romans*, 1884. II. 1. 232. 240. l.

³ *Die Gewalt der Liebe in Erzählungen*. Berlin, 1797. Vorbericht.

⁴ *Regény és regényítészet*, 1859. 88. l. *Jósika*

⁵ Hasonló esetet említ Falk Miksa gyermekkorából. Szülei távollétében egyszer édesanyja varrósasztalkájában egy Lafontaine-románt fedezett fel. Mohón esett neki, s amikor belemélyedett olvasásába, belépett édesatyja. «Hát te mit olvassz itt?» — kérde s ezzel a könyvet kivette kezéből. Valódi rémülés fogta el, mikor a címlapot megnézte: «Ejnye te haszontalan gyerek, hogyan jutsz te ilyen veszedelmes könyvekhez?!» V. ö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 45. l.

mes históriákat forgatni, melyekből halálos méregnél, azaz veszedelmes gonoszságnál egyebet nem vehetni. Ah! mely nagy esztelenség az atyáktul vagy férjektül, — kiált fel őszinte megbotránkozással — ha virág-énekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségek, leányok kezébe.»⁶ Hogy még száz esztendő múlva is ez a gondolkodás járta, s «országos kerítők, közönséges kutakat mérgesítők» hírében állhattak a szerelmes könyvek csinálói, Csúzy Zsigmond szavaiból sejthetjük, aki arra inti hallgatóit, hogy a «szűzességnek leshányó, álom hüvelyező mocskos fabulákat, s az együgyűeket botránkoztató meséket» fülbedugva távol kerüljék.⁷

Sem a felháborodás hevesességében, sem a kifejezések támadó élességében egy hajszálnyival sem enyhül a hang, amikor a XVIII. század hetvenes éveitől kezdve sűrű egymásutánban kezdi felütni fejét a szerelmet hallatlan merészséggel és körülményességgel részletező román. Rögtön fegyverbe állnak ellenségei s fojtott dühösségű éles harcba szállnak vele. «Meg ne ízelítse a fiatal dáma a Romantzia-Írásokat, mert oda lesz miattok — figyelmezteti kortársait Faludi Ferenc.⁸ — Hatalmas arsenicum méreg lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg». Azért veszedelmesek, mert gerjesztő puha igéi és tengersok szerelmeskedési tábori erővel viaskodnak a tisztaság ellen, gondolatokat kevernek, indulatokat gerjesztenek s olyan tüzet gyullasztanak, amelyet halálos bűn nélkül eloltani nem lehet.

⁶ Pázmány Péter összes munkái, VII. 621. 1.

⁷ *Lelki éhséget enyhítő evangeliomi kölcsönzött három kenyér*, 1724. 499. 1.

⁸ *Nemes Asszony*, 1787. 171—172. 1.

Különösen a fiatal elméknek gyilkos ellensége a romantizmus. Kimondhatatlanul mulattatja s közben ezefernyi ezer szemfényvesztéssel átmítja el őket. Gyönyörűséges festékekkel addig mázolja eléjük a sohasem történt dolgokat, míg a fabula históriára kerekedik és a copia originalissá válik.

Jóformán meg sem jelenik a román, már is a vádaskoruhataga ömlik rá. Egy névtelen pozsonyi jezsuita, valószínűleg valamelyik könyvvizsgáló, már 1771-ben, mikor a műfaj még csak hírből lehetett ismeretes nálunk, egy népies röpiratban pellengérré állítja a románokat, s aggodalmasan óv mindenkit; nehogy kézbe vegye ezeket a veszedelmes könyveket.⁹ Különösen az erkölcsöket féltették tőle. Nincs semmi olyan alkalmas az ifjúság megrontására és ártatlanságának elvesztésére, — hangzik a sokszor megismétlődő figyelmeztetés — mint a román, mert rajta keresztül a szerelem kígyóként lopózik a zsenge lelkei elméjébe és szívébe.¹⁰ Azért idejében meg kell utáltatni az ifjúsággal a románoknak arkádiai álmódosásokra csábító, hivalkodó, bujkálkodó, érzékenykedő, testet és lelket lassan-lassan elernyesztő csevegéseit.¹¹ A sok szerelmes gyáva románok mind az ízlésnek, mind pedig az erkölcsöknek felette ártalmasak, s főképpen a fiatalokat kell tőlük óvni, mert csak a tél-túl való olvasásra szoktatnak s alkalmatlanná tesznek a valódi tudományok megtanulá-

⁹ *Gedanken über das freye Lesen gefährlicher Bücher.* Pressburg, 1771. V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* 57. l.

¹⁰ *Jeles gondolatok rövid történetekkel.* Kolozsvár, 1777. 37. l.

¹¹ *Amerika feltalálása,* 1793. bev.

sára.¹² «Kerüld el fiam a veszedelmes románok olvasását!» — mondja a kornak egyik nagy nevelője,¹³ — mert azokat csak azért írják, hogy velük a közérdek különösebb szolgálata nélkül pénzt és dicsőséget szerezzenek, s csak azért olvassák, hogy a becsületes munkától elvonatott lelkek a házi és polgári kötelességek feledékenységének álmában még mélyebben elmerüljenek. Az ízetlen és csodás románokat kezedbe se vedd, — inti az ifjúságot egy másik aggodalmas hang,¹⁴ — mert ezek a képzelődést idomtalan phantastika képekkel töltik meg s az ember lelkét a valóságból olyan chimae-rai világba ragadják, amilyen a hold alatt nincsen, s olyan reményeket, várakozásokat és kívánságokat gerjesztenek benne, amelyek sohasem teljesezhetnek. A fajtalan előadásokkal megtömött románok ellen, melyek a vétkeket kellemes színekkel festik s a képzelődést a bűnre táplálják,¹⁵ évtizedeken keresztül lankadatlan hevességgel foly a harc. Egyre hajtogatják, hogy a jó ízlést rontó, képtelenségekkel teljes, csábító s a képzelődő tehetséget megfertőző románok¹⁶ lassú mérget hintenek a jó erkölcsök gyökerére, félrecsigázzák az észet, s a közönséges élet határjaiból kiragadván, levegői várakról teszik álmadozókká olvasóikat.¹⁷

Nem lehet tehát csodálkozni, ha botrányszámba ment románt olvasni, amikor józan és tekintélyes személyek is a szellemi élvezetnek ezt a nemét ábrándozásba süllyesztő, a valódi világ viszonyait elhomályo-

¹² *Dafnis és az Első Hajós*, 1797. 133—134. l.

¹³ *Theophron*, 1804. 174—175. l.

¹⁴ *Nyári rózsák*, 1823. 272. l.

¹⁵ Tud. Gyűjtemény, 1823. XII. f.

¹⁶ *Fedor és Mária*, 1807. bev.

¹⁷ *Flóra*, 1806. 5. l.

sító s csak az érzelmeket csiklandozó lelki fajtalanságnak minősítették.¹⁸ Száz esztendővel ezelőtt az első magyar nyelvű lexikon még azzal a véleményével riasztotta a közönséget, hogy az «utálatos románolvasás» nem egyéb, mint szellemi bujálkodás, s bosszúságát azok ellen, akik ilyeneket firkálnak, s azok ellen, akik mohón olvassák, abban összegezte, hogy a románolvasás az emberiség elerőtlenítését s elpuhítását siettető legártalmasabb és legveszedelmesebb méregkeverés.¹⁹ Maga Bajza József is azon a véleményen volt, hogy a testi-lelki ernyedtség miazmait a románok terjesztik, s főképpen azért kell ellenük okosan védekezni, mert a léleknek a legszerencsétlenebb betegségét, az érzélgést, belopják közénk s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály.²⁰ Ezek a kifakadások természetesen elsősorban a nők felé irányultak, mert ők voltak a románok buzgón epedő olvasói. «Hagyjatok föl hát a románolvasással, — tanácsolja nekik a szerencsétlen házasságokról elmélkedő egyik kortárs,²¹ — mert vérötöket felgyújtja, miáltal ördögökké lesztek a házban, a házon kívül pedig szemüveges imádókat hajhászó dámák, kiket az örömvadász elkábít s aztán híroket piszkolja.»

A «gondolat hígító»²² románokat nemcsak egyes nyilatkozatok kárhoztatják, válogatott kifejezésekkel túlozva káros hatásukat, hanem a szószék is síkra száll ellenük és dörgedelmes szavakkal sujt le rájuk. Fogarasi

¹⁸ Szontágh Gusztáv, Figyelmező I. 112. l.

¹⁹ Közhasznú Esmeretek Tára, 1834. X. 222—224. l.

²⁰ Kritikai Lapok, 1833. III. f. 33—34. l.

²¹ Horváth Zsigmond: *Elmederítő, szívképző s karakterfestő történetek s adatok füzére*, 1840. II. 137. l.

²² P. Török Damascenus: *Vasárnapi és ünnepi prédikációk*. Eger, 1802. II. 77. l.

Mihály teológiai tanár, a későbbi erdélyi püspök, a huszas évek táján az egyik nagybőjti prédikációjában hevesen kikelt az ifjak kapós olvasmányai, a románok ellen, amelyek komolyabb eszméletet nem kívánnak, az érzékenység húrjait varázshangokkal pengetik s az undok vétkeket édesen ömledező mesés szavak és tündér bájjal bevont kedveltető képek alá rejtik. Hány ifjúnak nem gerjesztették fel a szívét ezek a bujaság szemtelen tetteire? — elmélkedik tovább. Hány leányzót nem vetköztettek ki legszebb tulajdonából, a szemérmességéből, hányat nem ragadtak a testi gyönyörűség ölébe s hányat nem juttattak a vén szűzességre, akik ma is várják, hogy a románokból képzelt magasrangú vagy igéző szépségű mátka a kezüket megkérje? Bizony maszlagos eledelei a léleknek ezek a szédítő románok, melyek a jó erkölcsöket megfojtják s csalóka hangjukkal a bahó tollas népet boldog lakjokból vesztek helyére repítik.²³ Szepessy Ignác pécsi püspök szerint szörnyeteg a román, mely nyájas kecsegtetéssel leköti s aztán kegyetlenül meggyilkolja, mézzel készített maszlag, mely elkábítja s azután elveszeszti olvasóját.²⁴ Az efféle kárhozzátó nyilatkozatok még a múlt század második felében sem ritkák a templomi szószékeken. Az egyik a miatt tesz szemrehányást, hogy az úrfiak és kisasszonyok bezzeg könyvnélkül pontosan tudják, hogy Árgirus királyfi hányszor szunnyadt el az aranyalmát termő fa tövében s milyen göndör hajfürtjei voltak Tündér Ilonának, de semmi gondjuk arra, hogy a legőrzendőbb aranyalma az ártatlanság, mely a könnyel-

²³ Fogarasi Mihály: *Keresztény igazságok egyházi beszédekben*. Kolozsvár, 1833. 134—135. l.

²⁴ Szepessy Ignác: *Egyházi beszédek*. Pécs, 1840. IV. 53. 107. l.

műek kezéből minden tündéreknél sebesebben szokott elröppenni.²⁵ A másik a tűzrevaló románokat azért szidja, hogy a leányok, kik azt sem tudják, kerek-e a világ vagy négyszegletű, a szerelmi intrikákat megtanulják belőlük, s alig várják, hogy maguk is játszodhassák.²⁶ A harmadik már elismeri, hogy ékes gondolkodást és szólást, finom érzéseket, ember- és világismeretet lehet belőlük tanulni, de mi haszna mindezeknek, ha az ifjút tisztátalan gerjedelmekre készítetik s abba a képzelődésbe ringatják, hogy majd egy új regény lesz élete folytatása.²⁷

✓ Példátlan, hogy egy irodalmi műfaj annyi hatást, kapós kedveltséget s ugyanakkor annyi zúgolódó ellenszenvet és haragos visszautasítást keltett volna a közvéleményben, mint a román a megindulása idején. Míg az egyik rész a költés minden nemei fölébe emelte, a másik nem látott benne egyebet, mint érzés- s erkölcsrontó valamit, méltót arra, hogy tűz által emésztessék meg, valahol csak találtatik.²⁸ Ez az ellenszenv iránta arra az időre is áttérjed, amikor regénnyé nemesedik s végighúzódik az egész XIX. századon. Ebben minden bizonytal részé volt Schopenhauer állásfoglalásának is, ki azt hirdette, hogy az alapos és kimerítő ismeretek hiányának legfőbb oka a regény, s azok az emberek a szerencsések, akiknek ifjúkorukban sem idejük, sem alkalmuk nem volt regényolvasásra.²⁹ Ma, amikor az

²⁵ Török Pál: *Egyházi beszédek*. Pest, 1845. II. 395. l.

²⁶ Szabó János: *Egyházi beszédei*. Kolozsvár, 1848. 322. l.

²⁷ Veszely Károly: *Erdélyi katolikus hitszónok*. Kolozsvár, 1863. I. 56., 215. l.

²⁸ Bajza József, *Kritikai Lapok*. 1833. III. f. 32. l.

²⁹ Idézi Ihász Gilbert: *Szellemi kincstár*, 1896. IV. 733—734. l. 11 2

aggodalmak teljesen elültek s többé már nem bennük látjuk az erkölcsök legfenyegetőbb veszedelmét, nehezen tudjuk beleélni magunkat azokba az időkbe, amelyek szenvedélyesen harcoltak a románok veszedelmes világa ellen. Mai szemmel nézve mindenesetre furcsa idők lehettek azok, amikor a debreceni tisztelendő professzor urak minden magyar könyvet kivettek az ifjak kezéből, nehogy a románok immoralitásának ártalmas befolyása alá kerüljenek,³⁰ s amikor mások azt követelték, hogy ezeket az ördög kohójából került románokat minden jó társaságból örökre ki kell tiltani.³¹ Némiképpen azonban megértjük a küzdelem jogosultságát, ha tudjuk, hogy a román-áradat, amelyben csakugyan sok szemét gyűlt össze, kétségtelenül romboló hatással volt a közönség ízlésére és morális érzékére. Benne az erköls-történész is bőven talál anyagot s számbaveheti, hogy *Werther* olvasása az öngyilkosok számát megsokszorozta, a *Räuber* hatása alatt rablóbandák alakultak, a *Robinson*t olvasó ifjak pedig amerikai útra szervezkedtek, s mivel elegendő pénzük nem volt, a hiányzó összeget rablással próbálták megkeríteni.³² «Azt gondoltam, mind igaz, amit írtatok, s nem úgy találván, egy leány miatt agyonlőttem magamat», — mondja a «románírók képzelése bohó szökéseinek» hitelt adó «sápadt képű ifjú árnyék» egy egykorú dialógusban.³³ Fáy András is valószínűleg az életből fényképezte le a *Bélteki-ház* Olmay nevű rablóját, kinek vesztét az okozá, hogy «azon korban, mely csupa láng fontolás nélkül, románolvasáshoz szokék.» Ízetlen, képzeletét

³⁰ *Kazinczy Lev.* V. 513. l.

³¹ *Hieró*, 1807. bev.

³² *Allgemeine Lit. Zeitung*, 1788. 245. l.

³³ *Erdélyi Múzeum*, 1817. 83. l.

megmételvező románokkal vesztegette idejét, a rablók lettek ideáljai s innen csak egy lépés volt, hogy maga is azzá legyen.³⁴ Éppen elég ok volt tehát arra, hogy a közvélemény meg ne szűnjön a románok korholásában, mégis tiltakozásokkal, haraggal és ócsárló szavakkal nem lehetett megállítani a műfaj uralomrajutását. A németeknél 1773-tól kezdve két évtized alatt több mint hatezer román jelent meg. Hiába tiltakozott az áradat ellen az egykorú kritika, hiába gúnyolta, hogy nem olvasásra, hanem csak jobb könyvek csomagolására érdemes hulladék,³⁵ hiába háborodott fel miattuk a jóízűség, hiába botránkozott meg rajtuk a jó erkölcs és a józan életszemlélet, — a románok minden ellenkezésen keresztülhatoltak, terjedtek és virágoztak.

Kisszerűbben ugyanez megy végbe minálunk. Több a támadó, mint a védelmező, de közben napról-napra szépen szaporodnak a kiadványok. Kazinczy ugyan a sok semmirevaló «fabrikai román»-ról azt mondotta, hogy «das sind Pöbel der Literatur»,³⁶ de rosszul esett látnia, hogy «még a jó románoknak is annyi ellensége van».³⁷ Érzékenyebb szívvel bírt azoknál, kik a románokat megvetni nem szégyelték,³⁸ s Földi János ellen erősen védelmébe vette szükségességüket.³⁹ Amikor Virág Benedek semmiképpen sem tudta belátni, hogy a nagy számú románok miféle hasznúak, a sok szomorú fájdalmas fantáziái a gondolom-szerelemnek mire valók,⁴⁰

³⁴ *Fáy András szépirodalmi munkái*, 2. kiad. 1847. V. 170—171. l.

³⁵ *Neue Allgem. Deutsche Bibliothek*, 1796. II. 44. l.

³⁶ *Kazinczy Lev.* VII. 33. l. VIII. 86. l.

³⁷ *Kazinczy Lev.* I. 440. l.

³⁸ *Kazinczy Lev.* I. 434. l.

³⁹ *Kazinczy Lev.* II. 169., 191. l.

⁴⁰ *Kazinczy Lev.* III. 112. l. V. 502. l.

s amikor Szirmay Antal a régi jó táblabíró kedves duruzsolásával a külső írók esze viszketegségének s nemzetünk kárhozatos betegségének bélyegezve a románt, arra kérte öccseurát, hogy hagyjon föl a mesézéssel,⁴¹ Kazinczy csak mosolygott a jó öregek maradiságán, s mosolygott Bacsányin is, ki a félig kinyomtatott *Bács-megyeyjére* azt üzenté, hogy fizesse ki a nyomtatót s a kiszedett íveket kéziratával együtt égesse el,⁴² s azt válaszolta, hogy «ej, sokat köszönök én a románoknak», s csak zúgolódjanak, ahogy akarnak, mert a román érdeméről nem a tisztelendő professzor urak bölcs ítélete az irányadó, hanem a tizenötéstudós leánykának kiszorduló könnyecseppje a legédesebb jutalma az érzékeny írónak.⁴³ «Több szükség vagyion most a románokra, — mondta ki szokatlan és merész véleményét, — hogy azoknak olvasások által a szollás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon, mint a kánonok Molnár physikájára s Dugonics algebrájára».⁴⁴ Kazinczy-nak epochát csináló ízlését,⁴⁵ a korszak legremekebb románjain nevelkedett modernségét⁴⁶ egy egész világ választja el nemcsak az ócsárlóktól és a fennhangon dühösködőktől, hanem író társaiétól is, akik haszontalan foglalkozásnak tartották, hogy románok fordításával, mint hamar elhervadó rózsák nevelésével, bibelődjenek.⁴⁷

⁴¹ Kazinczy *Lev.* II. 7. 1.

⁴² Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 107. 1.

⁴³ Kazinczy *Lev.* I. 520. 1.

⁴⁴ Kazinczy *Lev.* I. 521. 1.

⁴⁵ Kazinczy *Lev.* XXI. 43. 1.

⁴⁶ Olvasmányairól tájékoztat többek közt *Lev.* III. 289. 1. IX. 4. 1.

⁴⁷ Kazinczy *Lev.* III. 251. 1.

Ezek után elképzelhető, hogy a román-készítés nem tartozott a dicsőségszerző műveletek sorába. A közvélemény inkább szégyennek s alacsonyásznak vélte mint érdemnek ítélte, ha valaki románok közlésére vetette kezét.⁴⁸ Tekintélytelenségük, meghurcolt hírnevük s a közvélemény lázadozása volt az oka bizonyára annak, hogy a nevesebb írók tartózkodtak tőle s csak névtelenek, meg egészen ismeretlenek kísérleteztek gyarló próbálkozásaikkal. Ők vették fel a küzdelmet a támadások ellen, ők sorakoztattak érveket a román védelmére. Akárcsak a vádak, mentségeik is egyformák és egyhangúak. A tökéletes história nem arravaló, hogy az erkölcsöket formálja, de a románban az eseményeket tetszés szerint lehet alakítani és a szív formálására hasznosítani, amint azt Marmontel, Barclay, Campe és Salzmann románjaiban mindenki magán tapasztalhatja.⁴⁹ Az a haszna is letagadhatatlan, hogy az olvasók mintegy ingereltetnek a benne foglalt dicséretes dolgok elkövetésére,⁵⁰ mert a valóságos virtusnak sok gyönyörűséges sugarait bocsátják által az olvasók szívébe, akik a barátságnak, az igaz szeretetnek, egyszóval a jó erkölcsöknek és a becsületnek a reguláit mintegy tükörben szemlélik és ugyan fellobbantatnak azoknak a gyönyörűséges példáknak a követésére.⁵¹ Ha a vallást

⁴⁸ *Szívet sebhető római mesék*, 1786. bev. *Gróf Pontisz*, 1788. bev.: «Ha ki pedig azzal kíván dorgálni, miért hogy kisedet tehetségemet ezen hitván római mesének fordítására vesztegettem, megfelel annak a bölcs világ, állandóssan erősítvén, hogy a római mesék azonkívül, hogy gyönyörködve mulatják az olvasókat, a szívet is nemesítik és pallérozzák.».

⁴⁹ *Dafnis és az Első Hajós*, 1797. 132. l.

⁵⁰ *G*nevezetű svédi grófné*, 1778. bev.

⁵¹ *A Svétziai grófné élete*, 1772. bev.

nem sérti és a jó erkölcsöket nem gúnyolja, nem kell félni attól, hogy a képzelődést megmozgatja és az indulatokat felizgatja. Bizonyos cél irányában ez csak épületes és tanulságos lehet.⁵² A dolgaiban megpihenő takarékos háziasszony, a csüggesztő munkái után enyhülést kívánó férfi, az élet tekervényes ösvényein a veszedelmek között eligazodni nem tudó ifjú és leányzó a románokból megláthatja az indulatok rejtett okait, nemes érzelmeket élhet át és emberismeretet tanulhat.⁵³ Be kell látniok a vádaskodóknak, hogy románok nélkül el lenni már nem lehet, mert ezek a mulattató munkák a lélek kipallérozásának nemcsak legkellemetesebb és leghathatósabb, hanem múlhatatlanul szükséges eszközei is.⁵⁴ A vízbe ugrató sok románoktól, mint méregtől, őrizkedni kell, de az okos móddal írottak nem károsak, legalább a már okosodni kezdő időkorának.⁵⁵ Az ifjúság érdeke csakugyan megfontolandó. A szilárd életelvekkel rendelkező művelt ember nem lehet el román nélkül, amelyből tapasztalata gyarapodhatik és látóköre szélesbülhet, de a fiatalkoruknál valóban félni lehet, hogy még a jó románok is korai életismeretekkel lakatják jól őket s megkeserítik számukra az élet élvezetét.⁵⁶ Akik egyébként azt hirdetik, hogy a románokból csak erkölcstelenséget lehet tanulni, vegyék figyelembe, hogy a méhek a virágocskákból illatozó mézet szívják ki, a pókok ellenben ugyanazon virágokból undok mérget termelnek. Nyilvánvaló, hogy nem a virágok az okai a beszívott méznek vagy a forralt méregnek, hanem a

⁵² *Hieró*, 1807. bev.

⁵³ *Mulatságos Könyvtár* 1832/33. évi hirdetése.

⁵⁴ *Flóra*, 1806. 6. l.

⁵⁵ *Szájas Péter*, 1817. 7. l.

⁵⁶ *Dajnis és az Első Hajós*, 1797. 133. l.

beszívó állatocskák természeti mivolta. Nem a könyvet kell tehát hibáztatni, hanem az olvasóknak a jótól való idegenségét kell a méreg miatt okolni.⁵⁷

Kár olyan nagy dolgot csinálni abból, hogy a románok a szerelmet feszegetik. Ha még az ártatlan szerelmet is vétek olvasni, úgy *Himfynek* egész égő kemence kellene, valamint több remek munkának is — ezt pedig kívánhatja-e valaki?⁵⁸ Ne higgyék, hogy a folytonos erkölcsrajzolgatással lehet csak célt érni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szerfelett számos és mesterséges erkölsképző iratokban eltéved az erkölcs, a sok bölcselkedésben gyérebb lesz a józan ész, a sok vitában az igazság és a sok mesterkélésben a jó nevelés.⁵⁹ Igaz, hogy töménytelen gyöngesség van ezekben a románokban, mert kifogástalan munkák csak a legnagyobb főktől származhatnak, háromezer között alig akad egy jó,⁶⁰ s ha a legfőbb ideált, az emberiség és az élet karakterfestését, ami minden időben jóvá, kedvessé és keregetté teszi a románt,⁶¹ valamennyi megvalósítani nem tudja is, de mindeniket őszintén hevíti az a szándék, hogy a nyelvet csinosítsa, gyarapítsa, pallérozza,⁶² s így a magyar literatúra pompás magasságú kőfalaira egy fővényszemecskét hordhasson,⁶³ vagy legalább evezője lehessen a habok közt hányatott vitorláknak.⁶⁴

⁵⁷ *A régi indusok bölcselkedések*, 1781. bev.

⁵⁸ Tud. Gyűjtemény, 1826. II. 96. l.

⁵⁹ Fáy András: *A Bélitek-ház*. ÖM. 1847. III. 24. l.

⁶⁰ *Dajnis és az Első Hajós*, 1797. 132. l.

⁶¹ Jean Paul elméletének visszhangja. Tud. Gyűjtemény, 1825. IV.

⁶² Cselkó István: *Válogatott darabok*, 1817. Kiss Sámuel, Tud. Gyűjtemény 1825. X. 104. l.

⁶³ *Római éjszakák*, 1823. bev.

⁶⁴ *Erkölcsei-Iskola*, 1790. bev.

Hathatós tényezői ezek a románok a nyelv csinosításának, csiszolásának, finomításának. Kazinczyban a *Kartigám* olvasása támasztotta fel először azt a gondolatot, hogy megfigyelje, mennyire alkalmas a magyar nyelv a kifejezés készségében.⁶⁵ Azért is szükségesek a románok, mert velük talán rá lehet kapatni hazánk szép grófnéinak s bárónéinak rózsapirosságú és gyengeségű ajkait, hogy a társalkodásban magyarul folytassák nyájas beszélgetéseiket, amitől eddig őket talán az tartotta vissza, hogy féltették finom ajkaikat a magyar beszéd darabosságától.⁶⁶ A románszerzőket is ugyanaz a hevület hatotta át, ami a korszak minden íróját lelkesítette: a közhaszon keresése és a hazának a szerelme.⁶⁷ «Munkánk rossz lehet, de igyekezetünk javallást érdemel» s «mindent meg kell próbálni, ami használ» — a kornak ebbe az irodalmi jelszávába kapcsolódik bele a román, amely az olvasóközönség teremtésén kívül még a nyelvművelés terén végez érdemes munkát.

A közvélemény ellenkezésébe és az írók vitájába, amely évtizedekig zajlott a román körül, a kormányhatóság is beleavatkozott, mégpedig azoknak a javára, akik a közerkölcsökre nagy veszedelmet láttak az ártalmas könyvek garázdálkodásában. Az 1795. február 25-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet, amely Magyarországon is életbe lépett, még nem veszi észre a mulattató olvasmányokat s a románokról semmiféle intézkedést nem tartalmaz. Egy évtized múlva azonban az 1806. évi március 27-i kir. udvari rendelet

⁶⁵ Kazinczy: *Pályám emlékezete*, 244. l.

⁶⁶ Pétzeli József: *Fung éjszakái*, 1787. bev.

⁶⁷ Magyar Museum, 1788/89. III. told.

már szigorú tilalmakat léptetett életbe a románok nyomtatása és olvasása ellen. Elrendeli, hogy ezután a románokat nem szabad politikai lapokban hirdetni («non ad novellas politicas»), nehogy a sóvárgás az olvasásukra ingereltessék, a jövőben pedig zár alá helyezi behozatalukat a külföldről s kinyomtatásukat szigorúan korlátozza. Meghatározása szerint a román a polgári életből vett tiltott cselekvényeknek és eseményeknek az elbeszélése, s olyan alsóbbrendű műfajnak tekinthető, amelynek sem a tartalom, sem a stílus tekintetében semmiféle becse nincs. Főképpen három nemét bélyegzi ártalmasnak: 1. az ábrándozó szerelmi románt, mely az egészséges emberi elmét megölő érzelmességre vezet; 2. a genie románt, mely a fennálló polgári viszonyokat szét tépni igyekszik s az emberi társaságon kívül fekvő létre csábít, és 3. a kísérteties, rabló- és lovagrománt, mely a durvaságot és a babonás hitet terjeszti. A tilalom alól kiveszi azokat, amelyek csak a külső forma szerint románok, egyébképpen azonban tudományos dolgokat tárgyalnak, az emberi természet mély ismeretét árulják el, az erkölcsi életet oktató hatással festik, vagy az emberek vétkeit és gyarlóságait élces gúnnyal ostorozzák. A rendelet kötelességévé teszi a könyvvizsgálóknak, hogy a fent jelzett haszontalan tartalmú románok hirdetését a politikai lapokból késedelem nélkül töröljék, az eléjük kerülő ilyen kéziratokat olvassák el és vizsgálják meg ugyan, hogy kellőképpen jellemezhessek, de nyomtatásukat szigorúan tiltsák el, a könyvárusokat pedig figyelmeztessék, hogy óvatosak legyenek az ilyen románok terjesztésében, mert külön-

68 Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* 800—802. 1.

ben kényszeríteni fogják őket, hogy azokat az országból kiszállítsák.⁶⁸

Még egy ilyen rendeletet ismerünk, amely tág értelmezésre adott alkalmat s a román szabad mozgását szűk korlátok közé szorította. Amikor az 1810/11-i országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó, az 1810-ben kiadott újabb osztrák cenzúrai utasítás nálunk is életbe lépett. Ennek a 6. §-a vonatkozik a románokra, s nemcsak azokat tiltja el, melyeknek a tartalma a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránt tartozó tisztelettel s a fennálló kormányformával nyíltan vagy lappangva ellenkezik, hanem általánosságában azokat is, amelyek sem az értelemre, sem a szívre előnyösen nem hatnak s csupán arra irányulnak, hogy az érzékiséget ingereljék. Szoros kötelességévé teszi a rendelet a könyvvizsgálóknak, hogy az efféle kártékony románokat, amelyek csupán a szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be, múlhatatlanul akadályozzák meg s irtsák ki.⁶⁹

Másfél évtized múlva arról értesülünk, hogy a kancellária egyáltalában megtiltotta a magyar nyelvű román írását,⁷⁰ s kedvét igyekezett szegni a szerzőknek azzal is, hogy munkájukat két példányban leírva követte be.⁷¹ «Szomorú idők! Nem ott fekszik a nyúl, ahol keresik» — mondotta Fáy András. Csakugyan nem érték célt. Sem az elégedetlenkedő közvélemény, sem a kormányzati hatalom a románt, mely az élettartalom

⁶⁸ Jakab Elek, Figyelő X. 1881. 263. l.

⁷⁰ Fáy Andrásnak Bárány Ágostonhoz intézett 1825. márc. 11-i leveléből, IK. 1924. 41. l.

⁷¹ Szeder Fábíán levele Guzmics Izidorhoz 1824. ápr. 5-én, Figyelő V. 1878. 77. l.

legkifejezőbb eszközévé ebben az időben egyre hatalmasabban kezd kibontakozni, feltartóztatni nem tudja. Időnként gátakat emel eléje, szabadságát le-leszorítja, termékenységet az aszályos légkörrel meg-megapasztja, de kiirtani és megfojtani nem tudja. Ezer akadályon keresztül is sűrűsödik körülötte az olvasótábor, nélkülözhetetlen lesz, s a sok apró törekvés lassanként román-irodalommá gyarapszik. Csak írók és önálló tehetségek kellenek, kik a fokozódó igényeket kielégíteni, tovább emelni és fínomítani képesek. Az 1836-ban megszülető magyar regény a gyermekkori betegségeken átesve, diadalmasan kezdheti meg pályáját. Előtte hét évtizedes kemény és kitartó munkával az úttörést a román elvégezte.

5. A román érvényesülése.

A román érvényesülésének néhány fontosabb adatát kell számba vennünk, hogy terjedelméről fogalmat alkothassunk és szerepét az irodalmi életben megítélhessük. Pontosan meghatározható, hogy élete az *Abafi* megjelenésével lezáródik, de már kevésbbé látni tisztán, hogy megindulása mikor kezdődik. Az adatok egymás mellé állításából kitűnik, hogy a XVIII. század harmincas éveitől kezdve jelentkeznek szépprózánk területén olyan termékek, melyek a magyar regény közvetlen előzményei közé számíthatók s a román úttörőinek tekinthetők. Letelepedésük egyelőre annyira szórványos, hogy szinte észre sem lehet venni: negyven esztendő alatt még nyolcat sem tesz ki a számuk. Megállapítható, hogy ezekben az évtizedekben nem ismertük még a románt, másrészt pontosan megjelölhető, hogy úgy mint a nyugati népeknél kiformalódott,

«a németeknek virágzó literatúrájokban» «harcolóink a két véres prussz háborúban» vették először észre, s amikor hazatértek, «minden ifjúért minden leányka Gellertnek Svéd Grófnéját s igen szép meséjét» kívánta olvasgatni.¹ Nem kétséges tehát, hogy a közhangulat követelte ki 1772-ben az első magyar nyelvű román megjelenését, s az is érthető, hogy ez nem lehetett más, mint Gellertnek éppen abban az időben a kedélyeket magával ragadó munkája. Ezt még ugyanabban az évben követte a második magyar román, a sokáig híres *Kartigám*. Irodalmunk és közönségünk laza viszonyának kimélyítésében és szorosabbra fonásában az új műfaj ezzel megkezdte nagyhatású közreműködését.

Ettől kezdve többé nem szűnik meg folyton szélesebbé terjedelmesedő betódulása. Lassanként olyan arányokat ölt, hogy a korszak végén már közel 300 kötettel kell számot vetnünk. Minden év meghozza az átlagos 4—5 darab mulattató könyvét, s ez annyira rendszeresen történik, hogy hat évtized alatt egyetlen üres esztendő sem mutatkozik. A külső föltételek javulásával a termelés is fokozatosan emelkedik. A XVIII. század utolsó három évtizedében a megindulás nehézségét és tapogatózását láthatjuk. Ekkor még ösztökélni kellett az írókat erre a munkára,² s így érthető, ha az anyagnak a csekélyebb hányada esik erre az

¹ Kis János emlékezései, 1890. 517. l.

² A Magyar Hirmondó 1785-ben a 318. lapján így ír: 1784-ben «csak új román 143 jött ki Németországban... Oh vajha a mi álmos tudósaink is oly hosszasan nem aludnának, hanem már valahára anyai nyelvünk épületére pennát faragnának s írnának, hogy a honjából tündökölhethnék ki az igazság napja».

időre. A román virágzó időszaka a XIX. század első harmada: ez szolgáltatja a termelés jó kétharmadát. Itt is legkiadósabb az 1800-as évek első tizede. A hatósági intézkedések és a gazdasági válság miatt ekkor beálló hanyatlást a harmincas évek elején újabb lendület váltja föl, s ez azután zökkenés nélkül, símán vezeti át szépprózánkat a román területéről a regény birodalmába.

A Jósika *Abafijával* megszülető magyar regénynek figyelmen kívül nem hagyható előzményei időben tehát mintegy hat évtizedet s mennyiségben körülbelül háromszáz darab könyvet jelentenek. Ennek negyedrésze novellás kötet, egykorú elnevezéssel «előbeszélés», a többi hosszabb-rövidebb terjedelmű román. Számításba vehetjük továbbá azt a huszonöt kéziratot is, melynek nem volt módjában vagy szándékában nyomtatott formát ölteni s a nyilvánosság elé kerülni. Szintén huszonötre rúg azoknak a románoknak a száma, melyeknek csak emléke maradt fenn tervezgetésekben, följegyzésekben s előkészületekben. Negyedszáz körül van tehát azoknak az adatoknak a száma, melyekkel regényirodalmunk legzavarosabb időszakát tisztázhatjuk, leghomályosabb fejezetét megvilágíthatjuk.

Ezeket a méreteket még akkor sem lehetne mellőzni, ha a kutatás arra az eredményre jutna, hogy a magyar regény az idegen román-előzményektől függetlenül jött létre. Ennek azonban éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Ezért egyszer már rendbe kell szednünk románirodalmunkat s ki kell ásnunk a benne rejlő tanulságokat. Hiszen eddig még annyi fáradságot sem vettünk, hogy csupán kíváncsiságból megnézzük, milyen is volt az a román, amelyen dédapáink elszórakoz-

tak s dédanyáink érzékeny könnyeket hullattak. Rendes terjedelmű könyvek ezek, 100—500 laposak s átlag egyköteteseek. De sűrűn találkozunk kétkötetesekekkel is, — körülbelül negyven van ilyen — s köztük olyanokkal, amelyek megközelítik, sőt meg is haladják az ezer lapot.³ Háromkötetes románunk is van hat, négykötetes három, ötkötetes egy, hatkötetes egy és hét-kötetes kettő. A *Kassandra* mellett (1643 l.) az *Anacharsis* a korszak legterjedelmesebb románja (2216 l.). Észrevehető, hogy az időszak uralkodó ízlése, mely az elnyújtott, végnélküli románokat kedvelte, csak kivételesen érvényesült nálunk. Gyérszámú olvasóközönségünk a kiadónak bizonyára nem nyújtott elég fedezetet költséges befektetéseinek hasznos visszatérítésére.

Az irodalmi életnek ez a tényezője gyorsan felismerte a román életrevalóságát s buzgón egyengette útját. A XVIII. században megjelent románok címlapján legtöbbször Pozsony és Kolozsvár nevével találkozunk: ott Fűskuti Landerer Mihály, itt a református kollégium tipográfiája tevékenykedett a műfaj első példányainak kiadásában. Mellettük még Kassa és Bécs vitt föltűnőbb, de jelentékenynek mégsem mondható szerepet. A következő évszázad elején Kolozsvár visszaesik, de Pozsony még körülbelül 1815-ig kézben tartja a vezetést, mert Landerer Mihály példájára többen is — így Belnay György Aloys, Wéber Simon Péter, Patzkó Ferenc Ágoston — felkarolják az üzletnek is jól beváló románt. Pest a XVIII. században alig öt román címlapján szerepel s csak az 1810-es évek táján kezd előtérbe nyomulni, uralomra törni,

³ *Etelka* 745 l., *Szerecsenek* 864 l., *Gyapjas vitézek* 878 l., *Szigvárt* 1392 l., *Jólánka* 1545 l.

majd olyan termékenységet kifejteni, hogy a korszak végén a legelső helyre kerül: a számbavett adatok szerint a 24 városban megjelent románanyagnak majdnem a felét itt hozták napvilágra. Trattner Mátyás, Kis István, Hartleben Konrád Adolf és Trattner János Tamás becsülte meg leginkább a románnak a szélesebb rétegeket magához vonzó erejét. Ezeknek a kiadónak kétségkívül oroszlánrészük volt abban az előkészítő munkában, hogy a román föltűnést keltett s a közfigyelmet magára vonta. Más természetű magyar könyvek kiadására alig vállalkoztak, de a románt annyira megbízhatónak találták, hogy tiszteletdíjat fizettek érte,⁴ javadalmazással fordítókat szerződtettek, s legfőbb gondjuk volt, hogy a tavaszi és őszi vásárokon bőséges bevételüket megfelelő számú újdonsággal biztosítsák. Kiadói buzgalomban tehát nem volt hiány s ennek mindenesetre sokat köszönhet a román. Az éremnek azonban azt az oldalát sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy bizony nem mindig a legtisztább törekvés vezette őket. Számos értéktelen és silány románt a tömegízlésre számító élelmességük keltett életre. Mint minden időben, ekkor is elburjánzottak az értéktelenségek s felhalmozódtak a máról holnapra feledésbe süppedő emlékek. Nem irodalmi és művészi szempont, hanem nagyrészt a kiadók keze irányította a román gyarapodását. Értékének megállapításában sem lehet szem előtt téveszteni ezt az üzleti szempontot, amely a termés minőségét már eleve meghatározta.

⁴ *Suszter Lipi* lefordításáért Hartleben Konrád Adolf Holosovszki Imrének 40 forint tiszteletdíjat fizetett. V. ö. Szinnyei: MI. IV. 1028. h.

Mindenesetre a románnak jutott az a kiváltság, hogy a kiadó cselekvőleg kapcsolódhatott be lassan formálódó irodalmi életünk szolgálatába. A román hódító kedveltségét és az üzleti vállalkozás önbizalmát láthatjuk abból is, hogy kiadóink a századfordulón már gyűjtémenyes vállalatokkal próbálkoznak. Fűskuti Landerer Ferenc kassai könyvnyomtató tette az első kísérletet a «magyar szép nemnek» ajánlott *Rózsa Szín Gyűjtemény* című sorozatával. Édes hazájának szolgálatára való készsége bizonyosságául eltökélte magát az oly igen ritka olvasnivaló magyar könyveknek hiányosságán segíteni különféle erkölcsi és mulattató történetek, «római mesék» kiadásával. Kéthavonként tervezett egy-egy kötetet nyolcadrétben, 12—15 árkus terjedelemben, «szép nyomtató papíron, szép betűkkel, rózsaszín boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel». Kötetenként 30 krajcárért hirdette az «előre fizetést» azzal a figyelmeztetéssel, hogy később «a könyveknek árrok fel fog emeltetni». Az 1797 december 16-án kibocsátott első felhívást 1798-ban a terv szerint kéthavonként három kötet követte. Úgy látszik, hogy a vállalat nem bírta ezt az erőltetett iramot, mert a következő években buzgalma már egy-két darabra csökkent s 1803-ban pályafutását rövidesen befejezte. Az első magyar regényvállalat mérlege így is 13 kötetben 10 románt tesz ki. Gyanítjuk azonban, hogy a kelendőbbekből több lenyomat is elfogyott. A megindulás zilált éveivel és az akkori könyvkereskedelmi viszonyokhoz képest ez elég szép eredménynek mondható.

X Hasonló sikert ért el a Fűskuti Landerer Mihály kir. priv. nemzeti könyvnyomtató és könyvtár *Téli és Nyári Könyvtára*, mely 1805 és 1813 között 13 kötet

románt juttatott az olvasók kezébe. Mint a Rózsa Szín Gyűjtemény darabjai, ezek is kivétel nélkül német románok átültetései voltak. A fordítást a kiadó ízlése szerint és megrendelésére Szabó Sámuel székelykeresztúri esperes, Kozma Gergely kövendi unit. pap és Gegő József piarista tanár készítette. Fűskuti Landerer Mihály nagyon meg volt elégedve a vállalat sikerével. A közrebocsátott «történetek és románok mely nagyon gyönyörködtetik édes magyar hazámnak tudós olvasóit, — értesít egyik híradásában — elegendőképpen meg vagyok győztetve az eladott példamányoknak számából». Ez arra készítette, hogy kilenc éven keresztül pontosan kivigye a pesti vásárra a Téli és Nyári Könyvtár egy-egy újabb kötetét, a vállalat megszűntével pedig még a huszas években is újabb kiadásokban jelentette meg a könyvtár kedveltebb darabjait.

Az úttörő két vállalat sikerét az utánuk következők meg sem tudták közelíteni. Pedig hiány nem volt a kezdeményezésben. N. Kis István pesti könyvárus, a magasabb irodalmi tájakon a román sokat ócsárolt buzgó terjesztője, 1806 és 1808 között Kis János nemesdömölki lut. lelkész szerkesztésében egy *Flóra* nevű vállalatot indított útra. Ez szívreható apró románokat, erkölcsi meséket, verseket és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabokat tartalmazott, a «szép nemnek és a szép nem barátjainak» ajánlva. Élete a 4-ik kötettel megszakadt. Még mulandóbb volt a pesti érdemes könyvárus, Eggenberger József, kísérlete 1807-ben. Úgy vélte, hogy «nagy dicsőségére válik a magyar nemzetnek, ha az idegen munkák ízetlen fordításai által nem hagyja már tovább magát vezetéken hordoztatni, mint a járni tanuló gyermek». Ezért felszólította a «magyar nemzetnek tudós tagjait, hogy a nemzeti

nyelvhez viseltető szereteteket *Eredeti Magyar Románok* íratásaik által megbizonyítani méltóztassanak», mert «ez szerezheth nekik állandó dicsőséget, ez nyújthat a nemzetnek igazi hasznos mulatságot». Elgondolása azonban megelőzte korát és a lehetőségeket, jó szándéka nem keltett visszhangot s vállalata a II. kötettel megszűnt. Épp ilyen rövid életet élt 1808-ban a *Grátziák Bibliothekája*, Mossóczy Institoris Károly pesti könyváros román-vállalata. A nőknek akart vele kedveskedni, de első kötete folytatás nélkül maradt. Hasonlóképpen járt Farkas Ferencnek a Hartleben Konrád Adolftól támogatott vállalata 1809-ben, melynek az volt az elgondolása, hogy a korabeli híres, de nem a legjobb német románírókat fogja rendre bemutatni. Megfejtethetlen, hogy gyűjteményét miért címezte *Kotzebue Szín-Darabjainak*, holott csak elbeszélő prózát adott. Egyetlen kötetének csonkán maradt románfordítása sohasem fejeződött be. Ez volt a sorsa annak a vállalatnak is, melyet *Téli Estvék* címen Burján Pál könyváros 1814-ben Kolozsvárt indított meg. A vásári semmiségek kiszorítására olyan mozgékony sorozatot tervezett, amely hetenként egy-egy idegen írónak kisebb románját vagy elbeszélését nyújtotta volna magyar fordításban. Úgy képzelte, hogy a «hét estve», amelynek minden darabja magában is önálló lesz, egy kötetet fog kitenni s közös titulussal külön is megjelenik. Túlbecsülte közönségének felvevőképességét s ezt csakhamar belátta, mert a kétíves első füzetrel tervét végkép elejtette. Alig ment valamivel többre Hartleben Konrád Adolf másik vállalata, a *Mulatságos Könyv-Tár*, jóllehet azzal édesgette az olvasókat, hogy «benne a tárgyaknak különösségek, az írásmódnak lelkesítő kellemei hol a komor orcát is kifejtik ráncai-

ból, hol a kacaj csevegést egy nemes komolysággal mérséklék, s mindenütt csalhatatlan gyönyörűséggel töltik el a pallérozott olvasót s haszonnal vegyítik a mulatságot». Három kötet jelent meg belőle, mind a három Holosovszki Imre kir. sötiszt gyenge leleményű munkája, — ezekkel bizony nem is lehetett hódító sikereket aratni.

A következő két évtized súlyos gazdasági viszonyai között nagyon megcsappant a sorozatos gyűjtemények kiadásának kedve és lehetősége. Húsz esztendő alatt mindössze két szerény próbálkozás történt: egyik az Ellinger István kassai *Haszonnal Mulattató Könyvtára*, amely 1818 és 1825 között egy románt és négy kötet erkölcsi rajzolatot, életpéldázó regét és lélekesmértető ábrázolatot tett közzé a nevezetesebb írók munkáiból, a másik Thaisz András biztatására a Wigand Ottótól megindított *Scott Walter Válogatott Románjai* című vállalat, mely a hatkötetes *Ivanhoe* megjelentetésével szintén gyorsan kimerült. A harmincas években ismét megélénkült a vállalkozó szellem. 1832-ben Deáki Filep Sámuel egy *Pandora* nevezetű vállalatba kezdett, mégpedig egyenesen Lafontaine közkedvelt románjainak közrebocsátására. Nem keltett tetszést. Az egykori Rózsa Szín Gyűjtemény folytatójává szegődött, ami akkor már elavultságszámba ment, s az is hátrányára volt, hogy «soliditása ízlés tekintetében nem éppen ingatlan alapon nyugodott.»⁵ Három kötetnél többre nem vihette, mert bizony a harmincas években már nálunk sem lehetett a lejárt Lafontaine-nek olvasókat toborozni. Nagyobb szabású és korszerűbb vállalatnak indult a Landerertől kiadott *Mulattató* című széplite-

⁵ Figyelmező, 1837. 183. l.

⁶ György.

ratúrai gyűjtemény Harsányi Pál ügyvéd szerkesztésében. Esztendőnként 12 kötet románt, elbeszélést és játékszíni darabot ígért, kötetenként 6—8 ívnyi terjedelemben, évi 4 pengő előfizetésért. Az első 12 kötet — a huszas-harmincas évek divatos német román- és novellaíróinak műveiből készült fordítás — meg is jelent 1832/33-ban. Szintén a korabeli népszerű német románok magyar fordításainak kiadására szolgált a Wigand György vállalkozásában Kassán 1833-ban megindított *Új Rózsaszínű Könyvtár*. Öt kötettel fejezte be pályafutását a korszaknak ez az utolsó román-sorozata. A következő vállalat, a Heckenast Gusztáv-tól 1836-ban megindított és 1845-ig 24 kötetet nyújtó *Jósika Miklós' Regényei*, már regényirodalmunk korszakára esik. Látnivaló, hogy ennek a sikere sem volt előzmény nélkül való. A román virágzásának időszakában 13 különféle gyűjtemény 65 kötetben szoktatta hozzá a magyar közönséget a sorozatokhoz és az előfizetés rendszeréhez. Ezen a téren is elvégezte a román az úttörést és az előkészítést.

Abban az irányban is kísérletet tett, hogy önmagáról számot adjon, célját kitűzze és hivatását megállapítsa. 1786-ban Mándi Sámuel próbálta meg először a románt elméletileg körülírni *Szívet sebhető római meséinek* ajánló levelében. Itt olvassuk a műfajnak azt a legelső magyar nyelvű meghatározását, hogy «románoknak vagy római meséknek nevezzük azokat az írásokat, melyekben valami költött vagy valósággal megtörtént, de költött környül-állásokkal elől adott vitézi vagy szeretetbéli cselekedetekben az erkölcsi tudományra tartozó dolgok magyaráztatnak s az olvasóknak gyönyörködtetésekkel taníttatnak, úgy mindazáltal, hogy a költemény lehetetlen dologra ki ne

menjen». A román tehát az igazságot példába borítja be, s hogy hathatós legyen, három tulajdonsággal kell rendelkeznie. Szükséges először is, hogy előadása természetesen, könnyen folyó, tiszta s ne alacsony legyen, mert különben az olvasót már előre könnyen elriasztja magától. Azután bámulatra és gyönyörködtetésre kell hogy indítson, s ezt legcélrányosabban úgy érheti el, ha a szereplőket olyan szorongatott helyzetekbe juttatja, ahonnan lehetetlenségnek látszik megmenekedésük; ha mégis kiszabadulnak, ez nagy gyönyörűséget és élvezetet szerez az olvasónak. Végül arra kell törekednie a románnak, hogy hasznosan építsen, a gonosz cselekedeteket megutáltassa s az olvasót az erény serény gyakorlataira készítse. Az elméletíró ezután a román történetére vet egy futó pillantást. Meglehetősen messzi, az egyiptomiaknál kezdi, majd a görögökön és rómaiakon keresztül érkezik el a francia, angol és német irodalomhoz. Románírónak tartja Homerost, aki «sok erkölcsöt jobbító s elmét egészen megfogó dolgokkal teljes», továbbá Vergiliust, sőt Horatiust és Ovidiust is, «kik mindnyájan a románoknak írásában hatalmas emberek voltak». Történeti áttekintése megerősíti abban a meggyőződésében, hogy a román legfőbb célja az eseményekbe burkolt tanítás, de magáévá teszi a szemes embereknek azt a megfigyelését is, hogy «a románok valami nemzethez mindenkor egy kis világossággal köszöntenek bé, vagy legalább a tudományokban lelegendő nagyobb világosságnak jelentői voltak». A románoknak tulajdonítja azt a hatást is, hogy az emberek közt a századok óta dühösködő gyűlölséges visszavonás helyét a felebaráti szeretet és a szívekben gyökeret verő türelem kezdi elfoglalni.

Íme, így vélekedtek másfél századdal ezelőtt a

románról, ilyen részben szerény, részben merész követelményeket támasztottak vele szemben. Ez az elmefuttatás — nagyjából ugyanez a felfogás szűrődik le az egykorú gyakorlatból, — a magyar elméletírónak nem egyéni megállapítása, hanem a század felfogásának visszhangja. A román vizsgálata ebben az időben évszázados multra tekintett vissza az olaszoknál és a franciáknál. Pulci Lajos már a XV. században foglalkozott a románnal,⁶ majd a franciáknál Langlois s különösen a Huet Dániel értekezése⁷ keltett különösebb figyelmet. Ez utóbbinak befolyása alól a XVIII. század egyetlen német elméletírója sem tudta magát kivonni.⁸ A német Volckmann Jakab latin nyelvű értekezése⁹ Huet elméletének száraz kivonata, s ez annyira tetszett, hogy a XVIII. század folyamán számtalanszor megismétlődött a német románok bevezetéseiben. Könnyű felismerni, hogy Mándi Sámuel fejtegetése sem egyéb, mint a Huet—Volckmann-féle elmélet magyar változata. Mindebből pedig az tűnik ki, hogy a magyar szempontok és elgondolások, bár az első magyar elméletben, mai szemmel mérve, szinte együgyűeknek látszanak, egy hajszálnyival sem voltak elmaradottabbak annál a felfogásnál, melyet az egykorú franciák és németek vallottak a román lényegéről.

Ezek az évtizedek még nem sokat törték fejüket azon, hogy a románnak mi a rendeltetése s milyennek is kellene lennie, hogy a szép föltételeinek eleget tehesen. Megfelelő anyag sem állott rendelkezésre, amely-

⁶ *Morgante*, 1482.

⁷ *Essay sur l'origine des Romains*, 1670.

⁸ Wolff, M. L.: *Geschichte der Romantheorie*, 1915. Diss. München.

⁹ *De fabulis Romanensibus et recentioribus*, 1703.

nek alapján szempontokat és követelményeket lehetett volna megszabni. Olyanoknak vették, amilyenek voltak, s általában beérték holmi felületes, futó megjegyzésekkel. Az előljáró beszédek és az ajánlások rendszeresen ismételtették maguk igazolására a belőlük meríthető erkölcsapoló és szívrezzentő nagy hasznokat, de unalomig elcsépeelt egycsapású megjegyzéseik semmi olyant nem nyujtanak, ami a román mélyebb felfogására mutatna. Négy évtized telik el Mándi Sámuel után, míg ismét szélesebb alapokon mer nyilatkozni magáról. Balogh Sámuel, aki később a Magyar Tudós Társaság lev. tagja lett s maga is tevékenykedett a románfordítás terén, 1824-ben terjedelmes értekezést szentelt a románnak.¹⁰ Első ízben vette komolyan számba a magyar nyelvű romántermést és szállt síkra a műfaj mellett. Az ő idejében nemhogy elcsendesedtek volna, sőt viharosan zajongtak az ellentétek a román körül, s nem tudott nyugvópontra jutni az évtizedes vita. A közvélemény két mereven szembenéző táborra oszlott: az egyik mohón kapott az újabb megújabb románokon, s úgy látszott, hogy e táplálék nélkül már el sem tud lenni, a másik pedig tűzzel-vassal kiirtandónak ítélte az ártatlan szórakoztató könyveket. A zűrzavar oly nagy volt, hogy az egyébként hozzáértő literatus emberek sem tudtak egy véleményre jutni a lectura ezen ágának becse iránt. Mivel mind a tudós világban, mind pedig a mindennapi életben revolúciókat idézett elő a román, szükséges volt a dolgot kritikai szemöldökre venni s a fennforgó előítéletek közt igazságot tenni.

Balogh Sámuel e célt tartva szem előtt, nem kerít

¹⁰ A' *Románokról*. Tud. Gyűjt. 1824. IV. 70—91. 1.

nagy feneket mondanivalóinak, hanem józan megérzéssel fejti ki a nem mély menetű, de okos észrevételeit. A jó román sarkalatos ismertető jegyét abban látja, hogy a valóságot és az eszményi világot minél szebb és tökéletesebb egésszé formálja. Tovább nem is tölti az időt a román lényegének kutatásával, hanem Eschenburg nyomán három alosztályát különbözteti meg: a történelmi, valószínű és mesés románt, s ezekről ejt «külön egy-egy szócskát». Megjegyzéseiből azt vesszük észre, hogy ebben az időben a történelmi románt sokan helytelenül fogták fel. Hibáztatták, hogy a románíró a maga hazudozásaival a történelmi tiszta valóságot bémocskolja, s a történetből és a képzelet játékaiból olyan keveréket állít elő, amely sem nem valóság, sem nem mese többé, s ennek az a következménye, hogy az olvasókat elámítja a csalárd képekkel áztatja. Ennek az ellenvetésnek okos cáfolatával olyan megállapításokra jut, amelyek ma is fölhasználhatók a történelmi regény mivoltának magyarázatában. Valószínű románoknak azokat nevezi, melyeknek cselekménye a képzelet s a valóság elemeiből tevődik össze. Történelmi hitelt ugyan nem érdemelnek, de az olvasókban a valószínűség benyomását keltik. Szükséges ehhez, hogy a szerző ismerje az emberi szívet, legyen pszichológiai belátása s érdekfeszítően tudja festeni a különféle helyzeteket. Ez a leginteresszántabb és legtanulságosabb románfaj. Lafontainere hivatkozik s a magyar nyelvű románok közül is azokat sorolja fel, amelyek Lafontaine hatáskörébe esnek. A huszas években íme, még ott tartunk, hogy a német románírnál kiválóbb mestert nem ismert sem a közönség, sem a kritika, amely így kiáltott fel: «Vajha édes honom csak ily eredeti románszerzőkkel is dicsekedhetne!» Végül mesés románoknak azokat

nevezi, amelyek minden valóságnak a határán túljárnak s a csodálatos eseményeket kedvelik. Ilyenek a tündérmesék, a lovancrománok és a kísérteti történetek. Készségesen elismeri, hogy a legtöbb haszontalan és galád munka ebben a nemben látott napvilágot, mégsem vetendő meg a románoknak e klasszisa, mint némelyek vélik és állítják. Mesés előadással is lehet gyönyörködtetni és oktatni, a meséknek is lehet bájos színt és öltöztetést adni, s lenézni őket helytelen, mert hiszen a csodálatos, a rendkívüli kedvelése az emberi természetnek kiirthatatlan hajlama.

Általában hibásan vélekednek azok, kik a románt, csak azért, mert román, esztelenül helytelenítik s kígyót-békát kiáltanak reá. A román nem valami alaptalan mesélés, hanem az emberi sorsnak olyan előadása és a szívnek olyan érzelmes története, mint azt az ember magában érzi és elképzei. Természetes vágyódásunk az ideális világ után legfőbb táplálója a románnak, amely a képzelet segítségével élénk állítja mindazt a szépet, szeretetet és az erénynek azt a gyönyörét, mely után a lélek áhitozik. Ha így emberies érzést gerjeszt s megilletődést támaszt a szívben, ezt igazán nem lehet károsnak tartani. Tagadhatatlan, hogy vannak ártalmas és rossz románok, de ez így van a tudomány minden nemében, sőt általában nincs a testi és lelki világnak olyan területe, melyet az emberi gyarlóság rosszá ne tehetne. Igazságtalanság tehát magát a románt, mint fajt, kárhoztatni. Magunkat kell okolni, ha hitvány, mert minősége rajtunk fordul meg. Inkább arra kell törekednünk, hogy a visszaéléseket megakadályozzuk vagy kevesbítsük.

Balogh Sámuel elmélete jellemzően tükrözi vissza a román életének azt a szakát, amikor hangosan kellett

dörömbölnie az irodalom kapuján, mert az sehogysem akart előtte megnyílni. Igazolni akarta a mozgékony új műfajt, melynek diadalát megállítani már nem lehetett, s eloszlatni törekedett a balítéleteket, melyek a tiszta látást elhomályosították. Merész szembehelyezkedését a közhangulattal érezhetjük befejező soraiból; azt mondja itt, hogy határt vet írásának, mert talán némelyeknek már ennyi is nevetségesnek látszik. «A jobb s szebb érzésűeket bátran utasítom öneszméletükre, hogy véleményemet vizsgálják meg, a gúnyolódókat pedig meghagyom nem irigylett szabadságokban».

Olyan időben, amikor a román még nem találta meg önmagát, hanem fárasztó összevisszaságban kereste igazi formáját, s az ellenszenv ködét kellett eloszlatnia, hogy fényességre juthasson, nem is várhatunk más elméleti kísérletet, mint védő és igazoló írást. A harmincas évek elején azonban már túlesett ezeken, a nehézségeken. Kezdték felismerni értékét s megérezték benne a jövő uralkodó műfaját. Ekkor már másképpen beszélhetett magáról a román, tiltakozhatott nevének meghurcolói ellen s addig nem hallott magas szempontokat tűzhetett maga elé, úgy ahogy azt a harmadik magyar elméletírónál, Bajza Józsefnél olvassuk.¹¹ A román fogalma még az ő idejében sem tisztult elég világossá, de a multhoz képest már nagy haladást mutat. Bajzát az a nemes törekvés hevítette, hogy irányelveket adjon a románírásnak s kortársait elriassza a divatos silányságoktól. Szoros kötelességének érezte kikelni a mételyes ragadványok ellen,

¹¹ A' román-költésről. Töredékek. Kritikai Lapok III. f. 1833. 1—64. l.

melyek sem a nyelvnek, sem az irodalomnak nem használnak, csak sületlenségekre vesztegettetik az olvasók idejét. Nemzetiségünkre kártékonyak látta, hogy a magyar olvasók még mindig a honukban is feledésbe sülyyedett Kotzebue ízetlenségein, Lafontaine érzelgésein s Clauren középszerűségein rágódtak, s nem keresték azoknak az angol és német íróknak a társaságát, akiktől karakterfestési pszichológiát és érzelmi mélységet tanulhattak volna. Tiltakozott az ellen, hogy a művészi feladat helyébe erkölcsi cél iktattassék, s amikor azt olvassuk nála, hogy a román nemesítse a szívet, emelje a lelket, de praeceptorrá ne legyen, megkönnyebbülten lélekzünk fel, hogy immár tisztulni kezd a látóhatár s legalább elméletben megszabadul a román az évtizedek óta ránehezedő erkölcsi nyűgtól. Elméletét Bajza arra az alapra építette föl, hogy művészivé a románt a jellemzés teszi. Az a meghatározása, hogy «a román pszichologiai igazságú karakterei által az emberi lélekkel ismertet meg», s az a követelése, hogy a románíró ne az egyént rajzolja, hanem az egyénben «az emberiség karakterének ábrázolatát nyujtsa», nemesebb célokat tűzött az eddigi céltalan gyakorlat elé. Ezeket a szempontokat Bajza nem a gyakorlatból vonta le, — hiszen mintaképek akkor még sem a hazai, sem a külföldi irodalmakban nem zsúfolódtak, — hanem azoknak a korabeli követelményeknek adott magyar visszhangot, amelyeket éppen abban az időben Eberhard és Jean Paul hangsúlyozott a német esztetikában.¹²

¹² J. A. Eberhard: *Handbuch der Aesthetik*, 1803—1805. Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik*. II. 72. §. Über den Roman. V. ö. Pfeifer János, IK. 1900. 295. l., Szücsi József: *Bajza József*, 1914. 153—158. l.

Száz évvel ezelőtt a műfaj lényegéről még nem voltak leszűrődött vélemények, csak homályos megérzések. Sejtelmesen borongott még mindenki előtt a bontakozó jövő. Ebből származik Bajza elméletének minden hiányossága és rendszertelensége. Így is igen becses megnyilatkozás, mely azzal a tanulsággal zárja a magyar nyelvű román életrajzát, hogy elméinkben gazdagon várhatta újjászületését s remélhette önálló útjának megtalálását.

6. Román-fordítás.

A román nemcsak műfajt jelző főnévnek tekinthető. Vehető úgyis, mint az *Abafit* megelőző elbeszélő irodalmunk tulajdonságjelzője. Ilyen értelemben annak a szépprózai termelésnek összefoglaló megjelölése, amely nevében és szellemében a műfaj hozzánk érkezett nyugati áramlatának a másolata. Bár a magyar szellemnek édes-keves köze van hozzá, mégsem zárható ki szellemi életünk területéről. A maga idejében jelentős tényező volt s elvitathatatlan, hogy hivatást töltött be a magyar regény előkészítésében.

A román legkifejezőbb vonását úgy jelölhetjük meg, hogy nem írták, hanem idegenből készítették. Jellemének és magaviseletének ezt az oldalát is azonban történeti szemmel s nem a mai fejlettség magaslatáról kell megítélni. A közönség mohó olvasóvágyát románnal kellett kielégíteni, nem lehetett tehát sokat töprengeni a témán, stíluson és kidolgozáson, hanem az átültetés könnyebb és kényelmesebb megoldását kellett választani. A szó szoros értelmében eszébe sem jutott a román-készítőnek, hogy önálló találékonyságára bízza magát és az eredeti alkotásban tegye próbára képességét. Ehhez magát bátortalannak, erejét fogyatékosnak érezte. Híjá-

val volt a merészebb röpülésre késztető tehetségnek kedvét szegte járatlansága is az új műfajban, amelyben még csak első szárnypróbálgatásait végezte. Így alant szálldogált s a fordítgatások útvesztőiben tévelygett. Különösnek tarthatnók, ha ez csak a mi irodalmunkra volna jellemző. Tudjuk azonban, hogy az eredetiséggel hadilábon álló német románirodalmat a XVIII. században éppúgy ellepte a fordítások özöne, mint a miénket, s a német románíró csakúgy könnyebb végét fogta a dolognak, mint a magyar, amikor minden aggályoskodás nélkül németesítette meg francia és angol forrásait. Csupán azt az egyetlen adatot említjük meg, hogy az 1774. és 1778. évek között Németországban megjelent 283 románnak éppen a fele fordítás, de másik felének az eredetisége is igen gyanús, mert jól bevált módszernek bizonyult a fordítást elhallgatni s az idegen vonásokat német színek alá rejteni.¹ A dánok sem jártak el másképpen. Amikor velünk egyidőben a német román előtt ajtót tártak, éppúgy dán ruhába öltöztették azt, mint ahogy mi magyar ruhát húztunk német gúnyája helyébe.²

Általános, szinte törvényszerűen viselkedő jelenség tehát, hogy a regény mindenütt fordításokban ver először tanyát, idegenből szállított példányokkal hódít közönséget s másolatokban nyújt módot mesterségbeli titkainak elsajátítására. Életének ezt a háttérét s összefüggését látva, nem lephet meg és nem kelthet bennünk sem visszás érzést, hogy az *Abafit* megelőző román-

¹ C. Heine: *Der Roman in Deutschland von 1774 bis 1778*. Halle, 1892.

² L. Magon: *Ein Jahrhundert geistiger u. literarischer Beziehungen zwischen Deutschland u. Skandinavien 1760—1850*. Dortmund, 1926. Bd. I.

anyagunk csaknem teljes egészében idegen eredetű. Románirodalmunk két egyenlőtlen csoportra választható szét: egyiknek az idegen származása kétségtelenül kimutatható s ez a rész körülbelül 90%-os túlsúlyt jelent, a jelentéktlenebb másik — pár darabból álló — hányad az eredetiség látszatával kérkedik ugyan, a nélkül azonban, hogy annak bizonyosságáról meg lennénk győződve. Számadatokkal is szemléltethetjük a fordítás méreteit. A körülbelül 300 darabot kitevő román-készletből 210 német eredetű, negyedrésze pedig francia (26), angol (5), olasz, cseh, görög és latin (13) források közt oszlik meg. Ezeket a számokat még könnyen növelni lehetne, ha fáradságra egyáltalában érdemesnek tartanók az értékükkel és jelentőségükkel arányban nem álló források nehéz felkutatását.

Szépprózánkat tehát a magyar regény önálló életét megelőző évtizedekben kúsza összeviasságban hálózák be az átadó és felvevő szellemi közösségre egyaránt jellemző idegen nyomok. Ezek kezdetben a francia regényirodalom területére vezetnek.³ Itt egy sereg érdekes adat igazolja a francia-magyar szellemi kapcsolatok élénkségét a XVIII. század második felében. A franciás műveltség és divat háttérbeszorulásával gyérülni kezdenek a magyarul jelentkező francia románok s helyükre ekkor ugyanolyan mértékben tódult be a német román. Ennek nyomasztó bősége elől nem lehetett kitérni, amikor a szórakoztató olvasmányok után epedő közönséget a lehető legrövidebb úton kellett kielégíteni.⁴ A jövő méhében rejtőző

³ Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 426—437. l.

⁴ Az egykorú német számbavétel is a magyaroknál csupa silány és ízléstelen német románoknak hitvány fordításait, vagy silány eredetieknek silány magyarosításait

magyar regényt tehát jó félszáz esztendeig részben a francia, de főképpen a német román pótolja, amelynek nagy számmal fordított és átdolgozott példányaiból e néhány évtized szellemi éghajlata, ízlése, felfogása, gondolat- és érzelmi világa is pontosan szemügyre vehető.

A fordításról egyébként akkortájt másféle vélekedés járta, mint manapság. Ez abból is látszik, hogy találós módon sokféleképpen fejezték ki. Voltak, kik őszintén és nyíltan megmondták a címlapon, hogy az olvasó gyönyörködtetésére szánt románjukat németből, franciából vagy valamelyik más nyelvből fordították. Ez azonban a ritkább eljárások közé tartozik. Hacsak lehetett, inkább körülírták, sejtették vagy éppen eltitkolták. Szívesebben írták, hogy «magyarázta», «honosította», «találós szaporítással általszerkesztette», «magyarosította», «magyarba foglalta», «magyarul kiadta», «közrebocsátotta», «öltöztette», «újabb életre hozta», «összeírta» stb., mint «fordította». A fordítás megvallását gyakran ilyen kitételekkel palástolták: «összveszedettek és magyar nyelven kiadattak», «magyar nyelvre szabadon által tette», «az olvasónak mulatságára nyájasan összeszedegette», «iminnen-amonnan válogatva egybegyűjtötte és magyar nyelven kiadta», «nemzete kedvéért magyar nyelven világ elejibe kibocsátotta» stb. Ez a két megszokott kifejezésük: «kiadta» vagy «elő-

ismeri, melyekről az a véleménye, hogy csak a könyvkereskedőknek és a papirosmalmoknak hajtának hasznot. Kivételnek tekinti Kazinczy klasszikus Marmontel-fordítását s az eredetiek közül Gorove, Székér Joachim és Dugonics románjait. V. ö. Annalen der Literatur, 1804. 168. l. 1811. III. 87—88. l.

adta» és a szerző neve mellé tett «által», mindig úgy értelmezendő, hogy «fordította». Egyesek azonban még ennyire sem voltak kényesek s nevük elé ezt a megtévesztő szót függesztették: «írta», holott ugyanekkor szószerint másnak a tulajdonát csenték el. Azután egy sereg olyan román kerül szemünk elé, amely kétségtelenül fordítás, címlapjuk azonban semmiféle olyan utalást nem tartalmaz, amelyből idegen eredetükre lehetne következtetni. Mintegy 65 olyan románt számlálhatunk össze, amely szándékosan vagy szándéktalanul, de elhallgatta, hogy idegenből készült szó szerinti átültetés.

Abból a bánásmódból, ahogy a fordítók eredetijükkel eljárak, észrevehetjük, hogy ez az időszak az írói tulajdonjogot nem ismerte, legalább is a mai értelemben nem tisztelte. Nemesak nálunk, hanem másutt is divat volt fordításokat a fordítás megnevezése nélkül eredetiként kiadni. Semmiféle lelkiismeretfurdalást nem okozott egyes szerzőknek, hogy a cím megváltoztatásával, a szereplők neveinek fölcserélésével s a cselekmény színhelyének átfestésével az irodalmat és az olvasókat megtévezzék.⁵ Jobb nevű írók éppúgy elkövettek

⁵ «...es sei jetzt Mode, Uebersetzungen herauszugeben, ohne zu sagen, dass sie es sind. In der That, eine sehr tadelnswürdige Mode!... Bey einem poetischen Werke von solchem Umfange, wie die Romane, ist es vom Plagiat wenig unterschieden, wenn man es verschweiget, von dem nicht allein Erfindung des Plans und der Charaktere, sondern auch die Einkleidung herrührt... Entstehen dadurch leicht Irrungen in den literarischen Anzeigen, indem es unmöglich von dem Rec. gefordert werden kann, dass sie bey jedem mittelmässigen Romane, wenn der Titel verändert worden, sich der Original erinnern sollen». Így ír az Allg. Lit. Zeitung az 1795. IV. évf. 248. lapján.

ilyen visszaéléseket, mint a névtelenek.⁶ Köztudomású, hogy Gyarmathy Sámuel, a kiváló nyelvész, egyik magyar kortársának kapva-kapott románját csekély nyelvi változtatásokkal saját neve alatt, saját munkájaként nyomatta ki. Maga rendjén való dolognak találta, s nyoma sincs annak, hogy eljárásán az egykorúak megütköztek vagy felháborodtak volna. Csak a legfeltűnőbbekre szorítkozva, megemlíthetjük még Verseghy Ferencet, ki Lafontaine egyik románjának egész meséjét pontosan lemásolta, legtöbb helyen szó szerint lefordította, az Angliában történő cselekvényt Magyarországra helyezte, az idegen vonásokat magyar színüekre mázolta, s ezzel nemcsak kortársait vezette félre, hanem az utókort is, mely a *Gróf Kacsaifalvi Lászlót* (1808) a jelen század elejéig regényirodalmunk számottevőbb eredeti darabjai közé sorolta.⁷ Az ugyancsak neki tulajdonított *Vak Béla* (1812) és *Almarék erdélyi herceg* (1813) «történetírásból vontt romános rajzolat» szintén egy szóval sem árulja el, hogy hasonló című német románoknak pusztá fordításai. De ki tehetne neki ezért szemrehányást, mikor ezt a módszert Dugonics olyan tökéletességre fejlesztette, hogy kortársai-

⁶ Takács Éva írja a következőket: «... több ízben megesik, hogy a fordítást úgy adják elő, mint originálist, amelyre példákat, ha parancsolják, abból az esztendőből is mutathatók, amelyben bennünket igazságtalanul pávászkodással vádolnak (1824), sőt olyan példát is tudok, hogy Mármontelnek azon remek munkáját, melyet a Mármontel lelkével bíró Báróczy az alatt a név alatt fordított: A próbára vetett barátság, későbbben egy valaki, benne a neveket megváltoztatván, a karaktereket elrontva, nemünk gyönyörködtetésére önnön neve alatt adá ki». V. ö. *Takács Éva Munkái*. Budán, 1829. I. 72—73. l.

⁷ György Lajos, It. 1912. 53—60. l.

nak sok gyönyörű élményt nyújtott s magának irodalomtörténeti érdemeket is szerzett. Megemlíthetjük még Czövek István losonci professzort, Trattner János Tamás fizetett románkészítőjét,⁸ ki az utolsó sorig szószerint lefordította Zschokke *Stephan Bathori König von Polen* című regényes élettörténetét, s ezt nemcsak elhallgatta, hanem még affélékkel követelt magának elismerést, hogy hiteles kútfőkből merítette, a hazai és külföldi történetírókkal egybevetette s a két magyar haza fiainak és leányainak javokra előadta és megírta (1817). Fölmesics János Lajos bécsi mérnökkari tanár *Alvina* című románja (1807) Estesíllagfy s ehhez hasonló erőltetett nevekkal visegrádi magyar környezetben játszódik le, s csak szemesebb körültekintéssel lehetett megállapítani, hogy az akkori magyar társadalmi viszonyokba egyáltalában bele nem illő román nem egyéb, mint Schilling Gusztáv drezdai szász író *Beichtwater*-ének magyarrá idomítása.⁹ A cenzúra miatt nálunk lehetetlen volt olyan románt kinyomatni, melyben a szerelmi bonyodalmak szövője éppen egy gyóntató atya. A magyar román-szerkesztő ezen úgy segített, hogy kálvinista prédikátorral cserélte föl a katolikus papot, nem törődve, hogy ezzel teljesen el is laposította eredetijének érdekességét. Nem kevésbé jellemző az a jóízű román, amely *Miklós sógor* címen jelent meg 1802-ben s «budai történet»-nek nevezte magát. Bárk csinálta, pompásan értett mesterségéhez. Olyan ügyesen kisujtásozta, hogy eszünkbe sem jut kételkedni eredetiségében. Nem csoda, hogy még Kazinczy is elolvasásra érdemesítette. Csak akkor lepődünk meg iga-

⁸ Vitkovics Mihály: *Prózai művei*. N. K. VIII. 24. 1.

⁹ György Lajos, MNy. 1930. 254—257. 1.

zán s veszítjük el végképpen bizalmunkat az önállóság köpenyében kérkedő minden románban, amikor Müller Gottwerth János német író *Novantiken* című gyűjteményének egyik darabjában francia nevekkal s Párizsban történő cselekménnyel ráismerünk a «budai történet» hű mására.

Különben az efféle eljárásra maga Kazinczy adott csábító példát. Amikor egy jelentéktelen német románból megszerkesztette *Bácsmegyeyjét*, a cselekményt hazánk vidékeire szállította és személyeit magyar hangzású nevekre keresztelte. Úgy látta, hogy munkáját éppen ez kedveltette meg, mert így az olvasó melegebben érezte magát megilletve és sokkal szívesebben vette a Bácsmegyey és Surányi Manci neveket, mint az Adolfot, Theodort, Leonhardot s Wilhelminet.¹⁰ Amikor azután észrevették, hogy az olvasók hálasan és szívesen fogadják az ilyen átöltöztetett románokat s ezek könnyebben befurakodnak a közönség tetszésébe, mint a változatlan átültetések, szélteben-hosszában lábra kapott a tapasztalatlan lelkeket egy-kettőre könnyen megvesztegető «magyarítás». Igazán nem került nagy fáradságba, sem pedig különösebb szellemi megerőltetésbe a külsőségek honias átrendezése s készen volt az «eredeti magyar román», amelyet a kritika tapssal, a nyájas olvasóközönség pedig elérzékenyedéssel fogadott. A román gyermekkorát élte, s gyerekes eszközökkel dolgozott. Legyünk azonban tárgyilagosak s ne kicsinyeljük le ezt az irodalmi divatot: a román hosszú ideig tartó megmagyarosodási folyamatának első figyelemreméltó mozzanatát szemlélhetjük benne.

Mivel minden titkolódzás és rejtegetés ellenére is

¹⁰ *Pályám emlékezete*, 41. 1. és *Bácsmegyey* bev.

7 György.

annyira szembetűnő volt a termelés egyoldalúsága, hogy ötven román közül kivételesen alig egy-kettő mutatkozott eredetinek, már a kortársak keresztülláttak a jámbor hamisításokon s rájöttek, hogy a román csupa fordított példányokban ostromolja a közönség könnyen meghódítható érdeklődését. Természetesen sok kifogás hangzott el a fordítások megszűnni nem akaró sokasága ellen. A műveltebbek, az igényesebbek eredetiséget követeltek — erre különben egy külföldi folyóirat is buzdította a magyar nyelvű románt,¹¹ — s afféléket hangoztattak, hogy «idegen, esméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben» s ennek véget kell vetni, mert «eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek sorába».¹² Elérkezett már annak ideje, hogy a magyarság «az idegen munkák ízetlen fordításai által ne hagyja már tovább magát vezetéken hordoztatni, mint a jártani tanuló gyermek».¹³ Józan és okos vélemények figyelmeztették az íróvilágot, hogy «ha mindenkor csak a külföld munkájin bámulunk, egyedül azokat fordítjuk, soha se tehetünk magunk nagyot»,¹⁴ s «aki mindig fordít és csak fordít, a szerint jár, mint aki mindig mankón jár — elveszti saját erejét».¹⁵ Közben fel-felsőhajtottak, vajha mutatkoznának a «magyar Parnassuson olyan férfiak, akik halhatatlan eredeti munkáik által a fordításokra homályt borítanának»,¹⁶ mert már agyonnyomnak a fordítások s ezek «a regényi

¹¹ Neue Ann. der Lit. 1807. II. 181. 1.

¹² Kármán József, Uránia 1794. III. 305. 1.

¹³ Hazai Tud. 1806. 351. 1.

¹⁴ Döbrentei, Élet és Literatura 1826. 256. 1.

¹⁵ Kazinczy : *Pályám emlékezete*, 158. 1.

¹⁶ Kis János : *Sebbe való könyv*, 1797.

nemben többnyire olyan választásuak, melyek reánk kevés hasznót, de annál több kárt hoznak.¹⁷ A kritika szintén nem kíméleteskedett sem ócsárlásban, sem gúnyolódásban. «Én német románfordító vagyok — mondja Nádházy Döbrentei dialógusában.¹⁸ — Meggyőzőhetetlen vágyásom volt — ellenségeim fúriának neveztek! — mindjárt lefordítani mindent, ami a Lajtán túlról jött. És valójában örömem vala sok románt, sok játékszíni felséges egybefoldozásokat lefordítanom. S ó, midőn meghallám, hogy azokon szabó- s vargaleánykák, szobaseprő leányasszonyok s édes pillantatú falusi újmódi menyecskék sírtak, ah mint csepegett rám a balzsam!»

Ez a torzítás annak az irodalmi közhangulatnak a kifejezője, amely harcosan szembeszállt a fordítások áradatával. Csakhogy az elméleti belátásoknak egyelőre nem mutatkozott jelentősebb gyakorlati következménye. Eredeti tehetségek hiányában jószándékú tolmácsolók kezében volt az elvégzésre váró darabos munka. Ezek magukat ugyan nem tartották sokra, de jól tudták, hogy fogyatékos erejükből mi telhetik ki. Számukra a fordítás volt az egyedüli lehetőség, hogy az irodalmon keresztül a nemzetiségnek hasznót hajtsanak. Az eredetiséget elérhetetlennek látták, eredeti és fordított munka között értékbeli különbséget nem ismertek, s erről annyira meg voltak győződve, hogy bátran szembeszálltak azoknak a felfogásával, akik irodalmunk önállósága és gazdagodása érdekében azt követelték az íróktól, hogy szünjenek meg folyton csak fordítgatni.¹⁹ Amikor Szontágh Gusztáv azt a kijelentést tette, hogy «a másolás,

¹⁷ Széplaki Erneszt (Bajza József): *Pillangó*, 1836. bev.

¹⁸ Erdélyi Múzeum, 1817. 81. kkl.

¹⁹ Tud. Gyűjt. 1831. IV. 73. l.

utánozás soha nem teremt nemzeti litteraturát,²⁰ Guzmics Izidor megütközve kiáltott föl: «Elirtódtam hallatlan s tudatlan mondásán... Ugyan hát mutatna egy, csak egyetlen egy nemzeti, de csinos, mívelt litteraturát, mely másolás, utánozás nélkül kapott fel tudtunkra a klasszikai tetőre?»²¹ Kazinczynak az a vélekedése, hogy fonák igyekezet mesterművek teremtésén gondolkodni addig, «míg a nyelv el nincs készülve»,²² elfogadott irányelve volt az irodalmi törekvéseknek s nagy bátorságot adott a románkészítőknek. A fordítók tábora azt válaszolta az eredetiségkövetelőknek, hogy «az originalitásra intők intsenek jó példájokkal»,²³ és számtalanszor megismételték álláspontjukat, hogy «jobb jó munkát fordítani, mint rossz eredetit írni»,²⁴ még versbe is foglalták s nem egyszer a románok mottójául írták:

A kevés jó a rossz soknál többet csinál.
Jobb a jó külföldi a rossz hazainál.
Egy jól festett kép szebb, mint oly originál,
Amelyen nincs egyéb émelgyős módinál.

Gyakran idézték a következő együgyű okoskodást is, feleletül a fordításokat korholó szemrehányásokra:

Nem kell nékem e könyv, Zoilus azt mondja,
Mert máséból szedték, csak más könyvek rongyja,
Lám a pók csinálmány magából származik,
A kis méh másunnan szedettből dolgozik,
Mégis a munkáját, Zoile, szereted,
Amazét kisépred s a szemétre veted.

²⁰ Muzarion, IV. 95. l.

²¹ *Kazinczy Lev.* XXI. 43. l.

²² *Kazinczy: Pályám emlékezete*, 329. l.

²³ *Kazinczy Lev.* XXI. 33. l.

²⁴ Kis János i. h.

Gondolják meg, kik az eredetiség mellett kardoskodnak, hogy a «jó mesejátékok s románok írása nem oly könnyű dolog, mint magoknak sokan elképzelik. Ehhez megkívántatik, hogy a költő a világot jó formán esmérje s a fehérrépnek finomabb társaságában forgott ember légyen». Ezért «eleinten talán sokkal jobb volna a válogatott idegen mesejátékokat s románokat fordítani, mintsem magunkról rosszul szerzetteket kibocsátani».²⁵ S «ha a németek francia, a franciák pedig angliai könyvekből fordításokat minden orcapirulás nélkül megtehetik, annyiival inkább mi abban minden kisebbségünk kívül nyomdokjok követői lehetünk».²⁶ Nem kell lenézni ezt a könnyűnek látszó műveletet, mert bizony különösen nehéz feladat «az előbeszélő stylus... írásmódjában való fordítás», még a gyakorlottabb író sem biztos, nem követ-e el tetemesebb hibákat a stílus regulái ellen.²⁷ A magyart avval vádolni, hogy eredetit nem ír, valójában méltatlanság, hiszen a nemzet még azt is, hogy a maga nyelvén írhasson, nem nemzetiségének, hanem a kegyelemnek köszönheti. Ha az északi éghajlat nem engedi, hogy földünk nemes gyümölcsöket teremjen, az is áldozat, ha az ember hazájába idegen földről hozza a mívelés gyümölcsét.²⁸ A tisztelt szóművész urak annyira el vannak foglalva az új szavak és nyelvbéli rendszabások feltalálásában, hogy becses idejeiket kisdud fordításbéli fáradozásokkal nem vesztegethetik, pedig tisztára abderai cselekedet a finom szakácsok kritikájától való aggodalom miatt megvetni

²⁵ Sándor István : *Sokféle*. Negyedik darab. 1796. 130. l.

X ²⁶ Radvánszky János írja Bessenyei Sándornak. V. ő. IK. 1906. 78—79. l.

²⁷ Kis János írja. *Kazinczy Lev.* III. 113. l.

²⁸ Farkas Sándor : *Antenor utazása*, 1831. Előbeszéd.

a házi főttet s éhezni, míg a finom ragout elkészül.²⁹ Hiába is elégedetlenkednek a fordítások miatt — hangzott fel minduntalan. Azok, jól megválogatva, legalább sikerült műveket közvetítenek, míg az eredetiekben alig van köszönet, mert kevés vagy éppen semmi ízlés sem mutatkozik bennük.³⁰ Úgynevezett eredeti románjaink oly józanok, oly minden poézis nélküliek, bonyolódásukban oly szegények s dagályuk mellett oly aszotak, hogy egy *Sajdár és Rurik*, egy *Nagy Kanut*, egy *Pokolkői Vendel* s több efféle bűnös fordítások hozzájuk mérve valóságos mágusi erővel bírnak. Bizony, bizony — állapította meg az egykorú kritika,³¹ — íróink nem igen szenvednek a poezis hyperstheniájában. Sajnálva lehet mondanunk, hogy hazai literatúránk még e részben parlagon hever.³²

Ilyen körülmények között könnyű volt a fordítónak fölülkerekedniök és elhatalmasodniok. Azonkívül, hogy a gyönyörködtető olvasást akarták a két hazában fölgerjeszteni,³³ többféle más cél is hevíttette lelkesedésüket: a nemzetiség ügye, az ízlés nemesítése, a nyelv pallérozása. Sokszor az a benyomásunk, mintha maga a román egészen mellékes lenne a főcél mellett, amely meg akarta mutatni, hogy «mely alkalmas legyen ez a nyelv a legmélyebb s leghathatósabb gondolatoknak is rövideden és értelmesen való kifejezésére».³⁴ A legnemesebb hazafias tett volt írni, akárhogyan is, de magyarul írni, magyar könyvet kiadni s a literatúra szolgálatával

²⁹ Erdélyi Károly: *Wieland Abderitái*, 1834. Előbeszéd.

³⁰ Élet és Literatura, 1826. 256. l.

³¹ Szalay László, Tud. Gyűjt. 1836. VII. 116. l.

³² Tud. Gyűjt. 1824. IV. 77. l.

³³ *Nyári Rózsák*, 1823. Előbeszéd.

³⁴ Péczeli József: *Young éjtszakái*. Előbeszéd.

a nemzeti műveltséget előmozdítani. Folyton visszatérő indítékuk és mentegetődzésük így hangzott : «Most világ eleibe bocsátom, hogy nemzeti literatúránk ezzel is valamit nevelkedjék és olvasni szerető közönségünknek egy hasznosan gyönyörködtető könyvvel több legyen a kezében. A fordítónak a nemzeti literatúra gyarapítása lévén egyedül való célja, ha arra valamit ezen igyekezete által tehetett, legfőbb öröme».³⁵ Ez annyira áthatotta a nemzet vezető osztályát, hogy tollat fogtak azok is, akik nem a literatúra szolgálatára termettek. Ők természetesen csak magukhoz mért feladatok megoldására voltak képesek : egy-egy német vagy francia könyvnek, mégpedig a divatba jött román egy-egy véletlenül kezükbe került példányának igénytelen átültetésére. A románok sok jellemző adatot rejtető előbeszédei és az itt-ott elejtett nyilatkozatok kétségtelenné teszik, hogy ez a kor a nyelvművelésen kívül csak azt kívánta meg a maga mulattató olvasmányaitól, hogy a jó erkölcsöt ápolják s a lelket nemesítsék. Voltaképpen közömbös volt előtte, hogy ezt fordításban kapja-e vagy eredetiben. Még messzi van a román attól, hogy öncél legyen ; még sem az írók műhelyében, sem az olvasók lelkében nem merült föl az a gondolat, hogy nem lehet eszköz, mikor feladata az, hogy az életnek a maga ezernyi bonyolultságából szőtt művészi képét adja a valóságnak minél elevenebb ábrázolásával. Az olvasóközönség ízlése még nem ment át olyan iskolán, hogy ilyen követelményekkel léphetett volna föl. A kritika a jóakaratot, a jámbor kísérletet is megkoszorúzta. Íróink pedig még nem voltak, csak lelkes hazafiaink, — számukra a román

³⁵ A *vékfildi pap*, 1831. III. és V. l.

is olyan térnek kínálkozott, ahol a nemzeti művelődés érdekében hasznosan lehetett tevékenykedni.

A fordítást is a maguk felfogása szerint egészen saját-ságosan értelmezték. Nagyon távol álltak Kazinczytól, aki azt kívánta, «hogy a munka úgy hozattassék által, hogy aki a nagy originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban... s a fordítás fortélyai által nyelvünket gazdagítsa».³⁶ Beérték azzal, hogy az előttük álló idegen szöveget a maguk módján kihímezték, vagy csak gondolatait és érzéseit tették át.³⁷ Általában úgy vélekedtek, hogy a fordító nem köteles mindent híven visszaadni, hanem «az aljasát elhagyhatja, ha tud, maga is tehet bele holmi szépet: rajta jobbíthat, szépíthet»,³⁸ s «a jobban lehető megértés végett benne változtatásokat» eszközölhet.³⁹ Így jártak el a «magyarosítók», a «honosítók», az «által-szerkesztők». Másik végletük az volt, hogy szószerint fordítottak, néha sok félreértéssel, értelmetlenséggel,⁴⁰ legtöbbször a nyelvújítás otromba helytelenségeinek

³⁶ Kazinczy *Lev.* XVI. 383. 1.

³⁷ Kazinczy *Lev.* XXI. 512. 1.

³⁸ Farkas Ferenc: *Kotzebue szindarabjai*, 1809. 21. 1. «Magam is szőttem belé egy-egy kettős csippentkét, az indulatokat izlésem szerint festettem le, holmit meg is változtattam; szóval ez a munka egészen sem az enyém, sem az íróé.» (22—23. 1.).

³⁹ Széjas Péter, 1817. bev. «Sok helyeken jókora darabokat belőle által ugrottam, a szembetünőbbeket keresgélvén ki. Ezt pedig azon célból cselekedtem, hogy más-korra is maradjon valami, s idővel osztán, ha ez a darabocská kedvelőre talál, a kihagyottakat is aztán lehet egy hasonló csomócskába kötve repíteni».

⁴⁰ Elég gyakoriak az efféle mondatok: «Ifjúságába az öreg bárót nagyon szerette és láttatott előre a maga leányát,

szíves alkalmazásával. Bár a nyelvművelést tekintették legfőbb céljuknak, éppen nyelvük halmozott össze sok zagyvaságot. A románok stílusa és nyelve kifejezően magán viseli a vajúdó idők minden küzdelmes zord-ságát. Nem lehet őket irodalmi mértékkel s különösen nem lehet mai szemmel mérni. Az írók maguk is érezték «vékony tehetségüket» s ezért már előre figyelmeztették az olvasót, hogy munkájukban «sem Cicerót az ékesen szólásra, sem Kátót a bölcs mondásra, sem Homerost, Virgiliust vagy Ovidiust költeményes találmányira, sem pedig Bárótzai Sándor urat pallérozott magyarságára nézve nem kereshet s nem is találhat».⁴¹ Könnyen megállapíthatjuk, hogy számba sem vehető kezdetlegességek; elismerésünket mégsem vonhatjuk meg a lelkes románkészítőktől, kik művészi célokra nem törtek, magukról sokat nem képzeltek, «nagy csizmát ölteni nem akartak»,⁴² de románjaikkal mindent megtettek «nyelvünk akár miként lehető szépítésére és pallérozására».⁴³ «Igyekeztem azon, — ez a folyton ismétlődő mentegetőzésük, — hogy ezen elmés és hasznos időtöltésre igen alkalmas munkát illendőképpen a mi született nyelvünkhöz alkalmaztassam és jól fordíthassam. Ha kedvet találtam, nagy nyereségem lészen az, ha azzal tenéked (hazám) használhattam».⁴⁴

Művelői között nem is találunk hírneves nagy író-

a szép Henriettát, egy mind testére, mind elméjére nézve szeretetreméltó leányzót az öccsének, Fridriknek feleségül magában elszánnak lenni.» V. ö. *Hazenau Fridrik*, 1807. I.

⁴¹ *Olly feleség millyen ritka találatatik*, 1794. bev.

⁴² Mándi Sámuel: *Szívet sebhető római mesék*, 1786. Előbeszéd.

⁴³ Magyar Múzeum, 1788—89. III. Told.

⁴⁴ *A régi indusok bölcselkedések*, 1781. bev.

kat. Mindössze Báróczi, Kazinczy, Dugonics, Verseggy, Fáy András és Gaál József nevét emlegeti az irodalomtörténet. Rajtuk kívül még csak néhányat tart számon a harmadrangúak sorában.⁴⁵ Bő számítással alig rúg tizenöt-re az ismert nevű szerzők száma. Közülök legnagyobb buzgalmat kétségkívül Kazinczy fejtett ki: neve tizenegyszer szerepel a román bibliográfiájában. Utána mindjárt Csery Péter helytartósági hites jegyző következik 10 románnal, azután Dugonics András, Kónyi János és Kis János 6 szerzeménnyel, majd Báróczi Sándor, Verseggy Ferenc, Szombathelyi Holosovszki Imre, Dobai György, Czövek István és Deáki Filep Sámuel jön 5—5 darabbal. Még Abrudbányai Szabó Sámuel és Szathmári Király Józsefet említhetjük meg 4—4 kiadványukkal. Ők voltak a legtermékenyebbek, s köztük vannak azok is, kik a legtöbb hozzáértéssel és hivatottsággal dolgoztak.

Ezek azonban korántsem merítik ki a románszerzők névsorát. A pontos számbavétel ezenkívül még 125 szerző nevét derítheti fel, s ha a névtelenül megjelent románokat is figyelembe vesszük, idestova 150-re becsülhetjük a román körül szorgoskodó írók csoportját. Nem érdektelen, hogy tizennégyről pusztán nevükön kívül semmi egyebet nem tudunk.⁴⁶ Azután tömegesen — százon fölül — találunk olyan neveket, amelyeknek

⁴⁵ Kónyi János, Perecsényi Nagy László, Mészáros Ignác, Kis János, Aranka György, Harsányi Sámuel, Barcafalvi Szabó Dávid, Pétzeli József, Pálóci Horváth Ádám.

⁴⁶ Agárdi György, Dobay György, Erdélyi Károly, Földi Ferenc, Kép Gejza László, Koszta József, Kissolymosi Simó Károly, Medgyasszay József, Nerodoli János, Rózsa István, Szikra Miklós, Tormássy János, Váczy Sándor Wesselényi Farkas.

viselői az irodalomban szintén teljesen ismeretlenek. Ezek is, amazok is nem írói becsvágyból, hanem pusztán hazafias buzgalomból kerültek nyomtatott könyvek címlapjára. Invita Minerva lettek szerzőkké s azt tartották, ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.⁴⁷ A jószándékkal pedig meg kell elégedni, — így gondolkodtak a korabeliek,⁴⁸ — mert az Úristen is megelégszik vele. Világosan látszik tehát az adatokból, hogy nem a hivatásos írók halmozták fel a románirodalomnak könyvtárt kitevő gyűjteményét, hanem lelkes vállalkozók, a magyar művelődésért áldozatkész műkedvelők taposták járhatóvá az utat, amelyen a magyar regény fejlődése elindult. A vezető társadalom műveltebb elemeinek ezt a bekapcsolódását az irodalomba egyetlen más műfajban sem vehetjük ennyire észre. Úgy tűnik fel, mintha minden művelt magyar ember hazafias kötelességének érezte volna legalább egy könyvvel hozzájárulni az irodalom épületéhez, melynek kidíszítése és ragyogása a lelkekben égő forró vágya volt a nemzetiségi eszme diadaláért küzdő kornak. Az irodalom vezérei és irányadói is jórészt fordításokkal bíbelődtek, hogy formát, ízlést és nyelvet teremtsenek, nem vehető tehát zokon, ha azok, kik irodalmi babérokra nem vágytak s csak használni akartak, szintén ezen a csapáson haladtak.

Megható és tiszteletet ébresztő látni, hogy tekintélyes táblabírák,⁴⁹ nagyhatalmú földesurak,⁵⁰ főispá-

⁴⁷ *Kazinczy Lev.* XI. 183. 1.

⁴⁸ *Kazinczy Lev.* II. 186. 1.

⁴⁹ Farkas Sándor, Fejér Antal, Hatvany Pál, Kovásznai Kovács István, Mihalkovics József, Pálffy Sámuel, Barcafalvi Szabó Dávid, Szentiványi László, Szirmay Antal.

⁵⁰ Ilosvay Sámuel, Mándi Sámuel, Mészáros Mátyás,

nok⁵¹ és superintendensek,⁵² ideális lelkületű papok⁵³ és tanárok,⁵⁴ a maguk egyéni szűk körén túllátó ügyvédek⁵⁵ és orvosdoktorok,⁵⁶ magasrangú katonák⁵⁷ és kis tisztviselők,⁵⁸ s a legkülönbébb foglalkozású egye-

Báji Patay Sámuel, Sebestyén László, Szlavnicai Sándor István, Szathmári Király József, Szilcz István.

⁵¹ Gróf Haller László.

⁵² F. Öri Fülep Gábor.

⁵³ Kat.: Gerő György, Guzmics Izidor, Herczer Jób, Illei János, Felfalusi Kovács Antal, Lethenyi János, Pucz Antal, Szekér Joachim, Szentmiklósi Timótheus, Taxonyi János. Ref.: Almási Balogh Sámuel, Barkassy Ádám, Téjfalusi Csóka József, Derzsi János, Dobossy Mihály, Gál András, Hermányi Dienes József, Kovács Sámuel, Szigeti Sámuel, Szűts István, Tordai Sámuel, Zalányi Péter. Ág. ev.: Veres Márton, Zigán János.

⁵⁴ Benkő Ferenc, Csorja Ferenc, Czövek István, Folnesics János Lajos, Gelei József, Homonnay Imre, Abrudbányai Szabó Sámuel, Szilágyi Márton.

⁵⁵ Nagyvárad Ajtay Sámuel, Balogh József, Bozók István, Czárán Emánuel, Fábián Gábor, Farkas Ferenc, Györfy József, Harsányi Pál, Kupai Nagy Rác György, Mészáros Károly, Molnár András, Náray Antal, Thaisz András.

⁵⁶ Fazekas Sámuel, Gyarmathy Sámuel, Ráth Pál, Szabó Dávid, Zoltán József.

⁵⁷ Ifj. Cserey Farkas őrnagy, Br. Lakos János cs. kir. tábornok, Staut József cs. kir. felhadnagy, Br. Vargyasi Dániel István cs. főtitzt.

⁵⁸ Aszalay József kir. helytartósági titkár, Bachich József táblai iktató, Egyházas-rádóci Boda József főbíró, Bölöni Sámuel udv. kancelláriai ágens, id. Cserey Farkas referendárius, Cserey Péter kir. helytartósági hites jegyző, Csontos István megyei hivatalnok, Deáki Filep Sámuel városi fogalmazó, Halászi József néptanító, Harsányi Sámuel kir. táblai ülnök, Br. Josintzi Sándor főbíró, Nagy Sámuel nótárius, Szekrényessy Endre városi tanácsos, Ivánkai Vitéz Imre regius visitátor.

nek,⁵⁹ nem hírnévért vagy dicsőségért, ami elérhetetlen is volt számukra, hanem csak a nyelv szeretetéből és a művelődés előmozdításáért milyen nemes hevülettel vetették rá magukat a románkészítés mesterségére. Írtak, fordítottak, közben a nyelvi kifejezések nehézségein verejtékeztek, — hiszen ez még a legjobbaknak sem ment könnyen, — szellemi, sőt sokszor anyagi erőfeszítéseket tettek a literatúráért, amelyet a haza magasztaltatásának főbb forrásaként tekintettek.⁶⁰ «Igaz magyar vagyok s hazámat szerfölött szeretem»⁶¹ — ezzel okolja meg Dugonics, hogy *Etelkát* világra hozta. «Magyarul érzek s érzésemet földemmel megosztanom legboldogabb» — jelenti ki az egyik,⁶² — s így nyilatkozik a másik: «Ne evődjél az én fogyatkozásimon, inkább ha jó hazafi vagy, gazdagítsd tökéletesebb munkákkal édes hazánkat-anyánkat».⁶³ «Ha míg csak egy csepp magyar vér buzog ereidben, — így lelkesedik a román-szerző,⁶⁴ — izzadjál nyelvednek előmozdításán, mert szüntelen erre intenek téged minden igaz magyarok». «Zsenge ez, munkáimnak elsője — olvassuk másutt,⁶⁵ — e zsenjét kedves magyar nemzetemnek áldozom fel,

⁵⁹ Benke József színigazgató, Farkas András népköltő, Farkas József papnövendék, Holosovszki Imre kir. sőtiszt, Kovács Ferenc indzsellér, Jászai Láng Ádám színész, Láng István gazdatiszt, Németh József tipographiai corrector, Sábel Boldizsár kereskedő, Szacs vay Sándor és Ungi Pál hírlapíró.

⁶⁰ Lakos János írja. *Kazinczy Lev.* XIV. 429. 1.

⁶¹ Dugonics: *Etelka*, 1788. Ajánlás.

⁶² Lakos János i. h.

⁶³ Boda József: *Austriana*, 1808. II. 1.

⁶⁴ Gróf Pontisz, 1788. bev.

⁶⁵ Szathmári Király József: *Az én utazásom vagyis Vaséki Méta*, 1831. bev.

melynek utolsó csepp vérem kifolyásáig ámbár kis, de hív polgára óhajtok lenni. Jószívű magános olvasó, szándékomat tekintsed; dobd félre egy kevésbé rostdat, tapintsd meg magyar melledben verő csendes szívedet s úgy ítéld».

Mindnyájan így éreztek, így gondolkoztak, gyarló románjaik ilyen lelki rúgókból születtek. A szellem és az anyag, amit szállítottak, idegen, de magyar érzésviláguk melegsége, munkájuk legfőbb indítéka, ma is elevenen árad felénk szegényes külsejű, kopott románjaik lapjairól.

II.

Kedvelt román-típusok.

Bármennyire furesák a román külsőségei, bármennyire figyelmet keltők is a körülötte lefolyt heves küzdelmek s azok a hazafias indítékok, amelyek virágzását előmozdították, mégis legérdekfeszítőbb az a kérdés, hogy *Abafi* megérkeztéig milyen románokat olvasott a magyar közönség, milyen irányok kötötték le figyelmét s népszerűségükkel kik hódították meg érdeklődését.

Ha a magyar regény születését megelőző félszáz esztendő gondolat- és érzelmi világát felidézni akarjuk, ha ízlésének irányát, minőségét s mindebből azt a szellemi légkört szeretnők érezni, amelynek nyomása alatt állott a XVIII. és XIX. század fordulójának magyar olvasója, elavult románjainkhoz kell fordulnunk, mert ezeknek a lapjairól ma is beszédesen áramlik felénk az egykorú olvasó meghatottsága, csaknem a szíve dobbanása.

A kérdés, melyet a teljesség kedvéért megoldani szeretnénk, igen tág területen, rendetlen összevisszaságban gazdag és változatos anyagot talál fölhalmozva. A bibliográfiai felsorolás minden egyes románt külön bemutat, ezért itt csak összefoglalásra, a kiemelkedőbb jelenségek ismertetésére szorítkozunk. Bár szinte kivétel nélkül elfeledett, senkitől nem olvasott, jelentéktelen románok lomtára, amelyet szemre veszünk, érdemesnek látjuk mégis az anyag elrendezését, mert jellemző és termékenyítő hatások számbavételére van kilátásunk.

1. Politikai és históriai románok.

a) Különösen a megindulás első évtizedeiben igen kedvelt olvasmányai voltak a magyar közönségnek az úgynevezett politikai románok. Ezek történeti, esetleg mondai eseményekbe kapcsolódó cselekményükkel s történetileg létező, földrajzilag körvonalazott színtéren a legjobb állami és társadalmi rend eszményképének ábrázolására törekedtek, miközben a «jó fejedelem» mintáját rajzolgatták az ideálisan elképzelt állam keretében. A racionalista XVIII. századnak abban a törekvésében gyökereztek, mely az embernek a földön a lehető legnagyobb boldogságot igyekezett biztosítani. Keletkezésüket az a kritikai és reformátori szellem sugalmazta, amely elégedetlen volt a meglevő államformával és a fennálló társadalmi berendezkedésekkel, ennél fogva tudományos elméletek és a költői képzelet segítségével a legmegfelelőbb megoldást kereste. Olyan időkben szoktak ezek a tudományos románok nagyobb számmal az érdeklődésbe fogódzni, mikor a politikai és társadalmi erőik új életformák létrehozásában vajúdnak. Ilyen időszak volt a XVIII. század, amikor teljesen megrendült a hit és a bizalom a fennálló hagyományos formákban. Mindenki érezte, hogy a tartó oszlopok ingadoznak, a falak repedeznek, s a nyugtalanság úgy látta, hogy már nem is lehet átalakítani, hanem egészen újra kell építeni az állam rozoga épületét. Költők és filozófusok keresve keresték azokat az új eszméket, amelyek szerint az eszményi államot és a tökéletes rendet meg lehetne valósítani. Így egymást érték a politikai románok s ezeknek ideális világában gyönyörűséggel merült el a kora viszonyaival elégedetlen olvasó. Ha cselekményük a messzi idegenben, az ókorban vagy keleten játszódott is, az olvasó megértette s tetszéssel

vette tudomásul, hogy voltaképpen az ő érdekeiről és az ő jólétének latolgatásáról van szó. Ez a burkolás még jobban megragadta, a jellegzetes erkölcs-tanító célzat pedig figyelmét egészen rabul ejtette.

Erdemes megnézni, hogy mi jutott el ezekből hozzánk s a magyar közönség rajtuk keresztül hogyan kapcsolódott be az európai eszmevilágba. Szilágyi Sámuel és Szilágyi Márton fordításában (1784) alkalma volt olvasni Xenophon *Kyropaideia*ját, az ókor egyetlen államregényét, amely dialógusokban az idősebb Cyrus életét és uralkodását beszéli el azzal a célzattal, hogy rámutasson a helyes uralkodás alapelveire és azokra az intézményekre, melyek az államot a virágzás és a haladás tetőfokára emelhetik. Nem véletlen, hogy ez a nevezetes munka éppen a XVIII. század olvasójának érdeklődését ragadta meg. Amikor a politikai román alkalomszerű lesz, mindig és mindenütt előveszik Xenophonnak a műfaj mintaképéül tekintett könyvét. A kor-eszmék áramlatában így sodródik el hozzánk is, hogy közreműködjék a politikai gondolkozás megtermékenyítésében és elmélyítésében.

Vele jött a XVIII. század második felének még néhány nevezetes külföldi politikai románja. Köztük legnagyobb hírnévre tett szert a francia Fénelon *Télémachja* (1698). Népszerűségét Kempis *Imitatio*jával szokták összehasonlítani: csak francia nyelven több mint 160 kiadása jelent meg s a különféle európai nyelveken közel 100 fordítása készült. Két teljes magyar átültetésének hat kiadásából, verses és drámai feldolgozásaiból, továbbá kéziratos maradványaiból és fordítási kísérleteiből világosan látjuk, hogy a fiatal Bourgogne herceg számára készült könyv, mely a tökéletes uralkodó képét rajzolja meg s a helyes kormányzás

mesterségét mutatja be, nálunk is nagy tetszésre és megértésre talált. «A magyar szíveket gyönyörűsége s csodálkozásra» ragadta,¹ s olyan nagy híre és becsülete volt, hogy már az iskolás ifjak addig nem nyugodtak, míg «több csötlés és botlás után végig nem olvasták».² Az abszolutizmus virágkorában a XVIII. század magyarjának bizonyára jól esett látni ebből a munkából, hogy az uralkodónak is vannak kötelességei, melyeket a természettörvény és a felebaráti szeretet szab meg, s a fejedelem nem független attól a rendeltetéstől, hogy a nép jólétét intézményekkel biztosítsa s a társadalmi élet legfőbb elvét, az erényességet, megvalósítsa. Kétféle fordításban jutott kezei közé továbbá Marmontel híres *Belizáriusa*, melyben a megvakított hadvezér megható történetén kívül az uralkodás művészetéről, a monarchia hasznáról, a törvényekről, az állam életébe vágó fontos kérdésekről s a fejedelemnek a nép javát meg a közjó emelését munkáló önzetlenségéről olvashatott tetszetős fejtegetéseket. A szerelmi história keretébe illesztett bölcs államkormányzás tanaival találkozott azután abban a kevésbbé jelentős francia politikai románban, amelyet *Cyrus nyugodalma* címen br. Wesselényi Farkas ültetett át magyarra (1778). Nemcsak a német, francia, angol, holland és olasz olvasókat, hanem a magyar közönséget is lebilincselte Haller Albert híres *Uzongjának* költői formába öltöztetett s kedélyre ható oktatása, mely a korlátlan hatalom káros következményeire bátor-őszinteséggel mutatott rá s ügyesen bonyolított cselekményének célzatával is azt hirdette, hogy a jó fejedelem ápolja a békét, bizto-

¹ Bessenyei György : *Holmi*, XXVIII. r.

² *Kis János superintendens emlékezései életéből*, 1890. 63. l.

sítsa a szabadságot, mozdítsa elő a földművelést, virágoztassa föl a kereskedelmet, pártolja a művészeteket s iskolák alapításával emelje a közműveltséget. A román-nak ez a komoly formája, mely érdekes cselekménybe tudta szőni a század államfilozófiai elveinek gyakorlati rendszerét, bőven özönlött be hozzánk. A német *Sintenis Halloja* (1783) — ezt nálunk sokan *Télémachnál* is többre tartották — a humanizmus és a racionalizmus szempontjai szerint elképzelt államot mutatta be s belőle első ízben vehetett tudomást a magyar olvasó a népnevelés fontosságáról, annak hangsúlyozásával, hogy legfőbb támasztékunk a jó lelkiismeret legyen, mert ez biztosan vezérel az élet ezerfelé ágazó ösvényén.

A XVIII. század légkörében, amikor Európa-szerte forrongott a politikai élet s az új eszmék nyugtalanul keresték a megvalósulás formáit, az ilyen románok álltak az érdeklődés középpontjában. Nem is rejtőztek el egy irodalomban, hanem az akkori művelt világ minden részébe eljutottak. Nemzetközi olvasmányok voltak, a magyar olvasók is bőven részesültek belőlük. A dán Holberg világhírű *Klimius Miklósát*, amely kalandos mesében a kormányzati rendszerek ellen intézett keserű szatíra, és Voltaire *Candideját*, amely kora politikai és társadalmi viszonyainak kíméletlen ostorozása, közönségünk éppen olyan jól ismerte, mint bármelyik nemzet olvasója. Nemcsak a franciákhoz és az angolokhoz, hanem hozzánk is elkerült az olasz Verri gróf *Római éjszakákja*, amely történeti és bölcséleti alapon arra figyelmeztette kortársait, hogy az életformák varázsszerű megváltoztatása spártai és római erények nélkül végre nem hajtható.

Az egyszerű szórakoztatásnál jóval nagyobb ezeknek a könyveknek a jelentősége. A tömegek nem a filozófu-

sok és az államtudósok munkáiból, hanem ezekből a románokból ismerték meg a politikai és társadalmi élet átrendezésére irányuló új eszméket. Nálunk is ezt a szerepet töltötték be. Hangsúlyoznunk kell tehát fontosságukat az új eszmék iránti fogékonyság felkeltésében s a politikai gondolkodás befolyásolásában. Népszerűségük annyira ment, hogy a röpiratok is, melyeknek ez az időszak termékeny talaja volt, szívesen öltöttek magukra a politikai román formáját (*Álom második Józsefről*, 1781. *A második József az Elisium mezején*, 1790. *Procurator Simon és Vinkler a másvilágon*, 1791.), sőt eredeti kísérletekre is lökést adtak. Szentmiklósi Timotheus bencés tanár egy olyan kis románt írt (*A jó nevelésnek tüköre*, 1790), amelynek meséje Utópiország fővárosában történik, s azt mutatja meg benne, hogy mindaddig békétlenség, egyenetlenség s boldogtalanság lesz az országok szomorú állapota, míg a közhivatalokban vallástalan, a más nyugalját veszélyeztető, korhely, mértéktelen és henye emberek ülnek. Inti kortársait, hogy a szomorú állapotokat jó neveléssel igyekezzenek megváltoztatni. Sajnálunk kell, hogy Bessenyei nagyszabású *Tarimenese* (1804) kéziratban hatástalanul húzódott meg. Így is értékes bizonyossága annak, hogy a magyar szellem rövid idő alatt tevékenyen is bekapcsolódott az európai gondolkodásába s a politikai román eszmevilágába.

b) A politikai románok, mint általában az irányzatok művek, csak annak a kornak az érdeklődésére tarthatnak számot, amelyben keletkeztek. Mihelyt megváltoznak az idők s új viszonyok alakulnak ki új eszmeáramlatokkal, megszakadnak kapcsolataik az étellel. A XIX. században az abszolutizmus mindenütt összeroppan, a szabadság eszméje győzedelmeskedik s az

avult politikai rendszerek az idők követelményeihez igazodnak. Természetes, hogy ebben az időben már nem írtak ilyen célzatos románokat, de a régieket sem olvasták, mert hiszen teljesen elvesztették alkalomszerűségüket. Voltaképpen nem szűntek meg, csak átalakultak: a történeti román közvetlenül belőlük sarjadt. Amint a természetfölötti, csodás és kalandos elemeket a racionalizmus kezdette belőlük kiküszöbölni, s a képzelet formálta eszményképek helyébe a történet igazi hőseit állította, mindinkább közeledett a valósághoz s végül előállott a históriai román.

Azt a nagy távolságot, amely még elválasztja a mai értelemben vett történeti regénytől, a kor terminológiája szerint a «históriai román» elnevezéssel fejezhetjük ki legtalálóbban. Scott Walter előtt vagyunk még, a történeti regény megszületése (1814) előtt, a gyenge kísérletezések, a kezdetleges próbálkozások korában. Azokban a románokban, melyeket ez az idő történetieknek érzett és nevezett, történeti jellegben voltaképpen nem is volt hiány. Meglátták a külsőségeket, szívesen szerepeltettek történeti neveket s ahhoz is értettek, hogy a cselekményt történeti háttérbe helyezték vagy a való eseményeket románosan átszínezzék. Alig jutottak azonban tovább annál, hogy a történeti tárgyra szerelmi indítékokat aggattak s világtörténeti eseményeket és neveket költői színekkel cicomázták fel. A költői és történeti elem idegenül, összeolvadás nélkül illeszkedett egymás mellé. A történeti távlat csak arra volt jó nekik, hogy képzeletük annál szabadabban száguldjon s hetet-havat összehordjon. A históriai románt ekkor még a lovagromán képviselte a történeti igazságra nem sokat adó vadromantikus cselekményeivel. *Szirmay Ilona*, az *Abajit* közvetlenül megelőző legjobb

történeti román, mutatja, hogy mihelyt a multba szállott le az író, csak a lovag- és rablóromantika kopott eszközeivel tudta képzelete a valóság hézagait betölteni. Történeti szemléletük hiányzott, valóság-érzékük fogyatékos volt, így a romanticizmustól is táplált fogékonyságot a mult iránt, bár szándéktalanul, jámbor hamisítványokkal vesztegették meg.

Elképzelhető, hogy Jósika előtt a magyar közönséget milyen sovány táplálékkal élelmezte a históriai román, amikor *Etelkát* a legelragadóbb olvasmánynak tekintették. Mindenki őszintén rajongott érte, tűzbe jött Árpád és Zoltán nevének olvasására, s nem vették észre, hogy a heroikus stílusú cselekménynek semmi köze a magyarság multjához s nincs egyetlen vonása, amely történetileg igaz és való lenne. Ennek a hiszékeny közönségnek elég volt egy történeti csengésű név, hogy föllelkesedjék s gyönyörűségben olvadozzék. Az egyik históriai román Gróf Zrínyi Miklós nevével Szigetvár ostromlását ígerte neki s nem ütközött meg, hogy e helyett szentimentális szerelmet kapott méregpohárral s romantikus önfeláldozással (1817). Tetszett neki Kotzebuenak az a históriai románja is, amely érzelgős hangnemben Zaid és Muhamed török császár szerelmét festette le Buda visszafoglalása idejében (1803), mert eleink hősiességét eleven színekkel látta benne ábrázolva. A bámulatosan hiányos történeti és térszemléletet meg lehetett fogni némelykor egy-egy semmitmondó névvel vagy hazug helyszíni vonatkozással. *Almarék* erdélyi herceg «történetírásbul vontt romános rajzolat» számba ment (1813), pedig csak a szebeni erdő, a török háború s Erdély függetlenségi harcának emlegetése képviselte benne a valóság halvány körvonalait. Általában ezekben a szegényes románokban vajmi ritkán

találkozhatott az olvasó a történelemmel a mult levegőjével. Ha nagyon figyelmesen szemmel tartotta a termelést, néhanapján olvashatott egy-egy román Somlyai Báthori Istvánról, Vak Béláról, Bánk bán történetéről, Buda várának visszavételéről, majd pedig A három magyar nagy királyok, Szent István, Szent László, Könyves Kálmán és Mátyás király életéről, úgy ahogy azt Fessler historico-psychologicus módon, a történeti hűségnek fittyet hányva, megírta. A magyar olvasónak a históriai románról általában olyan fogalma volt, mint amilyent Fessler, Zschokke, Pichler Karolina és Kind magyar eseményeket feldolgozó elbeszélő munkái nyújtottak.

Magyar tárgyú történeti román mindössze ennyi fordult meg olvasóink kezében. A többi, ami még számbavehető a korszak termeléséből, idegen népek távolieső históriájából való. Bouillon Gottfried keresztetes hadjáratáról (*Keresztény Herkules*), Katalin orosz cárnő életéről (*Katinka*), Hiero syrakuzai király történetéről (*Hiero*), Scipio és Hannibal unokahugának szerelméről (*A jegyesek Carthagóban*), a longobárd királyok viszályáról (*Bertraid és Grimoald*) s Dzsingisz kán hadakozásairól (*Dsengischán khámok khámja*) jelentek meg olyan románok, melyek a maguk idejében a komolyabb történeti válfajt képviselték.

Érdekes jelenség, hogy mindezek a románok — nemcsak az idegen tárgyúak, hanem a hazaiak is,³ — külföldről származtak hozzánk s valamennyien, csekély

³ A magyar történeti tárgyak népszerűsége éppen ebben az időben virágkorát élte a németeknél. Ilyen német románnal találkozunk: *Der Christ und der Türk, Brüder aus Ungarn*, 1795; *Isidore Gräfin v. Nadasdi, Vicekönigin v. Ungarn*, 1824; K. Rössler: *Zoltan der Kühne, Herzog*

kívétellel, névtelen vagy alig ismert szerzők jelentéktelen szerzeményei. Az első nagy és világhírű névvel, a Scott Walterével, aki döntő befolyással volt az újkori történeti regény kialakulására, az 1820-as évek végén kerülünk ismeretségbe. Még egy évtized sem telik el az *Ivanhoe* megjelenése (1820) után s már 1829-ben Thaisz András «nem remek, de amennyire lehet hív» fordításában rendelkezésére állott a magyar olvasóközönségnek. Ugyanebben az időben kezdenek hozzánk szállingózni a Scott Walter hatása alatt álló Velde, Tromlitz, Spindler s Kind történeti románjai, amelyek a fejlődés magasabb szintjén a mondától a történelemhez s a képzeletbeli típusoktól az eleven emberi karakterekhez való átmenetet képviselték. A magyar olvasók körében azonban különösebb jelentőséghez nem jutottak, gyér nyomaikból szélesebb ismeretükre következtetni legalább is nem lehet. Jóformán be sem mutatkozhattak nálunk s máris valóra vált Thaisz Andrásnak az a sejtelme, hogy «gyenge igyekezetének megszégyenítésére egy eredeti magyar Scott» támadt.⁴

Itt megint beigazolódik, hogy *Abafin*ak megvoltak a természetes előzményei: egy félszázadon keresztül a históriai román valamennyi kezdetleges változatán keresztül vezet az út hozzá, hogy benne a közönség és az irodalom közös lelkesedéssel ünnepelje a magyar történeti regény megszületését.

von Ungarn, 1834; S. Weber: *Die Hunyadische Familie. Auch Unschuld schützt nicht vor Kabale*, 1792; J. Falckh: *Paul Juranitsch oder Die Türken vor Sigeth*, 1828; *Die Grafen von Cilli*, 1793; A. Bronikowski: *Die Magyaren. Historische Roman*, 1833; *Tudok Besselný. Eine ungarische Geschichte*, 1784. Stb.

⁴ *Ivanhoe*, 1829. X. 1.

2. Robinzonádok és utazó románok.

a) Évszázadokon keresztül a nyugati irodalmakban a románnak az a faja uralkodott, mely a sokrétű és halmozott kalandos cselekményben kereste kielégülését. Tudománya kimerült abban, hogy az eseményeket gépiesen egymás mellé illesztette vagy egymásra rakta, és sikerrel mesterkedett, hogy bonyolultságán lehetőleg áttekinteni ne lehessen. A valószínűséggel egyáltalában nem törődött, s legkevésbé jutott eszébe, hogy a külső történések belső rúgóit föltüntesse. Csodálatos, hogy mégis emberöltőkön keresztül élt és virágzott. Idővel azonban készlete elkopott s unalmas egyformasága annyira ellaposodott, hogy állapota már tarthatatlannak látszott. A teljesen lezúllott románt a kimúlás széléről rántotta vissza az angol Defoe az 1719-ben kibocsátott *Robinson Crusoe*jával, mely a Selkirk Sándor matróz valóságos élményeinek felhasználásával a kalandos elemet reálisabb alapokra helyezte, oktató és erkölcsi célok mögé szorította. Ez a remekmű, mely halhatatlan nevet adott a róla elnevezett válfajnak, a szentimentalizmusban és a mesterkélt érzésvilágban posványosulni kezdő műfajba új életerőt öntött, s korának haszonelvű és vallásos világszemléletéhez alkalmazva, a románt új lehetőségek elé állította. X

Tetszett az olvasóknak és tetszett az irodalomnak a Robinzon-típus. Friss levegőáramlatot hozott magával s a képzelet előtt új távlatokat nyitott. Bámulatos rövid idő alatt közel s távolban mindenütt népszerűek is lettek a tengeri utazók kalandos történetei, akik ismeretlen országokban, magános szigeteken, a szociális és politikai kultúra határain kívül egészen új életet alakítanak ki s mintegy átélnek az emberi civili-

záció fejlődésének fokozatait. Azonkívül, hogy valamennyi művelt nyelvre lefordítják az eredeti *Robinson*-t, egész sereg értékes és értéktelen munka sarjad nyomában: minden nép, minden vidék, sőt minden társadalmi osztály kitermeli a maga Robinsonját, s egyszer csak azt lehet észrevenni, hogy a magános szigetlakókról szóló román nehezen áttekinthető külön csoporttá kezd terebélyesedni.

Nem lehet érdektelen megnézni, hogy a magyar olvasóközönség mit vett tudomásul ebből az áramlatból. Először is megállapítható az a különös jelenség, hogy Defoe eredeti *Robinsonja* ebben az időszakban nem jut el hozzánk. Nem ismerik, nem olvassák, fordítására senki sem gondol. Csak az első pillanatra látszik ez érthetetlennek. Egy kissé körültekintve, az utánzatok, a Robinsonádok, oly hatalmas tömegét vesszük észre mindenütt, hogy nem csodálkozhatunk, ha útját ezek eltorlaszolták s maguk tolazkodtak előre. Nálunk is az történt, ami másutt: a félreértett és szándékosan félremagyarázott Robinson kerekedik fölül és sajátítja ki a terepet. Defoe realiztikus pszichológiai művet írt s örökérvényű kultúrfilozófiai gondolatot fejezett ki benne. Filantropista és a hasznossági elvnek hódoló százada azonban Defoe művészi építményét szétbontotta, a benne rejlő didaktikus elemet kiemelte, központi gondolattá tette s a lebontott falakat köréje a maga ízlése szerint újból felvonta. Már Rousseau rámutatott *Émilejében* a *Robinson* páratlan nevelő értékére s a német Campe pedagógiai célzattal késlekedés nélkül az egészet átformálta. Így lett a reális regény úttörője a nevelés eszközévé, a művészi munka a modern ifjúsági irodalom megindítójává.

Természetesnek kell találnunk tehát, hogy a XVIII.

század második felében, amely Defoe-t többé-kevésbé el is feledte, a magyar olvasó kezébe nem a *Robinson Crusoe*, hanem a filantropista áramlat medrében a Campe-féle *Ifjabbik Robinson* kerül. A világirodalom egyik legnagyobb hatású könyve ez: hazájában 122 kiadásban és az egész világon 25 nyelven több mint 40-féle fordításban jelent meg. Olvasóközönségünk ebben a korszakban három s a XIX. század folyamán még ötféle fordítást fogyasztott el belőle. Igazán nem mondható, hogy ki ne vette volna részét a költői szépségekben ugyan megszegényített, de a lelki ernyedtség ellen sikeresen küzdő Robinzon pártolásában.

Ha Campe művészi szempontból kegyetlenül megnyirbálta is a minden idők egyik legkiválóbb alkotását, de didaktikus átszellemesítésével komoly kárpótlást nyújtott az olvasónak, ki a század világnézetének hatása alatt a hasznost többre értékelte a művészinél. Nem úgy azonban azok a szegényes elmék, akik *Robinson*-ban csak a lakatlan szigetet látták meg s pusztán a külső eseményeket vették észre. Ezeknek kapóra jött, hogy a világ valamennyi lakatlan szigetét züllött Robinzonokkal népesítsék be, s kalandot kalandra halmozva, minél származékibbá tegyék hőjük hánytvetett sorsát. Az utánpótlás kezén megint összegyűlt a salak s *Robinson* visszaesett újból a kalandos románok modorába: eszme és irányító gondolat nélkül ismét csak az ízléstelen és lehetetlen kalandok kiszínezésében merült el. Azután egyeseknek az az ötlete támadt, hogy nagyszzerűen izgalmassá lehet tenni a robinsoni helyzetet, ha szerelmi motívummal kapcsolják egybe. Amikor ezt fölfedezik, egymásután kezdenek olyan románok megjelenni, amelyekben Robinzon szigetére véletlenül egy leány is vetődik, kivel a sok szenvedésen átvergődött

fiatalember hosszú ideig a legtisztább szerelemben él, akárcsak egy görög vagy bizánci románhős. Ilyen figyelmesen gondoskodtak a Robinzonádok szerzői, hogy hőseiknek kellemessé tegyék a magános élet unalmát. A Robinzonád ekkor már teljesen lerongyolódva a kimúlás felé közeledik.

Ezek az alfajok sem kímélték meg a magyar olvasót. Akinek kedve tartotta s ízlése engedte — már pedig az egykorú följegyzések tanúsága szerint ilyenek sokan voltak — gyönyörködhetett egy néminemű *Robert Péter* született anglus történeteiben (1797), ki is életét egy lakatlan szigeten sok-sok esztendőig csudálatosan töltötte, emlékezetreméltóképpen megfeleségesedett, gyermekeket nemzett és elszenvedett sok viszontagságai után sorsával való tökéletes megelégedését végre is elérte, vagy élvezhette *Engelhard Márton* (1826) tengeri utazását és viszontagságait egy puszta szigeten, ahol a hatodik évben egy angol nővel osztja meg magánosságát. Kiadós románfaj volt ez a Robinzonád. Német, francia, angol, cseh, olasz, brandenburgi, görög, ír, holland, dán Robinzonok kalandozták be a világot, s így nem meglepő, hogy az egyetemes divat a *Magyar Robinzont* is megszülte (1808). A magyar szerzemény szintén kalandok sorozatából áll, a robinzoni motívum csak mellékesen szerepel benne, mégis tiszteletreméltó nemzeti lelkessége ebben a csoportban a legjobb helyet biztosítja részére. Hatását az egykorú olvasóra bizonyára nem tévesztette el buzdító célzata, amely azt akarta bizonyítani, hogy a magyar ember még a legsanyarúbb körülmények közt is boldogul. Ha még megemlítjük, hogy a magyar *Jelki András* (1791) valóságos kalandjait és tizenhárom esztendei robinzonkodását is módjában volt olvasni a XVIII. század magyarjának,

nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a mi olvasóközönségünk sem nélkülözte a Robonzinádnak azokat a változatait, amelyek ugyanabban az időben nyugaton és szanaszét az egész világon divatoztak.

A kalandos románná fajult Robinzonádokkal egyidőben virágoztak *Münchhausen báró* híres hazugságai s ezeknek termékeny utánzatai. Egy főhős köré csoportosított, képtelenebbnél-képtelenebb, bár sokszor nagyon szellemes hazugságok sorozata ez. Hatását fokozta az előadás nyugalma és komoly hangja. A lélekzetet megállító nagyotmondás, a megrőkönyítő hazugság az ókortól kezdve minden időben fölütötte fejét, de tökéletes formát először Münchhausen füllentéseiben nyert. Szervesen beillett ebbe a korba, hogy a szegényes ötletű románok hihetetlen kalandjaitól elszédített olvasókat egy kicsit föleszméltesse és józanságra bírja. A XVIII. és XIX. század fordulóján Európaszerte jóízűen mulattak Münchhausen tréfás lódításain s az akkori világ hangos kacagásából a magyar olvasóközönség is kivette részét. Az angol Münchhausen Bürger-féle bővített és átdolgozott német szövegének magyar fordítása a századfordulón már készen volt (1805) s egy évtized alatt még három kiadása rongyolódott el olvasóink kezén. Ismeretlen átültetője De Manxnak nevezte Münchhausent s hazai vonatkozásokat szőtt elbeszélésebe. Nagy sikere nyomán a Münchhausiádák előtt is megnyílt az út. A rokonszenves hannoveri báró világirodalmi nevezetességre vergődött románját rövidesen követte Báró de Manx keresztfiának, *Szájas Péter úrnak, hadi, vadászati és utazásbéli nevezetes és ritka történeti* (1817), továbbá *Nyargalótzinak csudálatos utazása* (1815), mely azzal a vonzó címmel jelent meg, hogy «valóságos mesterség úgy hazudni, hogy érdemes legyen kinyom-

tatni». Utódaik ifjúsági irodalmunknak ma is kedves tartozékai. Már ezért is tudnunk kell, hogy a román szálította őket hozzánk s valaha nálunk is a felnőtteket szórakoztatták.

b) A XVIII. századbeli románok tárgyában és indítékai közt sűrűn szerepel az utazás. Robinzonék tengeri útra kelnek s e közben éri őket a vihar, mely magános életüket lakatlan szigetre sodorja. Münchhausenék állandóan útban vannak, hazugságaik színteréül minél messzibb eső földrészeket választanak. A politikai románok hősei is rendszerint utazással szerzik hazájuk javára hasznosítható bölcse megfigyeléseiket. A kalandos románnak meg éppen mellőzhetetlen eleme az utazás: hőseik szüntelenül tengeren és szárazföldön hányódnak.

Ezekben az utazás nem tárgy és cél, csak a cselekmény menetét elősegítő járulék. Vannak azonban olyan románok, melyeknek az utazás központi része és tengelye: a hős tanulmányútra indul, lát és szemlélődik s közben az olvasó is értékes ismeretekkel gyarapodik. A tudományos románnak ez a fajtája nagy sikereket aratott a XVIII. században. Mivel benne világnézet és a kor életszemlélete tükröződik, érdeklődéssel szemlélhetjük a magyar olvasók kezében megfordult példányait.

Tudvalevő, hogy ez a románfaj a francia irodalomban fejlődött ki, ahol Montesquieu *Perzsa leveleinek* hatása alatt nagy számmal keletkeztek olyan művek, melyek a más művelődésben nevedett hőseiket Európán végighordozzák s az idegen ember felfogásában szatirizálják életünket és viszonyainkat.¹ A felvilágosodás eszméinek terjesztői voltak ezek a románok. Az

¹ V. ö. Beöthy Zsolt: *Széppróza*, II. 198. l.

állami és társadalmi élet lényeges kérdéseibe beleszóltak s az olvasókat is a maguk pártjára hódítani igyekeztek. Bessenyei György és Kazinczy románjában (*Az amerikai Podotz és Kazimir*), amely két amerikai napimádót utaztat meg Európában s a fanatizmus és az erőszakos térítés ellen foglal állást, éppen csak halvány ízelítőt kapott a magyar olvasó erről a gazdagon tényező területről (1776).

A szatirikus és kalandos elem mellőzésével azután kialakult az utazó románnak egy olyan fajtája, amely pusztán az állami, társadalmi, vallási, szellemi és erkölcsi viszonyok bemutatására szorítkozott azzal a céllal, hogy ismereteket nyújtson s a fejlettebb műveltséggel rendelkező nemzetek elé is követésre érdemes mintákat állítson. Világhírű terméke volt ennek az iránynak Barthélemy apát hétkötetes *Anacharsis*a (1788). Ez a román az ifjú scytha hősről szól, ki néhány esztendővel Nagy Sándor születése előtt végigutazza Görögországot s mindenre kiterjedő érdeklődéssel megfigyeli az antik világ erkölceit, szokásait, tudományát, művészetét, alkotmányát, vallását, társadalmi, politikai és gazdasági viszonyait. Nincs az életnek olyan mozzanata, mely tekintete elől elsiklana, így a görög világról rendkívül gazdag, csaknem kimerítő képet tár elénk. Nem egyéb ez a munka, mint az antik kor rendszeres bemutatása regényes elbeszélés keretében, ahol a forma csak eszköz az érdeklődés lebilincselésére. Nehéz ma elképzelnünk, hogy egy ilyen terjedelmű és tartalmú munka tömegeket vonzzon, 42 kiadásban, 13-féle átdolgozásban s pár évtized alatt minden művelt európai nyelven számtalan fordításban elterjedjen. Ehhez az az óriási lelkesedés, sejtelmes vonзалom és ellenállhatatlan vágy kellett, mely a XVIII. század második felében a klasz-

szikus irány hanyatlásában a lelkeket áthatotta minden iránt, ami ókori, görög vagy római. Ez az élet külső oldalaira is kiterjedő, apró részleteit is átható hellén divat — a hellénizmus — legjellegzetesebben az *Anacharsis*ban, az antik világnak ebben az encyklopédiájában, teljesedett ki s egy félszázadig a klasszikus világ őszinte szeretetére lelkesítette Európa művelt olvasóit. Lenézett románirodalmunkban kell megtalálnunk annak nyomait, hogy ez az áramlat nemcsak érintett vagy átfutott rajtunk, hanem a magyar olvasók százezreiben keltett lelkesedést Görögország hajdani műveltsége és szépségei iránt.²

Anacharsis nem egyedül jött, magával hozta utánzatait is: Lantier *Antenorját* és Théis *Polykletjét*. Ezek szintén regényes formában kalauzolnak végig Görögországon, Ázsián s a római köztársaság politikai és társadalmi életén. Természetesen az egykorú magyar olvasó nem vette észre, hogy a neves francia szerzők voltaképpen torzképeket tártak eléje, mert a saját koruk világszemléletét és erkölceit vetítették vissza az elmúlt időkbe. De ez már hozzátartozott a francia hellénizmus lényegéhez s egyáltalában nem zavarta az egykorúakat. A magyar olvasó is, akárcsak francia, német, olasz vagy angol kortársa, a hellénizmus varázskörébe jutott és szívesen fogadta az olyan románokat, amelyek magukon bármi csekély antik mázt viseltek. (*Jázlia levelei*, 1790. *Ciane*, 1794.) Nem tudta, hogy milyen csalódásban ringatódzik, de ez mellékes is volt: közben kitárt lélekkel idegződött be abba a hatáskörbe, amely életét finomította s műveltségét gazdagította.

² György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*, 1930. Erd. Tud. Füzetek, 22. sz.

3. Tündérrománok és keleti mesék.

a) Abban a változatos anyagban, melyet román-irodalmunk élénk tár, többek között olyan kötetekkel is találkozunk, amelyek sajátos tündérmeséket kínáltak az olvasók szórakoztatására. Olyan időre esik ez, amikor az irodalom szinte semmire sem értékelte a koholt meséket s azokat csupán «fonóbeli» mulatságra valóknak tartotta. Nincs is belőlük sok, csak egy pár darab, de nagyon érdekes, hogy ezek miképpen származtak el hozzánk.

Kónyi János strázsamester, aki nem hajszolta az irodalom elismerését, de mindig szerencsésen eltalálta az olvasó tömegek ízlését, 1774-ben egy *Várta multság* című «tündéres és ritka történetet» adott ki. Tetszhetett a közönségnek, mert négyszer kellett újból ki-nyomtatni s még a mult század közepén is olvasták. Két évtized mulva *Elme-Futtatások* néven két újabb hasonló tündéres történetet bocsátott közre. Ezek az irodalomban semmi visszhangot nem keltettek, az olvasóknak azonban kedvére voltak. Minden okunk megvan annak föltételezésére: maga Kónyi sem volt tudatában, hogy meséivel milyen nevezetes áramlatba kapcsolta olvasóinak érdeklődését.

Kónyi az együgyűeknek írt, s így a választékosság-nak fittyet hányva egyáltalában nem fékezte népies stílusát. Erre különben hajlama is késztette. Annyira azonban nem tudta megmásítani és egyszerűsíteni tündéres történeteit, hogy rá ne ismernénk bennük Mme d'Aulnoy francia meséire. Ez a grófnő a XVII. század második felében élt s kortársa volt Perrault-nak, aki arról nevezetes, hogy az addig figyelemre sem méltatott tündérmeséket az előkelő francia iroda-

|| Ellenor
in
? francia
igen

lomba átültette, a népi termékeket közkinccsé tette és gazdag fantáziájával további virágzásuk útját megnyitotta.¹ Meséit a szalonokban fölolvasták, gyönyörködve hallgatták s annyira megszerették, hogy az arisztokrata körök asszonyai is kedvet kaptak a meseírássra. A szalon tündérmesélők sorából Mme d'Aulnoy tűnt ki legjobban s emelkedett legmagasabbra. Ideiglenesen talán még Perraultot is háttérbe szorította. Perrault ugyanis kiváló művészi érzékkel a meséket eredeti népi tisztaságukban meghagyta, d'Aulnoy azonban azokat átdolgozta, a szalonok ízléséhez finomította és a maga határozott céljaihoz alkalmazta. Az előkelő világ számára akart mesélni, ezért hőseit és hősnőit hercegi és hercegnői rangra emelte s XIV. Lajos korának választékos ízlése szerint berendezett pompás palotákban az akkori idők divatos ruháiban tündököltette. Az is rávall a szalonok világára, hogy csak a női erényeknek jutott teret, a férfias vitézséget és bátorságot pedig alig engedte szóhoz. Hercegei és hercegnői, akárcsak az arisztokrata urak és hölgyek, gáláns szerelmet folytatnak, tündérei előkelően beszélnek és szentimentálisan viselkednek. Ezekben a tündérmesékben a szalonok voltaképpen saját magukban gyönyörködtek.

Ilyen három d'Aulnoy-féle tündérmesét közvetített Kónyi a magyar tájakra. Meglehetősen idegenül érezhették nálunk magukat s rendkívül furcsán hathattak, amikor Kónyi durva stílusában megszólaltak. Csak ma látjuk, akkor észre sem vették azt az óriási távolságot, melyet ezek a mesék a francia szalonoktól a budai

¹ Perrault legrégebb magyar nyomát az 1763-ik esztendőre szóló *Kassai Kalendárium* szépirodalmi toldalékjában találta meg Trostler József, v. ö. Pester Lloyd 1924. máj. 18. Abendbl.

könyvnyomtató műhelyig s a téli esték fonóbeli mulatóságáig megtettek.

A francia meseirodalomnak azonban oly erős volt az európai kiáramlása, hogy partjainkat később is érintette egy-egy hullámverése. Az ötvenes években a híres archeológus és fantasztikus meseíró Caylus hatása alatt az az irányzat nyomult előtérbe, hogy a tündértörténetekkel a gyermekek táplálékát kell megédesíteni.² A fejlődésnek ebben az időszakában a tündérmese a pedagógiai cél szolgálatába szegődött. Legsikeresebben Beaumont hercegnő vitte ezt végbe. Híres gyűjteménye, a *Magasin des enfans* (1757), olyan nagy sikert aratott, hogy rövidesen csaknem minden nyelvre lefordították. A francia tündérmesének ezt a változatát sem nélkülözte a magyar olvasóközönség: két református lelkész fordításában már 1781-ben magáénak vallhatta Beaumont pedagógiai meséit. Ezek a tündéreket a bába-asszonyok, dajkák és gouvernantok szerepkörébe állították.

A tündérmesék hatalmas áradatára jellemző, hogy belőlük a hetvenes években a *Le Cabinet des Fées* című nagy gyűjtemény jelent meg, a legjobb meséket egy 37 kötetes antológiába foglalva össze. Ekkor már annyira elfajultak, kosztümeik úgy elkoptak s unalomig csépelte motívumaik olyan lapossá váltak, hogy visszatehetszést keltettek s a gúnyolódás célpontjai lettek. A halálos dőfést Wieland adta meg nekik a *Don Sylvio von Rosalba* című híres románjában. Mint egykor Cervantes az Amadis-románokat, úgy végezte most ő ki a tündérmeséket. Biribinker történetében mindenünnen egybeszedte, egy rakásra hordta a tündértörténetek

² «d'emmieller la viande salubre á l'enfant».

készletét és ízléstelenségeinek tárházát. A francia tündérmese ravatala mellett is ott állt a magyar olvasóközönség: 1804-ben a *Piripóvá* változott Biri-binker fordítása már nálunk is olvasható volt. Wieland nem hatástalanul küzdött a francia tündérmese nyűge ellen. Hazájában a német mese kivergődött befolyása alól és Musäus híres gyűjteményében megtalálta a maga eredeti és természetes formáját. A mesetörténet e nevezetes mozzanata is eljutott hozzánk, mégpedig különös és egészen szokatlan formában: Staut József cs. kir. ny. főhadnagy öt kötetre valót dolgozott át belőle, vagy amint maga mondja, idegen köntősebből kivetkőztette és magyar dolmányba öltöztette.

b) A francia tündérmese életének jellemző állomásain kívül, a vele összefüggő jelenségeket is megtaláljuk románirodalmunkban. A felnőttek társadalmában a mese és mesélés ekkor élte virágkorát.³ Az írók nem győztek eleget írni, s hogy mégis valamiképpen kielégíthessék a közönség mese-vágyát, a tündéreket ízekre szedték s a tündér-elemeket minden elképzelhető változatban csoportosították. Ebben a mesterkedésben végül is annyira kimerültek, hogy önmaguk unalmas ismételtetésébe kezdtek. A válságból csak valami új forrás megnyitásával lehetett kijutni. Néhányan meg is találták ezt a keleti mesében. A tündérmese lehanyatlása után az orientalizmus napja kelt fel s ez még jó hosszú ideig életben tartotta a mesét, új indítékokkal táplálta a képzeletet.

³ A mese ekkori kedveltségét legtalálóbban talán ez a mondás jellemzi: «Ma soeur, dormez-vous? si vous ne dormez-pas, faites nous un conte, étoit devenu le rebus favori des plus brillantes sociétés». *Cab. des Fées*, 37. k. 130. l.

A keleti mese uralomrajutása az *Ezeregyéjszaka* nyugati megjelenésével kezdődik. Közvetítői szintén a franciák voltak. Első fordítója, Galland, csak szemelvényesen s erősen kiválogatva juttatta el finnyás olvasóihoz. Azokat a részeket és helyzeteket, amelyeken a nyugati ízlés megütközhetett, elhagyta vagy pedig átdolgozta. Ebben a formában terjedt el Európában s német kerülővel egy jó évszázad múltán hozzánk is elérkezett. Már a XVIII. század végén tudomást szereztünk róla s kaptunk is belőle egy-két ízelítőt, de egész terjedelmében csak a harmincas években ismerte meg a magyar közönség. Sikerét nem csökkentette, hogy egy kicsit késve jelentkezett. Ezek az időtől független termékek, melyek később a gyerekoszobákba telepedtek le, a harmincas években még a felnőtteket gyönyörködtették. Minden «magát csínosbítani kívánkozó szép hölgy könyvtárocskájában» megvolt «az ezeregy éjjel».⁴ Még két hasonló keleti mesegyűjteményt veszünk észre e korszak románolvasóinak kezében: az egyiknek *Ezeregy nap*, a másiknak *Ezeregyóranegyed* a címe. Hozzánk vezető útjuk ugyancsak a francia orientalizmusba torkollik. Az *Ezeregy napot*, mely az arab mesegyűjtemény ellendarabja, Pétis de Lacroix fordította perzsából franciára (1710) és szintén annak a célnak szolgálatába állította, hogy a tündérmesék hőseiről a figyelmet a sokkal realisabb kadik, kereskedők és rabszolgák világa felé irányítsa. Az *Ezeregyóranegyed* tatár novellagyűjteménynek nevezte magát s hasonlóképpen azzal a látszattal hitegette az olvasókat, hogy keletről való a származása. Kiderült azonban, hogy ezeket az elbeszéléseket a francia Gueulette hamisí-

⁴ *Museus travestált regéi*, 1834. I. k. IX. 1.

totta: nyugati tündérmesékre keleti öltözetet húzott annak a mohó étvágynak kielégítésére, amellyel a közönség a keleti meséket habzsolta. Nagyon figyelemreméltó, hogy a tündérmese-divattal együtt a francia orientáлизmusnak ezek a jellemző termékei is megtelepedtek nálunk. Azért kell ezt különösképpen kiemelnünk, mert rajtunk kívül még csak a legnagyobb irodalmak tanúsítottak irántuk érdeklődést. Amikor azután a Kelet is unalmassá vált, az érdeklődés Amerikát választotta színterül. Az exotizmus legnagyobb hatású európai képviselőjét, Chateaubriand *Ataláját* (1801), megjelenése után két év múlva már a magyar olvasók kezében találjuk.

Ez a szellemi élenkség, amely minden nevezetesebb jelenségről tudomást vesz, becsületére válik román-irodalmunknak. A magyar olvasók tájékozottsága a keleti mese területén teljessé vált azzal, hogy a világ-irodalom legnevezetesebb és legrégibb ilyen nemű gyűjteménye, a brahmán szellemű és buddhista elemekkel átszőtt *Pancsatantra*, két fordításban is olvasóasztalunkra került. Az egyiket Báji Patay Sámuel táblabíró úr készítette 1781-ben «magányos és koros napjaiban» latinból, a másikat 1783-ban Czegén Csehi András a Galland-féle francia szöveg alapján. Nem a mesék szépsége és eredetisége készítette őket fordításra, — erre majd csak száz év múlva jönnek rá, — hanem a belőlük meríthető bölcsesség és helyes erkölcsi magatartás haszna. Ez azonban mitsem változtat az érdemi részen: a XVIII. század meseirodalmának minden változata, mintha rendszeresen történt volna a kiválogatás, kitűnő szemelvényekben a magyar olvasó rendelkezésére állott.

4. Lovagrománok és kalandos históriák.

A magyar közönség is valaha mohón falta a lovagrománokat és a kalandos történeteket. Talán mohóbban, mint akármelyik fajtáját a románnak. Ez természetes is, hiszen a XVIII—XIX. század fordulójának évtizedeiben a románíró és a románolvasó, már csak kíváncsiságból is, föltétlenül betévedt erre a területre. Az áramlatot, amely annyira földuzzadt, hogy csak egy jó félszázad múlva kezdett apadni, nem kisebb író indította meg, mint Goethe. Igaz, hogy a középkor felé tekintő szellem útját már Klopstock és Herder egyengette, majd a felélesztett francia lovagrománok fordításai simítgatták, de Goethe teremtette meg az iránynak azokat a költői kifejezésformáit,¹ amelyek az íróknak megkönnyítették dráma- és romántémáik kicsicomázását. A lázadás, árulás, mérgezés, titkos bíróság, lovagvár, börtön stb. tetszetős indítékait Goethe adta kézbe s ezek igen erősen megmozgatták a századnak a titokzatosra és rejtelmesre különben is hajlamos képzeletét.

A lovagromán születési éve 1775. Ekkor lépett fel Veit Weber, a *Sagen der Vorzeit* híres írója, aki az irány stílusának és érzületvilágának alapépítményeit lerakta. A lovagálarcban megjelenő ideálnak óriási varázsereje volt: a középkori lovagok mérhetetlen csapatát idézte föl, s ezek úgy viselkedtek, mintha többé a színtérről eltűnni sem akarnának. Akkora keletnek örvendett a lovagromán, hogy nem lehetett annyit gyártani, amennyi el nem fogyott volna belőle. Goedeke *Grundriss*ának abban a fejezetében, amely a Ritter-

¹ Götz von Berlichingen, 1773.

romannak van szánva, a XVIII. század végéről 267 olyan írótl számlálhatunk össze, akik ennek a mesterségnek éltek. Köztük vannak természetesen a korszak legtermékenyebb tollai. Így történt, hogy az áradat sodrása mindent ellepett s a század végén már ekként sóhajtozott a józanabb közvélemény:

Erbarme dich, lieber Herr Gott,
Und trug uns aus der Ritternoth.²

Mindaz, ami középkori és lovagi, értelmetlenül eltorzult és eldurvult az utánzók kezén. A legkülönbébb és legellentétesebb elemeket keverték egybe, a nélkül azonban, hogy egységbe tudták volna olvasztani Götz nyersségét, Wieland érzékiségét, az Amadisok anyagalmazát, a szabadkőműves mozgalomnak a csodálatoshoz való vonzalmát és a felvilágosodás kedvelt moralizálását. Mindez megvolt bennük összefüggés nélkül a legnagyobb zagyvaságban.³ A középkort és a lovagi szellemet, melytől elérhetetlenül távol álltak, hősi pátozzsal és mesterkéltn motívum-készlettel pótolták. Miként a heroikus-gáláns románok, a lovaghistóriák is szerették történeteiket a régmúlt vagy az elővilág meghatározhatatlan idejébe, csak hírből ismert országokba és világrészekbe helyezni, valami sejtelmes félhomályba burkolni, idegen viseletbe bujdatni. De időben és térben bármily ködös messziségbe kalandoztak is, kísérletet sem tettek, hogy a távoli világ sajátosságait felfogják. E helyett állandóan a maguk idejének érzelmi világát

² *Ekto von Ardelk*, 1794. Prolog.

³ Musäus írja 1780-ban: «Unsere Romanschreiber sind wahre Haifische, die alles verschlingen, was ihnen vorkommt, und deren Mägen auch die heterogensten Dinge zu verarbeiten wissen.».

hajtogatták. Sem történelmileg, sem néprajzilag nem tudtak valami figyelemreméltót felmutatni még akkor sem, ha a saját népük multjába szállottak le. Elragadó bájfénnyel vonták be azonban a hajdankort s el tudták hitetni, hogy akkor az emberek erősebbek, bátrabak, nemesebb lelkűek voltak. Tetteiket a hétköznapi-nál igazabbaknak, nagyobbaknak, csodálatosabbaknak tüntették fel. Mindez rendkívül vonzó hatást tett az ismeretlen után vágó, de a történeti szemlélettel hadilábon álló olvasókra.

Cselekményüket szabályszerűen úgy építették föl, hogy a román középpontjába egy kegyetlen apát állítottak, aki leányát elzárja, mert nem az ő választottjához akar nőül menni. De egy daliás ifjú, akinek szívében a szerelem pillanatok alatt óriási szenvedéllyé erősödik, élete kockáztatásával kiszabadítja a leányt. Sötét éjtszaka titokban menekülnek. Lépteiket állandóan nyomon kíséri a gonosz szívű vetélytárs ármánya s a rablóbanda, mely éppen a legboldogabb percekben szakítja el egymástól a szerető szíveket. A leány azután egy hatalmas várúr birtokába kerül, ki kábultan gondol a kéjes pillanatokra s a börtönben sínylődő ifjú életének megszámlált pillanataira. De a véletlen a legszorongatottabb helyzetekben mindig pontosan jelenkezik, szépszerével vagy erőszakosan megoldja a bonyodalmakat, meglepő dolgokat derít ki s végül is egyesíti a sokat szenvedett boldog szerelmeseket.⁴

⁴ Az egykorú német recept a motívumokat így sorolja fel:

Ein junger, vielliebender Ritter,
Ein Lied, ein Mond, eine Ziether,
Begleitet von einem Gewitter,
Ein Held, der nicht ruht,

A románírónak azután gazdag díszlettár állt rendelkezésére, hogy cselekményét középkorivá tegye és lovagivá mázolja. A lovagromán színhelye rendszerint egy rejtelmes, emberektől került erdő közepén, égbe nyúló sziklákra épített, félig romban heverő vár, tévútra vezető földalatti folyosókkal, csigalépcsőkkel, csapóajtókkal, tömlőcökkel, a tömlőcökben csontvázakkal s vértől rozsdás törökkel. A vár körül a szél rémesen sivít, mintha a meggyilkoltak jajveszéklését s utolsó sóhajait visszhangoznák a meredek sziklafalak.⁵ Sze-

Viel Mut,
Viel Blut,
Viel Schlachten,
Zwei Augen die schmachten,

Ein treuer, derber Rittersmann,
Der liebt und ficht und nicht lesen und schreiben
Bemalte gotische Fenster, [kann,
Ein finstrer Gang voll Gespenster,
Ein Kloster, Angst und Nonnengeschrei,
Ein Teig von gesammelten Tränen dabei:
Das alles, wohl zusammengetan,
So gibt es ein Ritterschauspiel oder Ritterroman.

Ezt Nagy Ignác így fogalmazta meg: «Végy: egy elzárt kisasszonyt, mélyen szerető fiatal lovagot, dalt, holdvilágot, és lantot nagy vihar kíséretében; hőst, ki soha nem nyugszik, bátorságot, vért, öldöklést, ábrándozó kék szemeket, gót alakú ablakokat, sötét folyosót koválygó lelekkel, kolostort, jajveszéklést, erőszakot, könnyekből magasra duzzadt patakot és mindezt vegyítsd jól össze, s a lovagregény kész». V. ö. *Bors és paprika*, 1845. II. 95. l., 505. sz.

⁵ Egyik románunkban egy ilyen leírást olvasunk: «Egy tolvaj fészek, századok előtt, vad lovagok lakhelye, melynek omladékaiban egy várnagy életét soványan emészti, ez most az én lakhelyem. Szüntelenül süvölt a szél azon

mélyei rettenthetetlen hősök óriási testi erővel s félelmet nem ismerő bátorsággal, kegyetlen zsarnok apák, szentimentális leányok, gonosz nők, elvetemedett papok, álarcos haramiák, hűtlen barátok, zarándokok és remeték — s mindez kapcsolatban szöktetéssel, nőrablással, árulással, költött halálhírrrel, megindító búcsújelenetekkel, kényszerített házassággal, leleplezéssel, vérrel, gyilkossággal s a legrettenetesebb kínzásokkal, akasztással, kerékbetöréssel és felnégyeléssel. Közben állandóan szexuális kilengések s érzéki effektusok árnyalják a cselekményt. El kell ismerni, hogy szenvedélyességben csakugyan hiánytalanok voltak.

A legdurvább eszközökkel dolgozó ideális vadság világa ez az egymáshoz méltó írók és olvasók számára. Idővel aztán az amúgy is csak homályosan sejtett középkor és lovagság emlegetésével felhagytak, de megtartották a jól bevált eszközöket, amelyek annyira kiformalódtak, hogy egy-kettőre könnyű volt velük egy új románt szerkeszteni. Főképpen a kalandos elem, a szerelmesek végighurcolása országokon és világrészeken keresztül, bizonyult alkalmasnak az olvasó érdeklődésének felcsigázására. Így a lovagromán és a kalandos történet elmosódó határvonalakkal egy csoportban egyesült. Ezekről sok mindent el lehet mondani, kezdve

kopasz kősziklákon, melyeknek tetején fekszik a régi vár és megszakadozva zúg a régi épületek közt. Sohasem volt világ teremtésétől fogva ezen az iszonyú magasságon tavasz és semmi élő állat az egy vakmerő emberen kívül ezen hideg kőszirton ki nem állja. Rettentő mélységek tartják fel reám sötét öbleiket és mellettem hallatlan lármával omlik le a kősziklákon a zuhogó, sebesen szaladó folyó, míg nem görbe útján az alattam mélyen fekvő völgybe érkezik stb. V. ö. *Erdővári Klára*, 1825. 87—88. l.

attól, hogy könnyűek és felületesek, egészen addig, hogy erkölcsileg lazák és sokszor a nevetség határvonalát súrolja naívságuk, de az érdekességet elvitatni tőlük nem lehet. Technikájuk a meglepetésekre, az olvasó csalódásba ejtésére s megdöbbenésére volt felépítve. Nagyszerűen értettek ahhoz, hogy érdekfeszítők legyenek, természetesen a maguk módján, s így nem egészen érdemlik meg azt a lenézést, amelyben még ma is részesülnek.⁶

Ha leszállunk irodalmunknak abba a rétegébe, ahol ezek a lovagrománok és kalandos történetek elfeledten föl vannak halmozódva, könnyen rábukkanhatunk azokra az olvasmányokra, amelyek a magyar közönséget is valaha ellenállhatatlanul lekötötték. Valamennyit ugyan számba nem vehetjük, de néhány tipikus darab-ból megismerhetjük az egész faj jellegét. Érdekes azonban, hogy nem a mesterművek vagy legalább is a korukban kiválóknak ismert lovagrománok kerültek a magyar olvasók kezébe, hanem többnyire azok, amelyek féremunkák receptjei után készültek. Névszerint alig egy pár szerzőt tudunk megnevezni, így pl. Cramert, ki kalandos históriáit frivol elemekkel szerette színezni, továbbá Bornschein braunschweigi könyvkereskedőt és bécsi kollégáját, Gräffert, ki Rittgräff néven aratott irodalmi és üzleti sikereket. A túlnyomó rész vásári féreművek értéktelen fordításai, a névtelenség mögé rejtőző igénytelen szerzőknek a napi szükséglet kielégítésére szánt visszaélései.

|| X Itt van mindjárt *Adeline*, az angol Radcliffe híres

⁶ J. W. Appel: *Die Ritter-, Räuber- und Schauerromantik*, 1859. C. Müller—Fraureuth: *Die Ritter- und Räuberromane*, 1894. *Der deutsche Roman um 1800*. Berlin, 1908. W. Dibelius: *Englische Romankunst*, 1910.

ovagrománja. Megjelenése után egy évtized múlva (1801) két kötetben és 718 lap terjedelemben már a magyar olvasók kezén forgott. Nem hiába, hogy Adeline a román hőse, minden körülötte és érte történik: ő az, kibe az összes férfi szereplők szerelmesek, kit unos-untalan megszöktetnek, kiért párbaj és gyilkosság történik, s aki miatt a román végén a vértörvényszék összeül. Ő maga alig cselekszik valamit, de annál tevékenyebb La Motte úr, ki egy égbe nyúló sziklákra épített várba rejti imádott kedvesét. Véletlenül jutott hozzá, rablók erőszakolták rá. Egy sötét éjszaka — rendszerint akkor történik itt minden — betoppan a váru, Montal marquis, s rögtön szerelmével tünteti ki Adelinet. Erről a marquisról, aki epedő vágyával két kötetben át üldözi a szegény Adelinet s közben vára sötét zugában kivégzésre ítélve senyveszti imádottjának mátkáját, kiderül, hogy Adeline saját nagybátyja. A sok izgalomért viszont az olvasónak megvan az a kárpótlása, hogy a végén minden rendbe jön: a bűn elveszi bűnhődését, a tiszta szerelem megkapja jutalmát.

Hőseit válogatott kalandokon ritka kegyetlenséggel tudta keresztülhurcolni a lovagromán. Példa erre a rettenthetetlenül vitéz macedóniai *Gróf Tankó Julius* (1818), aki leírhatatlan szenvedéseket visel el kedveséért. Fogságból-fogságba, héttoronyból-héttoronyba hányódik, a törökök, tatárok, majd az emberevők kezébe kerül, de becsületére legyen mondva, mindenünnen épen és szerencsésen menekül meg. És milyen szép jellemvonása, hogy a legsúlyosabb körülmények között is állandóan szerelmes Teskolájára gondol s hűségét állhatatosan őrzi. Nem különben Teskola, kit vele párhuzamosan a sors az egyik férfi kezéből a másikéba, egyik

haramiabandától a másik kalóztársasághoz dobál, s hol ő szabadítja meg Tankót, hol Tankó menti meg őt e gyönyörűséges élet számára. Az a spanyol ifjú is kivívhatta az olvasó könnyes részvétét, ki a török szultán háremébe lopott kedvesét három világrészen keresztül úzi-hajtja, keresi s elképzелhetetlen kalandjai során még az emberevők közt is megfordul, kik szeretettel hízlalják, mert pompás lakomát remélnék belőle (*A világnak három részében bujdosó*, 1798). A legnagyobb izgalmak között is bizonyos lehetett az olvasó, hogy a hős, bár tekervényes utakon, csak elérí célját. Ez volt akkor a román manijerja, ez kellett az olvasónak. A nagyhírű *Kartigám* kisasszonnyal, dióhéjba foglalva, a következő események történnek: elrabolják, hajótörést szenved, egy magános szigetre vetődik, algíri kalózok kezébe jut, a török basa háremébe kerül, azonkívül néhány rablótámadást és sikertelen orgyilkossági kísérletet áll ki, nem is említve az apróbb kalandokat, s a végén kiderül, hogy nem török kisasszony, mint az utolsó pillanatig hittük, hanem egy magyar nemés leánya. Ma mindezt mosolyogva olvassuk, akkor azonban «nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világ».⁷

A románíró módszerét és a románolvasó izgalmait még jobban el tudja képzelteni a négykötetes *Nagy Kanut* (1815). Ez valóságos tárháza a szerencsétlen hercegeknek és hercegnőknek. Csupa szöktetés, hadakozás és erőszakosságok sorozata. Az az érdekes azonban, hogy a nagy viszontagságok ellenére egyetlen hercegnő tisztessége sem csorbul meg s egyetlen herceg

⁷ *Kazinczy Lev.* XV. 183. 1.

életében sem esik kár. E románban húsz szöktetést lehet összeszámlálni, — az egyik éppúgy bonyolódik le, mint a másik, — azonkívül tíz szárazföldi és tengeri ütközetnek s ugyanannyi párviadalnak vagyunk szemtanúi. Három hercegnő viszi benne a főszerepet. Magától értetődik, hogy mind a három csodálatosan szép, mégis leggyönyörűbb közöttük Szeréna izlandi hercegnő. Hogy miért izlandi, az nem fontos, csak éppen a szerzőnek úgy tetszett, hogy ezt a helyet népesítse be pompás várakkal, erdőkkel és bájos vidékekkel. Elég az hozzá, hogy Szeréna, korának legszebb nője, a dán trónörökösnek, Kanutnak, van feleségül szánva, s így Koppenhágában nevelkedik. Közvetlenül az esküvő előtt azonban elszökteti Ulfo herceg (1), kinek ereiben szintén dán vér csörgedez. Meg sem melegszik nála, már is erőszakkal elveszi tőle Siegfried szász fejedelem (2), ettől Olaf norvég király zsákmányolja el (3), kitől Kanut fegyverrel visszaszerzi (4), hozzá még egész Norvégiát is birtokába veszi, s megtartja esküvőjét. Azt hinné most az ember, hogy a szerzőnek végre sikerült Szerénát biztonságba helyezni. Nem. A szerelmes Ulfo megint elrabolja (5) s Angliába szökteti, ahol Etelred király keríti hatalmába Szerénát (6) s erőszakkal feleségül akarja venni. Ugyanerre törekszik Olaf király is. Mindkettőnek rosszul üt ki, mert Kanut Angliába ront s az egész királyságot elfoglalja. Persze jobb lett volna, ha e helyett csupán azt a várat keríti meg, ahová a szép Szeréna be van zárva. Csakhogy ez nagyon lapos megoldás lett volna. Sokkal érdekesebb, hogy Ulfo színleg kibékül Kanuttal, de csak azért, hogy a hercegnőt újból elszöktethesse. (7) A másik hercegnő, Gothilde, hasonlóképpen hétszer esik rabul, s a harmadik, Estrithe, Kanut huga, ki a végén a szász

Siegfried felesége lesz, ötször fordul meg különböző szerelmes férfiak kezén. Ezek a viszontagságos sorsú hercegnők azután, mintha összetanakodtak volna, a végén Angliába mennek s ott találkoznak az értük sóhajtozó hercegekkel. Lehetetlenség lenne kitalálni, hogy mindezzel mi a célja a szerzőnek, ha nem jelezné a könyv címében: a fiúi és házasságbeli szeretet között való küszködés. Kanutnak ugyanis nemcsak Szerénája van, hanem apja is, kit a gonosz Ulfo szintén megszojtet, természetesen egészen más indítékból, mint a szép hölgyet. Kanut most nem tudja, hogy apját vagy kedvesét szabadítsa-e ki, s itt van a küzdelem a gyermeki szeretet és a szerelem között. Nem nehéz kitalálni, hogy Kanut Szerénát részesíti előnyben, s addig eszébe sem jut az apja, míg Etelred foglya nem lesz. Ulfo azonban Szerénát elrabolja s e miatt Etelred annyira feldühösödik, hogy Kanut ezüsthajú apját egy sziklára kötözteti s melléje kivont karddal egy őrt állít — mindez jól látható a dán táborból — minden percben suhintásra készen, ha Szerénát ki nem szolgáltatják neki. Micsoda mesteri helyzet, hogy a gyermeki szeretet s a szerelem küszködjék! Persze a szerző a legutolsó pillanatban megmenti az apát, így aztán véget vethet a hosszadalmas érzelmi küszködéseknek.

Románirodalmunk tekintélyesebb fele ilyen szerkesztményekből került össze, amiből a lovagi és kalandos elem túlsúlyára éppúgy következtethetünk, mint arra, hogy a tömegízlés bennük elégitette ki izgalom-éhségét. Igazi lovagrománt, mely a középkor hamisítatlan szelleméből is tartalmazott valamit, alig olvasott közönségünk: mindössze a Floovent-mondából a XIII. században kisarjadt *Octavianus*-s a középkori nőtisztelet motívumából fölépített *Genová*- és *Hirlanda*-

románt ismerte. Azonkívül a lovagromán mesterének, Veit Webernek, arról az egyetlen darabjáról szerzett tudomást, amely Kazinczy mesteri fordításában kellett föltűnést (*A vak lantos*, 1794). Mint más szellemi körzetekben, nálunk is a másod- és harmadrangú utánzatok tolakodtak az élre. Emlékezetes sikere volt pl. *Erbiának* (1805), ki éppúgy hányódik a szerelmes férfiak kezén, mint Szeréna hercegnő, s nem hiányzik belőle az összekúszált cselekmény szálainak az a meglepő kibogozása sem, mely a kezéért küzdő, vérző s elaléló szerelmesekről a végén kideríti, hogy a szép afrikai leánykának édes testvérei. Nem ritka, hogy mikor a sok kaland miatt már szinte az aléltság környékezi a vetélytársakat, szerelmesekben kölcsönösen saját testvéreikre ismernek s akkor hirtelen fordulattal kiki a másíknak a hűgát veszi feleségül (*Három napkeleti történetek*, 1795. *László és Lajos*, 1813. *Erdővári Klára*, 1825). *Zomillát* (1824) a szerelmes Hasszán Anglia és Arábia minden zugában keresi, közben a többszörösen megszöktetett Zomilla is kényes kalandokon vergődik át.

Rendkívül szerették ezek a románok mindjárt a legelején az összes szereplőket a világ minden részébe szétdobálni, külön-külön őket kalandokba bonyolítani s végül mindnyájukat a csodálatos véletlen segítségével ugyanarra a helyre varázsolni, ahol szepegve és könnyhullatások közt beszélnek el «szívreható», «ritka» történeteiket. (*Zoriada*, 1805). Ezekben a románokban semmi sem történik valószerűen és valószínűen. Minden rendkívüli, hogy az olvasó a megdöbbenéstől szinte eszméletét veszítse. A jámbor románírók, mihelyt tollat fogtak, kötelezve érezték magukat, hogy anygali széldségük ellenére a kor divatos lovagi ujjását öltsek

föl s türelmes olvasóikat a rémromantika készletével borzongtassák meg. De tetszett a közönségnek az állhatatos lovagok magatartása, a szűzi ártatlanság próbája s elfogott nálunk is minden közolvasót a szenvedések áradata,⁸ melyet sokszor csak alélt nyögéssel tudtak kifejezni a meghurcolt hősök. Az ilyen históriák könnypatakokat fakasztottak. Hogyne indította volna meg a lágyszívű olvasókat *Sajdár és Rurik* (1808) tatárlovagok lángoló szerelme a szép magyar szűz, Margaréta, iránt, aki a körülmények furcsa játékából szándékán kívül egyiknek is és a másiknak is felesége lesz, s mikor köztük választani nem tud, apácának vonul be a margitszigeti kolostorba, ahol időnként fogadja a legmelegebb barátságban összeolvadt férjei látogatását. Az átlagos olvasó valószínűleg nem ütközött meg az ilyen furcsa megoldásokon, hiszen a lovagromán a legkülönösebb meglepetésekhez szoktatta hozzá, még olyanokhoz is, hogy a méreg helyett álomporral tetszhalálba szenderített szerelmesek a sírboltban feltámadnak és szerelmükben boldogan egyesülnek (*A szerelmes halottak*, 1800). Ez a motívum különben nagyon kedvelt volt (*László és Lajos*, 1813). Nyárády Sándor magyar lovag a harctéren elesik, meghal, de a meglepő fordulat kedvéért feltámad s boldog lesz Piroskával, aki közben a szombathelyi apácakolostorban keresett feledést fájdalmára (*Maré vára*, 1824). Érthetetlen, hogy mennyire nem sajnálták ezek a románírók a gyönyörűséges szűzeket a sziklavárak legelrejtettebb zugába zárni, a török basák háremébe dugni, hajófenékbe bebörtönözni, durva emberek és kéjencek zsákmányául dobni (*Zríni Miklós és az ő barátai*, 1803) s más

⁸ Tud. Gyűjt. 1824. IV. 78. .

hasonló kellemetlen helyzetekbe sodorni. Szerelmesek nagyobb szenvedések, megaláztatások és meghurcoltatások árán soha nem borultak egymás keblére, mint ezekben a lovagrománokban (*Austriana*, 1808). Alig tudjuk végig várni, míg Palugyay és Bubek Kriska sok hercehuccával egyesül (*Palugyay története*, 1807), s Dugonics is alaposan megszenvedtette hőseit, míg őket a boldogság váravárt paradicsomába beengedte (*Etelka, Jólánka*).

Általában azt tapasztaljuk, hogy a magyarul megjelent lovagrománok a kalandos készlet minden elemét hiánytalanul kimerítik. A férfiruhában hősieen harcoló leány, a száz halállal dacoló hős, a gályarabság irtózata, az álarcos banditák és tengeri — legtöbbször algíri — kalózok fogsága, hajótörés a szerelmesek széthányódásával, méregkeverés, altató ital stb. lépten-nyomon előforduló közönséges dolgok azokban a románokban, melyekkel ez az idő a csodálatosra, misztikusra, rejtélyesre, egyszerűen a valótlannra hajlamos olvasókat elárasztotta. Ezek csak ma látszanak szellemtelen csinálmányoknak. Akkor hittek bennük s megütközés nélkül fogadták. Tökéletesen beleillenek ebbe a zavaros szemléletű világba, amely még olyan túlzásokra is képes volt, hogy a lovagrománok külsőségeit az életbe átültesse.⁹

⁹ Abban az időben, amikor Jósika Miklós Bécsben tartózkodott, nem messzi Béctől élt és uralkodott egy német Ritter. Kis lovagvára előtt felvonó híd volt, szögletében őrtorony, pincéjében pedig várfenék, Burgverlies. Ez a lovag így nevezte magát: *Ritter von der blauen Erde*, s nemcsak ő és igen tisztességes neje, hanem cselédsége is egészen régi német lovagi öltözetet viselt. Aztán olyan ódon irányban beszéltek, mint Götz von Berlichingen és Hasper a Spada, s más lovagrománokban és drámákban társalogtak a

Mindebből nemcsak az tűnik ki, hogy a magyar közönség éppen olyan lovagrománokon táplálkozott, mint nyugaton a német, francia és angol olvasótábor, hanem az a tanulság is kiviláglik belőle, hogy nálunk szintén megvoltak a lelkekben azok a szellemi föltételek, amelyek a lovagrománt és a kalandos történeteket néhány évtizedig kedvvel és szeretettel melengették.

5. Rémrománok, Rinaldinik és Pitavalok.

a) A XVIII. és XIX. század fordulóján nálunk is volt egy olyan olvasóréteg, mely az izgalmas, a borzasztó rémrománokban gyönyörködött, s akadtak írók, kik e szomjúság kielégítésében készségesen munkáltak

személyek. A viseletbe, a beszédmodorba úgy beleszoktak, hogy a csalódás majdnem tökéletessé vált s egészen komoly szint kapott. Lassacskán a vendégszerető háziúr egész kis szövetséget szervezett maga körül s a részeseket így nevezte el: *Die Ritter der blauen Erde*.

Sok vendéget csalt oda a kíváncsiság s ezek aztán tréfából mind *kékföldi* lovagoknak csaptak fel. A várba lépőnek olyan okát kellett adnia jövetelének, hogy pl. az utonállók kifosztották, vagy nejét, leányát, aráját szöktette meg valami istentelen rablólovag. Mindez olyan komolyan folyt, hogy a vendégek a várban bona fide elfogadták a vár urának ódon szokásait, s csak amikor eltávoztak, kezdtek élcelődni és nevetni a dolgon. Egy alkalommal báró Wesselényi Miklós is meglátogatta a kékföldi lovagot, s magát Ritter Nunquamretrónak nevezve, igen jól tudott a gazda nyelvén beszélni. Az is megtörtént, hogy egyszer egy félszemű és karikalábú úr vetődött a várba, aki mitsem tudott a dolgokról, s a lovagok ráfogták, hogy a titkos Vehmerichthez tartozik. Bár nagyon protestált ellene, a Burgverliesbe vetették, ahonnan titokban a kedélyes háziasszony szabadította ki. V. ö. Jósika Miklós: *Emlékirat* 1865. III. 66—70. 1.

közre. Az egyik ilyen «mestermű» például az ősmagyar Bulzó szellemét idézi föl, ki az augsburgi ütközet elvesztése miatt büntetésből már ötszáz éve bolyong a földön (*Farkasvölgyi Imre*). A másikban egy tündérasszony bonyolítja a cselekményt, minden éjjélkor farkassá változik és széttépi azokat a szerencsétleneket, akikre szereleméhségből megharagszik (*Jetta*). Nem kevésbé borzalmas Brend vitéz esete, aki száz embert ártatlanul kivégeztet, ezért nyolcvan évvel halála után kikel sírjából és nyugtalanul kóborolja a földi tereket (*Brend vitéz árnyéka*). Valdraf vitéz, Nagy Károly katonája, kapzsisága miatt négyszáz évig bolyong s csak egy másik vitéz hétpróbás önfeláldozása szerzi meg számára az örök pihenést (*Valdraf vagy a vándorló lélek*). Egy másik lovaggal az a furesa história esik meg, hogy egy barlangban aranykelyhet talál, s mikor tartalmát kiüríti, Halnura, a baglyok királynéja, gyönyörű nővé változik, amikor pedig egy koporsót fölnyit, Alkuin, a szellemember, lép eléje s figyelmezteti, hogy óvakodjék a vesztére törő gonosz Halnurától (*Vassziklai Fridolin*). Olvasunk továbbá egy várról, mely a szellemek tanyája, kik a vitéz várúrral egy sereg gyilkosságot, nőcsábítást s más hasonló aljasságokat vitetnek végbe (*Pokolközi Vendel*). Találkozunk azután olyan elbeszéléssel, amely arról szól, hogy a szerelmi gyilkosság áldozatául esett lélek éjjélkor megkongatja a vár harangját. (*Az éjjélkori harangszó*). A hideg borzadály futott végig az olvasó hátán,¹ de

¹ Ágai Adolf beszéli el, hogy tulajdonképeni első olvasmányá *Pokolközi Vendelin* volt, melyet ajándék reményében egy suszterlegénynek olvasott fel Abonyban 14 éves korában. Olvasás közben az történt, bár nappal esett meg, hogy a majszter, a majszterné, a másik két legény s a varga-

nyilván élvezte az efféle történeteket, mert másképpen nem jelenhetett volna meg egy olyan könyv, mely a *Ritka, csodás, rémletes és borzasztó lakhelye*, iszonyú halálnemekkel és szörnyű bosszulatokkal. Mégis talán legjobban megviselhette az idegeket az a román, melynek hőse a gonosz szellemek sugallatára hét ártatlan nőt elcsábít, leányaival vérfertőzésben él s nem kevesebb, mint hetven embert gyilkol meg (*Törpe Péter*).

Aránylag kevés számú, de gondos szemelvényekben ilyesmik is kedvét töltötték románolvasó közönségünknek. A névteleneken kívül Spiess, Vulpus s különösen Gleich bécsi szinidirektor gyártmányainak néhány jellemző példánya őrzi emlékét a képzelet és ízlés ama szertelen eltévelyedésének, mely a magyar környezetbe is átplántálódott.² Mindenesetre nehéz megérteni, hogy éppen a felvilágosodás korában garázdálkodtak leginkább azok a románok, melyeknek hősei a síri nyugalomból feltámasztott túlvilági lények. A szellemi föltételeken kívül főképpen abból magyarázhatjuk meg ezt, hogy a szellemhad a románíró mesterségét megkönnyítette és igen kényelmessé tette. A szerzők aggályoskodás nélkül kergethették hőseiket a legrettenetesebb és leglehetőlenebb veszélyek közé, mert bármelyik pillanatban mindent rendbe hozhattak egy váratlanul fölidézett túlvilági lény segítségével. Ezenkívül is számos eszköz állt az efféle románok rendelkezésére: titkos várromok, veszélyes hegyszakadékok, magányos

inas mind ott felejtkeztek körülötte, és noha nyár derekán s fényes nappal folyt az olvasás, mindnyájan belefáztak. V. ö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 57—58. l.

² A «nagy» Spiessel, ki «mint egy ideális fenségű kép ment elől csillogva», s magyar rajongóival gúnyolódik egy egykorú dialógus. V. ö. Erdélyi Múzeum, 1817. 81. kkl.

ösvények és keresztutak, süppedékes mocsarak, láthatatlanná tevő gyűrűk, minden veszélytől megvédő kalapok, maguktól felnyíló ajtók, álmhozó italok, szerencsétlenséget okozó igék, évszázadokig ható átkok, a képkeretekből halk sóhajjal kilépő emberalakok, szörnyetegek, méregkeverők, buja és érzelmes nők, s titokzatos könyvek, melyekbe még titkosabb kezek a szellemek tetteit jegyzik föl. Ezzel az olesó machinériával természetesen könnyű volt a titokzatosságtól elbűvölt tömegeket lenyűgözni.³

E motívum-készleten keresztül nemcsak a rémrománok világába, hanem a kor zavaros lelkébe is bepilanthatunk. A kísértetek nem véletlenül s esetlegesen lettek románhősök. Voltak ebben az időben értelmes emberek, kik komolyan vitatták, hogy az ördögökben és szellemekben való hitnek nagyobb a haszna, mint a lelketlen racionalizmusnak. És csakugyan ez az idő éppen annyira csodaváró volt, mint amennyire józan. Mintha az emberek belefáradtak volna a felvilágosodás száraz eszméibe és hitetlenségébe, fejjel ugrottak a babona karjaiba s kéjelegtek a hihetlenségek világában. A rajongók és a világvakítók időszaka ez, a szellemidézőké, csodatevőké, aranycsinálóké, kik a legmagasabb körökben is hitelre találtak s azt hirdették magukról, hogy titokzatos erejük közvetlenül az egyiptomi piramisoktól származik. Mindjárt nem ütközünk meg a kísérteti románokon, ha tudjuk, hogy abból az időből származnak, amikor az életelixíres Cagliostro, a halottidéző Schrepfer, az ördögűző Gassner, a magnetikus Mesner tudott érvényesülni, s amikor a kölni sza-

³ Benno Diederich: *Von Gespenstergeschichten, ihrer Technik u. ihrer Literatur*, 1903.

tócsok titkos társasága rendíthetetlen bizalommal hónapokon keresztül (1804) minden este összegyűlt, hogy a megjelenő szellemektől tizennégy milliárdot kipróbáljan a tagok javára és Isten dicsőségét szolgáló templom-építésre.

Az emberek valósággal tolongtak a mindenfajta valóságos, politikai, teozófiai társaságokban, hogy a természetfölötti bölcsesség misztériumaihoz hozzáférközhessenek. A szellemekben, a természetfölöttiben, a misztikusban való hit szorosan összefügg tehát ennek a forrongó időnek homályos vágyaival. Goethe *Wilhelm Meister*-én, Schiller *Geisterseher*-én ez a korszellem bélyegződik ki s ugyanez jut érvényre a 90-es évek neves íróinak a művein is.⁴ Az emberek meg voltak győződve, hogy egy óriási nagy titkos társaság létezik, amely hihetetlen mesterkedéssel minden hatalmat kezében egyesít s tetszése szerint irányítja az eseményeket. Így nem lehet csodálni, ha ennek az időnek a románja mindenfajta hihetetlen dőreségen kapva kapott, s az írók feljogosítva érezték magukat, hogy a cselekményt valószínűtlenül bogozzák s megoldására a kellő pillanatban titkozatos eszközöket és szellemeket hozzanak működésbe. Persze nem tudták felfogni a *Geisterseher* költőiségét, mely a természetfölötti és a valóság egybeolvadását ábrázolta. Ők csupán a külsőségeket látták meg, s a babonás közhiedelemre támaszkodva, a szellemek és kísértetek hordáját engedték rá a románirodalomra. Ez valahogy még elviselhető lett volna, csakhogy ugyanakkor a legszörnyűbb bűnökkel és a legkicsapongóbb érzékiséggel színezték románjaikat. Ez az, ami a román

⁴ V. ö. pl. Jean Paul: *Titan*, Wieland: *Geheime Geschichte*, Mozart: *Zauberflöte*, stb.

becsületét megviselte s nevét jó hosszú ideig hírhedtté tette. E korszak termelésében akad olyan román, amely 57 ív terjedelmét olyan esztelen valószínűtlenségekkel töltötte ki, amikről még a huszadik század olvasójának is alig van fogalma.

Természetesen az emberek nálunk sem éreztek, gondolkoztak és képzelődtek másképpen, mint a nyugati éghajlat alatt. Azt hitték, hogy a világon számtalan sok kísértet, ijesztő és zörgő lélek van, kik az embereket különféleképpen rettentik, kínozzák, rémítik, sőt néha meg is ölik. Ezek a kísértetek magától az ördögtől, a rossz lelkektől vagy a megholt emberek lelkeiből valók. Különösen az ördögről vélekedtek borzalmasan. Meg voltak győződve, hogy az ördög minden emberi és állati formát magára vehet, s hol fő nélkül nyargal ide s tova, hol mint egy gavallér lépeget, majd úgy vándorol, mint egy fekete ember vagy fehér asszony, majd mint egy barát vagy apáca kószál szerteszéjjel, esetleg meghalt ember képében és ruhájában mutogatja magát. Tet-szés szerint kutyává, macskává, disznóvá, kotlóvá, békává stb. változhatik, sőt olykor mint tüzes sárkány repül a levegőben vagy mint bolygó tűz ugrál és táncol a földön. Szellemekkel, kísértetekkel s az ördög különféle formáival van tele a világ az emberek ámitására és gyakran kétségbeejtő rémítésére.⁵ Alig ereszti le az éj komor kárpitjait, már tenger szíven repíti diadalmát. Andalognak a félénkek magános óráikban s az éjjeli csendességet a természet félelme szülemének ábrándozzák.⁶

Komoly értekező munkák ilyesformán tárgyalták

⁵ Pucz Antal: *Értekezés az ördögösségről*. Pest, 1820. U. ö.: *A babonának és az ő sokféle neveinek előadása*. Esztergom, 1822.

⁶ Farkas Ferenc: *Az éjnek diadalma*, 1808. bev.

ezt a kérdést s magyarázatokkal, kijózanításokkal, felvilágosításokkal igyekeztek megnyugtanni az izgatott kedélyeket. Az adatok arra vallanak, hogy a titokzatos és természetfölötti dolgokkal való foglalkozás nálunk is nagyon általános lehetett. Semmi valószínűtlenséges sines abban az egykorú följegyzésben, hogy a «kísérteti román, mind csupa Grátziáknak való áldozat, a leánykák álompárnája»⁷ volt. A kísértet-hiedelmekről, a boszorkányokról, tüzes emberekről, lidércekről, szárnyas sárkányokon lovagló garaboncás deákokról Kis János is sokat hallott gyermekkorában.⁸ Jósika említi, hogy tanulókorában kísértetesdit játszani a mindennapi mulatságok közé tartozott. Tökből halálfőt csinálni s abba gyertyát gyújtani, fehér lepedőbe burkolódzni, a falombok közt keservesen huhogni és sóhajtozni annyira napirenden volt, hogy sokszor még a házinevelők is résztvettek ebben a sületlen mulatságban. Ugyancsak Jósika beszéli el, hogy édesapja holdvilágos esténken fehér insurrectionális köpenyében szeretett sétálgatni a nagy kiterjedésű ófenesi kert árnyas fái között, s nagyon mulattatta, ha kísértetnek nézték.⁹

Ha egy kissé rendszeresebben körülnéznénk, bizonyára még számos adatot lehetne összefűzni a századforduló tájékán a szellemek és kísértetek uralmáról. Kalendáriumaink állandóan foglalkoznak velük,¹⁰ s íróink közül többen, kiknek gyermekkora erre az időszakra esett, sohasem tudtak szabadulni hatásuk

⁷ Erdélyi Múzeum, 1817. 81. l.

⁸ *Kis János superintendens emlékezései életéből*, 1890. 35—36. l.

⁹ *Emlékirat*, 1865. II. 51. l.

¹⁰ *Pl. Magyar Házi Barát*, 1838. 122—131. l., 1839. 114—124. l. *Magyar Hazai Vándor*, 1840. 53—55. l.

alól.¹¹ Nem lenne érdektelen kérdőre vonni az adatokat s megállapítani, hogy a felvilágosodás és racionalizmus idejének kísértetjárványa milyen terjedelmű és milyen minőségű volt nálunk. A hiányos nyomokból is annyi látható, hogy azokat a dermesztő túlzásokat, melyeket a korabeli német és angol irodalom tár elénk, nem ismer-tük s általában elég józan magatartást tanúsítottunk. Rémrománjaink, amelyeknek száma még tízre sem rúg, a lelki egyensúlyát veszített idők idegenből származott emlékei. Igaza van az egykorú véleménynek, hogy nálunk voltaképpen nem lehet helye «sem dicsérésnek, sem gyalázásnak, minthogy mi ezt a románfajt csak fordításokból ismerjük s egy eredeti darabot sem mutat-hatunk».¹² Biztos azonban, hogy mi is olvastuk ezeket,¹³ hiszen a szellemi föltételek nálunk csakúgy megvoltak, mint másutt, de azt is tudjuk, hogy a közvélemény megütközött rajtuk s bosszankodva emelte fel tüzes korbácsát az agyvelő e szédelgései ellen. «Bárcsak az afféle álomlátások, kísértetek s több olyan gyáva lel-keknek táplálásaikra szolgálható munkák ne terhelnék nemzeti literaturánkat!»¹⁴ A formátlan sorokból is ki-érzik az őszinte felháborodás, mely a rémrománok ellen síkra szállt :

Nyomorult halandók! Hát még nem elég-e
A rajtatok fekvő baj temérdeksége?
Még a tünemények költött seregei,

¹¹ Pl. *Jókai*, ÖM. 85. k. *Mikszáth Kálmán Munkái*, 25. k. 120. l.

¹² Tud. Gyűjt. 1824. IV. 81. l.

¹³ «A sok Ritter-Gespenster Geschichték ugyan nem érdemlik az olvasást, de azonban én még sem mernék elle-nek kikelni, mert úgy lehet látni, hogy az olvasó kabinétek-ban ezek legmocskosabbak». V. ö. *Szájas Péter*, 1817. 7. l.

¹⁴ Hazai Tudósítások, 1807. 111. l.

A beteg agyvelő teremtett művei —
 Még ezek is veszélyt árásszanak rátok?
 S így kettőzve nyomjon a sanyarú átok.¹⁵

A regény történetéből látjuk, hogy a rémrománnak mélyre húzódó, kipusztíthatatlan gyökerei vannak. Mindig és mindenütt felüti fejét, időnként csak eszközöket cserél és ruhát változtat. Az egyes korok regényirodalmának a salakja. Ezért is számon kell tartani a románirodalomtól szállított első jelentkezésüket.

b) A lovagrománt azért kísérte szokatlan nagy népszerűség és tartós élet, mert kereteit könnyűszerrel tágítani tudta újabb és újabb elemek fölvételére, s alkalmasnak bizonyult arra is, hogy elférjen benne korának mindenfajta zavaros és szélsőséges gondolata. Alighogy kitalálta szellemekkel és kísértetekkel népesíteni be magát, csakhamar megszületett az a fajtája, mely a lovagi és rablóideált egybeolvasztotta, s a társadalom ellen irányuló célzattal a bűnt vette pártfogásába. Ezen a téren Vulpius Christian August (1762—1827) aratott babérokat. Szokatlan arányú hírnevét elsősorban nem azzal szerezte, hogy bátyja volt annak a Vulpiusnak, ki 28 éven át Goethe oldalán élt, hanem inkább azzal, hogy az irodalom sekélyesebb területein felburjánzott számtalan rablóromán prototípusát megteremtette. Ki ne ismerné a Rinaldo Rinaldini nevet, ezt a szörnyszülötet, melyet ő hozott a világra? Kiadásról-kiadásra nőtt a terjedelme, ellenőrizhetetlen számos lenyomata kelet-

¹⁵ Hasznos Mulatságok, 1823. II. 27. 1. A németeket Goethe figyelmeztette:

«Und wenn nun eure Kinder dichten,
 Bewahre sie ein gut Geschick
 Vor Ritter-, Räuber- und Gespenstergeschichten.»

kezett, megjelenése (1798) után rögtön franciára és angolra fordították, azonkívül minden európai, sőt Európán kívüli nyelven is megjelent. Újabb és újabb lenyomatai a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben sem szüntek meg, sőt olvasottsága még frissebb lendületet vett.¹⁶ Nálunk is ekkor kezdette meg pályafutását, amely még a XX. század elején is tart. Ha ezek után azt képzelné az ember, hogy egy kisebb tehetségű írónak valamilyen szerencsés pillanatban született művével van dolga, elolvasása után nagy csalódást kell éreznie, mert az eseményeknek rendetlenül összekúszált olyan halmazával találkozunk, melyben az esetlen kalandok ismétlődése kimeríti és unalomig gyötri figyelmét. Mégis irodalmi mértékítélettel nem lehet napirendre térni fölötte. Tanulságos kortörténeti jelenséggel állunk szemben, amely nem maradhatott hatás nélkül román-olvasóink érzületére.

Rinaldo Rinaldini, Hasper a Spada s a többi felsorolhatatlan rablólovag — a román közönsége rokonszenvező ismeretségben állott velük — az erő, a hűség, a jog képviselőiként tündökölnék. Rabolnak onnan, ahol van, s azt oda juttatják, ahol nincs. Nemesak bátor szívűek, de nemeslelkűek is ; hőstetteket visznek végbe, mint a lovagok, de nem azért, hogy a fejedelmek gazdagságát még dúsabbá tegyék vagy szívük imádott hölgységét meghódítsák, hanem azért, hogy a szegényeknek örömet szerezzenek s a gyengéket, az elnyomottakat a gazdagok, a hatalmasak és az igazságtalanságok ellen megvédjék. Ezek a rablók, kik félreismerhetetlen rokonai, egyenes leszármazottjai Moor Károlynak, az

¹⁶ Vulpius Wolfgang: *Rinaldo Rinaldini als ein Lieblingsbuch seiner Zeit*. Diss. München, 1922.

igazságtalanságokat jogtalanságokkal torolják meg s magukat az emberiesség képviselőinek, az eszményi igazság eszközeinek tekintik. Ez az idő hősként becsülte a rablókat s hangulatának, érzületének velejárója volt a nemes és a nagylelkű gonosztevőkről szóló téma irodalmi feldolgozása: nem a ponyva területén s a műveletlen tömegek körében, hanem a komoly irodalomban, amelyet ismert nevű előkelő urak műveltek s a társadalom felsőbb rétegei olvastak. A kétes existenciájú akasztófavirágok soha nem élveztek olyan nagy dédelgetést, mint ebben az időben. A rablógyilkos Schäffer Péter, a Fra Diabolónak nevezett Gargiulo Antonia, a moseli List Nickel, a méregkeverő Capelle Mária, a bajor Hiesel népszerűsége — nagytűz nélkül — vetekedett a Napoleonéval. Cartouche Dominique, aki valósággal fürdött az ártatlan emberek vérében, még nem lépett fel a vesztőhelyre, már az olasz színpadon hősi mezben szerepelt s francia és német románok terjesztették hírnevét világszerte. Olyan idő volt ez, mely féktelenül elszabadított fantáziájával valósággal gúnyt űzött a valószerűségből, s így nem csodálkozhatunk, ha a rablórománok a legszivárványosabb romantikus színeket vetítették «hőseikre», kik felfogásuk szerint azért jöttek a világra, hogy a visszaélésekért a bosszú véresre korbácsoló ostorai legyenek. És hogyan lelkesedett volna az ilyen románokért a közönség, érzülete hogyan rezgett volna együtt az íróéval,¹⁷ amikor nem szórványos, hanem gyakran előforduló olyan esetekről tudunk, hogy a halálra ítélt elvetemedett embereket

¹⁷ «Schriftsteller, die dergleichen Zeug schreiben, sind jetzt die Götzen, vor denen das Publikum nieder fällt», — írja a rablórománokra célozva az Allgem. Deutsche Bibl. 28. 125. l.

asszonyok és fiatal lányok a börtönben fölkeresték, vigasztalták, siratták, hajtincseket vettek tőlük emléke s kivégzésükkor arannyal fizettek meg egy-egy ablakfülkét. Ez a moralizálásra és érzékenységre hajlandó könyörületes korszellem annyira elvesztette józanságát, hogy a világtörténelem nagy alakjait közönséges rablónak tüntette föl s ugyanakkor az aljas gazembereket nagy hősként ünnepelte.

Ezek a rablók, kik évtizedeken keresztül rendületlenül élvezték előnyös helyzetüket a románirodalomban, aligha élhettek volna olyan tartós életet, hogyha nem tekintették volna őket lovagi erényekkel díszelgő hősöknek és a természet gyermekeinek. Bár Goethe-től és Schillertől indult ki ez a később végtelenül eldurvult, elsilányodott és eltorzult rablóromantika, végeredményben a természetideált kitaláló Rousseau felelős ezért az irányzatért, amely tulajdonképpen az irodalomban lejátszódott forradalomnak tekinthető. Ez a forradalom a hatalmasok erőszakossága és igazságtalanságai ellen a rablórománok lapjain robbant ki, s mikor az író képzelete úgy fonta a cselekmény szálait, hogy a kegyetlen lovagok fejüket vesztik, a gonosz miniszterek akasztófára kerülnek, az igazságtalan fejedelmek életükkel lakolnak s a megbilincselte erény, becsület, igazság és jog talpra áll, elképzelhetni, mennyi vigasztalást, mennyi felüdülést nyújtottak ezek az olvasmányok a nép körében és az állapotokkal elégedetlen középosztályban egyaránt. Űgyesen megragadták a néphangulatot, amely már ekkor rajongott a szabadságért és az emberi jogokért. A manapság szinte érthetetlen sikerük titka abban rejlett, hogy az emberek tekintetét az életben meg nem talált kiegyenlítő igazság lehetőségére fordították s ennek képzeletbeli ábrázolása

által az elégtétel érzésével, bizonyos vigasztalással töltötték el az olvasókat.

Kétségtelen, hogy a románolvasó magyar közönség lelkén is átsuhantak ezek az érzések. A külföld hírhedt rablórománjainak ugyan nem akadtak szállítói, Vulpius, Cramer, Bornschein csak színtelen jámborságaikkal mutatkoztak be nekünk, — ez a hiány ízléses és erkölcsi magatartásnak is vehető, — de azért nem voltak ritkák a kissé tartózkodóbban viselkedő rablók, kik a lovagrománok lapjait sűrűn ellepték. A *Flibusztierék*, a híres tengeri rablóbanda, históriája két lenyomatra érdemesült (1812) s *A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztülment tátos vagy fejérmájú embereknek galleriájok* (1818) két kötetben éppen elég visszataszító ízelítőt adott a rablóvilágból. Azután a kalendáriumokból,¹⁸ a lapokból,¹⁹ népmeséinkből²⁰ s az egykorú irodalom számon nem tartott egyéb területeiről bőséges anyagot lehetne összegyűjteni annak szemléltetésére, hogy sem idegen, sem ismeretlen nem volt nálunk az a szellem, mely a német, francia és angol kortársakat különös tiszteletre és megértésre sarkalta a társadalomból kidaszított rablók iránt. Az idegen nyomok keresgélésénél azonban fontosabb arra rámutatni, hogy ennek a szellemnek tökéletes magyar változatát találjuk meg a múlt század harmincas és negyvenes éveinek irodalmában. Ha ismerjük a rablóromantika háttérét, könnyű rájönni arra, hogy a Gaál József

¹⁸ Pl. Filléres Kalendárium, Kassa 1837: «Cartuche a zsvány».

¹⁹ Hadi Történetek, 1790. 108., 126. l.: Cagliostro.

²⁰ Pl. Erdélyi János, II. 2.: A grófkisasszony. Nyr. III. 425: A 12 zsvány; MNGy. X. 23. sz. XIII. 96. és 97. sz. Ethn. 1922. 79. l.

haramia-beszélyei, Pintye Gregortól kezdve (*Szirmay Ilona*) egészen Zöld Marciig, nem véletlen és esetleges jelenségek, hanem a lovagrománoktól sikeresen terjesztett áramlat nemzetközi függelékei. Zöld Marci, a nyalka betyár, a lovagias haramia, ki a gazdagokat megdézsmálja, hogy a szegényeken segítsen, s aki vitézségével, jóságával, igazságérzetével messzi fölülelemelkedik a hatalmaskodókon és a törvény emberein,²¹ semmiben sem különbözik nyugati nagy képmásaitól. Nem azt mondjuk, hogy Gaál József Rinaldóról vagy valamelyik korcsajtásáról másolta volna le Zöld Marci alakját. A szabadságért, a nép jogaiért öntudatosan és egyre erősebben küzdő évtizedekben nőtt nagyra s lett bálványozásig eszményítetté világszerte a rabló-típus, mellyel a bántó ellentéteket igen érthetően lehetett kifejezésre juttatni. Szükséges hangsúlyozni, hogy nem a mi politikai és társadalmi viszonyaink szülték és magasztosították fel Zöld Marcit, Jánosikot²² s még jó néhány társukat, hanem csak alkalmat adtak rá, hogy ez a Rousseautól táplált és Schillertől megindított forradalom a mi irodalmunkban is kitombolja magát. Eötvösre (Viola) és Petőfire (*Haramiacsók, Pusztai találkozás, Zöld Marci* c. drámája) gondolva, kik rajongó ember- és szabadságszeretetükben a bálványozásig idealizálták

²¹ L. «Igaz osztály» Honderü 1846. II. 1. sz. «A négy tarka» u. o. 1845. I. 1—4. sz. «Két haramia» Pesti Divatlap 1847. I. 13. sz. V. ö. Badics Ferenc, Figyelő XI. 1881. 209. kkl.

²² *Mikszáth* humorosan sokszor emlegeti a híres Jánosikot, a felvidéki tótok gavallér rablóját, ki ellopta a kereskedők portékáját, azután kimérte a posztót a szegény vándordíákok közt s hatalmas rőfökkel dolgozott. V. ö. *Munkái*, X. 81. l.

a haramia alakját, meg kell állapítanunk, hogy az európai egyetemes rabló-romantika, mely a század első évtizedeiben a románokon keresztül szívárgott be hozzánk, nálunk is szemmel látható, számbavételre érdemes mély nyomokat vágott.

c) A rabló-romantika hatása alatt divatba jöttek a bűnügyi történetek s ezekben is érdekesen visszhangzik a felvilágosodás megtévesztő könyörületessége. Francia és német befolyás alatt a magyar közönséghez is eljutottak olyan elbeszélések, melyek azt a tételt ismételtgették, hogy a gonosztevőket és bűnözőket nem szabad csupán tetteik szerint elítélni, hanem a körülmények kényszerét, a társadalom nyomását szintén számításba kell venni, még a büntetés kiszabásában is. Így olvassunk két kötet elbeszélést a német Eckarsthausen fel-fogása szerint kriminális történetekből összeállítva az erkölcsi tanulság levonásával (*Az emberi nemzetnek megsértődött törvényei*, 1793). Továbbá Nagyvárad Ajtay Sámuel ügyvéd, a leghosszabb életű magyar író (1774—1881), két kötetet szerkesztett (*Erkölcsnemesítő való és költött történetek*, 1813. *Tanítva mulattató víg és érzékeny anekdotok*, 1816) nagyrészt olyan elbeszélésekből, melyek azt akarták kimutatni, hogy a körülmények szerencsétlen alakulása minden embert gonosztevővé aljasíthat. A jóság tehát nem érdem, csak szerencsés állapot. Ott van például az a fiatal leány, ki szándéktalanul megfojtja kedvesét; az a fiatal ember, ki tréfából holmi csekélységet szerelmesétől elvesz s e miatt a bíróság tolvajnak minősíti; a szerencsétlen házaspár, kik nagy szorongattatásukban gyujtogatásra és gyilkosságra kényszerülnek; a parasztember, ki testvérét megöli, hogy a hitvesgyilkosságtól megmentse; a tisztátalan, gyilkos, gyujtogató hírében álló s mégis ártatlan leány;

a halálra ítélt háromszoros gonosztevő, kiről kiderül, hogy nemes indulatú ifjú; a haramia, kit önhibáján kívül rekeszt ki magából a társadalom stb. Azután vannak olyan esetek, mikor a büntett oka rendellenes kényszer, s megint olyanok, mikor az igazi bűnös önmagát leplezi le, s így menekül meg az ártatlan gyanúsított, kit a körülmények annyira vádoltak, hogy már menthetetlennek látszott. Megjelent azután 1817-ben Czövek István közreműködésével egy olyan kötet, amely 13 elbeszélésben rabló, pénzhamisító, ámító, kuruzsló, ördöngös, útonálló, zshivány emberek történetéből tartalmaz visszataszító arcképcsarnokot (*Az európai híres zshiványok*). Együtt találjuk itt a XVIII. század akasztófára került valamennyi hírheft gonosztevőjét Klostermayertől, Büchlertől, Pugacsevtől kezdve Sheppardig, Cagliostroig, De la Motheig, Cajetani grófig és Hora-Kloskáig, kik szintén belekerültek ebbe a társaságba. Ezek a történetek annak a megvilágítására készültek, hogy mi megy végbe az emberi lélekben, mielőtt a bűnös cselekedet kibontakozik. Az emberi lélek csodálatos szerkezetében mindennek meg lehet találni indító okát. Mivel a bölcsesség az esztelenséggel, a bűn a virtussal egy bölcsőben fekszik, az orvosi fő a mérges tövisekkel egy veteményes ágyban találtatik, mindnyájan ki vagyunk téve annak, hogy gonosztevők legyünk s csak a szerencsés körülményeknek köszönhetjük, ha nem válunk ilyenekké.

Ez a felfogás, amely szemmeláthatólag többféle formában is eljutott a magyar olvasóközönséghez, szintén az akkori európai közhangulathoz símult. Végelemzésben Montesquieu találta ki (*L'esprit des lois*, 1748) s Rousseau és Voltaire terjesztette el azokkal az éles támadásaikkal, melyeket a római jog uralma ellen intéz-

tek. Ezzel függ össze a híres francia jogtudós, Pitaval, 20 kötetes gyűjteménye, a *Causes célèbres et intéressantes*, mely a jogi esetek tömegével gyakorlatilag próbálta igazolni azt az elvi álláspontot, hogy a bűn megítélésében a társadalom visszas berendezettsége, a melékkörülmények s egyéb emberies szempontok is tekintetbe veendő. A ma is híres *Pitaval* a hetvenes és nyolcvanas években Franciaország határain kívül mindenütt nagy érdeklődést támasztott, különféle hasonló szerkezetű és szellemű Pitavalokat eredményezett, s a fiatal nemzedék írói rögtön meg is próbálták a könyvületességre érdemes gonosztevő értékesítését a költészet valamennyi műfajában. A lírában, drámában és az elbeszélésben egyszerre tömegesen jelentkezni kezd a romlott társadalmi viszonyok miatt gyilkosságra, rablásra s egyéb aljasságokra vetemedett «lángelmék» és «nemes lelkek» tragikus sorsának részvétet keltő ábrázolása. Nem volt olyan bűn, amelyre magyarázatot vagy mentséget nem találtak volna. Különösen kedvelték az elesett leány, az elcsábított gyermekgyilkos anya megindító alakját. A Sturm und Drang egyik sokat feszegetett kérdése volt ez. A jogászok az eset erkölcsi és szociális vonatkozásainak vizsgálata alapján kerestek feleletet a megtévedt leány becsületének helyreállítására, a szépirodalomba is átvágott irány pedig nagy megértéssel és megindultsággal foglalkozott ezekkel a százalmas szerencsétlenekkel.²³ Bizonyára nem

²³ Pl. H. L. Wagner: *Kindermörderin*, 1776.; Bürger: *Pfarrerstochter*, 1781.; Schiller: *Kindersmörderin*, 1781.; *Biographien der Kindermörder aus gerichtlichen Akten gezogen und romantisch dargestellt*. Leipzig, 1802. *Die Kindesmörderin, oder kleine Romane und Erzählungen*, Leipzig 1843. V. ö. Hayn: *Bibl. erotica et germanica*, III. 552—558. 1.

tévedünk, ha Kölcheynek a férjgyilkos nőről (*Védelem P. J. számára*) és a gyermekgyilkos anyáról (*A gyilkos anya*) írt törvényszéki védőbeszédeit, melyeket pusztaszónoki gyakorlatnak tart a köztudat, kapcsolatba hozzuk a felvilágosodás századának Montesquieu—Rousseau—Pitaval—Sonnenfels-féle büntetőjogi mozgalmával.

Ez a mozgalom Schillert is magával ragadta. A bűnügyi novellát pszichológiailag elmélyítette (*Verbrecher aus Infamie*, 1786) azzal a gondolatával, hogy a bírónak nemcsak a törvénykönyvben, hanem a vádlott lelkében is olvasnia kell. Ezzel a gonosztevők iránt részvétet ébresztett, nyomatékosan rámutatva arra, hogy sorsát mindenki saját kebelében rejti.²⁴ Annyira érdekelte ez a tárgy, hogy a Pitaval-féle gyűjteményt németre átdolgozta (1792), s előszóval látta el azt a 13 elbeszélésből álló kötetet, amely Czövek István fordításában az első magyar nyelvű *Pitaval*nak tekinthető. Ugyanakkor kezdi írni bűnügyi novelláit Meissner, — ezek 1796-ban gyűjteményes kiadásban is napvilágot láttak, — amelyek a hagyományos jogi eljárással harcba szállva, sok kiadásukban népszerűsítették azt a tételt, hogy a bűnösöket nem megvetéssel és megbotránkozással, hanem jóakarattal és részvéttel kell tekinteni. Ezeket Nagyváradi Ajtay Sámuel hozta át magyar területre. Így a bűnügyi novella útrakeelésének valamennyi nevezetes mozzanatáról tudomást szerzett a magyar közönség.

²⁴ V. ö. R. Riemann, *Euphorion* 1905. 536. l.

6. Családi és érzelgős románok.

a) Az izgalmak, valószínűtlenségek, lelki rendellenességek és szörnyűségek, egyszóval az irodalmi elvadulás után, mit a lovag-, rabló- és rémromantika elénk tár, jólesik lélekzetet vennünk és megpihennünk annál a csoportnál, melyet családi románnak nevezett az egykorúak nyelve. Ebben a körben olyan románok sorakoznak elénk, melyeknek háttére a család, problémaköre a családi élet s célzata az egyén boldogulásának keresése. A legerősebb műfajok egyike s mégis csak bizonyos korokban találkozunk vele. A szociális és gazdasági viszonyok minél mélyebben szántanak bele a család életébe, annál termékenyebb a virágzása.

Ezek a föltételek a XVIII. században megvoltak, s így az olvasó érdeklődésének, de még a hangulatának sem volt terhére, hogy a családi román nagy számmal tódult eléje. Az előzmények mélyre nyúlnak, tova a XVIII. század elejére vezetnek vissza. A kiinduló pontot az angol erkölcsi hetilapokban találjuk meg. Steele és Addison két híres folyóirata (*Tatler*, 1709—1711. *Spectator*, 1711—1713) azzal a céllal működött, hogy a lovag- és kalandos románokban kifáradt és el-lanyhult képzeletet az élet reális helyzeteire és viszonyaira irányítsa. Ezért célkitűzésük középpontjában a családi élet és az erkölcs kérdéseinek ábrázolása szerepelt, társulva azzal a törekvéssel, hogy a nőt a családi életre neveljék, a család biztos alapjául szolgáló erkölcsi erényeket tudatosítsák, az egyén magatartását az élet különböző vonatkozásaiban szabályozzák s a család belső világát a gazdasági élet átalakulásával összhangba hozzák. Ezek a folyóiratok rendkívüli olvasottságnak örvendtek. Újabb és újabb utánnyomatok

készültek belőlük, franciául és németül is megjelentek s vezető motívumaikat Európa minden művelt területén átvették.

Az új eszmék elsősorban az angol közönségre tettek bámulatos hatást s olyan légkört teremtettek, hogy az írók nem térhettek ki a család és az erkölcs kérdéseivel foglalkozó témák elől. A valóságos élettel egybefonódott morális elbeszélésnek most már csak valami külső lökés kellett, hogy valóban népszerű legyen. Ez meg is történt, amikor két élelmes angol könyvkereskedő, Rivington és Osborne, felszólította Richardson Sámuel kollégájukat, hogy szállítson nekik egy olyan családi levélgyűjteményt, amely iránt már közismert volt a közönség fogékonysága. Richardson vállalkozott erre. Síkra szállt a vallás, erkölcs és erény mellett, harcot indított a pompa és kényelem ellen, s példátlan volt az a siker, mely *Pameláját* (1740) követte.

Ez a Pamela egy csinos, széplelkű szobaleány, ki úrnőjének halála után a fia erőszakos szerelmi ostromainak van kitéve. Dacol a csábító durva támadásaival, az erényért mindent elvisel, rágalmazást, rossz bánásmódot, még börtönt is szenved. Végül a lord kénytelen meghódolni az erény nagysága előtt: cselédjét feleségül veszi. Ezt az egyszerű történetet rendkívül terjedelmesen maga Pamela beszéli el naplószerű formában, s ebben a keretben bő alkalma nyílik az apró részletek terjedős kiszínezésére. Egyik oldalon az érzéki vágy tombol, másik oldalon az erkölcsös ellenállás feszül, s mindez unalomig át van szöve morális szemlélődéssel. Kevés változatossággal határozottan sok szó esik ebben a könyvben az erényről, de a maga korában éppen ez volt az előnye. Célzata egészen világos: az alacsony születésű leány erkölce győzedelmeskedik s az ifjú

lordot is az erény útjára téríti. Pamela a polgárleány ideálja : szép, szeretetreméltó, ártatlan, szerény, s ékeskedik mindazon erényekkel, melyek a jó feleség, a kitűnő háziasszony s a boldogságot sugárzó családanya mintaképévé teszik. A házasság korántsem rangon aluli, mert Pamela belső értéke kiegyenlíti a külső társadalmi rangkülönbséget. Olyan forradalmi kijelentéseket olvasunk benne, hogy a királynak és a szegény embernek a koponyája egyforma, s mikor a lordot Londonban pairré avatják, Pamela azt mondja, hogy bár csak inkább erényes emberre nemesítették volna.

Ez a Pamela s az utána következő két richardsoni munka, a *Clarissa* (1748) és *Grandison* (1753), az újkori családi román őse és jó száz esztendeig utánzott mintaképe. Rendkívüli hatásáról fogalmat alkothatunk, ha megemlítjük, hogy Gellert áradozó dicsérete Richardson halhatatlanságát a Homerosé fölé emelte,¹ Wieland csodálattal adózott neki, Klopstock ódát írt hozzá s előnyeit Goethe is sokszor dicsérettel emlegette. A közhangulatot annyira magával ragadta, hogy olvasását Angliában még a szöszékről is javasolták. Sajnálhatnók tehát, ha e történetileg nevezetes román hatáskörén kívül rekedtünk volna. Nem lehetne ezt sem csodálni, mert abban az időben nagyon távol voltunk Angliától s évtizedek kellettek, míg ilyen messziségből egy-egy hullám elgyűrűzött hozzánk. Ha késve is, végül csak megérkezett. A Mindenes Gyűjtemény 1789-ben² felszólította a magyar írókat, hogy fordítsák le *Pamelát*

¹ Die Werke, die er schuf, wird keine Zeit verwüsten,
Sie sind Natur, Geschmack, Religion.
Unsterblich ist Homer, unsterblicher bei Christen
Der Britte Richardson.

² II. negyed, 187—188. l.

s minél hamarább bocsássák ki. Bár azt az engedményt is megtette, hogy az angol eredeti helyett forduljanak a francia fordításhoz, mert az «oly sűrű szita, mely a korpát, ha mi volna is az eredeti munkában, által nem ereszti», a kívánságnak egyelőre nem lett eredménye. A dolog érdemét nem csökkenti, hogy a teljes *Pamela* lefordítása, talán örök időkre, elmaradt, s helyette egy mindössze száz oldalra terjedő átdolgozása őrzi emlékét irodalmunkban. A Kis János-féle magyar változat (*A magyar Páméla*, 1806) annyival is értékesebb, mert Pamela nála kifogástalan magyar köntöst hord s az angol lord szerepét Szenthiláry magyar gróf tölti be. Különben ugyanennek a szorgalmas Kis Jánosnak köszönhető az is, hogy az angol erkölcsi folyóiratok tartalmából szemelvényeket kapott a magyar közönség, s ha még számításba vesszük, hogy a teljes *Spectator* magyar fordításáról is tudunk, kétségünk sem lehet az iránt, hogy az egész Európán végigsuhanó Richardson-féle erkölcsi irányzat enyhe fuvalma a magyar berkekben is lengedezett. Ha egy kissé késedelmesen is, ez hozta el hozzánk az angol családi román másik világhírű példányát, Goldsmith *Vicar of Wakefieldjét*, mely azt hirdette a magyar olvasóknak, hogy az erény önmagában hordja jutalmát s boldogságunk független a külső körülményektől. Egyébként ez a kiváló munka, mely a családi élet alapjait megszilárdító valamennyi erény gazdag tárháza, igazán csak a XIX. század második felében hódította meg olvasóközönségünket.

Pamela bizonyos irányban a század legjelentősebb alkotása. A divatos képzeletbeli lovagokat és hercegeket ő kezdi kiszorítani a román területéről s tanulságában is egy új irány jelentkezik: az erény magasrendűsége és legfőbb értéke. Hosszú időn keresztül hazájában

és a külföldön nem készült olyan családi román, mely hatása alól magát függetleníteni tudta volna. Az angol irodalomban egy fokozatosan erősödő folyamat tetőpontját képviseli, amely vele le is záródik, s ugyan akkor Németországban új utakat vág. A német családi román úttörője, Gellert *Leben der schwädischen Gräfinje* (1747), a *Pamela* közvetlen hatásának eredménye. Gellertet Pamela erényessége készítette arra, hogy hasonló hősnőt állítson a német közönség elé. Ez a sajátos munka mai szemmel nézve egyike a legérthetetlenebb olvasmányoknak azok közül, melyek a múlt időkből élénk kerülnek. Gellert, Richardsonnal ellentétben, teljesen a régi kalandos román zsúfolt cselekményével, eszközeivel és módszereivel dolgozott. Ismerve Richardson világát, s tudva azt, hogy ez az első és legkiválóbb német családi román, jámbor történetet várunk s megdöbbenünk, mikor a cselekmény középpontjában bigámiával, vérfertőzéssel, gyilkosságokkal találkozunk. Egyáltalában nem lennénk képesek megérteni a kor zavaros ítéletét, mely ünnepelte ezt a románt és serdülő leányoknak a szív nemesítésére ajánlotta, ha számot nem vetnénk azzal, hogy ennek a kornak még nem volt szubjektív morálja. Az objektív morál uralkodott az emberek lelkén, s az volt az általános felfogás, hogy aki a sorsnak aláveti magát, az a legnagyobb mértékben erényes ember.³ A cselekmény tehát egyáltalában nem hatott valószínűtlenül a kortársakra, mert nem érezték ellentétben állónak a maguk lelki hajlandóságával. Általában érthetetlen maradna az egész románirodalomnak az erkölcs kérdése körül észlelhető nagy nyugtalansága

³ Fritz Brüggemann: *Gellerts Schwädische Gräfin*. Aachen, 1925.

ha nem néznénk bele a XVIII. század emberének lelkébe, aki százados egyformaságából kitörve éppen ebben az időben nyert új világ- és életszemléletet. Ennek középpontjában a morál állott, melyet ő erénynek nevezett, s ez tulajdonképpen nem volt egyéb, mint a szociális felelősségérzet. Nekünk ma magától értetődő dolog, amit a század embere erénynek hívott, de akkor egészen új fogalom volt. A renaissance-ember erényt taposó életfelfogása akkor még erősen érvényesült, az erénynek a diadala még nagy akadályokba ütközött. Gellert, korának nagy erkölctanítója, volt az első, aki a XVIII. század új polgári világnézetének ideáljait — a tisztességet, őszinteséget, becsületességet, hűséget — tette a román mozgóerővé, s az új világ után áhítózó olvasó megnyugtatóására meggyőződéssel hirdette, hogy ezeknek az erényeknek győzedelmeskedniök kell. Erről az oldalról nézve, talán érthetővé válik Gellert románjának egynemely különössége, mai erkölcsi felfogásunkkal meg nem egyező részlete, de megérthetjük az elragadtatást is, melyben részesült, nemcsak otthon, hanem idegenben is, a franciák, angolok és olaszok között. Hozzájuk csatlakozott a magyar olvasóközönség. Nem is egy, hanem kétféle fordításban jelent meg nálunk (1772, 1778). Helytelen lenne, ha ezt pusztán irodalomtörténeti adatnak tekintenők s nem látnók meg benne azt a hatást és mély benyomást is, melyet az új világkép tett a magyar olvasóra, hiszen az ő lelke is vágyakozott az erény diadalára s erősíthette benne a hitet, hogy a jónak előbb-utóbb fölül kell kerekednie a gonoszon. Az erény szeretete lelkesítette ezt a kort, amelyben azoknak az íróknak volt népszerűségük, akik az erkölcs eszményi rajzával tudták elbájosolni az olvasókat. Gessner erényes pásztorainak ideje ez, akik «nemes lelket,

szín nélkül való virtust, ártatlan és méznél édesebb tiszta szerelmet», önfeláldozást, barátságot, könyörületességet illatoznak⁴ s az erkölcs szabályait ábrázolják olyan ideális elvontságban, mely a valóságban már el sem képzelhető. Ezekben az élettelen s kifejezhetetlen szelídségű pásztorokban eleveendő meg legtisztábban az erényért hevülő XVIII. század érzésvilága. Ők a korabeli erény irodalmi típusának legjellemzőbb képviselői.

Ettől az időtől kezdve nagy becsületük lesz az olyan könyveknek, melyek az új erkölcsi világnézetet hirdetik. Az angolok és németek mellett a franciákban is felébredt a vágy a reális élet ábrázolására, az emberi lélekbe való betekintésre, s az ötvenes évek táján megkezdődött a törekvés, hogy az angol morális irányt a francia ízléshez szabják s Franciaországban is otthonossá tegyék. Ezt a feladatot Marmontel olyan sikerrel oldotta meg, hogy Európa-szerte megcsodálták, elragadtatással olvasták, majd pedig, mint ilyen esetben szokás, egy sereg utánpótló szegődött nyomába. Amikor 1761-ben kötetbe szerkesztette a folyóiratokban megjelent elbeszéléseit, korának divatát követve, amely szívesen használta a «*poèmes moraux*», «*discours moraux*», «*bagatelles morales*», «*historiettes morales*» stb. elnevezéseket, a *Contes moraux* címet választotta, ezzel is jelezve, hogy munkája nagyrészt olyan történetekből áll, amelyek vagy példaképül szolgáló jellemeket festenek, vagy pedig bizonyos erkölcsi tanulságot szolgáltatnak. Csakugyan Marmontel elbeszéléseiből szakadatlanul az a hang csendül ki, hogy légy jó s akkor boldog leszel. Nem azért írta elbeszéléseit, hogy a bűnök ellen ádáz harcot folytasson, hanem bámulatos stíl-

⁴ *Kazinczy Lev. XXII. 11. 1.*

művészettel — olvasóit ezzel ellenállhatatlanul lenyűgözte — dicsőítette az erényt, magasztalta a barátságot, a hűséget, a síríg tartó szerelmet s kedvesen ápolta a családi érzést, a gyermeki és szülői szeretetet. Kopottaknak látszó történetei a maguk idejében éppen újszerűségükkel tűntek ki s főképpen azzal hatottak, hogy az olvasók azt az erkölcsi képet találták meg bennük, amely után öntudatlanul vágyakoztak. Oly nagyszerűen tükrözik a kort, hogy Taine és a Goncourt testvérek Marmontel meséiből festették meg a XVIII. század erkölcsi képét. Amikor különböző nyelveken megközelítőleg száz kiadásban terjedtek el, magától értetődőnek kell találnunk, hogy az erkölcsi irány e harmadik nagy képviselőjének olvasói közül a magyarok sem hiányoztak. *Erkölcsei mesék* (1775), *Szívkepző regék* (1808) és *Díszes erkölcsökre tanító beszédek* (1775) címen hárman is hozzáférhetővé tették közönségünknek az erkölcsi irány francia változatát, s tudjuk, hogy maga Marmontel örömmel vette tudomásul a «krimiai dámák» — elképzelése szerint ezek a magyar hölgyek voltak — gyönyörködését műveiben. Ez a gyönyörködés az egész korszakon keresztül tartott, még a múlt század huszas éveiben is élvezték a magyar olvasók a francia elbeszélésekben megnyilatkozó «ártatlan finom ízlést és természetli lány érzéseket».⁵ Érthető, ha Marmontel meg három tehetséges utánzója, — D'Arnaud, Florian és Mme Genlis, — kik mesterükhöz hasonlóan a mindennapi élet egyszerű eseményeiben derűs szemlélettel ábrázolták koruk erkölcsi érzésvilágát, évtizedeken keresztül olvasóközönségünk legjobb ismerősei közé tartoztak, mert tőlük csakugyan értékes termékeket kaptak.

⁵ Felső Magyarországi Minerva, 1827. 1029. l.

A nagyszámú családi román útján, mely különösen a mult század első harmadában kerül hozzánk, a magyar olvasó a műfaj valamennyi irányadó képviselőjét megismerte. A népszerűbbek közül kellemesen érezte magát nálunk a müncheni Eckartshausen, Marmontel utánzóinak, elsősorban La Rochenak utánzója, ki különösen szerette az ártatlanságot szenvedéseken keresztül hurcolni, hogy végül a diadalmaskodó igazság és erény győzelmével békítse ki olvasóit. Az elválasztott szerelmes párt, a falusi magányban meghúzódnó boldog családot, a nemeslelkű ellenséget, a gyermekei nevelésének élő házaspárt és a szorgalmával meggazdagodó parasztot rajzolgatta legszívesebben, s közben-közben megállította a cselekményt, hogy unalmas erkölcsi prédikációkat tartson. A széles körben ható Meissner prágai egyetemi tanár Marmontel-ízű történeteit nemcsak a francia, orosz, svéd és dán, hanem a magyar közönség is szívesen olvasta. Nagyhirű «Skizz»-ei majdnem hiánytalanul megjelentek magyarul. Bár szívesen olvasták ezeket az írókat is, kedveltségben messze túlszárnyalta őket Kotzebue, aki nemcsak drámáival, hanem marmonteli elbeszéléseivel és románjaival is elcsábította az egykorú magyar olvasót. A hivatalos irodalom közönséges gondatlan mázolóinak tartotta,⁶ s úgy vélekedett róla, hogy «ein Mensch nicht ohne Talent, aber ein schrecklicher Schmierer»,⁷ azonban a közönség imádta Kotzebuet s olvasásán így jajongott: «Ó, az az édes Kotzebue!»⁸ Nem tehető szemrehányás fordítóinknak, hogy meglehetősen léha és fölületes erkölcsi

⁶ *Kazinczy Lev.* XVIII. 146. I. XIX. 464. I.

⁷ *Kazinczy Lev.* IX. 190. I.

⁸ *Kazinvy Lev.* XII. 274—275. I.

világával szemben a kiválogatásban nem tanúsítottak volna elég óvatosságot. Az erkölcsi román hanyatlása korában a régi komoly irány képviselőjeként jelentkező Wobeser Karolina szintén utat talált a magyar olvasókhoz. A maga idejében nagy föltűnést keltett ⁹ románjából (*Elisa*), amely kevés lélektani valószínűséggel és mélységgel ugyan, de megkapóan mintázta meg a minden tekintetben tökéletes, erkölcsös és hűséges családanya eszményképét, két kiadás fogyott el Magyarországon (1803), sőt az erkölcsi oktatásban bővelkedő, pedagógiai irányú egyik utánpótlásának is akadt átdolgozója (*Elisa testamentoma*), aki a könyv célzatát leleményesen a magyar viszonyokhoz módosította (1803). Szokatlan arányú, bár nem éppen megérdemelt figyelem kísérte a német Korn románjait, amelyek lovagi és érzelgős elemek sajátos keverékéből keletkeztek. Hat románját olvasták magyarul, közülük egyiket (*Amália*, 1810) a korszak legjobb fordítójának nyelvén, a nélkül azonban, hogy nevét a közönség és az irodalom ismerte volna.

Az erkölcsi irányú családi román magyar területén senki sem közelítette meg a német Lafontaine népszerűségét. E hírneves románíró, akit a maga idejében a közvélemény az emberi szív rejtelseinek legmélyebb ismer-

⁹ Nagy népszerűségét mutatja Friedr. Aug. Schultz: *Die ganze Familie wie sie seyn sollte; ein Roman, wie er seyn kann*. O. O. 1801. c. szatirikus kuriózuma, amelynek szereplői e kor felkapott románjai, köztük Elisa, s annak számos utánpótlás: Robert der Mann wie er seyn sollte (Voigt), Anton der Knabe wie er seyn sollte (Kerndörffer), Robinson der Prediger wie er seyn sollte (Kosegarten), s mint hallgató személyek szerepelnek benne többek közt: Siegwart (Miller), Herfort u. Klärchen (Naubert), Rinaldo Rinaldini (Vulpius), Der deutsche Alcibiades (Cramer) stb.

rőjeként tisztelt, megkapó történeteivel, polgári problémáival, idilli szerelmeivel, a családi élet harmonikus rajzaival, a természeti népek egyszerű erkölcsének ábrázolásával, a tragikum gondos kerülésével s a kifejelet érzékeny boldogságával a magyar szíveket éppoly könnyes megindulásokra ragadta, mint a fejedelmi személyeket, Napoleont és Lujza királynét, s német, francia, angol kortársainak beláthatatlan tömegét. Három hosszú évtizedig uralkodott nálunk a lelkeken, s amikor hazájában már rég elfeledték, nevét Magyarországon valóságos kultusz övezte s még mindig kísértette «az egészségesebb étel után sóvárgó közönséget».¹⁰ Hal-lei magányában két magyar író is fölkereste,¹¹ s több románját ültették át magyarra, mint bármely más idegen nyelvre. Sűrű adattömeg szól a mellett, hogy a múlt század elején Lafontaine a magyar közönség legolvasottabb és legkedveltebb románírója volt. Az egykorúak ízlését és gondolkozását föltétlenül befolyásolta, s tudva azt, hogy hatása beleszövődik a *Bélteky-ház*ba, sőt Jósika is sokat tanult tőle, — ha igazságosak akarunk lenni, — bizonyos érdemet el nem vitathatunk tőle a magyar regény előkészítésében.

Lafontaine a Marmontel hatása alatt vergődő színtelen erkölcsi irányzatot közelebb hozta az élethez és kora viszonyaihoz. Ez kétségtelen érdeme. Az idő lépésével azonban az iramot nem bírta s ő maga járatta le az utódainál egészen elsekélyesedett családi románt. A múzsája nyomán haladó Heun, aki rettenetes mennyiségű elbeszéléssel és románnal a Clauren név-

¹⁰ Toldy Ferenc, Figyelmező, 1837. I. 44. l.

¹¹ 1829-ben Toldy Ferenc, v. ö. *Kazinczy Lev.* XXI. 160. l. és Hrabovszky Dávid tanár 1830-ban, v. ö. Felső Magyarországi Minerva, 1834. 483. l.

nek szerzett kétes értékű hírnevet, minden komolyabb célt kikapcsolt írásaiból, csupán az érzelgős lelkeknek kedvezett s a kéjsóvár érzékiséget dédelgette. Híres *Mimilijén* kívül még négy románja nyerte meg annak a magyar olvasórétegnek a tetszését, mely a könnyű olvasmányokban talált élvezetet. A közönség, mely Goethet bizonyára megcsodálta, nem őt, hanem Clarent, «a német szépek istenét»,¹² kapkodta s a hozzá teljesen hasonló szellemű Schilling Gusztávot, ki az emberi gyengeségeket nagy előszeretettel festegető, bámulatosan gazdag készletéből két románt szállított a magyar olvasók asztalára. Egyik ezek közül (*Alvina* 1807) a magyar nyelvújítás történetében vált hírhedtté. Természetes, hogy a kor divatos «zsebkönyv»-elbeszélői szintén utat találtak hozzánk. Ezen a téren sok új névvel találkozunk, de a kedves hangú Blumenhagen és a tartalmas Schopenhauer Johanna mellett főképpen Houwald részesült a magyar fordítók és olvasók részéről legtöbb figyelemben. Azonban az erkölcsi irány szorosan vett didaktikus képviselői sem hiányoznak a névsorból. Ebben az érdekes korban, amikor a románon keresztül oly sok eszmeáramlat érinti a magyar lelket, a filantropista világnézetű Campe Henrik és Salzmann Kristóf, majd Schmid Kristóf kegyes és tiszta szellemű könyvei — ezek egyszersmind a magyar ifjúsági irodalom megalapozói,¹³ — hazájukon kívül talán Magyarországon találtak legtöbb megértést, legmelegebb fogadtatást.

Az erkölcsi célú családi román történetében is szem-

¹² Toldy Ferenc kifejezése, v. ö. *Kazinczy Lev.* XXI. 1829. dec. 8-i lev.

¹³ V. ö. dr. Szondy György: *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora.* Kecskemét, 1932.

¹² György.

lélei vagyunk annak a folyamatnak, hogy az irányt mutató kiváló alkotások nyomába az utánzók éhes hada nyomul, kik a lényeg fölött elsurranva csak a külsőségeket ragadják meg s azután a mellékes részleteket addig forgatják, addig használják, míg elkoptatják s a műfajt unalomig lejárattják. Így a Richardson, Gellert és Marmontel magasztaláról kezd lefelé zuhanni a családi román s a századfordulón már egészen alacsony szintájön mozog. Divatosak lesznek az energiátlan életet élő példaszerű típusok, akik állandóan csak az erényt gyakorolják, s kapósakká válnak azok a könnyekre fakasztó románok, amelyekben az író tollából folyó s nem a szívéből áradó morál az időszak lágy érzelmességével keveredik. A reális valóság, a mindennapi élet ezekben a szórakoztató olvasmányokban nagyon soványnak mutatkozott. A szegény magyar románolvasóknak jobbára olyan egyforma szabású történeteken kellett rágódniok, amelyekre a moralizálás ólomsúlya nehezedett. Élet helyett csak elvont erény gyakorlatot és érzelgést kaptak.

Természetes, hogy ebben a nemben is a szerelem volt a cselekmény tengelye. Ez a szerelem itt hirtelen támad, szempillantás alatt ébred. Az ifjú szeme csillog, ha szerelmesével találkozik, s az erény mintaképe, a varázslatos szépségű leányzó tekintete alatt elpirul, majd forró szerelmi láng csap fel az ő kebelében is. Az érzelmes XVIII. század gyermekei ezek, lágyak és erőteljesek; ritka esetben vallják meg szerelmüket nyíltan, hanem sóhajtozással, kézzsorítással vagy epedő nézéssel árulják el érzelmeiket, s ha megszólalnak, érzelmős, üres frázisokat görgetnek. Végre mégis csak rájönnek, hogy egymásnak teremtetten őket az Isten, de ekkor különféle akadályok tornyosulnak eléjük: a richard-

soni rangkülönbség (*Mária*, 1794. *Érzékeny mesék*, 1794. *Raphael*, 1830), vagy a lovagrománokból örökölt ellenséges viszonya az érdekelt családoknak (*Fedor és Mária*, 1807). A gátakat az útból el kellene távolítani, csak hogy a fiatalok annyira el vannak telve az epesztő búval, hogy semmit sem tesznek, csak panaszokkal, siránkozással és sűrűn folyó könnyek ontásával töltik idejüket (*Angyalfy Károly*, 1810). Rábízzák magukat a körülményekre vagy pedig a többi szereplő segítségére. Most már az író világszemlélete szerint a végén vagy mámoros boldogsággal borulnak egymás keblére, vagy pedig szomorú áldozatai lesznek szenvedélyüknek. Az előbbi elég egyszerű, s ha az író adott valamit népszerűségére, a minden idők olvasójának ízléséhez alkalmazkodva ezt a megoldást választotta.¹⁴ A szomorú befejezésben sokszor megdöbbentő kegyetlenség nyilvánult meg: a szerelmesek bánatukban elepednek, a nő hervad, a férfit búgyötri (*Alvina*, 1807), esetleg lelkiismerete öli meg (*A szerelem és hűség telenség*, 1805), vagy a leány kolostorba vonul, fátylat ölt, a fiatalember pedig megrendülésében szörnyethal s halála után szívét elküldeti kedvesének (*Érzékeny mesék*, 1794). Akadt olyan író, aki kétféle befejezést kerekített románjához: egy szomorút és egy szerencsés kimenetelűt, hogy az olvasó tetszése szerint meg-

¹⁴ Lafontaineről szól az az anekdota, hogy megírta románját egészen az utolsóelőtti fejezetig s ekkor a kéziratot felolvasta feleségének. Amikor csak a megoldás volt hátra, az asszony könnybelábadtan férje nyakába borult és zokogva mondta: «*Gib sie ihm!*» (t. i. a leányt a szerelmes ifjúnak). Másnap a román hőse szíve választottját boldogan szorította keblére. V. ö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 47—48. l.

nyugodjék vagy lelke mélyéig meghatódjék (*Mimili*, 1829).

Ezek voltak legkedveltebb olvasmányai az érzélgősségre is hajlamos századnak, amely itt sem tudta eltitkolni, hogy a valóság iránt úgyszólván semmi érzékel sem rendelkezett. A helyett, hogy az életet megfigyelte volna, inkább fantáziájával dolgozott, s csak a «történetnek szövevényes és érzékeny összeállításában» s tekervényes gombolyításában lelte gyönyörűségét.¹⁵ Gyakori motívuma a szerelem kiérdeklésének, hogy a hős a leányt a rablók kezéből kiszabadítja, a csábító hálójából kihúzza vagy családját a vagyoni bukástól megmenti. Egyszer azzal a formával találkozunk, hogy ketten szerelmesek ugyanabba a leányba, s küzdelmük tölti ki a román cselekményét, melyet a hölgy egykedvűen szemlél, máskor a gonosz cselszövő hint konkolyt a tiszta szerelem búzájába s ezer álnok mesterkedéssel igyekszik megakadályozni a boldog frigyet (*Angyalgy Károly*, 1810). Akármelyik indítékkal mesterkedett is a románíró, göröngyös utakon hordozta, alaposan meggyötörte a szerelmeseket, mert úgy gondolkozott, hogy a boldogság csak a szenvedésnek és a jámborságnak lehet a jutalma.¹⁶ Itt is előfordul, mint a lovagrománokban, hogy a lebilincselő szépségű leányzóért az összes szereplők hevülnek s viharos mult-

¹⁵ A Bétsi Magyar Bibliothéca első esztendeje, 1793. 104. l.

¹⁶ «Gyakorta súlyosak az ő próbálásai és nehezek az ő kísértetei, de mennél súlyosabbak és nehezebbek azok, annál nagyobb a jutalom, mely azt követi, ha a próbát állhatatosan és békességes tűréssel kiállotta az ember. Gyakorta sokáig tart a harc, sokáig kétesen áll a győzelem: de a bátor szív csakugyan győzedelmet vészen végre». *Herfort és Kláríka*, 1793. II. 331. l.

tal adja őt férjhez a románíró (*A bujdosó leányka*, 1803). Ha ezek a románok csakugyan annyira fednék a valóságot, mint amennyire távol állanak tőle, arra kellene következtetni, hogy akkortájt a szoktatásnak nagy szerepe lehetett a szerelmi életben. A rabló-romantika szintén sokszor belevegyül, méreggel, tőrrel, párviadallal, gyilkossággal, sírbolttal s a leányka elrablásával. Jó még, hogy ezek a borzalmas eszközök semmi kárt nem tesznek s csupán arra valók, hogy a párok a végén annál szerelemittasabban boruljanak egymás karjaiba. Az a meglepetés sem ritka, hogy a holtnak hitt szerelmesek egyike a történet végén váratlanul jelentkezik és minden rendbe jön.

Ezeket a furcsán egybetákolt történeteket családívá a színhely teszi és a szülők szerepeltetése, akik rendszerint ellentétbe kerülnek a fiatalokkal, s ebből vagy az derül ki, hogy a szeretetnek le kell győznie a gyűlöletet (*Fedor és Mária*, 1807), vagy az, hogy a gyermekeknek az engedelmességet saját boldogságuknál is többre kell becsülniök (*Elisa*, 1803), vagy pedig az, hogy sokszor a szülők teszik tönkre gyermekeik boldogságát (*Érzékeny mesék*, 1794. *Leontina*, 1831), mivel a házassági ügyekben nem elég óvatosak. A románíró természetesen gyakran talál alkalmat, hogy olvasóit a kispolgári szobákba vezesse s idillikus képeket fessen eléjük. A férj éppen hazatér s feleségét egy csapat gyermektől körülvéve találja. A házastársakat a szeretet és a csendes örömök szálai kapcsolják egybe. Ezt a környezetet bájos képekkel díszíti föl. Ilyen a meredek sziklafalaktól körülzárt völgy csobogó patakkal, ahol furulyaszó s ének sejteti csak az emberek közellétét, s az ébredő szerelem rajzában a holdfénytől beezüstözött csendes lugas, ahonnan sóvárgó szerelmi dal hang-

zik ki. Nem rendelkeztek ezek az írók gazdag színekkel, de e pár vonás változataival elég ügyesen tudták a családi élet boldogságának külső hangulatát festeni.

Érdekes, hogy ezek a románok a házaselet kérdéseit nem feszegették, a házasságtörés indítékát kerültek, legföljebb néha a kényes helyzeteket borotvaélen táncoltatták. Általában a végletes szenvedélyektől tartózkodtak. Ha mégis erre a területre csúsztak, a lobogó szenvedélyű vetélytársat valószínűtlenül aljasnak rajzolták, aki gyujtogatással, gyilkossággal, méreggel s más hasonló eszközökkel próbált célt érni. (*Klementi Laura*, 1806. *Adolf és Hedvig*, 1825. *Erdővári Klára*, 1826). A szerelem érzéki jeleneteinek kihasználásával csak a műfaj hanyatlásának évtizedeiben éltek vissza. Találékonyságuk kimerült a jó emberek ártatlan érzelmi világának rajzában, a felvilágosodottság filozófiájából merített morál prédikálásában, s olyan cselekmény vezetésében, mely az erkölcsöt diadalra, az erényt és a tisztességet győzelemre vitte. Ezért szerepeltették gyakran a barátságot is, melyet az élet legfőbb boldogságának tartottak, még a rokoni és testvéri szeretetnél is többre becsültek. Szűk világukban a szerelmen kívül még csak a pénz, a vagyon, a jólét, nélkülözés, szegénység és gazdagság vitt nagyobb szerepet. Mindebben könnyen ráismerhetünk a század haszonelvű szemléletére (*Amália*, 1810). A románíró mindig aggodalmasan gondoskodott arról, hogy a szerető párok házaselete anyagilag kellőképpen megalapozva legyen. Némelykor a vallás kérdéseibe is beleütköztek, de általában az élet apróságain túl nem igen emelkedtek, mélyre sohasem ereszkedtek. Mindarra, ami a hasznosan, a gyakorlatiasan kívül esett s elméleti síkon mozgott, a felvilágosodottság szkeptikus mosolyával tekintettek.

Mivel a közönség mégis csak kapott holmi halvány képet a mindennapi életről, amelyben küszködött, természetesen vonzalommal olvasta az efféle románokat. Kelendőségük nagy szaporaságot vont maga után, ez pedig azt eredményezte, hogy az étellel mitsem törődve, díszlettáruk kopott szerelékeit szedték elő.¹⁷ A mintaképek utánzásában idővel kimerült románok automatának rendezték be az embert, aki csak a «jó» és a «rossz» jelszavakra mozgott, s gépies tevékenysége a hasznosra és a jámborságra irányult. Nem tudtak ezek az írók embert formálni, csak lélektelen típusokat szerkesztettek. Rózsaszínű és fekete pápaszemet tettek fel, s ez csak a jót és a rosszat, az igazságot és az igazságtalanságot láttatta meg velük. A lélektani elmélyítés még egészen kívül esett művészi szemléletük körén. Egyetlen törekvésük volt, hogy a virtus, ha sok ideig a porban hever is, de utoljára jutalommal koronáztassék meg, ellenben a gonoszság, akár mint láttassék is győzedelmeskedni egy darab ideig a virtuson, el ne kerülje büntetését.¹⁸ Úgy vélték, hogy mind-

¹⁷ Ez körülbelül ilyenforma volt : «Dieses ist der Zettel : der Eintrag ist bey meisten von geringerer Verschiedenheit, denn insgemein werden beschrieben Schönheiten, Rivalitäten oder Samthoffnungen, Liebes-Liste, Nacht- und Hinder Thür oder Fenster-Visiten, Küsse, Umarmungen, Liebes-Ohnmachten, Butzwerk, Hahnreyen, Buhler-Träume, Gärten, Palläst, Lust-Wälder, Schildereyen, Götzen-Tempel, Musiken, Tänze, Schau- und Ritter-Spiele, Entführungen. Irr-Reisen, Verzweiflungen, begonnene oder vollbrachte Selbstmorde, Zweykämpfe, See-Stürme, Gefangenschaften, Kriege, Blutbäder, Verkleidungen, Helden, Heldinnen, Wahrsagereyen, Beylager, Krönungen, Feste, Triumphe etc., dieses alles berichten die, so diese Bücher fleissig gelesen». V. ö. Bobertag, 245. l.

¹⁸ *Zrini Miklós és az ő barátai*, 1803. Az olvasóhoz.

ennek eleget tesznek, ha a meghurcolt erkölcsöt diadalra segítik.

Amikor azután kezdettek betelni az édeskés, fölületes morállal, — ez már senkinek a szívét meg nem indította, — a családi román figyelemreméltó kanyarulatot tett s egy olyan formát talált, mely a komolyabb olvasóréteget a mulattatás mellett tanítani is törekedett. A felvilágosodás és a pietizmus uralkodó világnézetében éppen ez a műfaj nem kerülhette ki, hogy a nevelés gondolata el ne hatalmasodjék rajta. Montaigne és Locke hatásának idejében s Rousseau századában lehetlenség volt, hogy az írók szemlélete a családot és az életet befejezett, megmerevedett formának tekintse. Így a családi románban lassanként a nevelés szempontjai kerültek előtérbe, s ezek elsősorban arra mutattak rá, hogy a női erényre leselkedő veszedelmeket milyen eszközökkel lehet elhárítani, azután nagy kedvvel közölték az ifjúság helyes irányítására vonatkozó irányelveiket. A románolvasókat afféle tanácsokkal látták el, hogy a nőnek, ha nem szereti is férjét, hiánytalanul kell teljesítenie házastársi kötelességeit s fájdalmára enyhülést az erény gyakorlásában keresen (*Elisa*, 1803). A leányok számára, hogy biztosan haladhassanak az élet ösvényén, hű és okos vezetőt adtak (*Campénak leányához való atyai tanácsa*) s a «nemes és mindenféle úri rendet» kioktatták a boldog házasság föltételeiről (*Montier asszonyának levelei*, 1793). Gyakran szóba hozták az asszony nehéz sorsát, családi és társadalmi hivatását (*Elisa testamentoma*, 1803), s így abból a szempontból sem érdektelenek ezek a románok, hogy az újkori nőmozgalom kibontakozását szemlélhetjük bennük. Azzal is magukra vonják figyelmünket, hogy a magyar olvasók bennük találkoztak először a pedagógiai natu-

ralizmusra támaszkodó filantropista elvekkel, amelyek Rousseau nyomán az addigi keménység helyett gyermekszeretőbb szellemre s az ember földi boldogságát eredményesebben munkáló módszerekre törekedtek. Ezek az eszmék fölűdítették és megélnkítették a családi románt, melynek lapjain sok szó esett a családi és szociális kötelességekről (*Erkölc könyvecske*, 1789), a jó példa nagy nevelő erejéről (*Rák-könyvecske*, 1832), a munka felemelő érzéséről és boldogító értékéről, a jótetttről és a nyomoruságok orvoslásáról (*Okosdi Sebestyén*, 1797), a hivatás okos megválasztásáról, az emberekkel való érintkezés reguláiról (*Theophron*, 1804), a kötelességteljesítésre, bizalomra, a szenvedések elviselésére (*Példákba foglalt erkölcsi tanítások*, 1806), az élet nehéz terheinek türelmes hordozására (*Amerika*, 1793) való nevelésről s általában a gyermeknevelés különféle kérdéseiről (*A fő hadivezérné*, 1781).

Címük után sokszor tankönyveknek vagy pedagógiai értekezéseknek látszanak ezek a könyvek. Valójában azonban elbeszélések, melyek romános formában terjesztették a század új pedagógiai eszméit és az erkölcsi élet terén felállított szabályait. Határozottan meg lehet állapítani, hogy a század alapgondolata — a természet jó, csak az emberek rontották el s az ember addig boldog, míg a természettel és az erénnyel összhangban él — s általában Rousseau nevelési rendszere, mely az egész kort megmozgatta, nem tudományos könyvekben és értekezésekben, hanem románokon keresztül (pl. *A természetnek fia*, 1801. Gróf Kaczaifalvi László, 1808. *Természet és szerelem*, 1832) jutott a magyar olvasók tömegeinek tudomására. Hasonlóképpen a Rousseau elveit továbbfejlesztő és gyakorlatilag megoldó filantropizmussal is így kötött ismeretséget a

magyar olvasó egy olyan románban (*A különcc*, 1829), amelynek cselekménye a természeti és művelt ember közti különbségre van felépítve azzal a tanulással, hogy az ember minden romlottsága a természettől való elszakadásra vezethető vissza. A nemzetietlen és lanyha erkölcsű magatartással szemben, melyet ez a kor az erős francia befolyásnak tulajdonított, a nemzeti szellemű nevelés követelése szintén visszhangot talált románirodalmunkban (*Külneki Gilméta*, 1808). Az sem véletlen, hogy a *Bélteki-ház* (1832) nemzedék-ellentétet vet föl s a régi típusú tétlen apák helyébe tette később, lelkes, a közügyekkel is törődő fiakat követel. A korszak nevelési mozgalmához kapcsolódó családi románnak kedvelt tárgya volt a hagyományos nemesi keretek közt nevelt ifjút az új idők szellemével összeütközésbe bonyolítani, s így mutatni meg a nemesség igazi feladatait.¹⁹ Kétségtelen, hogy a korszak első társadalmi s legmagyarabb románja ennek a pedagógiai célzatú családi iránynak a gyümölcse.

Ezeknek a könyveknek unalma és avultsága rögtön lehámlik, mihelyt világnézeti irányok megvilágításába kerülnek. Észrevehetjük azonban, hogy a felvilágosodás korának szelleme uralkodik rajtuk, mely a pozitív kereszténység helyett az erkölcsvallást hangsúlyozta, s az emberi lélekkel nem számolva, csupán a hasznosra és a gyakorlatiasságra szegezte tekintetét. A francia forradalom s más ostromapások fájdalma alatt azonban megváltozott ez a szellem s ekkor már nagyobb számmal kerültek a magyar olvasók kezébe is olyan olvasmányok, köztük Schmid Kristófnak a világ

¹⁹ Lafontaine : *Quinctius Heymeran von Flaming*, 1795—1796.

minden zugába elhatolt művei, amelyek szeretetreméltó üdéséggel a kedélyt, a jellemet s a vallásos érzést ápolták.

A nevelési szempont, az erkölcsi irány egyoldalú elhatalmasodását legjobban az mutatja, hogy egyrészt a román térfoglalása ellen éppen az erkölcs nevében tiltakoztak, másrészt a románt úgy fogták fel, mintha annak nem lenne más célja, csupán az erkölcsök öntözése és nemesítése. Azt kívánták a románoktól, hogy a világon lábrakapott gonoszságokat utálatos színekkel, csömört okozó ábrázatban rajzolják az olvasók elriasztására, ugyanakkor azonban a megpróbáltatásoknak, a kegyességnek gazdag megjutalmazását olyan ékes színekkel fessék, hogy az olvasók is a jó cselekedetek serény gyakorlására ragadtassanak. «A románoknak azt kell nézni, bátor szerelmesek légyenek is, hogy győzött a tisztaság, a szemérmetesség, hogy győzedelmeskedett a gonosznak kísértetein a virtus».²⁰ A sűrűn olvasható megjegyzésekből azt látjuk, hogy a közvélemény csak azoknak a románoknak a jogosultságát volt hajlandó elismerni, amelyek «sok szép erkölcsi matériákat» s «a vétket szűrással orvosló szatírákat»²¹ tartalmaztak. Hozzá tartozott a román mineműségéhez, hogy megmutassa az erényeket, melyekhez ragaszkodni, s a bűnöket, melyeket futni kelletik.²² A románszállítók nem is hagyták cserben ezt a felfogást. Különösen a veszedelemben forgó jó erkölcsök épségben maradásáról igyekeztek megnyugtatóni a bátortalan olvasókat, külön

²⁰ *Szívet sebhető római mesékben tett próba*, 1786.

²¹ *Szájas Péter*, 1817. 7. l. Másutt is így gondolkoztak és cselekedtek: «Ich mich vielmehr bemuhet, in selbigen die Tugenden zu erheben, und hingegen die Laster wo möglich, auch hin in den tiefsten Abgrund der Höllen zu stossen.» V. ö. Lycosthenes: *Arabaces*, 1726.

²² Dugonics: *Jólánka*, 1803. Ajánlás.

is figyelmeztetve őket, hogy a könyvükben «lerajzoltatott képek a valóságos virtusnak sok gyönyörűséges sugárait bocsátják által az olvasók szívekben; mert az igaz nemes szív, a barátság, az igaz szeretet és annak sok megismerhető jelei, egyszóval a jó erkölcsöknek és becsületeknek regulái oly eleven színekkel rajzoltatnak le, hogy azokat az olvasó mint egy tükörben szemléli és ugyan fellobbantatik azoknak a gyönyörűséges példának követésére».²³

Így jön divatba a románok lapjain az erkölcs kiabáló hangoztatása. Nemes szívet formáló apró történeteket készítenek az erkölcsök ápolására, a lélek nemesítésére, a szív jobbítására (*Jeles gondolatok*, 1777. *Szép történetek*, 1804. *Gyermekek és ifjak bibliothékája*, 1805. *Különbféle rövid történetek*, 1832). Ugyanakkor a régibb és újabb időkből felújítják az erkölcsi tartalmú példákat (*Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tükörei*, 1740—43. *Különbféle válogatott elmefuttatások*, 1790. *A magyar gyermekek barátja*, 1829. *Az erkölcs és bölcsesség tanításai*, 1820) a «szívnek emberibb és nemesebb ösztönzésére», a «charakter moralitásának» emelésére és «becses érzések» fakasztására (*Tavaszi virágok*, 1818), mert úgy látták, hogy «az ilyenek mint egy tükörben mutatván a virtusnak szépségét, dicsőségét és gyakorta hasznát is, a véteknek pedig utálatos, káros és veszedelmes voltát: sokkal hathatósabban ösztönzik az embert a jónak követésére és a gonosznak távoztatására, mint a száraz és egyenes erkölcsi előadások, s gyönyörködtetőik lévén, örömebb is hallgattatnak vagy olvastatnak» (*Elmés s gyönyörködtető történetek*, 1830. bev.). Négy fordítás hirdeti a kegyes

²³ *A Svétziai Grófné*, 1772. Bev.

ifjúság részére szükséges regulákat tartalmazó Dodsley híres erkölcsstanának nagy kedveltségét (*A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve*, 1774). Olyan történeteket írnak, melyekben az ifjúság elevenen láthatja «a legközössebb vétkek utálatosságait, valamint a virtusnak szeretetreméltó voltát gyönyörködtető példákban lerajzolva, megtanulja e mellett azt a nagy mesterséget, miképpen kelljen néki magát úgy viselni, hogy a világban boldogulhasson ; megesméri az isteni Gondviselésnek munkáit és abban bizodalmát helyhezveti ; és szüntelen előtte forogván annak az ifjúnak a képe, kiről olvassa, hogy ezt vagy ama vétket követte el, s utoljára azért meglakolt ; valamint más részről egy olyannak dicséretes példája, aki virtuosos magaviselete által fundálta meg a maga szerencsáját : észrevétlenül gyökerezik meg szívében az a tanúság, hogy a hasonló vétkektől őrizkedjék, a jó cselekedeteket pedig kövesse.»²⁴ Az a főcél vezeti az író, hogy «ne csak elméjét világosítanám meg az én ifjú olvasóimnak az hasznos és kellemetes esméretségek által, hanem kiváltképen az ő szíveket is belső isteni tiszteletre, minden szép társaságbéli virtusokra, az emberi élet minden nyomorúságainak és inségeinek férjfiasan ellentálló bátorságra és a közönséges hasznú, emberi szeretettel teljes cselekedetekre törekedő kívánságra felgerjeszteném».²⁵

Úgy látszik, hogy javára vált a könyvnek, ha a morális célzatot már címe is kiabálta s figyelmeztette az olvasót, hogy bátran kezébe veheti, mert a szív jobbításának és a lélek nemesítésének gyönyörűséges hasznát merítheti belőle. Ezért így ajánlgatták magukat a

²⁴ *Szívet formáló történetecskék*, 1830.

²⁵ *Amerika feltalálásáról*, 1793. bev.

romános könyvek : Erkölcsei mesék (1775), Díszes erkölcsökre tanító beszédek (1775), Erkölcsnemesítő való és költött történetek (1813), Erkölcsei rajzolatok az «olvasást kedvelők» gyönyörködtetésére (1818), Karaktert festő anekdoták (1826) s Erkölcsei Iskola, melynek nyájas históriáiból az olvasó megsejlelheti a világ furcsa csalárdságait, gonoszra célzó indulatait s az emberek jó erkölceit (1790). Nem lehetetlen, hogy az *Abafi* erkölcsei irányzata is még ebben a talajban gyökeredzik. Az írók tolla rájárt az erkölcs szóra, soha annyiszor le nem írták, mint ebben az időben. Nem esoda, hogy a sok használatban tartalma elsikkadt s üresen kongó szólammmá vált. Másutt is ez volt a sorsa²⁶. A családi románnal együtt, mely egykor zászlajára tűzte, lehanyatlott, hogy a XIX. század harmincas éveitől kezdve új szempontokkal gyarapodva, ismét virágzásnak induljon. Nem lehetett azonban haszon-talan ránk nézve e sok gyöngye, erkölcsei célzatú román elolvasása. Ezek készítettek elő a következő fokozatra : a jellemrajzolásra és a lélekelemző regény olvasására.

b) A XVIII. század első felében — mint említettük — az objektív morál uralkodott a lelkeken, így az érzelmeknek kevés hely jutott. A leszorított érzelmek azonban a század közepén a feszültség robbanó erejével kezdetek előtörni. Sok külső és belső megrendülés után felfedezték a szívet s a hetvenes évek szubjektivizmusában már a század emberének új életideálja áll előttünk. Az emberek kilépnek lelki életük tétlen magatartásából, s arra törekszenek, hogy a külső

²⁶ Elhatalmasodása Lessinget erre a felkiáltásra sarkalta : «Wenn die Romanschreiber, welche keine Richardsons sind, doch nur immer auf die Tugend Verzicht thun wollten!»

világot szubjektív akaratukhoz formálják. Csakhogy a másik végletbe esnek s olyan ideális világot építenek lelkükben, amely sehogysem volt összeegyeztethető az élet valóságával. Innen van, hogy e korszak szubjektív embere folyton összeütközik a külső, való élettel s ez súlyos lelki megrendüléseket okoz nála.

A század szubjektív életigénye először és fölül nem múlt művészettel a *Werther*ben nyilatkozik meg, hogy azután lázas izgalomba hozza a kedélyeket s világszerte felmérhetetlen mozgalmat idézzen elő a lelkekben. Előzményei természetesen a század elejéig visszanyúlnak. Már Richardson erényes hőseiben észrevevesszük, hogy női szívet hordoznak keblükben, a megindultság és az elragadtatás könnyei állandóan csillognak szemükben. A század első felének angol és német írőinál gyakran észlelünk elégikus ábrándozást, túlfeszített érzékenységet, rajongást vagy sötét unalmat. A kor lelkét a borus Ossian ragadja meg, Rousseau, a «szomorúság apostola», bájolja el föltűnést keltő *Helöise*jával. Pár évtized alatt az objektív életfelfogás a szubjektivizmus végleteibe tolódik, az érzelem érzelgéssé válik, s amikor a szentimentalizmusra való hajlandóság éppen legáltalánosabb volt, jelent meg ennek az érzelmi világnak legtökéletesebb kifejezéseként Goethe remek románja. (1774).

Önmaga érzékeny lelkével találkozott mindenki ebben a románban. Társas összejöveteleken felolvasták, csodálták, siratták, közben-közben a hölgyek ájulásba estek s az öngyilkosságok statisztikai száma aggasztóan felszökött. Pusztító kórhoz hasonlóan terjedt a szentimentalizmus ragálya, még a messzi Kínába is átcsapott. A családi román is, mely eddig a racionalizmus áramlatában úszott, belekerült sodrába ; a

hetvenes évektől kezdve az érzelgős elemek egyre nagyobb tért foglalnak el benne, így elágazódásaként kialakul az érzelgős román. A családi román felszerelését ez megtartja, de érzelmi világát jelentősen módosítja s egészen új típusokat állít a cselekmény menetébe.

Erről a területről is átszívárgott egypár jellegzetes darab a magyar olvasók kezébe. Érdekes jelenség azonban, hogy Goethe világhírű műve, bár fordításával négyen foglalkoztak s hárman teljesen el is készültek vele, különféle akadályok miatt magyarul kerek ötven év múlva, csak 1823-ban került nyilvánosságra. Addig a magyar olvasók a gyenge utánzatokon rágódtak, mint Kazinczy *Bácsmegyeyjén* (1789), mely egy jelentéktelen német kópiának magyar környezetbe való átültetése, s a híres *Szigvárt*on (1787), mely a maga idejében kedvelt kolostor-motívumával s 1400 lapon keresztül unalomig vitt pityergéseivel zaklatta fel az indulatokat. Egyelőre nem történt több mint az, hogy az érzékenyebb lelkek elgyöngülésükben oly édes cseppeket hullattak ezekre a románokra, hogy örömeikben talán az angyalok is sírásra fakadtak,²⁷ mások azonban nem szenvedhették a «haszontalan fityogásokat,²⁸» melyek a sorokból sűrű zápokként zúdultak reájuk. Azonkívül Gessner édes-bús hangú idilljei, Dusch szentimentalizmussal bevont munkái (*Erkölcsei levelek*, 1775. *A tiszta és nemes szeretet ereje*, 1789) és Sterne levelei (*Yorick és Eliza*, 1815) keltettek sok megindultságot azokban a kortársakban, akiknek szíve egybehangolódott az érzelgősség húrjaival. Voltaképpen aránylag kevés a magyar nyelvű, tiszta fajú érzelgős román, még ha

²⁷ Kazinczy *Lev.* XXII. 11. l.

²⁸ Kazinczy *Lev.* I. 440. l.

Kármán remek novelláját (*Fanni hagyományai*, 1794), Szalay László önállóan megjelent elbeszélését (*Alphonse levelei*, 1832) s a korszak végének eredetiséggel kérkedő egyik émelygős románját (*Meggyes*, 1833) tekintetbe vesszük is.

Érzelgősségben azért nem volt hiány. A családi és lovagrománokba, nem egyszer a más csoportbeliekbe is beömlött, mindenütt rést talált az érzelgősség. Nemcsak a hősszerelmeseknek és a lovagoknak, hanem sokszor még a rablóknak a szeme szögletében is készen állott az érzelmi meghatódottság és a kicsorduló könnyesepp. Könnyebb lenne megszámlálni azokat a románokat, amelyek mentesek a fájdalmas szomorúságtól, mint azokat, amelyek kisebb-nagyobb mértékben át vannak itatva vele. Az «érzékeny szívek», kiknek «kedvéért» fáradozott az író és a fordító, el is várták a könnyekre fakasztó hatást. Ezért van annyi sok sírás e korbeli románok lapjain, ezért ömlik el rajtuk a siralmas lelki hangulat végtelen könnyfolyama. A pityergő kisasszonyokat ritka román tudta mellőzni, mivel a hold nagy befolyással volt az írók ízrendszerére.²⁹ «Herfort Zsófiát megölelé — olvassuk az egyikben,³⁰ — és síra az ő kebelébe. Villibald hozzájuk feletkezett és most három lelkek sírának. Sokáig sírtak, csókolództak, végre megcsillapodtanak». Néha az olvasót is könnyes részvételre szólítja fel a románíró: «Érzékeny szív, ki ezeket olvasod..., ha szívedre veszed az ő sorsokat, tehát néha-néha potyogtass szánakozó könyveket az ő szenvedéseiken».³¹

Az olvasókban nem is hiányzott az efféle készség.

²⁹ *Szirmay Ilona*, 1836. I. k. XXX. l.

³⁰ *Herfort és Klárka*, 1792. I. 288. l.

³¹ U. o.

Szívesen elábrándoztak és egy-kettőre elsírták magukat a «románok felett»,³² s később is, ha visszaemlékeztek románhőseik szenvedéseire, könnybelábadt a szemük. A magyar szívek sem függetleníthették magukat a korhangulattól, őket is elborította az érzelgősség árja. Hiszen egy jó félszázadig a műzsák állandóan szomorúfűzek alatt ültek, a románhősök és hősnők legszívesebben a temetőkben bolyongtak. A lelkekre csüggettség szállott, valami megmagyarázhatatlan bánkódás és búslakodás nehezedett. A tavasz sírásra fakasztotta, szomorkodóvá tette a szíveket. «Miért van ez így, ki magyarázza meg nekem? — sóhajt fel az egyik korabeli széplélek. — Titkos magamnak is meg nem fejthető messze okait érzem, pedig én is kívánnék örülni».³³ «Mi balesillagzat is hozta, korunk és emberiség veszélyére, oly annyira divatba a gyáva érzelgést, nyomorú álarcát a mélyebb s valódibb emberi érzelmeknek?» — kérdezi Fáy András 1824-ben, s határozottan azt feleli rá, hogy «pityérgő, hitvány románjaink».³⁴ Ha hinni és élvezni tudták a képzelet merész szüleményeit, melyek szinte csak azt a célt szolgálták, hogy az embereket elképzelt szerencsétlenségekkel megríkassák vagy egymásra halmozott rémes szomorúságokkal megrázzák,³⁵ a csinált érzelmeket is elsajátíthatták, amelyeknek hasonlóképpen semmi közük sem volt a valósághoz.

³² «Azt gondolám, hogy könyvön sírni többé nem tudok, a világba való megütközések meghidegítvén, a Sterne leveleit olvasom, s érzékenyülök, Werthert, könnyezek», — írja Döbrentei Kazinczynak 1812-ben, Lev. IX. 477. l.

³³ Bölöni Farkas Sándor írja Kazinczynak, 1816. március 28-án. V. ö. *Kazinczy Lev. XIV. 87. l.*

³⁴ *Érzélgés a világ folyása.* OK. 150. sz. 125. l.

³⁵ *Mikszáth Kálmán Munkái*, 18. k. 33. l.

Ezt az állapotot az írók és kiadók kihasználták s az «új szabású könyvek gyárjában az érzékenykedés kórja nagyon elterjede, mert az írkálók szívbeli törekedés viharja több érzékenyítő iratokat fúvott a közönség közé, mint hajdanában a nádas tenger mellőli forró déli-szél az izraeliták táborába fűrjeket vert a földre».³⁶ Az olvasóközönség azonban bizonyos idő múlva betelt velük, s mint valaha az izraeliták, undorodással fordult el a finnyás eledelektől. A harmincas években, bár még mindig keletje van az érzelgésnek, a közvélemény ellen-szenve kitör s azt kívánja, hogy «ideje volna már a szív érzelmeit egy ideig skártba tenni, az érzelgés síránkozó lassú zenéjének véget vetni és az unatkozott községet ábrándozás varázsa lámpása által a falon szép árnyas szemfényvesztéssel mulattatni».³⁷

Végeredményben az érzelgős román nálunk nagyobb bajt nem okozott, sem Patakon, sem Debrecenben, sem a kecskeméti polgároknál. A magyar közönség nem vesztette el eszméletét, mint a német, csak egy kis bódulatba kábult, ez pedig hamar elpárolgott. A járvány kikerülhetetlen volt, de szerencsésen átestünk rajta. Nemzetünk érzékenységet nem fokozta arra a grádusra, amely túllépte volna a határokat.³⁸ Talán még haszonnal is járt. Közönségünket a románolvasásra édesgette, az érzésvilágot kétségtelenül mélyítette, a szólás és magaviselet durvaságát finomította,³⁹ s ha mindezt tekintetbe vesszük, igazán alig marad valami, amiért komolyabb szemrehányással illethetnők a túlságosan veszedelmeseknek látott érzelgős románokat.

³⁶ *Museus travestált regéi*, 1834. I. k. VI. l.

³⁷ U. o. i. h.

³⁸ *Dafnis és az Első Hajós*, 1797. bev.

³⁹ U. o. i. h.

III.

A Román úttörése és a regény bevonulása.

A magyar nyelvű románirodalom hét évtizede — mint a fentiekből és a következőkből látható — gazdag és változatos gyűjteménye az egymásra torlódó irányoknak, a francia, német, angol területekről beömlő áramlatoknak, s részleteiben tükörképe annak a különböző oldalakról átszövődött léleknek, amely mindezeket a hatásokat átvette s általuk magát európaivá fejlesztette, tág szemléletűvé alakította. Talán egyetlen olyan rezdülése sincs a korabeli szellemnek, melyet a műfajon keresztül a magyar olvasó fel nem fogott volna s róla legalább tudomást nem szerzett volna.

A vázolt irányokon kívül jól ismerte a magyar közönség a heroikus románt is két klasszikus termékéből: a *Kassandrát*, La Calprenède híres munkáját, még a mult század elején is «szent borzalommal» olvasták s mellette Homeros hőseit kicsinyeknek tartották, *Argenis* magyar tolmácsolásával pedig többen is megpróbálkoztak, mert tetszett a kornak, hogy a terjedelmes szerelmi história a fejedelmeket politikai éleslátásra, a népet pedig az uralkodók iránti tiszteletre intette. Mindkét románt ott találjuk valamennyi művelt nép könyvtárában s megvan a mienkben is. Megemlíthetünk még egy pár hasonló művet az egykorú magyar olvasó színvonalának és európai dicséretes tájékozottságának bizonyítására. A novella picaresca legtökéletesebb hajtása,

a spanyol Aleman *Guzmanja* — egy nagy szédelgő változatos kalandokkal tarkított érdekesítő története — ebben az időben telepedett le nálunk (*Az emberi életnek játékhelye*, 1822), s ha szabad vele dicsekednünk, azt is megmondhatjuk, hogy rajtunk kívül nem jutott tovább más kisebb népek irodalmába. Az angol Bunyan János óriási hatású vallásos románja (*Keresztyén Utazás*, 1777) a *Divina Commedia*hoz hasonló cselekményével s gazdag érzelmi világával, már a XVIII. század hetvenes éveiben megragadta s azóta még ma is lekötve tartja a magyar lelket, akárcsak hazájában az angol közönséget. Nem igazságos tehát lenézni és azzal vádolni románirodalmunkat, hogy csupa jelentéktelen vásári fércművek raktára. Hogy a magasabb igényeket is ki tudta elégíteni, utalhatunk akár a Lesage ma is élvezettel olvasható szatirikus társadalomrajzára (*Sánta Ördög*, 1803), akár Wielandnak arra a legtökéletesebb elbeszélő művére (*Abderiták*, 1834), amely a szűklátókörű nyárszolgáris élet rajzának elévülhetetlen remeke marad mindéig. Voltaire európai híré gúnyos elbeszélése is (*Zadig*, 1747) ott szerepel románjaink között (*Cserei*, 1808), igaz, hogy a nagy francia szatirikus szelleme nélkül, szinte a felismerhetetlenségig eltorzítva, s ha ez jellemző is az ízlésre és a korszellemre, mit sem von le érdeklődésünk sokoldalúságából. Ez más irányban észrevette és átültette Florian pásztor-románját (*Galatea*, 1825), amely Cervantes hatásával Gessner eredeti színeit egyesítette, és Sterne nagyjelentőségű útirajzát (*Érdekeny utazások*, 1815), mely a tárgyi világba először kapcsolta be az ember érzelmi életét. Nem olvasta ugyan közönségünk, mert kéziratban megrekedt a Mme Staël *Corinnája* (1823), az első modern lélektani regény, de mint adat is számottevő bizonyossága annak, hogy a

magyar nyelvű román a műfaj európai termésének legjavát felölelte.

Kétségtelen tehát a lelki tartalmasodás, de egyúttal jellemző az a józan, tárgyilagos magatartás is, melyet irodalmunk és a magyar közszellem a szélsőségek és a kilengések iránt tanúsított. Olyan zűrzavar uralkodott ebben az időben a tulajdonképpeni céljától még messze botorkáló románban, amely mindenütt csak keresgélt és kísérletezett, hogy helyesen csakugyan mást nem lehetett tenni, mint szemlélődni a fejlődés jelenségein, tájékozódni a különféle típusokról s várni az alkalmas pillanatot, amikor saját értékeinkkel teljesen magyarrá idomíthatjuk. Ez a harmincas években következett be, amikor az új társadalmi, történeti és lélektani szemlélet éppen a regényben találta meg a maga kifejezési formáját és sok kísérletezés után végre rájött arra, hogy a műfaj korlátlan terjedelme nem gyerekes mesterkedésekre és éretlen szószátyárkodásra, hanem a valóság és a lélek ábrázolására való.

A magyar regény tehát nem megkésve jött, hanem a fejlődés előzetes feltételei során éppen a maga idejében született meg. Közben az írók és az olvasók alaposan megismerték mesterségbeli titkait, kicsiszolták nyelvét, begyakorolták olvasását, irodalmi rangot szereztek neki s igényeket ébresztettek iránta, egyszóval felkészültek arra, hogy régóta várt megjelenését őszinte megértéssel és lelkes örömmel fogadják.

Az önálló életre kelt magyar regény bevonulása irodalmunkba ünnepélyes és hódoló külsőségek között történt. Emlékezetes mozzanat életében, amikor 1836 tavaszán báró Jósika Miklós a *Zólyomi* kéziratával Erdélyből Pestre érkezett. Még szűkebb hazájában hozzáfogott másik regényéhez, az *Abafi*hoz. Szerette volna

ezt Pesten befejezni s egyiket vagy a másikat mindjárt nyomtatás alá is bocsátani. Amikor néhány hónap múlva elkészült *Abafival*, egy ideig zavarban volt, hogy melyik munkájával lépjen a nyilvánosság elé, s azon is gondolkozott, vajjon regényét egyáltalában neve alatt jelentesse-e meg. Az első, de biztos fellépés sajátos izgalomával barátaihoz fordult tanácsért. *Zólyom*it Bajzának mutatta meg, *Abafit* pedig Szemere Pálnak olvasta föl. Jó embereinek ítélete döntötte el, hogy először a sikerültebbnek tartott *Abafit* adta nyomdába, s abba is belenyugodott, hogy neve a címlapra kerüljön. Heckenast Gusztáv kiadásában, Fűskuti Landerer János betűtí-
vel, az ősz elejére meg is jelent *Abafi*, mégpedig «Jósika Miklós' Regényei» jelzésű mellékcímlappal, ami arra mutat, hogy *Abafi* írója a föllépésekor regényeinek már egész sorozatát melengette jövőendő tervei között.

1836-ban még alig vették észre *Abafit*. Egyedül a Tudományos Gyűjtemény VII. füzeté (113—120. l.) szentelt neki terjedelmesebb ismertetést Szalay László tollából. Szontágh Gusztáv híres bírálata, amely lelkesedéssel s elragadtatással emelt kalapot előtte, csak a következő év áprilisában jelent meg a Figyelmező 16. számában. Az elmúlt száz esztendő alatt nagyobb ujjongással és őszintébb bámulattal aligha üdvözöltek magyar regényt, mint az *Abafit*. A kortársak megérezték, — a fogadtatás meleg és közvetlen hangjából tisztán felismerhető, — hogy Jósika kiválót, sőt rendkívülit alkotott s új csapást vágott a prózai elbeszélés terén, amely a verses műfajoknak szinte kizárólagos uralma mellett eddig érvényesülni alig tudott. Nekik nem irodalomtörténeti emlék volt, mint nekünk, hanem eleven valóság az a sok, visszatetszést keltő, silány, érzelmes és nem ritkán hajmeresztő könyv, amelyet jobb hiányá-

ban regényként kellett olvasniok és éldelniök. Érthető, ha az *Abafi* lázba hozta őket s olyan kijelentésekre ragadtatták magukat, hogy a maga körében a legjobb, mióta a magyar nyelv zeng, s illő, hogy kétségtelen jelekkel mutassák meg, mely nagyra helyezik szerzőjét a szellem országában.

Kétségtelen, hogy száz esztendő leforgása alatt sok nagysikerű, az *Abafinál* jóval művészebb kiképzésű és maradandóbb értékű magyar regény látott napvilágot, de az is bizonyos, hogy történeti súlyban talán egyetlenegy sem mérhető vele össze. Páratlan jelentősége nem önmagából, hanem a külső körülményekből fejthető ki s csak a megelőző hét évtized úttörő küzdelmein keresztül látható meg. Az előzmények nélkül, amelyeket itt feltárni igyekeztünk, szinte érthetetlen a megjelenésével beálló nagy fordulat a magyar regény történetében.

Az 1836. év tehát nemcsak kezdete a magyar regény egy évszázados, sikerekben gazdag pályájának, amely folyton emelkedve európai szintre húzódik, hanem együttal záróköve is azoknak a kezdetleges kísérletezéseknek és bizonytalan tapogatódzásoknak, amelyek a műfajt nálunk meghonosították s közönségünket vele megbarátkoztatták. Unalomig elnyűtt sívár körükből *Abafi* olyan magasra emelkedett, hogy igazán csak hódolattal és rajongó elismeréssel lehetett hozzá feltekinteni. A történeti hitelesség érdekében azonban ki kellett mutatnunk, hogy *Abafi* csak értékben, s nem egyszersmind időben és sorrendben az első magyar nyelvű regény. Előtte 70—80 esztendőn keresztül szintén jelentek meg olyan-amilyen szórakoztató olvasmányok — csakhogy ezek nevükben és lényegükben is még nem regények, hanem románok voltak — s körülöttük lassanként egy

folyton erősödő és gyarapodó réteg csoportosult, amely olvasta is ezeket a mulattatásra szánt könyveket. Nyom nélkül tehát nem tűntek el, valami szerep nekik is jutott, bizonyos hatások csak maradtak utánuk. Törték és símitották az utat, s elvéreztek abban a küzdelemben, hogy *Abafi* diadalmasan vonulhasson be irodalmunkba.

IV.

A magyar regény előzményei.

Román-Bibliográfia.

Alább a XVIII. század 30-as éveitől a XIX. század 40-es éveig a megjelenés időrendjében bemutatjuk a mulattató széppróza mindazon termékeit, melyek a román fogalma alá, így a magyar regény úttörőinek sorába tartoznak. Ez a fogalom egyrészt bizonytalanabb, másrészt jóval szélesebb volt a mai regénynél, nem szabad tehát megütközni, hogy olyan könyvek is felsorolásra kerülnek, amelyek mai nézőpontból nem illenek az elbeszélő nem keretébe. Lehető teljességre törekedve, azokat is felvettük, amelyek más természetű tartalmukat romános formába foglalták, s nem mellőzhettük a «kis románokat», az apróbb «elő-beszéléseket» sem, amelyek annak idején szintén újdonságszámba mentek s a novella kialakulását készítették elő. A kezdeti időszakban, amikor a letelepedés küzdelme folyt, minden emléket értékesnek és jellemzőnek tekintettünk, ezért a kéziratos maradványokat is beillesztettük a sorrendbe, sőt azokra az adatokra is figyelemmel voltunk, amelyek tervekről, elkészült vagy félbemaradt munkákról tudósítanak.

Ez a viszonylagos teljesség szükséges a román terjedelmének, fokozatos előretörésének s különféle irányai érvényesülésének szemléltetésére. Milyenségének megmutatására, ahol csak módunkban volt, utalunk a forrásul szolgáló eredetire s az esetleges nevezetesebb

irodalmi vonatkozásokra, amelyek néha érdekes kapcsolatokra vetnek fényt. Azonkívül elmondjuk vagy felsoroljuk valamennyi románnak a tartalmát, legalább is jelezzük tárgyát, hogy még egyszer elolvasásuk fárasztó munkájától másokat megkíméljünk s a további kutatásnak útbaigazításokat nyujtsunk.

A románok címeit pontos másolatban közöljük. Bár ezek a címek terjengősek és sok fölösleges szóval bővelkednek, leírásuk mégsem látszik hiábavalónak, mert közülök sok a régi magyar könyvek ritkaságával vetekszik s legtöbb a bibliográfiai leírásra eddig még nem szerzett érdemet.

Végül még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a román uralma irodalmunkban 1772-vel kezdődik és 1836-al záródik, vagyis a *Kartigámtól* az *Abafiüg* tart. Pontosan mégsem lehet e határévek közé szorítani, mert szörványos jelentkezése korábban észlelhető s a záró éven túl is van még utánrezgése. Ezért innen is és túl is néhány terméket be kellett iktatnunk felsorolásunkba.

1730.

1. *Két Kronika*. Az első Stilfrid Cseh Országi Királyról. A' másik: Brunczvik Stilfrid fiarol, csehek királyáról. Nyomtatott Posonyban, Spajzer Ferentz költségével, 1730. 48. l. További kiadásai: Sopron, 1750. 1770. Buda, 1761. 1831. 1853. 1856. Vác, 1798. Szarvas, 1854. Debrecen, 1859. Nagyvárad, 1861.

Eredetije. Dvě kroniky, o knížatech českých, první o Štylfridovi, druhá o Brunczvíkovi. Olmütz 1565. (legrégibb ismert kiadása).

A rövidebb első krónika hőse, Stilfrid cseh fejedelem, a vitézség vágyától nyugtalanítva elhatározza, hogy

hazájának dicsőséget szerez: címerpajzsának üstjét arany mezőben szárnyaló fekete sassal cseréli ki. Egyetlen szolga kíséretében útnak indul s a nápolyi király udvarába jut. Éppen az angol király hadüzenete foglalkoztatja Nápolyt. Stilfrid az angol királynak mind a tizenkét vitézét, köztük egy Nadorespan nevű magyart is, egyenként legyőzi s ezzel Nápolynak a győzelmet megszerzi. Háromévi távollét után visszatér hazájába, vitézségének emlékéül címerpajzsán a szárnyaló fekete sassal. Halála után Bruncvik, a fia, veszi át az uralmat. Róla szól a második krónika. Apja példáját követve, ő is világgá indul, hogy dicsőséget s a fekete sas helyébe címerpajzsára oroszlánt szerezzen. Változatos kalandokon megy át (Akastyán-hegy, Karbunkulus-hegy stb.). Egyszer segítségére siet egy sárkánnyal viaskodó oroszlánnak s ettől a pillanattól kezdve a hálás állat minden lépését hűségesen követi. Segítségével legyőzi az eléje tornyosuló akadályokat s megszerzi az egyetlen szavára minden ellenségét földre terítő csodálatos kardot. Hét esztendő múlva visszatér hazájába az oroszlán képével címerpajzsán. Még 45 esztendeig uralkodott; halálát a hűséges oroszlán nem tudta túlélni.

E monda német eredetű. A XIII. században egy alemán költő szedte először versebe. (Vö. Goedeke, *Archiv des hist. Ver. f. Niedersachsen*, 1849. 170—285. l.) Michael Wyssenherre az Oroszlán Henrik braunschweigi hercegről 1474 előtt írt 98 versszakos költeményében beszéli el a Bruncvik-mondát (Vö. W. Seehaussen: *Michael Wyssenherres Gedicht*, 1913. Germ. Abhandlungen, H. 43.). Ezenkívül germán területen még egy németalföldi forrásból származó dán és svéd népének őrzi a monda emlékét. Igen feltűnő, hogy a monda a

szláv területre is átvándorolt s a cseheknél valóságos nemzeti jelleget öltött. (Vö. J. Feifalik, *Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. der. Wiss. Phil.-Hist. Cla. Wien*, 1858. 83—97. l., 1860. 322—331. l. Bleyer Jakab, *EPhK.* 1916. 666. l.). A magyar népkönyv nemcsak a főbb eseményekben, hanem a részletekben is teljesen egyezik a cseh népkönyvvvel. Belőle szivárgott népünk közé az Akastyán-hegy fogalma. (Vö. Katona Lajos : *Irod. Tanulmányai*, 1912. I. 330—344. l.). Valaha nálunk is a legnépszerűbb olvasmányok közé tartozott. Különösen Mikszáth képzeletét foglalkoztatta sokat, (Vö. György Lajos, *IK.* 1932. 19—20. l.) s már Dugonics óta (*Tárházi*, 1770. *EPhK.* 1882. 745. l.) jellemző adatként emlegeti szépirodalmunk (pl. Vas Gereben *ÖM.* XI. 58. l. Jókai *ÖM.* 44. k. 47. l.). Népmeséink közt is megtaláljuk (Nyr. 1877. 421—423. l.).

1740.

2. *Az emberek erkölceinek és az Isten igazságának Tükörei* az az : Némely ritka, és válogatott Történetek a' mellyekben az embereknek mind jó, mind gonosz tselekedeteik, és azoknak jutalmazásában Istennek Igazsága, nyilván és világosan elő adatnak. A' mellyeket Egynéhány Autorokból öszve szedvén, három Részre osztott, és külömb féle üdvösséges Tanuságokkal meg-világositott a' Jesus Társaságából való P. Taxonyi János. Nyomtatott Győrben, Streibig János Gergely Könyv-Nyomt. által 1740. Eszt. 552. l. II. könyv. u. o. 1743. 521. l. 2-ik kiad. Kassa 1759. 3-ik kiad. Pozsony és Pest é. n. (1805).

Forrásai. Major : *Magnum speculum exemplorum*, 1603 ; Pexenfelder : *Concionator historicus*, 1699 ; Stengelius : *Opus de iuliciis divinis*, 1651. (V. ö. Jablonkay Gábor : *Taxonyi János S. J. XVIII. századbeli magyar író élete és erkölcsstanító példatára*. 1910. 151. s kl.)

Taxonyi János jezsuita tanár és hitszónok (1679—1746) e két kötetes munkája, amely 360 hosszabb-rövidebb elbeszélést tartalmaz, irodalmunknak egyik legnevezetesebb erkölcsi példatára. A katolikus erkölces tan szempontjaihoz igazodó történetei a korábbi századok szellemében gyökereznek és számos nevezetes vándortárgy emlékét őrzik. (Vö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 39. 271. l.)

1745.

3. *Mulatságos napok*. 1745. Beszély-cyclus. Írta Mikes Kelemen. Az eredeti kéziratból, életrajzi bevezetéssel kiadta Abafi Lajos. Budapest, 1879. VIII, 341. l. Nemzeti Könyvtár, 2. k.

Eredetije. Les Journées amusantes, dedie' es au roi. Par Madame de Gomez. Paris, 1723. (V. ö. Szilágyi István: *Mikes Kelemen novellái*, Figyelő V. 1878. 161—175. l.)

Hat «főrenden lévő személy», három kisasszony és három ifjú úr, mindnyájan «ritka szépségű és jó erkölcsű személyek», a «Szamos mellett levő szép városban», a városhoz közel fekvő jószágra vonulnak, hogy egy kellemes hetet töltsenek együtt. Azzal szórakoznak, hogy mindennap ebéd után egybegyülekeznek, a szőlőlugasokban «elegyesen kerekben leülnek» s zálogosdít játszanak. A zálogot mindig egy szép históriával kell kiváltani. Így kerekedik ki a könyv tartalmát tevé hat terjedelmes elbeszélés: 1. *Az Eleonora de Valesco históriája* (14—62. l.). Az angolok fogságába esett szép Eleonora tengeri és szárazföldi hányattatása, kalóztámadásokkal súlyosbítva. 2. *A Rakima históriája* (63—109. l.) Amurates török császár és a fogságába esett arab leány, a szép Rakima, szerelme. 3. *A ponthói*

fejedelem-asszonynak históriája (110—149. l.). A pal-mériai szultán fogságába esett ponthói szép fejedelem-asszonyt férje kiszabadítja. 4. *A Dona Elvir de Zuáré históriája* (150—241. l.). Két szerető szív sok megpróbáltatást kiálló szerelme. 5. *Az angliai királynak, Etlrednek históriája* (242—305. l. Vö. *Etlred*, 1814.). 6. *A Cleodon históriája* (306—340. l.). Két testvér önfeláldozó szeretete, hajótöréssel, lakatlan szigettel és bámulatos véletlenekkel.

1755.

4. *Telemakus Bujdosásának Története*i. Mellyeket francia nyelven irt Fenelóni Saligniák Ferencz kameraki érsek. Magyarra fordított Hallerkői üdvözült méltóságos gróff úr Haller László Tekéntetes Nemes Máramaros Vármegyének Fő-Ispánnya. Most pedig Magyar Hazánk Fő, közép, és alacsony Rendeinek örömére, kedves és bölcs multságára, dicséretes költségével ki-nyomtatott Méltóságos, és Fő Tisztelendő Gróff úr Szalai Barkóczi Ferencz Egri Püspök ö Excellenciája által. Kassán MDCC. LV. Esztendőben. Javított 2-ik kiadását u. o. Traxler Ferenc jezsuita rendezte sajtó alá. A későbbi 1770. és 1775. kiadás ennek a lenyomata.

*Eredeti*je. Suite du quatrième livre de l'Odyssée d'Homère, ou les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse. A Paris, M. DC. XCIX. (V. ö. H. Schütz, Archiv f. Litgesch. 1870. 428—451. l. A Fénelon-kritika áttekintése.)

Telemach és Mentor sokhányattatás és hajótörés után Kalypso istenasszony szigetére vetődik. Telemach elbeszéli neki a Pilosba, Lacedemonba, Sziáciába és Egyiptomba tett utazásait se tartományok királyainak bölcs kormányzását. Kalypso álmélkodva hallgatja Telemach kalandjait s arra törekszik, hogy maga iránt szerelemre gerjessze. Telemach azonban Eucharis nimfába lesz

szerelmes s e miatt Kalypso a szigetről elkergeti őket. Ekkor Itaka felé veszik útjukat, de Venus kérésére Neptunus a salentinusok földjére veti hajójukat. Itt Idomeneus király uralkodik. Telemach segít neki ellenségeit legyőzni s ezalatt Mentor Idomeneus király országának földművelését, kereskedését, alkotmányát és igazságszolgáltatását teljesen átalakítja, a pompát, mértéktelenséget megszünteti s az embereket tisztességes munkára szoktatja, egyszóval mintaállammá alakítja át. Telemach közben lemegy az alvilágba s megsejleli a gonosz királyok gyötrelmeit, majd Elizium mezején ősatyjától bölcs tanácsokat kap, hogy az igazságszerető fejedelem miképpen uralkodjék. A háborúk befejezése és a reformtervek végrehajtása után elhagyják Idomeneus országát. Itaka szigetére érve, Minerva istenasszony, aki eddig Mentor képében rejtőzött, még egyszer bölcs tanácsokkal látja el Telemachot és szemei elől eltűnik.

Fénelon munkája, mely az Odysseia, Platon Respublikája és R. Montgathe heroikus románja (*Les deux Déesses*, 1625) alapján készült, állambölcséletével lett népszerű az abszolutizmus korában, amikor jól esett az embereknek olvasniuk, hogy az uralkodókat is korlátozzák a természeti törvények. Később pedagógiai és erkölcsi tartalma, majd stílművészete kötötte le a figyelmet, így bámulatos nagy érdeklődést keltett és óriási sikert aratott az egész világon. (Vö. Eckhardt, A.: *Télémaque en Hongrie*. *Revue des Études hongroises et finno-ougriennes*, IV.) Nálunk is nagy visszhangot keltett. II. Rákóczi Ferenc olvasmányai közé tartozott, Faludi, Mikes és e kor minden írója lelkesedett érte. Kis János említi tanulókorából, hogy nem volt addig nyugtuk, míg ezt a könyvet végig nem olvasták (*Emléke-*

zései, 1890. 63. 1.). Haller László főispán (1717—1751) fordítása mindenkinek nagyon tetszett, Bessenyei szerint «a magyar szíveket gyönyörűségre s csodálkozásra hozó» volt, pedig a Fénelon «gyönyörű egyszerűsége cifrává s bugyogó beszéddé változott» nála, «er putzte Fenelons leichten Styl mit bäurischen Blumen auf» — amint később Kazinczy helyesen írja róla (*Lev. XVI. 497. l. XIX. 486. l.*). Még egy teljes fordítása jelent meg nyomtatásban, a Zoltán József kolozsvári orvosé 1783-ban, de többen megpróbálkoztak vele, így Bessenyei György 1779-ben, Névtelen 1780-ban, Névtelen 1808-ban és Kazinczy Ferenc 1819-ben. Tudunk továbbá arról, hogy Ráday Gedeon is foglalkozott vele (Orpheus) s Kubinyi Sándor szintén lefordította, mert kiadása érdekében Papp Ágoston eperjesi könyvkiadóval levelezett (Szinnyei: *MI. VII. 394. h.*). Említés történik továbbá Nagy János barsi ref. esperes kéziratban maradt Télémaque-járól. (Vö. Szinnyei: *MI. IX. 634. h.*) Ezenkívül magyarországi népszerűségét bizonyítja Hriágyel Márton 3124 versszakból álló verses feldolgozása 1756-ból (vö. Kozma Antal: *Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása*. Pécs, 1932.) és Gindl József Ágoston *Telemak és Kalypsó* című érzékeny énekes színjátéka, amely 1795-ben nyomtatásban is megjelent (vö. Alszeghy Zsolt, *EPHK. 1911. 781. l.*).

1759.

5. *N: Enyedi siró Heráklitus, és — Hól mosolygó 's hol kaczagó Demokritus.* 1759—1762. Az Erdélyi Múzeum levéltárában (A. 336) levő másolat Ercsey György kezírása 1845-ből. (Néhány anekdotát közölt belőle az IK. 1901. 250. l. és Tóth Béla: *Magyar anekdotakincs*, 1906.)

Ez az érdekes eredeti gyűjtemény közel félezer anek-

dotát tartalmaz erdélyi városokról, erdélyi urakról, tanárokról, lelkipásztorokról és deákokról. Megtörtént vagy megtörténhetett bizalmas dolgokat, kényesebb természetű pletykás eseteket és humoros históriákat mond el róluk. Az egykorú erdélyi magyar élet forrásértékű művelődéstörténeti képét adja. Írója Hermányi Dienes József nagyenyedi ref. pap (1699—1763) volt. (Vö. Kelemen Lajos: *Hermányi Dienes József emlékiratai*. Kolozsvár, 1925. IV—XII. l. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 43. l.)

1760.

6. *Szent Hilárius* vagy szívet vidámitó, elmét ékesítő, kegyességre serkentő, rövid kérdésekbe és feleletekbe foglalt dolgok, melyek mind az hasznos idő töltésre 's mind az épületes tanuságra egybe-szedegettétvén kibocsáttattak B. P. (Bod Péter) által. (Szeben). Ny. 1760. eszt. 164. l. Még 3 kiadása jelent meg: H. n. 1768. Nagyenyed 1768, Komárom 1789. (Kis János: *Elmés nyájasságok*, 1806. c. gyűjteménye 172—242. lapjain bő szemelvényeket közölt belőle.)

Közvetlen forrása az ebersbachi predikátor Joh. Heidfeld: *Sphinx theologico-philosophica*, 1600 c. műve volt, amelynek 1621-ben már 8-ik kiadása jelent meg. (V. ö. Csűry Bálint, Erdélyi Ir. Szemle 1928. 99—116. l.)

Ez a könyv katekizáló formában tanító és erkölcsi tartalmú anyagot közöl. Teljesebb formája (1768. kiad.) 684 kérdést tartalmaz, a rövidebb (1760. kiad.) 508-at, s az utánuk következő feleletek hamisítatlan népies szellemű közmondásokban, példabeszédekben, érdekes történetekben vagy kacagtató anekdotákban csattanak el. Ez a forma a XVI. század szellemi áramlatához tartozó vallásos rejtvénykönyv típusának leszármazottja és profánná lett változata. Hosszú időn keresztül

kedvelt olvasmánya volt népünknek. (Vö. Haraszti Gyula : Figyelő IV. 1878. 23. l. Jakab Elek : Figyelő, X. 1881. 171. l. Szigetvári Iván, IK. 1912. 395. l. György Lajos : *A magyar anekdota története*, 1934. 40. l.)

1762.

7. *Landelinus Ifjiúnak szörnyű esete azaz ártatlanság veszedelminek nyilvánosságos példája..* Magyarra fordítottatott, és ki-nyomtatattatott Kolosvaratt az Akadémiai Bötükkal, 1762. 12-r. 178. l. (Megelőzte ezt egy 1730/31-től való nagyváradi jezsuita iskoladráma : Landelin ifju, ki szülői engedékenysége folytán gonosz utra tért és családjának gyalázatjára vált. V. ö. Náményi Lajos, EPhK. 1897. 797. l.)

Landelinus francia főnemes ifjú istenfélően nevelkedik, de a rossz társaság annyira lezüllesztí, hogy útszéli haramia lesz belőle. Egy haramia-társának halála, valamint az Úr angyalának megjelenése észretéríti s megjavul. E sovány cselekmény csak kerete annak a 12 fejezetbe foglalt intésnek, hogy mi mindent kell kerülnie az ifjúnak ártatlansága megőrzése érdekében.

1768.

8. *Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek Hadi Munkái.* Irta deákból Gerő György Jesus Társaságébéli Szerzetes Pap. Kassán A' Jesus Társasága Akadémiai Kollegiumának betőivel, 1768. Esztendőben. 2 rész. 483. 479. l.

Eredetije. Guilielmi de Waha Melreusii e Societate Iesu Labores Herculis Christiani Godofredi Bullionii. Insulis Flandrorum, Typis Nicolai de Rache. M. DC. LXXIII. p. 502.

Az I. kötet nyolc könyve Bouilloni Godefred «napnyugati», a II. kötet 10 könyve a «napkeleti munkáit», azaz hadakozásait foglalja magában. Ott ifjúkori vitéz

tetteit olvassuk, majd felkészülődését a szentföldi háborúra, itt a keresztes hadak előrenyomulását, a görögországi és antiochiai harcokat, Jeruzsálem elfoglalását s az egyiptomi háborúkat szemléljük. A jeruzsálemi királyság megalapításával záródik a hosszú és fárasztó história, amelybe beleszövődnek Matild tusciai örgrófnőnek a pápák érdekében folytatott küzdelmei. E két főszereplőn kívül találkozunk az első keresztes hadjárat valamennyi hőisével s bőven esik szó a hadjárat minden nevezetes mozzanatáról (részletes tartalmát adja Turóczi-Trostler József, IK. 1935. 22—23. l.).

B. Gottfried a XVI. század vége óta a jezsuita iskoladrámának népszerű hőse, a török ellen irányuló célzattal (vö. Joh. Müller: *Das Jesuitendrama*, 1930. I. 29. II. 108. l.). Guillaume de Waha németalföldi jezsuita (1615—1690) *Keresztény Herkulesét* is ez az irányzat sugallta. Népszerűségét a maga idejében a törökön vett diadalmak még csak fokozták. A keresztény magyar főrendeknek ajánlott fordítás akkor jelent meg, amikor célzata alkalmosságát már elvesztette. «A' Deák Író a külömbféle dolgokat öszve keverve hét könyvekben, én elválasztva tizen nyoltzban irtam, az Olvasónak bőveb' értelmére is, pihenésére is.»

1772.

9. *A' Svétziai Grófné G**né Asszony Élete.* Iratott német nyelven Christian Fürchte-Gott Gellert által. Mostan pedig magyar nyelvre fordított. Kolo'svárátt, Ref. Coll. betűivel, 1772. 282. l.

Eredetije. Leben der schwädischen Gräfin von G***. 2 Thle. Leipzig, 1747—1748. Újabb kiadásai: 1750. 1763. 1769. 1770. 1783. 1788. (Megjelent 1766-ban franciául, 1776-ban angolul.)

Gellert grófnője, miként Richardson Pamelája, maga beszéli el élettörténetét. Szülei halála után nagybátyja erényes és vallásos nevelésben részesítette. («Vormittags soll das Mädchen als ein Mann, nachmittags als eine Frau erzogen werden»). Tizenhatéves korában nőül ment egy fiatal svéd ezredeshez. Boldogságát még az sem zavarja meg, hogy megismeri férjének legénykori kedvesét, Karolinát, akinek szerelmük emlékeül egy fia és egy lánya van. Néhány év múlva fölkeresik az udvart. A gróf érdemrendet kap, a grófnőnek pedig a herceg szerelmi ajánlatot tesz. Az erényes magatartás miatt a grófi pár kegyvesztetten távozik az udvarból. A legközelebbi háborúban a herceg a gróft lehetetlen feladattal bízta meg. A csatát elveszti s a halálos ítélettől csak az menti meg, hogy sebeibe belepusztul. Halála előtt még van annyi ereje, hogy feleségét haladéktalan menekülésre szólítsa föl. A gróf barátja, R., javaslatára Amszterdamba veszi útját. Útközben Karolina a grófnőre bízta fiát s elbeszéli, hogy leánya hollétéről semmit sem tud. A fiú, Carlsohn, zászlós lesz, s megházasodik. Felesége, Marianne, származását homály fedi, csak annyi ismeretes róla, hogy hatéves korában egy ismeretlen férfi zárdába helyezte. Közben a grófnő is férjhez megy R.-hez s boldogan él vele. Egyszer csak azt a rémes felfedezést teszik, hogy Marianne a Carlsohn testvére. A fiú kétségbeesése leírhatatlan. Hadba hívják s nemsokára az a hír érkezik, hogy elesett. Barátja, Dormund, rövidesen feleségül veszi Mariannet, egy év múlva azonban halálos ágyán megvallja, hogy Carlsohnt megmérgezte, csak hogy Marianne az övé lehessen. A le-sujtott asszonyt a bánat megöli, Karolina pedig a vallásban keres vigasztalást. Idők múltával a holtnak hitt gróf haza toppan. Csak most tudják meg, hogy sebeiből

fölgyógyult és Szibériába száműzetett, ahonnan egy svéd szolgálatban álló angol katonatiszt segítségével szabadult meg. Amikor a grófnő ötéves kis leánya eléje szalad, rögtön tisztában van a helyzettel s belenyugszik a változhatatlanba. Nemsokára meghal. Egy alkalommal a herceg találkozik a grófnővel s bűnbánólag bocsánatát és kezét kéri. A grófnő R.-re mutat ezekkel a szavakkal: Íme a férjem! R. szintén meghal. Hogy az özvegy grófnő most csakugyan boldogítja-e a herceget, arról a román nem tesz említést.

Ez az első német családi román. A XVIII. század polgári életéről és gondolkozásáról ad hű képet s egyzersmind a kor vallásos világnézetét, a teljes odaadást s az isteni gondviselésben való megnyugvást vetíti elénk. A ma valószínűtlennek tetsző cselekményét az egykorú olvasó össze tudta egyeztetni a maga felfogásával és érzéseivel. Angol mintaképeit is fölülmuló művészi értéke ebben van a regénynek, ezért tudták Európaszerte gyönyörűséggel olvasni (Vö. H. Doering: *Christian Fürchtegott Gellerts Leben*. Greiz, 1833. Erich Schmidt: *Richardson, Rousseau u. Goethe*. Jena, 1875. E. Kretschmer: *Gellert als Romanschriftsteller*. Diss. Breslau 1902. F. Brüggemann: *Gellert Schwedische Gräfin*. Aachen, 1925). Kolozsvári első fordítását, mely az első magyarul megjelent valóságos román, Tordai Sámuel ref. lelkész készítette. Értelmetlen, nyers kivonata az eredetinek. Annaira nem vettek tudomást róla, hogy Bessenyei 1778-ban nem ismerte s ugyanabban az évben Szlavniczai Sándor István még egyszer lefordította.

10. *Buda Várának Viszsa-Vételekor A' Keresztények Fogságába Esett Egy Kartigam névű Török Kis-Azszonynak Ritka, és emlékezetes Történeti*, Mellyeket

némelly különös feljegyzésekből Magyar nyelvbe foglalta Bodó-Baári és Nagy-Lutséi Mészáros Ignázt. Posonyban, Landerer Mihály' betűivel, 1772. 415. l. — Még öt kiadása jelent meg: Kolozsvár 1778, Kassa 1780, Pozsony 1795, Buda 1817, Bp. 1880. O. K. 93. sz. «A másod rendbéli Posoni vagy-is Kassai nyomtatás az előbbenieket sokkal fellyül haladja, mivel azt az Író mint-egygy ujontan munkába vette, sok helyekenn jobbitgatta, tsinosította, tóldozgatta, 's az énekeknek nótáival is bővítette» (Magyar Hirmondó, 1781. 228. l.) Már 1790-ben Semian Mihály tótra fordította (Petrik, IV. 65. l.) és Barac János a mult század elején románra (Bogdan Duica: *Ioan Barac*. Bucuresti, 1933.) Ponyva-feldolgozás is készült belőle: *Beglerbeg török vezér Kartigám leányának élete a budai vár bevétele után*. Pest, 1873. Bucsánszky A.

Forrása: Der Unvergleichlich Schönen Türkin Wunder-same Lebens- und Liebes-Geschichte. Zur angenehmen Durchlesung aufgezeichnet Von Menander. Zu finden in der Franckfurter und Leipziger Messe. An. 1723. — Kazinczy Ferenc már 1791-ben tudta, hogy a Kartigám németből fordított román s az ő nyomán írta Toldy Ferenc 1867-ben (*Magyar költ. tört.* 2. kiad. 445. l.), hogy nem eredeti, hanem «németből tétetett által» (v. ö. Harsányi István, It. 1914. 106. l. Forrását Heinrich Gusztáv derítette ki id. O. K. bevezetésében). — Menander (D. C. Walther, v. ö. Weller: Index Pseudonymorum, 211. l.) románja sem eredeti, hanem átdolgozása Meletaon (Joh. L. Rost) következő románjának: Die Türkische Helena, Der curieusen und galanten Welt in einer Liebes-Geschicht zu betrachten abgebildet von Meletaon. Gedruckt im Jahr Christi 1710. Rost büszke volt ennek a románnak sikerére. Benne a galáns színek sokkal élénkebben csillognak, mint a Menanderében. Lehet, hogy mind a két német román a Heinrich Gusztávtól sejtett francia eredetivel függ össze.

Ibrahim basa gyermekei, Kartigám és Akmet, atyjukkal együtt Magyarországra jönnek. Buda elfoglalásakor Akmet szerencsésen megszökik, de Kartigám a brandenburgi vezér, Andró gróf, fogságába jut. Ez

magával viszi Párizsba, ahol a szép leány keresztény hitre tér, Krisztina nevet vesz föl és Katénó grófné szolgálatába áll. Egy alkalommal a versaillesi parkban találkozik XIV. Lajossal. Szépsége olyan föltűnést kelt, hogy a király grófi rangra emeli. Így előkelő társaságokba jut s az imádók körülrajongják. Ezek közül Tuszánói Sándor herceg nyeri meg a szívét. Boldogságuk rövid ideig tart, mert gróf Venczini Krisztinát elrabolja és Szicília felé viszi. Útközben hajótörést szenvednek, Venczini meghal, Krisztinát pedig a hullámok egy magános szigetre vetik. Azután algiri kalózok kezébe, majd egy török basához kerül, s amikor ezt is megúnja, hajóra ül s összetalálkozik a keresésére indult Tuszánói Sándor herceggel. Még kiállanak egypár kalandot, rablótámadást és orgyilkossági kísérletet, de minden veszélyen szerencsésen átesnek és fényes lakodalmat csapnak. A végén aztán kiderül, hogy Kartigám nem Ibrahim basa gyermeke, hanem egy magyar nemes leánya.

A *Kartigám* a heroikus román jellemző példája irodalmunkban. Tetemesen fejlesztette a magyar prózai stílust (Beöthy: *Széppróza*, I. 251. l.) s a magyar közönség rajta kezdte gyakorolni a románolvasást. Ányos Pál verset írt a «Kartigám nevezetes írójához» (1780. Vö. RMK. 23. sz. 72. l.):

«Te pedig, barátom, ki Buda hegyéről,
 Olly szépen Kartigám irtál esetéről,
 Méltán dicsekedhetsz tollad erejéről,
 Mert borostyánt kaptál nemzedet szívéből.

Már szép leányzóink esmérik nevedet,
 Pásitos székeken olvassák könyvedet;
 S festvén énekjekkel, érzékeny szivedet,
 Áldgyák, ki téged szült, arany kertedet!»

Kazinczy a *Pályám Emlékezetében* (243. l.) így jellemzi egykorú hatását: «Megjelene a Kartigám, az egész világ azt olvasta s philosophiát tanuló ifjaink ebben lelék örömeiket. Nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon». Bacsányi rajongott érte, de Kazinczy lenézte «a fész és pőf cifrától dagadt, faldosva-faldosott nyomorult munkát» (*Kazinczy Lev.* XV. 183. l.). Petőfi a múlt század negyvenes éveiben a falusi értelmiségről ezt a képet (*Kedves vendégek*) örökítette meg:

«Könyvtára van szobája ablakán.

A könyvtár dísze Szigvárt, Kartigám».

1773.

11. *Bélizárius*, Melly a' Frantzia nyelv mívelésére rendeltetett Társaság egyik Tagja Marmontel Uram által azon Nyelven ki-adatott. Mostan pedig Magyarra fordította Z. P. (Zalányi Péter). Kolo'svárott, Ref. coll. bet. 1773. 273. l. (Vö. V. Dániel István fordítását, 1776.)

Eredetije. Belisaire. Par M. Marmontel, De l'Académie Française. A Paris, 1767.

Justiniánus római császár harminc évig hadakozott s fővezére, Belizárius, mindig és mindenütt diadalmaszkodott az ellenségen. Dicsősége irigységet kelt: azt a vádat koholják ellene, hogy királyságra tör s összeesküvést sző a császár ellen. Justiniánus hitelt ad az alattomos vádaskodásoknak: Belizáriust börtönbe veti, majd megvakíttatja, hogy a bosszúra örökre ártalmatlanná tegye. A szerencsétlen hadvezérnek zúgolódás nélkül viselt sorsa annyira megindítja a trónörökös Tiberius szívét, hogy ráveszi Justiniánust Belizárius felkeresé-

sére. A látogatást nap-nap után megismétlik s tisztelettel hallgatják az öreg böles tanításait az államkormányzásról, a monarchia hasznáról, az uralkodó kötelességeiről, a törvényekről, a hadseregről, adózásról, vallásról és az állam életébe vágó más kérdésekről. Justiniánus e böles tanácsokat birodalma javára fordítja. Belizárius megbocsát a császárnak s leányát, Eudoxiát, feleségül adja Tiberiushoz.

A megvakított hadvezér esete egyike a világirodalom legtöbbször földolgozott tárgyainak. Különösen a drámairodalomban volt rendkívül népszerű. A spanyoloknál, olaszoknál és németeknél a XIX. század közepéig tartotta magát a színpadon, de gyakran szerepelt az iskoladramák műsorában is (vö. Joh. Müller: *Das Jesutiendrama*, 1930. II. 100. l.). Epikus feldolgozásaira Marmontel világhírű politikai románja volt legnagyobb hatással. Befolyása alatt keletkeztek d'Ozicourt (1769) és de Moissy (1769) sokszor előadott szomorújátékai. Számbavehetetlenek azok a hosszabb-rövidebb elbeszélések, melyeket az apophthegma-gyűjtemények, krónikák, anekdotás könyvek és fejedelmi tükrök mondanak el Justiniánus császár tragikus sorsú hadvezérének (505—565) történetéről. (Vö. N. Lebermann: *Belisar in der Lit. d. rom. u. german. Nationen*. Diss. Heidelberg 1899. Stiefel, Studien z. vergl. Lit.-Gesch. 1901. 136. l.)

Irodalmunkban a XVII. század eleje óta számos nyoma van a tárgy ismeretének. (Vö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 96. l.) Marmontel románjának egy időben készült két fordítása, sem a Zalányi Péter felvinci ref. lelkészé, sem a Bárány Vargyasi Dániel István császári tiszté (1776), nem emelkedik fel az eredeti szépségeihez s nem közelíti meg a XVIII. század kiválóbb prózaíróinak magaslatát. (Vö. Bayer

Alice : *Marmontel Magyarországon*, 28—29. l.). A regény magyarországi népszerűsége mellett szól még a Horváth Mihály budai egyetemi tanárnak 1771-ből való latin fordítása. Marmontel magyar fordításaira az a jellemző, hogy egy toldalékkal bővebbek a francia eredetnél. Marmontel ugyanis a dogmatikus kereszténységgel szemben a természetvallást hirdette követésre érdemesnek. Egy lipcsei tudós megcáfolta Marmontel álláspontját s ez az értekezés az 1769-i bécsi kiadás függelékébe belekerült. A magyar fordítók közölték ezeket a cáfoló jegyzeteket s azokra külön is felhívták olvasóik figyelmét.

12. *Poliarkus, Meleander és Argenis története*. 1773. (Kézirat.)

Eredetije. Joannis Barclai : *Argenis*, Parisiis, 1621.

Pozsonyban lappangó kézirat, mely a Barclay heroikus románjának első teljes magyar fordítását tartalmazta (Vö. Jedlicska Pál : *Kiskárpáti emlékek*. Bp. 1882. 214. l. Timár Kálmán, It. 1929. 246. l.). Több kísérlet után az *Argenis* csak 1792-ben lát nyomtatásban magyarul napvilágot.

1774.

13. *A' böltsességnek és jó erköltsnek könyve*, a' kegyes ifjuságnak a' tisztelendő öregségtől nyertt ajándéka. Posonyban, Landerer Mihály' költségével, és betüivel, 1774. 274. l.

Eredetije. Das Buch der Weisheit und der Tugend, oder die Verfassung des Menschlichen Lebens. Strassburg, 1752. (Von Joh. M. Gottl. Besecke. V. ö. Anonym Lexikon, I. 8267. sz.)

Dodsley híres angol munkájának németből közvetített származéka. (L. *Oeconomia Vitae Humanae*, 1777. 25. sz.)

14. *Kassándra*, melyet frantziából fordított Bárotzi Sándor Magyar Nemes Testörző. Bétsben, Ny. Trattner Tamás, 1774. Hét rész, összesen 1643 l. Második kiadása Pesten, Trattner Mátyásnál, 1793—94, hét kötetben. Harmadik kiadása: Báróczy Minden Munkáji, 1—7 köt. Kiadta Kazinczy Ferenc. Pest, 1813—14.

Eredetije. La Calprenède: Cassandre. Paris, 1642—1645. Tíz kötet, összesen 5483 l. (V. ö. Dunlop-Liebrecht: *Geschichte der Prosadichtungen*, 1851. 377. l. Koerting: *Geschichte des französischen Romans im XVII. Jh.* 1891. 247. l. Seillière: *Le romancier du grand Condé Gautier de Coste sieur de La Calprenède*. Paris, 1921.)

La Calprenède (1609—1663) e híres heroikus románjának hőse Darius perzsa király leánya, akit tulajdonképpen nem Kassándrának, hanem Statirának hívnak. Kénytelen azonban álnév alá rejtőzni, mert Darius legyőzésekor Nagy Sándor fogságába kerül s a hódító jogán felesége lesz a győzőnek. E miatt kedvese, Orontates scytha királyfi, nagy szenvedéseket áll ki, de mielőtt bosszút vehetne vetélytársán, Nagy Sándor meghal. Most az Orontatesbe szerelmes Roxana csel-szövényeiibe sodródik bele Statira, de kedvese segítségével a bonyodalmas helyzet tisztázódik: Statira szerelmével végül is boldogíthatja hűséges Orontatesét. E főcselekménnyel párhuzamosan még két másik szerelem szövődik: Lysimachus macedóniai herceg Nagy Sándor unokatestvérébe, Parisatisba, szerelmes, a perzsa Artaxerxes, Statira fivére, pedig a scytha Berenicéért lángol. A babilonai ütközetrel zárul és szerencsésen végződik az elbeszélés: az erény jutalmat nyer s az intrikus Roxana megbűnhődik.

Fordítását Báróczy nemes magyar nemzetének, mint a hős scythák leszármazottjának, ajánlotta. «En ezen könyvet nem szóról szóra, vagy sorról sorra fordított-

tam: — írja az előszavában — nem, hanem tíz, tizenkét, sőt némelly helyt huszonnégylevelet is elolvastam belőle, melyet osztán megfontolván magamban, két három levélben foglaltam rövidségnek okáért értelmét: melly csak abból is nyilván megtetszik, hogy a francziában tíz kötete vagyon, mellynek mindenik kötete mint egy harmincz árkusból áll, magam pedig a magyarban csak hét kötetre szorítottam, a holott is egy kötet mint egy tizenöt árkust foglal magában, kivéven a harmadik kötetet, melly valamivel nagyobb». Fordítása nem minden tekintetben tökéletes, de igenis minden tekintetben tökéletesebb az addigi és az akkori magyar prózánál (Horváth János, Bp. Szemle 1901. 107. k. 110. l.). Legalább ötven évvel jár Bessenyei előtt (Radó Antal: *A magyar műfordítás tört.* 25. l.). Így teremti meg Báróczy a modern magyar elbeszélő prózát (Beöthy Zsolt, Bp. Szemle 1886. 47. k. 161. l.). Egykorú kedveltségére és hatására jellemző Guzmics Izidor vallomása: «Kasszandra olvasásában a' 11. esztendő's gyermek egészen elveszté magát... Mikor csak ellophatám magamat bátyám oldala mellől, a' szálasba osontam, és szent borzadással léptem a' titkok, 's csudák ligetébe... Kasszandra tőlem annyszor olvasva, és a' phantázia játéka annyszor üzve volt, a' hányszor visszafordultak az őszi szünnapok deákoskodásom alatt... A' gyermeki érzés még is azt vallatja velem, hogy Kasszandrának Románban párja nincs, és Homér hősei ezé mellett kicsinyek.» (Vö. *Kazinczy Lev.* XVIII. 213—214. l.)

15. *Várta Mulatság* avagy Sarmant királynak, és Florina kis-aszszonynak tündéres és ritka Történeti, egyszer'smind a' jámbor életnek, és tiszta szeretetnek az irigység által való nyomorgattatásának és az után mindenkinek érdeme szerint való megjutalmazásának rövid Le-Abrazolása,

mellyet az Ujságokban gyönyörködőknek kedvéért németből magyarra fordított Kónyi János Márs zászlója alatt Vitézkedőknek egyik hű Tagja. Posonyban, Nyomt. Landerer Mihály bet. 1774. Újabb kiadásai: Posony 1809. Buda 1831. 1859. Debrecen 1860.

Eredetije. D' Aulnoy: L'Oiseau bleu. Le Cabinet des Fées. 1785. II. 62—121. l. Kónyi a német fordítást használta: Das Cabinet der Feen (übers. von Fr. Imm. Bierling). Nürnberg, 1762. III. 74—140. l.: Der blaue Vogel. Ein Märchen. Még közelebb áll Kónyi szövegéhez a Monsieur de Vallon: Neu-eröffnete Lust- und Lehrreiche Schau-Bühne. Frankf. u. Leipzig, 1739. 68—125. l.: Der in einen Vogel verwandelte König Charmann, und die gefangene Prinzessin Florina.

A királyné üldözi mostohaleányát, Florinát, s azt akarja, hogy Sarmant herceg, a világ legszebb és leggazdagabb királyfija, a Szuszió tündér gondjai alatt nevelkedett saját leányát, Forellát, vegye feleségül. Semmiképpen sem ér célt, mert Sarmant kész inkább a halált elviselni, mint Forellával összeházasodni. Ezért büntetésül a tündér hét évre kék madárrá változtatja a herceget. A kék madár és Florina boldog órákat töltenek, míg a királyné észreveszi s meg nem akadályozza. Sarmant ezt félreértésből Florinának tulajdonítja, s annyira elkeseredik, hogy a tündérnek ígéretet tesz Forella elvételére. Így visszanyeri emberi alakját. A király halálával kitört forradalom a gonosz mostohát elsepri s a nép Florinát kiáltja ki királynénak. Florina Sarmant felkeresésére indul. Egy tündértől ajándékba kapott négy tojás segítségével átkel az elefántcsont hegyen s galambfogaton érkezik Sarmant birodalmába. A várpalota echószobájából értesíti Sarmant(ot) ottlétéről. A minden szemrehányásról megfélemedező szerelmesek boldogan ismernek egymásra. A tündér Forellát disz-

nóvá változtatja, Sarmant és Florina pedig fényes lakodalmat csap.

D'Aulnoy (Marie-Cathérine Jumelle de Berneville) grófnő (1650—1705) Perrault mellett korának leghírnevesebb meseírója (*Contes des Fées, Contes nouveaux*, 1698. 4. köt.). A XIV. Lajos századának finom és előkelő szellemét őrzik meséi, amelyeket részben régi hagyományokból merített, részben élőszóból gyűjtött vagy maga talált ki. Valamennyi meséje között leghíresebb a *L'Oiseau bleu*; ez nem egyéb, mint Marie de France *Yonec* c. elbeszélésének felújítása. A madárrá változott és szerelmének áldozatjává lett királyfi igen elterjedt motívuma olasz, tiroli, portugál, görög, albán, dán, sőt már a XIV. századból egy ír változatban ismeretes (vö. *Botte-Polivka*, IV. 269. l.). A hírneves mesét Kónyi nálunk is népszerűvé tette, bár természetesen letörölte róla a francia eredeti báját és finomságát (vö. Beöthy Zsolt: *Széppróza*, II. 114—118. l. György Lajos: *Kónyi és D'Aulnoy*. Kolozsvár, 1911. 4—6. l.).

1775.

16. *Ábel' Kain által lett halála.* Gessner írásából magyarra fordított (!) Kónyi János Hadi Szolga. Pesten, Royer Ferentz' betőivel, 1775.

Eredetije. S. Gessners Schriften. Bd. I: Der Tod Abels. Zürich, 1758.

Kónyi János, az első Gessner-fordítónk, ebben a munkában csak Ábelnek, a bibliai hősnek, szépen kiszínezett történetét látta meg, de nem volt elég érzéke ahhoz, hogy észrevegye tulajdonképpen szépségeit: természeti festéseit s a beszédek érzelgősségét. (Vö. Fürst Aladár, IK. 1900. 172. l.)

17. *Diszes erköltsekre Tanító Beszédek* melyeket nagyobb rész szerint Marmontel Írásból Öszve-szedegettétvén Magyarra fordított Kónyi János, Magyar-hazának Hadi szolgálja. Pesten, Vaingand J. M. és Koepe J. G. könyvel kereskedő Uraknál találtattnak, 1775. 189. l.

Eredetije. Marmontel: Contes moraux német fordítása: Moralische Erzählungen von Herrn Marmontel. Aus dem Französischen übersetzt (von Fr. V. Molter). Carlsruhe, 1762—1770.

Tartalma: 1. *Laurettéről*, 7—88. l. (Laurette). 2. *Az Alpesi avagy Az Havasoki Juhásznéről*, 89—152. l. (Die Hirtin Der Alpen). 3. *Lausus és Lidie*, 153—189. l. (Lausus und Lydie). E három elbeszélést ugyanabban az évben Báróczi is lefordította és kiadta (l. *Erkölcsei Mesék*, 1775). «Am-bátor az eredeti-írástól hely-közben, majd a' verseknek, majd pedig a' leveleknek többítésekkel toldozván el-kanyarodtam-is — mondja Kónyi a maga fordító eljárásáról — de mindazonáltal a' dolognak értelmét lehetőképpen rakontzázván megtartottam» (3. l.).

18. *Erkölcsei Levelek*, melyeket Németből fordított Báróczi Sándor Magyar Nemes Testőrző. Bétsben, Nemes Tratnern Tamás udvari Nyomtató és Könyvárosnál, MDCCLXXV. Újabb kiadásai: Pest, 1786. Minden Munkáji. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. Pest, 1814. VIII. k. (L. Verseghy fordítását, 1786.)

Eredetije. Moralische Briefe zur Bildung des Herzens. Leipzig, 1759. (Szerzője: J. J. Dusch.)

E népszerű könyv, melyet a maga idejében az európai nagy nyelveken mindenütt olvastak, különböző lelki állapotoknak terjengős, szónokiasan szentimentális rajza levélformában (vö. Beöthy Zsolt: *Széppróza*, II. 58—60. l.). Először állítólag Baranyi László volt gár-

dista fordította le 1779-ben (Sándor István: *Magyar Könyvesház*, 1803. 248. l.). Báróczi fordítása, amely Barcsaynak van ajánlva, csak 12 levelet tartalmaz. A többit is lefordította, de kézírata elveszett.

19. *Erkölcsei Mesék*, melyeket frantziából fordított Báróczi Sándor Magyar Nemes Testőrző, Pesten, Trattner Ján. Tam. betüivel és költségeivel 1814. 214 l. Báróczynak Minden Munkáji. Újra kiadta Kazinczy Ferencz, VIII. k. (Első kiadása: Bécs 1775. 2-ik: Pest 1785.)

Eredetije. Contes moraux, Par M. Marmontel, de l'Academie Française. A Paris Chez J. Merlin Libraire, Rue de la Harpe. MDCCLXV. 3 vol.

Tartalma: 1. *Alcibiadesz vagy is A' Magam*. 17—50. l. (Alcibiade, ou le Moi). Ez volt Marmontel első megjelent elbeszélése (Mercure de France, 1755). Az olvasók Voltaire-t vagy Montesquieu-t sejtették a névtelen szerző mögött. Ugyanazt a tárgyat dolgozta fel benne, amelyet előtte Marivaux a «L'Epreuve» c. egyfelvonásosában és Crébillon az «Ah quel Conte!» c. regényében megírt: van-e önzetlen és önfeláldozó szerelem? Marmontel válasza tagadó. 2. *A' két szerentsétlenek*. 50—68. l. (Les deux Infortunées). Zárdába vonult két szerencsétlen nő megindító története, mely az előszó szerint «un exemple des dangers auxquels un jeune homme, d'un naturel doux & facile, est exposé dans le monde». Ezt Báróczi 1803-ban még egyszer lefordította. (Közli Kazinczy a *Pályám emlékezetében*. Nema. Könyvtár 215. l.) 3. *Laususz és Lydia*. 69—83 l. (Lausus et Lydie). A hűséges és önfeláldozó barátság rajza. Antik milieu-jével emlékeztet a Schiller balladájától népszerűsített Damon és Pythias történetére. Marmontel a neveket Vergiliustól kölcsö-

nőzte, de a cselekvény saját leleménye. 4. *A' próbára vetett barátság* (83—136. l. L'Amitié a l'épreuve). A barátság és a szerelem közti végzetes küzdelem szerencsés kimenetellel. Hősnője, Coraly, egyike Marmontel legmegindítóbb nőalakjainak. E történet eredete Voltaire *Zadigjára* vezethető vissza. 5. *Leonórka*. 136—182. l. (Laurette). Tárgya egy falusi szépség elcsábítása, akit azonban a történet végén csábítója, gr. Luzy, feleségül vesz. Ez az elbeszélés a kor romlottságának erőteljes rajza. Egyes motívumai Saint-Lambert «Saisons» és Voltaire «Candide» c. regényeire emlékeztetnek. 6. *A' havasi juhászné*. 182—214. l. (La Bergère des Alpes). Ez az elbeszélés a kedvese halálát túlélő hűséges szerelem megindító képe. Csakhogy a kép hatását Marmontel — a szerencsés megoldás szempontjából engedményt téve olvasói ízlésének — egy utolsó ecsetvonással elrontotta. Így rokonságot mutat az «efezusi özvegy» elterjedt motívumával — annak frivolsága nélkül. Már Grimm nem tudta megérteni, hogy a drámaírók miért kedvelték annyira Marmontelnek ezt az elbeszélését. Vernet J.-t is egy kevésbbé sikerült festményre ihlette. Hősnőjét Marmontel a szép «Lolotte»-ről, Lord Albemarle angol követ kedveséről (Mlle. Gaucher), mintázta.

Báróczin kívül még Kónyi János és Kazinczy fordított Marmontel elbeszéléseiből, amelyek az újkor legnagyobb világirodalmi sikerei közé tartoznak. A *Contes moraux* a XIX. század végéig 87 kiadást ért, a *Nouveaux contes moraux* (1801) pedig 17-et. Lefordították németre (1762), angolra (1763), olaszra (1765 előtt), lengyelre (1767), hollandra (1768), dánra (1773), spanyolra (1787), oroszra (1800 előtt), új-görögre (1797), portugálra (1803), románra (1829), szerbre (1886).

A különféle nyelveken megjelent kiadásai megközelítik a 100-at. (Vö. M. Freund: *Die moralischen Erzählungen Marmontels*. Halle, 1905.)

Báróczi fordításáról Marmontel is tudomást szerzett. Amikor fordításának egy példányát megküldötte a nagy hírű francia írónak, ez válaszában örömét fejezte ki, hogy elbeszéléseit anyanyelvükön a «krimiai dámák» is olvashatják. Zalányi Péter is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Marmontel elbeszéléseit lefordítja. *Belizárja* ajánló soraiban írja 1772-ben: «... ilyen tudós frantzia Írónak más apróbb históriátskái közzül is egynéhányat rövid időn Magyarul ki-adni el nem mulatjuk». K. Boér Sándor a *Laurette* meséjét 5 felvonásos érzékeny játékká dolgozta fel (*Az óbester vagyis a Hivség jutalma*. 1793. Erdélyi Játékos Gyűjtemény), amely 1795. júl. 31-én Pesten színre is került. Marmontel magyar népszerűségéhez tartozik az az adat is, hogy elbeszéléseinek egyik francia kiadása Magyarországon jelent meg: *Oeuvres choisies*. 6 tomes. 1—3: *Contes moraux*. 4—6: *Nouveaux contes moraux*. Pest, 1828. Chez C. A. Hartleben (vö. H. v. Wlislocki, Zeitschr. f. vergl. Lit.-Gesch. 1894. 89—91. l. Bayer Alice: *Marmontel hatása Magyarországon*. Bp. 1916. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 432—433. l.).

1776.

20. *A böcsületes embernek kézi könyve* avagy minde-
nütt és mindenkoron szükséges régulák mellyeket német-
ből magyarra fordította Saur Józéfa leányzó. Nyomt.
Kolo'sváratt, Kollmann Josef Ferentznél és Szebenbe
Gottlieb Poschnál. 1776. 40. l.

Dodsley angol munkájának német fordításával függ
össze (L. *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* 1774. és
Oeconomia Vitae Humanas 1777.).

21. *Az amerikai Podotz és Kazimir' keresztyén vallásra-való Megtérése.* Németből Magyarra fordítottatott Kazinczi Kazinczy Ferencz által. Kassán, Landerer Mihály' betüivel, 1776. 16 lev. és 47. l. Német eredetijével együtt kiadta Weber Arthur Bp. 1914. RMK. 34. sz.

Eredetije. Der Amerikaner. Wien gedruckt bey Leopold Kalivoda auf dem Dominikanerplatze 1774.

Podotz és Kazimir két amerikai napimádó. Konstantinápolyba kerülnek, s itt a törökök Mohamed vallására akarják őket téríteni. A muftik minden fáradozása hiábavalónak bizonyul, nem tudják meggyőzni a pogányokat a török vallás igazságáról. Mivel állhatatosan kitartanak a napimádás mellett, börtönbe jutnak s kegyetlen kínzásokat szenvednek. A megsebesült két amerikai nagynehezen megmenekül a fogságból és egy keresztyén hittérítő ápolása alá kerül. A krisztusi szeretet magasztossága olyan hatással van rájuk, hogy kétkedés nélkül fölveszik a keresztyén vallást. Ez a befejezés a katolikus Bécs hatására vall (vö. Zolnai Béla, EPhK. 1915. 218. l.).

Irányzatos román az erőszakos térítés, a babona és a tudatlanság ellen. Észrevehetőleg Voltaire hatása érzik rajta. A névtelenül megjelent német eredetit Bessenyei György írta. Az irodalomtörténet azt gyanítja, hogy nem eredeti munkája, hanem franciából készült átdolgozás. A magyar szöveg Kazinczynak még pataki tanuló korából való első munkája. «Egy társamnál megpillantám a Bessenyei György Americanusait, német nyelven, s lefordítám azt. Bemutatám anyámnak, s ez megengedi, hogy dolgozásomat tekintessem meg a superintendens Szilágyi fiával.» Szilágyi Márton a fordítást átnézte, megigazította s azzal biztatta, hogy

vékonyágát magasztaló versekkel vastagítsa meg. (*Pályám emlékezete*, 33. l.)

22. *Belisarius*, mely a' Frantzia nyelv mivelésére rendeltetett Académiának egyik tagja Marmontel uram által ugyan azon nyelven ki-adatott, az után pedig magyarra fordittatott, Báro Vargyasi Leg-Ifjabb Dániel István által. Kolo'sváratt, Nyom. Ref. Coll. Bet. 1776. 365 l.

Marmontel híres politikai románjának második magyar fordítása, amely körülbelül egyidőben készült a Zalányi Péterével (1773). Egyes adatok szerint Kubinyi Sándor szintén lefordította, de kéziratának hollétéől nincs tudomásunk. (V. ö. Szinnyi: MI. VII. 394. h.)

1777.

23. *Jeles Gondolatok rövid Történetekkel*, melyek Az régibb Philosophusoknak valamint az mostani Böltsőknek — is könyveiből öszve szedettek. Nemes Szívnek képzésére az Iffiuságban. Nyomtatt. Kolosvárt Kollmann Jós. Ferentznél, 1777. 120. l.

Eredetije. Matthias von Schönberg bajor fejedelmi tanácsos (1734—1792) sok kiadásban elterjedt könyve: *Lehrreiche Gedanken mit kleinen Begebenheiten zur Bildung eines edlen Herzens in der Jugend*. München, 1771.

Nagyrészt ókori példákat tartalmazó apophtegma-gyűjtemény. Minden egyes erkölcsi szabályt tanulságos történet világít meg.

24. *Keresztyén Utazás a bődög Örökké-Valoságra*, Mellyben, A' meg-térő, és Istent kereső Lelkeknek minden állapottya külömb-külömb-féle szép példákban és ábrázatokban le-festetik. Első könyv. Mellyben egy Keresztyen Ferjfunak útazása adatik elő, Irattatott Ángliai Nyelven, Bunian János által. Mostan pedig annak Német Nyelvre való fordításából, Magyarra fordittatott. Kolo'sváratt, Nyomt: a' Réf. Coll. Betüivel, 1777-ben. 274 l. Második

könyv, Melly a' Keresztyen Férjfiu Feleségének és Gyermekeinek is utozásokat, adja elő, Irattatott AngliaiNyelven Bunián János által. Mostan pedig anak Német Nyelvre való fordításából, Magyarra fordittatott. Kolo'sváratt, Nyomt. A' Ref. Coll. Betüivel, 1778-dik. Eszten. 316. l. — Második kiadása : Kolo'sváratt, A' Református Kollegium Betüivel, Kaprontzai Ádám által, 1782. Eszt. I. 247. l. II. 257 l.

Eredetije. The Pilgrim's Progress from this World, to That which is to Come. The Life and Death of John Bunyan. The first part. London, 1678. The second part. London 1684. (1706-ban versben is megjelent. Valamennyi művelt nyelvre és számos keleti nyelvre lefordították. Kiadásait és fordításait felsorolja Th. Graesse: *Trésor*, 1859. I. 572—573. l. Irodalmát közli Ward-Waller: *The Cambridge History of English Literatur*., 1911. VII. 172—177. 421—430. l.)

Romlás városából Keresztény a Sion hegyére tart, oldalán az Evangélistával, aki a keskeny, szoros kaput mutatja célul. Alighogy elindul, a Csüggedés mocsara állja útját s csak nagynehezen tud keresztülvergődni rajta. Útja a küzdelmeknek végtelen sorozata. Zord erdőben Akadály hatalmába jut, oroszlánok leselkednek rá, Vérengző, Kalapács meg Erénygyilkos óriások állják útját. A Megaláztatás völgyében lakó ellenség Keresztényt majdnem megfosztja életétől. Végigmegy a Halál Árnyékának a Völgyén, amely nappal is sötét s törökkel, vermekkel és csapdákkal van tele. Amikor mindezeket átküzdi magát, föltűnik a kereszt s lehull válláról az a szörnyű teher, amelynek súlya kínzóbb volt valamennyi kiállott veszedelemnél. Most újabb nehézségek gördülnek eléje. Útját állja Világbölc; Felületes és Képmutató pedig állandóan leselkednek rá; Mellékuti, Fecsegő és Hízélgő folyton csapdákat állítanak eléje. Útitársul szegődik hozzá Hívó, ki a

Hiúság Vásárában hitének martírja lesz, majd később Reménytelen, ki a kitartást állandóan ébren tartja benne. Így a Kétségbeesés óriásával is kiállja a küzdelmet s eljut a folyóvízhez, amelyen hiába keresi az átvezető hídát. Ez a folyóvíz válaszfal közte és a mennyei város között, amelynek kapui végre megnyílnak előtte és megdicsőülve vonul be az Úrnak az örömébe. Keresztényt leküzdhetetlen vágy hajtotta erre az útra. Elindulásakor hiába kérlete feleségét és gyermekeit, hogy tartsanak vele. Évek múlva híre érkezett Keresztény boldogságának. Ekkor felesége a gyermekeivel és a hozzájuk csatlakozó Könyörülettel neki-vág a zarándokútnak, mely a jelenvaló világból az eljövendőbe vezet. Az útközben melléjük szegődő Bátor-szívű keresztülsegíti őket az akadályokon és nehézségeken. Megteszik ugyanazt az utat, amelyet Keresztény bejárt, s bevonulnak a kapun, mely a megdicsőülésbe vezet.

Bunyan János (1628—1688) szegény üstfoldozó volt, rajongó természetű ember, aki eszméiért 12 évi börtönt szenvedett. (Vö. Maculay, O. K. 1388—89. sz.) Fogságában írta meg a *Divina Commediával* rokon vallásos elbeszélését. Óriási hatást ért el hazájában és az egész világon. Kedvelt könyve volt Defoenak, s bár harmadfél-száz év van mögötte, ma sem csappant meg olvasóközönsége. Az angol és skót puritánok Kempis elé helyezik. Kolozsvári első magyar fordítása Losonezi Bánffy Zsuzsanna özv. Bethlen Ádámné és gr. Nemes Zsuzsanna gr. Teleki Imréné költségén látott napvilágot. Az első kötetet Szigeti Sámuel, a karcagi ref. eklézsia «érdemes lelki tanítója», fordította le még 1759-ben az 1734-i német fordítás szerint s munkáját kinyomtatás végett Kolozsvárra küldötte. Tordai Sámuel (1731—

1801), a kendilónai ref. eklézsia «méltatlan L. Tani-tója», úgy látta jónak, hogy az elsővel együtt a második rész is kiadassék, ezért az 1720-i német fordításból elkészítette a második kötetet. A pár év múlva megjelent második kiadás az ajánlólevél híján változatlan le-nyomata az elsőnek.

25. *Oeconomia Vitae Humanae*. Az az az emberi életet igazgató Bölts Regulák, melyek egy régi Brámina vagy Indiai Filozofus által irattak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kézírásából elsőben Chinai, azután Anglus, Német, Frantzia és más nyelvekre, most pedig ujjabban ez utolsóból Magyarra fordítottak Sófalvi József által. A' munka eleibe tétetett egy Chinába sok ideig lakott Ánglus Nemes Embernek, Grof*** Ur Ö Nagyságához küldött Levele, mellyben ezen kéz írás fel-találásának módja elő-adatik. H. n. (Kolozsvár). Nyomt. A' Ref. Coll. Betüivel 1777-dik Eszten. XXXII. 111. l. (V. ö. Magyar Hírmondó, 1780. 398. l.).

Eredetije. The Oeconomy of Human Life. Translated from an Indian Manuscript written by an Ancient Bramin. To which is prefixed, An Account of the Manner in which the said Manuscript was discover'd. In a Letter from an English Gentleman, now residing in China, to the Earl of . . . London, 1751. — Francia: L'Economie de la Vie Humaine. Traduite sur un Manuscript Indien, composé par un Ancien Bramine. A La Haye, 1751. (Par S. de la Douespe.)

Nem meséket tartalmaz, csak az emberi élet leg-nevezetesebb vonatkozásaira kinyilatkoztatásszerű böles tanításokat nyújt. Mégis azért tartozik ide, mert külföldön és nálunk is hosszú ideig az a vélemény járta, hogy a *Pancsatantrán*nak egy eddig ismeretlen változatát képviseli (vö. Bognár Teofil, EPhK. 1891. 1009. l., Dézsi Lajos, RMK. 38. sz. 43. l.). Ma már kiderült,

hogy a címben jelzett indiai eredet nem valódi, hanem a XVIII. században divatos jámbor hamisítás a régiség dolgai iránt hajlamos olvasók érdeklődésének izgatására. A maga idejében nagy port vert föl, szokatlan könyvsikert aratott, minden európai nyelvbe átkerült éppen a miatt, hogy komolyan hitték indiai eredetét. Pedig semmi köze sincs Kelethez. Londonban készült, a nagyműveltségű Robert Dodsley (1703—1764) könyvkereskedő írta (vö. Ralph Straus: *Robert Dodsley*, 1910. 169—183. l.) Ezt az archaikus stílusú erkölcs-tant az angol közönség annyira megkedvelte, hogy kiadásai még ma sem értek véget, azonkívül franciára 12-szer, németre 5-ször fordították le, továbbá latin, olasz, spanyol, portugál és orosz nyelven is elterjedt.

Négy magyar fordítás (*A bölcseségnek könyve* 1774. *A bölcsületes embernek kézikönyve* 1776. *Az indiai bölcs* 1815) tanúsítja népszerűségét. Három ezek közül németből jött át hozzánk, a Sófalvi József kolozsvári tanáré (1745—1794) S. de la Douespe francia szövege alapján készült. (Vö. György Lajos: *Egy állítólagos Pansatantra-származék irodalmunkban*, 1929. Erd. Tud. Füz. 17. sz.).

1778.

26. *Cyrus' Nyugodalma avagy Cyrusnak Története* és *Élete*, az ő XVI. Esztendő-s-korától fogva életének XI-dik esztendejéig. Iratott Frantzia Nyelven, mostan pedig Magyarra fordittatott és képekkel ékesítve kibotsáttatott. Kolo'sváratt, Nyomt. a' Réf Koll. betüivel, 1778. eszt. (Fordítója: Wesselényi Farkas, v. ö. Jakab Elek: *Kolozsvár története*, III. 317. l.)

*Eredeti*je. Le Repos de Cyrus, ou l'Histoire de sa vie depuis sa seizième année jusqu' à sa quarantième. Paris, 1732. (Szerzője Pernetty Jacques, 1696—1777, lyoni kanonok, történetíró.)

Cyrus egy vadászat alkalmával Cassandane arméniai hercegasszonyt rabul ejti, majd feleségül veszi. Ebbe a keretbe vannak beillesztve a jó és bölcös államkormányzás tanai, amelyeket Araspes, Cyrus nevelője, tolmácsol.

27. *G** né nevezetű Svédi Grófnénak rendes Történeti* egy juhászi játékkal egyetemben. Ki-adta német nyelven Gellert R. F. fordította Szlav. S. J. Posonyban és Kassán, Landerer Mihály' költségével, és betüivel, 1778. 350. l.

Gellert híres családi románjának második magyar fordítása, amely hamarosan követte az 1772-ben először megjelent *Svédiai Grófnét*. A fordítók nyilván nem tudtak egymás munkájáról. Szlavniczai Sándor István földbirtokosnak (1750—1815) ez a fordítása még a Tordai Sámuelénél is értelmetlenebb, kúszáltabb és magyartalanabb. (V. ö. Várady Imre: *Gellert hazánkban*, 1917. Német Phil. Dolg. XX.)

1779.

28. *Fénelon : Télémaque*. Bessenyei György 1779-ben A Holmi XXVIII. (255—259. l.) részében lefordította a *Télémaque* II. részének utolsó sorait és a Haller-féle szöveggel párhuzamosan kinyomatta (V. ö. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 431. l.)

1780.

29. *Az egész világon lévő leg-drágább Kintsnek, az az : a' jó Feleségnek, rövid le-írása*. Posonyban, Landerer Mihály' betüivel, 1780. 15 sztl. lev.

Népies gúnyolódás az asszonyok rovasára.

30. *A XIX-dik századbéli Fejér Népről egy Jeles Álom*. Pápan K. F. In-r. 1780. Kézirat a Kisfaludy-Társaság birtokában. 9 teljes 16 lapos iv és 1 lev. V. ö. Császár Elemér, IK. 1918. 212. l. (V. ö. *Az Asszonyi Nem*. 1791.)

Eredetije. Das Frauenzimmer im neunzehnten Jahrhundert. Ein Traumgesicht. Wien, 1780. Wien, Paris u. London, 1781. Frankfurt u. Leipzig, 1782.

Kovács Ferenc mérnök kéziratos románja, mely már az eredeti megjelenésének évében készen volt, a korabeli nők erkölcsi, szellemi és társadalmi életét festi. Az író egy barátjával beszélget, akinek házassági szándéka a leány szüleinek anyagi igényein fennakad. Barátja távozása után még tovább gondolkozik a dologról s mély álomba szenderül. Álmában az 1880. évben egy jómódú úriházban találja magát. A háziúr előzőkenyen végigvezeti a XIX. század társadalmi életén. Amit lát és hall, éles szatírája a korabeli női nemnek s fordított erkölcsi és művelődési képe a XVIII. század társadalmi életének. A román egy naplórészlettel végződik. Ez egy hölgy följegyzése 1880. augusztus 18-án arról a nevezetes eseményről, hogy egy férfi csábító kísértéseinek — hála az erény géniuszának — ellenállott. A csodálkozástól megdöbben író erre álmából fölriad.

A német román szerzője (vö. Deutsches Anonymen-Lexikon, VII. 3830. sz.) az osztrák Johann Rautenstrauch (1746—1801), II. József lelkes híve, a felvilágosodás korának legügyesebb hírlapírója és szerkesztője. Több téren értékes művelődéstörténeti képeket hagyott hátra. Az osztrák író típusa ebben a korban, előfutára a művészibb német költészetnek Ausztriában (vö. E. Schlesinger: *Joh. Rautenstrauch*. Wien, 1897. Camillo v. Susan: *Joh. Faut nstr. uch*. Österreichisch-Ungarische Revue, 1899. 168—174. l.).

31. *Az öreg Becshalmi a' Gyermekkek között.* Pápan K. F.-in-r. 1780. (Kovács Ferenc indzsellér.) 5 és fél egyenként 16 lapos füzet terjedelmű kézirat a Kisfaludy Társaság birtokában. V. ö. Császár Elemér, IK. 1918. 211. l.

Eredetije. Sittenbüchlein für Kinder aus Gesitteten Ständen Von J. H. Campe. Dessau, 1777.

Campenak e munkája Földi Ferenc fordításában 1789-ben nyomtatásban is megjelent s még ebben az időszakban öt újabb kiadás kelt el belőle. Kovács Ferenc kéziratos fordítása figyelmet kelt a nevek megmagyarosításával.

32. *Telemák Bujdosásának első könyvéből mutatvány.* Magyar Hirmondó, 1780. Toldalék. 185. l. (L. Haller László 1755, Bessenyei György 1779.)

«Egy serénykedő ifjú», nem tudván arról, hogy Haller László már magyarra fordította Fénelon *Télémaque*-jét (1755), «dicséretesen eltökellette magában, hogy nemzetünket az egész magyar Telemákkal... valaha egyszer meg-ajándékozandja.» Amikor azonban megtudta, «hogy azon nevezetes költemény immár magyarra fordítva s nyomtató sajtó alatt volna, menten félben hagyta az elkezdett munkáját, mellynek folytatására az ő barátai az után semmiképen reá nem bírhatták» (vö. Magyar Hirmondó, i. h. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 431. l.).

1781.

33. *A ** Fő Hadi-Vezérnének Halálos ágyában Gyermekeihez tett Utolsó Tanításai* Mellyek által a'ra kívánnya őket meg-tanítani, hogy mivel légyenek Vallásokhoz, Királyokhoz, és a Társalkodó-élethez Kötelesek. Németből Magyar Nyelvre forditattak B. Josintzi Sándor által. Kolo'sváratt, Nyomt. A' Réform. Kollegium Betüivel Kaprontzai Ádám által 1781. Eszt. 237 l.

Eredetije. Der Frau Marschallin von*** letzte Reden und Unterichte an ihre Kinder von den Pflichten der Religion, des Vaterlandes und der Gesellschaft. Aus dem Französischen des Herrn Marquis Caraccioli koeniglich pohl-nisch und churfuerstlich saechsichen Obersten übersetzt. Augsburg, verlegt Matthäus Rieger, und Söhne, 1770. (V. ö. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 430. l.)

Br. Josintzi Sándor, Kolozs vármegye volt főbírája (1807), Louis-Antoine Caraccioli francia nyelvű (*Derniers adieux de la maréchale D*** à ses enfants*. Paris, Bailly, 1768.) morális tartalmú munkáját Losonci Bánffi Zsuzsanna, özv. gr. Bethlen Ádámné kívánságára fordította magyarra. Az «erköltsi tudomány» e «bővséges kútfeje» mindazt tartalmazza, ami az ifjú emberekre alapvető és fontos. Romános, élénk formát választott az ifjúságot illető nevelési elveinek kifejtésére. 21 fejezetre azaz estére oszlik a könyv, mert «a' Fő Hadi-Vezérné az Estvét, mint a' legalkalmasabb időt választá az ő Gyermkeivel való együtt beszélgetésre». A szomszéd szobában rejtőző deák minden szavát hűségesen lejegyezte — így maradt fenn az utókorra. «Láthatni itten egy olyan Anyát, a' ki legnagyobb fájdalomi, és a' közelgető haláltól való rettegési között — is, utolsó erejét a' ra fordíttya, hogy miként tanultathassa-meg Gyermkeivel azokat, mellyekkel a' Valláshoz, Hazájokhoz, és a' köz-néphez kötelesek. Ollykor azon két fiaival beszélget, kik hadi szolgálatban valának, ollykor a'val, a' ki a' Papi rendet választotta vala, ollykor pedig az ő Leányával, de ezen intések mindenkora' könyv-hullatásokkal meg-elegyítve, a' so hajtásoktól meg-szaggatva valának».

34. A' *Régi Indusok Böltelkedések*. Az az példákkal jó erköltsökre tanító Könyvetske. Mellyet magányos és koros napjaiban Magyar nyelvre fordított Báji Patay Sámuel. Egerben, Nyomtattat. A' Püspöki Oskola Betőivel, MDCC. LXXXI. 409. l. (Esterházy Károly gr. egri püspöknek ajánlva, 1780. nov. 23-án.)

Eredetiye. Specimen sapientiae indorum veterum id est, liber ethicopoliticus pervetustus, dictus graece Στεφανίτης καὶ Ἰωνηλῆτης. Nunc primum Graece ex MSS. Cod. Holsteiniano prodit, cum versione nova Latina, opera

Sebast. Gottofr. Starkii Berolini sumptibus Joh. Michael Rüdigeri Stanno Ulrici Liebperti. Typ. Elect. 1697. (Ez a latin fordítás a Seth Simon-féle Kr. u. 1080-ból való görög szöveg alapján készült. V. ö. Gálos Rezső, IK. 1906. 172. l.)

A fenti könyv a világirodalom legnevezetesebb és legrégibb mesegyűjteményének, a brahmán szellemű s buddhista elemekkel átszőtt *Pancsatantrának* (vö. Benfey: *Pantschatantra*, 1859. Hertel: *Das Pancatantra*, 1914) fordítása. Benne Bidpai brahmán bölcs meséket mond el az indiai fejedelemnek s elbeszéléseinek tanulságával oktatja, hogy milyennek kell lennie a jó és igazságos uralkodónak. A könyv tehát az uralkodói bölcsesség példatára. Szereplői jobbára állatok, de ezek emberi természet szerint viselkednek.

A *Pancsatantrát* először Rosnyai Dávid, Apafi Mihály erdélyi fejedelem török deákja (1641—1718), szíjaltatta meg magyarul. A *Humájun Námé* nevű török változatából *Horologium Turcicum* címen 1682-ben három fejezetet magyarra ültetett (kiadta Dézsi Lajos, 1926. RMK. 38. sz.). Utána következik a Báji Patay Sámuel földbirtokos fordítása, amely XV században a görög szöveghez igen hű Stark-féle latin eredetinek a mása. Patay a «magyar gyenge ifjúcsáknak számokra» készítette fordítását, hogy «abból méhek módjokra olly illatozó nedvességet szihassanak, melly által az igaz böltsességnek nagyobb mértékére el jussanak.» Ő maga s kora csupán «mulatságos mesézés»-nek tekintette, «mellybenn némelly gonosz erkölcsöknek káros-volta világos példákkal mutattatik» (vö. Magyar Hírmondó, 1782. 190. l.). Patay munkája nyelvi szempontból kifogástalan fordítás. Igaza van az egykorú véleménynek: «Ha a titulussa, és az ajánló s előljáró beszéd nyilván nem mondaná, hogy más nyelvből for-

díttatott, nem hiszem, hogy az Olvasó magától fordításnak lenni esmerné. Olly természet szerént folyó könnyű Magyarsággal vagyon írva» (Magyar Hírmondó, 1782. 189. l.). Rövidesen követte, bár volta-képpen megelőzte egy másik magyar fordítás: *Bidpai és Lokmán*, 1783.

35. *Álom Második Józsefrül*. Németbül magyarra fordítva. Budán, Nyomtatott Landerer Katalin betüivel 1781. 47 l. 2-ik kiadás: Kolo'sváratt, 1782. (Fordítója Kereszturi József, 1739—1794, udvari ágens.)

Eredetije. Joseph II. Ein Traum. Wien, 1780. 2. Aufl. 1781. (Szerzője Joh. Rautenstrauch osztrák író.)

Mária Terézia halála után az állami és társadalmi élet valamennyi tényezője József elé vonul, szerencsét kíván uralkodásához s felhívja figyelmét azokra a komoly tennivalókra, amelyek az uralkodót kötelezik. «Ráth nem hiszem, hogy tudta volna — írja Kazinczy (*Pályám emlékezete*, 52. l.) — Domokos (Lajos bihari követ az 1790. diétán) reá haragszik-e vagy nem, de Domokosnak egy fordításában: «Álom II. Józsefről» megcsipkedé a vétkes magyarságot, s ami a rendes dologban a legrendesebb, igen méltán.»

36. *Kisdedek' Tudománnyal tellyes Tárháza*. Melly Azoknak sziveknek formáltatásokra, értelmeknek megvilágosítatásokra készitetett Frantzia Nyelven Beaumont Mária által. Mostan pedig Magyar nyelvre fordittatott. Kolo'sváratt, Reform. Kollegium betüivel Kaprontzai Ádám által, 1781. I—II. 187. 183. 196. 206. l. (Ford. Derzsi Ö. János és Tordai Sámuel.)

Eredetije. Magasin des Enfants, ou Dialogues entre une sage gouvernante et ses élèves. Londres, 1757. 4 vol. Lyon, 1778. 2 vol.

Marie Leprince de Beaumont (1711—1780) a híres

archeológus Caylus irányához csatlakozott, aki a tündértörténetekkel a gyermekek táplálékát akarta megédesíteni («d'emmieller la viande salubre à l'enfant»), s Rousseaut megelőzve, a tündérmese előtt a gyermekszobát megnyitni. A művészi érdek tehát Beaumontnál teljesen háttérbe szorul a nevelői célzat mellett. Tündérei a gouvernantok, dajkák, sőt a bábaasszonyok szerepét töltik be. Újszerűségével *Magasinje* világoskért aratott, csaknem minden nyelvre lefordították. Kis hallgatóinak ráncbaszedett homlokkal és fenyegető ujjal beszéli el Princ Chéri történetét, aki addig-addig kínozza az állatokat, amíg maga is azzá változott, s csak akkor nyerte vissza emberi mivoltát, amikor egészen megjavult; aztán allegorikusan rajzolja a különbséget a hamis hírnév, melyet háborúban szerez az ember, és a valódi hírnév közt, amely azt illeti meg, aki védi az erényt s harcol a bűn ellen; beszél továbbá egy halászcserjéről, aki a gazdagságtól elvakítva három ostoba kívánságot tesz s tönkremegy; hallunk azután egy kislányról, aki a jó könyvekből olyan szeretetreméltó lesz, hogy nemcsak férjét teszi boldoggá, hanem ostoba testvéreinek is megelégedett sorsot juttat stb.

Derzsi János királyfalvi ref. lelkész a könyv I—II. részét, Tordai Sámuel kolozsvári ref. esperes (1731—1801) a III—IV. részét fordította. Nem franciából, hanem német szövegből dolgoztak (Magyar Hírmondó, 1781. 166. l.). Beaumont többi *Magasinjét* is munkába vették (*Magasin des Adolescents*; *Magasin des jeunes Dames*), de kiadásukra nem került sor. Érdekes egy későbbi, 1848-ban megjelent magyar fordítása (Pest, Emich Gusztávnál), melyben «a' tény» köre Franciaország helyett Magyarhon, magyarítva levén egyszerűsind a francia nevek is.»

37. *Argenis király kis asszony*. Irta Deákul Barklai János. Magyarul Hallerkői Groff Haller Antal a császári királyi és apostoli felségnek Második Leopoldnak az Erdélyi Királyi Főkormányzó Széknél belső tanácsossa. Kézirat a dési állami főgimn. tanári könyvtárában. 755 nagy ívrét lap. 60 éves korában 1781. december 6-án fejezte be. (V. ö. Lukinich Imre, EPhK. 1912. 764. l.)

Barclay heroikus románjának ez már a második teljes átültetése. 1773-ból való az első adat, s 1781-ből tudjuk, hogy Kónyi is foglalkozott vele.

38. *Beaumont Magazinját* éregőlte fordítgatja Magyarra, sok darabját már el-is készítette valamelly Nógrád-vármegyei ifju asszszonyság, Darvas Ilona asszszonynak leánya», — értesít a Magyar Hirmondó, 1781. 164. lapján.

Úgy látszik, hogy az illető további munkájának és kiadásának kedvét szegte a Derzsi János és Tordai Sámuel fordításának megjelenése (1781).

39. *Montier asszony levelei*. «Montier asszszonynak a' maga leányához intézett levelei, mellyeket Bomon Mária a szszony irt francia nyelven, és azoknak Németre lett fordítatásokból (nem tehetvén szert a' Francia eredeti munkára hamar) egygy Uri embernek kívánságára magyarra fordítottak», — írja a Magyar Hirmondó, 1781. 285. lapján. (V. ö. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 429. l.)

Beaumont Máriának e munkája magyarul 1793-ban jelent meg Mészáros Ignác fordításában, aki csakugyan német szöveget használt. Meg nem állapítható azonban, hogy ez a híradás az ő fordítására vonatkozik-e, vagy esetleg Tordai Sámuelre és Derzsi Jánosra kell gondolni, akik ebben az időben készültek el Beaumont *Magazinjával*.

40. *Xenophon : Cziropedia..* Szigeti Sámuel szászvárosi ref. lelkész, a későbbi kolozsvári prédikátor dolgozott a fordításán, állítólag el is készült vele, de kiadására sor nem került. (V. ö. Magyar Hirmondó, 1781. 169. l.)

Xenophon munkáját 1784-ben Szilágyi Márton sárospataki tanár adta ki nyomtatásban.

1782.

41. *A' mindenkor nevelő Democritus*, avagy okos leleményü furtsa Történetek, mellyeket a' bánatjokat felejtepi kívánó jámborok kedvéért szedegetett össze Kónyi János. Budán, Landerer Katalin Betüivel, 1782. 164 l. II. r. u. o. 1784. 192 l. (Az 1815-i Szent-György-napi vásárra hatodszor nyomtatta ki Landerer Anna s az újabb keletű anekdotákból egy III. r. hozzászátolását ígérte, de ez nem jelent meg.)

Kónyi János több helyről szedte össze anekdotáit. Legtöbbet merített a közel 3000 anekdotát tartalmazó Friedrich Nicolai-féle *Vade Mecum für lustige Leute* (Berlin, 1764—1792) c. 10 kötetes gyűjteményből. (V. ö. György Lajos: *Kónyi János Democritusa*, 1932. M. Tud. Akadémia.)

Irodalmunknak az első nyomtatott anekdotagyűjteménye. 394 db. anekdotát tartalmaz, nagyrészt világhíres vándortárgyakat. Hatása a magyar területen egy jó évszázadig tart s rajta keresztül igen sok vidám elem szívódott föl a magyar anekdota humorába (vö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 264. l.).

42. *Pulkeria és Amalia'* két ismerős Leányzónak, minek utánna férjhez mentek volna, egy más között folytatott beszélgetések. Mellyet Fársángi multság helyet, egy némmelly nemzetének kedvezni kívánó, az olvasóknak nem kevés multságokra, sőt hasznokra is Deákból Magyarra fordított, s ugyan maga költségén ki is nyomtattatott. Temesvárbán (1782). 43 l.

Dialógusba foglalt bölcs oktatások asszonyok számára, hogy férjüket miként puhítsák meg, és hogyan szoktassák a tisztességes házaseletre.

43. *Barclay : Argenis*. Kónyi János írja 1782. december 1-én gróf Széchenyi Ferencnek : «Mostanság Barklay Argenist kezdettem el, . . . tsak az a kár, hogy nappal hivatalom miatt sohasem dolgozhatom, hanem éjtszaka». (V. ö. Grün Albert, M. Könyvszemle 1902. 328. l.)

Kónyi kéziratáról más adat nincs, több említés nem történik. Az 1773-as elveszett kézirat után ez már a második bizonyosság, hogy *Argenis* íróinkat erősen foglalkoztatta.

1783.

44. *Barátságos Oktatás*, hogy kellessék egy ifju Asszony Embernek magát a' diszes erköltsőkben méltóképen formálgatni. Irattatott német nyelven Meyer András által. Mellyből magyarra fordította és néhol holmi aprólékos szükséges jegyzésekkel bővítette Szerentsi Nagy István. Nyomtatott Po'sonban és Budán a' Benedickt Mihály és Társai költségével, 1783. 126 l.

Eredetije. Wie soll ein Frauenzimmer sich würdig bilden? Von Andr. Meyer. Leipzig, 1772. Hatodik kiadása : 1818.

110 paragrafusban a fiatal leányok és asszonyok erkölcsi-lelki életére, magaviseletére és magatartására vonatkozó oktatásokat tartalmaz. Érdekes a 65—70. paragrafusa, amely az olvasmányokra ad tanácsokat. Itt a magyar fordító bő jegyzetekben ismerteti az akkori magyar nyelvű román- és drámai irodalom termékeit és tesz ajánlatokat, hogy miket olvassanak a nők. Azért számlálta fel bővebben, hogyha az olvasók közt lennének olyanok, «kik a' magok mulatságokra magyar könyvekből álló könyv-tárházatskát (Bibliothékácskát) akarnának gyűjteni», ismerjék a könyvek címeit és megszerzésük helyét.

45. *Bidpai és Lokman' indiai históriái és költött beszédei*, mellyek, Török Auctorból, Ali Tchelebi-Ben Salehből, Gal-land Uram által Frantzia nyelvre, most pedig Magyar

nyelvre fordítottattak. Kolo'sváratt, Nyomt. A' Reform. Kollégium betüivel, Kaprontzai Ádám által, 1783-dik Eszt. XXIV. 452 l. (Impr. 1782. okt. 12.)

Eredetije. Galland: Contes et Fables Indiennes de Bidpai et Lokman. Trad. D'Ali Tchelebi-Ben-Sale, Auteur Turc. Paris, 1724. (Cordonne 1788-ban ezt egy 3-ik kötettel egészítette ki. V. ö. Bognár Teofil, EPhK. 1891. 1009. l. Gálos Rezső, IK. 1906. 172. l.)

A Báji Patay Sámuel *Pancsatantra*-fordítását rövidesen egy másik változat követte. *Bidpai és Lokmánt* az 1763-ban meghalt Zoltán József orvosdoktor kezdte magyarra fordítani Galland olasz kiadásából. Halála miatt fordítása csonkán maradt. Kéziratát Pataky Sámuel tudós professzor, a ref. kollégium nyomdájának igazgatója, Czegére küldte Csehi Andrásához (vö. Dézsi Lajos, *Békefi-Emlékkönyv.* 1912. 354. l. Trócsányi Zoltán és Bittenbinder Miklós, It. 1914. 255. 414. l.), hogy a fordítást fejezze be. Csehi András az Ali Cselebi Galland-féle francia fordításából (1724) készítette el a hiányzó második részt (229—452. l.), de a stílus egyenetlensége miatt a Zoltán-féle első részt is «csak nem egészen újra fordította». Fordításában nem kívánt «buja magyarsággal élni, se pedig erőltetett, öszveszótt-font beszédekkel Nyelvünknek természeti ékeségét ízetlenné tenni». Ezek a buzgó igyekezetek visszhangot nem keltettek, a kortársak úgyszólván tudomást sem vettek a magyar *Pancsatantráról*.

46. *Klimius Miklósnak a' föld alatt való Utja.* Mellyben a' földnek ujj tudománya, és az ötödik birodalomnak Históriaja adatik elő. B. Abelinus könyvesházában találtatott és deákból magyar nyelvre fordittatott Györfy József által. Posonyban, Patzkó Ferencz Ágoston betüivel, 1783. 433 l.

Eredetije. Nicolai Klimii Iter Subterraneum novam telluris theoriam ac historiam quintae monarchiae adhuc nobis incognitae exhibens e Bibliotheca B. Abelini. Hafniae & Lipsiae, 1741. 3-ik kiad. 1754. Kopenhága.

Holberg e híres munkája, amelyről Jókai helyesen mondja, hogy «a gyermekek úgy olvashatják, mint kalandos mesét, míg a filozofáló ész megleli benne a papi és világi kormányok ellen intézett keserű szatirát» (*Fekete gyémántok*, ÖM. 42. k. 216. l.), Swift *Gulliverjének* hatása alatt készült. Az angol író természetesen túlszárnyalja a dán költőt nemcsak szatirájának erejével és élével, hanem költői színeivel is. Swiftnél élet van, itt pedig az alakok úgy tűnnek föl, mint valami álomképek. Ennek ellenére elbeszélése megragadja a képzeletet. A holt nyelv bizonyos naivitást kölcsönöz neki s feledteti az elbeszélés laosságát, de éppen ez teszi veszélyessé fordítását. Modern nyelven legtöbbször nem lehet ráismerni Holberg eredetijének sajátosságaira.

47. *Telemakusnak az Ulisses Fiának Bujdosásai.* Mellyet Frantzia Nyelven irt Fenelon Salignák Ferentz Kameráki Érsek. Magyarra fordított néhai Med. Doctor, Zoltán József 1753-dik esztendőben. Kolo'sváratt, Ref. Coll. betüivel, 1783-dik Eszt. 587 l. Második változatlan lenyomata a fordító megnevezése nélkül Budán jelent meg 1829-ben Burián Pálnál.

Fénelon híres politikai románjának második nyomtatott magyar fordítása. Zoltán József kolozsvári orvos (1712—1763) munkája gyengébben sikerült, mint a korábban megjelent (1755) Haller Lászlóé.

48. *XIV-dik Kelemen Pápának ama' nagy emlékeztető Ganganellinek levelei.* Magyarra fordította Kónyi János Gróf Eszterházi Antal regementjében strá'samester. Budán,

Nyomtatott Landerer Katalin Özvegyének betűivel, 1783. 454 l.

Eredetije. Lettres intéressantes du pape Clément XIV, traduites de l'italien et du latin. Paris, 1775. 2-ik kiadás u. o. 1777. — Németül : Merkwürdige Briefe des Pabstes Clemens des XIV (Ganganelli). Neue nach der zweyten Pariser Ausgabe vermehrte und verbesserte Auflage. Frankfurt u. Leipzig, 1776—1777. (V. ö. Baranyai Zoltán, MNy. 1927, 430. l.)

Ezeket az ízléses, szellemes, filozófiai és erkölcsi tartalmú leveleket a nagyműveltségű Louis-Antoine Caraccioli (1721—1803) XIV. Kelemen pápa eredeti leveleiként adta ki francia nyelven. Hitelességét, bármennyire igazolni igyekezett munkája bevezetésében, már a kortársak kétségbe vonták. Azóta beigazolódott, hogy vannak ugyan benne eredeti Ganganelli-levelek is, legnagyobb részüket azonban maga Caraccioli koholta. Nagy hírre tettek szert ezek a levelek, az egész Európában olvasták. Kónyi a 223 levélből 98-at fordított le. Könyve Széchenyi Ferenc költségén jelent meg (vö. Grün Albert, M. Könyvszemle 1902. 329—335. l.), de különösebb érdeklődést nem keltett.

49. *«Austriana* Arábia királynéjának történeteit Deák ből magyarra fordítva kiadják rövid időn a Kolosvári Ref. Typographiájába», — írja Szerentsi Nagy István : *Barát-ságos Oktatás*, 1783. 73. l.

Ertelius románjára vonatkozik, de a terv kivitelre nem került. Arról a románról van szó, amelyet *Austriána* címen Boda József 1808-ban magyarra fordított s meg is jelentetett.

1784.

50. *Cziropedia* : az az : Kxenofonnak A' Czirus Király' Életéről Neveltetéséről, és Viselt Dolgairól Irott Historiája. Mellyet Görög Nyelvből Magyarra fordított, és némelly

appró jegyzésekkel — is világosítani igyekezett Szilágyi Márton, a' S. Pataki Ref. Coll. a' Philosophiának és Mathesisnek Professora. Nagy-Károlyban, Klemann József által, 1784. (A fordítást tulajdonképen Szilágyi Sámuel ref. püspök kezdette meg, betegsége miatt aztán fia, Szilágyi Márton, fejezte be. V. ö. Magyar Hirmondó, 1781. 285 l. Toldy Ferenc : *Irodalomtört.* 1878. 177. l.)

Eredetiye. Xenophon : Kyropaideia. Kr. e. 362. Legjobb magyarázatos kiadása : Bibl. Script. Graec. et Lat. Roman. Teubneriana. 1909.

Ez a nyolc könyvből álló munka az ókor egyetlen és legfontosabb politikai románja. Történeti alapon, de a történeti valóságtól eltérő regényes rajza az idősebb Kyrusnak s benne az ideális lelkű uralkodónak, aki halálos ágyán a sokratesi bölcsesség tanításait osztogatja azoknak, kik a népek kormányzására hivatottak.

1785.

51. *Apophthegmata az az ékes, és éles rövid mondások,* melyeket hajdan bölts Plutárkus görög nyelven öszveszedet, ő utánna Desiderius Erásmus Rotterdámus deák nyelvre által-tett, és szép rövid tanuságokkal meg-bővitet ; mostan pedig nemzetéhez való szeretetéből magyar nyelvre fordítot Lethenyei János. Pétsett, Engel János betüivel, 1785. 279 l.

Eredetiye. Apophthegmatum sive scite dictorum I.L. VI, ex optimis quibuscumque utriusque linguae auctoribus, Plutarcho praesertim, excerptorum cum brevi commodaque explicatione etc. per Desiderium Erasmum Rotterdamum. Basileae, 1531. (Angolra 1542-ben, spanyolra 1552-ben fordították. Francia fordítása 1551-ben már a 3-ik kiadásban jelent meg. V. ö. Th. Graesse : *Trésor des livres rares et précieux*, 1861. II. 497.)

Lethenyei János szigetvári róm. kat. plebános (1723—1804) fordításában jelent meg először magyarul

a Plutarchus nevéhez fűződő ókori apoftegmák teljes gyűjteménye. (Vö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 47. 265. l.)

52. *Ártatlan Mulatság avagy Florentz és Lion Vitézeknek, amint- is Marcevilla török Kisasszonynak ritka példájú története*. Kónyi János által. Budán, Landerer Kat. költs. 1785. 112 l. Újabb kiadásai: Nagyvárad 1810, Buda 1833, 1853, 1857, 1859; Szarvas 1854. Belőle készült rövidebb 15 ponyva-kiadás számlálható még össze a század végéig. (Kónyi volt a forrása a következő epikus feldolgozásnak: *Flórentz és Lion*, Nagy Oktáviánus Római Császár egy Hassal Születtetett Két Ur-Fiainak szomorú, de végezetre ditsőségessé vált Történeteik. Mellyeket két soru versekben foglalt Komáromi Jó'sef, Tekéntetes, Nemes Bihar Vármegyének N. Váradi Járásában helyheztetett Tasádfői Hellységnek Stationális Notáriussa. MDCCCIII. Esztendőben. 170. l. Kézirat. M. Nemz. Múzeum. 197. Quart. Hung. — *Flórenc*. Somogy megyei népmese. Ethn. 1921. 107—108. l.)

*Eredeti*je. L'Histoire de Florent et Lyon, enfants de l'empereur de Rome. Paris, s. a. Troyes, 1534. — Kónyi a német népkönyvet fordította: Ein schöne Vnnd Kurtzweilige Histori von dem Keyser Octaviano, seinem weib vnd zweyen sünen, wie die in das ellend verschickt, vnd wunderbarlich in Franckreich bey dem frummen König Dagoberto widerumb zusammen komen sind. Newlich uss Frantzösischer sprach in deutsch verdollmetscht. Strassburg, 1535. (Kónyi idejéig 20 kiadása jelent meg. V. ö. Heitz-Ritter: *Deutsche Volksbücher*, 1924. 134. l.)

Octavianus római császár felesége ikreket szül. Az anyacsászárné ebből házasságtörést kohol s gonosz fondorkodásaival ráveszi fiát, hogy feleségét és két gyermekét száműzze. A szenvedésekbe taszított ártatlan anyától egyik fiát egy majom, a másikat egy oroszlán rabolja el. Így a cselekmény háromfelé ágazik. Lion később megtalálja édesanyját, vele Jeruzsálembé

megy, Florenc pedig Párizsba jut, ahol előbb közönséges szolgálatokat teljesít egy mézsárszékben, majd legyőzi a várost fenyegető saracén vezért s a szép Marcebillát megszökteti. Lionnak csak a történet végén jut ismét szerep, amikor Dagobert francia királyt, apját, Octavianus császárt és ismeretlen testvérét, Florencet, a hazafelé tartó saracénok fogságából kiszabadítja. Octavianus császár boldogan ismeri fel ártatlan feleségét s két vitéz fiát. Florenc Marcebillát feleségül veszi s Anglia trónjára ül, Lion pedig a spanyol király leányának szerelmét nyeri meg s utódja lesz atyjának a római császárságban.

A megrágalmazott s ártatlanul szenvedő asszony mondájának e népszerű változata a Meroving-korszak Floovent-mondájából sarjadt ki. Octavianus személye úgy kerülhetett bele, hogy még emlékezetben lehetett első feleségének, Scriboniának, valóban megtörtént eltasztása. Irodalmi formát a monda a XIII. század közepén nyert egy 20,000 alexandrinból álló chanson de geste-ben (*Florent et Octavian*. Vö. Hist. Lit. de la France. XXVI. 303. l.). Ezt később lényegesen megkurtították (vö. K. Vollmöller: *Octavian*. 1883), úgyhogy csak fővonásai maradtak meg az eredeti Floovent-mondának, s ezzel függ össze az a francia prózaregény, amely az 1535-i német fordításban terjedt tovább. Még a XV. században egy olasz és két angol nyelvű változata keletkezett, a német népkönyv pedig a dán, holland, izlandi, svéd és suerselva nyelvterületek felé terjesztette tovább. Két francia misztérium, Hans Sachs (1555), Sebastian Wild (1566) és a Tieck drámája (1804) őrzi irodalmi hatását (vö. P. Streve: *Die Octavian-Sage*. Diss. Erlangen, 1884. György Lajos: *Octavianus*. IK. 1914. 257—278. l. Eug. v. Frauenholz:

Imperator Octavianus Augustus in der Geschichte u. Sage des Mittelalters. Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. 46. B. München, 1926. 86—122. l.). Kónyi fordítása a német népkönyv hű másolata, nagyon jelentékelen eltéréssel (Beöthy : *Széppróza*, II. 119. l.). A kézirat magyar feldolgozás helyesen választotta meg a tárgyhoz jól illő epikus formát.

53. *Második Julius*, avagy beszélgetés Julius, — ennek anygala — és Szent Péter között a Mennysorországban. Dégen K. J. Olvasó! Ne neved. 1785. körül. 3 és fél ív terjedelmű kézirat a Kisfaludy-Társaság birtokában. (V. ö. Császár Elemér IK. 1918. 213. l.)

Eredetije. F. A. F. Poetae regii Libellus de Obitu Julii Pontificis Maximi Anno Domini M. D. XIII. S. l. — Német fordítása, amely valószínű forrása volt a magyar szövegnek : Gespräch zwischen Peter, Julius II. und seinem Schutzgeiste. Frankfurt u. Leipzig, 1784. (Ma sem tudjuk pontosan, hogy a latin dialógusnak ki a szerzője. Némelyek Hutten Ulrichnak tulajdonítják, Luther Desiderius Erasmusra gyanakodott, mások Faustus Andrelinus Forolovien-sist, XII. Lajos és Bretagnei Anna «poeta regius»-át, sejtik a cimlap bezdőbetűi mögött, s ismét egy másik vélemény Hieronymus Balbusra, a velencei eredetű váci prépostra, II. Lajos királyunk nevelőjére, hárítja a gyanut. V. ö. J. Retzer : *Hieronymi Balbi opera*. Vindobonae, 1781—1782. p. VII—LXXII.)

II. Gyula pápa, Szent Péter és a Genius között pereg le az eredeti folió alakban mindössze 16 levélre terjedő párbeszéd. Cselekménye csak annyi, hogy a mennysorország ajtaján először alázatosan kérve, majd büszkén követelődzve s végül kardesőrtetően fenyegetve kopogtató, zörgető, dörömbölő Gyula pápát nem bocsátja be az égi kapuőrző. Közben Szent Péter kérdései és megjegyzései a pápa életének olyan eseményeit tárják fel,

amelyek szereplését igen kedvezőtlen színben tüntetik föl.

Ezt a világszerte híres humanista dialógust, amely latin, francia és német nyelven számos kiadást ért, két és félszázados elfeledtségéből a felvilágosodás korának az egyház világi hatalmával pörbe szálló magatartása elevenítette föl. Így juthatott Kovács Ferenc mérnök arra a gondolatra, hogy magyarra fordítsa (vö. György Lajos: *Két dialógus régi magyar irodalmunkban*, 1928. Erd. Tud. Fü. 12. sz.).

1786.

54. *Araspes és Pánthea*. Irta Wieland Ur. Magyarra fordította Kovács Ferentz Mathemat. 1786. Pápán 28 Január. 131. lap. Kézirat a Kisfaludy-Társaság birtokában. (V. ö. Császár Elemér IK. 1918. 217. l.)

Eredetije. Araspes und Panthea. Eine moralische Geschichte in einer Reyhe von Unterredungen von C. M. Wieland. Zürich, 1760.

Az asszírokon vett győzelem után Cyrus fogságába kerül Abradates ritka szép felesége, Panthea. Cyrus még látásától is óvakodik, nehogy a szerelem igája alá kerüljön. Legjobb barátja és legvitézebb embere, Araspes, vállalkozik őrizetére, abban a föltétlen meggyőződésben, hogy az erős lelket nem teperheti le a szerelem s még kevésbbé feledkezhetik meg az erény és az erkölcs követelményeiről. A vitéz ő azonban napról-napra egyre jobban elmélyed Panthea szépségében s egyszer csak érezni kezdi a titkolt szerelem gyötrelmeit. Érzelmait föl is tárja Panthea előtt. Még inkább elveszti józanságát, amikor egyszer véletlenül végig nézheti a szép asszony fürdését. Legyőzhetetlenné fokozódott szenvedélye erőszakosságra vetemedik. Cyrusnak tudo-

mására jut a dolog. A büntetéstől remegő Araspesnek a király megkegyelmez, mert helyében talán ő is úgy viselkedett volna. Bizalmas küldetéssel távolítja el Araspest Panthea közeléből, hogy kijózanodjék s megint észre térjen.

Wieland az eredetileg tervezett *Cyrusának* egyik epizódjául szánta ezt a történetet. Tervéből csak ez a rész került kivitelre azzal az alapeszmével, hogy még a legerényesebb szerelmes is földi anyagból van gyúrva. Kéziratos magyar fordítása símább és olvashatóbb munka a későbbi kolozsvári nyomtatványnál (1794). Ez a tárgy Kisfaludy Sándort is érdekelte és foglalkoztatta (vö. Sümegi Kálmán, Figyelő I. 1876. 306—309. l.)

55. *Az Izé Purgatoriumhoz való utazása.* Sz. S. H. n. 1786. 64 l. 2-ik kiadása 1787. 48 l. (A szerző — Szacs vay Sándor — nevének kezdőbetűi nélkül.)

Eredetije. Reise nach dem Fegefeuer. Ein Gesicht von L. Dingen (!) S. l. 1784.

A Vergiliusra és Dantéra emlékeztető «itum est in viscera terrae» bekezdéssel elmondja, hogy Szent Péternek annyi viaszgyertyát ajánl fel, ahány nap van az évben, ha segítségére lesz a purgatórium elérésében. Erre Szent Péter a pápától útlevelet szerez neki s melléje adja őrzőangyalát, aki végig vezeti a pokol tornácán s a purgatóriumon. Közben megmagyaráz neki minden érthetetlen és ismeretlen dolgot, mialatt a legélesebb gúnyt lövelli a katolikus dogmák és a katolikus papság ellen.

E román-formába foglalt szellemes, eleven, de durva és ízléstelen röpiratot, amely a kornak egyik legfrivolabb irodalmi terméke, Szacs vay Sándor hírlapíró (1752—1815), a Bécsi Magyar Kurir és a Bécsi Magyar

Múzsza alapítója, készítette, mégpedig, amint azt már Szaitz Antal Mária észrevette (*Igaz Magyar*, 1788/89. II. 40. III. 44. l.), németből idomította át magyarra. A josephinismus e jellemző terméke bántotta Kazinczyt s bírálatra készült ellene (*Lev.* I. 155. l.), mivel a katolikussá lett Aranka Györgyöt sem kímélte. (Vö. Jakab Elek: *Szacs vay Sándor*. Figyelő, 1881. XI. 161. 1882. XII. 25. l. Új Magyar Museum, 1856. I. 283. l. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 169—171. l. György Lajos: *Két dialógus régi magyar irodalmunkban*. Kolozsvár, 1928. ETF. 12. sz. 10. l. 18. j.)

56. *Szívet sebhelő 's elmét Gyönyörködtetéssel tanító Római Mesékben Tett Próba*, Melly Német Nyelvből, a második kiadás szerint Anyai nyelvre fordítva közöltetik a' Nemes Magyar Hazával. M. Mándi Sámuel által. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály' költségével és betűivel, 1786. 404 l.

Eredetije. Versuch in rührenden Erzählungen, von dem Verfasser der Begebenheiten eines Freymäurers. Stuttgart bey Mezler, 1770. 2. kiadás u. o. 1772. — 1. Isabelle, oder die Stiefmutter, eine Spanische Erzählung (3—136. l.). — 2. Charlotte, oder der gros müthige Freund, eine Englische Geschichte (263—376. l.). — 3. Zemin, oder der erfüllte Götter Ausspruch. Eine morgenländische Erzählung (377—484 l.) Ezek az elbeszélések külön-külön is megjelentek 1772-ben.

Mándi Sámuel szatmárvármegyei földbirtokos könyve a következő három történetet tartalmazza:

1. Változhatatlan Isteni Akarat, melly Pogány módon elől adattatik egy Napkeleti Tartománybéli Király Finak Tzeminnek Történeteiben; mellyből hogy Keresztyéni módon tanulhassa a' Magyar Olvasó az Isteni akaratnak

változhatatlanságát : Német nyelvből Magyar nyelvre fordítottatott Mándi Sámuel által (7—154. l.).

Abenamar tibeti király meg akarja cáfolni az istenek végzését, kik azt jövendőlték unokájáról, Tzeminről, hogy még az ő életében trónra ül. Ezért életére tör. Szándéka nem sikerül s Tzemin csakugyan még nagybátyja életében elnyeri Ázsia leghatalmasabb és legerősebb trónját.

2. Isabella az az : Istentelen, gonosz életű, buja és fajtalan, sőt boszszuállásnak kívánásával tellyes szívet mejjében viselő Mostoha Anyának Példája (155—290 l.).

Ez az elbeszélés Askoli gróf második feleségének, Izabellának, mostoha fia, Alfonsus, iránt táplált buja szerelméről és megérdemlett bűnhődéséről szól.

3. Sarlotta, az az Tiszta Életű és Hűséges Feleségnek Példája (291—404 l.).

Sarlottában egy hűséges feleség példaképét rajzolja s egy kegyes gazdálkodó ember felebaráti szeretetét beszéli el annak megmutatására, hogy Isten még a legnagyobb veszedelemből is kiszabadítja övéit.

A német szerző Chr. Hnr. Korn. Az egykorú kritika (Allgemeine Deutsche Bibl. XV. l. 247. XIX. l. 260. XXV. 2. 502.) nem győzte eléggé korholni gyarló elbeszéléseit, amelyeket pedig a közvélemény a fordítások özönében az eredetiség úttörőjeiként üdvözölt. Kitűnt azonban, hogy románjai csupán angol és francia olvasmányainak német átfestései.

57. *A' fejedelemsnek és a' Hazának Barátja avagy A' Jó Polgár.* Pápán 1786. Kovács Ferencz. In-r. Kézirat a Kisfaludy-Társaság birtokában.

Eredetiye. Der Freund des Fürsten und des Vaterlandes. Nördlingen, 1773.

Császár Elemér leírása szerint kilenc, egyenként 16 íves füzetből áll, amelyről Szinnyi tévesen állítja (VI. 1214. h.), hogy 1779-ben Pozsonyban megjelent. Tulajdonképpen tartalma hat Beszélgetés-ből áll s mindegyiket hosszabb-rövidebb Jegyzések követik. (Vö. IK. 1918. 212—213. l.)

58. *Az erkölcsi leveleknek második része.* Pesten, 1786. Verseghy Ferenc fordítása. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban.

Dusch erkölcsi leveleinek fordítása. Egy részüket Báróczi Sándor 1775-ben Bécsben már kiadta. Verseghy kéziratos fordításában azok a levelek vannak meg, melyek a Bárócziéból hiányzanak (vö. Császár Elemér: *Verseghy Ferenc élete és művei*, 1903. 33. l.). Az erdélyi születésű Kerekes Zsigmond gárdista szintén lefordította azokat a leveleket, amelyek Báróczi könyvéből kimaradtak, de ez a fordítás sem került kiadásra. (Vö. Gálos Rezső, IK. 1932. 311. l.)

1787.

59. *Ijjabbik Robinzon*, íródott a' gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra J. H. Kámpe Úr által. Fordítódott Németből Magyarra Gelei József által Nyomtatódott Pozsonyban, Patzkó Ágoston Ferentz betűivel, 1787. (V. ö. Thurzó Ferenc: *Robinzon és a mi Robinzon-irodalmunk*. Nyitra, 1899. 18—35. l. Heinrich Gusztáv, EPhK. 1899. 754. l.)

Eredetiye. Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Von J. H. Campe. Mit chursächsischer Freiheit. Hamburg, 1779—1780.

A Robnizon-könyv kezdetben egyáltalában nem volt gyermekolvasmány. Daniel Defoe munkája (*Life and strange surprising Adventures of Mr. Dan. De Foe of London, London, 1719*), amely egy bizonyos Selkirk nevű hajósnak 1704 és 1709 között a Juan Fernandez szigetén átélt élményein alapszik, a maga idejében komoly történetszámba ment. Első ifjúsági átdolgozása Franciaországban keletkezett 1766-ban annak nyomán, hogy Rousseau rámutatott a könyv nagy nevelőértékére. Ezt fedezte fel benne Campe is (1746—1818), amikor az angol eredetiből megszerkesztette híres ifjúsági elbeszélését. Erkölcsi céljai érdekében Defoe *Robnizonján* meglehetősen sokat változtatott. Hőstét hamburginak rajzolja s a történetet a XVI. század közepére teszi. Míg az angol Robnizon az elpusztult hajóról eszközökkel, fegyverekkel s élelmiszerekkel látja el magát, Campe minden segítség nélkül teszi szárazföldre a maga Robnizonját. Így akarta szemléltetni fiatal olvasóival az ember szükségleteit s az együttélésnek a társadalmi közösségben megnyilvánuló áldásait. Abban is különbözik Defoétól, hogy Campe az egész történetet egy családapa szájába adja, aki nyári estéken a szabad ég alatt összegyűlt családjának beszéli el Robnizon történetét. A szórakoztatás szándékán kívül elbeszélését keresztül-kasul járja az a cél, hogy kis olvasóival tudományos fogalmakat közöljön, természettudományi ismereteiket tágítsa, szívükben erényes érzelmeket ébreszsen, a képzelet világából a valóságba helyezze őket, a tétlenségből öntevékenységre ragadja s az ártalmas szentimentális lázt a testi és lelki erők kifejlesztésével lenyomja. (Vö. J. Leyser : *J. H. Campe*. Braunschweig, 1877.)

Campe klasszikus ifjúsági románja 1923-ig 122 ki-

adásban és francia, olasz, angol, spanyol, holland, dán, svéd, lengyel, lett, török, latin, ó- és újjörög nyelven 41 fordításban és átdolgozásban jelent meg. (V. ö. H. Ullrich: *Robinson u. Robinsonaden*, 1898. 67—85. l.) Pár évvel föltűnése után már a magyar olvasóknak is hozzáférhetővé vált. Gelei József ref. tanárt (1754—1838) az a cél vezette, hogy egy olyan könyvet adjon kézbe, «a' melyet a' szegényebb rendű nép is olvashasson». Fordításának az a legnagyobb gyengéje, hogy a németes sajátságoktól nem bírt megszabadulni s tele van «populáris alatsony szóllásokkal» (Kazinczy Ferenc, Magyar Museum, 1788. I. 50—52. l.).

60. *Pater Aemilian, kaputzinus és Trési Kis Aszszony.* Esztendénkből-való történet. A' gyermekeket nevelő némelly szülőknek okosítására. Irta G. M. Bétsben, MDCCLXXXVII. 32 l.

Trési kisasszony egy báró naív leánya. Szobalányától azt tanulja, hogy teherbe esik, ha egy férfival együtt ásít. Gyónni megy Pater Aemilian kapucinus baráthoz. Ásít. Otthon szégyenkezve vallja be, hogy anyának érzi magát. A báró a barátot bevádolja. A törvényszék előtt kitűnik, hogy a leány is és a barát is ártatlan. A kapucinus azonban szégyenletében felakasztja magát.

61. *Szerelem Példája, az az: Szerentsés Florentziai,* vagy-is Della-Valle Olasz Grófnak magától egybe-szedett Történeti, mellyeket a' magyar ifjuságnak kedvéért, hazafiainak gyönyörködtető mulatságára németbül magyarra fordított Kép Gejza László. 3 könyv. Bétsben 1784-ik Esztendőben. Vátzon, Ambró Ferencznél, 1787. 269 l. (Cenzurai engedélye kelt Budán 1785 okt. 19.).

Eredetije. Der glückliche Florentiner, oder Geschichte des Grafen Della Valle, von ihm selbst beschrieben. — Neue

Abendstunden oder fortgesetzte Sammlung von lehrreichen und anmuthigen Erzählungen. Bresslau und Leipzig, 1768. Erster Theil, 155—325 l.

Della Valle olasz gróf a papnevelő-intézetből megszökik s egy színésznővel átélt heves szerelmi viszony emlékével Pármába távozik. Itt Pisano gróf fiai mellé szegődik nevelőnek és szerelmes lesz a gróf fiatalabb leányába, Anesinába. Amikor ez tudomására jut az apának, a nevelőt elűzi, leányát pedig feleségül kényszeríti Don-Diego de San-Fuegóhoz. Della Valle Lissabonba menekül; amikor két év múlva Madridba visszatér, Anesinát özvegyen találja. Itáliába tartó útjukban tengeri rablók kezébe kerülnek, Algirban fogságot szenvednek, végre azonban eljutnak Florencbe és bevezetnek a boldogság révébe.

A fordító, akiről nevén és születési helyén kívül egyebet nem tudunk (Danielik: *Magyar Írók* II. 142. l.), munkáját azért ajánlja az olvasóknak különös figyelmébe, mert a benne elbeszélt történet való esemény, azonkívül «olly kellemetes szív-indító beszélgetésekkel fel-vagyon ékesítve, a' mellyekből tudni illik a' buzgó szeretetnek tulajdonságát vólta-képen meg-ismérni lehet, a' közönséges Magyar Historiakban alig találhatni». Fordításáról Kazinczy kegyetlen ítéletet mondott: «Az én kezeim közt is van most egy: Szerentsés Florentziai, vagy is la Valle Olasz Grófnak Története, fordítá Kép Gejza László. Hogy az Istenek töreesség-el a kezét!». (V. ö. *Kazinczy Lev.* II. 137. l.)

62. *Szigvart' Klastromi Története.* Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Nyomtatódott Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály' költségével s betüivel, 1787. I—II. 672. 720 l. (Ajánlása kelt 1786 dec. 3-án.)

Eredetije. Siegwart. Eine Klostergeschichte. 2 Bde. Leipzig, in der Weygandschen Buchhandlung 1776. (Egymást követték új kiadásai, a másodikban törölte a katolikus egyházra sérelmes részleteket, 1778—1785 között kétszer fordították franciára, lengyelre, dánra, hollandra, 1780-ban egy névtelen németül megírta folytatását, travestiája is keletkezett, számos utánzatot vont maga után. V. ö. H. Kraeger: *Johann Martin Miller*, 1893. 100—158. l.)

Siegwart egy bajor hivatalnok fia. Már gyermekkorában nagy vonzalmat érez a kolostori élet iránt, szerzetes akar lenni. A jezsuita iskolában barátságot köt Kronhelm Vilmossal, aki náluk tölti a szünidőket. Így Kronhelm és Siegwart húga, Terézia, között rajongó szerelem bontakozik ki, ami sűrű levélváltásokban folytatódik. Kronhelm apja azonban tudni sem akar arról, hogy fia egy hivatalnok leányának udvaroljon, ezért a levelezés félbeszakítását parancsolja. Kronhelm melankóliába esik. Egyetemi évei alatt Siegwart megismerkedik Fischer udvari tanácsos leányával, Mariannával, s csakhamar kölcsönösen szerelmet vallanak egymásnak. Siegwart lemond a kolostori életről. Közben Kronhelm erősen összezördül apjával, aki rálő fiára, de lováról lezuhanva szörnyet hal, s így Kronhelm mégis csak feleségül veheti Teréziát. Sokkal nehezebb a dolga Siegwartnak. Szerelme elől az udvari tanácsos kolostorba zárja leányát. A szegény Siegwart kétségbeesetten bolyong a zárda körül, majd álruhában belopódzik és kertészi minőségben a klastrom szolgálatába szegődik. Siegwart és Marianna titokban találkoznak és elhatározzák, hogy megszöknek. A szökést egy apáca meg hiúsítja, s az a hír terjed el, hogy Marianna meghalt. Siegwart kapucinus barátnak áll és szigorú sanyargatásnak veti alá magát. Egyszer egy haldokló apácához hívják. Siegwart kedvesére ismer benne, ágya előtt elájul,

Marianna meghal. Másnap Siegwartot halva találják Marianna sírján.

Siegwartnak az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy vele kezdődik a kolostorromán, amely öt évtizedig marad divatban s csak 1821-ben tűnik le Hoffmannal. A nyomában haladó románoknak az a közös váza, hogy az ifjúnak kolostorból kell kiszabadítania kedvesét, amit igen kedvező motívumnak talált a felvilágosodás és a Sturm und Drang az egyházellenes érzelmeinek kifejezésére (V. ö. H. Strauss: *Der Klosterroman von Millers «Siegwart» bis zu seiner künstlerischen Höhe bei E. T. A. Hoffmann*. Münch. Diss. 1921). Siegwartot, aki több mint ezer oldalon keresztül epekedik s közben semmit sem tesz, határtalan lelkesedéssel fogadta a közönség, megkönnyezte s Werther fölé helyezte. (V. ö. E. Schmidt: *Richardson, Rousseau u. Goethe*, 1875. 302—318. l.) Az ifjú Schiller buzgón olvasta, Jean Paul utánozta (*Abelard u. Heloise*), Rh. Feith, a legnagyobb németalföldi szentimentális költő, sem tudta kivonni magát hatása alól. Nem csoda, ha nálunk is Ányos Pál tárgyat és gondolatot vett Siegwartból («Egy hív szívnek keserve kedvese sírjánál», v. ö. Gulyás József, EPhK. 1915. 788. l.), Kazinczy alig talált megfelelő szavakat elragadtatásának kifejezésére s Édes Gergely Szigvart hatása alatt verses románt írt (*Szefir s Dalirózsa és a Szefir barátja Hevesdi*. 1802. V. ö. Figyelő V. 1878. 206—208. l.).

Miller János Márton ulmi hitszónok (1750—1814) románja Barczafalvi Szabó Dávid zempléni táblabíró (1752—1828) fordításában jutott a magyar közönség elé. Erőszakolt, értelmetlen nyelve hatásának útját vágta. «Ezt a' Német Nyelven édes sírásra fakasztó írást bosszankodás, felhevült bosszankodás nélkül nem

fogják olvashatni... Ez a' fordítás a' leg-szerentséte-
lenebb igyekezetek-közzé számláltatik», — állapítja
meg róla Kazinczy (Magyar Museum, 1788. I. 178. l.).
Mások is hasonló véleményen voltak. «Siegwartot tsak
láttam — írja Ráth Mátyás — 's imitt amott olvasván,
katzagásra fakadtam. Hogy hogy lehet, hogy ez a' for-
dítás kél, holott a' Magyarok néha szer-felett-is finnyás-
sak» (*Kazinczy Lev.* I. 140. l.). Később Kazinczy meg-
bocsátott neki. «Ha vétkezett is — írja róla a *Pályám*
Emlékezetében — de ada néhány darab aranyat,
néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség
volt az. S mit adtak a lármázók?» Csakugyan a Barcza-
falvitól alkotott szavak közül kilencvennél több ma is
él, fordítása azért több szempontból értékes irodalom-
történeti emlékünck. (V. ö. Lázár Béla, IK. 1892. 50. l.
Harsányi István, MNy. 1911. 346. l.) Egy fehérmegyei
népmesében még visszhangzik a Barczafalvi nyelve.
(*Sigvárd.* Közölte Ballagi Aladár, IK. 1892. 120—128. l.).

63. *Téli Éjtszakák.* Vagy is a' téli est időnek unalmait
enyhítő beszédek. Faludi Ferentz maradvány munkája.
Holta után darab írásaiból közre botsátotta Révai Miklós.
Pozsonbann nyomtattatott Patzkó Ágoston Ferentz' költ-
ségeivel. 1787. 331 l. Újabb kiadása : RMK. XIX. k. 1900.

Az eredeti spanyol novelláskönyv Antonio de Esclava
munkája : Parte Primare del Libro Entitvlado Noches de
Inuierno. Barcelona, 1609. Ezt Drummer Máté fordította
németre : Noches de Invierno, Winternächte. Nürnberg,
1666. Ennek 11 fejezetéből Faludi csak ötöt vett át, hármat
pedig még ki nem derített francia forrásokból merített.
(V. ö. Binder Jenő, EPhK. 1901. 97. l.)

Keretes elbeszélésgyűjtemény. A beteg Hollósi a
látogatására jövő barátait minden este egy-egy elbe-
széléssel szórakoztatja. A nyolc történet közül a három

lovaghistória (Mauritius, Dardanus, Kazimir) nem a spanyol novelláskötetből való. Révai szerint Faludi «főképpen a jámborság és a szent erkölcs oktatására szerzette, azzal a természetes tiszta magyarsággal, mellyel ő bírt leginkább.»

1788.

64. *Báró Trenk Fridrik emlékezetre méltó életének históriája.* Irattatott magától, az olyan emberek számára tanító könyvül, kik valóban boldogtalanok, avagy még mindenféle történetekben a' követésre való jó példa nélkül szűkölködnek. H. n. (Pozsony), 1788. 3. rész. XXXII. 304. 304. 231 l.

Eredetije. Des Fridrick Freyherrn von der Trenk merkwürdige Lebensgeschichte. Von ihm selbst als ein Lehrbuch für Menschen geschrieben, die wirklich unglücklich sind, oder noch gute Vorbilder für alle Fälle, zur Nachfolge bedürfen. O. O. 1787. Berlin, 1786—1787. Wien, 1787.

Trenk Frigyes 1726-ban született Königsbergben. Tizenhatéves korában már katona, csakhamar Nagy Frigyes kedvelt embere lesz. Egy magasrangú hölgygel, állítólag Nagy Frigyes nővérével, szerelmi viszonyt folytatott. Ez zúdította rá a bajokat. Koholt vád alapján börtönbe vetették. Megszökött s beállt az orosz hadseregbe. Itt is bajba keveredett: Szibéria börtönétől csak az mentette meg, hogy sikerült Bécsbe menekülnie. Az udvar kívánságára katolikus vallásra tért, hogy bátyja végrendeleti föltételeinek eleget tegyen. Nagy örökösödési perbe bonyolódik, s amikor ez véget ér, magyarországi ezredénél időzik. Családi ügyeinek rendezésére 1754-ben Dancigba utazik. Elfogják, s mint szökevényt Nagy Frigyes a magdeburgi várba záratja. Súlyos fogsága tíz álló esztendeig tartott. Kiszabadulása után visszatért Bécsbe. Mária Terézia hidegen

fogadta s mindössze csak őrnagyi rangra emelte. Ez nem elégítette ki a becsvágyó férfit. A katonaságnak búcsút mondvá Aachenbe ment, megházasodott, hírlapot indított, majd borkereskedő lett s beutazta egész Európát. Vállalkozása tönkretette. Életének későbbi szakában, amelyet már nem tartalmaz könyve, Párizsban telepedett le s belépett a jakobinusok klubjába. Németországi ellenségei gyanúba keverték s Robespierre 1794-ben kivégeztette.

Trenk önéletrajzát, amelyben sok a nagyítás és az élénk stílusban érdeklődést keltő fordulatosság, oroszra, dánra, franciára és angolra fordították és mindenütt romános történetként olvasták. A franciák drámát, a németek románt készítettek belőle. Az egykorú magyar vélemény szerint is «mód nélkül meg van prémezve» (Mindenes Gyűjtemény, 1789. II. 350. l.), azaz túlságosan színezettek benne az események. A kortársak röpiratokban tiltakoztak hazugságai ellen. Kazinczy személyesen ismerte, találkozott vele, de nem tudott vonzódni a «feszés és ragyogni szerető ember felé». (*Pályám emlékezete*, 85. l.) Nálunk főképpen azért keltett érdeklődést, mert a könyv egy része Magyarországon készült, maga Trenk is hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon. (V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. 472. s. kl.) Ezért is követte gyorsan a német kiadást a magyar fordítás. Magyarra Ungi Pál, a Magyar Hírmondó szerkesztője, fordította (I. Andrád Sámuel versét, Magyar Musa II. 1788. 144. l.), de 1788-ban bekövetkezett halála miatt a könyvet szerkesztő utóda, Tállyai Dániel, bocsátotta nyilvánosságra. Ez a fordítás már elavult, de Trenk Frigyes és hozzá hasonló kalandos életű bátyja, Trenk Ferenc, emlékét maradandóan őrzi irodalmunkban

Jókai: *A két Trenk és Trenk Frigyes* c. egymást kiegészítő két történeti regénye (ÖM. 87. k.), amely Trenk emlékiratát szinte szószerint követi. (V. ö. Bittenbinder Miklós: *Jókai Trenk-regényei*. Philologiai Dolgozatok. Szerk. Gragger Róbert. 1912. 307. l.)

65. *Etelka, egy igen ritka Magyar Kis-Aszszony Világos-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink' ideikben*. Irta Dugonics András, Kegyes Oskola-beli Szerzetes Pap, a' Józan' s egyszer-'s-mind a' Természeti Tudományoknak Oktatója; a' Pesti Tanulmányoknak Királyi Mindenségében a' Tudakosságnak Királyi Tanítója, a' Tanulttaknak egygyik Tagja; a' Jeles Természeti Karnak Örebbike. Első Könyv. A' Szerencsés Dolgok. Posonyban és Kassán, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betőivel. 1788. 351 l. Második Könyv. A' Szerencsétlen Esetek. U. o. 394 l. Második megjobbitott kiadás: Posonyban és Pesten, 1791. Harmadik és életemben utolsó kiadás: Posonyban és Pesten, 1805. (Feldolgozásai. Soós Márton: *A megszorított ártatlanság avagy az ártatlan Etelka méltatlan szenvedése*. Szomorujáték öt felv. 1792. Magyar Játék-Szin, II. 1. — Medve Imre: *Etelka szomorú története*. Pest, 1857. Vers.).

Árpád fejedelem a honfoglalás befejezése után országot felosztja vezérei között. Különösen kedveli Huba vezért, mert leánya, Világos, iránt gyöngéd érzelmekkel viseltetik. A róla nevezett Világosvár fölszentelésére gyülekeznek. A vendégek közt van a meghódolt bolgár Zalánfi is. A deli ifjú figyelmét rögvest megragadja Etelka, Gyula vezér leánya, s ezért Világos «hőgykebögyke» szíve megsértődik. Árpád is tetszéssel szemléli Etelka szépségét. Zalánfi szerelmes indulata olyan «szapora gerjedelmeket» vesz, hogy Etelka kénytelen figyelmeztetni: «Vonyítsd-meg egy-kevessé el andalodott indulataidnak meg-ereszkedett fékjét!» A felavató ünnep előtt Etelkát sejtelmes álmok gyötrik. Az áldozat

bemutatásakor megjelenik egy deli termetű jövevény, aki Etelenek nevezi magát. Etele és Etelka pillantásai egybeakadnak s ezzel sorsuk meg van pecsételve. Világos is szívesen tekint a szép ifjúra és terveket sző. Megindul a küzdelem a két magyar kisasszony között Eteleért. Világos nyílt fegyverekkel küzd, s amikor kudarcot szenved, szövetkezik Árpád titkosával, az idegen származású, minden aljasságra kész Rókával. Közben Árpád meghal s fia, Zoltán, követi az uralkodásban. Ezt a változást a ravasz titkos arra használja, hogy Etelkát bajba rántsa. Zoltán fejedelem koholt szerelmi ajánlatait terjeszti eléje, ami toporzékoló dühre haborítja a magyar kisasszonyt. Róka bosszútól lihegve a legaljasabb színben tünteti föl Etelkát a fejedelemelőtt, Etelét pedig kémkedéssel gyanúsítja meg. A felháborodott fejedelem fogságba veti a Budára érkező Etelét, de csakhamar személyesen győződik meg Etelka ártatlanságáról s a Róka alávalóságáról. Az Etelere szórt vád alaptalansága is tisztázódik s a megérkező karjeli vitézekről megtudja, hogy Etele az Árpád nemzetségéből származó fejedelem. Róka halállal bünhődik. Most már minden rendben volna, hogy Etele és Etelka egymáséi legyenek, mivel közben az is kiderült, hogy Etelka ikertestvére Zoltánnak (Micbán-motívum. V. ö. Heller Bernát, Ethn. 1909. 69. l.). Amikor idáig jut a dolog, Gyula vezér egyszerre érthetetlenül erőszakoskodni kezd, hogy Etelka Zalánfihoz menjen feleségül, s ez nagy álmélkodásunkra meg is történik. Etele és Zalánfi összetűz. Zalánfi elesik, de halála előtt az álnok bolgár még Etelka oldalába mártja kardját. Szerencsére a dőfés nem sikerült. Etele és Etelka egymáséi lesznek, s a nagy Istennek, aki őket annyi veszedelemből kimentette, oltárt emelnek Rákos mezején,

«bele szúrták Attilának kardját, melléje faragtatták Etelének Buzogánnyát, 's kalpagját. Ezeken felől az Oltárnak azon lapjára, melly Buda-vára felé fordult, e' szavakat vésették a' Művészekkel: A' Magyarok Istenének».

Etelkát Dugonics 1786-ban két hónap alatt írta s két évi simogatás és javítgatás után adta ki. (*Följegyzései*. O. K. 9. sz. 29—30. l.) «Igaz Magyar vagyok, és Hazámat szer-fölött szeretem», — írja előszavában, s ez a hangnem ritka hatást tett az olvasókra. (*Följegyzései*, i. h. 31. l.) Teljes harminc évig gyönyörködtette a magyar közönséget (Vas Gereben: *II. József*. ÖM. X. 117. l.). «Noha ugyan magok a vármegyék sokat dolgoztak József császár ellen, mégis sokaknak bizonygató tétele szerint Etelkám volt a fő-ok, mely az országnak szemét kinyitotta» (i. h. 53. l.). «Alig tud még Magyar Nemzetünk szebb és nyájasabban gyönyörködtető született Magyar Románt mutatni, mint T. T. Dugonits András Úr' ezen Etelkája, melly más akármelly, még olly ki-pallérozott Nemzetek' Könyveik közibe is méltán bé-illik» — olvassuk a Mindenés Gyűjtemény recensiójában (1789. I. 129—132. l.). «Jovasolyuk minden olvasóinknak — írja az Erdélyi Magyar Hírvivő (1790. 62—63. l.), — hogy annak a' nagynevű Dugonitsnak Magyar Etelkáját akár mitsoda megszükitésekkel-is szerezzék-meg magoknak, olvassák, és olvastassák mind fiú, mind pedig Léány gyermekekkel, ha azt akarják, hogy a' Eleinknek régi állapotjokról tökéletes tudományt és pedig egy igen gyönyörködtető, ártatlan módon szerezzenek magoknak, ha azt akarják tovább, hogy a' gyermekeik a' mi Eleinknek nemes és igaz Magyar gondolkozás modjokat fenn tartsák, és meg-ne szünnyenek Magyarok lenni.» Jellemző anekdota

is keletkezett róla (*Szegedi kalendárium*, 1813). Azonban nem mindenki volt osztatlanul elragadtatva tőle. «A' könyv, ha úgy tekintjük tsak, mint Románt — írja Kazinczy (*Levelezése*, I. 191. l.), — tsak nem az Argirus és Stilfrid Classisába való.» Horváth Ádám nem szerette volna, «ha idegen nemzet olvasná és értené ezt a' könyvet» (*Kazinczy Lev.* I. 326. l.). Ráday Gedeon véleménye szerint «sok helyeken sok igen culináris beszédnek módgyai» (u. o. I. 194. l.).

Dugonics minden munkáját idegen minta után írta. Kétségtelen, hogy *Etelka* is átdolgozás, de az irodalomtörténetnek még nem sikerült forrását megtalálnia. Bizonyosra vehető az a vélemény, hogy egy kései, szentimentalizmussal átítatott heroikus német románnak a fordítása vagy átdolgozása (Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 44. l.).

66. *Gessner' Idylliumi*. Fordította Kazinczy Ferentz Kassán, Fűskuti Landerer Mihály' költségével és betűivel 1788. 280 l. Újabb kiadása: Kazinczy Ferencz munkáji Szép literatura. Harmadik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. 337 l.

*Eredeti*je. S. Gessners Schriften. Zürich, 1756. Bd. III: Idyllen. Ennek új lenyomata: Idyllen von Salomon Gessner. Hsgeg. von H. Timotheus Kroeber. Weimar, 1916.

Gessner páratlan hatású, a szín- és természetérzé- kével a romanticizmust előkészítő 24 idilljének fordítása. Kazinczy nem bírta eléggé magasztalni Gessnert: «Ő vontt el azoktól a' veszedelmektől, melyekre védelmére elégtelen ifjúságunk rohan; ő képzette szívemet, mely édes tanításait kimondhatatlan készséggel szopta». (V. ö. *Kazinczy Lev.* XXII. 11. l.)

67. *Hallónak boldog estvéje*. Fordítódott németből magyarra G. I. (Gelei József által). Posonyban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1788. I—II.

Eredetije. Hallo's glücklicher Abend. 2 Thle. Leipzig 1783. 4-ik kiadása u. o. 1787.

Halló, Gusztáv királynak a minisztere, böles tanácsokkal látja el uralkodóját, hogy országában miképpen virágoztassa föl a tudományt, az igazságot és az erkölcsöket. Gyakorlatilag is megvalósítja eszméit: a humanizmus és racionalizmus elvei szerint rendezi be az államot. Tevékenységét öreg kora sem akadályozza meg. Különösen sokat foglalkozik a nép erkölcsi és anyagi kérdéseivel, és több okos útmutatást ad a föld célszerű kihasználására, az ugarok művelésére, általában a helyes népnevelésre.

Christian Friedrich Sintenis (1750—1820) zerbsti lelkésznek ez a románja, mivel hangsúlyozottabb az erkölcsi, mint a politikai célzata, annyira megkedvelte magát, hogy a württembergi hercegnő a nép között számos példányban ingyen osztatta szét. (V. ö. Fr. Schütz: *Sintenis Leben u. Wirken*. Zerbst, 1820). Egykorú magyar ismertetőjének is nagyon tetszett, többre tartotta a Telemachnál (V. ö. Posonyi Magyar Musa, 1797. 2.), pedig Gelei József nehézkes fordításában nem volt kellemes olvasmány. Tompa Mihály gyermekifjú korában sokat kesergett e román olvasásán. (V. ö. Arany János: *Hátrahagyott iratai és levelezése*, IV. 293. l.)

68. *Grof Pontisznak avagy a' tulajdon fia által megöletett Atyának szomorú története.* Németből hazanyelvűnkre fordítottatott B. M. J. által. Posonyban és Kassán, Fűskuti Landerer Mihály, 1788. 155 l. (A magyar fordítók «Budai és Magyarai Jánosok . . . 5-dik esztendőbeli kis Papok a' Posonyi Szemináriumban». V. ö. Szabó Miklós, IK. 1936. 474 l.)

Eredetije. Der Graf von Pontis, oder der von seinem Sohne ermordete Vater, von dem Verfasser des Versuchs

in rührenden Erzählungen. Augsburg bey Stage, 1772.
(Szerzője : Chr. Hnr. Korn. V. ö. Allgemeine Deutsche
Bibl. XIX. 1. 260. 1.)

Mairán asszony halálos ágyán felvilágosítja mitsem sejtő fiát, hogy apja él : gróf Pontisznak hívják s húsz évvel azelőtt hűtlenül elhagyta családját. A fiú Franciaországba megy apja felkeresésére. Párizsban megismeri és eljegyzi Torigni kisasszonyt. Amikor egyszer jegyesét egy férfi karjai közt találja, szó nélkül megöli az ismeretlent. Kiderül, hogy a megölt férfi gróf Pontisz, Torigni kisasszony pedig a leánya. Pontisz halálos ágyán megbocsát fiának, mert sorsában hűtlensége megérdemlett büntetését látja, Torigni kisasszony pedig zárdába vonul, mert szerelme bátyja iránt nem szűnik. A szerencsétlen fiatalember Martinique szigetén fejezi be bánatos életét.

1789.

69. *A' Tiszta és Nemes Szeretet' Ereje.* Fordította Ivánkay Vitéz Imre. Kassán, Ellinger János Jó'sef könyv nyomtatónál, 1789. 398 l. Újabb kiadása : Kassán 1801. Rózsa Szin Gyűjtemény, 7. db.

Eredetije. Orest und Hermione, oder Die Stärke der edlen und reinen Liebe, in vierzehn Büchern geschildert. Altona, 1762. (Szerzője : J. J. Dusch.)

Tárgya Orestesnek, Agamemnon fiának, szerelme Helena leánya, Hermione, iránt. Pyrrhus, Achillesnek a fia, erőszakkal elrabolja a leányt, de Orestes Pyrrhust megöli, így Hermionét visszanyeri. E tárgyat először Sophokles dolgozta fel egy elveszett drámájában. Pacuvius hasonló tárgyú drámája a köztársaság korából csak töredékesen maradt fenn. Valószínűleg ezek voltak a forrásai Ovidius VIII. heroidájának (Hermione levele

Oresteshez): ennek alapján írta Dusch János Jakab altonai gimn. igazgató (1725—1787) románját, bevonna azt a maga korának érzelgős színeivel.

Ivánkai Vitéz Imre (1806) «regius visitor», Kazinczy subalternusa, a hazájához vonzó szeretetének bizonyoságaképpen, éjt nappá tevő munkával fordította le Dusch munkáját. (V. ö. Magyar Musa, 1789. 95. l.) «Gyönyörködve fogja olvasni a' Te munkádat az érzékeny Olvasó; — írja Kazinczy (*Lev.* II. 439. l.), — a' Criticaster pedig... meg fogja vallani, hogy egy néhány hónapok alatt készültt első munkád sok nagy gonddal és esztendőök alatt készültt munkával vetekedhetik az elsőségért.»

70. *Bácsmegyeynek össze-szedett Leveli.* Költött Történet. Kassán, Ellinger János Jó'sef Ts. K. privil. könyvnyomtatónál, 1789. 264 l. Újabb kiadása: Bácsmegyeynek Gyötrelmei. Kazinczy Ferencz Munkáji. Szép Literatura. Kilenczedik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814. 3—180. l. U. ez O. K. 60. sz. Bp. 1877. Heinrich Gusztáv bevezetésével. (V. ö. *A megcsalatott szerelem*, 1800.)

Eredetiye. Adolfs gesammelte Briefe. Leipzig, 1778. N. A. 1780. Szerzője: Albr. Christoph Kayser udvari könyvtáros (1756—1811). V. ö. *Albrecht Christoph Kayser, Hochfürst, Thurn und Taxischer Hofrath und Bibliothekar.* O. O. u. J. (Önéletrajz.)

«Ez a' Göthe Wertherének példája szerint van írva, — mondja maga Kazinczy. — A' Festegetések benne patheticusak. Én ezt le-fordítottam, 's Magyarra tettem; az az a' személyeket és a' történetet Budára hoztam által; Adolph nállam Bácsmegyeyi, Sophie Surányi Mantzi 's a t. A történet ez: Bácsmegyeyi Surányi Mantzival szerelemben és tsak nem jegyben van: Szentpétery Secretariussá lesz a' L(ocum) t(enen-

tia) Consiliumnál, meg esmerkedik Mantzival, meg kéri a' szüléitől, 's ezek a' Lyányt hozzá adják. Bácsmegyei ezenn annyira el-tsügged, hogy minekutánna egykor véletlenül vélek öszve-akad, beteggé lesz, 's meg-hal». (Lev. I. 180. l. Tartalmát részletesen l. Heinrich Gusztáv, Figyelő IV. 1878. 321—332. l.) A románt vegyes érzelmekkel fogadták. Patakon nem tetszett. Azt mondták, «hogy azt a' haszontalan fityogást nem szenyvedhetik». (Kazinczy Lev. I. 440. l.) Viszont Otományi Szabó Lászlót Bácsmegyey «elboszorkányította» (elbájolta v. ö. Pályám emlékezete, 304. l.) s Guzmicsék a nyomdától ívenként megszerezték s mohón olvasták (Kazinczy Lev. XVIII. 214. l.).

Kayser a német románt azokban a szomorú órákban írta, amelyek szembaja miatt egy félévig szobába zárták. Kazinczyt szobába szorító esős őszi napok kényszerítették a német román lefordítására, illetőleg megmagyarosítására és átdolgozására. Tulajdonképpen *Werthert* akarta fordítani, de nem volt kéznél. «Azoknak egy része, a' kiknek ez a' román valaha szemek eleibe fog akadni, ne vádoljon, hogy festeni akarván, a' copiát és nem az originált copiroztam» (Jelentés).

71. *Elmes és mulatságos rövid Anekdóták.* Melyeket iminnen amonnan vállogatva egybe-gyűjtött és magyar nyelven kiadott Andrád Sámuel. Bétsben Nyomtattatott 1789—1790-dik Esztendőben. I. Darab XXXII, 380 l. 12 sztl. lev. II. Darab 3 sztl. lev. 394 l. 14 sztl. lev. (A Pesti Napló 1900-ban «Samu bácsi anekdotái» címen hét folytatásos közleményben — márc.-aug. — 70 anekdotát adott ki Andrád gyűjteményéből.)

Forrása. Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehmer Scherze witziger Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin, 1764—1792. I—X.

A székegyföldi származású Andrád Sámuel (1751—1807), aki élete java részét Bécsben töltötte, Kónyi után az első magyar anekdotagyűjtő. Két kötete 800 szám alatt 765 anekdotát tartalmaz azzal a sajátságos beosztással, hogy az I. kötetben «egy Fejérnépről sints emlékezet», a II. darabban pedig «inkább Fejérnépekről van a' História». A műfaj magyar rokonságának összes képviselői közül kiválik a nemzetközi motívumokban való rendkívüli gazdagságával. Az ó- és középkori példatárak s a világhírű facetia- és schwankgyűjtemények elemei nyomozhatók lapjain olyan teljességben, mint Kónyit kivéve egyetlen más magyar gyűjteményünkben sem. Mintegy 70 vándortárgy magyar megtelepedési helye. E történetek Andrád közvetítésével a magyar nép szájára kerültek, s később teljesen megmagyarosodva, további gyűjteményeink alapanyagául szolgáltak. Értéke éppen abban rejlik, hogy a világirodalom sok nevezetes mozzanatát a magyar köztudatba ültette. Jórészt irodalmi forrásokból táplálkozott. Maga is megvallja, hogy «a' más emberek esze gyümöltse..., melyet ebbe a' hitván kis kosárba» betegesen egybeszedetett. Legfőbb forrása Friedrich Nicolainak (1733—1811), a felvilágosodás irodalmában jól ismert berlini könyvkereskedőnek, tízkötetes, mintegy 3000 anekdotát összefoglaló *Vade Mecum*-ja volt. 765 anekdotája több mint a felének, pontosan 443-nak (I. k. 227. II. k. 216.) szószerinti szövegét találjuk a maga nemében páratlanul álló nagy német gyűjteményben, amely éppen azokban az évtizedekben keltett feltűnést és élte népszerűségének virágzását. «Van-e e század első felében élt magyar olvasó, ki ezeket nem olvasta s bennök gyönyört nem talált?» (V. ö. Jakab Elek, Figyelő, X. 1888. 1—12. l. György Lajos: *Poggio*-

és Arlotto-elemek a magyar anekdota-irodalomban. Bp. Szemle 1929. 214. k. György Lajos: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*, Kolozsvár, 1929. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 257. l.)

72. *Erköltés-Könyvetske*. Iródott a' pallérozottabb rend-béli gyermekeknek hasznokra Kámpe J. H. által. Fordítódott németből Földi Ferentz által. Nyomtatódott Komáromban és Posonyban, Weber Simon Péter' költségével 's betűivel, 1789-dikben. 152 l. Újabb kiadásai: Nagyszombat 1790. Nagyszeben é. n. 1802. 1818. Pozsony 1828.

Eredetije. Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen, von J. H. Campe Dessau, 1777.

Dramatizált formában, kis cselekmény keretében a magunk iránti, a mások iránti, a társadalmi, a családi kötelességekről, a lelkiismeretről és a vallásról értekezik. Földi Ferencről nevéen kívül egyebet nem tudunk. Megelőzte egy kéziratban maradt fordítása. (*Az öreg Becshalmi*, 1780.)

73. *Szegvári*. 1789. Kazinczy megsemmisült Siegwartfordítása.

Eredetije. Siegwart. Eine Klostergeschichte. Leipzig 1776.

Kazinczy ilyen elragadtatással írt róla: «Hányszor hullattak szemeim el-gyengülésemben olyan édes tseppeket írásodra áldott Miller! Mellyeken az engemet sírva látó angyalok örömben talán magok is sirásra fakadtak... Szívem ártatlanságát, tiszta és naponként nevedő erköltseimet, és így mind világi, mind menyei boldogságomat köszönhetem» neki. (*Kazinczy Lev.* XXII. 11. l.) Nemcsak olvasta, hanem le is fordította. «Készen hever kezemnél Siegwart is (kit én Szegvári-

nak neveztem) az unalomig vitt pityergéseitől megtisztogatva — írja 1789. március 20-án a *Bácsmegyei* Jelentésében. — Ő nállam egy Heves vármegyei szolgabíró' gyermeke, a' ki a' Kaputzinusok nyugodalmas életüket Hathvanban meg-kedvelli, 's alsóbb iskoláit Egerben, 'a felsőbbeket pedig Kassán folytatja. Krónhelm báró Bánfalvynak, a' falun lakó Theréz Susinak, ellenben pedig Fischer Marianne Kereszthury Theréznek neveztetett, 's az episodák hazai történetekből vannak véve». Barczafalvi Szabó Dávid fordításának megjelenése (1787) kedvét szegte és kéziratát tűzbe lökte. (V. ö. *Kazinczy Lev. VIII. 381. l. Pályám emlékezete. 41. l.*)

1790.

74. *A' jó nevelésnek Tüköre*, melyet egy jó szívű királynak példájában a' nagyra született magyar nemzetnek egy kevés rajzolóssal készített és ki-adott Szent Miklósi Timóthéus N. Győri prédikátor. Győrben, Nyomt. Strejbig Josef' betűivel, 1790. 36 l. (Szinnyei szerint 1791-ben még egy kiadása jelent meg névtelenül, v. ö. M. I. XIII. 767. h.).

Utópia országának Miaburg nevezetű fővárosában uralkodott az ifjú II. Mátyás. Trónralépte után négy követet küldött a világ négy tájára tapasztalatokat szerezni s más országok állapotát tanulmányozni. Három követ fekete gyásszal bevont postakocsin tért vissza, s jelentette a királynak, hogy mindenütt szomorú állapotokat látott: békétlenséget, egyenetlenséget, boldogtalanságot, az embereket pedig vallástalanoknak, mértékteleneknek és henyéknek találta. A negyedik követ megérkezésekor örvendetes hírt jelző sípokat fuvatott meg s arról számolt be, hogy a tőle látott országban béke, boldogság és meglegedettség uralkodott, mégpedig azért, mert az emberek ott vallásosan,

mértékletesen és dolgosan élnek. A király rögtön országgyűlésre hívta össze a nép képviselőit, akik az ország hasznára hozott határozataikat öt punctumba foglalták össze: közhivatalba vallástalan, túlbuzgó, más nyugalma veszélyeztető, korhely, mértéktelen, henye ember föl ne vétessék. Mivel ilyen ember kevés van, gondoskodni kell, hogy ilyen emberek neveltessenek a hazának.

Szentmiklósi Timotheus bencés tanár (1749—1799) így jellemezte munkáját: «Ez a' kis könyv merő mese vagy példa-beszéd . . . Mint kis tükörben, egy nagy dolgot, az az, a jó nevelést, mesében vagy példa-beszédben próbáltam előadni értelmes és nagyra termett Magyar Nemzetemnek.»

75. *A' második József az Elisium mezején.* H. n. 1790. 64. l. (Szerzője Szirmay Antal táblabíró, v. ö. Sándor István *Magyar Könyvesház*, 1803. 179. l.)

A példabeszédekben gazdag és elmés röpirat II. Józsefnek a kiváló uralkodókkal, Mária Teréziával, II. Rákóczi Ferencével, VI. Károly császárral, továbbá politikusokkal és hadvezérekkel a másvilágon folytatott beszélgetéseit tartalmazza. Végző következtetése: József tragikus hős volt, aki elhibázott életéért a bukást el nem kerülhette. (V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. 409. l.)

76. *Az Arany Pereczek.* Szomorú történet öt szakaszokban. Irta Dugonics András királyi oktató. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1790. 453 l. 2-ik kiadás u. o. 1800. 3-ik kiad. Bp. 1898. RMK. 8. sz. (Teljesen hasonló tárgyú a Dugonics kézíratai közt található latin színdarab: *Briliantina Praetensio*, Tragedia In Quinque actibus. Ex Originali Hungarico D. Dugonics Professoris Matheseos in Regia Universitate Pes-

tiensi. Germanice (? talán : Latine) reddita. 1789. 89. Fol. M. N. Muzeum, 37. Quart. Lat. — Dugonics románjából készült és 1792. jun. 18-án adatott elő Budán s azután még több ízben Endrődi János átdolgozásában : *Arany Perecek. Játék öt felv. Pest, 1792.*)

Macskási Mihály, Barcsay Ákos erdélyi fejedelem tiszttartója, közmegelegedésre intézi a fejedelem gazdasági ügyeit. A gonosz Schelmajer, a fejedelem irlnoka, a tiszttartót visszaélés gyanújába keveri és bebörtönözteti. Azért eszelte ki ezt az álnokságot, hogy Macskási leányát, a gyámoltalanul magára maradt Juliannát, annál könnyebben feleségévé tehesse. Elképzelése azonban megakad a leány ellenállásán s az alávaló irlnok most Julianna vesztére tör. A szerémi herceg nevében levelet kohol, hogy az aranypereceket valaki ellopta tőle s mindenáron kerítsék meg. A gyanút Juliannára hárítja s parancsot ad elfogatására. Julianna ekkor férfiruhába öltözik s egy erdei remete, Barcsay testvérbátyja, segítségével igyekszik a fejedelem kegyét atyja számára megnyerni. Amikor ez nem sikerül, Barcsay leánya, Veronika, szolgálatába áll, aki beleszeret a férfiruhás csinos ifjúba. Itt sem ér cél. Ekkor rá akarja beszélni testvérét, Bálintot, hogy jelentse fel őt a nála levő aranyperecek tolvajaként s a feljelentőnek járó tízezer forinttal váltsák ki atyjukat. Az aranypereceket eladásra kínálja Náthán zsidónak. Ez a helyett, hogy megvenné, fellármázza a parasztokat: megtalálta az aranyperecek tolvaját. Bálint most megkötözi és börtönbe juttatja Juliannát. Már-már a vesztőhelyre hurcolják, amikor megjelenik a szerémi herceg, igazolja, hogy az aranyperecek az ő ajándéka s Julianna az ő édes testvére. Minden jóra fordul, a cselszövők pedig bűnhődnek.

A kutatásnak még nem sikerült tisztáznia az *Arany Pereczek* eredetét. Kétségtelennek látszik, hogy Dugonics ebben az esetben is idegenből dolgozott, mégpedig, munkájának szerkezetéből ítélve, drámából formálta meg románját. Ismerünk is egy olyan német színdarabot (Franz Bourgeois: *Die Gerechtigkeit, oder kann ein Richter allen Versuchungen widerstehen?* Prag u. Wien, 1782), amelynek hasonló a magva: koholt ékszerlopás, az ártatlan leány meggyanúsítása, börtön és a bűn vállalása szülei megszabadításáért. A tárgy tehát s a motívum jólismert volt ebben a korban. Ha nem éppen ez a színdarab lehetett közvetlen forrás, legalább is igazolja, hogy az *Arany Pereczek* Dugonicsnak nem önálló leleménye.

77. *Erköltsi-Iskola* az az huszon négy Nyájas Históriák, a' mellyek e Világnak furtsa Tsalárdságit, sok Tartományoknak tulajdonságit, 's a' benne lévő Embereknek, ugy jó Erköltseiket, mind gonoszsan tzelőző Indulattyaikat mutatttyák. Irattatott két részben Német nyelven, az Haza Iffiainak kedvéért. Fordította Magyarra Farkas Antal, a' Kassai Districtusnak Provincialis Komissariussa. Kassán, Fűskuti Landerer Mihály bötüivel, 1790. 443 l. Megjobbított 2-ik kiadása Posenban és Pesten, 1806. Újabb átdolgozott 3-ik kiadása: *Mulattató és oktató Erkölcsi Iskola*. Az olvasást kedvellők számára. Debreczen, Nyomtatja és kiadja Telegdi K. Lajos, 1869.

Eredetije. Die wohlangerichtete neuerfundene Tugendschule. In welcher vier und zwanzig anmuthige Historien zu erlaubter Gemüths-Ergötzung der Jugend auf eine erbauliche Art vorgetragen und mit nützlichen Anmerkungen und Lehren begleitet worden von Meletaon. Zwey Theile. Mit vielen Kupfern. Frankfurt und Leipzig, O. J. (1739). N. A. 1806. 1821. (V. ö. Trostler József, Nyr. 1927. évf. L. György. Ung. Jahrbücher 1928. 74. 1.)

Tartalma 24, köztük több nevezetes vonatkozású novella: 1. Tsalárd Aranyot Olvasztó Alkhemista. — 2. Telhetetlen határ nélkül-való fősvénységtől okoztatott vakság. (Az Ezeregyéjtszaka Baba Abdalla meséje.) — 3. Miképen szerentsélteti Isten azokat, a' kik gyakorollyák az ő Szent Házát (Fridolin-típus. V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 127. l. 73. sz.). — 4. A' jó tételnek meg-hálálása, és a' Jóságos tselekedetek bére. — 5. Hajó törés által gazdagított Anglus (Robinsonád). — 6. Istentül látogatott káromló János. — 7. Épületben járó késértet. — 8. Holta után nyilatkoztatott gonosz élete Vulpónak. — 9. Igaz Hitben Irlandiai Ifju Jósefnek mind végiglen való álhatatos megmaradása. — 10. Aranynál nagyobbra bötsültetett Matska («A nagy tök és négy ökör» anekdotájának Whittington-változata. V. ö. György Lajos i. m. 171. l. 154. sz.). — 11. Angliai szép Lukretziának élete. — 12. Leg-hivebb belsőbb titkos Tanátsossa a' Persiai Királynak. — 13. Félelmes Tolvaj. — 14. Jó Erkölsü Pál. — 15. Podágra, vagyis száraz fájdalom ellen való Orvosság. — 16. Kám, és Tubál két rossz fiai Molitornak. — 17. Tolvajok Orgazdája. — 18. Hivséges Spanyol Asszony (A Vitéz Francisko spanyol-olasz típusa). — 19. Két Feleségű Török Rabságából, megszabadult Keresztény (Graf von Gleichen-tárgy). — 20. Búja szeretettül meg-Vakított Lörintz. — 21. Dánus Országi részeges paraszt Ripsel (Rusticus imperans-tárgy. V. ö. György Lajos i. m. 194. l. 202. sz.). — 22. Meg-bötsülhetetlen Szaxa-Vára Affrikának (Az Ezeregyéjtszaka Aladdin és a csodálámpa c. meséje). — 23. Isop Fa alatt Szerentséssé lett Fortunatus (Álom a hidon levő kincsről-típus. V. ö. György Lajos, i. m. 89. l. 7. sz.). — 24. Az igaz Biró

(«Saggitare in cadaver patris» mondája. V. ö. György Lajos i. m. 195. l. 203. sz.).

A német eredeti szerzője Johann Leonhard Rost (1698—1727) matematikus és csillagász, aki Meletaon néven egy sereg románt írt August Bohse (Telander) sikamlós munkáinak mintájára (V. ö. Baader : *Lexikon*, 1824. I. 178—180. l.). A magyar fordító, Alsóörsi Farkas Antal kerületi tartományi biztos, írói működéséről Kazinczy igen elítélően nyilatkozott (*Lev.* II. 78. l.). Az egykorúaknak tetszett, hogy itt-ott magyar színeket is vitt be fordításába (V. ö. Hadi és más nev. Történetek, 1790. 200. l.).

78. *Julia Leveli Ovidiushoz*. Németből szabad fordítás. Kassán, Ellinger János Királyi privil. Könyv-nyomtatónál. 1790. 130 l.

Eredetije. Briefe der Julie, Tochter Kaisers August an Ovid. Eine Handschrift, welche in dem Herkulan gefunden worden. Nach einer englischen Übersetzung. Frankfurth u. Leipzig, 1783. 114 l. U. az : Sammlung der besten Romane. Bd. 1. Berlin 1790. Frankfurt 1791. — Az idézett angol fordítás : Letters from Julia to Ovid ; a Manuscript discovered at Herculaneum translated from the Original. London, 1753. — Ennek eredetije francia volt : Lettres de Julie à Ovide. A Rome (Paris), chez Bernabo et Lazzarini, MDCCLIII. Újabb kiadásai : Rome 1753, Geneve 1766, Paris 1774, Paris 1780, Paris 1781, Rome 1789, Paris 1797. Paris 1802, Paris 1808.

E románnak alig van cselekvénye. Tartalmát 42 unalmas, lapos és szellemtelen levél teszi. Ezeket az udvari környezet terhes világból kikívánczozó, szerencsétlen idegzetű és forró vérű császárléány intézi titkos szeretőjéhez, majd szerelmük kipattanása után a számkivetésbe zavart Ovidiushoz. A szerző a kor

divatja szerint Herculaneumban talált hiteles okiratok másolatának tüntette fel leveleit. Aranka színtelen fordítását Kazinczy javította és adta ki saját költségén. Maga idejében Európaszerte népszerű olvasmány volt (a fentiekén kívül olaszra is lefordították: *Corrispondenza tra Giulia et Ovidio*, 1801). Szerzője Charlotte-Antoinette de Bressay Lezay Marnezia marquise (1785). Csak annyit tudunk róla, hogy Nancyban kiváló szellemeket összehozó előkelő szalont tartott. (V. ö. Baranyai Zoltán. MNy. 1927. 430. l. György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*. Kolozsvár, 1930. Erd. Tud. Füzetek 22. sz. 3—8. l.)

79. *Külömbféle válogatott Elme-Futtatások*. Irta frantzia nyelven Gróf O. J. Fordította ugyanazon nyelvből Illei János. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály' költségével és betüivel, 1790. Első Rész, 120 l. Második Rész, 118 l.

Eredetije. Pensées sur divers sujets de Morale par Mr. Le Comte Oxenstirn. Nouvelle edition, revue, corrigée & augmentée de maximes et reflexions par le meme auteur, A Francfort, 1736. I—II. (V. ö. Alszeghy Zsolt: *Illei János élete és írói működése*, 1908.)

Illei János Jézus-társasági tanár (1725—1794) könyve 68 elmefuttatást tartalmaz az élet különféle vonatkozásairól, át- meg átszöve nagyrészt ókori tárgyú erkölcsi példákkal. Voltaképpen apoftegma-gyűjtemény, benne több érdekes vándortárggyal találkozunk. Erkölcsi oktatásaikat az írók ilyen mulatságos részletekkel igyekeztek vonzókká tenni. (V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 39. 173., 197. l.)

80. *Valéria és Scipió! "Avagy a' Toskániai Változások*. Pesten, Lindauer János könyvárosnál, 1790. 99 l.

A Szienna városában élő két hatalmas nemzetség, a Szalimbenesek és a Montanianusok, kölcsönös egyetértését és atyafiúi szeretetét ádag gyűlöletté és engesztelhetetlen ellenségeskedéssé mérgesíti a két nemzetiség egy-egy ifjú tagjának versengése egy Fenitziáné nevű szép szűz kezéért. Egyik sem nyeri el, mert a lány meghal. A gyűlölet lángja azonban többé el nem alszik s a folytonos hadakozások csaknem felemésztik a két hatalmas családot. Évtizedek mulva annyira megfogyatkoznak, hogy csak Montani Károly és húga, Valéria, a másik részéről pedig Szalimbenes Scipió képviseli a két familiát. Scipió szenvedélyes szerelemre gyullad a szép Valéria iránt. Vitézsége és okossága győzelmet arat nemcsak a leány szívéen, hanem a régi ellenségeskedésen is. Így a boldog egyetértés visszaszerzi a két család egykori fényét, gazdagságát és dicsőségét.

«Ezen kis könyvetskének mulattatás a' tzelja, mellyet nem is hibáz el a' történetnek szövevényes és érzékeny összeállatásában... A történetnek tekervényes gombját olly helyesen szöfte össze az Író, hogy az illyekben gyönyörködőknek azt méltán ajánlani merészeli a' R. tsak a' saját öldöklésre való szándék jön gyakorta, és nem mindenkor elég érzékenységgel elő.» (V. ö. *A' Bétsi Magyar Bibliothéca első esztendeje*, 1793. 103—104. l. *Kazinczy Lev.* II. 137. 186. l.)

81. *II-dik Jó'sef életének rövid le írása* mellyet az eggyügyübbeknek kedvekért szedegetett öszve Pétzeli Jó'sef K. Prédikátor. Komáromban, Wéber Simon Péter' betüivel, 1790. 48 l.

Eredetije. Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser Joseph II. Nebst einer Skizze seines Lebens. Wien und Leipzig 1790. Th. 1—3.

A népszerű uralkodó anekdotás vonásokból összeállított életrajza. Főképpen azokat a tulajdonságokat emeli ki, amelyek József császár egyéniségére és jellemére vetnek rokonszenves világot. A Péczelitől felsorolt adatok mind feltalálhatók a fenti német műben. (V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. 416., 417. l.)

82. *Az Ifju Werther Szenvedései*. 1790. Kazinczy Ferenc kéziratoss töredéke. Studiumok, I. Régi és újabb írók m. 2. sz. II. k. 7 sztl. levél. M. Tud. Akadémia kéziratára. (Későbbi teljes fordításait l. 1818. 1823. 1827.)

Eredetije. Die Leiden des jungen Werthers. Th. 1—2. Leipzig in der Weygandschen Buchhandlung 1774.

Goethe világhírű és korszakot jelölő románja először egy német balett formájában jutott el hozzánk, mely az Esterházy herceg színházában és Pozsonyban 1777-ben került színre. (V. ö. Dohány József: *Werther-hatások a magyar irodalomban a 18-ik század végéig*. Nagyvárad, 1909.) Mivel a román óriási hatása egypár öngyilkosságot idézett elő, az osztrák hatóságok Werthert indexre helyezték s csak II. József uralkodása alatt 1786-ban engedélyezték a könyv utánnyomását és terjesztését. (V. ö. H. V. Pisk, Neues Wiener Journal 1928. júl. 1.) Ezért van az, hogy Kazinczy sokáig nem tudott hozzájutni Goethe munkájához, s be kellett érnie egy gyöngye utánzatának fordításával (*Bácsmegyey gyötrelmek*, 1789.). Werther-fordítása mindössze nyolc levelet tartalmaz (május 4—26.).

1791.

83. *A' Budai Basa*. Frantziából fordította Aranka György. Bétsben, Albert Ignátznál, 1791. 83 l. (Kivonata: A budai basa történetének summás előadása Aranka György

úr munkája szerint. Márton József: Második magyar olvasókönyv. Bécs, 1812. — Kelemen társulata Aranka elbeszélését színre alkalmazta.)

Eredetije. Le Bacha de Bude. S. I. 1765. Troisième édition, revue et corrigée. Yverdon 1765. Német fordítása: Der Bassa von Ofen. Mit Portrait. O. O. 1765. (Az eredeti szerzője: Victor Gingins de Moiry yverdoni polgármester. V. ö. Baranyai Zoltán, Bibliothèque Universelle et Revue Suisse. Juillet 1922. MNy. 1927. 433—434. l.)

Az elbeszélés Abdi basa élettörténete, aki Abd ur Rahman néven Buda várának 98-ik és utolsó török parancsnoka volt s 1686. szept. 2-án esett el a vár hősiességében. Eredetileg svájci kecskepásztor volt. Egy alkalommal a nyájából egy kecskét a farkas elragadott, s félve gazdája bosszújától, Franciaországba menekült, ahol Badeni Lajos seregében csakhamar kapitányi rangra emelkedett. 1664-ben XIV. Lajos tízezer embert küldött a törökök ellen hadakozó magyarok segítségére; ezek győzelmet is arattak Montecucolli vezérlete alatt Szentgothárdnál. Itt került török fogságba hősünk: felvette a török vallást s a szultán mindjárt agának nevezte ki. Kréta szigetének meghódításában nagy érdemeket szerzett, s ezért budai basa lett. Buda visszavételekor elesett, mégpedig legkedvesebb barátjának és földijének, Olivérnek, a kezétől.

Az esemény nélkülözi a történeti alapot. Nem egyéb, mint svájci helyi hagyományoknak a budai ostrom történetére való önkényes alkalmazása. A tárgy rendkívül népszerű volt. Varnhagen von Ense, Pichler Karolina, Zschokke a francia forrás alapján regénnyé dolgozta fel. Újra híressé tette a tárgyat a Jókai elbeszélése 1859-ben (Ö. M. 37. k. 137. l.) és Benczur

Gyula hatalmas ezredévi festménye. (V. ö. Mr., It. 1923. 64. l.; Tolnai Vilmos, EPhK. 1916. 68. l.; Trostler József, Ung. Rundschau 1913. 976. l. EPhK. 1916. 419. l.)

Aranka fordítás, bár átesett Kazinczy javításán (Kazinczy Lev. II. 55. 137. l.), színtelen és száraz, «homályos a' stylus a' hosszúság miatt». «Nem annyira a' szókhoz, mint a' dologhoz van köttetve», amit úgy kell érteni, hogy jelentékenyen megrövidítette és összevonta eredetijét. Szacs vay ezzel a verssel gúnyolta ki:

Gyenge legény a Buda Basa,
Mert nagyobb volt eszénél a hasa.
Sokat firkált Aranka felőle,
De hajh! mi sült végre belőle?
Aranka cifrán bizonyította,
Hogy vékony esze csak hig rántotta.

84. *Jelki Andrásnak egy született Magyarinak Történetei.* A' ki minek utánna sok szerencsétlen eseteken, hajó töréseken, raboskodáson és a' vad emberek között életének különbféle veszedelmein által ment volna, végtére Batáviában nevezetes Tisztségekre hágott. Magyarba foglalta Sándor István. Győrött, Streibig József betüivel, 1791. — További feldolgozásai: Kölesi Vincze Károly és Melczer Jakab: *Nemzeti Plutárkus.* Pesten, 1816. II. 178—196. l.; Hasznos Mulatságok, 1822. II. 30—31. sz. és 1832. évf. (Munkácsy János); Hormayr: Archiv, XV. 1824.; Pe-regriny Elek: *Bánya*, 1845. II. 215—226. l.; Hevesi Lajos: *Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben.* Pest 1872. 1875. 1879. 1896. (német, finn, és holland nyelvre is lefordítva); Szinnye: MI. V. 469. h.

Eredetije. Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebornen Ungarns, welcher nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren, unter den Wilden endlich zu Patavia zu

ansehnlichen Ehrenstellen gelanget ist. Wien, 1776. U. o. 1779. Ofen u. Pressburg, 1784. Der ungarische Robinson cimen, Wien 1797. Sartori: Pantheon, 1816. III. 3. 310—341. 1. (Sándor István az 1779-i bécsi kiadást fordította le. V. ö. Thurzó Ferenc: *Robinson és a mi robinzon-irodalmunk*, 1898. 74—80. 1.)

Jelki András egy szabómesternek a fia. Tapasztalatok gyűjtése végett Bécsbe, majd innen Párizsba utazik. Rotterdamban katonának fogják és Indiába hurcolják, de megszökik és Amerikába megy. Visszavértében algíri kalózok fogságába kerül. Ezekről szerencsésen megmenekülve, Hollandiában katonának áll. Így Batáviába jut s itt Pazzia Péternek, a kereskedő társaság elnökének, felszólítására megnősül és szabóüzletet nyit. Valami kellemetlenség miatt felhagy mesterségével s újból katona lesz. Egy alkalommal a szerencsenek elfogják, de válságos helyzetéből kiszabadul s egy puszta szigetre menekül. Tizenhárom esztendei robinzonoskodás után kerül megint vissza Batáviába. A helytartó a legnagyobb szívességgel fogadja és pártfogásába veszi. Rövidesen nagy tekintélyre tesz szert, a polgárság kapitánya, majd titkos tanácsos lesz. Feleségének és a helytartónak halála után visszatér Bécsbe, a császárnak elbeszéli élete történetét s Indiából hozott ritkaságokkal ajándékozza meg. A következő évben Magyarországon, Budán, telepszik meg. Megnősül, fia is születik, de boldogságát rövid ideig élvezheti, mert meggyöngyült testi erején tüdőbaj diadalmaskodik. 1783-ban halt meg 43 éves korában.

85. *Procurator Simon és Vinkler a' más világon*. Kolo'sváratt, Nyomt. Hochmeister Márton ts. kir. priv. könyvnyomtató által, 1791. 39 l.

Formailag román, tartalmilag tulajdonképpen politikai röpirat. A másvilágon két ügyvéd II. József uralkodásáról beszél. Elsősorban az igazságszolgáltatást fejtegetik, mert őket ez érdekli legjobban. A Józseftől Erdélyben életbe léptetett perrendtartást magyarázzatják egymásnak, előnyeit vizsgálják s megfejtik, hogy mégis miért nem tetszett: «Nemzetünknek ma sem kell akármely jó rendelés is, ha az hire 's akaratja ellen tétetik». (V. ö. Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* 412. l.)

86. *Az asszonyi nem, a XIX. században — álomi látás.* Hadi és más nev. Történetek, 1791. 447. 492. 596. l.

A Kovács Ferenc mérnöktől 1780-ban magyarra fordított és kéziratban maradt Rautenstrauch-féle román XIII. része. Ezt a mutatóványt az ismeretlen szerző oly céllal tette közzé, «hogy annak olvasása által felinditasson valamely jó szivű Magyar Mecénás, azon fordított munkának ki-nyomtattatására.» Úgy látszik, hogy ilyen mecénás nem jelentkezett, mert ez a fordítás sem jelent meg nyomtatásban.

87. *Eckartshausen.* «Beke Márton érdemes jó hazánkfia Eckartshausen *Moralische Erzählungen* az az: Eckartshausennek erköltsi beszélgetéseit; és ugyanazon tudósnak *Beleidigte Rechten der Menschheit* vagy is a' meg sértődött emberiségnek védelmét két részben tiszta magyarsággal minden órában nyomtatás alá fogja adni», — írja a Hadi és más nev. Történetek, V. 1791. 661. lapján.

Sem megjelenéséről, sem kéziratáról nem tudunk. Eckartshausennek második helyen említett munkáját pár év múlva (1793) Boda József magyarul kiadta.

1792.

88. *Bárkláj Argénisse*. Deákból szabad fordítás, K. Boér Sándor által. Kolo'sváratt és Szebenben, Ny. Hochmeister Márton, 1792. 328 l.

89. *Bárklájus János' Argenisse*, melyet néhai Tekéntetes Nemes Fejér Antal, Tiszán innét való Magyar Ország Részének, s' — Tekéntetes Nemes Heves és Külső Szólnok törvényessen egybe kapcsoltt, úgy nem különben Sáros vármegyéknek Tábla Birája, Deák nyelvből magyarra fordított. Özvegye pedig Tekéntetes Nemes Sánkfalvai Steinicher Katalin maga költségén ki-nyomtatattatott. Egerben A' Püspöki Betűkkel, 1792. Esztendőben. I—III. 411. 376. 377—748 l. (Ism. Oesterreichischer Merkur, 1793. 764. l.)

Eredetiye. Joannis Barclai : Argenis. Parisiis 1621. (Csupán 1676-ig 54 új kiadása jelent meg, az összes európai nyelvekre lefordították, s akadtak szerzők, akik folytatását, második és harmadik részét is megírták. V. ö. K. F. Schmid : *John Barclays Argenis*. I. Bibliogr. 1904. — Alighogy megjelent, 1627-ben ú. n. clavis készült hozzá, — ez a későbbi kiadásoknak a függelékében található, — amely allegorikusnak tartja a cselekményt és történeti alakokat sejt a szereplő személyekben. L. Dugonics : *Etelka*.)

Jean Barclay (1582—1621) öt könyvből álló híres románjának hősnője Argenis, Meleander szicíliai király leánya, akinek kezéért hárman versengenek : Radiobanes sardiniai király, és Meleander trónjának két értékes támasza, Archombrotus és Poliarchus. Közülük Poliarchus nyeri meg Argenis szívét, s a román azoknak a cselekvényeknek és küzdelmeknek a sorozata, amelyeknek legyőzése a szerelemeseket végül is boldogan egyesíti. A cselekmény meglehetősen egyszerű, szilárd, fölösleges epizódokkal nincs megterhelve. Abban is különbözik a nyomában termett későbbi románoktól, hogy

nem a szerelemre veti a hangsúlyt, hanem bizonyos politikai és erkölcsi célokat követ. Meg akarta mutatni a királyoknak, hogy a gyöngeség és a tapasztalatlanság káros következményeinek elhárítása végett a politikai éleslátást kell magukban kifejleszteniök, a népet pedig meg akarta tanítani az uralkodókat megillető hódolatra és tiszteletre. Ezért a célzatáért *Argenist* némelyek politikai románnak minősítik. A munka népszerűsége azonban nem politikai eszmében, hanem ügyesen szőtt és érdekkeltő meséjében rejlik, ezért helyesebb az *Argenist* heroikus románnak tekinteni. Ennek a válfajnak egyik legtisztább és legnemesebb példánya. (V. ö. Ph. Aug. Becker, Ztschr. f. vergl. Litgesch. 1904. 33—118. l.)

Magyar népszerűsége még a XVII. században kezdődik. Latin nyelvű kiadása megvolt Apafi Mihály fejedelem és gróf Bercsényi Miklós könyvtárában. (V. ö. Magyar Könyvszemle, 1881. 124. l. 14. sz. U. o. 282. l. 52. sz.) Annak idején nálunk egyetlen külföldi román sem keltett hozzá hasonló irodalmi érdeklődést. Nyomtatásban megjelent fordításai közül a K. Boér Sándor erdélyi földbirtokosé a gyengébb. «Argénisnek inkább velejének, mint mássának neveztetetik fordításom» — mondja előszavában. Csakugyan egyharmadára rövidítette eredetijét, mélyebb vonatkozásait törölte, egyszerű kalandos szerelmi történetté gyengítette. Hat könyves beosztása emlékeztet Abbé Jossé 1732-i francia átdolgozására. Fejér Antal fordítása folyékonyabb, kellemesebb és teljesebb is, mint a Boéré. Ő valamelyik nürnbergi kiadást használta, annak a metszeteit is átvette. E két nyomtatott *Argenist* két kéziratos fordítás (1773. és 1781.) és egy töredékben maradt terv (1782) előzte meg. Nem érdektelen az sem, hogy Hriagjel

Márton sajjópüspöki ág. ev. lelkész 1754-ben az *Argenis* I. könyvét 190 négysoros magyar strófába foglalta. (V. ö. Békés István, EPhK. 1922. 58. l.)

90. *Elme-Futtatások. Avagy Bellebellének és Kárpillónak tündéres Történetei.* Kónyi János által. Budán, Landerer Katalin özvegyénél, 1792. 174 l. (Két elbeszélést tartalmaz : a) Bellebelle avagy a' szerentsésített Vitéz, 1—93 l. b) Kárpilló Printzeszné, 93—174 l.)

Eredetiye. D'Aulnoy : Belle-Belle, ou le Chevalier Fortuné. Le Cabinet des Fées, IV. 1—78. l. Das Cabinet der Feen. Nürnberg V. 1763. 291—365. l. : Bellebelle, oder der beglückte Ritter. — La Princesse Carpillon. Le Cabinet des Fées, III. 229—308. l. Das Cabinet der Feen, Nürnberg 1763. V. 5—81. l. : Die Prinzessin Carpillio.

a) D'Aulnoy a *Belle-belle* c. nevezetes meséjében három híres motívumot fűzött egybe : a hét csodálatos legény szerepét, az apja helyett hadba vonuló vitéz leány balladáját és a férfiruhás leányba szerelmes királyné novelláját. Mindenik külön-külön is világszerte elterjedt. (V. ö. *Bolte-Polivka*, II. 85. l. III. 84. l. IV. 272. l.) Kónyi elbeszélése némely részletében eltér a francia mesétől, de ez a német szöveg rovására írható. (V. ö. György Lajos : *Kónyi és D'Aulnoy*, 1911. 6—10. l.) — b) A második elbeszélés jellemző példája annak a D'Aulnoy-féle mesterkélt tündérmesének, amelyet az író képzelete szőtt s benne a tündérek csupán arravalók, hogy velük a cselekmény nehézségeit könnyen lehessen megoldani. (V. ö. György Lajos i. h. 11. l.)

91. *Első Mária' Magyar Királynak Élete.* Sz. Jóbi Szabó László. Magyar Museum. Kassa, 1792. II. 188—201. 307—321. l. Újabb kiadása Gálos Rezsőtől, RMK. XXVI. 187—206. l.

Töredék, a sejthető történeti román expositiója, amely két érdekes képet tartalmaz: az egyik Nagy Lajos élete végét (1379—1382) vázolja, a másik a kolostori élet háttérében két gyermekleány, Mária és Cillei Borbála, ébredő szerelmét rajzolja Zsigmond iránt. E jó történeti érzékre valló alaptól fejlett volna ki a bonyodalom, amely valószínűleg a két fiatal leány szerelmi küzdelmét és Mária szomorú életét festette volna. (V. ö. Gálos Rezső, IK. 1908. 177—187. l. Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 60—61. l.)

92. *Herfort és Klárika*. Valami az érzékeny sziveknek kedvéért. Németből magyarra fordította Sz. I. Pesten, Fűskuti Landerer Mihály' költségével és betűivel. Első Rész, 1792. 342 l. Második Rész, 1793. 344 l. Második kiadás: Pozsony 1809. (Fordítója Szűts István ref. lelkész, 1768—1812.)

Eredetije. Heerfort und Klärchen. Etwas für empfindsame Seelen. 2 Theile. Frankfurt, 1779. Újabb kiadásai 1787 és 1797. Fordításai: London 1789, Páris 1789 és 1790, Amsterdam 1787. V. ö. Goedeke IV. 3. 188. l. K. Menne: *Goethes Werther in der niederländ. Lit.* Breslauer Beiträge, VI. Leipzig 1905. (Szerzője: Christiane Benedicte Naubert, 1756—1819, korának egyik legtermékenyebb románírója és fordítója, aki tárgyaival Oehlenschlägerre és Th. A. Hoffmannra is hatásal volt. V. ö. Kosch: *Lit.-Lexikon*, II. 1685. h.)

Mindjárt a román első lapjain Herfort és Klárika örök hűséget esküszik, de két terjedelmes köteten át kell szenvedniök, amíg egymáséi lehetnek. Gyötrelmüknek az az oka, hogy a gonosz fivér egyedül akarja megkaparítani a nagybácsi örökségét, s ezért rábeszéli anyját, hogy Klárikát kolostorba küldje. Csellel és erőszakkal sikerül is a leányt apácaruhába bujztatni. Herfort azonban, meghazudtolva a gyámoltalan szenti-

mentális hősokeket, bámulatos elszántsággal mindent megtesz Klárika megszoktatására. Kéményseprő-ruhában ki is hozza kedvesét a zárda börtönéből. A helyett azonban, hogy feleségül venné, Klárikát férfiruhába öltözteti, s maga mellé véve egy barátját, hármában európai körútra indulnak. Álnok barátja útközben szemet vet Klárikára, ebből aztán olyan bonyodalmak keletkeznek, hogy hárman háromfelé válnak. Súlyos megpróbáltatásokon, veszélyes kalandokon vergődnek át, míg végre ismét egymásra találhatnak. Ezalatt Klárika anyja meghal, a gonosz bátya is elpusztul. Most már nincs házassági akadály, de van vagyon, amelyről a románíró mindig gondoskodik, hogy hősei boldogok lehessenek.

93. *Töredékek R.... Munkájából.* Sz. L. (Szentjóni Szabó László). Magyar Museum. Kassán, 1792. III. k. 464—477. l. Újabb kiadása Gálos Rezsőtől, RMK. XXVI. 206—215. l.

Eredetije. Rousseau : Émile, 1762. III. és IV. könyv.

Hat kisebb elmélkedést tartalmaz Rousseau híres regényéből egy negyedszázaddal annak megjelenése után. Az eredetivel pontosan összevetette Gálos Rezső, IK. 1908. 60—64. l. és RMK. XXVI. k. 54—57. 237—239. l. (V. ö. Baranyai Zoltán, MNY. 1927. 436. l.)

94. *Uzong. Napkeleti Történet.* Készítette Haller Albert. Magyarul kiadta F. Öri Fülep Gábor P. P. Posonyban, Wéber Simon Péter bet. 1792. 460 l. (Öri Fülep Gábor, 1739—1823, a Tisza-melléki egyház püspöke volt.)

Eredetije. Usong. Eine morgenländische Geschichte, in vier Büchern. Durch den Verfasser des Versuches Schweizerischer Gedichte (Albrecht v. Haller). Bern, 1771. (Még a XVIII. században franciára, angolra, holland és olasz nyelvre fordították. A magyar fordító az első kiadástól lé-

nyegesen különböző 1778-i berni javított és bővített kiadást használta.)

Usong, Timurtas mongol vezér fia, 14 éves korában már a kínaiak ellen harcol s Lievang alkirály fogságába esik. Tőle kapja az első politikai oktatást s megtanulja Kína törvényeit és szokásait. Amikor Lievang megtudja, hogy leánya, Lioussa, és Usong szereti egymást, az ifjút elkergeti. Usong Egyiptomba, azután Velencébe menekül, ahol harcol a törökök ellen, később Arábiában a rabló beduinokkal küzd, majd az egész Perzsiát elfoglalja és Cyrus trónjára ül. Birodalmát mintaszerűen rendezi be, követeket küld Kínába s övé lesz Lioussa keze. Amikor Egyiptomot is legyőzi, hatalmának tetőpontjára jut. Ettől kezdve hanyatlani kezd. Feleségét s két fiát elveszti, a törököktől súlyos vereséget szenved. Ez észre téríti, békés munkára szenteli erejét, keresztény hitre tér s halála előtt unokáját megtanítja a bölcs és jó uralkodás alapelveire.

Haller híres románja, mely a Pedro Bizarro perzsa története (*Rerum Persicarum historia*, 1601) alapján és Fénelon hatása alatt készült (v. ö. M. Widmann: *Albrecht v. Hallers Staatsromane*, 1894), sok politikai és nemzetgazdasági fejtegetéssel van átszőve. Usong is, miként Telemach, a különböző országokat keresztülutazza, a jó és rossz államformákat megfigyeli, vagyis céltudatosan készül az uralkodói hivatásra. Mindketten különösen kiemelik, hogy a jó fejedelemnek ápolnia kell a békét, biztosítania a szabadságot; egyformán hangoztatják a művészetek, a kereskedelem, a földmívelés partolását s az iskolák alapításának szükségét.

95. *Podrokotz krónikája avagy a Gorgonai Szarándok*, 1792.

Bessenyei Györgynek ebben az elveszett művében, amely rokon vonásokat mutat a *Podotz és Kazimírral*, valamint *Tarimenessel*, egy tudós és egy zarándok kíséretében utazó előkelő ifjú mond véleményyt a különböző keresztény istentiszteletekről. Megjelenését a cenzúra nem engedélyezte. (V. ö. Széll Farkas, IK. 1891. 102. l., Waldapfel József, IK. 1930. 86. l.)

1793.

96. *Amerikának Fel-találásáról, a' Gyermekek' és az Ifjak' kedvéért*, Kampe J. H. által németül irattatott hasznos és Kedves Könyv, mellyet Némelly Hazájok Nyelvében gyönyörködők Magyarra fordítottak. Ki-adatott egy Kártával együt. Kolo'sváratt, Nyomt. a' Reform. Koll. Betüivel 1793. Eszt. Három rész I. Kolumbus, 295 l. II. Kortes, 280 l. III. Pizarro, 234 l.

Eredetije. Die Entdeckung von Amerika, ein angenehmes und nützliches Lesebuch für Kinder und junge Leute von J. H. Campe. 3 Theile. I. Columbus, II. Cortes, III. Pizarro. Hamburg, 1781.

Párbeszédese formában az atyának és gyermekeinek beszélgetéseiben olvassuk Amerika fölfedezésének történetét. Nemcsak a puszta tényeket fűzi egymáshoz, hanem regényes érdekességgel eleveníti meg az eseményeket. Campe az érettebb ifjúságnak szánta könyvét azzal a céllal, hogy hasznos ismereteket nyújtson s egyszerűs mind bátorságot ébresszen benne az élet minden nehéz körülményének férfias elviselésére. Campe volt az első, ki az útleírás nevelő értékét észrevette és szerencsés formába foglalta. Nagy hatásáról közel 30 kiadása tanúskodik. Nálunk is kedvvel olvasták. Kolozsvári első magyar fordítását, melyet később még kettő (1817 és 1836) követett, Szinnyi (MI. IV. 26. h.) Gyarmathy Sámuel nyelvtudós munkái közé sorolja.

97. *Az emberi nemzetnek megsértődött törvényei.* Fordította Egyházas-Rádóczi Boda Joseph, Tekintetes nemes Baranya vármegyének fő-szolga-birája. Pécsset, Engel János betűivel, 1793—1794. I—II. 173. 203 l.

Eredetije. Die beleidigten Rechte der Menschheit, oder Richter geschichten aus unsrem Jahrhundert. 4 Bde. München, 1787—1789.

Ilyen elbeszélések vannak benne : A' véletlen tolvaj ; A' kétségbeesés vagy az adós lóháton, a' kölcsönző akasztófán ; Egy ártatlannak a' tömlőcből való megterése ; A' temető hely vagyis a szánakodó kutya és a könyörületlen emberek, stb. Kriminális történetek az erkölcsi tanulság levonásával. Eckartshausen házi levéltáros és udvari tanácsos (1752—1803) Marmontel utánaíróinak utánaíróihoz tartozott. Nem elégedett meg az irányzatos történetek elbeszélésével, hanem még erkölcsi értekezéseket is aggatott az események fonalára. Erdemen felül kedvelték és forgatták könyveit. Olvasásának sok nyoma ismerhető fel a *Bánk bán*ban is. (V. ö. Waldapfel József, IK. 1931. 213—216. l.) Benkő Ferenc nagyenyedi tanár szintén foglalkozott vele, sőt fordított is tőle. (V. ö. Szilády Zoltán, IK. 1925. 129. l.)

98. *Kándid vagy a' leg-jobbik világ.* Eldorádóban. (Bécs) 1793. 168 l. (Részlet belőle : Bétsi Magyar Mu'sa, 1787. jul. 25. V. ö. Baranyai Zoltán, MNY. 1927. 436. l.)

Eredetije. Voltaire : *Candide ou l'optimisme.* Paris, 1758.

Kandid, akit egy bárói kastélyban Pangalosz doktor Leibnitz elvei szerint nevel föl, földünket tartja minden világ közt a legjobbban. A szép Kunegunda iránt érzett szerelme miatt azonban a kastélyból elűzik, így Lisszabonba kerül, ahol megvesszőzik, tanítóját pedig fel-

akasztják. Azután vetélytársait megöli s Kunegundával Avicennába szökik. Itt elválik kedvesétől, aki ettől fogva egy helytartót boldogít szerelmével, ő pedig üldözői elől Eldorádóba, a legjobb világba érkezik. Megbámulja és tartósan élvezi ennek az országnak a boldogságát, de végre is megúnja s Hollandiába, majd Franciaországba utazik. Kakambó barátjának segítségével Kunegundát felfedezi Konstantinápolyban Rákóczi fejedelemtől szolgálói minőségben, s bár az átélt viszontagságok nagyon megviselték kedvesét, mégis nőül veszi és visszavonul falusi jószágára, ahol a kertészetben találja meg a keresett boldogságot.

Voltaire e híres munkájának, mely a Leibnitz optimizmusának s kora politikai és társadalmi viszonyainak éles szatirája, csak első részét készítette el a magyar fordító. Ez magában is befejezett egész, de hiányzik belőle a nem kevésbé érdekes második rész, amely Kandidnak, feleségének és leányának további kalandjait beszéli el. Az ismeretlen fordító maga megvallja, hogy fölületes munkát végzett, de azzal vigasztalódott, hogy a tartalom kiválósága feledteti fordítása gyengeségét.

99. *Montier Aszszonynak a' maga leányával el-férjezett**** Mark-grófnéval közlött tanúságos igen jeles és mindenféle uri rendnek nemes mulatására nagyon alkalmas levelei. Németből magyarázta Bodo-Baári és Nagy-Lutséi Mészáros Ignázt. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás betüivel, 1793. 320 l.

Eredetije. Lettres de Madame du Montier à la Marquise de sa fille, avec les réponses. Bruxelles, 1756. — Német fordítása, a magyar szöveg közvetetlen forrása: Der Frau du Montier lehrreiche Briefe an ihre Tochter, die Marquise von M**, nebst den darauf ertheilten Antworten. Frankfurt

am Main, 1767. U. o. 1771. és 1784. (V. ö. Riedl Frigyes, EphK. 1879. 232. l.)

E morális románban foglalt 66 levelet egy szerető, gyöngéd anya váltja leányával, akit lépésről-lépésre vezet be az életbe és lát el életrevaló jó tanácsokkal. Hűtlenül elhagyott leánya bomladozó békéjét és boldogságát végül is helyreállítja. Belőle tanulságul a boldog házasság föltételei vonhatók le. Beaumont hercegnő e legjobb munkája a valóságos történet benyomását kellette az egykorú olvasóban. (V. ö. Heinrich Gusztáv, EphK. 1879. 46—50. l.)

100. ΣΩΚΡΑΤΗ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ *Az az a'Szinopei Diogenesz' Dialogusai.* Consil. Wieland írásából. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyásnál, 1793. (Fordította Kazinczy Ferenc.) *Töredék a Wieland Diogeneséből.* Ford. Vitéz Imre. Orpheus. Kassán, 1790. I. k. 1. f.

Eredetije. ΣΩΚΡΑΤΗ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ oder die Dialogen des Diogenes von Sinope. Aus einer alten Handschrift. Leipzig, bey Weidmanns Erben und Reich, 1770.

Wieland előbeszéde el akarta hitetni az olvasóval, hogy ezt a munkát egy bencés kolostor régi kézíratai között lelte s németre csak fordította. A nagy német írónak nem a legszámottevőbb munkái közé tartozik. Sokrates és Diogenes párbeszédeiben világmegvetésének ad kifejezést.

101. *Alfred.* «Jelentetik, hogy Andrád Sámuel Ur, Magyarra fordíttya, ama tudós Hallernak Alfredjét, melly azért tétetik közönségessé, hogy ugyan ezen Munkához mások is hozzá ne fognának» (Bétsi Magyar Merkurius, 1793. 274. l.) «Közelebről jelentettem vala, hogy a' Haller szép Alfrédjének fordításában munkálkodnám: de ez már általam Magyar ruhába öltöztetve, készen vagyon» (u. o. 313. l.).

Nem jelent meg, kéziratát sem ismerjük (V. ö. Jakab Elek, Figyelő 1881. X. 6. l.).

Eredetije. Alfred, König der Angel-Sachsen von Albrecht von Haller. Göttingen u. Bern, 1773. (V. ö. M. Widmann : *Albrecht von Hallers Staatsromane und Hallers Bedeutung als politischer Schriftsteller.* Biel, 1894.)

102. *Cámpénak Leányához való Atyai Tanácsa.* — «Jelentem, hogy ha senki még nem fordította, ne kezdje fordítani a' maga kárára ; — hirdette Andrád Sámuel ; — ha pedig valaki fordította, ne sajnáljon engemet Levelével tudósítani, hadd dolgozzam inkább az alatt más Könyvnek fordításán a' Nemzetnek hasznára». (Bétsi Magyar Mercurius, 1793. 1039. l.)

Eredetije. Väterlicher Rath für meine Tochter. Ein Gegenstück zum Teophron. Braunschweig, 1789. 10. Aufl. 1832.

A *Teophron* párja. Azoknak a fiatal leányoknak szánta, akik hű és okos vezetőt óhajtanak az élet ösvényén. Nincs semmi emléke, hogy Andrád fordítása elkészült volna. Más sem fordította le, így Campenak ez a munkája nem jelent meg magyarul.

1794.

103. *A csókok.* Egy történet az arany időből. Négy könyvben. (Írta Csokonai Vitéz Mihály.) 1794. Harsányi—Gulyás : *Csokonai Vitéz Mihály összes művei*, II. 2. 418—456. l.

Forrásai. Tasso : *Aminta* ; Guarini : *Il pastor fido* ; Marini : *Adone* c. pásztordrámái, s egyes részletei Gessner *Daphnejából* valók. (V. ö. Kastner Jenő, IK. 1922. 42—45. l.)

E pásztorromán hőse Melites, ki az első pillanatra megszereti Rozáliát, a szép pásztorleányt. Kedvese azonban elmenekül előle s ekkor Chloe tanácsára leány-

ruhába öltözik, hogy Rozália közelébe férközhessék. A pásztorleányok éppen csókcsatát játszanak s a bíraskodó Rozália gyanútlanul Melites csókját ítéli legédeesebbnek. Utána sugdosósdijáték következik s ebben Melites megvallja szerelmét és kilétét Rozáliának. Amikor a leány ezen megütközik, Melites elmenekül s a folyóba veti magát, hogy halálával békítse ki szerelmességét. A szerelem tünderei azonban felfogják, életre keltik s visszaküldik, hogy tegyen még egy kísérletet. Melites alvó kedvesét megcsókolja s most Rozália viszonzozza szerelmét.

Csokonai e pásztorrománjában, mely a műfajnak kései és ritka példánya irodalmunkban, debreceni első szerelmének állított emléket. (V. ö. Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 53. l.)

104. *A' fej-vesztesség*. Egy hazai dramatizált történet. Urania, I. k. 1794. 155—199. l.

Kármán Józsefnek névtelenül megjelent s töredékben maradt munkája. A Hunyadiak korában, Nándorfehérvár felmentése után játszódó cselekménye, amelyből két magyar vitéznek a szép Fruzina kezéért meginduló küzdelmét tudjuk meg, tipikus lovagrománt sejtet. «Ha befejezi Kármán a *Fejvesztéséget*, s az olyan lett volna, amilyennek indult, akkor a magyar történeti regény életét negyven évvel előbbre vihetnők s történetét nem Jósikával, hanem Kármánnal kezdenők». (V. ö. Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 63. l.)

105. *A' Gyapjas Vitézek*. Irta Dugonics András királyi oktató. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály' bötüivel, és költségével, 1794. Első könyv, 432 l. Második könyv, 446. l.

Eredetije. Andreae Dugonicii e scholis piis Hongari Zege-din, A. A. LL. et phil. Doctoris, et in regia universitate bodensi mathematicum professoris publici, ordinarii regii Argonavticorum, sive de Vellere Aureo Libri XXIV. Posenii et Cassoviae, 1778.

Az Argonauták utazása és a középkor óta kedvelt, főképpen Guido de Columnától népszerűsített, számos francia és német feldolgozásból szintén jól ismert Jázomonda elbeszélése. Az első rész a Colchisba való megérkezésig lefolyt eseményeket adja elő, a második rész Jázon és Medea szerelmét s az aranygyapjú megszerzését részletezi. Eredetileg latinul azért írta meg Dugonics, hogy a magyar szellemnek idegenek előtt is dicsőséget szerezzen. Magyar kiadásában az vezette, hogy új világra hozza ezen régi történetet, amelyben «édes Eleinknek, ama régi Scitháknak nyomdokait láttyuk». Szegedi nyelvjárásával s népies stílusával nem érdektelen emléke románirodalmunknak.

106. *Araspes és Pánthea.* Egy erkölcsös történet beszélgetések sorjába. Irta német nyelven C. M. Wieland Ur. Magyarra fordítottatott P**** által. Kolo'svaratt, Nyomtat. Hochmeister Márton, Ts. Priv. és Dicast. Könyv-nyomtató költségével, 1794. 182 l.

Eredetije. Araspes und Panthea. Eine moralische Geschichte in einer Reyhe von Unterredungen von C. M. Wieland. Zürich, 1760.

Kovács Ferenc mérnöknek 1786-ban elkészült, de kéziratban maradt Wieland-fordítását (l. 54. sz.) rövidesen követte ez a nyomtatott kiadás. A kezdetükből nem sikerült megállapítani a fordító személyét, aki igen darabos munkát végzett.

107. *A' Vak Lantos*. Regéje a' hajdani kornak. Veit Wéber után. Fordította Kazinczy Ferencz. Sztella (függelék). Posony, 1794. 73—119. l. Kazinczy Ferencz' Munkái. Szép Literatura. Kilencedik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814. 181—242. l.

Eredetije. Sagen der Vorzeit. 7 Bde. Berlin, 1787—1798. Dritte Aufl. Leipzig, 1840. Bd. I. 2. Der Harfner. (Mintájára magyar tárgyú, hasonló gyűjtemény jelent meg: Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber. Wien, 1800).

Uzsok király leánya, Zelemér, szerelmes Chongorba, egy fiatal lantosba. A lantos megszökteti a királyleányt s a király a lantos vak apján követeli elvesztett gyermekét. Az öreg tagad s vérpadra kerül. Már éppen ki akarják végezni, amikor megjelenik Chongor az elrablott Zelemérrel. Következik a meglepő fordulat: a vak lantos a király leánytestvérének a szeretője volt s Chongor a király unokája. Uzsok boldogan adja áldását a fiatalokra.

A Veit Weber néven író Leonhard Wächternek (1762—1837), a lovagromán tulajdonképpeni atyjának, nagyhírű gyűjteményéből Kazinczy a legjellemzőbb és a leghíresebb darabot választotta ki lefordításra. Holland, francia, angol nyelven is megjelent s a németek közül négyen vetekedtek színpadi feldolgozásában. (V. ö. C. Müller-Fraureuth: *Die Ritter- u. Räuberromane*, 1894. 8. 35. l.) Fogsága előtt az utolsó kiadott munkája Kazinczynak. Nemcsak meséjén, hanem nyelvén is komor színezet uralkodik. «A' vak lantosban — írja (*Lev.* II. 362. l.) — egy Rembrandi fénybe festett komor tableau akartam festeni». Fordítása azért nevezetes, mert a magyar nyelvet, a magyar elbeszélő próza stíljét eladdig a legnagyobb fokon mutatja, ahová kor-

társai közül senki sem jutott el. (V. ö. Váczy János, IK. 1914. 13—16. l.)

108. *Ciane, vagyis a Szerentse Játékja*, egy görög történet. Posonyban, Schauff János Betüivel, 1794. 304 l. (3 rézmetszettel).

Eredetije. Cyane. Roman grec. Par le Baron de Bilderbeck. Aneuwid, chez la Société Typographique, et à Strasbourg, chez J. Pr. Treuttel, MDCCXC. in-8. p. 190. — A magyar fordítás valószínűleg a Carl Leberecht Bille német szövege után készült: *Cyane, oder: das Spiel des Schicksals; ein griechischer Roman. Aus dem Französischen des Herrn Baron von Bilderbeck. Wien, 1792.*

Ciane egy botrányos életet folytató táncosnő. Szerelme a hős Lysiás iránt azonban felemeli és megnevesíti. Utálattal és kétségbeeséssel fordul el romlott életétől, s érezve, hogy Lysiáshoz méltatlan, tengerbe veti magát. Szerencséjére egy öreg halász, Daxiphanes, megmenti s kunyhójába viszi. Itt Lysiás és Ciane között hosszas és unalmas beszélgetések bonyolódnak le, amelyekből a XVIII. század szentimentalizmusa és raffináltsága szól hozzánk. Természetesen a szerető szívek boldogságát felbolygató intrikus sem hiányzik s a meglepő romantikus mozzanat sem, amikor az öreg halásztól kiderül, hogy Ciane apja. Megnyugvásunkra boldogan adja áldását a három könyvön át sok lelki töprengésen keresztülvergődött szerelmes ifjú párra.

A fordítót nem ismerjük. Sághy Ferenc feldolgozásában 1795-ben színpadra is került (Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. Bpest, 1913. 128. l.): *Tziane vagyis a szerencse játéka*, vígj. 3. felv. címen. (Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. Budapest, 1887. II. 383. l.). Báró L. Fr. Bilderbeck (1766—1833) az irodalomban Lafon-

taine utánzójaként ismeretes. (V. ö. György Lajos : *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*. Kolozsvár, 1930. Erd. Tud. Füzetek, 22. sz. 8—9. l.)

109. *Érzékeny Mesék D'Arnaud által*. Fordította Frantziából Harsányi Sámuel, magyar nemes testőrző. Sopronban. 1794. 569 l.

Eredetije. Épreuves du sentiment, par M. d'Arnaud. A Paris, chez Le Jay, Libraire, M. DCC. LXXIV. (1772—1781. 12 vol. in-8.).

Tartalma : 1. *Adelson és Salvini, anglus történet*. 3—320 l. (Adelson et Salvini, anecdote anglaise). A címben megnevezett két fiatalember ugyanazt a leányt szereti, aki egy harmadik féltékenységeinek áldozata lesz. Halálra ítélik és kivégzik a szerencsétlent. 2. *Lucia és Mélani, frantzia történet*. 323—428 l. (Lucie et Mélanie, nouvelle). Ez a két minta-testvér ugyanazt az ifjút, Estivalt, szereti, aki kettőjük közül Melaniet imádja, azonban az apa együgyű akaratosságából az idősebb Luciet kell feleségül vennie. Amikor az asszony rájön férje valódi érzelmeire, bánatában meghal. A lesujtott apa követi leányát a sírba. Melanie kolostorba vonul, amire Estival kétségbeesik és szívét zárt szekrényben elküldeti szerelmesének. Erre Melanie is távozik az életből. 3. *Fánni, vagy is a' szerentsés megbánás*. Ánglus történet. 431—569 l. (Fanny, histoire anglaise). Ez nem egyéb, mint Richardson *Pamelájának* másolata (az 1767-i kiadás szerint mellékcíme : la nouvelle Pamela), egy főrangú úrnak és egy szegény leánynak szerelmi viszonya. Az ismert recept szerint az erény diadalmaskodik s némi küzdelem után a cselekmény

boldog megoldással végződik. (V. ö. Beöthy Zsolt : *Szépprózai elbeszélés*, II. 100—101. l.)

François Baculard d'Arnaudnak (1718—1805), Marmontel hűséges követőjének, egy másik gyűjteményes munkájából (*Délassments de L'Homme Sensible*. Paris, 1783) még a következő rövid elbeszélések kerültek hozzánk: 1. Atyai hivatal (Alfred le Grand). Mindenese Gyűjtemény, 1789. II. 185—186. l. — 2. A' vad ember és a' pallérozott ember. D'Arnaud szerint (Les loisirs utiles?). Sebbe való Könyv. Kiadta Kis János. Posenban, Wéber Simon Péter, 1797. 89—95. l. — 3. A' szánakozásnak ereje (Lulie ou l'heureu repentir?). Sebbe való Könyv. 95—103. l.). (V. ö. Baranyai Zoltán, MNy. 1927. 428—429. l.)

110. *Fanni hagyományai*. Urania. Első esztendő. II. Köttet. 1794. 199—244. l. III. köttet. 136—203. l. Számos új kiadásban hozzáférhető. (Vitkovics Mihály *Spomen Milice* címen 1796-ban szerbre fordította s részben előnytelenül átdolgozta. V. ö. Piukovics Gábor, EPhK. 1887. 327—334. l. Németül is megjelent a Reclam U. B. 1387. számában. Irodalmát l. *M. Ir. Lexikon*, 1926. 426—429. l.)

Kármán Józsefnek ez a 62 fejezetből álló elbeszélése egyrészt a levélformának, másrészt az érzelgős románnak legnevezetesebb emléke irodalmunkban. Névtelenül jelent meg, s bevezetése is sokáig abba a csalódásba ejtette a közönséget és az irodalmat, hogy valóságos naplóról van szó, amelynek Kármán csak a kiadója. A *Werther* kétségtelen hatása alatt keletkezett, sőt mintáját még fölül is múlta abban, hogy az érzelgés főszereplőjévé nőt tett. Goethe remekét számos olyan utánzat követte, mely a *Werther* ellendarabjaként az ifjú leányszív fájdalmait akarta ábrázolni. Ilyen volt

pl. ez : *Die Leiden der Jungen Fanni*. Eine Geschichte unserer Zeiten in Briefen von F. G. v. Nesselrode. Augsburg, 1785. Azonban akár ezzel, akár hasonló tár-saival vetjük össze Fannit, Kármán lélekrajza föltétle-nül művészbnek, igazabbnak s főképpen eredetibbnak bizonyul.

111. *Ijabbik Robinson*, mely a' gyermekeknek gyönyör-ködtetésekre és hasznos multságokra németül Kámpe J. H. által irattatott, magyarra pedig Gyarmathy Sámuel által fordittatott az harmadik német kiadás szerint. Kolos'vá-ratt, Reform. Koll. Betüivel. 1794. 436 l. Második kiad. : Nagyenyed, 1830.

Eredetije. Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Von J. H. Campe. Hamburg, 1779—1780.

Campe világhírű Robinson-átdolgozásának második magyar változata (első magyar fordítása 1787-ben jelent meg. L. 59. sz.) Gyarmathy Sámuel erdélyi orvosdoktor (1751—1830) fordítása tulajdonképpen nem új munka, hanem legnagyobb részében Gelei József fordításának (1787) szószerinti lenyomata. «Nem lehet ugyan azt mon-dani, hogy Gyarmathinak semmi része nem volt az új könyvmegszerkesztésében, mert ő lefordítja a német ere-detiből az előszót is, itt-ott talán kibővíti a fordítást az újabb német kiadásnak egy-egy toldalékával, azon-fölül egyes helyeken változtatást is tesz, ahol t. i. Gelei fordítása nagyon is furcsa, ügyetlen vagy ízlés-telen. Ez azonban semmit sem változtat a fő dolgon : Gyarmathi, kinek olyan nagy s annyira méltatott érdemei vannak nyelvészetünk történetében, ezúttal idegen tollakkal ékeskedik.» (Váro Gedeon, Nyr. 1913. 396—99. l.)

112. *Mária : vagy a' nemes gondolkodásu Paraszt Léány* egy igen szomorú történet (Mottó Popetól). Fordította Eredeti Ánglus Nyelvből Magyarra, és szükséges világosító, és Erkölti jegyzésekkel meg-bővítette Bölöni Sámuel. Az egész Törvényi és Kamarai Tudományoknak Candidátussa. Kolosváratt Nyomt. a' Ref. Coll. Betüivel, 1794. Eszt. 107 l. 2 lev. (Gr. Palm Józsefának, Gr. Losonczy Bánffy Györgynének ajánlva.)

Eredetije. Maria, or the Generous Rustic. London 1784. 8 vo. 2 s. 6d. (V. ö. R. Watt: *Bibliotheca Britannica*. Edinburgh, 1824. Vol. I. 103 u. Szerzője: Georg Monck Berkeley. V. ö. Leslie Stephen: *Dictionary of national biography*. London, 1885. Vol. IV. p. 359.)

Tartalma Beöthy Zsolt összefoglalása szerint (*Szép-prózai elbeszélés*, II. 104. l.) a következő: Clairville marquis beleszeret egy parasztlányba, Máriába, ki, mint az író és fordító vállvetett igyekezettel akarják elhitetni, külön nevelést kapott a mi úri kisasszonyainknál. Eleinte szeretőjévé kívánja tenni, de az erényes leány megvetéssel utasítja vissza. A marquis mindenféle utazások és viszontagságok után, melyek közt algíri kalózok fogsága is szerepel, arra a meggyőződésre jut, hogy Mária nélkül nem tud élni s feleségül akarja venni. Családja természetesen mindent elkövet szándéka ellen, de hasztalan. Végre Mária látja be, hogy kedvesét a hozzá nem illő házasság csak boldogtalanná tenné s egy kolostorba menekül. Clairville éppen abban a pillanatban találván rá, amelyben a fátyolt örökre fölveszi, megrendülésében szörnyet hal. Mária, miután kedvesének ezüstedénybe zárt szívét megkapta, követi őt a halálba; barátjok, báró Fitzo pedig egy siralmas epitaphiumot ír sírjukra.

Szerzője, Georg Monck Berkeley canterbury-i pap

(1763—1793), Addison és Steele leveleinek kiadásán kívül még egy *Heloise* c. (1788) lovagrománt és egy *Nina* nevezetű kétfelvonásos vígjátékot (1787) hagyott hátra. Bölöni munkája arról nevezetes, hogy az első közvetlenül angoltól készült román-fordításunk. (V. ö. György Lajos, Erdélyi Múzeum 1930. 91—92. l.) Az eredeti Bölöni könyvtárának nyomtatott katalógusában is fellelhető (*Bibliotheca Bölönyana oder sehr zahlreiche Bücher Sammlung*. Wien 1811. 521. l. 3977. sz.). Hiányos életrajzi adataiból csak annyi ismeretes, hogy az erdélyi udvari kancellária ágense, jogtudós és a Teréz-reziánium magyar nyelvtanítója volt. Sándor István *Magyar Könyvesházának* (Győr, 1803. 291. l.) hibás adata alapján téves az a megállapítás, hogy a románnak két kiadása (1791 és 1794) jelent volna meg.

113. *Olly Feleség millyen ritka találatik*. Veszprémben nyomtatott Számmer Mihály betűivel, 1794. 63 l. (Ajánlása kelt Székesfehérvárt 1789-ben.)

Ez az elbeszélés egy «szíveket sebhető tökéletes jámbor Feleségnek, és a' meg-áltolkodott szerelmes Férj keménységének ritka példáját» állítja elének, «mint egy tükörben», «mellyet szív illetődés nélkül senki nem olvashat». Ugyanaz a «házasságbéli történet», melyet Nemeskéry Kiss Imre 1798-ban *Erkölsős Feleség* címen adott ki. Zarvotzay János e munkácskájában, mely a szereplők nevét megmagyarosította, «sem Cicerót az ékessen szóllásra, sem Kátót a' bölts mondásra, sem Homérust, Virgiliust, vagy Ovidiust költeményes találmányaira, sem pedig Báróti Sándor Urat palérozott Magyarágára nézve nem kereshet, s' nem is találhat» senki.

114. *Török Országi Levelek*, melyekben a II^{dk} Rákóti Ferentz fejedelemmel bujdosó magyarok' történetei

más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadatnak. Irta Mikes Kelemen az említett Fejedelemnek néhai Kamarássa. Most pedig az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta Kultsár István az Ekesszöllásnak Tanítója. Szombathelyen, Nyomtatta Siess Antal József, 1794. 490 l.

A magyar szépprózának e jeles és messzi kiemelkedő termékére, melyet az irodalomtörténet gondosan számoltart, a korabeli francia leveleskönyvek hatottak, s többek között kapcsolatban van a *Spectator* című angol erkölcsi folyóirattal. (V. ö. Király György és Zolnai Béla, EPhK. 1909. 1916.)

1795.

115. *Asztriane avagy A' Hiv Szeretnek Tüköre.* (Mellyet a' régiségnek setétségéből és több nevezetes íróknak fel-jegyzéseiből készitvén) nap fényre bocsátotta Bodo Baari és Nagy Lutséi Mészáros Ignácz. É. n. (1795 körül). 21 Fol. Kézirat. M. N. Múzeum. 157. Fol. Hung.

Töredékes kézirat. Az elején Micbánnak és kitett fiainak ismeretes történetét olvassuk. Ez azonban csak bevezetés a szép Asztriane történetéhez, ki a spanyol örökösödési háború idején Bécsben hódított. A félbeszakadt elbeszélésből nem lehet megállapítani a két mozzanat kapcsolatát és kimenetelét. (V. ö. Beöthy : *Széppróza* I. 242. l. György Lajos : *A magyar anekdota története*, 1934. 164. l.)

116. *Három Nap-Keleti Történetek.* első A meg-boszullott Osiris. második A Szeretnek Temploma. harmadik A Szeretnek Győzedelme. Némelly régi töredékekből, és Vers Szerzőknek hagyományaikból egybe-szedvén, magyar nyelven ki-bocsátotta Bodo Baari és Nagy Lutséi Mészáros Ignácz. Cenzúrai engedéllyel (Budae die 13a Julii 795)

ellátott kézirat a M. Nemz. Múzeum kézirtárában. 4-r. 146 l. 158. Fol. Hung.

Eredetije. Orientalische Geschichte mit einer Zueignungs-Schrift an das Frauenzimmer. Hier herrschet Zärtlichkeit, Natur, Geist und Verstand, kein abgeschmackter Witz und Hexenmärchens Tand. Franckfurt und Leipzig, 1753. Még egy kiadása jelent meg e címen: Anmuthige morgenländische Geschichte. Nürnberg, 1766. A három elbeszélés: 1. Der gerächte Osiris. Eine egyptische Begebenheit (5—60. l.) 2. Der Tempel der Liebe, oder Zelitis und Zophire. Eine Cytherische Geschichte, aus dem Griechischen überzetzet (61—86. l.) 3. Der Sieg der Liebe, oder Arsanes und Sophie. Eine Elidische Geschichte (87—181. l.)

1. Osiris, megútálva Argos erkölcstelen és csalárd életét, uralmát átadja Agesilausnak s világgá megy, hogy erkölcsöt szerető embereket keressen. Csalódik, nem talál. Végre Egyiptomban érényes, de műveletlen emberekre akad. A tartományt felvirágoztatja s a nép ezért hálából királlyá választja. Ekkor feleségül veszi Inachus görög király világszép leányát, Isist, aki a tudományokat és a művészeteket honosítja meg Egyiptomban. Ellenség tör az országra, Osiris és fia áldozatul esik. Isis nem fogadja el a néptől felajánlott királyi koronát, így Typhon, Osiris öccse lesz az uralkodó. Kegyetlenül és erkölcstelenül kormányoz, még feleségét is megmérgezi. Kiderül azonban, hogy Osirist nem az ellenség ölte meg, hanem Typhon tette el láb alól, s Osiris fia, Osus, nem halt meg. A felbőszült nép Typhont halálba kergeti s a trónra Osust ülteti. Osus négy strófában önti ki keservét, hogy nem lehet az övé Arsine, az ellenséges ország királyának a leánya.

2. Cythera szigetén lakott Zofire. Szép volt, de érzéketlen szívű. Zelitis megszerette a szívtelen leányt, de csaknem meghalt bánatában, amikor egy csepp viszont-

szerelemre sem talált. Végül Amor tanácsára Morfeus segítségével alvás közben kicseréli Zofire ijának szalagját s ennek hirtelen érintésétől a kőszívű leány heves szerelemre lobban Zelitis iránt. Boldogok lesznek.

3. Az elisi Arsanes Egyiptomba megy, hogy Osiris papjaitól a tudományokat megtanulja. Útjára elkíséri barátja, Narses is. A leghíresebb mestereket, Ocratest és Psammetist, hallgatják. Arsanes egy Iris-ünnepen megismeri és megszereti Sófiát. Egy éjjel megszökteti a leányt. A hajón kiderül, hogy Sófiát tengeri rablók szakították el a szüleitől, s így lett belőle Isis papnője. Delphi közelében a hajósok Arsanest a tengerbe dobják. Sok küzdelemmel Afrika partjaira vergődik. Itt a vadnépek királyukká választják, de amikor azt kívánják tőle, hogy házasodjék meg, visszaszökik Elisbe. Nem találja Sófiát s keresésére indul. Ráakad egy rablőhajón, de ismét elszakadnak, s amikor sok szenvedés után újból találkoznak, megtudja, hogy Sófia a saját édes húga. Nagy bánatuk nem sokáig tart, mert újabb bonyodalmak után napfényre jut, hogy Arsenes tulajdonképpen nem Arsanes, hanem a király fia. Így aztán mégis csak az övé lehet Sófia. Vigadalmát egy hétstrófás versben zengi el.

A dagályos előszó is, amelyben *Kartigám* írója munkáját a «szerelmes asszonyi nemnek» ajánlja, nem eredeti fogalmazvány, hanem forrása bevezetésének fordítása. Először csak a harmadik történet kiadására gondolt, később csatolta hozzá a másik kettőt. Nem tudjuk, hogy mi akadályozta meg kinyomtatásában.

1796.

117. *Gánem és Fernáh.* Nap-keleti Történet. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betüivel, 1796.

Eredetije. Ezeregyéjtszaka 348—351. éjtszakája. V. ö. Nádor kiadása, IV. 3—57. l.

Gánem a bagdadi temetőben szemtanúja annak a kegyetlen tettnek, hogy két elvetemedett ember miképpen temeti el élve Fernáht, a kalifa szeretőjét. Értelmi szerzője a kalifa féltékeny felesége. Gánem a koporsót kiássa s a leányt a kalifa visszatéréséig magánál rejtegeti. A kalifa azonban nem hisz Gánemnek, sem Fernáhnak, s kegyetlenségekre vetemedik. Később meggyőződik gyanúja alaptalanságáról, s elhamarkodottságát azzal teszi jóvá, hogy Fernáht feleségül adja Gánemhez, maga pedig száműzött neje helyébe nőül veszi Gánem anyját.

118. *Némelly fel-jegyzésre méltó Történetek*, melyeket olvasás közben egykor máskor öszve szedegetett, és nemzete kedvéért a' Magyar nyelven Világ eleibe ki bocsátott Hatvany Pál Tekintetes Nemes Bihar- és Szabolts Vármegyéknek Hites Tábla Birája. Kassán, Ellinger János privil. Könyv-nyomtatónál, 1796. 290 l. (Gróf Gvadányi József lovas generálisnak ajánlva.)

174 darab nagyrészt ókori, görög és római tárgyú anekdotát tartalmaz. Hellyel-közzel magyar tárgyúak is előfordulnak benne, pl. Zsigmond királyról, Hunyadi Jánosról és Mátyás királyról. Néhány nevezetes vándortárgy lelőhelye. (V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 263. l.)

119. *Törpe Péter*. Kisirteti Történet a' tizen-harmadik százdból. Posonyban és Kassán, Fűskuti Landerer Mihály betüivel, 1796. 2 rész. 190. 192 l.

Eredetije. Das Petermünchen. Geistergeschichte aus d. 13. Jahrhundert, von Ch. H. Spies. Prag, 1791—1792. Újabb kiadásai: U. o. 1793. Frankfurt 1798—1802. Prag 1801. Nürnberg 1841.

Cselekvénye minden különösebb megokolás nélkül a XIII. században játszódik. Hőse Weszterburgi Rudolf, ki a címben megnevezett ősenek kényszerítő nyomása alatt hét ártatlan leányt elcsábít, 70 embert megöl, eladja lelkét és becsületét, másoknak javait elrabolja, a tisztességes embereket fogságba veti és üldözi. E halatlan méretű gonoszságért csupán annyi elégtételt kapunk, hogy a román végén megjelenő Belzebub ezt az elvetemedett embert szétszaggatja és ezer darabban a levegőben szétszórja.

Igaza van a kritikának: «Wenn hierbei nicht die Haare zu Berge stehen, hat gewiss keine mehr auf dem Kopfe». (Müller-Fraureuth: *Die Ritter- und Räuberromane*. Halle, 1894. 58. l.) Mégis — vagy éppen azért — rendkívüli népszerű és olvasott volt Christian Spiess (1755—1799) románja: lefordították franciára (*Le Petit-Pierre, ou aventures de Rodolphe de Westerbουργ*. 1820.), K. Fried. Hensler színdarabbá dolgozta fel (*Das Petermännchen*. Schauspiel mit Gesang. Wien 1794), sőt egy Heller nevű író folytatását is megírta (*Mathilde, oder der Triumph der Tugend über das Laster*. Eine Geschichte a. d. 13. JH.). Nálunk is színpadra került Vitéz Imre feldolgozásában (*Törpe Péter*, vígj. 4 felv. 1813. V. ö. Bayer József: *Játékszín története*, II. 412. l.).

1797.

120. *Dafnis és az Első Hajós*, Gesznerből. Pozsonban, Weber Simon Péter költségével és betüivel, 1797. 188 l. (Fordítója: Nagy Sámuel. Az első hajósból Vida László 2 felv. eredeti énekes játékot készített s Pacha Gáspár muzsikát írt hozzá. Pest, 1809.)

Eredetije. S. Gessners Schriften. Bd. II: Daphnis. Bd. IV: Der erste Schiffer. Zürich, 1758—1762.

A fordító írja előszavában: «A pásztor dallokat azzal vádolják, nevezetesen a' Geszneréit, hogy azok felette érzékenyítik a' szívet, a' melly szint olyan káros, valamint annak durvasága. Igaz is ez nagy részben; az is igaz, hogy Geszner mind Theocritusnál, mint Virgiliusnál 's mind az olaszoknál érzékenyebb: de hogy az Nemzetünket az érzékenységnak arra a' grádusára vigye, melly már túl van az elégenn, attól ugyan még most nem tarthatunk». Fordítása értelmes, folyékony, hű, csak költőietlen. (V. ö. Fürst Aladár, IK. 1900. 172. 322. l.)

121. *Okosdi Sebestyén*, a' Köznép számára iratott Könyv, Salzmann által német nyelven, Igaz Simon által ki adatott Magyar Nyelven. Kassán, Ellinger János könyvnyomtatónál, 1797. 220 l.

Eredetije. Sebastian Kluge. Ein Volksbuch. Leipzig bei Siegfried Lebrecht Crusius 1790. Salzmanns Volks- und Jugend-Schriften. Stuttgart 1846. Bd. 10. (Pedagógiai körökben e nagyrabecsült munkát, amely először Salzmann néplapjában jelent meg, a német nép még ma is olvassa: Für die Gegenwart bearbeitet von E. Isolani, Glogau, 1898.)

Okosdi Sebestyén maga beszéli el életét. Szülei sem testi, sem lelki fejlődésére gondot nem fordítottak. Atyja korán meggyűlöltette vele az Istent, anyját és a munkát. Tizenhárom éves korában koldulásra adta magát. Egy alkalommal betévedt a szomszédos vár kegyelmes urához. Ez egy gazdálkodó emberhez szegődött, aki-nél felismerte a munka felemelő és boldogító értékét. Majd megházasodik s meglelégedetten él feleségével. Okosan gazdálkodnak, a szegényeken segítenek, nemcsak magukért élnek, hanem másokért is sokat tesznek. A község felvirágoztatása és a közjó érdekében

hozott áldozatait a falu az egyházgondnoki tisztséggel viszonozza. Az erkölcsi erők így formálják át a dologtalan koldúsfút a falu legelső emberévé.

122. *Róbert Péter' született anglus Élete*, és különös Történetei, ki-is életét egy lakatlan Szigetben sok sok esztendőig tsudálatosan töltötte, emlékezetre méltóképen meg-feleségesedett, gyermekeket nemzett és Szenvedett sok viszontagságai után sorsával való tökéletes megelégedését elérte. Fordította magyarra Sz. Szent-Iványi László. Posonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály betűivel, 1797. 315 l. (Szentiványi László táblabíró munkáját az egykoru lapok dícsérettel emlegették, v. ö. Magyar Mercurius, 1797. 273. l. Magyar Hirmondó, 1797. 278. l.)

Eredetije. Leben und besondere Begebenheiten Peter Roberts eines gebohrnen Engelländers, welcher auf wunderbare Art sein Leben auf einer unbewohnten Insul viele Jahre zugebracht, merckwürdig sich verheyraethet, Kinder gezeugt, und nach vielem ausgestandenen Elende seine grösseste Zufriedenheit erlanget hat. Dresden 1743. N. A. 1746. 1762. 1771. (Szerzője: Otto Bernhard Verdion. V. ö. H. Ullrich: *Robinson u. Robinsonaden*, 1898. 144. l. *Anon. Lexikon*,, III. 814. és 1073. sz.)

A kevés leleményű, de annál terjengősebb történetben azt olvassuk, hogy Róbert Péter anyátlan-apátlan árva fiú kénytelen hajóra szállni és hazájából távozni, mert szívének nemes vonzalmát nem méltányolja a gazdag apa. Szokatlan indíték arra, hogy valaki Robinson legyen, de Péter erre a sorsra jut. Afrika partjaihoz közeledő egyik szigeten tengeti létét keservesen mindaddig, míg a sorsnak bámulatos kegyessége s a csodálatos véletlen oda nem hozza kedvesét. Tizenegy év múlva hazafelé indulnak. Útközben Péter elfog egy rablóhajót, s hogy meglepetésünk annál nagyobb legyen, a foglyok közt fölfedezi kedvesének édesatyját. Öröm-

mel sietnek Londonba, ahol az ifjú pár örök hűséget esküszik egymásnak.

1798.

123. *A Szerecsenek.* Újabb életre hozta Dugonics András Kiráji Oktató. Első könyv: Európai Történetek. Második könyv: Áfrikai Esetek. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály bötüivel és kölcségével, 1798. I. 432. II. 432 l.

Eredetije. Heliodori Aethiopiae Historiae libri decem. (Dugonics a Commelinus-féle párhuzamos latin-görögkiadást használta, amely 1596-ban jelent meg Heidelbergben. Ez közli a Warsewiczki 1552-i bázeli latin fordítását és a görög szöveget. Dugonics mindkettőt szem előtt tartotta. V. ö. Rajka László: *Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban.* Kolozsvár, 1917. 102—107. l.)

Tárgya az irodalmunkban jól ismert Theagenes és Chariclea története. Gyöngyösi *Charikliájának* hiányossága készítette Dugonicsot írásra. «Rendbe szedtem azokat az elrongyollott történeteket, melyekben Karikleának fényessége egészen el-homájosodott; és mostanában őtet, Heliodórusnak nyomdokai szerint, úgy felékesítöttem, amint tsak töllem kitelhetött.» Lényegében mindenütt követi Heliodorust, de azért sokat bővített rajta. Nyelve azonban keresett népiességével letörli a tárgy klasszikus hímporát. Olyan benyomást tesz, mint egy antik szobor magyar ruhában (v. ö. Prónai: *Dugonics*, 148. l.). A legszebb részeket elrontotta, nevetségessé tette. Ezen bizonyosan már a Dugonics olvasóközönsége is megütkezött.

124. *A' világnak három részeiben Bujdosó avagy Egy Spanyol viszontagságai.* Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz'

költségével és betűivel, 1798. 208 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, III. k.

Eredetije. Der Wanderer durch drey Welttheile oder Schicksale eines Spaniers. Original Auflage. Madrit (Wien) 1797.

Egy spanyol ifjú szerelmes viszontagságai a három világrészben, Európában, Ázsiában és Afrikában. Jegyese mindjárt a cselekmény kezdetén a török szultán háremébe kerül. Megmentésére siet. Rettentő kalandokon megy át, még az emberevők közt is megfordul, akik pompás lakomát terveznek belőle, ezért alaposan felhízlalják. Majd a törökök kínos rabságát szenved végig s Konstantinápolyban a hárem körül leskelődik. Innen Kairóba vetődik, ahol egy főrangú ember leányát három ízben menti ki a halálos veszedelemből. A leány természetesen szerelmes lesz belé, de ő elmenekül, hogy hűségét a háremben sínylődő jegyese iránt épen megtarthassa. Ismét visszatér Konstantinápolyba, a szultán kertészének szegődik s egy Rikkészia nevű leány segítségével, aki annak idején őt az emberevők karmai közül megmentette, többször találkozik kedvesével. Ismételten megpróbálja szerelmese elszöktetését, de minden esetben rajtaveszt. Végül Ibrahim basa megszánja a nyomorultakat s gazdagon megajándékozva útra bocsátja őket. Erre szívből hálát adnak a gondviselésnek, «melly annyi tekervényes úton, a' nyomorúság, 's veszedelem között még is tzélukhoz tsudálatosan elvezérlette». Hazamennek s boldogan élnek.

A hős spanyol eredete semmi mással nincs megokolva, csupán azzal, hogy a XVIII. század végén a német lovagrománoknak divatos színtere volt Spanyolország és Itália. Az utóbbi iránt Zschokke ébresztette

fel a kedvet hires *Abellino*-jával, az előbbit pedig Christian Fischer (Althing néven) tette híressé a *Komische Romane der Spanier* c. sorozatával.

125. Az *Erkölsös Feleség a' melynek ritka mássa* vagy-is Egy Házosságbéli Történet, mely érzékenység nélkül nem olvastathatik. Irattatott Nemes-Kéry Kiss Imre által Sz. György havában 1796. Nyomatott Bétsben, 1798. 55 l. (A szerző Kazinczy hive, Csokonai barátja és Lillájának kiadója volt.)

A férj félreértésből házasságtöréssel gyanúsítja feleségét — kihallgatván egy alkalommal fülgyónását — s ezért várának egy sötét cellájába börtönzi be. Négy esztendő telt itt az asszony, amikor a gyóntató atyától a kegyetlen szívű férj megtudja, hogy felesége a legerkölcösebb személy a világon: a gyónásban elbeszélt történet a szobalány esete volt. A kegyetlenségében megbűnhődött és megalázott férj boldogan öleli keblére hitvesét, akinek szerelmét a négy esztendei börtön sem hervasztotta el.

Ez a kis román — nyilván fordítás (l. *Olly feleség milyen ritka találhatik*, 1794) — emlékeztet Marmon-
tel *La Cassette* c. elbeszélésére, mely a «Nouveaux Contes moraux»-ban jelent meg. Itt egy szekrénybe rejti a hűtlenséggel meggyanúsított feleség ártatlanságának bizonyítékát: ezt a Marquis megtalálja és bocsánatot kér eltaszított feleségétől. Marmontel elbeszélésének az a morálja, hogy az asszonynak nemcsak érényesnek kell lennie, hanem annak is kell látszania. Ez a tanulság a magva Bac. d'Arnaud *Nancyjának*, amely Marmon-
telt kétségtelenül befolyásolta, s Kotzebue *Meide den Schein* c. elbeszélésének is. Anton Wallnál szintén megtaláljuk ezt a motívumot, de tragikus kimenetellel.

126. *Jetta Szép Tündér-Asszony*. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betűivel, 1798. 214 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, I. k.

Eredetije. Jetta, Die schöne Zauberin, oder der Wolfsbrunn. Wien, 1796. U. az : Wien u. Prag, 1797. (Szerzője : Joseph Alois Gleich, v. ö. *Deutsches Anonymen-Lexikon*, VII. 5448. sz.)

A férfiak szerelmét szomjazó Jetta minden éjjélkor farkassá változik. Rosting várurat egy jövődölés figyelmezteti, hogy hatalmát saját leánya, Elma, fogja tönkretenni. Ezért gondosan elzárja. Férje, Arvin, ekkor Jetta hatalmába esik, aki egy éjjel farkas képében hűtlensége miatt szét is tépi a szerencsétlen embert. Húsz év múlva azonban Arvin életre kel, hogy elkövetett gonoszságait és mulasztásait helyrehozza. Egy képtelenül zavaros és lehetetlen szerelmi história következik ezután, amelynek szereplőiről csak a végén tűnik ki, hogy Arvin gyermekei. Jetta megrontásukra tör, Arvin szelleme oltalmazza őket. A küzdelem Arvin győzelmével és gyermekeinek boldogságával végződik.

Ez a román nemcsak a könyv lapjairól, hanem a színpadról is rémítette a fázékonyabb lelkeket : 1. *Jetta a' Szép Tündér Asszony vagy a' Babonás Farkas Kut*. Babonás Játék 2 felvonásban. Németből fordította Klein Herman 1826-ban. (A kolozsvári színház sugókönyvei, J. 46. sz.) 2. Szathmáry Király Miklós : *Jetta vagy a szép tündérnő*, tüneményes játék 5 felv. Előadták Kolozsvárt 1829. febr. 7. (V. ö. Figyelő XVII. 156. l. Ferenczi Zoltán : *A kolozsvári színház és színeset tört.* 1897. 514. l.)

1799.

127. *Az El-Ragadtatott Lyánkák*. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betűivel, 1789 (tévesen 1799. helyett), 214 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, II. k.

Két bájos leányka, Gertrud és Erika — teljesen megokolatlanul — különféle haramia-bandák kezében hányódik. Kegyetlenül sok szenvedést, halálfélelmet és fogságot állanak ki. Ailus, a jó szellem, azonban vigyáz rájuk, hogy valami komolyabb bajuk ne legyen. Végül is a haramiák kezéből kiszabadulnak s boldogok lesznek az értük küzdő kedveseik ezer sebtől vérző karjai közt.

128. *Gróf Bellafont avagy : Az Afrikai Leányka.* Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével, 1799. 352 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, IV—V. k.

Eredetije. Graf Bellafont oder das Mädchen aus Afrika. Wien, 1797.

Az afrikai leányka rendkívül sokat hányódik: az egyik álorcás bandától alig szabadul meg s már is a másik kezeibe jut. A sok kalandnak oka az, hogy összetévesztik egy ifjúval, aki alakra és arcra hozzá teljesen hasonló. Végül mégis csak azt a rajongóját boldogítja, akiért két kötetten keresztül nemét felülmúló sok szenvedést viselt el.

1800.

129. *A költő regénye levelekben* (1800). Vitkovics Mihály prózai művei. Kiadja Szvorényi József. Budapest, 1879. Nemzeti Könyvtár, VI. k. 3—118. l. (Vitkovics szerbre is lefordította.)

95 levél 1800-ból kelezve s kedveséhez, Lidihez és barátaihoz intézve. E kéziratban csonkán maradt munkából a fiatal jurista és az egri leány boldogan induló, de az érdekeltek akaratan kívül szétváló szerelméről olvasunk megható részleteket. Fiatalkori szerelmének

történetét beszélte el benne Vitkovics. Valóban úgy volt, hogy B....th Lidit a szülők a gazdag kérőhöz kényszerítették; ezen a költő sokáig és mélyen kesergett. Fenti címe a kiadó Szvorényitől származik.

130. *A' Szép Trézsi* vagy a' haszon és tisztesség kívá-
nástól megvakított szülőknek áldozatjok. Németből fordí-
tatott Magyarra. H. és ny. n. 1800. 142 l.

Eredetije. Die schöne Therese, oder das Opfer des
Ehrgeizes und des Eigennutzes verblendeter Aeltern. Mehr
Geschichte als Roman. Grätz, 1798. (V. ö. Hayn: *Bibl.*
Germ. erotica et curiosa, VII. 629.)

A szép Trézsi és Philibert hadnagy ábrándos sze-
relemmel szövik a jövőt, amikor kitör a francia háború.
Örök hűséget fogadnak s az ifjú hadba vonul. Ekkor a
szülők — az előzmények után teljesen megokolatlanul —
egy «veres hajú, sován, kitsiny, púpos hátú» s disztelen
erköltsü férfiúhoz akarják kényszeríteni leányukat.
Trézsi ebbe színlég bele is megy, de alkalmas pillanat-
ban megszökik hazulról s Bécsben telepszik le, ahol egy
kerítőnő hálójába jut, majd egy grófi család társalkodó-
nője lesz. Itt várja be Philibert visszatérését, aki nyo-
morékon érkezik meg a haremezőről. A «diszes erköltsü»
Trézsi szerelmét ez nem csökkenti, s a leányukról mit
sem tudó, kétségbeesett szülők is boldogan adják
áldásukat gyermekük sok szenvedéssel megérdemelt
frigyére.

131. *Két szerető szívnek története.* Eredeti levelekben
a multt francia háboruból. Irta Kisfaludy Sándor (1800
körül). Először Toldy Ferenc adta ki: Kisfaludy Sándor
hátrahagyott munkái. Pest, 1876. III. k. Másodszor Angyal
Dávid: Kisfaludy Sándor minden munkái, VI. 386—545. l.

Formájára, jellemzésére, természetfelfogására s egyes

gondolataira is legnagyobb hatással Rousseau: *Nouvelle Héloïse* (1759) c. híres levélregénye volt. A Kisfaludy saját könyvtárában meglevő példány oldaljegyzetei külsőleg is bizonyítják ezt (V. ö. Récsei Viktor, EPhK. 1891.) Rényi Rezső (*Petrarca és Kisfaludy*, 1880) és Werner Adolf (EPhK. II. Pótkötet, 1890) kimutatta, hogy egyes helyei német írókból vannak átvéve.

27 levélből álló szerelmi román. Ezeket a leveleket a francia hadszíntéren harcoló Bodorfy Imre váltja Meződy Lizával. Szerelmük egyre fokozódó hevességgel növekszik a levelekben. Cselekmény alig van bennük s a mű csonkán végződik. Becses adatokat nyújt a «Kesergő szerelem» dalnokának életéhez, de mint irodalmi mű is figyelemreméltó. «Bármennyi az utánzás benne, mégis költői lélek műve, mely egyéni élményeken alapszik». (V. ö. Szinnyi Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, 1925. I. 15. l.)

132. *A' meg csalatott szerelem' gyötrésének áldozatjává lett Adolf' Levelei.* Németből találós szaporítással által szerkesztette Téjfalusi Csóka József. Kézirat (1800 körül). M. N. Múzeum, 393. Oct. Hung. (V. ö. Erdélyi Pál, EPhK. 1889. 513. l.)

Eredetije. Adolfs gesammelte Briefe. (Von Albr. Chr. Kayser.) Leipzig, 1778. (L. 70. sz.)

Ugyanannak a német szentimentális románnak fordítása, amelyből Kazinczy 1789-ben *Bácsmegyejjét* szerkesztette. Csóka József ekeci ref. lekipásztor (1770—1826) «találós szaporítása» azt jelenti, hogy a Kazinczyénál jóval bővebb és laposabb szöveget nyújtott.

133. *A' Szerelmes Halottak*, vagy is Vallenburgi Grof Albrecht és Jacobinának ritka Történetei. Melyeket régi

hagyományokból a' nagy szívű Magyar Nemzetének kívánt mulatságára németből magyarra fordított. Mészáros György. TTtes Veszpr. Vármegye akkori Eskütte által Pápán. 1800. Esztend. Kézirat a M. N. Múzeumban, 32. Oct. Hung. 238 l.

Albrecht gróf szerelmes a szép Jacobinába. Tisson herceg minden lelkiismeretfurdalás nélkül elrabolja a leányt s a felháborodott ifjút azzal nyugtatja meg, hogy Jacobina meghalt. Albrecht most Angelika szerelmében keres feledést, majd háborúba megy, hol a csatatéren találkozik a férfiruhában hőseiesen harcoló Jacobinával. Gr. Vallenburg értesülve a háborúból hazatért fia rangját sértő szerelméről, Jacobinát megmérgezi, de tévedésből álomport ad be neki. A halottnak vélt Jacobinát a családi sírboltba helyezik. Albrecht is, hogy kedvesével együtt lehessen, látszólag meghal — így boldogan élnek a barátságtalan kriptában. Közben kiderül, hogy Jacobina tulajdonképpen egy előkelő gróf leánya. Most a gőgös apa szívesen megbocsátana gyermekeinek. Erre a kijelentésre a szerelmes halottak föl-támadnak s leborulva fogadják az öreg Vallenburg atyai áldását.

1801.

134. A' *Természetnek Fia*. Lafontaine által. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betűivel, 1801. 158 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, VI. k.

Eredetije. Der Sohn der Natur. Von. August v. Lafontaine. Wien, 1799.

Helmburg megnyeri egy szegény hamburgi leány szerelmét s bizonyos érzéki jelenetek lejátsszódása után feleségül is veszi. Rövid idő múlva az asszony vízbe fül. Ekkor Helmburg egy félreeső magános völgybe vonul, ahol fiának nevelésén s jövő boldogságán munkál-

odik. Jóságúságra szoktatja s teljes közömbösségre az emberek vélekedései iránt. A világtól elzárt ifjú 17 éves korában szerelmes lesz a legelső leányba, akit megismer, Emiliába. Ezt a viszonyt erotikus színekkel festi az író. Károly jó szíve és természetes gondolkodása Emilia iránt érzett szerelmével összeférhetőnek tartja, hogy szánalmat érdemlő szegény leányokat vegyen pártfogásába. Emilia azonban másképp gondolkozik, így szakításra kerül a sor. Károly ártatlansága kiderül s végül is boldogan egyesül a két szerető szív.

135. *Adeline, avagy az erdői veszedelmes Történetek*, Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betüivel, 1801—1802. Három rész két kötetben, 352. 376 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, VIII—XI. k.

Eredetije. The Romance of the Forest; interspersed with some Pieces of Poetry. London, 1791. 3 vols. Még hét kiadását sorolja fel Lowndes: *The Bibliographer's Manual*, 1864. IV. 2035. l. (A magyar román a német fordításból készült: *Adeline, oder die Abentheuer im Walde*. Aus den Englischen der Miss A. R. Verf. der nächtlichen Erscheinung im Schloss Mazzini usw. Von D. M. Liebeskind. Leipzig, 1793. Wien, 1799.)

La Motte úr egy égbenyúló sziklákra épített várba rejti a szép Adelinét. Véletlenül jutott hozzá, rablók erőszakolták rá. Egy sötét éjszaka — rendszerint ekkor történik itt minden — betoppan a vár ura, Montal Marquis. Rögtön szerelmével tünteti ki az ismeretlen Adelinét. A visszautasítás nem csüggeszti, sőt egy holdvilágos éjszaka megszökteti az imádott leányt. Adeline azonban megugrik s a mindig kéznél levő véletlen régi kedvesével hozza össze, aki hadnagy és neve Teodor. Mámoros bódulattal élvezik boldogságukat, de csak rövid ideig: Adeline ismét a Marquis kezébe jut s

Teodor sötét börtönbe kerül. A vérszomjas Marquis La Mottet Adeline meggyilkolására bírli föl, Teodor pedig kivégzésre ítélve utolsó perceit számlálja. Az események egyszerre meglepő fordulatot vesznek. Megdöbbenve tudjuk meg, hogy a Marquis, aki Adelinét két kötetten keresztül üldözi szerelmével, Adeline nagybátyja. Vértörvényszék deríti ki a Marquis gonosz életét, gyilkosságainak és tolvajságainak sorozatát. Nem is várja meg az ítéletet, szegyenletében öngyilkos lesz. Teodorban az Adelinét ápoló pap saját fiára ismer. A boldogító befejezés nyilvánvaló.

E román írója a hírneves Ann Radcliffe (1764—1823). Az angol irodalomtörténet Horace Walpole és Matthew Gregory Lewis mellett őt tartja a lovagromantika legnagyobb hatású képviselőjének. (V. ö. W. Dibelius: *Englische Romankunst*, 1910. Cl. Fr. McIntyre: *Ann Radcliffe in relation to her time*. Oxford, 1920. A. S. Wieten: *Mrs. Radcliffe*. Paris, 1926.) Különösen kiemli gyönyörű természetfestéseit, hangulatos leírásait s utánozhatatlan erdő-költészetét. (V. ö. J. Brey: *Die Naturschilderungen in den Romanen u. Gedichten der Mrs. Ann Radcliffe*. München, 1908. Moesch: *Naturschau u. Naturgefühl in den Romanen der Mrs. Radcliffe*. Diss. Zürich, Freiburg, 1924.) Adelin, híven jellemzi irányát, amelyért életírója, Walter Scott, «German horrors»-nak nevezte. Bécs közvetítette hozzánk, magyar fordítóját nem ismerjük.

136. *Orestes, és Hermione*. Görög történet. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz betűivel, 1801. 398 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, VII. k.

A Dusch-Ivánkai Vitéz-féle *A' tiszta és nemes szeretet ereje* (1789) újabb kiadása.

1802.

137. *A' három jó barátok.* Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betüivel, 1802. 240 l.

Eredetiye. Jodocka von Ilgendorf oder die drey Freunde von Serinwar. Wien, 1799.

Ugyanannak a románnak egy másik fordítása, amelyet Barkassy Ádám 1804-ben *Zrini Miklós* stb. címen adott ki (tartalmát l. ott).

138. *Burghaim* a' maga Gyermekei között uj együtt való Beszélgetések, a' természeti és az emberi életre tartozó némelly dolgokról a' gyermekek kedvéért irta Mundt G. W. Mostan pedig, némelly szükséges Jegyzésekkel meg-bővitve, a' Magyar Nevendékek' hasznokra, a' maga költségén adta-ki Gál András, Göntzi Református Prédikátor. Kassán Nyomtatott Ellinger János' betüivel. 1802. 248 l.

Eredetiye. Burghaim unter seinen Kindern. Gespräche und Erzählungen von Geo. Wilhelm Mundt. Halle 1798. 3 Thle. 2-ik kiadás u. o. 1804—1811.

Campe módján egy Burghaim nevű pap beszélget gyermekeivel a gyakorlati élet szükségleteiről és ismereteiről, mint pl. a földről, folyóvizekről, szemről, kísérletekről, a holdba való utazásról stb. A fordító, Gál András ref. lelkész (1764—1828), írja a könyv bevezetésében: «Anyai Nyelvünkre fordítottam, a' Magyar Nevendékek kedvéért, még pedig a' gyengékhez képest, igen együgyű, de azomba tiszta Magyarsággal, olly véggel, hogy ha másutt nem-is, legalább az én felvigyázásom alatt lévő Göntzi Reformata Oskolában tanul számos Nevendékek, a' midőn az olvasásban gyakoroltatnak, inkább ezt, vagy hasonlókat olvassanak, mellyek által a' természeti dolgoknak esmeretségére, és az embe-

riségre, mintegy kézen fogva vezéreltetnek ; mintsem a' Graduál sikertelen, vagy más könyvek' értetlen olvasásával töltsek idejüket».

139. *Miklós Sógor*. Budai történet. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betűivel, 1802. 111 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, XII. k.

Eredetije. Novantiken. Eine Sammlung kleiner Romane, Erzählungen und Anekdoten, Vom Verfasser des Siegfried von Lindenberg. Braunschweig, 1799. I—169. l.: Vetter Niklas, oder das glückliche Versehen. U. az külön: Wien, 1800.

Özvegy Tagányiné féltékenyen rejtegeti, lakat alatt őrzi leányát. A szerelmes Szilágyi kapitány, hogy a szép Náni közelébe férközhessék, Miklós sógor néven víz-hordónak szegődik imádottja házába és szerelmes leveleket csempész a leányasszony kezébe. Majd megismerkedik az özvegyhez járatos orrosszal, prókátorral és nótáriussal, hogy segítségükkel a keményszívű anya hajlandóságát megpuhítsa. Mind hasztalan, az özvegy hajthatatlan. Ekkor a végsőre határozza magát: Nánit beleegyezésével megszökteti. Felbérel emberei azonban nem a leányt, hanem anyját lopják el. A kapitány ebben a helyzetben is feltalálja magát: beáll szabadítónak. Élete megmentőjét a hálás anya leánya kezével jutalmazza meg.

A német eredeti szerzője Johann Gottwerth Müller (1743—1828), a *Siegfried von Lindenberg* (1779) c. ma is olvasott híres regény írója (v. ö. A. Brand: *Müller von Itzehoe*. Lit. Forsch. XVII. H.). Nála a cselekmény Párizsban történik s a szereplők valamennyien francia nevet viselnek. Ismeretlen magyar fordítója oly ügyesen dolgozta át, hogy semmi idegen szín nem maradt

rajta. Elbeszélését több eredeti vonással élénkítette. Egy helyen pl. ügyesen gúnyolja ki a korabeli románok dagályos stílusát, más helyen azt írja, hogy a szerelem előtti és a szerelemes Náni annyira különbözött egymástól, mint Gyöngyösi és Kónyi verselése. Kazinczy is olvassatta ezt a románt. (V. ö. *Levelezése*, XVIII. 216—217. l.)

140. *Róbert Péter született Anglusnak egy lakatlan Szigetben tett második Utazása*. Mellyben magokat sok tsudálatos állapotok elő-adták, utólyára még-is szerentsésen London városába érkezett. Fordította magyarra Sz. Szent-Iványi László. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betüivel, 1802. 392 l.

Eredetije. Otto Bernhard Verdion románja: *Zweyte Reise und besondere Begebenheiten Peter Roberts. Eines gebornen Engelländers, nach einer unbewohnten Insul, wobey sich viele merckwürdige Sachen ereignet, und wie er endlich wieder in London glücklich angelangt*. Dressden u. Leipzig, 1745. N. A. 1746. 1763. 1771.

Az 1797-ben magyarul megjelent első rész folytatása, mely azt beszéli el, hogy Róbert Péter néhány év alatt elpazarolja a szigetről hozott aranyfövenyt, s hogy újból szerezzen, fölkeresi a szigetet. Kemény küzdelmeket kell vívnia az időközben ott letelepedett törökökkel, de végre mégis csak sikerül kincsekkel meg-
rakodva hazatérnie. Pár év múlva a szigetet földrengés pusztítja el.

1803.

141. *A' Bujdosó Leányka*. Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz költségével és betüivel, 1803. 126 l. Rózsa Szin Gyűjtemény, XIII. k.

A bujdosó leányka lebilincselő szépségével a románban szereplő összes férfiak szívét rabul ejti. Először egy

olasz gróf gyúl heves szerelemre iránta, még tört is ragad érte, azután egy főrangú német fiatalember imádja, majd egy magasrangú katonatisztet hódít meg. Végre is az utóbbinak titkárjához megy feleségül, miután szépsége és erénye az élet viharait dacolva kiállta.

142. *A' Sánta Ördög.* Elme Futtató Könyv, az olvasást kedvellőknek. Frantzia nyelvből Magyarra fordítottatott. Pesten, Eggenberger Jó'sef betüivel, 1803. 115 l. (Fordítója : Ráth Pál győri szemorvos. V. ö. György Lajos, EPHK. 1911. 782. l.)

Eredetije. Le Diable Boiteux. Par Monsieur Lesage. Amsterdam, 1707. (Teljes magyar fordítását l. OK. 397—400. sz.)

Don Kleofás szerencsétlen éjjeli kalandja után üldözői elől egy bűbájos szobába menekül, ahol az üvegpalackba zárt Asmodit, a sánta ördögöt, megszabadítja. Asmodi hálából Don Kleofásnak bemutatja Madridot éjjel. Don Kleofás előtt a képek hosszú sora vonul el: látja a pénzt számlálgató uzsorást, a férjét megcsaló asszonyt, a kedvesét rászedő leányt, majd bepillant a börtönökbe, ahol a bűnök egész áradata rajzik, s a bolondok házába, ahol az emberi szellem szörnyű hanyatlása döbbenti meg. Aztán végignézik az emberek álmaikat s nyomon követik a halált, amint egyformán bekopogtat szegényhez és gazdaghoz. Ezekhez hasonló mozaikképek sorozata a *Sánta Ördög*, átszöve élcel és a szatíra frissítő lehelletével. Lesage az alapgondolatát Guevara hasonló című novellájából merítette. A palackba zárt szellem meséje keleti eredetű s Guevarának támadt először az a szerencsés ötlete, hogy ebbe a fantasztikus keretbe foglalja bele a korabeli társadalom szatirikus rajzát. A magyar fordító mintegy harmadára vonta össze az eredetit. Több fejezetet elhagyott —

21-ből csak 16 maradt meg — s az egyes fejezeteken belül is különösen a kényesebb természetű részleteket mellőzte.

143. A' *Tudós Palótz* avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához irt levelei. Budán, Konrád Adolf Hartlebennek könyves Boltjába, 1803—1804. I. 48. l. II. 48. l. III. 48. l. IV. 48. l. V. 35. l. VI. «Utolsó gyűjtemény» 39—62. l.

Mintája Richter József bécsi író (1749—1813) híres kiadványa: Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d'Wienerstadt. Wien, 1785—1813. (V. ö. Gragger Róbert: *Irodalomtörténeti forrástanulmányok*, 1916. 18. l.)

A Pestre rándult Furkáts Tamás tapasztalatairól és a szemébe ötlő furcsaságokról 34 levélben számol be a Monosbélben lakó sógorurának, akitől gyakran kér subsidiumot multságainak úzésére. Élénk és változatos képet fest az egykorú Pest-Budáról, a módi furcsaságairól, a «tsöttség erő bugyogós nadrágról», a «ke-rekes kalapról», a teátrumban látott darabokról, a kávéházak életéről, az olvasó kabinetekről, a farsangi multságokról, bálokról és koncertekről. Közben-közben néhány vastagabb tréfa is tollára akad. Vele mindössze annyi történik, hogy a tekintetes úr biztatására, akinél szolgálatban van, feleségül veszi szobalányát s igen kellemesen lepődik meg, hogy milyen gyorsan jut újszülött birtokába. Saját leveleiről is nyilatkozik. A könyvesboltban találkozik egy úrral, «kinek az orra se állott Magyar módon», s ez azt mondja: «tudja-meg az Úr, hogy nékem és minden bölc embernek jobban tetszik a Bétsi Epetaurus; mert már a' stílussa-is sokkal jobb ízű, mint a' Furkáts Tamásé, azért én inkább petsenyét eszem, ha van, mint foghajmát». A könyv-

árus, aki jó magyar érzésű volt, erre azt felelte, hogy a «Furkás Tamásnak levelei mindig többet érnek a' Németeknél, mivel Budán s Pesten ritkábbak 'a Magyar történetek» (I. 7. l.) Azt is látta, hogy egy úr a templomban olvasta a leveleit, pedig nem azért írta azokat, «hogy a Gavallérok imádságos Könyv helett a' Templomba vigyék» (IV. 16. l.) Gaál György (1783—1855) e munkája az első magyar élclap-kísérletnek tekinthető (V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934, 64. l.). Folytatásaként jelent meg Verseyhy *Kolomposi Szarvas Gergelye*.

144. *Atala*, vagy két Indus Szerelme a' Luizianai pusztákon. Fordította B. I. Posonyban, Belnay G. A. betüivel, 1803. 12-r. 245 l.

Eredetije. *Atala ou les Amours de deux sauvages dans le désert.* Paris, Migneret, an X (1801). (A magyar fordító, Bozóky István szabolcsi ügyvéd, azt a kiadást használta, amelyet Belnay Posonyban 1803-ban az 5-ik francia kiadás után nyomtatott le.)

Chaktas, a harcos Utalissi fia, az ellenség kezébe kerül. Félelmes ellenfelét a csapatfőnök tűzhalálra ítéli. A szép Atala azonban megszánja a daliás indián foglyot és feloldja bilincseit, hogy meneküljön. A szerelemre gyulladt Chaktas azonban kész inkább elszenvedni a halált, mint elhagyni Atalát. Atala az öröket lerészegíti és Chaktast megszökteti. Egy öreg szerzetes barlangjába menekülnek. Boldogságuk rövid ideig tart, mert Atala megmérgezi magát. Atala ugyanis egy keresztény nőnek volt a leánya, aki a szülés keserves kínjaiban Szűz Máriának ajánlotta fel Atala szüzességét. A szerencsétlen Atala sokáig küszködött magában szerelmével, vallásos érzésével s anyja iránti kegyeleté-

vel, végül is az öngyilkosságot találta kétségei közül egyedüli kivezető útnak. Áldozata lett a rajongásnak és a vallási dolgokban a fölvilágosodottság hiányának. Chaktas eltemette Atalát, aztán gályarabként Franciaországba jutott, ahol felvette a keresztény vallást. Öreg korában áldozatául esett egy indián-mészárlásnak.

X Chateaubriand e híres regénye, — tulajdonképpen a *Génie du Christianisme* egyik epizódja, — amely a tudatlanság és a vallási rajongás veszélyeit a keresztény szeretettel és az evangélium valódi szellemével állítja szembe, az exotizmus egyik nagyhatású képviselője az európai irodalmakban. (V. ö. G. Chinard: *L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française du XVIIe et au XVIIIe*. Paris, 1913.) Atala a fordítások nagy számán kívül a mult század első felében drámát, drámai költeményt, sőt balettet is termelt s nyomot hagyott a képzőművészetben is. (V. ö. Zolnai Béla, EPhK. 1915. 780.) Nálunk Perczell Imre, aki a Bach-korszakban cs. kir. megyefőnök lett, drámának dolgozta fel Bozóky fordítása alapján: *Atala, vagy A' Két Indus Szerelme, a Luizianai pusztákon*. Szomorú játék 3 felvonásban. Pesten, 1821.

145. *Elisa, avagy milyennek kell lenni az Aszszonynak*. Fordítottatott Veres Márton által. Posonyban, Belnay György (!) Aloys költségével, és betűivel. 1803. 365 l. 2-ik kiadás u. o. 1818.

Eredetije. Elisa oder das Weib wie es sein sollte. Leipzig, 1795. (Még hat kiadása van 1800-ig. Rövid idő alatt angolra és franciára kétszer lefordították. Kiadásait és fordításait felsorolja Goedeke, VI. 2. 427. l.)

Elisa boldog lenne a derék Hermannal, de szigorú apja házasságukba nem egyezik bele. A tökéletes Elisa

az engedelmességet boldogságánál is többre becsülve, atyja kívánsága szerint egy előkelő grófhhoz megy feleségül. Bár a grófot nem szereti, lelkiismeretesen teljesíti házastársi kötelességét. Még hűtlenségét is elnézi férjének és ballépéseit megbocsátja. Szívének állandóan sajnó fájdalmát az erények gyakorlásával és családi kötelességeinek betöltésével enyhíti. Sok szenvedés után megéri, hogy élte alkonyán néhány boldog órát töltsz szeretett Hermannja oldalán. Szívükben ekkor már a szerelem tüze kialudt, de még mindig összeköti őket a közös eszményekért való lelkesedés. Azzal a tudattal hal meg, hogy kötelességét híven teljesítette az élet mindenféle körülményeiben s magasztos női hivatásának is eleget tett, amikor boldogságot varázsolt maga köré.

Szerzője Wilhelmine Karoline von Wobeser (1769—1807). Kiadásain, lenyomatain és fordításain kívül számos utánzata bizonyítja rendkívüli hatását. Irányromán volt, a XIX. század női mozgalmának egyik előfutára, amely plasztikusan mutatott rá a társadalmi felfogás több hibájára s az asszony nehéz sorsára. A nőkérdésre irányította a figyelmet, ezért nagy érdeklődést támasztott. Korának női eszményképét őrzi. (V. ö. Schindel: *Die deutschen Schriftstellerinnen des 19. Jhs.* 1823, I. 315. l. Touaillon: *Der deutsche Frauenroman des 18. Jhs.* 1919. 294—302. l.) A magyar fordító szerint ebben a munkában «olly hathatósan van az erköltsi rend a' tselekedetek sorába elrakosgatva, 's egy személybe egy pontra hozva: hogy a' ki ezt, légyen az férjfi v. Asszony, követi, lehetetlen böl-doggá nem lennie» (XIII. l.). Veres Márton evang. lelkész (1775—1817) a fordítását Széchenyi Ludoviká sz. Clam-Gallas grófnénak ajánlotta, mert férjhezmenetele után «egy a' Magyar nyelvben jártas Tanitót Cseh

országba hivata, hogy a' kellemes, és nemes Magyar nyelvet tökéletesen meg-tanulhatná».

146. *Elisa' Testamentoma a 'maga kedves Leányához, vagy olly' Anyai Oktatások, mellyekben a' Szép Nemnek házastársi, gazd'asszonyi, anyai és nevelői főbb kötelességei rövideden előadattatnak.* Fordította Farkas András. Po'sonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1803.

Eredetiye. Elisas, des Weibes wie es sein sollte, Vermächtniss für ihre Tochter Henriette. Leipzig und Elberfeld, 1801.

Ez a könyv a nagy népszerűségnek örvendő *Elisa* folytatása, ismeretlen szerzőtől. A halálához közeledő Elisa erkölcsi intelmeket ad leányának a házastársi, gazdasszonyi, anyai és nevelői kötelességekről, a gyermekek erkölcsi, értelmi és vallásos érzületének helyes irányításáról. «A fedhetetlen erköltsök s a gyermekek jó Nevelése Reguláinak terjesztése» készítette Farkas Andrást arra, hogy némi kihagyásokkal a hazai viszonyokhoz alkalmazva magyarra fordítsa ezt a munkát, mely az előbbivel (*Elisa*-val) «néminéműképpen, ámbár nem olly szorosan, hogy ezzel ama nélkül élni ne lehetne, öszve vagyon köttetve».

147. *Fáon és Hersze.* Lafontainból. B. L. Szép-Halom, 1803. 39 l. (Fordítója Bozóki István. V. ö. *Kazinczy Lev.* VIII. 382. l.)

Eredetiye. Das Opfer. Neue moralische Erzählungen von Aug. Lafontaine. Berlin, 1799. V. 2. (Lafontaine forrása Pausanias volt.)

Kométho, Diana papnője, szerelmének ellenállani nem tud, s bár apja ellenzi, átengedi magát az ifjú és

szép Menalippusnak. Diana istennő ezért nemcsak őket bünteti halállal, hanem engesztelő áldozatul évenként egy ifjúpárt követel a két nembeli ifjúságból. Ötvenedikszor telik már be ez az átkos végzet, amikor a sors két szerelmes ifjúra, Fáonra és Herszére, esik. A feláldozás pillanatában Euripilus thessáliai király megjelenése, illetőleg a Diana istennőtől kiszabott végzete megmenti a szerelmesek életét. A király gyermekeivé fogadja a boldog ifjakat.

148. *Jólánka, Etelkának Leánya.* Irtá Dugonics András királyi oktató. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével és bötüivel. Első Könyv. Gyulafinak bujdosássai. 1803 773. l. Második Könyv. A' karjeli történetek. 1804. 772 l.

A román elején Etele és Etelka már házastársakként jelennek meg. Négy esztendő töltenek Magyarországon, ahol Etele, mint a fejedelmi hadak fővezére, «üzte, nyomkodta, kergette, emisztette a' vékony dongáju akkori Nem-etteket». A honvágy azonban visszavitte Etelét Karjelbe. Évek mulva Etelka ékes hajadonná serdült leányát, Jólánkát, Magyarországra küldi, hogy Gyula vezér fiát, Gyulafi hadnagyot, meghódítsa. Ez könnyen sikerül, de Gyulafi nem állja ki a kettős próbát s a karjeli hajadon bús szívvel visszatér szüleihez. A lesujtott Gyulafi nem sokat habozik, hanem lóra pattan s Karjel felé veszi útját. Sok kalandon vergődik át: hajótörést szenved, a cudarok fogságába jut, végre hosszabb pihenőt tart Kapor fejedelem-nagybátyja udvarában. Itt a fejedelem leánya, Ruzsa, szerelmével ostromolja a daliás magyar hadnagyot, de Jólánkáért lobogó vágya tovább viszi. Karjelben kellemetlen hírek fogadják: Etelkát egy hitvány alak házasságtörés vádjába keverte, e miatt az ártatlan asszony egy lakatlan

szigeten senyved, Etele pedig elbujdosott az országból. Így Jólánkát Gyulafi csak leányruhában tudja megközelíteni. Amikor a szülők visszaérkeznek, Gyulafi egy igen terjedelmes és bonyodalmas történetet ad elő (II. 260—493. l.), amelyből az derül ki, hogy a derék magyar hadnagy fejedelmi vérből származik. Etelét ez meg-hatja, de mégis csak azon föltétellel hajlandó Jólánkát feleségül adni hozzá, ha Gyulafi átveszi a szomszédos holmii fejedelemséget. Gyulafi hallani sem akar róla, inkább visszaindul Magyarországba. A hajóban elrejtőzve megtalálják Jólánkát, aki nem bír elszakadni szerelmesétől. Etele kénytelen-kelletlen rájuk adja áldását. Útjuk símán megy Magyarországig, de itt egy Krvtek nevű kéjenc szemet vet Jólánkára s altató italt ad Gyulafinak. A szerelmesek szétválnak. Jólánka Szventibald morva fejedelem fogságába jut, de Gyulafi természetesen kiszabadítja s «öröm, könnyezés s' érzékeny szív-szakadás» közt boldogan egyesülnek. «Világosan ki-teccett : hogy Jólánkát (azt az ártatlan terem-tést) el-nem-hagyta a' Magyarok' Istene ; hanem (az Országunk díszére) meszsze terjedett Gond-viselése által föl-gyámolította. Sok szép nemek származtak ettül a' nevezetes aszszonytúl, melyek még most-is virágzanak dücső Országunkban».

149. *Salzmann Christian 'Erköltsi Kezdkönyve.* A' Véle való hasznos élésre szükséges Bévezetéssel egybe, Mellyet a' Gyermekek' kedvéért Magyarra fordított Ber'si Mihály. Posonyban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1803. 323. l.

Eredetije. Erster Unterricht in der Sittenlehre für Kinder von acht bis zehn Jahren. Von C. G. Salzmann. Schne-pfenthal, 1803. (Későbbi kiadásaiiban ez a címe : Die Familie von Ehrenfried oder erster Unterricht in der Sitten-lehre, etc.)

44 valláserkölesi tartalmú elbeszélés olvasható benne iránymutatóul a kis gyermekek nevelésére. Fordítása nálunk még egy félszázad múlva is figyelmet kelt. (V. ö. Edvi Illés Pál, Vas. Újság, 1854. 23. sz.) A fordítóról csak azt a keveset tudjuk, amit Kazinczy róla följegyzett (*Lev.* III. 529—530. l.).

150. *Zaid! vagy Negyedik Muhamed Török Tsászárnak szerentsétlen szerelme.* Igaz történeten épült Román Kotzebue után magyarul. Pesten, N. Kiss István könyvárosnál, 1803. 221 l. (Fordítója: Kis János.)

Eredetije. Zaide oder die Entthronung Muhamed des Vierten. Kleine gesammelte Schriften des Hrn v. Kotzebue. Reval u. Leipzig, 1787. I. B. 1.

Buda visszafoglalása idejében Kara Musztafa helyébe Muhamed török császár legkedvesebb emberét, Szulimánt, nevezi ki nagyvezérnek. Szulimán bánatos szívvel vesz búcsút kedvesétől, Zaidtól, s Budára megy. Távollétében Zaid szépsége legyőzhetetlen szerelmet ébreszt a császár szívében, de viszontszerelmet nem tud nyerni, mivel Zaid Szulimánt szereti. Amikor ezt megtudja Muhamed, a nagyvezért megöleti. A bosszút esküvő Zaid az érte lángoló herceget felbiztatja Muhamed megölésére, azután maga is öngyilkos lesz.

«Kotzebue, a' Német Játékszinnek disze és az emberi szív belső rejtekeinek remek Festője, ezen Románban a' szerelem erejét igen látszatósan rajzolja. De egyszerűsmind a' Magyarok dicsőségét 's vitézségét eleven színekkel festi, midőn ezen történetekbe helyesen beegye-liti I. Leopold alatt vett diadalmakat» — írja Kis János fordítása előszavában. A fordító ott is, ahol szószerint tolmácsolt, ott is, ahol szabadon bánt a szöveggel, mindig hű maradt eredetijéhez (*Ztschr. von u. für*

Ungern, 1803. 180. l.). A maga korában népszerű olvasmány volt, mivel úgy találták, hogy eleink hősiességének találó jellemzése.

1804.

151. *Emberi Indulatok Tüköre*, rész szerint igaz, rész szerint költött Történetekben. Nagy részint Lafontaine után (Kis János által). Pozsonban, Wéber Simon Péter költésévével és betűivel, 1804. 336 l.

Tartalma : 1. A' Háládatosság. 1—59. l. — 2. Mádéra szigetének feltalálása. 63—129. l. (Eredetije : *Die Entdeckung der Insel Madera*. Kleine Romane und moralische Erzählungen von A. Lafontaine. Berlin, 1799—1810. Bd. III. 3.). — 3. Egy vigyázatlanságnak rettenetes következései. 131—199. l. (Eredetije : *Die schrecklichen Folgen einer Unvorsichtigkeit*. Neue moralische Erzählungen von Aug. Lafontaine, Berlin, 1799. Bd. III. Ez a tárgy színpadra is került : *Eleonora del Monti vagy egy vigyázatlanság rettenetes következése*. Érzékeny játék 4. felv. Lafontaine története után játékszínpadra alkalmazta Kovács Imre megyei szolgabíró. Előadták Nagyváradon, 1824. márc. 20-án. Színnyei : *MI. VI. 1252. h.*). — 4. Morayzela. Granádai Szultánné. Szeretseny történet. 201—259. l. — 5. A' lélekbe járó kérdés. 261—288. l. — 6. A' legnemesebb szívű ember. 291—327. l. (Eredetije : *Der edelste Mann*. Kleine Romane etc. von Aug. Lafontaine Bd. II.)— 7. A' három Grátziák. 331—336. l.

152. *Hertzeg Piripionak Tündér Története*, Wieland után írta Magyar Földijeinek mulattatására Fellegváry Ágoston. Po'sonyban, Belnay György Aloys' betűivel, 1804. 163 l.

Eredetije. Die Geschichte des Biribinkers. Ein comischer Roman aus den Schriften des berühmten Herrn Wieland gezogen. Ulm, 1769. Carlsruhe, 1800.

A királynak fia született. Rögtön megjelent egy méh és egy kecske s felajánlották szolgálatukat a királyfi nevelésére. A király sokat töprengett, hogy melyikre bízsa fia nevelését. Végül is Karamasszul tündér tanácsára a királyfit Piripiónak nevezik s egy félreeső erdőben épített méhkasba rejtik, hogy 18 éves koráig juhászleányt ne lásson. Tizenhét egyhangú esztendő után egy hereméh segítségével börtönéből megszökik. A legközelebbi kunyhóban egy juhászleányba botlik s rögtön szerelmes lesz belé. A Piripió név hallatára azonban rémülten elszalad. A királyfi búsan megy tovább s az útjába eső legközelebbi városban pusztá megjelenésére Kristallina, a már kétszáz év óta edénnyé változtatott tündér, visszanyeri emberi alakját. Piripió ebbe is szerelmes lesz. Azután Karakuliamborix óriás egy zsákba dugja Piripiót: kiugrik belőle s egy tóba esik. Itt a szép Mirabella nimfával lesz másodszor is hűtlen juhászleánykájához. Majd egy szép szalamandraleánynak esküszik örök hűséget. Ekkor megjelenik Kristallina, Mirabella s a juhászleányka, s erős szemrehányásokat kell elszenvednie hűtlenségéért. Hármuk közül Piripió a juhászleányt választja s Kákámielló nevet vesz föl, kedvese pedig Galaktina hercegasszony lesz. Hazatérnek s boldogok lesznek.

Ez a történet egy részlete Wieland híres regényének, a *Don Sylvio von Rosalvanak* (*Der Sieg der Natur über die Schwärmerei oder die Abenteuer des Don Sylvio von Rosalva*, 1764). Don Sylvio bele van habarodva a tündérmesékbe s ebből a kábulatából Biribinker története józanítja ki. Észrevehetőleg *Don Quijote* lebe-

gett Wieland előtt, másrészt a francia Crébillon és Hamilton hatása alatt célzatosan síkra szállott a morális tündérmesék áradata ellen. Elbeszélésének egyetlen részlete sem eredeti: valamennyit szándékosan ismert tündérmesékből, a legtöbbet D'Aulnoy-ból, szedte össze, hogy kézzelfoghatóan érzékeltesse a tündértörténetek ízléstelenségét, nevetségességét és lehetetlenségét. (V. ö. K. O. Mayer, *Vierteljahrschr. f. Litgesch.* 1892. 374—408. l.; Tropsch, *Ztschr. f. vergl. Litgesch.* 1898. 454. l.)

A magyar fordító — valószínűleg álnév (V. ö. Simai Ödön, *MNy.* 1915. 373. l.) — az 1800-as karlsruhei kiadást használta s pontosan, hiánytalanul fordította a német szöveget. Előljáró beszéde sem az övé, az id. mű 3. fejezetének kivonata. Adatok hiányában nem tudni, hogy a fordító és a magyar olvasó észrevette-e Wieland célzatát, a tündérmeséket vágó kegyetlen gúnyolódását. Ismeretének kevés magyar nyoma van: Gvadányi *A falusi nótárius* bevezetésében (XI. l.) említi Don Sylvio v. Rosalvát, s *A peregrinus*, Jókai híres novellája (ÖM. 11. k. 238. l.), a Biribinker-ötletből indul ki.

153. *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely Urnak, mostoha ükömrül kedves Uram Bátyámnak Vig Élete és nevetséges Vélekedései*, melyeket részént saját szájjából vagy hiteles emberektől hallottam, részént pedig szórúl szóra közlendő írásiból tanultam. Első kötetke. Találtatik Pestenn a' Váczi Útzában Hartleben Konrád Adolf Könyvárosnál, 1804. 103 l. Második kötetke, Pestenn, Eggenberger József könyvárosnál, 1805. 112 l. (A III. rész, amely nagyobbára nyelvészeti kérdéseket fejtet, szintén elkészült, de kéziratban maradt a cisztercita rend zirci levéltárában. V. ö. Császár Elemér: *Versegghy Ferenc élete és művei*, 1903. 292. l. j.)

Mintája és forrása a Richter József bécsi író (1749—1813) híres kiadványa: *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn*

Vetter in Kakran über d'Wienerstadt, Wien 1785—1813. (V. ö. Gragger Róbert: *Irodalomtörténeti forrástanulmányok*, 1916. 28. l. Szinnyi Ferenc: *Novella- és regény-irodalmunk a szabadságharcig*. I. 13. l.)

Kolomposi Szarvas Gergely — Pontyi és a peleskei nótárius rokona — tartja össze a könyv széteső részeit. Legénykorában egy földesúrnál szolgált s egy szép szobalányt vett feleségül, majd szarvasmarhákka l kereskedett s igen tehetős állapotba jutott. Amikor Pestre költözött, megígérte a Bajszfalván lakó Kénkővi Antal kedves barátjának, az odavaló földesuraság érdemes tisztartójának, hogy mindazt megírkálja neki, amiket Pesten lát és hall. Így következnek a Kénkővihez írt levelek, melyek az Urambátyám víg életét és nevetséges vélekedéseit foglalják magukban. E levelekből két összefüggő történet kerekedik ki: a bajszfalvi földesúr családjában esett furcsa históriák és egy leányszöktetés vidám kalandjai. Ez utóbbiak, kádenciákba foglalva, folytatásokban végighúzódnak mindkét kötetben. Közben Kolomposi Szarvas Gergely sok találó megjegyzést ejt a tudósokról, irodalomról, nyelvről, nevelésről, s az emberi nemzet életkorairól szóló bölcselő elmefuttatással fejezi be vélekedéseit.

154. *Orithia Magyar Amazon Története*. Irta Perecsényi Nagy László. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihálynál, 1804. 171 l. (Ism. N. Annalen, Wien 1808. II. 126. l. Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 92. l.)

Edek magyar vitéz a Kárpátok vidékéről Philippibe megy rokonainak látogatására s itt szerelmes lesz Orithiába, Mager ivadékába. A szép leányt Edek megszökteti és Sesthosba viszi. Itt azonban az állhatatlan Edek Szivelis papnőért Orithiát hűtlenül elhagyja.

Orithiának azonban nincs oka kesergésre, mert a daliás Zuárd magyar fővezér megkéri kezét és feleségül veszi.

Perecsényi Nagy László azzal dicsekszik könyvének bevezetésében, hogy románja egészen eredeti magyar. Nem szükséges más nemzeteknek «öszve firtzellt darabjait le-fordítani, midőn szélesen terjedtt tündérséggel végben vitt 's betsülettel nekünk Maradékoknak általadott honnyi Példázatok, és igaz, betses Tselekedetek, ki-terjesztett karokkal, térséges Mezeikre várnak».

155. *Szép Történetek és épületes beszélggetések a' gyermekek' erkölcsi oktatásokra.* Nagy-Szombatban, Jelinek Ventzel betüivel, 1804. Esztendőben. 128 l.

Campe hatását mutató 44 erkölcsi tárgyú beszélgetés a gyermeki hibák (irigység, csalfaság, fecsegés stb.) lenyesegetésére. Fordításnak látszik, szerzőjét nem ismerjük.

156. *Theophron vagy a tapasztalt Tanácsadó a' tapasztalatlan ifjúság' hasznára* Dapsy Jó'sef által. Po'sonyban, Belnay György Aloys költségével és betüivel, 1804. 556 l.

Eredetije. Theophron oder der erfahrene Rathgeber für die unerfahrene Jugend. Hamburg 1783. 9-ik kiadása : 1832. (Francia fordítása : Theophron ou le guide de la jeunesse. Brunsv. 1798.)

Theophron közli fiával, Kleonnal, az élet veszedelmes vándorlásaira útmutató tapasztalatait. Az első rész a hivatás okos megválasztásáról, a második az emberekkel való érintkezés reguláiról szól. «E' munkának czéllja az : hogy az oskolákból ki-kerültt 's a' tanítói felvigyázás alól felszabadúltt Ifjak ennek olvasása által valamelly vezérfonalra találhassanak az élet' szövevényes tekervényei között.» Campe e munkája Chesterfield gróf (1694—1773) morális reflexiókkal átszőtt

leveleinek (*Letters to his Son*, 1774) hatása alatt keletkezett. Egy részüket szószerint be is olvasztotta munkájába. Amikor Dapsy József «tisztá magyarsággal és a' leg közönségesebb szóllás' módja szerint» lefordította, az eredetinek már a 6-ik kiadása forgott közkezen.

157. *Zrini Miklós Horváth Országi Bán szerin vári baráttyainak, és Illyefalvi Judit kisasszonynak történetei.* Fordittatott németből B. A. által. Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1804. 274 l. (Fordítója Barkassy Ádám, 1755—1813, a jászberényi ref. eklézsia prédikátora, V. ö. *Kazinczy Lev.* III. 250. 275. l. György Lajos, EPhK. 1913. 210. l. Románját 1833-ban magyarból horvátra fordították. Ugyancsak a magyar román lehetett a forrása Andrád Elek: *Zrinyi Miklós és az ő jó barátai* című 5 felvonásos érzékeny játéknak, amelyet 1807 és 1818 között többször előadtak a pesti színpadon, V. ö. Bayer József: *A magyar dráma-irodalom tört.* I. 240. l.)

Eredetije. Jodocka von Ilgendorf oder die drey Freunde von Serinwar. Ein Roman aus den Zeiten Nicolaus Zrini Banus von Kroatien. Wien, 1799. (V. ö. *Annalen der Lit.* 1805. I. 123. l. Egy másik magyar fordítása ismeretes 1802-ből. V. ö. 137. sz.)

A költő Zrínyi Miklósnak, akinek neve áll a román címlapján, semmi szerepe sincs az Illyefalvi Judit kisasszony személye köré torlódó eseményekben. Annál több szó esik két barátjáról, Ruthárdról és Hartvigról, akik vetekedve szeretik a szép magyar leányt. Hartvig úgy véli célját elérni, hogy Juditot elrabolja s egy barlangba zárja. A véletlen Ruthárdot ide veti s a húgát kereső István őt hiszi Judit rablójának: börtönbe dobja tehát a szerencsétlent, húgát pedig — holt hírért költve — egy magas sziklavár legrejtettebb szobájába zárja. Ruthárdnak ugyan sikerül megszöknie, de kedvese halálának hírére boldogtalanabbnak érzi magát,

mint valaha, s keresve keresi a halált. Mindhiába. Csak azt tudja bebizonyítani, hogy vitéz és nemeslelkű, méltán megérdemli tehát, hogy egy titokzatos öreg remete felfedezze előtte Judit rejtekhelyét. Egy ismeretlen lovag fogságán is szerencsésen túlesve, végre megtartják esküvőjüket. A nászéjtszakán azonban István mindkettőt elfogja: Ruthárdot egy hajó fenekében erős őrizet alá veti, Juditot pedig elrablott váraiért váltságdíjul adja Ali basának. De jön egy ismeretlen lovag, aki Ali basát megöli, a kegyetlen Istvánon halálos bosszút áll, Juditot pedig Ruthárddal együtt egy klaszteromba viszi. Sok szenvedésük után itt véglegesen megtalálják boldogságukat. Nem nehéz kitalálni, hogy az ismeretlen lovag Hartvig, aki nemes tettével megnyeri Judit barátnéjának, Máriának, szerelmét és kezét. Örömmel sietnek most Zrínyihez: éppen akkor érkeznek, mikor a vadkannal viaskodik. Hartvig ugyan a vadkant megöli, de halálra sebzett barátján már nem segíthet.

158. *Tarimenes utazása*. 1804. A maga idejében nyomtatásban nem jelent meg, ötnegyed századig kéziratban hevert. Kiadta a budapesti V. ker. M. Kir. Állami Berzsenyi Dániel Reálgymnázium ifjúsága. *Bessenyei György: Tarimenes utazása*. Szatirikus állambölcséleti regény. 1804. Budapest, Athenaeum, 1930. 438 l.

Az ifjú Tarimenes tanítójával, Kukumedoniassal, Modeniából elindul világlátó útjára. Első állomásuk Putzufalva, ahol hosszabb ideig elbeszélgetnek Kantakutzi filozófussal, aki a vitás kérdésekben mindig csőszére, Rühedi Jánosra, hivatkozik. További útjuk a totoposzi királyi lakba vezet, ahol Artemis királyné uralkodik. Itt megtudják a királynétól, hogy nem erőszakkal, hanem szeretettel s igazságosan kormányozza

a népet: ez az ő nagy hatalmának a titka. Megismerkednek az ország bölcsével, Trézénivel, aki a mívelődés és a természet viszonyairól, az emberi kötelességekről, a vallás lényegéről és külsőségeiről ad tanításokat Tarimenesnek. Az Artemistől összehívott országgyűlésen okulva hallgatják végig a jobbágyok helyzetének szabályozását, a büntető törvények méltányos enyhítését, s a vallásra és a papságra vonatkozó intézkedéseket. Tarimenes azután megismerkedik a szép Tomirisszal és szerelemre gyúl iránta. Artemis közbenjárására meg is kapja Tomiris kezét, kedvesének kérésére áttér az ő vallására, s érzékeny búcsút véve Trézénitől, ki őt a bölcsesség útjára vezérelte, feleségével visszatér hazájába. (Tartalmát és méltatását l. bővebben Beöthy Zsoltnál: *Szépprózai elbeszélés*, II. 308—330. l.)

159. *Türedelem és felebaráti szeretet*. Eckartshausen után fordította ifj. Cserey Farkas. Kraszná, 1804. Kézirat. M. N. Múzeum.

*Eredeti*e. Duldung und Menschenliebe in rührenden Erzählungen. München, 1788.

«Én Eckartshausennek egy munkáját Duldung und Menschenliebe in rührenden erzehlungen: Magyarra fordítottam — és ezen fordításomat Gr. Széchenyinek ajánlottam» — írja 1806-ban a nagyműveltségű ifj. Cserey Farkas cs. kir. kamarás, szenvedélyes botanikus és irodalombarát (1773—1842) Kazinczynak. Kiadásához az erdélyi cenzor hozzájárult, de a püspök nem hagyta jóvá. Kéziratát Miller Pesten a felsőbb konziliiumhoz utasította. Bécsből azt a választ kapta, hogy a munka nyomtatásban nem jelenhet meg, mert tele van fanatizmussal. Így könyvtárban helyezte el, «hogye' féle munkák által az emberi elme meg ne zavartas-

sék». (V. ö. *Kazinczy Lev.* III. 316. I. IV. 77. I.) Pedig jámbor elbeszélések, mindenféle felforgató célzat nélkül. Valamennyiben a türelemről és az emberszeretetről értekeznek, s ezeket az erényeket két alakban valósítja meg: az egyiket gonosz oldaláról mutatja be, a másikban a szeretet nagyságát és a türelem méltóságát szemlélteti.

1805.

160. *A' Remete' Históriája.* Pesten, Nyomtatt. Trattner Mátyás betüivel és költségével, 1805, 149 l. 2-ik kiad. u. o. 1814. 130 l.

Az Erkölsös Feleség (1798) párja (vö. 125.sz.). Ártatlanul meggyanúsított feleségéről férje azt hiszi, hogy öccsével megcsalja. Ezért bánatában idestova kóborol, még Magyarországon is megfordul s harcol a török ellen. Majd visszatér hazájába s egy erdei barlangba rejtőzik azzal a vérszomjas szándékkal, hogy öccsét meglesi és megöli. A véletlen azonban saját feleségével hozza össze, aki a szentéletű remetének vélt lelkiatya előtt feltárja életét. Ebből aztán kitűnik a feleség ártatlansága és a férj gyanújának alaptalansága.

161. *A' Szerelem és a Hüségtelenség.* Rege a hajdani korból. Mulatságok, kiadta Farkas Károly. Budán, Landerer Anna, 1805. 146—168. l.

Eredetije. Henriette Bellmann, ein Gemälde schöner Herzen. Berlin 1802. Aug. Lafontaine: Familiengeschichten I. 9—10.

Egy áldozatos szívű asszony kiszabadítja urát a saracénok fogságából, a hálátlan azonban sógorasszonyába lesz szerelmes. Bánatában a feleség elhervad s a férjet is megöli felébredt lelkiismerete.

Farkas Károly († 1810) Lafontaine románjának csak egyik epizódját fordította le, azt is egészen megmagyárosította, II. Endre kereszties hadjáratának idejébe helyezve a történetet. Feltűnően egyezik ezzel a történettel Jókai: *Minden poklokon keresztül* c. regénye. (ÖM. 84. k. 93—289. l.)

162. *Az embernek jobbítására tzelozó némely Beszélgetések.* Melyeket készített kedves nemzetének hasznára Sepsi Martonosi Gyujtó István, a' parajdi Ts. K. só tisztségnek má'sa mestere. Első darab. Kolo'sváratt, Nyomtat. Hochmeister Márton betüivel 1805-ben. 418 l.

Tapasztalta, hogy az emberek mennyire járatlanok az élet dolgaiban. Ezért készítette ezt a munkát, amelyben igyekezett «az embereknek némely közönségesebb tárgyakról való hibás vélekedéseket fel-fedezgetni, és azoknak megjobbítása béli szükségét, az erre vezető eszközökkel együtt» előterjeszteni. Az olvasó unalmának elhárítására beszélgetésekbe foglalta mondanivalóit (Mélon és Gellér a beszélgető személyek). Tárgya : a szabadság, egyenlőség, a nemes ember kötelességei, az érzélem megvilágosítása stb.

163. *Báró de Mánx' lengyel orsz. confed. generálisnak a' tengeren, és szárazon tett Utazásai és tsudálkozásra méltó Történetei.* Öszve-szedettek, és magyar nyelven kiadattak hiv unokája által. Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihálynál, 1805. 199 l. Téli és Nyári Könyvtár, I. db ; 2. kiad. u. o. 1809 ; 3. kiad. u. o. 1813.

Eredetiye. R. E. Raspe : Baron Munchausen's narrative of his Marvellous Travels and Campaigns in Russia. Oxford, 1786. — G. A. Bürger : Wunderbare Reisen zu Wasser und Lande, Feldzüge und lustige Abentheuer des Freyherrn von Münchhausen, wie er dieselben bey der Flasche im Cirkel seiner Freunde selbst zu erzählen pfllegt. Aus dem Englischen nach der neuesten Ausgabe übersetzt, hier und da erweitert

und mit noch mehr Kupfern geziert. London (Göttingen), 1786. Lenyomata: Deutsche Bibliothek in Berlin, 1926; 2. bőv. kiad. u. o. 1788. Lenyomata: Insel Verlag zu Leipzig, 1906.

Báró de Manx az árokszállási fogadóban ebédel. Alattomban nevet a fejértemplomi kereskedőnek a kikindai farkasokkal megesett történetén, mosolyogva hallgatja az aresi oláh gyermeknek s a szolnoki molnárlégénynek furcsa medvevadászatát. Ezzel gyanússá teszi magát. Azt gondolják róla, hogy kém. Megszalasztják s el akarják fogni. Egy huszárkapitány menti meg szorongatott helyzetéből s födi fel becsületes kilétét. Híre fut De Manx nevének (a. m. mendax: hazudozó. V. ö. Tolnai Vilmos, It. 1934. 21—24. l.) s még sok tiszt gyűl össze a vendégfogadóban. Vacsora után elbeszéli a török háborúkat követő eseményeket: miként érkezett Londonba Bukaresten, Várnán, Konstantinápolyon s Athénen keresztül, s mint tanácskozott Pitt miniszterrel. Kiew felé utaztában a nagy hóban Zytomir vidékén eltéveszti az utat. Besötétedvén, lovát egy száraz csúcshoz köti s maga a hóban lefekszik. Reggel egy cinteremben találja magát, lovát pedig a templomtorony csúcsán. Szétlővi a kötőfék csomóját, hogy visszanyerje hűséges útitársát. Még sok ilyen kalandja akad. Kudakban egy fekete rókát a fához szegez, bőrért lerántja s a mezítelen állatot szabadon ereszti. Oczakow tájékán egy éhes medve lovát a hámból kieszi, de a hám rákerül, a báró felpattan rá és sebes nyargalással a városba rohan. Itt vadászattal tölti idejét. Egy hosszú zsineggel, amelynek egyik végére szalonnát tűz, 12 vadkacsát és két gödényt fog. Azokat magára kötözi, a levegőbe emelkedik, s Vilnán keresztül egyenesen Rigába jut, ahol a vadkacsákat eladja s az egyik gödényt az Akadé-

miának ajándékozza. Majd átevez Szentpétervárra, ahol egy vadászaton — se serétje, se golyóbisa nem lévén — cseresznyemaggal lövi meg az eléje vetődő szarvast. Ez megtántorodik ugyan, de elszalad. Amikor négy esztendő múlva újra találkozik az állattal, szarvai közt már egy szép cseresznyefát visel. Egy más alkalommal egy mérges farkassal küszködik: benyúl a torkába s mint egy kesztyűt kifordítja. Torneában egy veszett kutyával gyűl meg a baja. Úgy szabadul meg tőle, hogy felső kabátját reáveti, de kabátja megvesz s ruhatárában valamennyi ruháját diribdarabra szaggatja. Kyla tájékán a rendkívüli hideg egy csárdába kényszeríti. Itt a postáslegény sípja felenged és szebbnél szebb nóták jönnek ki belőle. Kandelaxban a tenger partján olyan nyolclábú nagy nyúllal találkozik, mint egy alföldi magyar kos. London felé utaztában az Északi-tengeren különös fortélyal 49 jegesmedvét ejt el, de a tengerbe esik s elnyeli egy delfin. Az állat gyomrában egészen jól érzi magát: csónakázik, halászzattal, vadászzattal tölti idejét, pipázik, tüzet rak, sőt főz. Végtére meggyullad konyhája s a hal egyik oldala kiég. Így megszabadul a fogságából. Egy ideig Koppenhágában mulat. Egyszer a fellegekben megpillant egy himbálódzó golyóbist s lelövi. Kiderül, hogy ballon s benne egy éhhalálra vált francia nyomorkodik. Megszabadításáért sok pénzt kap tőle s megházasodik. A családi élet nyugalma azonban nem bírja viselni, ballonra ül s Konstantinápolyba repül. A Sophia-templom tornyánál kiköt, fölkeresi a török császárt s megajándékozza azzal a három szép tollal, melyet a Fiasztúuk farkából szakított ki. Azután Ázsiában megtekinti a trójai falovat, Egyiptomban a híres piramisokat nézi meg, a Nílus partján pedig egy orosz-lánossal s egy krokodillal kel birokra. Gibraltár védel-

mében Elliothoz csatlakozik s kémszolgálatot teljesít. Felül egy kilótt ágyúgolyóbisra, megvizsgálja a spanyolok készülleteit s egy másik golyóbison visszarepül az angol táborba. Majd a franciák hatmázsás ágyúgolyóbisát kifogja s visszaparittyázza. Ahol leesik, sok tengeri hajó süllyed el. Hazafelé jövet Pancsován egy farkas megtámadja. Ostorát nyaka köré keríti, a fellegekbe hajítja, ahonnan néhány óra múlva az állat leesik s kínjában megkölykezik. Árokszálláson két őzbakot fog s hazahajtja szállására. Nemsokára ismét Londonban terem s Pittnek leírja az alexandriai híres könyvtárt, amely sok századdal azelőtt porrá égett. Megjárja azután Afrikát, majd a Jóreménység-foknál a hottentották fogságába jut. Amikor ismét visszatér Koppenhágába, felesége örömében elájul, majd meghal. Ekkor Jónás fiát konviktusba adja, maga pedig remete lesz. Megúnja azonban ezt a mesterséget, s ismét Londonba meg Párizsba megy. Közben a Kanári-szigeteken is megfordul s tengeri rablókcal viaskodik. Konstantinápolyból a bécsi török követtel Pestre utazik s itt a kávéházakban meg a budai feredőben mulatozik. Lassanként megöregszik, testamentumot tesz s meghal. Mikor a kriptá felé viszik, mégegyszer fölemelkedik a koporsóban s a részeges hajóslegénynek fennszóval megköszöni, hogy valamikor vivat-ot kiáltott neki.

A német Münchhausen-regény első magyar formája. A XVIII. század 50-es éveiben a Weser melletti Bodenwerder várban szoktak összegyülekezni a környék föld-birtokosai, nyugdíjasai, hivatalnokai s poharazás mellett bámulattal hallgatták a háziúr, a török és a svéd háborúkat végig harcolt Hieronymus Karl Friedrich Freiherr von Münchhausen (1720—1797), tréfás elbeszéléseit. Történeteinek csattanója kiváló elbeszélő tehet-

séggel a hihetőség látszatába burkolt valami mesés kép-
telenség volt. Ami eredetileg egypár nyárspolgár haja-
szálát akarta az ég felé mereszteni, idővel legkülön-
félébb nyelveken az egész világot meghódította. Bizo-
nyára maga Münchhausen lepődött meg legjobban,
amikor 1781/83-ban a Berlinben megjelent *Vademecum*
c. anekdotagyűjtemény VIII. (92—101. l.) és IX. (76—79. l.)
kötetében füllentéseiből 18 történetet
nyomtatásban olvashatott. Az irodalomtörténet azt
gyanítja, hogy ezeket a társaság egyik tagja, Rudolf
Erich Raspe kasseli tanár (1737—1794), jegyezte le és
küldte be a berlini szerkesztőhöz. Nem sokkal ezután
Raspenak valami visszaélés miatt hazájából menekülnie
kellett s Londonban telepedett le, ahol írásból kény-
szerült megélni. Itt eszébe jutottak a *Vademecumban*
megjelent bodenwerderi történetek s kapós ötletként
ezeket *Münchhausen* néven 1786-ban Oxfordban ango-
lul kiadta. Egészen jelentéktelen terjedelmű könyve
(3 és $\frac{1}{2}$ ív, kis 8-r.), amely később 5 fejezetről 15-re
bővült, olyan sikert aratott, hogy még ugyanabban az
évben az 5-ik kiadást megérte. Egyik bővített formájá-
ban Gottfried August Bürger fölismerte a tárgy sajátos
értékét, s a *Vademecum*-féle sorozatot újabb törté-
netekkel kétszeresére növelve s erősen német színűre
festve, az idegenbe került *Münchhausen*t még 1786-ban
visszavitte hazájába. Két évvel később egy bővített új
kiadással nyerte el végső formáját s ebben az alakjában
elnyúlhatetlen népkönyv lett belőle. Még ma is hat s
hatni fog mindig, különösen azokkal a részeivel, melyek
a legvalószínűtlenebb dolgokat a meggyőződés bátor-
ságával adják elő. Közben a hírnév úgy felkapta a
«Lügenbaron» groteszk füllentéseket jelentő nevét, hogy
messzi földről tódultak az idegenek Bodenwerderbe

látni és hallani Münchhausent. Mások kutatni kezdték életét és ellenőrizni elbeszéléseinek hitelességét. A dicsőség terhe alatt az egykor szellemesen csevegő ember bizalmatlan embergyűlöletbe hanyatlott. Neve azonban örökéletű kifejezése lett a jámbor nagyotmondás fogalmának. Ez a típus minden időben annyira általános volt, hogy vonásait a közvélemény rendszerint valamely közismert személyre és névre ruházta. Valaha leleményes Odysseusnak hívták, majd hencegő «miles gloriosus» lett belőle, egyidőben Alarçonnál és Corneille-nél a kedvesen hazudozó lovag rokonszenves alakjában jelentkezett s ma Münchhausennek és Tarasconi Tartarinnak ismerjük. Valamennyi közt legrokonszenvesebb a vidám hannoveri gavallér finom, szatirikus alakja. Híres füllentéseit korántsem ő találta ki, hanem egybegyűjtötte és szervesen magához hasonította mindazon vonásokat, amelyeket a szabadjára engedett jókedvű emberi képzelet az ókortól kezdve kieszelt s Boccacciónál, Poggiónál, Bebelnél s a facetia-gyűjtemények lapjain megőrzött. A százfelé szórt évezredes apró vonásokból így összeszövődött *Münchhausen* jogosan vált a típus halhatatlan képviselőjévé, a nagyotmondás motívumsorának művészi elrendezőjévé és szerves összefoglalójává. Nem csoda, hogy minden nyelvre lefordították, mindenütt átdolgozták, meg bővítették és utánózták. Legértékesebb hatása az Immermann szatirikus regénye (1838), Doré illusztrációs- és Schrödter festmény-sorozata. Azonkívül operát és ope-rettet is írtak róla. Az ifjúság kezébe a Höcker-féle feldolgozás került. (V. ö. Müller-Fraureuth: *Die deutschen Lügendichtungen bis auf Münchhausen*, 1881. — E. Griesbach 1890-i kritikai kiadásának (Collection Spemann, Stuttgart) bevezetése. — F. v. Zobelnitz:

Münchhausen u. die Münchhauseniaden. Ztschr. f. Bücherfreunde, I. 1897/98. 247—254. l. — J. Bolte, Ztschr. d. Ver. f. Volsk. 1914. 81. 1918. 129. l. — W. Schweizer: *Die Wandlungen Münchhausens*, 1924. — Gleichen-Russwurm 1926-i kritikai kiad. (Deutsche Bibliothek, Berlin) bevezetése. — *Pallas Lexikon*, 1896. XII. 884. l. — EPhK. 1898. 781. l. — Benedek Marcell: *Irod. Lexikon*, 1927. 799. l. (Turóczi Trostler). — György Lajos: *Könyvi János Democritusa*, 1923. 47—51. l.)

A magyar *Demanz* több kiadásából láthatólag egykor igen népszerű olvasmány volt, sőt új formát is öltött (1815., 1817., 1835.); ma sem érdektelen a magyar helyszíni vonásaival s azzal az eljárásával, hogy a hazudozó hőst magyar embernek tünteti föl. (Magyar Münchhauseniád: *Valóságos mesterség*, 1815. Szájas Péter, 1817. Vö. 243. és 261. sz.)

164. *Erbia* Pálffy Sámuel által. Pesten, N. Kiss István könyvtárosnál, 1805. 257 l. 2-ik kiadása u. o. 1811. Ezenkívül Trattner Mátyásnál Pesten egy év nélküli kiadása jelent meg, amely teljesen egyezik az első kiadással, csak annál sűrűbb nyomású és hiányzanak belőle a metszetek. Ennek egyetlen hiányos példányát az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában találtam. (53.503. sz.) Jankovics Miklós bibliográfiája szerint volt még egy, 1822-ben Pesten, Fűskuti Landerer Lajosnál megjelent, de ma már egyetlen példányban sem ismert kiadása. Későbbi kiadásai: Debreczen, Telegdi K. Lajosnál, 1867. és 1879. Ilics Timót görög-keleti pap szerbre fordította s Kaulicz Konstantin 1827-ben Budán kiadta. (V. ö. Szinnyei, VI. 850. h.).

Abules és Agétás egymáshoz mindenben tökéletesen hasonlítanak. Gordanes arab király udvarában élnek, de egy szerencsétlen kimenetelű csata után a királlyal együtt földönfutók lesznek. Abules Diasbek perzsá király udvarába kerül s itt szerelmes lesz Erbiába, a

mongol királytól elrabolt gyönyörű szép leányba. Hiába őrzi Diasbek féltékenyen Erbiát, a szerelmesek titokban megszöknek. Útközben Erbia tengeri rablók fogságába jut. Innen Agétás szabadítja meg s magával viszi az időközben trónjára visszakerült Gordanes udvarába. Erbia viszonozza Agétás szerelmét, mert hiszen azt gondolja, hogy Abulesse van dolga, de boldogságuk csak addig tart, amíg Diasbek Erbiát el nem rabolja. Most Abules és Agétás összefog Erbia megszabadítására s a mongol király segítségét is megnyerve, haddal támadnak Diasbek országára. Az ütközet eredménytelenül végződik, mindkét fél visszavonul. Az összevissza kuszált cselekmény szálait végül is egy öreg házaspár megjelenése bogyozza ki. Ez Mélor afrikai király és felesége, akik Abulesben (Orobes), Agétásban (Dapes) és Erbiában (Hubia) rég elvesztett gyermekeikre ismernek. A vérségi kapcsolat egyszerre lehűti a szerelmesek végsőig csigázott szenvedélyét. Erbia Diasbek felesége lesz, Abules és Agétás pedig Diasbek húgait, Elpiát és Kleát, veszik nőül. Az előbbi Afrika trónjára ül, az utóbbi pedig Arábia királya lesz.

Bár a kortársak úgy vélekedtek, hogy Pálffy Sámuel (1774—1836) táblabíró úr románja «honni szülemény», alig lehet kétséges, hogy idővel még előkerül az a német könyv, mely a magyar írónak az anyagot szolgáltatta. A korszak egyik legnagyobb sikerű románját tisztelhetjük benne. Az egykorúak valósággal tönkre olvasták, alig egy-két ép példány maradt meg belőle. Tetszett a közönségnek érdekfeszítő, zsúfolt cselekménye s az a szívreható mód, ahogy a szereplők a kalandjaikat elmesélik, amelyek annyira kirepesztik könnyeiknek tömlőit, hogy utoljára csak nyögéssel mutathatják fájdalmaik nagyságát. (V. ö. Heinrich Gusztáv, EPhK. 1901.

787—799. 1.) Balogh Sámuel szerint, aki számbavette korának román-termését, a «kapva kapott Erbia éppen úgy elfogott nálunk minden köz olvasót, mint a' legfőbb remekek a' Külföldön az Ismerőket, 's mi több — ezt még most is szüntelen újonnan kell nyomtatni, nem győznek vele bételni». (Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 78. 1.) Déryné írja naplójában, hogy Jászberényben a postamesterhez ment olvasnivaló könyvet kérni. «Kaptam is, és ki volt boldogabb, mint én: Kartigámot és Erbiát. Oh Istenem! — sóhajt föl — hogy elsírtam fölöttök». (*Déryné naplója*. Bayer József kiadása. I. 25. 1.) Arany János és Jókai Mór is kedvvel olvasta (V. ö. *Kazinczy Lev.* VII. 252. 276. 1.), ez utóbbi főképpen azért, mert sohasem tudhatta az ember, hogy melyik halott fog a következő lapon feltámadni. (*Rab Ráby*, ÖM. 51. k. 163. 1.) Népszerűségét leginkább az tanúsítja, hogy egynémely szólása átment a közbeszédbe. Ilyen: «Jaj néked Abules, megölted Agétast!» és «Oh nagy Egek! rátok appellálok». (V. ö. Széll Farkas, MNy. 1909. 322. 1.)

165. *Gróf Szalmonyi és Mairánti Izabella kisasszonynak Históriaja*. Pesten, Trattner Mátyás betüivel és költségével, 1805. 93 l.

Eredetije. Frau von Gomez angenehme und lehrreiche Erzählungen In Vergnügten Tagen, Berlin, Stettin und Leipzig, 1761. 150—250. 1.: *Historie des Grafen von Salmony, und der Fräulein Isabelle von Mayrand*. V. ö. *Les Journées amusantes*. Paris, 1723. Tome V. 221—276. VI. 1—76. 1.: *Histoire du comte Salmony & d'Isabelle de Mayrand*.

A Szalmonyi- és Mairánti-család egyidős gyermekeit még serdülő korukban egymásnak ígérik. Szalmonyi

katonának megy Párizsba, hogy érdemessé tegye magát Izabella kezére. Közben egy Hoterif nevű udvarló tűnik föl s Izabella anyja mindent megtesz, hogy leánya szívét hozzáhajlítsa. Ellenállásra talál, de tervét azért sem tudja keresztülvinni, mert Izabella és Szalmonyi húga, Marianna, algíri kalózok fogságába jut. Ezek eladják egy Zelim nevű töröknek, aki Izabellát annyira megszereti, hogy váltságdíjért sem hajlandó kiszolgáltatni. Csak a francia csapatok algíri ostromának köszönhető, — természetesen Szalmonyi is résztvesz benne — hogy a leányok megszabadulnak. Végül minden békésen elrendeződik: Szalmonyi feleségül veszi Izabellát, Hoterif pedig Mariannával lesz boldog.

166. *Gyermekek' és Ifjak Bibliotékája*, az az elmét gyönyörködtető és nemes szívet formáló apró történetek, beszélgetések, utazások és versek. A' mind a' két nemen lévő ifjuság számára egynéhány nevezetes német írók munkáiból fordította Kiss János Nemes Dömölki Prédikátor. Pesten, N. Kiss István Könyv Árosnál, 1805. I. 253. II. 218 l.

Eredetije. Campe: Kleine Kinderbibliothek, Hamburg, 1786—1792. 1—17. k.

A két rész 112 darab hosszabb-rövidebb pedagógiai célzatú történetet és beszélgetést tartalmaz. Ezeket Kis János Campe gazdag gyűjteményéből válogatta össze. «Kiss István fogadta, hogy Campe Kinderbibliothek tzimü munkájából régen szedegetett gyűjteményemet kiadja» — írja Kazinczynak 1804. jún. 3-án. (V. ö. *Kazinczy Lev.* III. 198. l.)

167. *Zoriáda vagy a' Nagy Mogol' Leánya tsudás történetei.* Németből magyarosított. S. S. (Szabó Sámuel). Po'sonyban 's Pesten, Fűskuti Landerer Mihály, 1805. 211 l. Téli és Nyári Könyvtár, II. db.

Eredetiye. Zoriade, oder Abentheuer der Tochter des Grossmoguls. Eine romantische Geschichte. Leipzig-Wien, bey Anton Doll, 1802.

Vátef szerelmes a nagy Mogol csudaszép leányába, Zoriadába, aki e miatt apja haragját vonja magára. El is menekül hazulról. A Ganges partján egy véres ütközetben a szereplők mind eltűnnek s Európának egy meg nem nevezett helyén találkozunk újból velük. Mindenik azt hiszi, hogy a többi meghalt. Csodamódon egymásra ismernek. Természetesen Zorida, mint az első pillanattól jól sejtettük, Vátefé lesz.

1806.

168. *A' magyar Páméla.* — Flóra, vagy szivreható apró románok, erköltsi mesék, versek, és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabok. A' szép nemnek, és a' szép nem' barátjainak Zaid' kiadója által. Pesten, N. Kiss István Könyvárosnál, 1806. 1—106. l.

Eredetiye. Pamela; or virtue Rewarded. In a Series of familiar letters from a beautiful young damsel to her parents. London, 1740. (Kiadásainak és fordításainak bibliográfiáját nyújtja Clara Linklater Thomson: *Samuel Richardson.* London, 1900. 292—301. l.)

Pamela egy csinos, erényes szobalány, aki úrnője halála után kénytelen túrni a lord erkölestelen támadásait. Derekasán dacol a csábító brutális magatartásával: rágalmozást, rossz bánásmódot s még börtönt is szenved. Mindezt tudatosan — az erényért. Végül a férfi meghajol az erkölesi nagyság előtt s cselédjét feleségévé emeli.

Richardson Sámuel (1689—1761) e világhírű, korszakalkotó regényét Rousseau áradozva magasztalta, Wieland csodálta, Klopstock ódában dicsőítette, Gellert

Homerosnál halhatatlanabbnak tartotta s még Goethe is elismerte. A fordítások, átdolgozások, kivonatok, utánpótlások és színdarabok tömege burjánzott fel nyomában. Goldoni kétszer is feldolgozta. (V. ö. Erich Schmidt: *Richardson, Rousseau u. Goethe*. Jena, 1875; Gassmeyer: *S. Richardsons Pamela*. Leipzig, 1890.)

Az eredetiben az egyszerű, sovány mesét maga Pamela beszéli el naplószerűen négy kötet terjedelemben. Természetesen minden kis részlet körülményes megvilágítás alá esik. Kis János magyar *Pamelája* ezzel szemben az eredetit elbeszélő formává alakította, novelává rövidítette s teljesen megmagyarosította. Nála Pamela kifogástalan magyar köntöst hord s az angol lord szerepét Szentiláry gróf tölti be. Ilyen átalakításra közelfekvő mintát a németeknél is találhatott (pl. *Die Wege der Tugend*. 1765.). Kis János elbeszélése a világirodalmi Pamela-kultusz egyetlen képviselője minálunk. A román híre azonban már korábban eljutott hozzánk. «Mikor a' híres Richardson Pamelát és Grandissont ki nyomtattatta, még a' Papi székéből is javasolták az Angliás Papok azoknak olvasásokat, kivált az Asszonyi-nemnek — írja a Mindenest Gyűjtemény 1789-ben (II. 187—188. l.) — Nem fog tehát minket is megítélni senki, ha ezeknek lefordításokat 's mennél hamarabb lehető ki-botsáttatásokat kívánjuk». E felszólítás visszhangtalanul maradt, a nagyhirű *Pamelának* csak halvány kópiáját őrzi irodalmunk. Azonkívül még alig egy-két vonatkozásban van nyoma nálunk. (V. ö. Faludi: *Nemes asszony*, 1787. 155. l. Kazinczy Lev. IV. 535. l.)

169. *Flóra, vagy szívreható apró románok, erkölcsi mesék, versek, és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabok*, A' szép nemnek, és a' szép nem' barátjainak Zaid' kiadója (Kis

János) által. Pesten, N. Kiss István könyv árosnál, 1806—1808. I—IV. k. 190. 152. 195. 158. l.

Eredetije. Flora. Eine Monatschrift. Teutschlands Töchtern geweiht von Freunden und Freundinnen des schönen Geschlechtes. Hrsg. von Jacob Chnr. Zahn u. Andern. Jahrg. 1793—1803. Tübingen. 44 Bd. (Apró regények, elbeszélések, mesék, versek, divattudósítások, stb.)

Tartalma : I. 1. A' magyar Paméla. 2. Fánnihoz. 3. A' meg elégedő Házas társ. 4. Ifjakkak való ének. 5. Dórishoz. 6. A' házasságról. Egy Asszonysághoz. 7. A' Leánykor. 8. A' szépségről. Dórishoz. 9. A' Barátságához. 10. Hymen' panaszsza az Istenek' gyűlésében. — II. 1. Rozália. Egy Szitziliani történet. 2. Hulkem. Napkeleti történet. 3. A' böltés Derbid. — III. Hierónak Syrakusai királynak történetei. — IV. A' Szerelem természet. Egnéhány rész szerint vig, rész szerint szomorú történetecskékben. 1. Susika vagy Az ártatlanság Győzedelme. 2. A' három nehéz szó. Egy görög történet. 3. Nina, vagy A' kényeztetés következesei. 4. A' Sirhalom. 5. Kénán. Egy régi zsidó ifju története. 6. Az igazság. Egy indiai mese. 7. Anekdoták, és elmés Mondások.

170. *Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgy-mint: egynéhány regék Mátyás királyról, válogatott anekdoták, és külömbkülömbféle kérdések 's feleletek.* Rész szerint külföldi rész szerint kézben kevésse forgó magyar munkákból össze szedettettek 's közre bortsáttattak Zaidnak és az Emberi Indulatok' Tükörének kiadója által. Sopronyban, Sziesz Antal Jó'sef' betüivel, 1806. 242 l.

Forrása: A Mindenes Gyűjtemény évfolyamai és Bod Péter: Szent Hiláriusa.

Nyomtatásban elsőízben feljegyzett Mátyás királyról szóló 7 és 73 nagyrészt idegen tárgyú anekdotát

tartalmaz. Ehhez csatlakoznak a Bod Péter *Szent Hiláriusából* vett szemelvények. «Az egész munka tsak olyanoknak való tsemege, a' kik az ízlésnek és eszméreteknek tsak első gráditsain vagynak». Ezekre is kell gondolni és számukra megfelelő olvasmányokat készíteni. (V. ö. *Kazinczy Lev. IV. 111.* György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 51. l.)

171. *Klementi Laura, vagy a' velentzei szép leány.* Egy rajzolatja az emberi indulatoknak. Németből fordította Abdrudbányai Szabó Sámuel, Székely-Kereszturi Rector és Professor. Po'sonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1806. I—II. 102. 79 l. Téli és Nyári Könyvtár, IV. db. 2-ik kiadása u. o. 1813.

Eredetije. Laura Klementin, die schöne Venezianerin. Ein Gemälde menschlicher Leidenschaften. 2 Thle. Leipzig, 1802. Ofen, 1803.

Klementi Laura velencei szép leány szenvedélyes lélek: befurakodik egy férjnek a szívébe s lobogó szerelmével a házastársak közé áll. A bonyodalmat csak a feleség halála oldhatná meg. Mivel ez nem akar természetes módon az útból félreállni, az ördögi lelkű szerető valósággal kivégzi vetélytársát: rágyújtja a házat. Szörnyű tettét lelkiismerete nem tudja elviselni s «egy csuklással» ő is kiadja lelkét.

172. *Lizára az Aбыsszinai Amazon.* Egy költeményes rajzolat. Magyarosította Sz. S. (Szabó Sámuel). Po'sonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály' betűivel és költségével, 1806. 217 l. 2-ik kiadás: Po'sony és Pest 1814. 219 l. Téli és Nyári Könyvtár, V. db.

Eredetije. Lisara, die Amazone von Habyssinien. Ein romantisches Gemälde. Leipzig, 1805.

Azamor perzsiai királyfi tapasztalatok szerzésére indul, mielőtt öreg atyjának trónját elfoglalja. Abessziániában megszeret egy ismeretlen leányt, aki a történet folyamán páncélban és álarcban többször megjelenik előtte. Ennek tanácsára a királyfi véget vet vándorútjának s hazamegy, hogy atyja országát az ellenségtől megvédelmezze. Atyját megvakulva találja. Egy ismeretlen öregember azonban visszaadja a vak király szemevilágát, miután Azamor esküvel megfogadja, hogy feleségül veszi a legelső leányt, akit másnap reggel megpillant. Ez egy szegény leány, aki mindjárt el is tűnik azzal, hogy három év múlva ismét megjelenik, ha addig hűségét Azamor csorbíthatatlanul megőrzi. A román nagyobb fele Azamor hűségének kipróbálása. Derék módon ellenáll Malika hercegisasszony csábítgatásainak. Sejtelmünk a végén valóra válik: az abesszíniai álarcás-páncélos leányka egy személy azzal a szegény leánnyal, Lizarával, akinek esküvel férjévé kötelezte magát. Boldogok lesznek.

173. *Példákba foglalt Erköltsi Tanítások.* Öszve-szedte 's ki-adta német nyelven Snell Lajos Péter János. Fordította Kováts Sámuel. Posonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1806. 354 l. 2. kiadás u. o. 1822.

Eredetije. Sittenlehre in Beispielen für Bürger und Landleute. Gesammelt und Druck befördert von Johann Peter Ludwig Snell, Inspector und Pfarrer zu Sachsenhausen. Frankfurt a. M. 1795. Vierte verbesserte Auflage. Ebd. 1819. (Egy második része is jelent meg 1798-ban 100 példával.)

Ez a gyűjtemény 135 példát tartalmaz jó és gonosz emberekről azzal a céllal, hogy az olvasókat kötelességteljesítésre, bizalomra, a szenvedések elviselésére és az

élet terheinek türelmes hordozására oktassa. Igaz történetek, melyeket a szerző részint könyvekből jegyzett ki, részint maga élt át, részint másoktól hallott. Magyar fordítója Kováts Sámuel csákvári ref. lelkész (1770—1830) volt. A könyv népszerűségére jellemző, hogy később Halász József nagyváradai ügyvéd (1803—1886) is lefordította magyarra. (*Erkölcstan példákban. Össze-gyűjté* Schnell János Péter Lajos. Pest, 1873.)

174. *Vanda, Krakkói Hertzeg-Asszony, vagy a' Szerelem Áldozatai.* Valóságos Történeten épült Román. Posenban, Fűskuti Landerer Mihálynál, 1806. 2 rész. 144. 111 l. Téli és Nyári Könyvtár, III. db. 1822-ben Pesten, Fűskuti Landerer Lajosnál, a 3-ik kiadása jelent meg. — (A tárgy népszerűségét nálunk is több adat igazolja. Láng Ádám: *Vanda a krakkói herceg-asszony vagy a szerelem áldozatai.* Vitézi játék Hirschfeld után. 1813-ban színre került. V. ö. Bayer: *Játékszín*, II. 412. l. — Gödri Ferenc: *Vanda lengyel királyné.* Nemzeti Társalkodó. 1836. 17. sz.)

Eredetije. Die Durchlauchtigste Polnische Vanda. Curieuser Stats- und Liebes-Roman von Imperiali. Leipzig, 1702. Meletaonnak (Joh. Leonh. Rost) is van egy hasonló románja: Vanda, Königin in Polen. Nürnberg, 1715. Ez Jean Nicolas románjának fordítása: Vanda, reine de Pologne. Histoire galante. Le Haye, 1705. — Wanda, Fürstin von Krakau oder die Opfer der Liebe, Nach der wahren Geschichte romantisch bearbeitet. Wien, 1804. 2 Bde.

Ez a román a VIII. század messziségében elvesző Vanda hercegasszonynak, a lengyelek mondai hősnőjének, romantikus színekkel felékesített története. Hozzá-fűződik még két testvérének, Krakusnak és Lekhusnak, szomorú sorsa. A trónravágyó Szobeszláv az egyiket megöli, a másikat száműzi, majd a szűzi fogadalmat tett Vanda szerelmét próbálja megnyerni. Ezért vetély-

társát, Ritgár német herceget, foglyul ejti és börtönbe veti. E miatt a lengyel és a német nemzet között háború tör ki, s ebben Ritgár elesik, Vanda győzelmi menetet tart, majd bánatában Ritgár után öngyilkos lesz.

Az ismeretlen magyar fordító a rövidebb bécsi románt ültette át. Ez annak a nagyterjedelmű lipcei heroikus románnak a kivonata, amely Bonfinius alapján a történetbe Árpád és Géza magyar fejedelmeket is belekeverte. A tárgy költői feldolgozásainak leggazdagabb lelőhelye természetesen a lengyel irodalom. A németeknél Zacharias Werner drámája (*Wanda Königin der Sarmaten*. Tübingen, 1810) a legfigyelemreméltóbb irodalmi emléke.

1807.

175. *A' Fösvény Ángy, a' vagy Amália és Albert*, egy nagyon szívre ható 's bájos, de magában még is valóságos eredetű Történet. Po'sonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály' betűivel és költségével, 1807. 150 l. Téli és Nyári Könyvtár, VI. db.

Eredetije. Amalia und Albert oder die geizige Tante. Wien, 1800.

A fősvény ángynak csak annyi szerepe van a történetben, hogy 40 ezer tallért testál Albertre, aki rögtön meg is kéri szépséges Amáliája kezét. A leány azonban nem bízik Albert szeretetében, ezért azt kívánja tőle, hogy menjen utazni, ismerkedjék meg más leányokkal is, szóval szívét tegye próbára. Albert ebbe beleegyezik. Sok kalandon megy keresztül, de állandóan mellette van barátja, Karlinó, aki gondosan ügyel, nehogy fejét elveszítse. Karlinó természetesen maga Amália s még egyéb titkos dolgok is napfényre kerülnek: Amália ráakad holtnak hitt atyjára és testvérére.

176. *A' Jegyesek Carthágóban vagy a' Nagy Scipio.* Eredeti munka, és vitézi történet. Készítette Gorové László. Budán, Landerer Anna betüivel, 1807. 519 l.

Az érdekesen szőtt történet főhőse, a nagy Scipio, Karthago bevételekor foglyul ejti Hannibal unokahúgát, a szép Eucharist, és az illergeta fejedelem leányait, Perát és Dinit. A kemény katona szíve szerelemre gyullad a szép Eucharis iránt, ezért fogságát kellemessé teszi, de szabadon bocsátani még akkor sem akarja, amikor a Spartacus álnévalatt megjelenő jegyese, Aluccius celtiber vezér, kincseket ígér a leány szabadságáért. Szerencsétlenségükre Karthagóba érkezik az igazi Spartacus, Eucharis testvére és Perának a jegyese, s ezzel Aluccius csele kipattan. A börtönbe vetett Aluccius szorult helyzetét Scipio kiaknázza és Eucharis kezéről erőszakkal lemondítja. Főembereinek tanácsára és katonáinak zúgolódására azonban lemond szerelméről s Eucharist átengedi az érte rajongó Alucciusnak.

Gorove László (1780—1839), a magyar nyelv és tudományosság ügyének derék harcosa és pártfogója, 21 éves korában írta ezt a románt. A kritika nagy tet széssel fogadta, a közönség elragadtatással olvasta. «Ki nézhetné 's olvashatná gyönyörködés nélkül egy fiatal elmének illy szép szüleményét?» — kérdezi egyik egykorú méltatója (Tud. Gyűjtemény, 1824. IV. 73. l.) «A' történetben mind Felséges Személyek fordulnak elő, maga a' Könyv. valóságos történeten épül. A viszonytagságok olyanok benne, hogy az Olvasót álhatatosan a' kimenetel iránt függőben tartják, minden czikkelly új eseteket foglal magában, miglen a' dolgok nem reménylett módon kifejtődnek». (Hazai Tudósítások, 1807. 96. l.) Mestere Dugonics volt. Bár eredetiségét

hangsúlyozza s forrását megjelölni nem tudjuk, nyilván valamilyen iskoladrámából készítette regényét. Amint Dugonics az *Aranyperceket* egy német drámából, akként gyúrta át Gorove egy latin iskoladrámából magyar regénnyé *A jegyeseket*. Ilyen eredetű munka nincs több irodalmunkban. (V. ö. Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 64—65. l.)

177. *Alvina*, kiadta Folnesics János Lajos, Nagy-Váradi Magyar. Pestenn, Patzko Ferenc József költségével, 1807. 240 l. (V. ö. Tud. Gyűjt. 1821. IV. 117. 1823. II. 130. l. Hazai és Külföldi Tud. 1823. I. 12. l.)

Eredetije. Der Beichtvater. Vom Verfasser des Weibes wie es ist. Th. 1—2. Dresden, 1803. Fr. G. Schilling S. Schr. Bd. 37—39. Dresden u. Leipzig, 1828—1839.

Visegrádra új lelkipásztor érkezik, Estesillagfy Eduard. Jóformán meg sem pihen s már rabul ejti Alvina, a vár tiszttartójának leánya. Szerelmüket azonban egymás előtt is szívükbe rejtik. (Furesa viselkedés, de érthető és hatásos magatartás a német román katolikus szerepkörében.) A helyzetről tájékozódva megtudjuk, hogy Alvina keze után báró Gernyei is áhítozik. Már a történet közepe táján tartunk, amikor váratlanul felbukkan egy Berthold nevezetű fiatalember, Alvina gyermekkori játszótársa, s a bájos leányka őt boldogítja több oldalról ostromlott szívével. A nagylelkű Eduard maga szerez állást az ifjúnak s még az esketés nehéz szerepére is vállalkozik. Az esküvő után Alvina egyszerre hervadni kezd s Eduardot is kimondhatatlan bú gyötri. Nem sok idő múlva Alvina «szelid Szemjei bépókhálósodtak megtöredezve a' Szerelmes' (Eduard) Áldásja alatt». A vénasszonyok pletykái Eduardot okozzák Alvina haláláért. A román végén

azonban «a' jófaju Olvasónék és Olvasók örvendezni fognak azonn, hogy a' Bün Fertelmei megbüntetve és az Erköls. Jót.... megjutalmazva látják». Eduard lemond papi hivataláról, mert a «Sokság Itélet Tételjei megmérgecsítették Életje Virágját» és jobb «Öszve Függéseket» keresett és lelt fel Máriának, Alvina árva pártfogoltjának, oldalán.

A fordító a német románt alaposan átdolgozta. A cselekmény színhelyét a százszok földjéről Visegrádra helyezte s az összes katolikus és német vonásokat protestáns és magyar színűekre festette. Legföltűnőbb módosítása az volt, hogy a katolikus gyóntatóatyát kálvinista pappal cserélte föl s ezzel a cselekmény érdekességét egészen ellaposította. Különben is Folnesics János Lajos bécsi mérnökkari tanárnak (1780—1823), aki József nádor nejét tanította a magyar nyelvre és irodalomra (l. erről Döbrentei véleményét *Kazinczy Lev.* III. 396. l.), Friedrich Gustav Schilling drezdai kapitány (1766—1839) jelentéktelen románja csupán arra szolgált, hogy nyelvújító szenvedélyét rajta kielégítse. Közben-közben hosszasan fejtegeti nyelvészeti elveit, főképpen a «himi és nyöstényi különbséget», a «Sexual szövevényt», s a cselekményt is csak azért tömöríti, hogy minél több teret nyerjen a nyelvészkedésre. Így ez a román nem az irodalomtörténetben, hanem a nyelvészetben tett szert kétes hírnevére. A legkitűnőbb anyagot szolgáltatatta a *Mondolat* számára. (V. ö. György Lajos, M. Ny. 1930. 254—257. l.)

178. *Bokréta*, melyel Hazájának kedvesedik F. F. A. Pesten, Tratner Mátyás betüivel, 1807. 148 l.

Fáy András nyomtatásban megjelent első kötete, amely egy elbeszélést tartalmaz : *A' Hárfa-Sziget Lafon-*

tainból (125—148. l.). V. ö. Aug. Lafontaine: Die Gewalt der Liebe, in Erzählungen. Berlin, 1797. I.: *Die Harfe*.

179. *Farkasvölgyi Imre a' vagy Po'sonyvári Késértő Lélek*. Egy Tsuda Történet Korvinus Mátyás idejéből. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével, 1807. 142 l. Téli és Nyári Könyvtár, VII. db.

Eredetije. Emmerich von Wolfstahl oder das Pressburger Schlossgespenst. Eine Sage aus den Zeiten des Königs Mathias Korvinus. Vom Verfasser des schwarzen Ritters, und Waldruf des Wandlers (von Jos. Alois Gleich). Wien und Pressburg, 1800.

Farkasvölgyi Imre, Mátyás király bizalmas barátja, kegyvesztetten visszavonul Pozsony várába. Itt egy alkalommal megismerkedik Bulzó ősmagyar szellemével, aki 500 éve bolyong a földön, büntetésül a miatt, hogy az augsburgi ütközetet elvesztette. A történet folyamán Farkasvölgyi két szép nőt megszabadít, az egyiket feleségül is veszi. Bulzó mindenütt segítségére van. Farkasvölgyi derék tettei a «késértő lélek» büntetésének is végét vetik.

180. *Fedor és Mária*, vagy A' holtig-tartó ritka hűség, és a' nagyra vágyásból származott gyász, de méltó szerentsétlenség Tüköre. N. V. Ajtay Sámuel által. Posonyban, Belnay György Aloys betűivel, 1807. 368 l. 2-ik kiadás u. o. 1817.

Eredetije. Fedor und Marie, oder Treue bis zum Tode. Von August v. Lafontaine. Berlin, 1802. (Lafontaine Duclos memoire-jaiból merítette tárgyát: *Memoires pour servir à l'hist. des mœurs du 18me siècle*. Berlin, 1752. II. k.)

E román cselekvénye Oroszországban játszódik I. Katalin, II. Péter s részben Anna Ivanovna uralko-

dása alatt. Két hatalmas család szerepel benne: az egymást halálosan gyűlölő Menczikof és Dolgorki hercegi ház. Menczikof Máriát megszereti Dolgorki Fedor herceg, de családjuk gyűlölsége boldogságuk közé áll. Különben is Menczikof hercegnek az a szándéka, hogy Máriát a cár feleségévé tegye. De a Dolgorkiak sem pihennek: Menczikofot megbuktatják s egész családját a cárral Szibériába kergettetik. A hűséges Fedor követi Máriáját s most már a megalázott Menczikofnak sincs kifogása egybekelésük ellen. A sors azonban igazságosan mér: a Dolgorkiak megbuknak s a cár őket is Szibériába száműzi. A két szerencsétlen család találkozik s arra a véleményre jut, hogy boldogok is lehettek volna, de nemcsak egymás életét tették tönkre, hanem két szerető szívet is összezúztak. Fedor Máriáját eltemeti s pár hónap mulva követi sírjába szerelmesét.

181. *Hazenau Fridrik nemes ifju szerencsétlen utazásának és tsudás eseteinek szomorkás és játékos elő-beszéllése.* Posonyban 's Pesten, Fűskuti Landerer Mihály k. privil nemzeti könyvnyomtató és áros költségével, 1807. 170 l. Téli és Nyári Könyvtár, VIII. db.

Eredetije. Abenteuer und Unglücksreisen des Junkers Fritz von Hasenau. Eine tragisch-komische Geschichte. Wien, 1803. (V. ö. Annalen d. Lit. 1808. II. 94 l.).

A címben megnevezett nemes ifjú egy elszegényedett báró fia, aki egy falusi tanító gondviseletlensége alatt nő fel, tudatlanul, ember- és világismeret nélkül. A szerencse mégis rámosolyog, mert gazdag gyámja neki szánja leányát. Szerencsétlen és csudás esetei akkor kezdődnek, amikor útra kel, hogy jegyesét fölkeresse, megismerje és feleségül vegye. Számtalan kalandon bukácsol keresztül: útonálló rablók mindenéből ki-

fosztják, mezei pásztorok véresre verik, lopás gyanújába keveredik s akasztófára ítélik, majd katonának verbuválják. Közben megtalálja és megismeri jegyesét, s amikor már azt hinnók, hogy szenvedései véget értek, újból kezdődnek kalandjai. Az előbbiekre arra voltak jók, hogy megmutassák a neveletlen ember ügyefogyottságát a nagyvilágban, az utóbbiakból pedig becsületessége és állhatatossága tűnik ki kedvese iránt. A «megsértetett virtus» a maga jutalmát végre is elveszi: Hazenau Fridrik nemes ifjú és Henriette 170 lapnyi szenvedés után «boldogan roggyan» egymás karjaiba, azzal az elhatározással, hogy szemesen nevelik gyermekeiket, mert «az ifjakat a' rossz nevelés és a' nem idejében tanult világi ismeretség» sok szerencsétlenségbe ránthatja.

182. *Hieró' Syrakusai Király' Története.* Pesten, N. Kiss István Könyv-árosnál, 1807. 195 l. Flóra vagy szivreható apró románok, IV. k.

Hiero, aki abban az időben volt Syrakusa királya, amikor a küzdelem Róma és Karthago között megindult s 54 évi uralkodás után 215-ben halt meg, még gyermekkorában eljegyezte a szép Artemirát, az ország legtekintélyesebb főúrnak a leányát. Fegyverrel kellett kényszerítenie a karthagói Hamilcárt, hogy szerelméről és Artemiráról lemondjon. A megsértődött Hamilcár haddal támadt Hieróra, sőt Messinát és Rómát is felbujtotta ellene. A szorongatott Hiero ekkor Appius Claudius római konzullal szövetekezett a közös ellenség ellen. Artemira arra a koholt hírre, hogy Hiero az egyesség fejében feleségül vette Appius leányát, szemrehányásokkal fogadja a diadalmasan hazaérkező Hierót. Hiero elkeseredetten ismeretlen helyre távozik.

Közben Artemira meggyőződik gyanúja alaptalanságáról s boldogan borul a bujdosásból visszatérő Hiero keblére.

«E jelenlévő történetet csak azért irogattam, hogy La Mothe mondása szerint azt az unalmat el űzzem, melyet a' szüntelen való egy formaság szokott szülni», — írja szerzője, Pucz Antal kat. plébános (1767—1831). «Ezen tiszta Magyarsággal és elmés rendeltetéssel készült költeményes történet válogatott tárgyakat nyújt az olvasásra». (Hazai Tudósítások, 1807. 111. l.)

183. *Negalisza Anglia-Ország Hertzegejének Históriaja*. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás költségével és betüivel, 1807. 119 l. (V. ö. Szilágyi István, Figyelő, V. 1878. 161—175. l.)

Eredetije. Frau von Gomez angenehme und lehrreiche Erzählungen in Vergnügten Tagen. Berlin, Stettin und Leipzig 1761. Zweiter Teil. Die sechszehende Erzählung: Historie der Negalisse, Prinzessin von England. 415—496. l. V. ö. Les Journées amusantes. Paris, 1723. Tome VII. 62—217. l.: Histoire de Negalisse, Princesse d'Angleterre.

Etelred (1814) folytatása (vö. 232. sz.), tehát Edmond története. Ez a vitéz és böcs ifjú titokban feleségül veszi apja egyik nagy ellenségének özvegyét, Negaliszát. Etelred szívét Etelgive fájdalmasan visszajáró emléke meglágyítja és jóváhagyja fia tettét. Halála után Edmond lesz Anglia királya, de fiatalon meghal. Ekkor a dán Kanut követi a trónon, aki Etelred özvegyével, Emmával, köt frigyet. Kanut, hogy saját fiainak biztosíthassa a trónt, Edmond és Etelred fiait száműzi s Negaliszát is megmérgezteti. Ez vala a sorsa Etelgive és Negalisza gyermekeinek.

184. *Palugyay Története*. Melly az iffiu Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hiv szerelmét foglalja

magában. Pesten, Eggenberger Józsefnél, 1807. 224 l. Eredeti Magyar Románok, I. db. (Szerzője Ilosvay Sámuel földbirtokos, beregi táblabíró, 1775—1836. V. ö. Hazai Tudósítások, 1806. 351. l.)

*Eredeti*je. Die Familie von Halden, Von. August. v. La Fontaine. Berlin 1797. A mese jelentékeny részét innen vette. V. ö. Szinnyi Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, I. 9. l. Felhasználta továbbá Reviczky József munkáját: *Introductio ad politica regni Hungariae*. Buda 1790. (V. ö. Szemere Pál, Tud. Gyűjt. 1818. IX. 67. l.)

Cselekménye a magyar történetnek arra az idejére esik, amikor Kis Károly megöletése után újból Mária királyné lesz az uralkodó. E zavaros és vihályos időben a Palugyay- és a Bubek-család Oroszországba költözik s egymás szomszédságában telepszik meg. A család két fiatal tagja, az ifjú Palugyay András és Bubek Kriska, szerelemre gerjed egymás iránt. Azonban Fedorko lengyel nemes, Kriskának több ízben kikoszorózott kérője, mindenképpen megghiúsítani igyekszik egyesülésüket. Felbérelt haramiával Palugyayt láb alól el akarja tenni. De Palugyay a legjobb megoldást választja: Kriskát megszökteti. Sok hercehurcán, sok megpróbáltatáson esnek át, de csorbíthatatlanul kitartanak állhatatos szerelmükben. Végre egymáséi lesznek s visszatérnek Magyarországra.

Szemere Pál, az egykori recensens, hibáztatja (id. h. és *Munkái*, 1890. II. 167. l.), hogy bár 1884-re teszi a történet kezdetét, a nyelvet nem alkalmazza hozzá s arról beszél, hogy kisasszonyaink a csapodárságaikat románokból tanulják s a tudósokat könyvek nyomtatására serkenti. Ugyanő így foglalja össze értelmét: «Eredeti, mégpedig a szónak többoldalú értelmében, továbbá magyar s végtére román, tehát eredeti magyar

román; a kifejezések benne olyanok, hogy nyög belé a természet». Döbrentei szerint szerzője a «Virág Horatius Poetikájában megmutatott Magyar Írók hibáit nem hogy futva kerülte volna, inkább őket követte». (V. ö. *Kazinczy Lev. V.* 210.)

1808.

185. *Amaz Ország-szerte elhíresült Suszter Liplinek élete, tettei, dévaj, és tégéres Furtságai.* Huszon-öt szakaszokba foglaltatva, ugyan annyi fa-metszésekkel ékesítve, az Olvasónak mulattságára nyájossan öszve-szededetve. Pesten, Hartleben Konrád Adolf Könyvárusnál a Vátzi utczában, 1808. 125 l.

Eredetije. Leben und Thaten, Schwänke und Possen des Till Eulenspiegel zum angenehmen Zeitvertreibe lustig und kurzweilig in 25 Kapiteln beschrieben. Mit 25 schönen Holzschnitten geziert. Frankfurt u. Leipzig, 1807. 151 l.

Fordítója Szombathelyi Holosovszky Imre (1766—1829) kir. sótiszt volt. Azért nevezetes könyv, mert mögötte a világhírű Eulenspiegel-tréfák első magyar kiadása rejtőzik. Megkésve és megfogyatkozva jutott el hozzánk. Az eredeti szerkezet 96 históriája három század múlva az átdolgozó kezén 25 fejezetben mindössze 33 tréfára rövidült. Az a legjellemzőbb erre a kiadásra, hogy hiányzik belőle Eulenspiegel közismert trágársága. Így a magyar *Eulenspiegel* ízléstörténeti szempontból is érdekes változat. (V. ö. György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai.* Erd. Múzeum, 1931. 377. ETF. 40. sz. 25—27. l. *A magyar anekdota története,* 1934. 270.)

186. *Austriána Arábia Királméja.* Egy a' múltt Század-béli Költemény. Fordította Egyházas-Rádóczi Boda Józseph Tekintetes Nemes Baranya Vármegyének Fő-Szolga-Birája.

Pesten, Nyomtattatott Patzko Ferentz Jóseph betüivel, 1808. 136 l.

Eredetije. Ertelius : *Austriana* (V. ö. Bibliotheca Quaedam illustrata. Lipsiae, 1750. p. 275.) Ez németül is megjelent : *Austriana, die unglückliche Königin.* Leipzig, 1724. (V. ö. Hayn : *Bibl. Germ. erotica et curiosa*, I. 147. l.)

Altomira babiloni királyné, «egy kaján vakmerő asszony», szörnyű haragra gerjed, amikor meghallja, hogy Aurindus arab király a szép Austrianát veszi feleségül. Ezer álnok mesterkedéssel sem tudja megakadályozni a frigyet s haddal ront Arábiára : Aurindus országát elfoglalja, fővárosát feldúlja, a királyt és a királynét száműzetésbe kergeti. A szerencsétlenek keserves szenvedéseken, megaláztatásokon, rablókalandokon és fogságokon esnek keresztül, míg végre ismét Altomira udvarába kerülnek. Aurindus most cselt vet a királynénak, amelybe az beleesik : oltár elé lép vele, közben azonban hadai visszafoglalják az arab fővárost, s Altomira börtönbe jut, ahol elkeseredésében öngyilkos lesz. Erre a királynéval szövetséges asszír és indiai hadak támadnak Arábiára. A nagyon változatos küzdelmekben Austrianá mint egy férfi küzd Aurindus oldalán. Hazájukból az ellenséget kiűzik, Arábia nyugalmat helyreállítják, népüket ismét boldoggá teszik.

187. *Az Éjnek Diadalma a' vagy A' Tündér Lelkek.* Rövid történetek az igazság szájából. Irta Farkas Ferentz. Pesten, Hartleben Konrad Adolf könyvárosnál, 1808. 200 l. (Ezeket a történeteket még másoknál is olvassuk. Kis János : *Iffjúság Barátja*, 1816. I. 147—193. II. 148—170. Gaál Dániel : *Kisértetek.* Rövid történetek az Igazság Országából. Szeged, 1843.)

Eredetije. Die Gespenster. Kurze Erzählungen aus dem Reiche der Wahrheit, Berlin, 1797—1800. I—IV. U. az :

Neue Gespenstererzählungen. Berlin, 1801—1802. V—VI.
(Szerzője: Samuel Christoph Wagener tábori pap, szuperintendens.)

19 elbeszélést tartalmaz. Valamennyi a kísértet-hiedelem ellen szól: történetekben példázza az emberek félelmének alaptalanságát, a rossz nevelés hibáit. Az eredeti munka is azzal a céllal készült, hogy a szülők ne terheljék meg gyermekeiket a józan észbe ütköző előítéletekkel és halvélekedésekkel. «En ezen történeteket jobbra Vagener Úrnak Német munkáiból: Die Gespenster szedegettem — írja a magyar fordító, Farakas Ferenc ügyvéd. — Magam is közbe botsájtottam némellyeket, másokat rendbe szedtem. Úgy intéztem el az egész Magyarságot, hogy tsak a' történet veleje hasonlít a Német Darabokhoz» (147. l. jegyzet).

188. *Az Udvari Szerelem, vagy az ifju László' magyar királynak szerelmes viszontagságai.* Pesten, Ns. Kiss István nemzeti könyv-áronál, 1808. 230 l.

E román V. László magyar és cseh király regényes élettörténete. Részletesen beszéli el az Albert király halála után beálló bonyodalmakat, majd a várnai csata után László uralomrajutását s a gyermekkirály helyzetével visszaélő főurak szabad garázdálkodását. Amikor III. Frigyes gondviselése megszűnik, Cillei Ulrik káros befolyása alá kerül László s ez az ifjú királyt testileg-lelkileg megrontja. «Szerelmes viszontagságainak» részletezésére csak a könyv második részében kerül sor, s ez az, ami romános színt ad neki. Először egy cseh főnemes leányába lesz szerelmes az ifjú király, aki ugyanabban az időben vígan éli világát egy görög hercegnővel. Végül VII. Károly francia király leányát

kellene feleségül vennie, de ekkor meghal. A Hunyadiakkal való ismeretes viszályát is elbeszéli. Mátyás fényes uralkodására vetett utalással záródik a román.

Szerzője, Holosovszky Imre, írja: «Önnön képzelődésem kipótolta a régiségnek hejánosságát s módosabb köntösbe öltöztette, ezért hiszem, senki sem fog gúnyolódni... A félszeg magyarka pedig magának tulajdonítsa hibául, ha talán mese-szabású költeménynek találja művetet».

189. *Báró Külneki Gilméta kisasszony, és Aranypataki György.* Eggy érzékeny történet a' legujjabb üdökbül. Irta V. F. (Verseghy Ferenc). Pestenn, Eggenberger József betüivel, 1808. 296 l. Eredeti Magyar Románok, II. k.

Eredetije. Caroline de Lichtfield. Par Madame de*** (Isabelle de Montolieu). Publié par le Traducteur de Werther. Londres et Paris, 1786. U. o. 1789. 1813. 1815. 1821. 1828. — Német fordítása: Karoline von Lichtfeld. Eine Geschichte. (Von Friederike Helene Unger). Wien u. Prag, 1799. (V. ö. Balogh Sámuel, Tud. Gyűjt. 1824. IV. 77—78. l.)

Báró Külneki László Bécsbe költözik családjával, mert franciás műveltségű felesége nem szenvedheti a magyar beszédet és társaságot. Leánya, Gilméta, szintén francia nevelésben részesül egy De Folle nevű emigráns asszonytól. Velük tart Aranypataki János is feleségével és György fiával, aki mellett hasonlóképpen egy Frippon nevezetű francia nevelő buzgólkodik. Utközben Marsfalvi generális szemrehányásokat tesz nekik a nemzetietlen és lanyha erkölcsű nevelésért, amelyben gyermekeiket részesítik. A jó szó csak Aranypatakin fog: Frippont kiutasítja házából s helyébe magyar nevelőt vesz. E miatt Külnekiék és Aranypatakiék között a jó viszony megszakad s gyermekeik tervezett házasságáról is lemondanak. Aranypataki

György derék magyar ifjúvá serdül, míg Gilméta rossz erkölcsű nevelőnője hatása alatt könnyelműen éli világát. Ez a Külnekiék vagyoni helyzetét is megrendíti, úgyhogy kénytelenek leányukat egy gazdagnak mondott udvarlóhoz, Marquis de Bourse-hoz, feleségül adni. Ezalatt György francia földön szerez hadi érdemeket, egy falusi kislánynak udvarol, majd hazájába visszatérve Kékesi Juliskát rábeszéli, hogy púpos és félszemű férjét becsülje meg, mert igen derék ember. Közben Gilméta férjéről, a gazdag Marquisról, kiderül, hogy szélhámos gazember s akasztófára jut. Az összetört életű Gilmétával Aranypataki György felújítja első szerelmét és feleségül veszi.

Verseghy Ferenc a német regényt megrövidítette, stilizálta, egyszerűsítette, a cselekményt Magyarországra helyezte és megmagyarosította. Eredetijéből voltaképpen csak két epizodot kölcsönzött, a mesét maga alakította és formálta. (V. ö. Dobóczki Pál, EPhK. 1912. 65—67. l.) Eppen Unger Friderike Helene a XVIII. század végén több irányrománt írt a hazájában divatos francia nevelés ellen. Hatása alatt az idegen nevelés hátrányait kimutató s nemzeti nevelést követelő románok elszaporodtak. (V. ö. Christine Touaillon : *Der deutsche Frauenroman des 18. Jhs.* 1919. 244—261. l.) Ezek között még pontosabban meg lehetne találni Verseghy forrását. (V. ö. pl. Chr. Gottl. Steinberg : *Henriette Wallmann. Ein Beytrag zur vornehmen bürgerlichen Erziehungsgeschichte.* Leipzig. u. Breslau, 1781.)

190. *Cserei. Egy honvári herceg.* Megmagyarosította Dugonics András Királyi Oktató. Szegeden, Nyomt. Grün Orbán, 1808. 280 l. (Újabb fordítása : Zadig, vagy : a végzet. Ford. Rakovszky István, Pest, Légrády Testv. 1874.)

Eredetije. Voltaire : *Zadig ou la Destinée. Histoire orientale.* 1747. Dugonics a német fordítást használta : *Zadig oder das Verhängnis. Eine morgenländische Geschichte.* Voltaire's sämtliche Schriften. Erster Band. Berlin, 1786. 153—286. l. (V. ö. Horváth János, EPhK. 1907. 545—560. l.)

A lazán összefüggő eseményeket a főszereplő Cserei herceg személye tartja egybe, aki Honvárból Sepel szigetére érkezik. Itt a visegrádi király leányát, Lépát, megszereti és eljegyzi. Egy sétájuk alkalmával a rablók Lépát elragadják, Csereit pedig balszemén megsebesítik. Orvosa könyvet ír a betegség gyógyíthatatlanságáról: mire a könyv elkészül, Cserei szeme is meggyógyul. Ekkor Cserei egy szegény, de bájos leánnyal, Malibával, házasodik össze. Feleségének szerelmét próbára teszi, halottnak teteti magát, de az, mint az efzeusi özvegy, hamar megvigasztalódik. Ezért a bizalom megszakad köztük, Malibát hazaküldi, maga pedig Soroksár mellett egy sátorba vonul s a természet szemléletébe merül. Egy alkalommal a csatlósok Örkény fejedelem-kisasszony elveszett lovát és ebét keresik. Cserei pontosan leírja az állatokat, ezért gyakran fogják és bezárják. Az állatok megkerülése ártatlanságát igazolja s szabadon bocsátják. Tökölben a fönixmadár lehetőségének vitájában úgy dönt: «Ha van fénix, húsát mög ne ögyétek, ha nincsen, mög nem öhetitek». A világosi ünnepségen, ahol Etelka férjhezmenetelének emlékét ülik, Takson fejedelem Csereinek ítéli az arany kupát, mint a legerkölcösebbnek a jutalmát. Különböző szerelmi kalandok után Mekkába érkezik, rabszolgasorba kerül, de alantas helyzetéből ügyesen megszabadul. A mekkai vásáron az arab, indus és kaldeai vitáját arról a kérdéstről, hogy milyen állatot kell tisztelni, így oldja meg: «Tisztöld a' Magyarok

Istenét és Jó barátoddal jót tégy». Egy haramiavezértől értesülve Takson haláláról, visszaindul hazájába. Itt bajvívással Örkény kezét megnyeri s azontúl nyugalmas boldogság lesz a része.

Már a kortársak tudták, így pl. Kölcey, hogy Csereiben Dugonics Voltaire regényét magyarosította meg; meg is róttá, hogy «azt az Öreg a' maga Caprice-jainak feláldozta». (V. ö. Akad. Értesítő, 1909. 70—94. l.) A két munkát Horváth János vetette össze s megállapította, hogy Dugonics átvette a mesét, a pusztá anyagi részt, s gondosan kiűzván belőle Voltaire szellemét, beletelepedett testes, «szögedi» magyarságával, puritán erkölcsivel, Gyöngyösin táplálkozott ízlésével. Teljesen elkallódott nála a szatíra s elsőrangú fontosságra emelkedett maga a történet. Voltaire szép épülete alaktalan törmelékké omlott össze, mihelyt lényegét, a szatírárt, Dugonics kirántotta alóla. (V. ö. Horváth János i. h. Egyéb vonatkozásairól l. Heller Bernát, Ethn. 1909. 129. l. Elek Oszkár, Erd. Múzeum, 1914. 168. l. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 1934. 191. l.)

191. *Gróf Kaczajfalvi László, avvagy a' Természetes Ember*. Egygy igen mulatságos tanúságokkal bővelkedő Történet. A' Magyar Aglájának Szerzője által (Verseghy Ferenc) Pestenn, Patzko Ferenc Jósef költségével, 1808. 396 l. Új kiadása: Magyar Regényírók, I. k. Bp. 1911. (V. ö. *Természet és Szerelem*, 1832.)

Eredetiye. Der Naturmensch oder Natur und Liebe. Halle, 1792. 2 Thle. Gemählde des menschlichen Herzens in Erzählungen von Miltenberg (Aug. Lafontaine). Bd. 1. Még két kiadása van: Halle, 1798. Berlin, 1806. Franciára is lefordították: William Hillnet ou la nature et l'amour traduit de l'Allemand de Miltenberg per Adeline D. C. 1801.

Gróf Kaczajfalvi János sok szenvedés és csalódás után egy csendes völgybe vonul, hogy embert se lás-

son, fiából pedig a társadalom hibáitól és előítéleteitől mentes férfit nevelhessen. A gyermekben nemes érzelmeket ébreszt s a természet ölen fejlett ártatlanságát a bűnnek még a gondolatától is távol tartja. A válság akkor kezdődik, amikor a fiú húszéves korában kilép a világba s találkozik Rósafi Pál vicispán szép leányával, Mancival. Világnézetük ugyan merőben különböző, mégis összelelegszenek és megszeretik egymást. A fiatal gróf azonban nemcsak Mancit tünteti ki vonzódásával, hanem a csinos Veronkát is, s ebből olyan elhidegülés keletkezik, hogy a vicispán leánya egy angol ezredessel Indiába távozik. Veronka szintén kikoszarazza. Ezek után a gróf útra kel, hogy bánatát feledje. Természetesen ő is Indiába kerül. Futólag találkozik Mancival, majd egy pária leányban, Nahidában, megtalálja lelkének természetes ideálját. Forrón beleszeret s mint férj és felesége térnek vissza Európába. Itt a közben férjhez ment Veronkával és Mancival megalkotják a «természetnek, szeretetnek és boldogságnak államát», azzal az elhatározással, hogy gyermekeikből nem természetes embereket, hanem «jó erkölcsű magyarokat» nevelnek.

Verseghy a mesét Lafontaine románjából kölcsönözte, általában híven lemásolta, sok helyen szószerint fordította. Az eredetinek Angliában történő cselekményét azonban Magyarországra helyezte, minden idegen vonását magyar színűre festette, a német románnak Rousseautól sugallt keresztényellenes elveit átdolgozta és frivol jeleneteit eltüntette. (V. ö. Császár Elemér IK. 1900. 417—436. l. György Lajos, It. 1912. 53—60. l.)

192. *Hutsa a' tiszai Tündér Aszszony.* Pesten, Hartleben Adolf Könyvtárosnál, 1808. 131 l. Mulatságos Könyvtár a pallérozott Olvasóknak, III. db.

Eredetije. Hulda oder die Nympe der Donau, eigentlich die Saalnixe genannt. Leipzig 1804. (V. ö. Annalen der Literatur, 1808. 185. 1.)

A három «születre» oszló s versekkel megtűzdelt román egyik szereplője, Alaki, Hutsa tiszai tündérrel folytat szerelmi viszonyt. Időnként meglátogatja vízi palotájában s boldog órákat töltenek együtt. Felesége, Bábika, türelemmel viseli férje hűtlenségét, sőt a történet végén, mikor a titok kipattan, meg is bocsát neki.

Az eredetit Christian Aug. Vulpius (1762—1827), Goethe sógora, a *Rinaldo Rinaldini* híres szerzője s több mint 60 kötetre terjedő kalandos román gyártója, írta. Benne voltaképpen egy igen nevezetes, a Nibelung-mondával, a walkürökkel és Freyával összefüggő mitológiai személyt (Huld, Hulla, Holla, Hilda) szerepeltet, akinek óriási kiterjedésű rokonsága a hattyú-mondakörbe tartozik. A népmondában a dunai tündéresszony, a modern világban pedig a dunai nimfa nevet vette föl. (V. ö. V. Hagen: *Die Schwanensage*. Phil. und hist. Abhandlungen der königl. Akad. der Wissensch. zu Berlin. Aus d. Jahre 1846. Berlin, 1848. 542. l.) Különösen nagy népszerűséget szerzett neki Bécs, még a színpadon is szerephez juttatta. A magyar fordító, Holosovszky Imre sőtiszt, egészen kiforgatta valójából: nevét elferdítette s a lehetetlen nevű magyar szereplőkkel (Habos, Mozdul, Hüves, Dobog, Kapó, Pökdtetzi, Lőszécsei, Bögrei stb.) ellátott cselekvényt Hunniába a Tiszához helyezte.

193. *Magyar Robinzon vagy is Ujvári és Miskei Magyar Vitézeknek viszontagságai, és azoknak e' Világ külömbféle részeiben történt tsodálatos esetei.* Egy eredeti költemény- és Igazság, Melly a' gyönyörködtető történetnek elől beszílése mellett külömb-féle dolgoknak esmiretíre vezet. Irta

Szekér Aloysius Joachim. Előbb több féle Tudományoknak Tanítója most Tábori Pap. Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál, 1808. XII. 202 l. (Újabb feldolgozása Radó Vilmostól: *Újváry Miklós, a magyar Robinzon*. Bp. 1899.)

Újvári kapitány és szolgálja, Miskei, a karlovidi háborúban Ibrahim basa fogságába kerül. Natália felé hajóztukban hajótörést szenvednek, csak Újvári és Miskei menekül meg szerencsésen. Változatos kalandok után a marokkói szultán udvarába jutnak s vezetői lesznek annak az expedíciónak, melyet a szultán indít tartományai megismerésére. Bejárják Algírt, Tripoliszt és Tuniszt. Az utóbbi helyen a bej leánya, Szifonella, szerelmes lesz Újváriba. Visszatérve Marokkóba, hő-sünk a szultán katonaságát a magyar huszárok mintá-jára képezi ki. A tuniszi bej is meghívja Újvárit a spahik kioktatására, de útközben hajótörést szenved-nek s egy lakatlan szigeten tengetik életüket mind-addig, míg a bejtől felkeresésükre kiküldött hajó nyo-mukra nem talál. Tuniszban boldog időket tölt Újvári Szifonellával. A török szultán azonban megtudja Újvári tartózkodási helyét s üldözőbe veszi. Szifonella vele szökik és szerencsés megmenekülés után egybekelnek, annál is inkább, mert közben kiderül, hogy Szifonella tulajdonképpen Horváth Bálint lippai kapitány leánya. Miskei is feleségül vesz egy szerencsen leányt s keres-kedő lesz Triesztben.

Ennek a könyvnek nagyon sok köze van a kalandos románokhoz s több részletében hasonlatos Pálffy Sá-muel *Zomillájához*. Írója franciskánus, cisztercita szer-zetes, majd tábori pap volt. (V. ö. Lázár Béla, Figyelő XXIV. 1888. 152—156. l.; Czapáry László, Székes-fehérvári főgimn. 1887/88. évi Ért.) Azzal a céllal írta munkáját, hogy a nyugati népek mellett nagyon el-

maradt magyar közönség s különösen a «tyúk ültető» gazdaasszonyok tudatába élvezetes alakban hasznos ismereteket csempésszen. Be akarta bizonyítani, hogy a magyar ember még a legsanyarúbb körülmények közt is boldogul. Tiszteletreméltó nemzeti lelkesedés hatja át az első «eredeti» magyar Robinzon-románt.

194. *Marmontelnek szív képző regéi.* Kazinczynak fordított egyveleg írásai. I. kötet. Széphalom (Bécs) 1808. — 2-ik kiadás: Kazinczy Ferencz Munkái. Szépliteratura. Pest 1814. I. kötet: Szívképző regék, Marmonteltől, 318 l.

Eredetije. Contes moraux, Par M. Marmontel, de l'Académie Française. A Paris, Chez J. Merlin Libraire, Rue de la Harpe. MDCCLXV. 3 vol.

Tartalma: 1. *Alcibiád vagy a' magam*, 3—52. l. (L. Erkölcsi Mesék, 1775. l.) — 2. *A négy palack vagy a Megariai Alchimachus szerelmi*, 53—96. l. (Les Quatre Flacons, ou les Aventures d'Aleidonis de Mégare.) Ez az antik világban játszódó tündérmese a szerelem filozófiáját ábrázolja, tanító célzattal. Marmontel anachronizmusát Cesarotti olasz író javította ki a «Callista e Fileto» c. elbeszélésében (1777), ahol a szerelem istennője adja át a négy palackot a megarai Alcidonisnak. — 3. *A' szamniumi mennyegzők* (97—131. Les Mariages Samnites). Szintén antik tárgyú elbeszélés, mely a hazaszeretet fenségét és minden más érzelem feletti elsőbbségét rajzolja. — 4. *A' két szerencsétlen*, 132—159. l. (L. Erkölcsi Mesék 2.) — 5. *A' kétség vagy a' magával békétlenkedő szerelem*, 160—206. l. (Le Scrupule, ou l'Amour mécontent de lui-même). Egy fiatal özvegy szeretné megismerni az igazi szerelmet, melyről a románokból egészen ferde fogalmat alkotott magának. Egy filozófusra akad, aki illúzióiból kigyó-

gyítja s tartós szeretettel boldogítja. Egyik-másik motívuma Voltaire *Zadigjára* emlékeztet. — 6. *A' szép Anikó*, 207—275 l. (L. Erkölcsei Mesék 5.) — 7. *A' jó Anya*, 276—318. l. (La bonne Mère). Marmontel ebben az elbeszélésében az anyákat oktatja, miképpen neveljék leányaikat, hogy azok képesek legyenek maguknak jó férjet választani.

Az 1808-i kiadás csak az első hatot tartalmazza. Ezt a sorozatot Kazinczy 1814-ben a fenti hetedik elbeszéléssel bővítette ki. 1830-ban újból ki akarta adni Marmontel fordítását, kiegészítve egy nyolcadikkal, *Az atyák iskolája* (L'École des Pères) címmel. Szándékát említi ugyan (Kazinczy *Lev.* XXI. 224. l.), de nem tudni, hogy valóban lefordította-e. Kéziratban maradt az *Annette és Lübin* című fordítása (Érsemlyén, 1804. M. Tud. Akadémia. V. ö. Vozáry Gyula, Figyelő 1885. 3—10. l.), amely Daphnis és Chloera emlékeztető naív pásztor-elbeszélés. (V. ö. Váczy János, Akad. Értesítő, 1914. 12. l. IK. 1917. 257—276. l.) Báróczi nem vette jó néven, hogy Kazinczy olyan meséket is fordított, amelyek «jól rosszul már egyszer fordítva voltak». Kazinczy három német Marmontel-fordításra hivatkozva azt óhajtotta, hogy «adnák a' Muzsák, bár 6 fordítások jelenne meg magyarban, még pedig ugyan ezen meséléseknek» (*Lev.* V. 290. 311. l.).

195. *Palotási Karolina Kis-Aszszony' Története*. Az erkölcsi érzés' nemesítésére. Egy' rézre metszett képpel. Pesten, Mossóczy Institoris Károly Könyv-árosnál, 1808. 253 l. Grátziák Bibliothekája, I. db.

A címben megnevezett hölgy egy magyar kapitány leánya, akit megszeret és a román végén feleségül is vesz egy csinos hadnagy. E két mozzanat közt tátongó

távolságot az egybekelésüket késleltető vontatott eslekmény tölti ki. Az erkölcsi érzés nemesítését az célozza, hogy a főszereplők állhatatosak szerelmükben, de annál gyámoltalanabbak az útjukban álló akadályok elhárításában. Azok valahogyan maguktól elsímulnak. Erőltetett magyarosításai elárulják idegen eredetét. Fordítója Zigán János (1772—1809) hőgyészi lut. prédikátor volt. (V. ö. *Kis János superintendens emlékezései életéből*, 1890². 391—393. 1.)

196. *Rózika' Titkai*. Magyarázta Szombathelyi Holosovszky Imre. Pesten, Hartleben Adolf Könyvárosnál, 1808. 2 rész. 206 l. «Minden Rózikák' és Rózák' szíveikre szenteltetett.» Mulatságos Könyv-Tár a pallérozott Olvasóknak, II. db.

Eredetije. Röschens Geheimnisse. Vom Verfasser des Guido von Sohnsdom, «Allen Röschen und Rosen zur Beherrzigung gewidmet», Th. 1—2. Pirna (1798—1799). U. az Berlin 1801. 3. kiadás Dresden 1815. Friedr. Gust. Schilling, Sämmtliche Schriften. Bd. 22—23. Dresden u. Leipzig, 1828—1839.

A könyv címében becézett hölgy meglehetősen festett erkölcsű perszóna. Az első csókot egy házas embertől kapja, nemsokára el is bukik, és szeretője, aki feleségül akarja venni, áldozata lesz családja ellenkezésének. Azután egy tisztességes úri embernek nyújtja kezét, de ezt megcsalja leánykori udvarlójával, aki később feleségül is veszi. Amikor ez faképnél hagyja, Rózika apáca-zárdába vonul bűnbánatra. Egyszer csak a zárda rácsa előtt jelentkezik első férje. A fejedelem-asszony áldását adja boldognak ígérkező új életükre.

Az egykorú kritika szerint Holosovszky átöltöztetésében a román annyira elvesztette eredeti kedvességét és bájosságát, hogy Schilling ebben a kiadásban rá sem

ismert volna s maga Rózikájára. (Neue Annalen Lit. 1809. I. 185. l.)

197. *Saidár és Rurik avagy a' Margaréta Szigete Buda, és Pest között.* Egy történet IV. Béla királynak idejéből. Bachich József által. Posonyban 's Pesten, Fűskuti Landérer Mihály költségével 's betűivel, 1808. 174 l. Téli és Nyári Könyvtár, IX. db. (Bárany Boldizsár somogyi ügyvéd *Sajdár és Rurik* címen színpadra vitte s ez 1812 és 1867 között több előadást ért, sőt később még a Nemzeti Színház műsorán is szerepelt Fáncsy Lajos átdolgozásában. V. ö. Bayer József: *Dramairod. tört.* II. 455. l. *Játékszín. tört.* I. 425. l. György Lajos, EPhK. 1913. 209. l.)

Eredetije. Die Margarethen-Insel zwischen Ofen und Pesth. Eine romantische Volkssage aus den Zeiten Königs Béla IV. Pest, bey Jos. Leyer, 1805. — Második kiadása: Die Edlen aus Ungarn oder Margaretens Schicksale. Frankfurt u. Leipzig, 1808 címen jelent meg. (Egykorú német bírálója hevesen kifakadt ellene, hogy a magyar nemzet leggyászosabb emlékü történeti eseményét választotta ízléstelen szerelmi históriájának háttéréül. V. ö. Annalen der Lit. 1805. I. 316. l.)

A tatárok elől menekülő kúnokat IV. Béla szívesen fogadja. Saidár derék kún ifjú rögtön bele is szeret Patofszky tanácsos Margaréta leányába. Nem is sejti, milyen rossz helyen kopogtat. Az apa a kúnok legnagyobb ellensége, aki leányát egy Imre nevű ifjúnak ígéri, mihelyt az ellenszenves szerelmi viszonyt megtudja. A szerelmes pár erre megszökik s kezdődik a bonyodalom: Saidárt Patofszky börtönbe veti, Margaréta pedig Rurik tatár fővezér fogságába rohan, aki szintén beleszeret s hazaküldi Tatárországba. Közben «egy jó öreg ember» segítségével Saidár kiszabadul börtönéből, s lantosnak öltözve, a tatárok táborába indul Margaréta megkeresésére. A tatár főherceg kémet sejt benne s

halálra ítéli. Csak az menti meg, hogy a herceg élete ellen szőtt összeesküvést felfedezi; ezért a hálás tatár Margaréta kezéhez juttatja. Már boldogok is lennének, de ekkor a tatár herceg lesz szerelmes Margarétába. Ez jó alkalom Rurik nemeslelkűségének megragyogtatására: kiszabadítja őket a herceg táborából s megfenyegeti Saidárt, ha nem becsüli meg Margarétát. Boldogságukat a tatárjárás zavarja meg. Ruriknak harcba kell mennie, súlyosan megsebesül s holt híre kel. Margaréta a Buda és Pest közti szigeten gyászolja férjét. Bánatában azonban vigasztalója akad: véletlenül odavetődik a nemeslelkű Rurik s egy-kettőre feleségül veszi Margarétát. Ámde a tatárok kivonulása után Saidár is megjelenik Margaréta nem kis meglepetésére és szívbeli fájdalmára. A két férj közt választani nem tud, tehát a szigeti kolostorba vonul. Saidár és Rurik jó barátok maradnak s éltük végéig meg-meglátogatják közös feleségüket.

198. *Vitéz Kálnoki Mórítz, vagy A' Magyar Huszárok a' burgus háboruban.* Budánn, 1808. 200 l. (Irta: Holo-
sovszky Imre.)

A cím sokat mond, de utóbb csalódást okoz. Nem a költött nevű Kálnoki Móric és a magyar huszárok vitéz tettei sorakoznak fel, hanem ismert motívumokkal teletűzdelt romantikus szerelmi história pereg le előttünk. Kálnoki Móric ezredes valahol Sziléziában egy táborozás alkalmával megismerkedik «egy szép kisztő asszonyi személlyel», akiről aztán kiderül, hogy saját leánya, Piroska. Később előkerül a 18 év óta halottnak hitt felesége, Lélia, is. Piroska egy Verner nevezetű becsületes ifjúnak lesz a felesége, de egy feslett erkölcsű osztrák kapitány megszökteti. Kálnoki Móric magyar-

országi birtokaira küldi feleségét és leányát, ahol derék magyarok válnak belőlük. A hétéves háború befejeztével maga is hazatér jószágaira.

E pórias nyelven és szerkezetileg ügyetlenül összeháttolt román háromnegyed része azokból a levelekből áll, amelyeket a szereplők a velük történt eseményekről egymásnak írnak. Egyedüli megbecsülni való benne a magyarság és a huszárság lelkes dicsőítése.

199. *Telemaknak az Ulisses Fiának Csodálatos Történetei.* Két részben Fénelonból fordítva. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban, 1808-ból cenzúrai engedéllyel ellátva. (V. ö. Kozma Antal: *Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása.* Pécs, 1932.)

V. ö. Haller László 1755, Bessenyei György 1779, Névtelen 1780, Zoltán József 1783 és Kazinczy Ferenc 1819.

1809.

200. *A' Bakonyi Történetek. Vagyis a' Szerentsétlenségből származott Szerentse.* Pesten, N. Kiss István, 1809. 94 l. (Szerzője: Dobai György. Petrik e könyvet nem ismeri. Szinnyei sem tudta felfedezni. Egyetlen példányát az E. M. E. könyvtárában találtam 34.449. sz. a.)

Rosália és Elek boldogságát már a szülői beleegyezés is szentesítette. Rosáliát azonban jegyesének álnok szívű barátja elrabolja s drága zsákmányával Németország felé veszi útját. A nőragadót a bakonyi haramiák megölik, Rosáliát pedig foglyulejtik. Egy másik leány, Júlia, szintén a haramiák kezére jut. A két leány megszökik, de nyomukat követik a haramiák. A végső veszedelem elkerülhetetlennek látszik, amikor hirtelen ott terem Rosáliának a katonaságból hazatérő bátyja,

ki a haramiákat leöli s a két fiatal leányt megmenti. Mindnyájan alaposan megszenvedtek boldogságukért, mely az elbeszélés végén a szerelmesek egét beragyogja.

201. *A' Megengesztelődés.* Egy háznép igaz történetén épült román. Fordította Cseri Péter. Posonyban 's Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével, 1809. Téli és Nyári Könyvtár, XI. db. (Gyujtó István parajdi sőhivatali mázsamester jóval korábban «A' Bránda Úr Familiája» címen versbe foglalta: *Az Erkölcöknek és a' világi dolgok folyásának kiseded Tüköre.* Kolosváratt, 1797. 191—217. l.)

Eredetije. Die Versöhnung, eine wahre Familienscene. Moralische Erzählungen von August Lafontaine. Bd. 3. Berlin, 1796. U. o. 1799.

Brandt tanácsos elhalt bátyjának leányát, az el-kényeztetett Máriát, a legjobb és legkedvesebb leánnyá formálja át. Ez némiképpen enyhíti azt a bánatát, hogy Wilhelm fia állandóan korhelykedik s kockajátékban pazarolja pénzét. Mária jótékony befolyása nemcsak megjavítja a fiút, hanem még szerelmet is ébreszt benne. Boldog pár lesz belőlük, de csak rövid ideig. Wilhelm átkos szenvedélye fölébred s tönkreteszi családját. A romok láttára az észretért ember külföldre megy s megfeszített munkával tekintélyes vagyont keres. Az elveszettnek hitt Wilhelm megkomolyodott emberként érkezik vissza és boldoggá teszi sokat szenvedett övéit.

202. *Cselvay Ákos és Zsigmond az ő fia.* Egy történet a' 16. századból. Pesten, Nyomtatott Trattner Mátyás k. priv. könyvny. betűivel és költségével, 1809. 189 l.

Cselvay Ákos gazdag főúr valahol a Székelyföldön. A törökök betörése otthonát feldúlja, feleségét áldozatul követeli. Egy francia herceg nagyon megkedveli Csel-

vay jónevelésű és értelmes fiát, Zsigmondot, s magával viszi Párizsba. A herceg környezetében Zsigmond boldog időket tölt, s mivel a cselekményből a szerelem indítéka egészen hiányzik, sok és változatos kalandon esik keresztül, hogy a román szükséges terjedelme legyen. Annyira kiválik, hogy a francia király grófi rangra emeli. Ekkor hazanéz Erdélybe apja meglátogatására s véletlenül éppen abba a barlangba téved, ahová Cselvay Ákos ellenségei elől elrejtőzött. Fia megpillantása volt utolsó boldog érzése. Nemsokára meghal, Zsigmond pedig visszatér Franciországba. További sorsának elképzelését ránk bízza az ismeretlen szerzőtől eredő román.

203. *Idda vagy a' Szerelemföltés ereje*. Lafontaineből fordította Cseri Péter. Posonyban 's Pesten, Fűskuti Landerer Mihály költségével, 1809. 115. l. Téli és Nyári Könyvtár, XI. db. (V. ö. *Itha*, 1828. 312. sz.)

Eredetije. Ida von Tokkenburg, oder die Stärke der Eifersucht. Berlin, 1799. Kleine Romane und moralische Erzählungen von Aug. Lafontaine, Bd. 3. (Lafontaine forrása Johann v. Müller történeti munkája volt: *Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. Leipzig, 1786—1795. 2.)

Grubenthal féltékenysége sok bánatot okoz kedvesének, Júliának. Ez egy alkalommal a kolostorban meglátogatja fátylat öltött barátnéját, Klárát. Beszélgetésük során szóba kerül Grubenthal féltékenysége s erre Klára elbeszéli Toggenburgi Ida történetét. Ez a hölgy réges-régen Toggenburg Henriknek volt a felesége és szintén sokat szenvedett férjének féltékenysége miatt. Egy alkalommal Henrik fogságba esett és halálra ítéltetett. Ekkor Ida, az öröket megvesztegetve, Henrik börtönébe lopózkodott s női ruhában férjét eresztette ki

maga helyett. A dolog csak akkor derült ki, amikor kivégzésre került a sor. Ez az önfeláldozás még az ellen-séget is meghatotta, Henrik pedig esküvel fogadkozott, hogy sohasem fog kételkedni Ida hűségében. Nemsokára ismét hadba vonult. Távollétében felesége gyűrűjét az ablakból egy holló ellopta. Az ütközetből visszatérő Henrik a kertész ujján pillantotta meg felesége gyűrűjét; ez oly éktelen dühbe hozta, hogy az ártatlan embert ló farkára kötöztette, Idát pedig a vár feneketlen mélységébe dobta. Az ártatlan asszonyt angyalok fogták fel s egy kolostorba vitték, ahol a világgal kibékülve fejezte be életét. Henriket lelkiismerete addig mardosta, míg Ida után a mélységbe ugrott s holtra zúzta magát. Júliát ez a történet annyira megdöbben-ti, hogy a féltékeny Grubenthalt kikosarazza.

204. *Kotzebue Szin-darabjai.* 1. Az Örö-ző Angyal. 2. A' fájától meszsi esik a' gyümö-lts. 3. A' Világ' Kormánnya szeretet. Magyarázta Farkas Ferentz. Pesten, Hartleben Konrád Adolf Könyváro-snál a' Vátzi utszá-ban, 1809. 216. l.

Eredetiye. Neue kleine Erzählungen, Anekdoten und Miszellen. Von August von Kotzebue. Carlsruhe, 1807.

Ebben a könyvben az a figyelemreméltó, hogy nem színdarabokat tartalmaz, hanem Kotzebue három elbeszélését foglalja magában. A legterjedelmesebb második («Egy Román három Darabban», 41—190 l.) befejezetlenül maradt. A román harmadik részét a fordító félben maradt vállalatának következő kötetére szánta. «Az Irónak semmi elmésségét ki nem hagytam, magam is szőttem belé egy-egy kettős csippentkét, az indulato-kat ízlésem szerint festettem le, holmit meg is változtattam, szóval ez a' munka egészen sem az enyim, sem az Iróé». (22—23. l.)

205. *Ilona*. Egy ilyen című románt írt 1809-ben Ilosvay Sámuel, a *Palugyay története* (1807) szerzője. Nem jelent meg, kéziratáról sem tudunk. «Sajnálva beszélte előttem, — írja Vitkovics Mihály (*Prózai művei*. N. K. VIII. 14—15. 30. l.), — hogy a censúra sok metaphysikai argumentatióit kitörölte. A háborúnak balra való fordulásakor eltökéllette magában, hogy Bonaparténak dedicalja «Ilonáját». Kérdésünkre, hogy ha kérdeni találja ez a nagy katona: kicsoda az az Ilosvai Sámuel, azt felelte: kérdeje a hazát. (Ezért «pesti Bonaparténak» nevezték). Szegény! Az Isten hordozza szerencsésen magasan repültében s őrizze a lerohanástul».

1810.

206. *A' mostani adeptus vagy is a' szabad kőművesek' valóságos titka*. Frantziából fordította Bárótzai Sándor magyar nemes testőrző. Béts, Nyomtatott Haykul Antal betüivel, 1810. 325 l.

Eredetije. L'Adepte moderne, ou le vrai Secret des Francs-Maçons; histoire intéressante. Londres, s. a. (1760). V. ö. J. M. Quérard: *La France Littéraire*. Paris, 1846. p. 149. No. 1351. Németül is megjelent: Der neue Goldmacher oder das wahre Geheimnis der Freymäurer, eine moralische und lehrrreiche Geschichte. Berlin, 1770.

Báróczinak ez a halála után megjelent románja De la Croix aranycsinálónak és fogadott fiának kalandos élettörténetét beszéli el. De la Croix úr birtokában van annak a bizonyos pornak, mely az ezüstöt és az ónt arannyá változtatja. Így szerzett gazdagságát jótettekre és a szegények segítségére fordítja. Végül is gyanúba keveredik, elfogják és bebörtönzik. Fogadott fia fogaságából kiszabadítja s együtt Angliába menekülnek. Ott is üldözik, állandóan nyomukban vannak, visszatérnek tehát Franciaországba. Itt az aranycsináló gyilkosság áldozata lesz, de fogadott fia bírja a titkát: A kalandokkal sűrűn átszótt históriát szerelmi törté-

netek teszik változatossá annak szemléltetésére, hogy a fiatalságot szenvedélye milyen veszedelmekbe sodorhatja, s csak a tiszta szerelem az, melyben a szív a boldogságát megtalálhatja.

Voltaképpen Gellert-féle erkölcsi román az aranycsinálás indítékával felfrissítve. Ez újszerűséget adna neki. Belőle azonban sem a szabadkőmívesek igaz titkát nem lehet megtudni, sem az aranycsinálás mesteriségét nem lehet ellesni, bár éppen e két dolog miatt «ennekelötte tíz, tizenöt esztendővel a nevezett titkos tudományokat szeretők keresve keresték ezt a könyvet». (8. l.) A 70 lapot kitevő szokatlan terjedelmű előljáró beszéd az alkémia lényegének rendkívül ügyes összefoglalása. Nem hiába, hogy Báróczi harminc évig foglalkozott elméletileg és gyakorlatilag e mesterséggel. (V. ö. Beöthy: *Szépprózai elbeszélés*, II. 61—62. l. Szathmáry László: *Magyar alkémisták*, 1928. 140—152. l.)

207. *Amália Története*i, melyeket Német nyelvből magyarra fordított, 's a' szép Nemnek ajánlva, maga költéségén, Testamentumánál fogva kiadattatni rendelt Bárótzai Sándor, a' Nemes Magyar Királyi Testőrző seregtől, Pensióval nyugalomra botsátott Obester, Bétsben, Nyom. Haykul Antal bet. 1810. 139 l.

*Eredeti*je. Amalie, oder einige Züge der wahren Grossmuth, eine Teutsche Geschichte. Stuttgart bey Johann Benedict 1770. 128 l. Ugyanaz: Versuch in rührenden Erzählungen. Von dem Verfasser der Begebenheiten eines Freymäurers. Stuttgart 1770. (2-ik kiad. u. o. 1772) c. kötetben (137—264. l.).

Báróczi Sándor e posthumus románjában, melyet *Adeptus*ával együtt még 1790-ben fordított magyarra, de a cenzúra akadékoskodása miatt (v. ö. *Kazinczy*

Lev. IV. 143. 159. l.) csak a «mosolygóbb környülállások» beköszöntésekor jelenhetett meg, azt olvassuk, hogy egy grófi apa idősebb fiát kizárja örökségéből. Okot erre az adott, hogy a meggondolatlan fiatalember a család egyik ellenségének leányát vette feleségül. A románoknak ez a kedvelt mozzanata azonban nem ingatja meg a jó fiút sem a köteles szülői tiszteletben, sem felesége iránt való állhatatos szeretetében. Mégsem sikerül kibékítenie haragvó apját, akinek ellenszenvét állandóan tüzezi az örökségre kapzsiskodó fiatalabb testvér. Így áll a helyzet, amikor betoppan az indiai nagybácsi azzal a lesújtó hírrel, hogy a tengeren túl minden vagyonát elvesztette, sőt megbukott vállalata bátyjának a pénzét is felemésztette. Az egykori recept szerint most a kapzsi öcs a földönfutóvá lett apát elhagyja, a kitagadott fiú ellenben segítségére siet a szerencsétlennek. Ez csak most ismeri meg méltatlanul eltaszított fia nemes szívét: Amáliával boldogan öleli keblére, a szívtelen másikról pedig tudni sem akar többé. Még nagyobb lesz boldogságuk, mikor az indiai nagybácsi kijelenti, hogy a vagyon elvesztés csak jámbor koholmány volt a nemesszívűség megragyogtatására és az aljas érzelmek megalázására.

Marmontel hatáskörébe eső utánczat (l. a *L'École des Pères* c. elbeszélést). Báróczi nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget, s Kazinczy sem vette fel Báróczi minden munkái közé. Egykori szemmel nézve is lapos, unalmas, vontatottan vánszorgó história. Eredetijét Christoph Heinrich Korn (1726—1778) Ulmban letelepedett nyugalmazott holland katonatiszt írta a *Le véritable philosophe* c. francia vígjáték nyomán. Ez az író a tömegizlést kereső népszerű románjaival, amelyekben német színűekre csiszolta francia és angol olvas-

mányait, korában feltűnést keltett, olvasóközönséget vonzott. Hozzánk hat románja került el s még Báróczi érdemesebb munkákhoz szokott figyelmét is sikerült megnyernie. (V. ö. György Lajos, E. I. Szemle 1929. 103—105. l.)

208. *Angyalffy Károlynak jegyzőkönyve.* Lafontaine után. Posonyban, Belnay György Aloys' betűivel, 1810. 251 l.

Eredetije. Carl Engelmanns Tagebuch, Berlin, 1799. Aug. Lafontaine : Familiengeschichten, I. 6.

Napló formájában két egymással összefüggő történet. Nagobbik része gr. Erdőkőviről szól, akit csúnya vörös haja miatt saját apja is gyűlöl. Nem ismeri fiának nemes szívét, így csak rosszat tételez fel róla. El is úzi házától. Közben Erdőkövi egy szép leányt elcsábít. Szívesen feleségül venné, de apja szívtelensége jószándékának útját állja. Erre Zsuzsika szégyenével nyomtalanul eltűnik. Erdőkövi 15 évig sóhajtozik kedvese után, amikor egy véletlen nyomára vezet. Boldogok lesznek. Apja is megismeri fia nemes szívét s megbocsát neki. Erdőkövi történetével egybefűződik a napló írójának, Angyalffy Károlynak, élete. Ez a fiatalember, kit a gróf neveltet, az egyetem elvégzése után iskolamester lesz egy leányintézetben. Megszereti egyik tanítványát, aki véletlenül éppen Zsuzsika leánya. Ők is boldogok lesznek.

209. *Egy szatira : Aszszony Törvény.* Mellyet az egyzeri Falusi Aszszonyokból fenn-állott Birák protocullumból hitelesen kiirt és közönségessé tett N. S. G. N. Nagyváradon 1810-ik Esztendőben. Miskolc 1820. 3-ik kiadás. Újabb kiadásai: Szarvas 1854, Gyula 1858, Nagyvárad 1861, Budapest 1875.

«Ezen munkának a' foglalatja az otsárlás». Szerzője : Nagy Sámuel Gesztesi Nótárius.

210. *Lelemények.* Öltöztette Szombathelyi Holosovszki Imre. Pesten, Hartleben Konrád Adolf könyvárosnál a' Vátzi Utszában, 1810. 154 l. Mulatságos Könyvtár a pallérozott Olvasóknak, I. db. (Sédius Lajosnak, pártfogójának és nemes szivü barátjának, ajánlva.)

A kötetben levő nyolc elbeszélésnek (A' selyem palást, A' bajvivás, Az al-szoknya, A' tárháznak gondviselője, Egy szó mint száz, A' házi alakosság, A' rák, Az eszes szolga) ő «volta képpen tsak nevelő attyok, és azért ezeket tsak olybá kell — tartani, mint fogadott gyermekeit. Ide, 's tova lelte ő, tudni illik őket, pórén, és elhagyattatva, 's haza vezette». Az egykorúak véleménye szerint helyesebben tette volna, ha leleményeit felöltöztetlenül hagyja (Neue Annalen Lit. 1809. I. 185. l.).

1811.

211. *Az életnek minden óráira alkalmaztatott legujjabb Halálra Nevettető Könyv.* Második megjobbitott és bővített kiadás. Pesten, Trattner Mátyás Csász. Kir. Priv. Könyvnyomtató' betüiv. és költség. 1811. Eszt. I. 112 l. II. 174 l. (Első kiadása u. o. jelent meg 1809-ben, de belőle ma egyetlen példány sem található közkönyvtárainkban.)

«Jőjjünk valamely barátságos társaságban öszve, és töltsük az unalmas órákat legalább tréfás beszédekkel, úgy se tud az ember mit tenni ezen esős téli napokban» — olvassuk az ismeretlen szerző bevezetésében (3. l.). A két kötet 12—12 esetére beosztva 473 anekdotát foglal magában. A kor szokása szerint minden bizomnyal ez is német források alapján készült. (V. ö.

György Lajos : *A magyar anekdota története.* 1934 52. l.)

212. *Antal, vagy egy szegény flautásnak a' maga sorsával való meglegedése.* Szabadon fordította Cseri Péter. Pesten, N. Kiss István könyvárosnál, 1811. 155 l. 2. kiadás : Kolo'svárott 1833, Burián Pál könyvárosnál. A 70-es években még egy kiadása jelent meg Bp-en Lauffer Vilmosnál.

Eredetije. Der arme Flötenspieler. Ein Seitenstück zum armen Görge von C. G. Cramer. Leipzig bey A. Doll, 1802.

A városi élet zajától visszavonult Jákob egy csendes faluban alapít boldog családi életet. Elveszi a falusi árendás leányát s ebből a házasságából két gyermeke születik, Antal és Augusztá. Szerepel a románban még egy emberkerülő olasz, Belloni, aki leánykájával, Giulettával, az erdő magányába rejtőzik az emberek elől. Háborús idők következnek. Belloni visszatér Itáliába, Giuletta pedig gróf Thaunensteinné pártfogása alatt marad. Másrészt az történik, hogy Augusztá Bukhenán kapitány után megy, akibe szerelmes, Antal pedig flótájával útnak indul s egy jószívű árendás szolgálatába áll. Itt találkozik Giulettával, aki változatos kalandok után már egy második gróf barátnője. A leányt egy orvtámadástól megmenti, de közben egy tisztet megöl s ezért menekülnie kell. Bujdosása alatt gr. Lilienburgné életét is megmenti és szerelmes lesz a szép nőbe. Közben a grófné elesettnak hitt kedvese hazaérkezik, amire Antal beáll katonának. Itt megint életmentéseket visz véghez s megházasodik. Aztán megtalálja elveszettnak hitt testvérét, Augusztát, s végül értesülünk Giuletta rejtélyes haláláról.

213. *Attila, vagy-is : A' régi Magyarok' Első Vezérének Ditsőséges Viselt Dolgai.* Fordította egy Hazáját szerető Magyar. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1811 Eszt. 231 l.

Eredetije. Fessler : Attila, König der Hunnen, Breslau, 1794. (További kiadásai : 1803, 1806, 1809.)

Attila életének és viselt dolgainak historico-psycho-logicus leírása Deguignes, Gatterer, Crause és más egykorú történetírók munkái alapján. (V. ö. Koszó János : *Fessler Ignác Aurél*, 1915.) Az eseményeket a történeti valószínűség szerint alakította, de az egészét poétikus mezbe öltöztette. A névtelen átültető (J. K.) Fessler munkáját szó szerint fordította. Szinnyi (IX. 1248. h.) helytelenül tulajdonítja e fordítást Okolicsányi Jánosnak.

1812.

214. *A' Flibusziérek' Históriaja*, készítette Archenholz J. W. hajdani Burkus Kapitány, fordította Dobosy Mihály vaiszlói ref. prédikátor. Nyugatindiai Mappájával. Pesten, Trattner Mátyás 'betüivel, 1812. 327 l. (V. ö. *Egy legnevezetesebb tengeri tolvajtársaság*, 1812. 215. sz.)

Eredetije. Geschichte der Flibustier. Kleine Historische Schriften von J. W. von Archenholz, vormal's Hauptmann in königl. Preussischen Diensten. Berlin, 1791. Wien 1791. Carlsruhe 1791, Tübingen 1803. (Francia ford. Paris 1804, angol ford. London 1807, olasz ford. Milano 1820.)

Archenholz (1741—1812) e munkája arról a maga idejében megcsodált merész kalózcsapatról szól, amely a Szt. Kristóf szigetéről előzőtt franciákból, továbbá angolokból, hollandusokból s mindenre elvetemedett más elszánt emberekből verődött össze. Ezek a XVII. században és a következő század első felében Flibustier (Freibeuter) néven tették félelmissé magukat. Támadásaik főképpen a spanyol hajók és gyarmatok ellen irányultak, azonkívül különösen a nyugatindiai vizeken hajózó európai kereskedelmi hajók fosztogatására törekedtek. Vasfegyelmükkel és halálfélelmet nem ismerő

bátorságukkal úgyszólván tengeri hatalommá nőttek ki magukat. Archenholz, aki elsőrangú stiluskészséggel rendelkezett, az ügyesen csoportosított eseményeket rendkívül érdekfeszítően szőtte. Nem is az események hitelességére törekedett, hanem a szereplők tetteinek motiválására. Ezért munkája inkább a szórakoztató, mint a történeti irodalom körébe tartozik. Azokban a részekben, ahol az antik történetírók mintájára a személyekkel a legfontosabb pillanatokban hatásos szónoki beszédek mondat, szó szerinti fordítása a híres Abbé Raynal: *Histoire philosophique et politique dans les deux Indes* c. klasszikus művének (1774). Archenholz e munkája Schiller érdeklődését is lekötötte s éppen a flibustierek története nyomán maga is foglalkozott egy olyan dráma tervével, amely egy hajó fődélzetén a hajóselet tarka mozgalmát ábrázolta volna. (V. ö. C. Fries: *Schillers Fragment «Die Flibustier»*, Vierteljahrsschrift f. Litgesch. 1892. 124—145. l. Fr. Ruof: *Joh. Wilh. von Archenholz*, Berlin, 1915. Hist. Studien, H. 131.) A Flibustier-históriával függ össze Jókainak *A kalóz király* (1851) című regénye is, ÖM. 21. k. Vö. Rajka László, IK. 1936. 47—50. l.

A magyar fordító «a' szerző úrnak tsak egy gondolatját vagy kifejezését sem akarta mellőzni». Egy térképet is csatolt a könyvhöz Nyugat-Indiáról, hogy az olvasó a «történetek theátrumát» figyelemmel kísérhesse. (Ugyanezt a történetet olvashatjuk Hegedüs Lajosnál is: *Árnyak. Nevezetes bűnesetek gyűjteménye*. Pest, 1859. II. 14—70. l.)

215. *Egy legnevezetesebb tengeri To'vaj Társaság, vagy a' Flibusztierek, Historiája*. Irta Archenholz W. Hajdani Burkus kapitány, fordította Dobosy Mihály szentesi ref. predikátor. Pesten, Trattnernál, 1812. 327 l.

Címlap-kiadása az ugyanebben az évben *A' Flibus-tiérek Históriaja* címen megjelent Archenholz-féle elbeszélésnek.

216. *Ottó vagy a' zabolát'an Indulatok áldozatja*; Egy szomorú történet Jerusálemi András' Magyar Király idejéből. Magyarul kiadta Csery Péter. Pesten, N. Kiss István Nemzeti Könyv-Árosnál, 1812. 100 l. (Egyetlen példánya a soproni lyceumi Magyar Társaság Könyvtárában.) 2-ik kiadása: Pesten, Kiss József könyvárosnál, 1822. (Petrik egyik kiadást sem említi.)

Eredetiye. Leithold. Ein Fragment aus der Geschichte fürstlicher Leidenschaften. Wien (Lübeck in Baireuth.), 1782. (V. ö. Heinrich Gusztáv: *Bánk bán a német költészetben*. 1879. 83. l. EPhK. 1895. 860. l. Bp. Szemle, 1901. 283. l., 1902. 171. l. Gombocz Zoltán, Bp. Sz. 1899. 460. l. EPhK. 1903. 269. l. IK. 1901. 308. l., 1910. 3. f.)

II. Endre magyar király, mielőtt a keresztes hadak élén Jeruzsálembe indulna, az ország kormányzását Bánk bánra bízta. Hivatalának átvétele után Bánk alázattal kéri a királyt, hogy adja vissza szabadságát Ottónak, a királyné testvérének, aki már három éve sínylődik az «udvartól húsz mértföldnyire egy különös tömlöztben», ahová azért került, mert résztvett a király ellen szőtt összeesküvésben. Gertrud is kéri Endrét. A király szabadon bocsátja Ottót. Bánk az örömhírről maga siet Ottóhoz, s jókor érkezik, mert a herceg éppen ki akarja üríteni a méregpoharat. Csókjaival halmozza el Bánk kezét, örök hálát esküszik neki. Öccse kiszabadulásának öröme Gertrud nagy ünnepséget rendez; Ottó itt találkozik először Bánk feleségével, Melindával. Alighogy megpillantja, «szíve soha nem érzett hevességgel» kezde dobogni s lelkében «a' legtüzesebb indulat gyúladt fel». Nyug-

hatatlan éjszaka után másnap szerelmet vall Melindának. Bánk neje méltósággal utasítja vissza a herceget, újabb ostromai elől pedig hirtelen távozik az udvarból. Ottó búskomor lesz, az öngyilkosságban csak lovászmestere akadályozza meg, azután «a' fájdalomnak rendkívül való nagysága» miatt ágynak esik. Gertrudnak végre is megvallja betegsége valódi okát, Melinda iránt lángoló végtelen szerelmét s azt az elhatározását, hogy legközelebb bocsánatot kér tőle, azután visszasiet «Merán keblébe». Gertrud szíve megesis öccse fájdalmán, Melindát visszahívja az udvarba s Ottónak alkalmat ad, hogy Melindával beszélhessen. Felébredt zabolátlan szenvedélye azonban Ottót erőszakosságra ragadja: «eggy új Tarquinius hágja által a' törvényeket s újítja meg Lucrétiának szerencsétlenségét». Melinda mindent megvall férjének, Bánk tört ragad, a királynéhez rohan s megöli. Azután Melindával együtt Konstantinápolyba indul a királyhoz, hogy büntetését elvegye. Az elmenekült Ottó értesülve Gertrud haláláról, szintén Konstantinápolyba megy, hogy bűnhődésnek vesse alá magát. Ismeretlen lovagként Bánkot párvíadalra hívja s halálosan megsebesül. Bánk éppen a történeteket beszéli el a királynak, amikor hozzák a haldokló Ottót, aki megesküszik, hogy a királyné ártatlan volt a dologban, egyedül csak ő a bűnös. A király megbocsát Bánknak, mivel a büntetéssel Gertrudot úgy sem szerezheti vissza. Bánk még sokáig boldogan él a szép Melindával.

Csery Péter német eredetijét az irodalomtörténet kielégítően még nem tudta megállapítani. Az eddigi eredmény szerint a francia Vertot-nak Bonfini alapján írt történeti műve szolgált forrásul d'Ussieux azon novellájának (*La décameron Francois*, 1775 p. 91—149 :

Berthold, Prince de Moravie), amelyet J. L. Klein 1783-ban németre fordított (*Eleonore Königin von Ungarn*, Wien, 1783) és egy másik névtelen szerző *Leithold* címen sok sajtóhibával lenyomtatott. Nem került meg azonban az a Müller-féle román, amelyet Katona József a *Bánk bán* előszavában (VI. l.) a Csery Péter eredetijének nevez. Arany János és Toldy Ferenc óta hiába nyomozza a kutatás. (V. ö. *Arany Hátrah. Munkái*, IV. 64—66. l.). A Csery eredetijének tartott német románban a királyné nem Gertrud, hanem Eleonore, testvére nem Ottó, hanem Leithold, és a hős nem Bánk bán, hanem Zancebanus herceg. A különben csekély értékű Csery-román azért nevezetes, mert belőle vette Katona a Melinda nevet és a királyné néhány jellemvonását.

217. *Vak Béla A' Magyarok Királlya*. A Történet-írásból vontt Romános Rajzolat. Pesten, Eggenberger József Könyvárosnál, 1812. 8-r. 122 l. (Fordította Verseghy Ferenc. V. ö. Császár Elemér, EPhK. 1912. 498. l.)

Eredetije. Bela der Blinde, König der Ungarn. Eine historisch-romantische Skizze vom Verfasser des Almarich, oder der Wald bey Hermannstadt. Pesth, bey Konrad Adolf Hartleben, 1810. U. az : Leipzig 1811.

László halála után Kálmán Magyarország királya lesz, Álmos öccse pedig Horvátország kormányzója. A függetlenségre törekvő horvátok lázadását Álmos nem tudja megfékezni, e miatt öccsét a király állásából elmozdítja. A szerencsétlen herceg akkor sem tud sikert elérni, amikor a szorongatott dalmátoknak nyújt segítséget Kálmán ellen. Csalódottan, minden vagyonát a szerzeteseknek hagyva, Béla fiával a Szentföldre indul, de Szerbiánál nem jut tovább. Itt Uroz udvarába

fogadja, sőt haddal támogatja Kálmán ellen. Álmos életét veszti, Béla Uroz udvarában várja az alkalmas pillanatot igényeinek érvényesítésére. Szerencsétlenségét némiképpen enyhíti Uroz leányának, Ilonának, szerelme, de ez sem tart sokáig, mert ellenségei Magyarországra csalják, börtönbe vetik s megvakítják. E szerencsétlenség hírére Ilona Magyarországra jön, a király kegyeibe férkőzik s úgy igazítja a dolgokat, hogy István halála után Vak Bélát koronázzák királlyá. Uralkodása első éveit sok kellemetlenség zavarja, de az aradi országgyűlésen s a Prediszlava elleni háborúban megszabadul ellenségeitől.

2 18. *Az Iffjabb Robinzon vagy Spélfhofen Robertnek, A Tsendes Tengeren valo Történetei* melly iratott Németül 1800-ik Esztendőbe. Fordította (Benkő Ferenc) 1812-ik Esztendőben. 8-r. 95 lev. (Kézirat a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárában.) Budán 1809-ben szerb fordítása jelent meg. (V. ö. H. Ullrich, 101. sz.)

Eredetije. Speelhofen der Jüngere oder Begebenheiten des neuen Robinsons auf dem stillen Meere. Originalausgabe. S. l. 1800. 167 l.

Spélfhofen Róbert pazarló természetű atyja egy nap Hamburgból nyom nélkül eltűnik. Róbertet egy könyörületes szívű özvegyasszony veszi pártfogásába. Fölserdülve, Rotterdamban üzletbe kezd és szerelmes lesz főnökének leányába, Elizába. Az apa nem egyezik bele házasságukba s leányát máshoz kényszeríti. Róbert bánatában tengerre száll s hajótörést szenved. Vadaktól lakott szigetre vetődik, ahol élete állandó veszélyben forog. Egyszer csak véletlenül találkozik eltűnt atyjával s koporsójában látja viszont szerelmes Elizáját. Kétségbeesve borul rá s a tetszhalott fölébred. Szerencsén visszajutnak Európába s boldogok lesznek.

A robinzoni sziget tehát csak a szerelmi történet változatosabbá tételére szolgáló eszköze az elbeszélésnek, mely a legjobb robinzonádok közé tartozó *Martin Speelhoven* c. románnak (1763) a folytatása (v. ö. H. Ulrich: *Robinson u. Robinsonaden*, 1898. 165—167. l.). Benkő Ferenc ref. tanár és természettudós (1745—1816) külföldi utazása alatt, Prágában és Lipcsében, fordította magyarra (v. ö. Szilády Zoltán, IK. 1925. 129. l.).

1813.

219. *Almarék Erdélyi Herceg, avagy a' Szebeni Erdő.* A' történetirásból vontt romános rajzolat. Pesten, Eggenberger Jó'sef Könyvárosnál, 1813. 139 l.

Végső forrása Louis Charles Caigniez népszerű melodrámaírónak 1805 dec. 4-én a Théâtre de l'Ambigu-Comique-ban színre került s 1830-ig a műsoron állandóan szerepelt darabja: *La Foret d'Hermanstadt, ou la fausse Epouse*, melodrame en 3 actes. Paris, 1805. Ezt hollandra és németre is lefordították. Weissenthurn fordítása alapján készült a magyar román közvetlen eredetijével szolgáló névtelen német átdolgozás: *Almarich, Herzog von Siebenbürgen, oder der Wald bei Hermannstadt.* Pest, A. Hartleben, 1807. (V. ö. Zolnai Béla, M. Könyvszemle 1914. 175. Hevesi András, u. o. 1929. 73.)

Tárgya a kicserélt királyi menyasszony. Almarék erdélyi herceg, miután a törökön győzelmet arat s apjának megszilárdult trónját elfoglalja, Dobroszláv nevű miniszterét a bolgár királyhoz küldi azzal a megbízással, hogy leánya kezét kérje meg számára. Dobroszláv sikerrel jár el küldetésében. Már hozza is Eliza hercegnőt az erdélyi udvarba, amikor pokoli tervet sző magában: Elizát kicseréli az Almarék iránt lánkoló Olfrida nevű húgával. A ruháitól és kincseitől megfosztott Elizát Dobroszláv a szebeni erdőben két bérencre bízta, hogy elpusztítsák. Ezek azonban Elizát

(akárcsak Hincz és Kuncz Genovévát) futni engedik. A megtévesztett Almarék már éppen esküvőjét akarja tartania bolgár hercegnőnek hitt Olfridával, amikor a parasztruhába öltözött Eliza eléje járul s leleplezi Dobroszlávot. A megsemmisült ember kardjába dől s holttestén Olfrida is élettelenül terül el. Az igazság kiderül, az alattomoság megbűnhődik, Eliza és Almarék boldogok lesznek.

A román erdélyi színet csak a szebeni erdő, a török háború s Erdély függetlenségi harcának emlegetése képviseli. Adatszerűleg ugyan bizonyítani nem lehet, de külső és belső okok, főképpen az írásmód és a nyelvhasználat szinte kétségtelenné teszik, hogy Versegly fordította magyarra. (V. ö. Császár Elemér, EPhK. 1912. 500.) A fordítás tervével más is foglalkozott. Hartleben egyik jelentése a «Mulatságos Könyvtár» darabjául így hirdeti: «Almarik Erdélyi Vajda, a' vagy: A' Szebeni Erdő. Farkas Ferentz.» Weissenthurn darabját hárman is átültették: Láng Ádám János, Török István (1836) és Telepi György (1839).

220. *Bertraid és Grimoald a' Longobardusok' Királlyai.* Egy érdeklő historikus történet a' közép századból. Magyarosította B. J. Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihálynál, 1813. 108 l. Téli és Nyári Könyvtár, XIII. db.

Eredetije. Bertraid und Grimoald, Könige der Longobarden. Ein historisch-romantisches Gemälde aus dem Mittelalter. Wien, 1809. Ugyanezt a tárgyat feldolgozta Gerh. Ant. v. Halem: Teudelinde, Episches Gedicht. Hamburg 1780. V. ö. P. Warnefried: *Geschichte der Lombarden* c. műve alapján.)

Bertraid longobárd király uralmát megosztja testvérével, Gundoberttel. A trónra áhítozó Geribald azonban viszályt szít a testvérek között, másfelől a nagyra-

vágyó Grimoald herceget a longobard birodalom ellen izgatja. Terve nem sikerül: Bertraidnak ugyan el kell menekülnie Grimoald elől, de ennek halála után a nép visszahozza régi uralkodóját. A történetnek romános színt ad Urnulf és Albissida szerelme s az ártatlansága miatt meggyanúsított királyné szenvedése.

221. *Élesdinek szerencsés eltévelyedése.* Egy költött Történet. Irta Dobai György. Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1813. 76 l.

Ügyetlen tákolmány a Ritterroman legkopottabb motívumaiból (leányrablás, erdei remete, felismerési jelenet stb.). Mesterkélt nevei (Élesdi, Darabos) még eredetiségét is gyanússá teszik.

222. *Erköltts-Nemesítő való és költött Történetek.* Össze-szedte Nagy-Váradi Ajtay Sámuel. Pesten, Trattner Költ-ségein, 1813. 261 l.

Eredetije. August Gottlieb Meissner: Skizzen. Sammlung. 1—6. Leipzig, Dyk, 1778—1784. 2. Ausg. 14 Sammlungen in 7 Bdn, 1—8. Leipzig, in Verl. D. Dykischen Buchhandlung 1783—1796. 3-te gänzlich umgearb. Ausgabe, Leipzig, 1—8 : 1793 ; 11—14 : 1796 ; im Verl. Dykischen Buchh. Sämmtliche Werke, hrsg. von G. Kuffner, Wien, A. Doll 1811—1812. U. az, Wien 1813—1814. VII—XIV : Erzählungen. XV—XVI : Kriminalgeschichten.

Tartalma : 1. Nagy Sándor és a' Halhatatlanság forrása. Persiai rege (Alexander und der Quell der Unsterblichkeit, ein persisches Märchen. XII. 204. l.). — 2. Tronfot tronffal. Igaz Anecdote (?). — 3. A' két Géniusz (Die beiden Genien. II. 299. l.). — 4. A' halálra ítéltetett háromszoros gonosztevő's még is Nemes indultu Ifju. Egy prédikátornak Barátjához írt Levele

(Blutschänder, Mörder und Feueranleger, und doch ein Jüngling von edler Seele. Brief eines Predigers. I. 103. l.) — 5. Egy Haramia, mivel azt az emberi társaságból minden maga hibája nélkül kirekesztették (Ein Räuber, weil die bürgerliche Gesellschaft ohne Schuld ihn ausstiess. XIII. 44. l.). — 6. A' Mogyoróhéj, vagy a' csekélységből mi nagy szokott támadni (Die Haselnusschale. IV. 185. l.). — 7. Harisnya Pántlikák, vagy a' gonoszság csudálatos felfedeztetése (Die Strumpfbänder. XIII. 44. l.). — 8. A' talált Gyermekek. Igaz Anecdote (Der Fündling. Eine wahre Anekdote. XIII. 65. l.). — 9. A' Zehrai özvegy Asszony (Die Witwe zu Zehra. V. 50. l.). — 10. Már az igaz, hogy azt nem ő tette! vagy az ítélethozásbeli hirtelenkedés (Ja wohl hat sie es nicht gethan. XIII. 84. l.).

August Gottlieb Meissner (1753—1807) prágai egyetemi tanár világszerte olvasott skizzeit, ezeket a jellegzetes, vonzó és érdekes cselekvényű elbeszéléseket, amelyeket francia, dán, holland, orosz és svéd nyelvre is lefordítottak (V. ö. R. Fürst: *August Gottlieb Meissner*. Stuttgart, 1894), a mi irodalmunkba Nagyváradi Ajtay Sámuel ügyvéd (1774—1881) ültette át tömegesen. (V. ö. György Lajos, EPhK. 1915. 788. l.) Munkáját Szemere Pál nézte át, s ezt jegyezte fel róla: «Alig győztem a sok hortobágyizmust fordításából s még inkább fejéből kiverni, de kivettem mégis» (*Szemere Pál Munkái*. Bp. 1890. III. 66. l.).

223. *Gróf Tanko Juliusnak különös történetei*, melyeket öszve szedgetett Nagy Szent-Miklóson K. N. Rátz György az uradalomnak ügyésze. Szegeden, Nyomt. Grün Orbán betűivel, 1813, 196 l. 2-ik kiadása: Miskolc, 1818. 3-ik u. o. 1821. (E két utóbbit, mint «Tek. N. Borsod vármegyének táblabírája», bocsátotta ki.)

Szkanderbég török háborúi és vitézi tettei vonják meg a hátteret. Ezek merész csapongással hol Thököly harcaival, hol Buda felszabadító ostromával, hol pedig Esztergom megvételeivel ölelkeznek. Egyébként Szkanderbégnek a cselekményben csak annyi szerep jut, hogy az ő leánya Teskola, akiért a macedóniai Tanko Julius kimondhatatlan szenvedéseket áll ki s végül Skanderbéget 24 esztendei fogságából kiszabadítja. Szokatlan, hogy a román hősnője a cél előtt meghal, s Tanko Julius egy másik, a történetben kevés szerepet vívó hercegnő karjaiban talál vigasztalódást. Szerepel benne továbbá egy Rhédey gróf, aki Teskola szépségeért cserében hagyja a moldvai vajda leányát, de halállal lakol e miatt.

224. *Korvinus Mátyás magyar király.* Fessler után készítette Mihálkovics József. Pest, 1813. 2 rész. 214. 204 .

Eredetije. Fessler : Mathias Corvinus, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien, Breslau, 1793—1794. I—II.

Schwandtner, Bonfini és Pray nyomán beszéli el Mátyás király életét és uralkodását, költői színnel vonva be a történeti tényeket. Igen kedvelt olvasmány volt. Hatott Kisfaludy Sándorra és Károlyra, Hugó Károlyra és Vörösmarty Hunyadi-tárgyú darabjaira (v. ö. Viszota Gyula, IK. 1900. 31. kkl.).

225. *László és Lajos, avagy a' két ellenséges házok atyafiságba jövése.* Irta Dobai György, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1813. 77 l. (Az előszó 1810-ben kelt Algyógyon.)

Az új asszony gyűlöli mostohaleányát, Juditot, s el akarja tenni láb alól. A nemesebb gondolkodású szolga azonban álomporral cseréli ki a mérget. A holtak hitt

leányt ugyan eltemetik, de a szolga kiássa s egy erdei remetéhez viszi, ahonnan később kolostorba kerül. László, a szegény ifjú, részvétellel keresi fel a távolról már régen imádott Juditot. A szívek megnyílnak és örök hűséget esküsznek. Ezután sok rejtelmes dolog derül ki: László egy előkelő családnak birtokától megfosztott sarja, az apácafőnöknő pedig az édesanyja. A rövid boldogságot háború zavarja meg: László együtt küzd a szomszéd földesúr fiával, Lajossal. Mindketten török fogságba kerülnek, de megszöknek. Lajos feleséget is hoz magával, akiben László — hogy a véletlenek sora teljes legyen — saját húgára ismer. Ez a körülmény a két ellenséges családot kibékíti s a fiatalok hányattatásait boldogsággal zárja.

226. *Zorinda Fejedelem Kis Asszony vagy Anikónak a Szerályból lett ki-lopattatása..* Sz. S. által (Szabó Sámuel). Posonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály örököseinek betüivel, 1813. 191 l. Téli és Nyári Könyvtár, XII. db.

Eredetije. Nettchens Entführung aus dem Serail. Wien. Auf Kosten und im Verlag bey Joh. Bapt. Wallishausser (1802).

A konstantinápolyi szultán leánya igen megszereti a szolgálatára rendelt árva Anikót. A leány többször kijárogat a palotából s megismerkedik egy Franval nevű francia kereskedővel. A szerelmeseket maga Zorinda hercegnő segíti megszökésükben. Hazajönnek, tisztességesen összekelnek s boldogan élnek.

227. *Az Éjjélkori Harangszó.* Egy Tsudás Történet. Fordítottatott ánglus kiadásból M: Cl: Spiesz által Németre 1800-ba most Németből Magyarra Benkő Ferentz N. E. I. D. által 1813-ba Prágába és 1: D: Lipsiába most Nagyenyedenn. Kézirat (50 sztl. lev.) a nagyenyedi Bethlen-

kollégium könyvtárában. (V. ö. Szilády Zoltán, IK. 1925. 129. l.)

Eredetije. Die Glocke um Mitternacht. Eine abentheuerliche Geschichte aus dem Englischen frei übersetzt von Maria Clementine Spies. Prag und Leipzig, 1800.

Az angol eredeti írója Matthew Gregory Lewis, a «The Monk» (1795.) c. szenzációs román hírneves szerzője. A csonkán maradt magyar fordításból csak annyit tudunk meg, hogy a szerelmi gyilkosság áldozatául esett lélek éjfélkor kongatja a vár harangját.

1814.

228. *A' büszke lelkiismeret.* Persiai Rege. Kotzebue után. Kolo'svárt, a' Kir. Lyceum' betűivel, 1814. 32 l. Téli Estvék, I. (Fordítója Deáki Filep Sámuel. V. ö. Jakab Elek, Figyelő, IV. 1878. 170. l.)

Eredetije. Das stolze Bewusstsein. Eine persische Erzählung. Die jüngsten Kinder meiner Laune. Von Aug. Kotzebue. Leipzig, 1793. Ausgew. Pros. Schriften, XXIII. 61. l.

A büszke lelkiismeretet a boldog Ali viseli: megelégedett, mert tiszta a szíve, mindenkivel csak jót tett, senkinek nem ártott. De büszkeségét az égi szellem nagyon megnyirbálja, amikor felvilágosítja, hogy egyik jótette, amellyel annyira el van telve, két szerető lelket elválasztott, egy boldog házaspárt nyomorúságba kergetett s egy nagyreményű ifjúnak gyalázatos halálát okozta. Sohasem tudhatjuk, hogy a jó és a rossz, amit elkövetünk, milyen következményeket von maga után. Könnyű ráismerni ebben az elbeszélésben a «Remete és angyal» mesekörének változatára. (V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*, 191. l. 196. sz.)

229. *A' felcserélt gyermek.* Az első Történetnek folytatása. Irta Dcbai György. — A két nagy lelkű Férfiak Jegyesse. Pesten, Trattner J. Tamás betüivel, 1814. 49—86. l.

Fenyvess Miklósné ikreket szül, s hogy szégyenét elkerülje, az egyiket kicserélteti Szabadházinak ugyanakkor született kis fiával és sorsát egy szegény ember gondviselésére bízza. Mikor az ifjúvá serdült gyermek értesül a maga különös történetéről, bánatában bujdosásnak indul. Hosszas keresés után megtalálja édesanyját.

230. *A' Hivség Jutalma.* Lafontaine után F. J. — Két Koszorus Delinke. Pesten, Trattner János Tamás betüivel és költségeivel, 1814. 2-ik darab. (Fordítója : Farkas József pécsi növendék. V. ö. Zoltvány Irén : Guzmics Izidor életrajza. Bp. 1884. 43. l.)

Eredetije. Lohn der Treue. Sittenspiegel für das weibliche Geschlecht. Von August Lafontaine. Görlitz, 1804—1805. IV.

A cselekvény színhelye Franciaország s ideje a forradalom korszaka. Egy szegény földmíves leányát, Susannát, megszereti egy előkelő marquis. A társadalmi különbség azonban távol tartja az egymásért rajongó szíveket. A forradalom a marquist földönfutóvá teszi, életét is csak Susanna segítségével sikerül megmentenie. A marquis anyjának szintén Susanna nyújt menedéket. A forradalom lecsendesedése után a büszke anya boldogan adja áldását a szerető szívekre.

231. *A két nagy lelkű Férfiak Jegyesse.* Irta Dcbai György. Pesten, Trattner J. Tamás betüivel, 1814. 1—48. l.

Míg Völgyessi a harctéren hadakozik, jegyesét, Szabadházi Juliát, a gonosz Fenyvess megszökteti. A győztes török hadsereg egyik tisztje, Zorill, Fenyvess

várában meglátja Juliát s magával viszi hazájába. A háborúból hazatért Völgyessi hosszas keresés után megtalálja kedvesét, aki nem tud választani a két nagylelkű férfiú között: jog szerint tehát Völgyessié lesz, de ennek halála után Zorillt boldogítja. Egy alkalommal Ázsiából hazatértükben hajótörést szenvednek s egy puszta szigetre vetődnek, ahol véletlenül ráakadnak Fenyvessre. A bűnbánó nőrabló nemcsak bocsánatot nyer, hanem még a Zorill húgának kezét is megkapja.

232. *Etelred Anglia-Ország királyának történettyei.* Pesten, Trattner János Tamás betűivel 's költségeivel, 1814. 104 l. (Ezt a novellát Mikes Kelemen is lefordította: *Mulaságos Napok*, Budapest, 1879. 242—305 l. V. ö. Szilágyi István, Figyelő, V. 1878. 161—175. l.)

Eredetije. Frau von Gomez angenehme und lehrreiche Erzählungen in Vergnügten Tagen. Berlin, Stettin und Leipzig 1761. Zweiter Theil. Die funfzehende Erzählung: Historie Etelreds, Königs von England. 277—376. l. V. ö. Les Journées amusantes. Paris, 1723. Tome VI. 113—248. l.: Histoire d'Etelred, roi d'Angleterre.

A 1004. esztendőben uralomra jutott Etelred angol király szerelmi és házaseletét beszéli el regényes színekkel: mint emeli magához a szegény Etelgivét s állhatatlan természete miként taszítja el e tündöklő erkölcsű nőt, aki bánatában meghal. Utána Emma normandiai hercegasszonyt veszi feleségül, de ekkor felébred szívében a méltatlanul szenvedett Etelgive emléke és «neve szüntelen való emlegetése között ki mult e' világbul» az 1016. esztendőben. Trónján Etelgive fia, Edmond, követte.

233. *Meteusz Hunn Fejedelem.* Eggy honni történeten épült Rege. Az Érzékenyeknek. E. S. Két Koszorus Delinke.

Pesten, Trattner János Tamás betüivel és költségével, 1814. 1—76. l.

Meteusz a Tuman hún fejedelemnek első feleségétől született, férfias erényekkel megáldott, nagyrahivatott fia. Mostoha anyja, az ármányos Orana, mindent elkövet Meteusz megrontására, csak hogy saját fiának, Etének, biztosíthassa a trónt. Meteusz pártján van Berécze, Orana húga, aki rajong a daliás hercegért, mivel életét egy vadászon megmentette. Orana azt a koholt hírt terjeszti s Tumannal is elhiteti, hogy a hún birodalom ellen feltámadt tatárokat Meteusz vezeti. Tuman vere-séget szenved és súlyos sebébe belehal, de még megéri azt az örömet, hogy a fiáról terjesztett hír alaptalanságáról meggyőződik. Orana és Ete bűnhődik: azt a kádár keresztülnyilazza, ez pedig Meteusz kezétől esik el. Meteusz boldog lesz Bereczével és hosszú ideig ural-kodik a hún birodalmon.

A *Két koszorus Delinke* c. kötet a pesti növendék-papság egyházirodalmi iskolájának legelső kiadványa, Meteusz írója pedig Guzmics Izidor, a későbbi bakony-béli bencés apát (1786—1839), aki románját drámának is feldolgozta: *Meteusz vagy a Barátság diadalma*, hősi dráma 4 felv. (Megjelent Szeder Fábián: *Uránia*, 1831. 105—177. l.) Stílusában Báróczit utánozza, cselekményére *Kartigám* és e korabeli érzelmes német román-irodalom volt hatással. (V. ö. Zoltvány L. Irén: *Guzmics Izidor életrajza*, 1884. 250, 254, 272, 276. l.)

234. *Anacharsis*. «Kolozsvári Ref. Prof. Hegedüs Sámuel úr, Barthelemy Anacharsisának utazását fordítja», — értesít Döbrentei Gábor, Erdélyi Múzeum, 1814. I. 164. l. V. ö. *Kazinczy Lev*. XII. 409. l.

Az 1820-ban megjelent magyar *Anacharsis*nak ez az előzménye kivitelre nem került. (Vö. 278. sz.)

235. *Lafontaine : A külön.* «Vagynak körülöttünk némelly Inas írók, a' kik az én vigyázásom és igazgatásom alá fordítgatnak németbül. Egy nevezetesen a' Sonderlinget fordítja: jó kinyomásai vagynak; de nekem aligha több dolgom nem lesz a' magyarosítással, mint neki az által tétellel», — írja Horváth Ádám 1814-ben (*Kazinczy Lev.* XII. 71. l.)

Ezt a románt, amelynek magyar kiadása 1829-ből való Almási Balogh Sámuelről (vö. 317. sz.), Guzmics Izidor is lefordította (v. ö. Zoltvány Irén: *Guzmics Izidor életrajza*, 1884. 38. l.), de sem ebből, sem a Horváth Ádám tanítványaéból e rövid híradáson kívül más adat nem ismeretes.

236. *Spectator.* «Kolo'sváratt, egy érdemes hazánkfija az Addison és Steele által 1711—1712-ben kiadott s közönséges kedvellést nyert Spectatort fordítja Anglusból», — írja az Erdélyi Múzeum, 1814. 164. lapján.

Addison-Steele: *The Spectator* című (London, 1711—1712) híres erkölcsi folyóiratára vonatkozik. Az Erdélyi Múzeumtól említett fordító valószínűleg azonos azzal a Fekete Ferencel, akit Döbrentei 1816-ban a *Spectator* fordítójának nevez (v. ö. *Kazinczy Lev.* XIV. 118. l.). Kazinczy is 1817-ben Fricsi Fekete Ferencet, az erdélyi közélet kiváló alakját, a *Spectator* fordítójaként említi (v. ö. *Levelei Kis Jánoshoz*, 1841. II. 234. l.). Ennek a fordításnak azonban, melyet később Kis János igyekezett pótolni (v. ö. *Klió*, 1825.), semmi nyoma nem maradt.

1815.

237. *A' Fialat Bünbánóné.* Mad. Genlis után Francziából S. L. (Sebestyén László) Pesten, Nemzeti Könyv Áros, Kiss Istvánnál, 1815. 59 l.

Eredetije. Nouveaux contes moraux et nouvelles historiques. Paris, 1802.

Egy fiatal asszony megtéved s találkát ad udvarlójának. A férj meglepi őket s párviadalban a férfit megöli. Feleségét öt esztendeig várába zárja s hallgatást parancsol rá. Az asszony türelmesen viseli sorsát s méltóvá teszi magát arra, hogy vezeklésének letelte után férje visszafogadja. Boldogan élnek tovább.

Madame Genlis (1746—1830), aki elegáns és tökéletes francia stílus elbeszéléseivel Marmontelt utánozta s morális történeteit igen érdekfeszítően tudta bonyolítani (vö. Hon. Bonhomme: *Madame la comtesse de Genlis*, 1885. J. Hermand: *Madame de Genlis*, 1912), a Sebestyén László nógrádi földbirtokostól magyarra fordított ezen egyetlen elbeszéléssel szerepel irodalmunkban. Ismeretének is csak Kazinczynál van nyoma. Néhány meséjét elolvasta s azt mondta rá, hogy «szép tónussal bír, de kiismerni, hogy nőstény író» (*Lev.* VIII. 279. l.). Mégis Genlis: *Théâtre d'éducation* (1779—80) két darabját (*Hágár a pusztában*, *Két palack*: Agar dans le désert, Les Flacons) leányai részére magyarra fordította (*Lev.* XII. 470. l.).

238. *A' Három Magyar Királyok' Viselt Dolgainak Rajzolatja.* Fessler után. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. 390 l.

Eredetije. Fessler: Die drei grossen Könige der Hungarn aus dem Arpadischen Stamme. Breslau, 1808.

A három magyar nagy királynak, Szent Istvánnak, Szent Lászlónak és Könyves Kálmánnak, neveltetését, trónrajutását, tetteit és uralkodását beszéli el, keveset

törődve a történelmi hűséggel. A jószándékú, de kezdetleges fordítás készítője ismeretlen.

239. *A' Nagy Kanut vagy a' fiui és házasságbéli szeretet között való Küszködés.* Vitézi Történetek. Magyar nyelvre fordította Kupai Nagy-Rátz György. Pesten, Trattner János Tamás betüivel, 1815.I—IV. 188. 195. 186. 204. l. (A szerző borsodi táblabíró volt és Perecsényi Nagy László barátja.)

Eredetije. Canut der Grosse, oder der Streit der kindlichen und ehelichen Liebe. Eine Heldengeschichte. Ulm, 1771. 4 Thle. (Vö. Allg. Deutsche Bibl. 1773. Bd. 19. II. 581. l. Szerzője: Chr. Hnr. Korn.)

Kanut dán király és Ulfo herceg küzdelmét beszéli el a norvég trónért és a szép Szeréna hercegnő kezéért. Szeréna mint a labda hanyódik ide-oda: egyszer Kanutnál van, Ulfo háromszor is elrabolja, sőt az angol király is megszökteti. Végül mégis csak Kanutnál ragad meg. Ekkor az ármányos Ulfo összeesküvést sző ellene, de maga esik ennek áldozatául. Halála után Kanut békességben él és uralkodik.

240. *Az Indiai Bölts, vagy miként lehet az ember boldog e' társaságos életbenn.* Az erköltsöket illető egynehány igen tiszta velős mondásokba foglalva, melyeket valami régi Brakhmán hagyott írásban: és ebből legelébe Khinai nyelvre, abból akkoriban Ánglusra, abból tsak hamar Frantziára, melyből ismét Németre és ebből végre Magyar Nyelvre fordítódott Cs. J. által. Debreczenben, Nyomtatta Csáthy György, 1815. XVI. 59 l. (Fordítója Csányi János. V. ö. Szinnyei: *MI.* II. 165. h.)

Dodsley német származéka, amely pontosan megfelel az angol fogalmazásnak. Csányi János forrása alapján Chesterfield grófot tartotta az eredeti szerzőjének s

Budai Ezsaiás históriájából szedte magyarázó jegyzeteit. Ugyanaz a munka, amelyet Sófalvi József *Oeconomia Vitae Humanae* címen franciából 1777-ben magyarra fordított, (vö. 25. sz.); két változata (vö. 13. és 20. sz.) már 1774-ben és 1776-ban megelőzte. (V. ö. György Lajos: *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban*, 1929. Erd. Tud. Füz. 17. sz.)

241. *Érzékeny Utazások Francia- és Olaszországban.* Kazinczy Ferencz Munkáji. Szép Literatura. Negyedik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. 81—346. l. Újabb kiadása : Bp. 1907. O. K. 1489—1494. sz.

Eredetije. Sentimental Journey through France and Italy, by Mr. Yorick. London 1768. Kazinczy a francia fordítást használta : Voyage sentimental, sous le nom de Yorick ; trad. de l'angl., par M. Frénais. Amsterdam et Paris, 1769.

Sterne «Érzelmes utazása», amely Francia- és Olaszországon viszi keresztül az olvasót s a lélekre ható hangulatképekkel gyönyörködteti, a modern utazóregénynek kiinduló pontja. A hasonló munkák előtte vagy fantasztikus kalandokat beszéltek el, vagy tudományos magyarázatokat nyújtottak. Sterne próbálta meg először a különböző úti benyomásokkal kapcsolatban az ember érzelmi világát ábrázolni. (V. ö. L. C. Wilbur : *Laurence Sterne*, 1925. II. 138—159.) Sternet Kazinczy nemcsak fordította, hanem utánozta is későbbi útleírásaiban. (*Magyarországi Utak, Erdélyi Levelek.*)

242. *Gessner Salamon Munkáji.* Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatura. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. Második kötet. 385 l. Tartalma : Ábel' halála öt énekben. Daphnisz három könyvben. Az első hajós két könyvben.

Eredetije. S. Gessners Schriften. Bd. I : Der Tod Abels. Bd. II. : Daphnis. Bd. IV. Der erste Schiffer. Zürich, 1758—1762.

Gessnernek e három világhírű darabja Kazinczy legtükéletesebb fordításai közé tartozik. Annnyira magyaros s oly sikerülten tükrözi Gessner érzelgősségét és természeti festéseinek hangulatát, hogy úgy olvashatjuk a fordítást, akárcsak az eredetit. (V. ö. Fürst Aladár, IK. 1900. 172, 322. l.)

243. *Valóságos Mesterség úgy hazudni, hogy érdemes legyen kinyomtatni. Vagy Báró Nyargalótzinak tsudálatos utazása.* Pesten, Trattner János Tamás Ts. K. pr. Könyvny. betűivel és költségével, 1815. 56 l.

Eredetije. Die Kunst dergestalt zu lügen, dass es der Mühe lohnt, gedruckt zu werden, oder wunderliche Reise-geschichte des Freiherrn v. Münchhausen. Wien, 1801. Augsb. 1802. Mexiko (München) 1810. 1813.

Münchhausen kivonatos formája (vö. 163. sz. *Bárá de Mánx* 1805). Új mozzanata a népmesékből jól ismert négy legény (Éleslátó, Nagyhalló, Céllovó, Nagyerejű) szerepeltetése. Segítségükkel a hős egy óra leforgása alatt a kairói szultánnak Mária Terézia pincéjéből hozat tokaji bort. A jutalmul kapott kincseket szétosztja a szegények közt.

244. *Yorick' és Eliza' Levelei.* Raynalnak keservével Eliza után. Kazinczy Ferencz' Munkáji. (V. ö. Döbrentei fordításával, 1828.) Szép Literatura. Negyedik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815. 3—80. l.

Eredetije. Sterne, Rev. Lawrence : Letters from Yorick to Eliza. London, 1775.

Eliza, az indiai Draper Dániel felesége, Angliába utazik, hogy egészségét helyreállítsa. Itt ismerkedik meg vele Yorick (Sterne). Rendkívül elbájolja az asszony szép lelke, feledi a különben is távollevő feleségét s plátói szerelemre gyúl. Ennek a lelki szerelemnek emléke az egymással váltott 22 levél. A hatvan év körül járó Yorick az atyai indulat melegével símogatja körül a 25 esztendőös beteg Elizát, aki rajongva csüng öreg barátján. Abban állapotnak meg, hogy felesége halála után Yorick Elizát veszi nőül. A levelezés azzal záródik, hogy Eliza visszautazik Bombayba férjéhez. Utána Yorick nemsokára meghal. Leveleit Lord Apsley adta ki Eliza hitelesítésével és engedélyével.

3 Sterne (1713—1768) e világhírű posthumus munkáját, amely sok megindultságot keltett a kortársak szívében, Kazinczy a német szöveg és Frénais francia fordítása (1769) alapján ültette át magyarra. «En angolul nem olvasok, — írja leveleiben — de előttem vala az anglus textus is általellenben a' Frénais francia fordításával, 's sok helytt belé tekinték az anglusba 's divinationom és a' német fordítás útba vezettek». (Lev. XI. 29., XIV. 437. l.) Kölcsey meg is jegyezte: «Yorick sokat veszteni fogott, hogy francziából jött által» (Minden Munkái, IX. 186. l.).

245. *Gil Blas*. «En egy Andrásfalvához egy fertály órányira lakó Ref. Székely pappal Le Sage *Gil Blas*-ját fordítatom. Legalább hiszem, hogy rávehetem», írja Döbrentei Kazinczynek 1815 febr. 21-én. (V. ö. *Kazinczy Lev. XII.* 409. l.)

Le Sage: *Histoire de Gil Blas Santillane*, 1715—35 c. regényéről van itt szó, amely spanyol álarc alatt az akkori romlott Franciaország szatirikus képe. Semmi adat nincs arra, hogy a fenti fordítás elkészült volna. A regény 1874-ben

jelent meg először magyarul Kolozsvárt Benedek Lajos fordításában.

246. *Marcus Aurelius*. «Tiszt. Zabolai Kis Sámuel Úr, Gróf Teleki Urfiak Nevelője, Fesszlernek Marcus-Auréliusát fordította nyelvünkre» (Erdélyi Múzeum, 1815. 2. 172. l.). Nem jelent meg, kéziratát sem ismerjük. (*Eredetije*. Fessler : Marc. Aurel. Breslau, 1790—1792. Újabb kiadásai : 1793. 1796, 1799.)

1816.

247. *A' Délusi Filoklesnek a' Boldogságról való Beszélgetése*. Egy kis darab a' Barthelémy Anacharsisából, fordítva német nyelvből Solymosi Dániel által. Posonyban, Fűskuti Landerer örököseinek betüivel, 1816. 90 l.

Eredetije. Reise des Jüngern Anacharsis durch Griechenland, viertelhalbs hundert Jahr vor der gewöhnlichen Zeitrechnung. Aus dem Französischen des Herrn Abbé Barthelémy. Nach der zweiten Ausgabe des Originals übersetzt von Herrn Bibliothekar Biester. Berlin, 1790—1793. Th. 1—7.

Anacharsis fenti részletét Kis János már előbb lefordította : Sebbe való könyv, Posonban, 1797. 31—89. l. Ugyanő még egy másik részletet is kiadott : *Polykrates Barthelemyből*. Kalendárium és Sebbe való könyv. Posonban, 1799. 87—96. l. A teljes magyar *Anacharsis* csak 1820-ban tudott megjelenni.

248. *A' nemes szívű Gróf Nádasdy József Vincze*. Egy valóságos igaz Magyar Történet. Fordította Németből Czövek István. Pesten, Trattner János Tamás betüivel, 1816. 298 l.

Eredetije. Graf Joseph Vinzenz von Nadasti der Edelmuthige. Eine Ungarische wahre neuere Geschichte. Leipzig in der Weygandschen Buchh. 1797.

A címben szereplő költött nevű magyar főúr Josephina nővérével Bécsben él s a legelőkelőbb világgal áll összeköttetésben. Nem hiába, hogy az ifjú gróft mindenki szereti és nagyrabecsüli, mert legfőbb törekvése embertársai boldogságának előmozdítása. Így két ártatlan leányt kiragad egy csábító főúr hálójából, Halberg kereskedő vagyoni bukását és családi boldogságának összeomlását feltartóztatja, Flamberg óbester kártyán elvesztett pénzét visszaadja, a szegényeket gazdagokká teszi, a szerető szívek útjában álló akadályokat elhárítja. Aki ennyi jót tesz, maga is megérdemli, hogy boldog legyen : meg is találja ezt Wembl kapitány Klára nevű leányának oldalán, akinek szerelmét már akkor megnyerte, midőn a gonosz Taubl gróf rabló-kísérletét megghiúsította. Josephina Fuchs kapitányhoz megy nőül s ő is boldog lesz. Általában e román pazarul osztogatja a boldogságot s egészen szokatlanul szereplőit nem is hurcolja végig ádáz szenvedéseken.

249. *A' Szalamandrine és a' képszobor.* Több mint rege. Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatura. Nyolcadik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816. 102 l.

Eredetije. Wieland : Der Druide oder die Salamandrin und die Bildsäule. V. ö. Dschinnistan oder auserlesene Feen- und Geistermärchen. Wienterthur, 1786. Bd. II. h. Werke, 30, 13.

Tárgyát Wieland az ismeretlen szerzőtől eredő *Les voyages de Zulima dans le pays des fées* c. francia tündérmeséből merítette (Cabinet des Fées, 16. 263—443.). Két önálló, de egybefogott elbeszélést tartalmaz : az utálatos vén emberré varázsolt Osmanydes történetét, aki egy szoborba lesz szerelmes, és Klodion történetét, aki egy gonosz varázsló hatalmában vergődik. Végül a két ifjú egymás sógora lesz.

250. *Az Orosz Hadifogoly a' frantziák között.* Írta Kotzebue Mórítz orosz császári hadnagy a' general stabnál és a' St. Wladimir rendje vitéze. Kiadta az attya Kotzebue Augustus. Fordította Czövek István. Pesten, Trattner János Tamás költségeivel 's betüivel, 1816. 195 l.

Eredetije. Der russische Kriegsgefangene unter den Franzosen. Von Moritz von Kotzebue, russisch-kaiserlichen Lieutenant im Generalstabe, des St. Wladimir-Ordens Ritter. Herausgegeben von dessen Vater A. v. Kotzebue. Frankfurt u. Leipzig, 1816. (Ausgewählte pros. Schriften. Bd. XX. Wien, 1842.)

A Napoleon oroszországi előrenyomulásában foglyul esett orosz tiszt lengyelországi és franciaországi két évi fogságának s végül kiszabadulásának sok érdekes esettel fűszerezett elbeszélése. Bár az író enyhíti, mégsem tudja eltitkolni a franciák könyörtelen bánásmódját. Ezt a közelfekvő egykorú eseményt érdekesnek találhatta az olvasó.

251. *Dsengischán Khámok khámja' és Karizmei Szultán Mehmet' Történetei.* Mellyeket a' Vitézi és Politikai nagy Tettek' olvasásában gyönyörködők kedvéért örmény és Görög nyelvből fordított Sábel Boldizsár. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816. 219 l.

Szerzője egy jóakarató kereskedő, aki sok országot bejárt s végül Kolozsvárt telepedett le. A magyarokat annyira megszerette, hogy kötelességének érezte háláját a vendégszerető magyar nemzet iránt valami formában leróni. E végből «salhatatlan kútfők és tulajdon tapasztalatai alapján» romános formában megírta Dsengischán tatár kán uralkodását, Mehemet török szultánnal folytatott hadakozásait s a mongolokon vett győzelmeit. A történet és a mese keveredik benne.

252. *Gróf Oxenstirn különbféle tárgyak iránt hat részeken foglalt gondolatjainak rövid értelme*, tulajdon méltóságáért és erkölcsi oktatásáért német fordításból magyarra fordítottatott Sipeki Balás Károly által. Nagyváradon, Nyomtatottatott Tichy János betüivel, 1816. I—II. 173. 135. 1.

Eredetije. Kurzer Begriff oder Auszüge derer Gedanken des Herrn Grafen von Oxenstirn über unterschiedliche Materien in sechs Theilen verfasst. Aus dem Französischen in das Teutsche übersetzt. Vierte Auflage. Frank. u. Leipzig, 1759.

Ugyanannak az apoftegma-gyűjteménynek a fordítása, amelyet Illei János közvetlenül franciából 1790-ben kiadott. A fordító Illei munkáját ismerte, sőt fel is használta. (V. ö. Alszeghy Zsolt: *Illei János élete és írói működése*. 1908. 111. 1.)

253. *Ifjúság Barátja*, vagy hasznosan mulattató darabok a' két nembeli ifjúság számára. Közrebocsátotta Kis János. Pesten, Trattner János Tamás betüivel, 1816. I—II. 190. 120. 1.

Tartalma: 1. Morád és Abina (vö. K. Grosse: Morad u. Abina. Blumenkranz, 1795. I.). 2. A' pusztasziget. 3. Menander és Glycera. 4. Az Óriás hegyekben tartózkodó sigen jószívű Rübezahl nevű kísértetről. 5. Rübezahl. Tündéres rege (vö. Musäus: Volksmärchen.) 6. Zombory. «Az Ifjúság barátjáról Folnesics Lajos a Tudományos Gyűjtemény 1817-iki folyamában nagyon józan bírálatot adott, s többek között helyesen jegyezte meg, hogy Menander és Glicera szerelmes történeteinek azon munkából ki kellett volna maradnia». (V. ö. *Kis János superintendens emlékezései életéből*, 1890. 500. 1.)

254. *Tanitra mulattató vig és érzékeny Anekdotok Meissner Skizzeiből*. Nagy Váradi Ajtay Sámuel által. Pesten, Trattner János Tamás betüivel és költségeivel, 1816. 271. 1.

Eredetije. Skizzen. Sammlung 1—6. Leipzig, Dyk. 1778—1784. 2. Ausg. 14 Sammlungen in 7 Bdn. 1—8. Leipzig, im Verl. d. Dykischen Buchhandlung 1783—1796. 3-te gänzlich umgearb. Ausgabe, Leipzig, 1—8: 1792; 9—10: 1793; 11—14: 1796 im Verl. der Dykischen Buchhandlung. August Gottlieb Meissner, Sämmtliche Werke, hrsg. von G. Kuffher. Wien, A. Doll, 1811—1812. U. az: Wien 1813—1814. VII—XIV: Erzählungen; XV—XVI: Kriminalgeschichten.

Tartalma: 1. Kuenna, Vivonne és Ruyter. Igaz történet. (Cuenna, Vivonne und Ruyter, VIII. 185. l.) 2. Az Álarczás Személy (Die Maske, eine wahre Geschichte. II. 168. l.). 3. A' Német a' Lioni Boulevard Játékszínben. Igaz Anekdót (Der Teutsche im Boulevard Theater zu L...n. Eine wahre Anekdote. V. 28. l.). 4. Tisztátalan, gyilkos, gyujtogató. Még is csupán egy ártatlan Leány (Unkeusche, Mörderin, Mordbrennerin, und doch blos ein unschuldiges Mädchen. XIII. 10. l.). 5. Nagy Sándor és Kiasa (Alexander und Kiasa. IX. 3. l.). 6. Francia Törvényes Igazság' Kiszolgáltatása módja (Französischer Justizmord. XIII. 35. l.). 7. A' merészségnek is szokott haszna lenni (Auch Vorwitz kann seinen Nutzen haben. X. 229. l.). 8. A' megholt feleség' intését sem kell az embernek megvetni (Auch einer verstorbenen Frauen Winke soll man nicht verachten. XIII. 107. l.). 9. Ludovika Gróf H-bergné vagy az Istentelen ravasz incselkedők által jó Férfjétől elidegenített legtokéletesebb Feleség 's példánélkül való Anya (Louise, Gräfin von H-berg, wahre Geschichte. XI. 59. l.). 10. Egy Asszonyosság a' gyilkosok között. Igaz Anekdót (Die Edelfrau unter Mördern. Wahre Anekdote. IX. 115. l.). 11. Addig úsz a' Tök a' vizen miglen elmerül (?). 12. Mit nem bátorkodik egy édes Anya (Was wagt eine Mutter nicht? IX. 154. l.). 13.

Az eltitkolt gonosz-tettet a' szél is kifuvja (?). 14. Joséfa vagy: Az elragadtatott Leány. Igaz történet (Josephine. Nach Cervantes und St. Florian. XI. 3. l.). 15. A' nemtelen buja szerelem mire nem veszi az ősz főt is (?). — 16. Nuszhirván halála vagy Hiv Jobbágyitól igazán szeretett Fejedelem' végső szives elbucsuzása (Anekdoten zu Nushirvans Leben. III. 57. l. Meissner 12 anekdotát beszél el N-ről. Ajtay csak a XI.-et fordította le a fenti címen).

255. *II-dik József Császár élete és tettei.* Öszveszedte Czövek István. Pesten, Trattner János Tamás betüivel és költségeivel, 1816. I. 255. II. 324. l.

Eredetije. Leben und Geschichte Kaiser Joseph des Zweiten. Amsterdam 1790. Th. 1—5.

Rövid életrajz vezeti be, a többi a császárról szóló anekdoták sorozata. II. Józsefről, éppúgy mint Nagy Frigyesről, halála után számos anekdotagyűjtemény látott napvilágot. Köztük legterjedelmesebb volt a fenti német mű, amelyből Czövek István két kötetre valót válogatott ki.

1817.

256. *Amerika vagy az uj Világ feltalálásának históriája* Robertsonból és Kampéből az oskolás gyermekek számára Kérdések és Feleletekben foglalva. Pest, 1817. (Naszályi Szász János fordítása.)

Második magyar fordítása Campe regényes ifjúsági útleírásának. Az első 1793-ban jelent meg Kolozsvárt (l. 96. sz.)

257. *Az Európai Hires Zsiványok, Útonálló Tolvajok, Gyilkosok, Haramiák, Lázzadók és Pártütők' Tüköre,* melyet Siller Fridrik írásából fordított Czövek István.

Pesten, Trattner János Tamás' betűivel 's költségeivel, 1817. 2. rész. 430 l.

Eredetije. Schauplatz der ausgearteten Menschheit oder merkwürdige Lebensumstände der berühmtesten Bösewichte und Betrüger der neueren Zeit, Mit einer Vorrede von Fr. Schiller. Gotha u. Weimar, 1799. U. o. 1809. és 1816. Wien, 1815. (A magyar fordító az utóbbi két kiadás valamelyikét használta.)

Rabló, banditafőnök, pénzesináló, spión, ámító, kuruzsló, ördögös, útonálló, zsivány és orgyilkos emberek élettörténete. Szó esik benne többek közt Pugacsev orosz kalandorról, Gutzkow egyik drámájának hősről, aki II. Katalin trónját megingatta; Cartouche híres rablóvezérről, akit még életében színpadra vittek; a skót Gordonról, Wallenstein egyik gyilkosáról; Cagliostróról, korának legnagyobb szélhámosáról, aki el tudta hitetni az emberekkel, hogy felfedezte a bölcsék kövét, s annyi embert csapott be, ahányat csak akart stb. 13 efféle históriával (köztük Hóra és Kloska történetével) világítja meg, hogy mi megy végbe az ilyen emberek lelkében, mielőtt gáztetteiket végrehajtják. Azt a tanulságot vonja le, hogy mindnyájan ki vagyunk téve eltévelyedéseknek s csak a körülményeken múlik, hogy mi is nem válunk gazemberekké.

A magyar fordító ezt a kétes arcképesarnokot tévesen tulajdonította Schillernek. A XVIII. század hősökke magasztosította a rablókat, az irodalomban különös népszerűséget élveztek az akasztófavirágok. Montesquieu és Rousseau hatása alatt az elkövetett bűnök felelősségét a társadalomra és a körülményekre hárították. Ennek nyomán Gayot de Pitaval (1663—1743) híres francia jogtudós egy 20 kötetes hatalmas gyűjteményt állított össze nevezetes bűntényekből (*Causes*

célèbres et intéressantes, 1734—1743). Ezt csakhamar minden nemzet lefordította és hasonló gyűjteményeket szerkesztett. A Pitaval-féle gyűjteményből az első szemelvényes kiadás németül Schiller pártfogásával és bevezető soraival jelent meg (*Merkwürdige Rechtsfälle*, Jena, 1792—1795). Közvetlen hatása alatt keletkezett a fenti *Schauplatz*: ezt szintén Schiller látta el előszóval. Magyar fordítása azért nevezetes, mert ez az első *Pitaval* irodalmunkban. Csak 42 év múlva akad folytatója s a század második felében még több magyar *Pitaval* keletkezik (Hegedüs Lajos: *Árnyak*, 1859. I—II.; *Pitaval* azaz *világhírű bűnesetek tára*, 1869. I—II.; Hang Ferenc: *A törvényszéki tereméből*, 1874. I—II.; Kosutány Géza: *Nevezetesebb bűnesetek*, 1890—93. I—IV.; *Az új «Pitaval»*, 1907. 1—5. sz.) Ebben az irányban keresendő a gyökere a mult század első felében nálunk is virágzott rablóromantikának (Gaál József, Petőfi), s vele függ össze a gyermekgyilkos anya megindító alakja is, amelyet irodalmunkban Kölcsey Ferenc szónoki beszéde rajzolt meg.

258. *Gróf Zrinyi Miklós, vagy Sziget' várának ostromlása*. Hadi nemzeti román Csery Péter által. Pesten, N. Kiss István' özvegyénél, 1817. 76. l. (V. ö. Kárenovics József: *Zrinyi Miklós a szigetvári hős költésztünkben*. Bp., 1905. 59. l.)

Eredetije. Die Belagerung von Sigeth. — Tulpen. Von Johann Friedrich Kind. Leipzig 1807. Bd. III. — Ennek utánnyomása: Nicolaus Zrinyi oder die Belagerung von Sigeth. Und Attilas Schwert vom Verfasser des «Walther von Montbarry». Pest, A. Hartleben, 1808.

Szigetvár ostroma és Zrinyi alakja csak rendkívül halvány színekkel festett történeti háttérül szolgál a román cselekvényéhez, amelynek középpontjában Jura-

nics Lőrinc és Stefánia érzelgős szerelme áll. Juranics Zrínyi akarata ellenére veszi nőül Stefániát. Közben állandó ostrom alatt áll Sziget vára, s mikor a támadások nem sikerülnek, Szolimánt mérgében a guta megüti. A halálesetet titkolják. Mehmet halállal fenyegeti meg seregét, ha három nap alatt be nem veszi a várat. A törökök erre aláaknázzák és felgyújtják Szigetet. A vár tarthatatlan. Juranics boldogságát megsemmisülve látja, s hogy nejét a fogságtól megmentse, méreg-poharat nyújt át neki, de a hű nő visszautasítja, mert vele együtt akar halni. A kirohanásnál Stefánia valóban férje oldalán harcol, míg mindkettőjüket egy golyó le nem teríti. Befejezésül még Zrínyi halála és eltemetése van részletezve.

259. *Heroines* az az a' nevezetes fejr népnek szép neméből magokat tetteikkel különböztető szép nemnek Élet-Tárjak. Irta Peretsenyi Nagy László. Pesten, Trattner János Tamás' betüivel 's költségével, 1817. Első Darab, 71 l. Második Darab, 96 l.

Több mint száz, minden kor-, rang- és rendbéli magyar és külföldi «fejr-nép»-nek életrajza; találni benne «Isten féltő, haza-szerető, hív-házias, Vitéz, bajnok, hadakozó, győző, okos, bölts, tanultt, szerelmes, jó erköltsű, szűz, boldog, özvegy, hajadon, szép és tündér viseletű elhíresedett szép Nemeket». Olvashatjuk benne többek között Éva, Sába királynő, Bethlen Kata, Kasszandra, Aspasia, Juno, Iréne, Zrínyi Ilona, Heléna, Lucretia, Báthori Zsófia, Cleopatra, Szentgyörgyi Borbála, Xantippe, Kanizsai Dorottya, Bornemisza Anna stb. regényes élettörténetét.

260. *Somlyai Báthori István*, elebb Erdélyi Fejedelem' azután Lengyel Király élete mélyet hiteles kútfőből meri-

tett a' hazai és külföldi történetirókkal egybevetett és az olvasásban gyönyörködő, két magyar hazafijainak és leányaiknak hasznokra és javokra előadott és megírt Czövek István. Pesten, Trattner János Tamás betüivel, 1817. 2 db. 224, 205. l. (Ism. Lit. Corresp. Nachr. aus Ung. 1817. nr. 79.)

Forrása. Stephan Bathori, König von Polen. Ein historisch-romantisches Gemählde in zwey Büchern von Heinrich Zschokke. Bayreuth, 1796.

Báthori István regényes élettörténete párbeszédekkel és leírásokkal élénkítve. Zschokke románjának szó szerinti fordítása. (V. ö. György Lajos, EPhK. 1915. 787. l.)

261. *Szájas Péter* Úrnak ama hires B. de Mánx Keresztfiának, hadi, vadászat és utazásbéli nevezetes és ritka tapasztalásai 's történetei. Német nyelvből véve. Pesten, és Posonyban, Fűskuti Landerer Örökösének betüivel, és költségével 1817. 142 l. — Újabb kiadása: Mulatságos hadi, utazási és vadász kalandok. Régi eredeti után átdolgozta Erdélyi István. Debreczen, 1874. («Ezen mű egy 1817. évi kiadásnak a mai kor nyelvezetéhez idomított teljes átdolgozása»).

Eredetiye. Seltsame Reisen und Abentheuer von Herrn Peter von Grossmaul, Taufpaten Münchhausens. Von ihm selbst geschrieben. Mit vielen Vignetten. Peru (Wien), 1812. (Az eredeti 320 lap, a magyar fordítás nem is egészen a fele.)

Szájas Péter a keresztapjához méltó kalandokon esik át. Egy olyan nagy hadi trombitát látott, amelynek csak a fúvóját 20 teve hordozta, s olyan svájci sajtot ejtett zsákmányul, amely nyomott vagy negyven-ezer mázsát. Egyszer hírszolgálatot kellett teljesítenie: tizenhárom lovat halcsonttal összefűz s egy pillanat alatt Bécsbe jut. Olyan kitűnő lövő volt, hogy

az ellenség golyóit a magáéval visszalőtte. Egy iszonyú ütközetben hajuk szála a rémülettől az égnek állt, amire kezükkel hajukon a hegyre felkapaszkodtak s az ellenséget összekaszabolták. Az ellenség oly gyorsan szaladt, hogy lábuk alatt a fű sem hajlott meg. Egészen Konstantinápolyig üldözték, ahol a rettenetes hidegben a rakás tűz jéggé vált. Lipcsében véletlenül lenyel egy lázsiás tallért, de egy csodadoktor aprópénzre váltja benne s megszabadul tőle. Vadászatai is bámulatosak. Egyszer egy lövésre ezerkétszáz kacsát ejt el. Máskor veszedelmes helyzetbe kerül: egy medve átöleli, de ő kibúvik ruhájából s a medve önmagát szorítja agyon. Meglátogatja a Nagy Mogolt, akinek felesége öleb helyett egy jól kifejlett elefántot hordozott karján. Jónak látja azonban menekülni, mert a Nagy Mogolné és egy udvari dáma egymásra féltékeny érdeklődését ébreszti fel maga iránt. Legyőz egy óriást is, akinek olyan vastag bajusza volt, hogy tizenhét matrácot lehetett volna vele megtölteni. Változatos tengeri út után érkezik vissza hazájába.

A nagy számmal termett Münchhauzeniádok egyike (l. *Báró de Mánx*, 1805). «Én a' Német eredeti munkát nem fordítottam le egészen, rendről-rendre, se szóról-szóra, — írja a magyar fordító, — hanem jobban lehető megértés végett benne változtatásokat tettem, sok helyeken jókora darabokat belőle által ugrottam, a szembetűnőbbeket keresgélvén ki». Ezt azért tette, hogy a kimaradtakból idővel egy újabb kötetet lehessen «hasonló csomócskába kötve repíteni».

262. *Vassziklai Fridolin vagy a' Baglyok Vára*. Egy Tündéres Történet az elővilágnak tsudás Századiból. Rózsza István által. Pesten, Trattner János Tamás betüivel 's költéségeivel, 1817. 155 l.

Eredetije. Fridolin von Eisenfels, oder : Die Eulenburg
(Von Joseph Alois Gleich). Kaschau, 1796.

A X. század közepén, I. Ottó idejében él Fridolin, Vasszikla várának ura. Ellenségei elől cseh földre bujdosik, ahol lágyzsongású muzsika egy barlangba csalja. Itt egy aranykelyhet talál s tartalmát gondolkodás nélkül kiüríti. Erre Halnuráról, a baglyok királynőjéről, lehullanak a bilincsek. Boldog szerelem követi ezt, de csak addig tart, amíg Fridolin egy másik barlangban fölnyit egy koporsót : Alkuin, a szellemember lép ki belőle, aki hősünket figyelmezteti Halnura gonoszságára s menekülésre készíteti. Fridolin eleget is tesz ennek. Egy várkastélyban talál menedéket s ott szerelmes lesz a várkisasszonyba, Ulrikába. Halnura kivetett hálóját Alkuin megsemmisíti s boldog pár lesz belőlük.

E tárgy a színpadon is megfordult. Kiss István színész (1807—1841) munkái között szerepel egy *Vassziklai Fridolin* című darab. (Szinyei : MI. VI. 305. h.)

1818.

263. *A' Gállyás-Rabszolga*, vagy : Az én életemnek szomorú történetei, mellyeket saját jobb kezemmel irtam meg. Magyarázta Czövek István, Losontzi Ref. Oskola' Professora. Pesten, Trattner János Tamás költségével és betüivel, 1818. 104 l.

Egy jó családból származó gazdag fiatalember rossz társaságba kerül s észrevétlenül a züllés útjára sodródik. Szerelemfáltésból gyilkosságba esik, majd az inség katonának kényszeríti. Egy ütközetben fogságba esik, ahonnan rabszolgának adják el. A tengeri kalóz, aki megveszi, gályaszolgálatra kényszeríti. Gazdájának leánya beleszeret, segítségével megszökik s azután együtt

visszatérnek Európába, ahol az életnek e komoly leckéje után újból tisztességes életet kezd.

264. *A' valóságos Világban sok csudálatos történeteken keresztül mentt Tátos, vagy Fejér máju Embereknek Galleriájok*, vagy: a' régibb és újabb időkben élt tátos vagy fejér máju embereknek rendkívül való történetjeiknek, veszedelmes utazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jelenéseiknek és bűnös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik. Irta Rittgräff. Fordította Czövek István Losontsi Profesor. A' borzasztó történetekben gyönyörködő olvasóknak számokra készült Magazin. Pesten, Trattner János Tamás betűivel és költségével, 1818—1819. I—II. 154. 167 l.

Eredetije. Gallerie von Abenteuern aus dem wirklichen Leben; oder: Gemählde wunderbarer Schicksale, gefahrvoller Reisen, auszerordentlicher Begebenheiten, merkwürdiger Kriminalgeschichten etc. und anderer seltsamer Scenen aus dem Menschenleben der ältern und neuern Zeiten. Von Rittgräff. I—IV. Theile. Grätz, 1817-1819.

Rittgräff — valódi nevén Franz Gräffer bécsi könyvkereskedő (1785—1852) — izgalmas rablói történetekből, fehérmájú tolvajságaiból, a büntető törvénykönyvbe ütköző történeteiből Czövek István ügyvéd még losonci teológiai tanár korában, a német könyv megjelenése után frissiben az első két részt lefordította. Galériája több mint 30 «riportot» tartalmaz. Megokolása szerint «ennek a' gyűjteménynek ugyan fő célja csak az, hogy mások benne gyönyörködjenek 's magokat mulassák, mindazáltal csak a' valóságos világból és igaz történeteket vett fel ebbe a' gallériába, mert azt magával tellyességgel el nem hitetheti, hogy a' jelenvaló időben, a' mostani ízlésű olvasók, pusztán romános rajzolatokkal megelégedhessenek. Egyedül csak a' valóságos történet az ő szemei előtt, mind a' gyönyörködésnek mind a'

tanúságnak leggazdagabb kútforrása». Ez a valóság nem sok gyönyörűséget nyújt, csak borzalmat és megütközést kelt. Lépten-nyomon apa-, testvér-, gyermek-gyilkosságról, leányrablásról, 35 esztendei rabságról, száz óráig tartó halálos kínládásról, fogságról, akasztásról, főbelövésről s más hasonló kriminális borzalmakról olvasunk.

265. *Auguszt és Károly*, vagy a' titkos Házasságnak szerentsétlen gyermekei. A' Frantzia Felzendülés idejéből előadta Csery Péter. Pesten, N. Kiss István özvegyénél, 1818. 112 l.

Az ifjú Chatamon Auguszt gróf atyjának tudta és beleegyezése nélkül nőül veszi Lefrier Luisát, egy montprisoni képiró leányát. E házasságból két fiú születik: Auguszt és Károly. A gőgös apa halálba üldözi menyét, de a két gyermeket nagyanyjuk megmenti. Az öreg gróf és fia meghal, a forradalom elől menekülő nagyanyának pedig egy szegény takács nyújt oltalmat. Itt növekednek a fiúk nagyanyjuk haláláig. Ekkor kezükbe veszik a vándorbotot. Károly egy nagyobb városban kap keresetet, Auguszt pedig Chatamon gróf birtokainak haszonélvezőjénél, Fannotnál, nyer vadászi állást. Egy titkos jel és medaillon kideríti Auguszt származását, s hosszas szenvedés után megtalálja boldogságát Fannot Emilia oldalán. Öccse, Károly, egy ütközetben hősi halált hal.

266. *Erköltsi rajzolatok*. A' nevezetesebb írók munkáiból fordította Molnár András. — Haszonnal Mulattató Könyvtár. A' gyönyörködtető Olvasást Kedvellőkért. Kassán, Ellinger István betűivel 's költségével, 1818. I—II. k. 166. 179 l.

Tartalma : 1. Zadi 3 anecdotában. (Eredetije : Meissner, Sadi. Skizzen I. 65. l.). — 2. Phocion. — 3. Tseklészi

és Théréz, vagy az anyai keménység áldozatja. — 4. Egy nevezetes álom beteltyesedése. — 5. Heródiás. (Eredetije Meissner: Herodias, eine wahre Anecdote in einem Schreiben an Herrn L. Skizzen II. 276 l.) — 6. A' varázsló iskola. (Eredetije Meissner: Die Zauberschule. Skizzen VI. 235 l.) — 7. Mr. Wilhelm és W. gr. Károlina története. — 8. A' szabadválasztás. Rege. — 9. A Thébeni vár. Rege a' magyar hajdankorból. — 10. A' fel-emelkedés és le-bukás. 3 anekdotában. — 11. Aristodem. — 12. A' szerelem. — 13. Intés Glycérához. — II. köt. 1. Fortunáta. — 2. Nushirván. Egy bölts fejedelem példája. (Eredetije Meissner: Anekdoten zu Nushirvans Leben. Skizzen III. 57 l.) — 3. A' Rómaiak tsudás Győzedelme a' Markomannusokon az March-mezején. Kr. sz. u. 174. — 4. A' Frantzia Kivándorlottak. Két történet a' Frantzia Revolutió idejéből. — 5. Az Örültek' Ispotállya P**ban. — 6. A' Marsali Méltóságra siető Út. (Eredetije Meissner: Der Weg zur Marschalswürde. Skizzen VI. 213 l.) — 7. Két főben járó Történet. — 8. Mesék.

267. *Friss bokréta*, mellyel Hazájának kedveskedik Fáy András. T. P. V. A. Sz. Pesten, Trattner János Tamás betüivel 's költségével, 1818. 134 l.

A kötet legértékesebb darabja: *A különös testamentom* (5—78. l.), amelyet Fáy eredeti tréfának nevez. Arról nevezetes, hogy az első magyar novella, mely magyar életet ábrázol. (V. ö. Szinnyi Ferenc, IK. 1911. 19—20. l.)

268. *Tavaszi Virágok*. Kiadta Pucz Antal. E. E. P. B. P. Pesten, Trattner János Tamás betüivel 's költségével, 1818. 215 l.

17 rövid elbeszélést s néhány anekdotát tartalmaz. Az olvasó bennük «a' rossznak elrettentő következeit, a' jónak pedig kíváncsi gyümölcseit szemléli. Arra fő gondom volt — írja bevezetésében Pucz Antal plébános (1767—1831), — hogy a' midőn a' történeteknek öszve aggatásával mulattatnám az olvasót, szívét betses érzésekre fakaszszam és abban nem annyira érzékenykedést, mint inkább nemes érzékenységet gerjeszszek». A tartalom megfelel ennek a célnak.

269. *Az ifju Werther Gyötrelmei*, Bölöni Farkas Sándor fordítása. Kolozsvár, 1818. Két rész. 4-r. 61. 75. l. Kézirat a kolozsvári unit. kollégium könyvtárában. (Csak az utolsó levél a Bölöni kézírása, de Bölöni átnézte s az egészet átjavította.)

Eredetije. Goethe: Die Leiden des jungen Werthers. Leipzig, 1774.

Kazinczy félben maradt kísérlete után (1790) Bölöni Farkas Sándor fordította le először a teljes *Werthert*. Még ennek a munkának sem volt szerencséje, hogy megjelenhessék. Bölöni az I. részben a 10—11. levelet egybevonta, a II. részből 9 levelet (6., 17., 21., 23., 24., 25., 33. 39., 41.) teljesen elhagyott. 1819. január 21-én azt írja Kazinczynak, hogy egy barátja «kedvelt-jének kérésére» betegsége alatt fordította le *Werthert* (*Kazinczy Lev. XVI. 281. l.*).

270. *Ezeregyéjszaka*. Kis János 1818. december 23-án arról értesíti Kazinczyt, hogy az *Ezeregyéjszakából* «több rendbéli regéket lefordított némelly ifjakkal» s azokkal megkínálta Trattnert. (V. ö. *Kazinczy Lev. XVI. 264. 298. l.*) Úgy látszik, a kiadónak nem vált tetszésére, mert megjelenéséről nem tudunk. (V. ö. *Ezer Egy Éjszaka*, 1829.)

1819.

271. *A' jelesebb Utazások Gyűjteménnye.* Az Ifjúság számára rendbe szedte Campe Joákim Henrik. Magyarul kiadta Dobosy Mihály, szentesi református prédikátor. Pesten, Trattner János Tamás betűivel 's költségével. 1819—1821. Első Darab, 211 l. Második Darab, 252 l.

Eredetije. Sammlung interessanter und zweckmässig abgefasster Reisebeschreibungen für die Jugend von J. H. Campe. Hamburg, 1785—1793. 12 Thle.

Regényes ifjúsági útleírások a következő tartalommal: 1. Heemskerk Jakab és Barenz Wilhelm utazások és különös történeteik a' jeges tengeren. 2. Négy Muszka Hajós-Legénynek bámulásra méltó dolgaik Spitzbergában. 3. Vasco de Gama Keletindiára utat talál Afrika körül. 4. Gidin Desodonaishné Asszonyosság keserves utazása az Amazon földön keresztül. 5. Brydone utazása Siciliában és Máltában 1770-dik Esztendőben.

272. *Brend Vitéz Árnýéka, vagy A' Tsudálatos erejű Kard.* Egy Cseh Országi Tündéres Történet a' XIV-ik Századból. Irta Tormássy János. Pesten, Trattner János Tamás Betűivel és költségével, 1819. 234 l.

Eredetije. Ritter Brendts Geist oder das Zauberschwert. Wien, 1817.

Udalrik cseh herceg 1002-ben egy roskadozó régi várra akad s jutalmul annak a vitéznek ígéri, aki a vár multját kideríti. A rettenthetetlen bátorságú Prim vállalkozik erre. Betelepszik a romok közé, ahol a vár utolsó gazdájának, Brend vitéznek, megjelent szelleme igen bonyodalmas és hosszadalmas elbeszélésben vázolja azokat a küzdelmeket, amelyeket ő és atyja e várban vívtak. A nagy versengés oka egy csodálatos erejű

hatalmas kard volt, amely mindig győzelmet szerzett tulajdonosának. Ellenségeik ezért e kard megszerzésére törekedtek, s atyja is, maga is a kard védelmében esett el. Brend vitéz egy alkalommal nagy méltánytalanságot követett el száz emberen: ártatlanul feláldozta őket. Ezért arra ítéltetett, hogy lelke addig bolyongjon a földön, amíg valaki nem vállalkozik rombadőlt várának birtokbavételére. Így Prim vitéz nemcsak a várat szerzi meg, hanem a szegény léleknek is visszaadja nyugalját.

273. *Valdraf vagy A' Vándorló Lélek*. Egy késértetes történet a' XVII-dik századból. Pesten, Trattner János Tamás betüivel és költségével, 1819. 172 l.

Eredetije. Waldraf der Wandler. Wien, 1798. Újabb kiad. u. o. 1818. (Szerzője: J. A. Gleich.)

Valdraf, Nagy Károly császár vitéz katonája, kapzsisága miatt arra ítéltetett, hogy lelke szomorúságok és keserőségek közt évszázadokig bújdosson, míg csak valaki vándorlásának megszüntetésére nem vállalkozik. Az illetőnek nehéz lesz a feladata, mert hétszeres próbán kell keresztülesnie, mindig szenvednie s mégis háládatosnak lennie Valdraf iránt, aki állandóan rontására tör megmentőjének. Henrik német császár egyik vitéz híve, Hohenbalk Móric, vállalkozik a hétszeres próbára. Szörnyűséges kalandok sorozata következik most, amelyeknek gyilkosság, bosszú s végtelen szerelmi szenvedély az indítékai. Móric mindig áldozata lesz a kalandoknak, célját soha el nem éri, súlyosan megsebesül vagy börtönben senyved, de zúgolódás nélkül viseli szenvedéseit azért a Valdrafért, aki a háttérben állandóan ellene csomózza a kudarcokat. Jutulmul a hétpróbás vitéz végül is boldog, gazdag és hatal-

mas úr lesz. Valdraf lelke is 400 éves bolyongás után örök pihenőre térhet.

274. *Verner, vagy a' Tengeri Hajós csendes kunyhója.* A' szép lelkeknek magyar rajzolatja Csery Péter által. Pesten, N. Kiss István könyvtáránál, 1819. 110. l.

Eredetije. Werner, oder die Hütte des Seemanns. Ein Gemälde schöner Seelen. Braunschweig, 1800. U. o. 1807.

Franciaország Kolumba nevű falujában lakott Blondel György tengeri hajós feleségével és két gyermekével, Károlylyal és Luisával. Szomszédja, Laroche, külföldre utazik s megvakult fiát, Vernert, barátja gondjaira bízza. A szerencsétlen Verner szomorúságát Luisa kedvessége enyhíti. Kölcsönös vonzalmuk lassanként szerelemmé melegszik. Egy műtét visszaadja Verner szemvilágát s boldog lesz Luisával.

275. *Barragóné és Zalád vagy a' Földi Világ Felső három fő Részeinek öszve-házasodása.* Római, vagy inkább régi Napkeleti öltözetben Horváth Ádámtól. Nyomtatás alá helybe hagyatott Kézirat. 1819. 336 l. M. Nemz. Múzeum. 915. Qu. Hung.

Egy hún király özvegyének és fiának bolyongása Indián, Arábián, Egyiptomon keresztül, míg végre Athénben a véletlen összehozza őket, szerető párt s az elvesztett Scythia helyett új hazát találnak. Tele van az elbeszélés mindenféle földrajzi, csillagászati, metafizikai és vallásbölcseleti tudományos fejtegetéssel. Maga a román csak keret ezek részére. «A' ki a' Román' törvényjei próbakövéhez akarja mérni munkámat; ne keressen benne pipes és puha erköltsöket, ne a' polgári öszve-függésben erőltetett megalatsonyodást; ne a' Nagy Méltóságú személyekben, mind elmebeli mind

testi erők' lágyságát ; ne a' két különböző Nemnek egymáshoz való természeti vonszódásában valamelly fityogó szerelmet, ...hanem különösebben tudományokat — írja Pálóczi Horváth Ádám hites ügyvéd (1760—1820) az előszavában. — Tudományos dolgok voltak munkámnak erányjai ; mert olyan világban élünk, hogy Romános öltözet nélkül már azok sem kelendők, mint az Erköltsi tanítások». Munkáját állandóan «tudományos román» néven emlegeti (*Kazinczy Lev.* XIV. 241. l. XV. 202. l.), s azonkívül még arra büszke, hogy «az egész 20 vagy több arkusban egy passiva formát sem találhatni». (i. h.) Csakugyan költőiségnek sehol semmi nyoma benne, az elbeszélésnek még a technikájához sem ért. (V. ö. Császár Elemér : *A magyar regény története*, 1939. 51-52. l.)

276. *Fénelon : Télémaque.* «Belé fogtam a Fenelon Telemachjába, — írja Kazinczy Kis Jánosnak 1819. február 16-án, — nem hogy egészen lefordítsam, hanem hogy egy két könyvvel éreztessem, mennyire ment nyelvünk a Haller ideje olta» (V. ö. *Kazinczy Lev.* XVI. 299. l. XVII. 350. l.).

Jelenleg semmi töredéke nem ismeretes. (V. ö. Haller László 1755. Bessenyei György 1779. Névtelen 1780 és Zoltán József 1783.)

1820.

277. *Az Erkölt és a' Böltsességnek Tanításai*, avagy válogatott Példákban és Mesékben foglalt Oktatások az Ifjúság számára. Kiadta Wagner Fridrik Lajos, a' Hesseni Nagy Hertzegségnek Templomi és Iskolai Tanácsosa és Garnizon Prédikátora Darmstadtban, most pedig Magyar nyelvre fordittatott : Fekete Májorné született Putnoky Anna által. Pesten, Trattner János Tamás' betűivel, 1820. 121 l.

Eredetije. Lehren und Weisheit und Tugend in auserlesenen Fabeln, Erzählungen und Liedern. Ein Buch für die Jugend von Fr. Ludwig Wagner. Leipzig, 1792. Ezen a címen is megjelent: Der erste Lehrmeister. (1831-ben a 15-ik kiadása forgott kézben. Még a 70-es években is olvasták. Több mint százezer példány fogyott el belőle. V. ö. Goedeke, VI. 236. l. A szerző darmstadti udvari könyvtáros volt.)

E gyűjtemény nagy része Gellert meséinek átdolgozása. Azonkívül Pfeffel, Gleim, Meissner, Tidge és Hagedorn néhány darabja is feltalálható benne a «charakter moralitásának» építésére átformálva. A fordítót (v. ö. Szinnyei: MI. XI. 279. h.) az a cél vezette, hogy a magyar ifjúság kezébe hasznos és erkölcsös olvasmányt adjon.

278. *Az ifju Anacharsis Utazása Görög-Országban.* A' bévett időszámítás előtt a' negyedik Század közepén. Barthelemy Apát-ur után francziából fordította Deáky Filep Sámuel, Kolozsváron, A' Ref. Kolégyom betűivel, 1820—1821. I—VII. k. 283. 359. 360. 360. 360. 350. 84. LX. l.

Eredetije. Voyage du jeune Anacharsis en Grece vers la milieu du IVe siècle avant l'ere vulgaire. Paris, 1788.

Egy tizennyolc éves scythia, Anacharsis, tébei rab-szolgája kíséretében Görögországba utazik. Chersonesos Tauricában az állami berendezkedés, a kormányrendszer s a legismertebb történelmi események tanulmányozásába merül. A Pontus Euxinus szépségeit megcsodálva, Byzantion felé veszi útját s a hajóskapitánytól megtudja e hely multjának legnevezetesebb mozzanatait. A modern tudós módszereivel mélyed el a görög történet és műveltség gyönyörűségeiben. Korántsem a barbár bámulatával nézi a dolgokat, hanem a XVIII. század

francia emberének ízlésével, filozófiai szempontjaival és mindenre kiterjedő érdeklődésével tekinti át Görögországot. Így Lesbosban Mytilene felkelését éppúgy áttanulmányozza, mint Pittacus bölcséletét és Arion kalandját. Euboeában a szigetvárosok dúló viszályait vizsgálja meg, Thébében az állampolitika nagy körvonalait ismeri meg, Athénben Isokrates segítségével az attikai próza szépségeibe mélyed. A korinthusi kirándulás alkalom arra, hogy mindent megtudjon, amit Xenophon cselekedett s ami vele történt. Athénben résztvesz egy katonai szemlén s a színházban megnézi Antigone előadását. A fáradhatatlan Anacharsis így bekalandozza Görögország minden nevezetes helyét, megismeri a görög állami, társadalmi, irodalmi és művészi élet minden mozzanatát, még Egyiptomba és Perzsiába is ellátogat. Tapasztalatokkal gazdagon tér vissza Kr. e. 337-ben Scythiába.

Jean-Jaques Barthélemy apát (1716—1795) e világ-hírű munkája a francia hellénizmus legjellemzőbb terméke. Egy évszázad alatt 42 teljes francia kiadást ért, azonkívül még tizenháromféle átdolgozáson és meg rövidítésen esett keresztül, s nincs jelentősebb nyelv, amelyre le nem fordították volna. Az egész XIX. századon át ki nem esett az antik világ szépségeiben gyönyörködő olvasók kezéből (V. ö. M. Badolle: *L'abbé Jean-Jaques Barthélemy*. Paris, 1926). Bizonyos előzmények és kísérletek után (*Anacharsis*, 1814. *A'Délusi Filokles*, 1816) jelent meg a teljes magyar *Anacharsis*. Magyarra fordításával Deáki Filep Sámuel városi fogalmazó (1784—1855) igen érdemes munkát végzett. «Olly nagy fontosságu 's olly csinos nyomtatásu munka még soha se jelent meg magyarul Erdélyben» — írta lelkesedve Döbrentei (*Kazinczy Lev. XVII. 203. l.*).

Kazinczy is el volt ragadtatva tőle, a fordító érdemeit egész mértékben tisztelte (*Lev. XVI. 533. l.*); a kortársak is úgy vélekedtek róla, hogy «tökélletes, ment mind a' régi szegletes magyar írásmódnak fitogtatásától, mind az érthetetlen új magyar szóknak koholásától» (*Tud. Gyűjt. 1821. X. 98—100. l.*). A könyv, amelyről Széchenyinek is az volt a véleménye, hogy nem olvasni nemcsak vétek, de valóságos saját megrövidítés, a magyar olvasók százezreiben keltett lelkesedést Görögország műveltsége és művészi szépségei iránt. (V. ö. Jakab Elek, *Figyelő IV. 1878. 171 l.*) Kis János ennek hatása alatt életének fő törvényévé tette «a' boldogságot az istenség, a' haza, a' szülék és háznép 's a barátok iránti kötelességeknek mennél hűségesebb teljesítésében keresni». (*Emlékezései életéből. Bp. 1890. 183. l.*). Kazinczy Széchenyi Ferencsel együtt rajongott érte. (*Pályám emlékezete, 122. 291. l.*) Az *Anacharsis* magyar népszerűségét kiváltképpen támogatta a scythamagyar rokonság hagyománya. (V. ö. György Lajos, *Erd. Múzeum 1930. 69—88. l.*)

279. *Klélia avagy Vihnyének emlékezete.* Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1820. 132 l.

Klélia, ez a «könyörületes deli rényű hölgy» egy szép fiatal özvegyasszony, aki Vihnye fürdőn nyaral és kellemesen szórakozik. Kezéért két ifjú is versenyez, sőt párbaft vív, de a jó kimenetelű regények szabályai szerint a végén minden rendbe jön. Az elbeszélés érdeme talán nem egyéb: tsak hogy magyarul, és Hazánk leányai számokra vagy on irva» (Előbeszéd). Szerzője Szendrői Aszalay József (1798—1874) kir. helytartósági titkár volt, aki az 50-es években szellemi röppentyűivel

és szellemi omnibuszával vonta magára a figyelmet.
(V. ö. György Lajos: *A magyar anekdota története*,
1934. 72. l.)

1821.

280. *A' Szerentsés Pusztá Sziget.* Szerződött Sz. b. Váczy Sándor által. Pesten, Ns. Trattner János Tamás betüivel 's költségével, 1821. 110 l.

Az ókorban, a médek és a pártusok hadakozásának háttérében húzódik meg ez a lovagrománok valamennyi ismert motívumát felhasználó kalandos história. Bőven találkozunk benne leányrablás, tengeri kalóz, lakatlan sziget, elveszett gyermek, a hal gyomrában fellelt gyűrű stb. A véletlen végül is a szereplőket ugyanarra a lakatlan szigetre veti, ahol kalandjaikat elbeszélik. Így a tévedések kiderülnek s a szerető szívek egymásra találhatnak.

281. *Albánó Zindi*, vagy egy Czigány Hertzegnek igen tsudálatos, és még is természetes Története. Kiadta Csery Péter. Budán, Burján Pál könyvárosnál, 1821. 156 l.

Eredetije. Albano Zyndi der Zigeuener-Fürst. Eine höchst seltene und doch ganz natürliche Geschichte vom Verfasser der Antonia della Roccini (von Johann Ernst Daniel Bornschein). Braunschweig, 1804. Ofen, 1820.

Báró Zettan udvarlását szívesen fogadja gróf Pappenheim Izidóra. Mivel Zettan hallani sem akar arról, hogy felségül vegye, az elszánt leány kedvesét megöli s a világ súlyos ítélete elől idegenbe menekül, hogy gyermekének életet adjon. Azután merész lépésre határozza magát: gyermekét egy lelkész szobájában hagyja s maga férfiruhában Szentpétervárra, onnan pedig Jamaikába megy, ahol gályakapitányi rangot kap. A lelkész halála után a 16 éves fiú báró Hollbeinhez,

ismeretlen anyjának bátyjához szegődik lakájnak és szerelmes lesz Matild bárókisasszonyba. A dolog kiderül s távoznia kell. Bujdosása közben találkozik éppen hazatérő anyjával, aki csodálatosan ráismer fiára, de nem fedezi fel magát előtte. E helyett fiát leányruhába öltözteti s érthetetlen kalandokon viszi keresztül, amelyekben a bátor nő Albánó Zindi cigányherceg néven szerepel. Végül is sikerül bátyja kegyét fia számára megszerezni, aki álmélkodva hallja anyjának kalandos életét. A fiatalok természetesen egymáséi lesznek.

Bornschein könyvkereskedő 39 középszerű románt írt, ismert és kopott motívumokat melegítve fel bennük. Mesterségénél fogva jól ismerte a közönség ízlését s tudott ahhoz alkalmazkodni. Zschokke hatása alatt főképpen a tengeri rablórománt művelte. Az Albano Zindi tipikus példánya a «Weiblicher Abellino»-nak. (V. ö. J. W. Appel: *Die Ritter-, Räuber- und Schauerromantik*. Leipzig, 1859. 64—65 l. C. Müller-Fraureuth: *Die Ritter- und Räuberromane*. Halle, 1894. 83. l.)

282. *Életpéldázó Regék és Lélek esmértető Ábrázolatok*. A' nevezetesebb Irók' munkáiból fordították R. Halászi Jó'sef, Molnár András és Dulhazy Mihály. — Haszonnal Mulattató Könyvtár. A' gyönyörködtető Olvasást Kedvelőkért. Kassán, Ellinger István betüivel 's költségével, 1821. III—IV. k. 180. 194 l.

Tartalma : III. köt. 1. Az ifju Képíró. 1—80. l. — 2. A' Sírhalomok Mont-Auvert alatt. Egy Utazó jegyzőkönyvéből. 81—90. l. — 3. Bathmendi, persiai rege. — 4. A' Gyöngyök. Lindau után, fordította Dulhazy Mihály. 143—180. l. — IV. köt. 1. Luize, egy históriából vett családi rajzolat. Töredékek a' Gilbert életéből. — 2. A' Kápolna az Adriai tenger partján. (Erede-

tije: Die Kapelle am Ufer des adriatischen Meeres. Kotzebue: Ausgew. pros. Schriften. Bd. 34. Wien, 1843. 7—44. l.)

1822.

283. *Az emberi életnek játék'helyje*, hol Alfarátzi Guzmán ábrázolja alatt a' jó és gonosz erkölts, tsalárdságok, őrizkedések, együgyűségek, gazdagság, szegénység, jó, rossz; egy szóval: valamik az emberrel minden állapotban történni szoktak, minden renden lévőknek tanuságára és mulatságára elevenen eléadatnak. Fordította deákból Herczer Jób. Miskólcson, Nyomtatódott Nemes Szigethy Mihály betűivel és költségével, 1822—24-ik esztendőben. I—III. rész, 190. 212. 63 l.

Eredetije. Vitae Humanae Proscenium: In Quo Sub Persona Gusmani Alfaracii virtutes et vitia; fraudes, cautiones; simplicitas, nequitia; divitiae, mendicitas; bona, mala; omnia denique quae hominibus cujuscunque aetatis aut ordinis evenire solent aut possunt, graphicè et ad vivum representantur. Omni Aetatis et Conditionis hominum tam instructioni quam delectationi dicata. Caspares Ensigne editore. Dantisci Sumptibus Georgii Forsteri S. M. R. Bibliopolae, MDCLII. 8 vo. p. 269 (cap. XII), Pars secunda p. 266 (cap. XXIII), Pars tertia p. 82 (cap. VIII.).

Moralizáló elmékedést sejtető e hosszadalmas és lapos cím mögött a spanyol irodalomnak *Guzman de Alfarache* néven világhírűvé lett picaro-románja rejtezik, amelyet Diego Hurtado de Mendoza *La vida de Lazarillo de Tormes*-ének megjelenése (1554) után 45 évvel Mateo Aleman spanyol pénzügyi tisztviselő készített. A novella picaresca e legtökéletesebb példánya két részből áll. Az első 1599-ben jelent meg Madridban (*Primera parte de Guzman de Alfarache*, por Mateo Aleman, criado del Rey don Felipe III. nuestro señor, y natural vezino de Seuilla. En casa del Licenciado Varez

de Castro. En Madrid, Año de 1599). Guzman nevű hőse, aki magát egy Sevilában élő elszegényedett s nem a legjobb hírben álló génuai kereskedő fiának tartja, atyja halála után kalandvágyból világgá indul. Nagynehezen Madridba jut, miután sikerül kivergődnie az igazságszolgáltatás markából, amely mindjárt első lépésekor megérdemelten nyakoncsípi. Jobbra-balra sokat nélkülöz és szenved: majd konyhalegény, majd kifutó inas lesz. Végre egy nagy summa pénzt zsebre vágva, Toledóba illan s ott rangos életbe kezd. Ámde csak addig tart ez, amíg könnyelműsége utolsó garasát is elolvasztja. Ekkor katonának áll, de józanul belátja, hogy ez nem neki való foglalkozás. Barcelonában csalással s lopással segít rozoga helyzetén, majd Itáliába szökve, Génúában és Rómában utcai koldusnak csap fel. Végre behízelgi magát egy kardinális kegyeibe, aki elég tapasztalatlan ahhoz, hogy inasának szegődtesse. Előkelő élete csak addig tart, míg gazdája pénzét szerencsejátékon elherdálja. E kellemetlen emlék hátrahagyásával a francia követ szolgálatába szegődik. Az 1604-ben megjelent második rész is (*Segunda parte de la vida de Guzman de Alfarache*, atalaya de la vida humana, por M. Alemán, su verdadero autor. En Lisboa, año de 1604), mint az első, Guzman kalandjainak tarka szövedéke. Egyszer kereskedő Madridban s hamis bukács ürügyével teszi lóvá hitelezőit, máskor meg sikertelen házasság után a papi pályára készül. Ebben csak második házassága akadályozza meg; ez ugyan rövid ideig tart, mert felesége hűtlenül szeretőjével Indiába szökik. Erre megint visszasüllyed rakoncátlan életmódjába, s mivel szégyentelen öreg anyjával békességben megférni nem tud, egy gazdag dáma kegyeiben keres megnyugvást. Természetesen az a legelső dolga,

hogy pártfogóját meglopja. Ez egyszer azonban rajta veszt hitványságán: elfogják s gályarabságra ítélik. De nem kell őt féltetni: eléggé agyafúrt ahhoz, hogy egy állítólagos összeesküvés leleplezésével kegyelmet és szabadságot eszközöljön ki magának.

Hirtelen ezzel a kegyelmi aktussal záródik a második rész, s jöllehet Aleman a folytatását megígérte, sőt előszava szerint állítólag az már készen is volt, nyomtatásban soha napvilágot nem látott. Az irodalom és a közönség azonban nem tudott beletörődni a csonkán maradt történetbe. Ezért már Gaspar Ens latin fordítása (1623—24) egy vékony terjedelmű harmadik részt csatolt az előzményekhez, amely röviden vázolta Guzmannak a gályarabság után megjámborult életét. E szerint a nagy szédelgő végül is észre tért, s barlangba vonult remetének, ahol bűnbánatot tartva, s embertársainak okulására emlékiratait megírva, Istennek tetsző módon fejezte be életét.

Ez a könyv három évszázad óta állandóan kézben forog: hazáján kívül a franciáknál, németeknél és az angoloknál ma is kedvelt olvasmány. Spanyol nyelven a múlt század közepéig 42 kiadást ért. A megjelenését követő esztendőben Gabriel Chappuis franciára fordította, Chapelain és Bremont pedig a francia fordítások számát 1700-ig 10-re szaporította. Később ezeket háttérbe szorította Lesage híres átdolgozása (1732), mely az angol és a német irodalom felé ágazott tovább. Aegidius Albertinus bajor hercegi titkár Guevara műveihez hasonlóan Guzmant is az ellenreformáció törekvéseinek rendelte alá (1615). Céljának megfelelően annyira átjavította, kibővítette, morális és dogmatikus jellegű dialógusokkal úgy megszerezte, hogy munkáját csak a legtágabb értelemben lehet fordításnak nevezni.

E merőben katolikus *Guzmannal* köszöntött be a németekhez a pikaro-román, amelyből később a *Simplicissimus* előállott. A némettel egy időben készült és jelent meg az olasz fordítás Barezzo Barezzitól s néhány évvel később, 1623-ban, James Mabbe kitűnő angol *Guzmanja*, amelyből még a XVII. században négy kiadás fogyott el. Ránk nézve legnevezetesebb a Gaspar Ens latin átültetése, amelynek 1652-i második kölni kiadását használta a magyar fordító, az egyes kötetek előtt álló metszeteket is kölcsönvéve tőle. A magyar *Guzman* tehát a teljesebb változatok közé tartozik.

A magyar fordító, Herczer Jób minorita szerzetes (1751—1819), aki még J. Barclaynak a hitújítók ellen írt polemikus *Paraenesis*-ét is átültette magyarra, ebben a posthumus munkájában híven tolmácsolta latin eredetijét: az I. könyv XX. fejezetének — egy nem érdektelen, de hosszadalmas leírás («Urbis Romae descriptio») — kivételével pontos és lelkiismeretes másolatot vett mintájáról. (V. ö. György Lajos: *Egy magyar nyelvű híres spanyol pikaro-regény*. Kath. Szemle, 1929. 423—431. l.)

284. *Mulatságos Gondolatok* külömbféle tárgyakról Gróf Oxenstirn munkáiból. Posonyban, Belnay Örökösseinek betűivel, 1822. 135 l.

Ez nem egyéb, mint a Sipeki Balás Károly Oxenstirn fordítása (1816) második részének külön kiadása, s így összefügg Illei János kiadványával is (1790).

285. *Történetek a' mai időkből*. Öszveszedte Pap Gábor. Első kötet. Székes-Fehérváron, Nyomtat. Szánmer Pál betűivel, 1822. 146 l.

Tartalma : Delka. Egy pusztai rajzolat. — Fejérkő. — Balatonfüred. — A három közül az utolsó a legfigyelemreméltóbb ; terjedelménél fogva levélrománnak is tekinthető. (V. ö. Szinnyi Ferenc, IK. 1911. 160 l.)

1823.

286. *A' Tsehek Vára.* Egy eredeti hazai költemény. Irta Bodó-Baari 's Nagy Lütsei Mészáros Károly. Győrben, Streibig Leopold betüivel, 1823. 135 l.

A címben jelzett csehek várának, melyet Nógrádba helyez a szerző, csak annyi szerepe van, hogy ott játszódik le a cselekvény kisebbik fele. Hőse, Bán László, csatlakozik II. Endre keresztes hadjáratához. Útközben a haramiák kezéből kiszabadítja az elrablott Kékesdy Amáliát. Megszeretik egymást s a boldog viszontlátás reményében elválnak. Majd hősrünk a sara-cénok fogságába kerül, ahonnan a bég leánya, a szerelmes Eulália, szabadítja ki. Hosszas és valószínűtlen kalandok után visszaérkezik hazájába s boldog lesz hűségese várakozó Amáliájával.

287. *Az Ijjú Verter' Gyötreime.* Göthéből. Fordította K. S. S. K. (Kis-Solymosy Simó Károly). Fejérden. Pesten, Petrózai Trattner János Tamás betüivel 's költségével, 1823. 153 l.

Eredetije. Goethe : Die Leiden des jungen Werthers. Leipzig, 1774.

Kissolymosi Simó Károly, aki Bölöni tanítványa és 1816-ban, amikor Kazinczy vele találkozott, 18 esztendőös unitárius togátus diák volt (v. ö. *Kazinczy Lev.* XIV. 229. l. XV. 169. l), szerezte meg azt az érdemet, hogy Kazinczy kísérlete (1790) és Bölöni Farkas Sándor

kezdeményezése (1818) után *Werther* magyarul első ízben bocsátotta nyilvánosságra. Fordításából ugyanazon levelek hiányoznak mint a Bölöniéből, téves dátumaik is egyeznek; ez azt a látszatot kelti, hogy Simó Károly ismerte, sőt fel is használta Bölöni fordítását.

288. *Nyári Rózsák*. Közre bocsátotta Pucz Antal. Pesten, Nyomtatott Petrózai Trattner János Tamás' betűivel 's költségével, 1823. 355 l.

A szerzőnek második ilyen természetű gyűjteménye (1. *Tavaszi Virágok*, 1818). A benne összefogott, nagyrészt idegen tárgyú 37 elbeszéléssel s néhány anekdotával az volt a szándéka, hogy «a' haszonnal gyönyörködtető olvasást a' két Hazában felgerjessze».

289. *Pokolkői Vendel vagy-is a' Holtak-Harangja*. Egy késértetes történet, Némethy Jó'sef Ts. Ns. Petrózai Trattner János Typographiája' Correctora által. Pesten, Ns. Petrózai Trattner János Tamás' betűivel és költségével, 1823. 255 l.

Eredetije. Wendelin von Höllenstein, oder die Todtenglocke. Eine Geistergeschichte. Wien u. Prag, 1798. Újabb kiad. u. o. 1822. (Szerzője: J. A. Gleich.)

Az investitúra-harc idején Henrik német császár Vendel nevű vitézét egy Pokolkő nevezetű omladozó várral ajándékozza meg. Erről a várról az a hír járta, hogy a szellemek tanyája. Pokolkői Vendel a vár tornyában egy harangot, egy fehér- és feketenyelű botot és két koporsót talál. Mikor a fehérenyelű bottal megérinti a harangot, egy Adelmanne nevezetű jóságos szellem kél ki a koporsóból, a feketenyelű bottal megcsendített harangszó pedig egy Valluf nevű gonosz lelket

szabadít ki a koporsó zárkájából. Ez a két szellem mesterkedik aztán Vendel megrontásán és megmentésén. Először a gonosz lélek keríti hatalmába a vitézt, aki egy sereg gyilkosságot, nőcsábítást s más hasonló aljaságokat követ el. Végül is győzelmesen kerekedik felül a jó szellem: befolyása alatt Pokolkői Vendel érdemes jó cselekedetekkel engeszteli ki bűnös multját, sőt Adelmann 400 éve vándorló lelkének is megszerzi a pihenést.

A maga idejének leghírhedtebb rémrománja. Vas Gereben (ÖM. II. 278, 282. l. IV. 62. l. V. 39. l.) és Mikszáth (HI. 9, 29. l.) regényeiben korjellemező adatul fordul elő. Kőszegi Alajos színész *Pokolvári Bálint vagy a halotti harang* címen 5 felvonásos vitézi játékot készített belőle s ez Pesten 1814 aug. 1-én színre is került (v. ö. Szinnyei, VII. 127. h.).

290. *Római Éjszakák.* Irta Olaszul Gróf Verri Sándor. Fordította Felfalusi Kováts Antal erdélyi áldozó pap. Kolozsváron, Nyomt. a' Kir. Lyceum' betüivel, 1823. I—II. 272. 260 l.

Eredetiye. Le Notti Romane al Sepolcro de' Scipioni. Edizione per la prima volta compiuta. Roma, 1804. (Első része 1792-ben jelent meg, második része az elsővel együtt ebben a kiadásban látott először napvilágot.)

A szerző a Scipiók sírjai köré gyűjti azokat a magasztos szellemeket, akik különböző időkben különféle tettekkel szereztek hírnevet a római történelemben. Kortársakká teszi mindnyájukat és valamennyit külön-külön megszólaltatja. Elmélkedéseket hallunk tőlük az emberi életről, a társadalomról, a törvényekről, szokásokról és különféle intézményekről. Mindenik számot ad a maga cselekedeteinek rugóiról is. Így tág keret-

ben Róma szellemét kapjuk s ezt a szerző röviden így foglalja össze: «Ők inkább nagyok voltak mint jók, inkább híresek mint boldogak, törvényekkel elnyomók, a szerencse folytán csodálatraméltóak, rombolásra hajlamosak, jószívűek az aljasságban, hősök a jogtalanságban, nagylelkűek a kegyetlenségben». Ebben az első részben, amely három éjtszakát foglal le, Cicero vezetésével tájékozódunk a szellemek birodalmában. A második rész további három éjtszakájában a szerző a rég meghaltaknak évezredek távolságában megmutatja Rómát és az ókori pompa emlékeit. Itt ő is bekapcsolódik a szellemek társalgásába s megmagyarázza nekik azokat a dolgokat, amelyeket ők természetszerűleg nem ismerhettek.

Gróf Verri Sándor (1741—1816) jogi professzornak ez a történeti és bölcséleti elemekkel átszótt költői munkája a mult század első felében hazáján kívül a franciáknál és az angoloknál is nagy hírre tett szert. Különösen a francia irodalomban örvendett nagy tekintélynek, kétszer is lefordították, hatás is maradt utána (v. ö. Giov. Ant. Maggi: *Vita del Cavaliere Alessandro Verri*. Milano, 1822. 44—49. l.). Kovács Antal apát, brassói gimn. igazgató (1791—1857) nemes igyekezete csak egy rövid ismertetésben keltett nálunk visszhangot (v. ö. Hazai és Külf. Tudósítások, 1824. I. 23. l.). A magasabb igényű olvasóközönségnek szánt könyvét mégis nagyon érdemes szellemi emléknak tekinthetjük. (Vö. György Lajos, Erdélyi Tudósító, 1936. XIX. évf. 5—8. l.) Hatására következtethetünk Kőváry László egy nyilatkozatából: «S miből naponta olvastunk, A római éjtszakák (t. i. gyermekkorában). Epedve vártuk, hogy új kőkoporsó fedele pattanjon fel, új nagy alak lépjen ki s beszéljen hozzánk, mint akik egészen római

fiúkká képeltük magunkat». (V. ö. Gyalui Farkas : *Legkedvesebb könyveim*, 22. l.)

291. *Corinna vagy Olasz Ország.* — írta M. Staël-Holstein. Francziából fordította Bölöni Farkas Sándor. I—III. kötet, 4-r. 136. 184. 178. l. Kézirat a kolozsvári unit. kollégium könyvtárában. Másolata 6 füzetben a M. Nemz. Múzeumban is megvan. Ajánlása kelt 1823. okt. 2-án Kolozsvárt.

Bölöni előtt jegyzeteinek tanúsága szerint a következő kiadás állott : *Corinne ou L'Italie* par M. de Staël-Holstein. Vienne, chez Schrambl, 1817. Bibliothèque Instructive et Amusante, Tom. IV—VI. Használta ezenkívül Schlegel német fordítását, mely a könyvtárában szintén megvolt : *Corinna oder Italien.* Aus dem Französichen der Frau von Staël übersetzt und herausgegeben von Friedrich Schlegel. Berlin, 1807. I—IV.

Mme de Staël (1766—1817), Staël Holstein báró svéd követ neje, családi nevén Germaine Necker, Necker francia pénzügyminiszter nagyműveltségű leánya. Világhírű *Corinne*ja (1807) az 1805-ben tett olaszországi útjának gyümölcse. A saját tragikus szerelmének érzelmeiből megszótt Corinne és Nelvile Oszkár lord szomorú történetének keretében tartalmas észrevételeket tesz az olasz irodalomról és művészetekről, általában a tette ébredő Olaszország szeretettel megírt rajzát nyújtja benne. Az első modern lélektani regény. Napoleon, aki Mme de Staëlt politikai elvei miatt száműzte, a *Corinnet* elkoboztatta. (V. ö. Lady Blennerhasset : *Frau von Staël.* Berlin, 1887—1889. A. Sorel : *Madame de Staël.* Paris, 1892. Maria Terese Porta : *Mme de Staël e l'Italia.* Firenze, 1809.)

Bölöni Farkas Sándor (1795—1842), a híres amerikai utazó, akit eszményi gondolkozásáért Kazinczy «magyar Schillernek» nevezett, kiadásra kész munkáját elhunyt

barátja, Viski Elek, árnyékának ajánlotta, mert sok kedves órát szerzett barátságuknak ez a remekmű. «Corinnádnak tapsolok, — írja neki Döbrentei 1821. augusztus 20-án, — ez felséges román. S mennyit fog nyerni nyelvünk is kezeden, ha Staël frantzia elegánciáját és kényességét mindenütt kiteszed». Bölöni, bár az eredeti stílusbeli szépségeit nem érte mindenütt utól, ezzel a fordításával is bebizonyította, hogy Kazinczy nem hiába dicsérte prózáját. Döbrentei közvetítésével 1823-ban megindult a tárgyalás a kiadás érdekében Bölöni és Trattner között, aki egy esztendeig halogatta a dolgot, s akkor kijelentette, hogy a maga költségén nem nyomtathatja ki. Döbrentei, aki tapsolt Corinnának, még előfizetők gyűjtésére sem vállalkozott, s mivel mecénás nem akadt, munkája kéziratban maradt. Egy félszázad múlva Serák Károlyné (Hentaller Elma) is lefordította, de kiadót ő sem talált. (V. ö. Jakab Elek, Keresztény Magvető 1870. 241—334. l. Kiss Ernő: *Bölöni Farkas Sándor*. Kvár, 1902. 7. l. Szinnye, XII. 924. h.)

1824.

292. *Genovéva*. Hajdankori szép és érzékeny Történet, minden jó érzésű Emberek, különösen pedig Anyák' és Gyermekek' számára Iratott. Németből Magyarra fordította Jászai Láng Ádám. Kassán, Ns. Vajda Pál Könyváros költségével Nyomtatta Werfer Károly, 1824. 164 l. Újabb kiadásai: Buda 1853. 1859. Gyula, 1857. Debrecen, 1860. Nagyvárad, 1860 körül. Ezenkívül mintegy 10 ponyvakiadása számlálható össze. (Legújabb feldolgozása: *Genovéva*. Érzékeny történet. Hajdankori szép históriák nyomán írta Gyallay Domokos. Kolozsvár, 1930. — A magyar színpadon is szerepelt ez a tárgy: *Genoveva*. Az Asszonyi virtus tükre. Históriai érzékeny rajzolat 5 Felvonásban, alkalmaztatta Láng Ádám. Kézirat a Nemz. Színház könyv-

tárában, 1831. jan. 9-én s utána többször színre került. V. ö. Waldapfel József, IK. 1930. 474—477. l.)

Eredetije. Genovefa. Eine der schönsten und rührendsten Geschichten des Alterthums, neu erzählt für alle gute Menschen, besonders für Mütter und Kinder (von Christoph v. Schmid). Augsburg, 1810.

Míg Siegfried a haretéren hadakozik, gonosz várnagya, Golo, Genovéva hűségét megkísérti. Kudarca bosszúra ingerli s a hazatérő férjet feleségének hamis házasságtörésével ámitja el. Siegfried Genovévát csecsemőjével együtt halálra ítéli, de a hőhérok az ártatlan asszony sorsán megindulnak s futni engedik. Genovéva, kis fiával, hét esztendőt tölt egy erdőben könyörületes vadállatok társaságában. Idők multán férje egy vadászaton rábukkan, ártatlanságát megismeri s diadalmenetben viszi haza. Szenvedéseinek helyén templom épül, ártatlansága megdicsőül, az álnok udvarnagy halállal bűnhődik.

A világirodalom egyik legolvasottabb népkönyve. Németországon és Franciaországon kívül Németalföldre és Európa többi országaiba is megtalálta útját, s nyomait látjuk Spanyolországban és Itáliában éppúgy, mint a skandináv és szláv népeknél. A Genovéva-legenda az ártatlanul üldözött hűséges asszony középkori mondakörének népszerű elemeiből, a Mária-kultusz jellegzetes vonásaiból s bizonyos történeti emlékezésekből forrott össze körülbelül a XIV. század közepén. Irodalmi alakot azonban jóval később nyert. René de Ceriziers francia jezsuita (1603—1662) dolgozta fel először (*L'Innocence reconnue, ou Vie de Sainte Geneviève de Brabant*, 1634). Ezt a francia regényt Cochem Márton kapucinus (1634—1712) németre fordította (*Ausserlesenes History-Buch*, 1687) s olyan szerencsésen tolmácsolta, hogy

szövegéből új és új kiadásokban terjedő népkönyv vált. Későbbi átdolgozásai közül legnevezetesebb a Schmid Kristóf augsburgi prelátus (1768—1854) Genovéa-románja, amely millió és millió példányban terjedt el az egész világon. Genovéa azonkívül a mű- és népköltészetben is számos nyomot hagyott (pl. Maler Müller, Tieck, Hebbel, M. Staël, Schumann stb. V. ö. György Lajos, IK. 1929. év. IF. 34. sz.).

Irodalmunkban, a latin nyelvű adatokat mellőzve, a Genovéa-legendát először Esterházy Pál nádor beszéli el 1696-ban a *Mennyei Korona* c. gyűjteményében (v. ö. György Lajos, IK. 1929. 198. l.). Jászai Láng Ádám János (1772—1847) színészé az érdem, hogy a Schmid-féle Genovéa nálunk is elterjedt és népszerű olvasmány lett. Irodalmi hatása a *Toldi szerelmén* észlelhető: a két sírabló nevét (Hincz és Kuncz) és szerepkörét Arany János a Genovéa-népkönyv remiszenciáiból merítette (vö. György Lajos, Eph K. 1911. 782. l.). Azonkívül is még sok nyoma van. Mikszáth (HI. 9, 29. l.), Rákosi Jenő, Szabolcska és Tömörkény visszaemlékezéseiben gyakran emlegetett népies olvasmány (v. ö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim*, 1902. 84, 134, 148. l.). Rákosi Jenő így ír róla: «Soha semmiféle könyv nem tett rám oly megrendítő hatást, mint Szent Genovéa története gyermekkoromban. Emlékezem reá: egy magányos szobában voltam. A diványra könyökölve olvastam kimondhatatlan izgalmában. Mikor pedig oda értem, ahol a kis Szigfried, anyja, Genovéa, biztatására térdelve összeszeszi kezét s az égre tekintve így szól: Istenkém, köszönöm neked, hogy nekünk az epret adtad, — vége volt minden férfiaságomnak, az ajtóhoz rohantam, ráfordítottam a kulcsot, aztán a divánra borultam és remegő testtel

bömböltem gyermeki szívem megindultságából» (Gyalui Farkas i. m. 84. l.).

293. *Katinka, vagy a' Márienburgi szép Leány.* A' XVIII. Századból előadta magyarul Csery Péter. Két szakszban. Pesten, Szabuly György könyvárosnál, 1824. 163 l.

Eredetije. Die schöne Liefländerin, oder das Mädchen von Marienburg. Ein Geschichte aus dem achtzehnten Jahrhundert. In zwey Theilen. Wien u. Eisenstadt, 1804.

XII. Károly alatt az oroszok megszállják Marienburgot, a lakosokat kifosztják és fogságra hurcolják. A foglyok között van Gluck Fridrik lelkész leánya, Katerina is, akit Mentzikof generális Szentpétervárra visz magával. A szép «liflandi fogoly» Péter cárnak annyira megtetszik, hogy Mentzikofot hercegi rangra emeli s udvarába rendeli, csak hogy állandóan Katerina közelében lehessen. A cár később Katerinát felelőségül veszi s a kölcsönös szeretet családi életüket igen boldoggá teszi. Katerina szeretete és eszessége akkor tűnik ki, mikor a végpusztulással fenyegetett Oroszország békéjét visszaállítja. A cár halála után, mivel fiú örököse nem volt, ohaja szerint Katerina lett az uralkodó, aki népének szeretetében és az ország boldogítására hasznosan tevékenykedett.

«A' történet igaz, a' változások menete tsudálatos, a' kifejlés váratlan, a' lelki bélyegek nemesek, magokkal mindenkor megegyezők, a' tételek céljai felségesek, a' végbe vitel módjai tiszta erköltsüek, ... úgy hogy ezen könyvet az olvasásban gyönyörködők nagy meglepéddel olvashatják» (Hasznos Mulatságok, 1824. I. 26. l.). A tárgy színpadra is került: *Péter csár vagy a livoniai asztalos.* Érz. játék 3 felv. Kratter után Déry István. 1810—1835 között többször előadták Budán.

294. *Kedv-Csapongások*. Fáy Andrástól. Pesten, Füs-kuti Landerer Lajosnál, 1824. 1—2. k. 135. 180 l.

Tartalma : Érzelés a világ folyása. Eredeti történet levelekben. — Az El-késsések. Eredeti tréfa. — A Hasznosi kincsásás. Eredeti tréfa. — A levélformában írt első elbeszélés sovány meséjével leghosszabb novellája e kornak. A másodiknak az ötlete közös Kisfaludy Károly *Súlyosdi Simon*jával. A harmadik mulatságos história jóízű népi alakokkal. (V. ö. Szinnyi Ferenc, IK. 1911. 21—22. l.)

295. *Maré-Vára*. Eredeti magyar román a' magyar elő-időből. Irta Náráji Nárái Antal. Pesten, Petrőzai Trattner Mátyás betűivel, 1824. 2 rész. XXVIII. 236. 222 l.

A román hőse, Nyárády Sándor, Pozsonyban végzi tanulmányait. Széplakon megismerkedik Parlaghy Piroskával, aki «érzéseiben azonnal zendülést okozott». Kedvese hidegsége még inkább növeli szenvedélyét. Egyszer a maga feláldozásával megmenti Piroska életét. A hála az imádott lány szívét is megnyitja s odaadóan ápolja a megsebesült ifjút. A konkolyhintő özvegy Dúshegyiné azonban visszautasított szerelme miatt gonosz pletykákat terjeszt. Piroska hitelt ad a Nyárády hűtlenségéről keringő mende-mondának: a szóbeszédet valóságnak veszi s férjhez megy Erdélyi Gáspárhoz. A vígasztalhatatlan Nyárády a haretéren keresi a halált s egy ütközetben el is esik. Közben Piroska meggyőződik Nyárády ártatlanságáról, s halálát megtudva, a szombathelyi klostomba vonul apácának. Megoldása nevetéségesen hatásos: Erdélyi Gáspár édes testvére Piroskának, s Nyárády sem halt meg, csak súlyosan megsebesült. Az alattvalói sorsát szíven viselő Mátyás király

a pécsi püspökkel adatja össze őket s gazdag nászajándékkal bocsátja útra a boldog házaspárt. Nyárády a mézeshetekre Máré várába viszi Piroskát. A címben kiemelt helynek csak ennyi szerepe van a románban. (Tartalmát részletesebben l. Tud. Gyűjtemény, 1825. 96—107. l. V. ö. Ferenczi Zoltán, Erd. Múzeum 1892. 290. l.).

Náray Antal aradi ügyvéd (1795—1870) románja e korszak legtöbbet ócsárolt eredeti szerzeménye. Kisfaludy Károly a *Márévára* c. epigrammájában így gúnyolódott vele (*Minden munkái*, 1893. I. 144. l.):

Oh Maré, Máré! tetemes bűn, szörnye korunknak!

Góg szüle, ámbátor életed árva, sovány.

Mátra nem oly sziklás, mint stílusod. És mi szövésed?

Mostani kor pityereg hajdani pletyka miatt.

A *Náray és Himfy* c. xeniájában még egyszer visszatér rá (i. kiad. 146—148. l.). Márévára kéri Himfy véleményét. «O, szép román, kedves román, ennél felőbb nem is megy tán a rossz költés határa». A kritika hallatára Náray elégeti könyvét. «Így kell, ezt akarám», mond Himfy, felkacag s elnémul. Kritikai jegyzeteiben is foglalkozott Kisfaludy a *Márévárával*. «A szerzőnek köszönettel tartozunk, — állapítja meg, — mert ő nyilván tanít, mint nem kell románt írni» (i. h. IV. 456. l.).

Vörösmartyt erre az epigrammára készítette a román érzelgőssége (v. ö. Gyulai Pál kiad. VIII. 11. 373. l. j.):

Maré vára dagadsz, szól, Illy iszonyura mi pöffeszt?

A tengernyi pityer s a zivatarnyi sóhaj.

Szontágh Gusztáv még 1837-ben is ilyesformán emlégeti: «Azok, kik p. o. Abafi helyett Máré-Várát vásár-

lák, tán örökre elidegenítetnek literatúránktól» (v. ö. Figyelmező, 1837. 20. sz. 159. l.).

296. *Zomilla*. Az Erbia Szerzője Pálffy Sámuel által. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel, 1824. 256 l. (Ajánlása kelt 1822 nov. 9-én Tótiban.)

Morad szultán fogadott fia, Achmet, a kínai császár udvarába megy erkölcsöt és tudományt tanulni. Megérkezése után rögtön szerelmes lesz a császár leányába, Mizippába, aki boldogan viszonzozza a szép ifjú rajongását. Idővel Hasszán, a kínai trónörökös, visszaadja e látogatást s ő is hasonlóképpen beleszeret a szultán fogadott leányába, Zomillába. Csak pár napig tart boldogságuk, mert Brogles angol kereskedő szemet vet Zomillára s megszökteti. A szerencsétlen Hasszán végig kalandozza Angliát és Arábiát, hogy elrablott kedvesének nyomára találjon. Végre a «láthatatlan isteni kéz megfoghatatlan munkája» lassanként összehozza a román valamennyi szereplőjét s előkerül Zomilla is, aki közben különféle kalandokon hányódott keresztül. Meglepetésünk akkor lesz igazán döbbenetes, amikor azt olvassuk, hogy Achmet és Zomilla egy magyar embernek, Pántzél Györgynek, a szerencsétlen mohácsi ütközetben török fogságba esett édes gyermekei. Most már teljes az öröm. A szerelmesek visszatérnek Pekingbe, ahol Hasszán feleségül veszi Zomillát s kínai császár lesz, Achmet pedig Mizippával házasodik össze és a «szentzi» királyságot nyeri el. Leírhatatlan az öreg Pántzél György boldogsága, mert elérte, amit magyar embernek még nem sikerült, hogy vejében a kínai császárt tisztelheti.

Zomilla jóval gyengébb tákolmány *Erbiánál*. Bár minden második lapján csók, sóhajtás, könny, ájulás

és önfeláldozás indította meg a türelmes olvasót (V. ö. Heinrich Gusztáv, EPhK. 1901. 787. l.), ezekkel a kopott eszközökkel népszerűsége vergődni már nem lehetett. Hiába dícsérték az egykorú recenziók, hogy az «Erbiával egy észnek szüleménye» s «a' romános történetekben mustrául szolgálhat az igaz magyarsága» (Hazai és Külf. Tud. 1825. 10. sz. Tud. Gyűjt. 1825. VIII. 102—111. l.). Még az sem mentette meg, hogy a szentimentális kalandos történetbe beleerőszakolta a mohácsi vész motívumát. Az 1820-as évek közönségét már nem lehetett *Zomilla* imádójává hódítani, az olvasókat már nem lehetett a *Kartigám* korába visszarántani (V. ö. *Kazinczy Lev.* XIX. 426. l.).

1825.

297. *Adolf és Hedvig, vagy az indulatok' szélveszei az emberi szívben.* Egy családi történet. Haza nyelvünkre fordítatott Medgyaszay Jó'sef által. Kassán, Ellinger István Cs. és Kir. priv. Könyvnyomtató' 's Áros' betűivel 's költőségével, 1825. 182 l. Haszonnal Mulattató Könyvtár, V. k.

Eredetije. Adolf und Hedvig, oder die Stürme der Leiden-schaften im menschlichen Herzen. Eine Familienszene. Wien, Anton Doll. cca 1800.

Rabenstein Adolf, több nagy uradalom örökös gazdája, a rablók kezéből megszabadítja s feleségül is veszi a gyönyörű Hedviget, kimondhatatlan bosszúságára a szomszéd vár kisasszonyának, Grimhildnek, aki szívesen lett volna a szép és gazdag Adolf neje. A házastársak két évig boldogan élnek. Közben a démoni lelkű Grimhild elhatározza, hogy Adolfot elesábitja feleségétől. A kivetett hálóba bele is akad az ifjú férj, aki a román-író szándéka szerint feleségét elhanyagolja s Grimhildbe lesz szerelmes. Az ördögi Grimhild, hogy célját elér-

hesse, a távollevő Adolf nevében mérgezett étkeket küld Hedvignek. Terve ugyan nem sikerül, de az elkeseredett Hedvig Rabenstein várát elhagyja s hosszas bujdosás után egy előkelő úrnő szolgálatába áll. Az elvakult Adolfot Hedvig elvesztése észre téríti: amikor kiderül, hogy Grimhild mily alacsony módon akart felesége lenni, bosszút esküszik szeretője ellen. De Grimhild gyorsabb a bosszúállásban s rablókka támadtatja meg Adolfot. Ez valahogy kivergődik a bajból s a törvény kezébe adja Grimhildet. Az elvetemült nő ekkor «maga gyilkosa» lesz. Adolf ártatlansága ugyan bebizonyosodik, de nyugalma nem tér vissza. Lelkiismeretére súlyosan nehezedik Hedvig elvesztése, akinek «virtusokkal ékeskedő személyét» csak most tudja igazán értékelni. Lelkén könnyíteni Rómába zarándokol s bűnbánatot tart. Itt találkozik Hedvig holtnak hitt testvérével, Ditrikkel s együtt indulnak vissza hazájukba. A véletlen éppen abba a várba vezeti őket, ahol Hedvig él, aki közben mindenről pontosan értesült s türelmetlenül várja megigazult férje visszatérését. A kölcsönös öröm és boldogság kárpótolja őket kiállott szenvedésükért:

«Igy bódog szerelmek Oltárján már ége
A' Hívségnek tüze, mellynek nem lett

V é g e ».

298. *Erdővári Klára avagy A' Szerelem Áldozatja* Nikolai után németből fordítva Szathmári Királyi Jó'sef (által). Kassán, Vajda Pál könyvtáros költségével, 1825. 168 l.

Eredetije. Clara v. Waldenburg oder Das Opfer der Leidenschaft von C. Nicolai. Leipzig 1810. Th 1—2.

A levélformában írt német eredeti Karl Ludwig Nicolai (1779—1819) magdeburgi ügyvédtől való, aki

nagyrészt lovag-, rabló- és rémrománokkal gyarapította korának bőséges termését (v. ö. Goedeke, VII. 404.). Hőse, — Szathmári Király József (1792—1833) szabolcsi földbirtokos magyarosítása szerint — Rónafi Ferenc, az «egész Nemét fellyül múltó Férjfi», aki «bolondulásig eped» Erdővári Klári kisasszony után, bár csak egyszer s futólag találkozott vele egy társaságban. Gróf Füzesiné fiatal özvegy mindent megtesz, hogy a szerelmes ifjat elcsábítsa, de hiába. Rónafi szerelmét még az sem hűti le, hogy imádottja férjhez megy: ő kitartóan tovább eped és szenved, aminek láttára a szerelmében megalázott Füzesiné azt a bosszút esküszí ellene, hogy «ha bírni fogja, a' poklot ölelje meg a' menyország helyett, melyet körülkarolni vél». Amikor Rónafi és Erdővári Klára szerelme a robbanásig feszül, kiderül, — ami nem szokatlan a románokban — hogy testvérek. Boldogan borulnak egymás nyakába. Utána Klára egy csésze teát iszik s mérgezésben meghal. Rónafi kétségbeesetten a kriptában tölti idejét Klára koporsója mellett mindaddig, míg a bánat őt is el nem emészti. Tíz esztendő múlva Füzesiné egy klastromban meghal, de halála előtt tudósítja szerencsétlen vetélytársának még életben levő rokonait, hogy annak idején a mérgezett teát ő küldötte az ártatlanul elpusztult Erdővári Klárának.

Ez a tárgy színpadon is megfordult. Klestinszky László (1809—1889) városi főbírónak egy *Erdővári Klára* c. színdarabjáról történik említés (v. ö. Szinnyei: M. I. VI. 549. h.).

299. *Galatea*, a' Florián Úr' első Könyvéből: a' Magyar Ifjuságnak fordítva még 1811-ben; Orvos Doctor Fazekas Sámuel által. (A borítólapon ez a cím: A' Spanyol Juhászok. Pásztori Román. Nyomtatott a' Fordító Költségével.)

Kolosváronn, A' Királyi Lyceum betüivel, é. n. (cenzúrai engedélye kelt: Claudiopoli die 21 Januarii 1825).

Eredetije. Galatée, roman pastoral, imité de Cervantes. Paris, de l'impr. de Didot l'aîné, 1783.

A szép Galateát két pásztor is szereti: Elicio és Erast. A kesergésnél egyelőre tovább nem jutnak, mert Galateát atyja csak hozzá hasonló gazdag pásztornak adja feleségül. Egy másik pásztorleány, Teolind, Artidor juhászlegény iránt lángol. Őket egy félreértés szakítja el egymástól. Még egy harmadik történet is bonyolódik: két jó barát, Timbrio és Fábián, két testvérbe, Nisidába és Biancába, szerelmes. Timbrio szerelme miatt duellumot vív, s a hírt az érte aggódó Nisidának Fábián viszi meg. Elfeledi azonban az előzetes meg egyezés szerint a győzelem jelét távolról jelezni, amire Nisida holtan rogy össze. Bánatában Fábián az erdőbe vonul remetének. Galateát is atyja egy gazdag portugálnak ígéri feleségül s ez a pásztorok közt nagy részvétet ébreszt Elicio iránt. Már Galatea éppen útra készen áll Portugáliába, amikor idegenek jelennek meg a pásztorok falujában. Ezek az idegenek nem mások, mint Timbrio, Nisida és Bianca, akik keresik s megtalálják az elbujdosott Fábiánt. A portugálok erőszakoskodása miatt Galateát atyja Eliciónak adja, s így hármas házassággal végződik az elbeszélés.

Florian pásztorrománja megrövidített utánzata Cervantes *Galateájának*. Szorosan követi a nélkül, hogy a spanyol mű mélységeit megközelítené. Ezenkívül Gessner hatása is lépten-nyomon érezhető rajta. *Galatea*, a maga korában tetszett, jóllehet Florian nagyon messzire maradt mintáitól. Fazakas Sámuel, Kővár vidék főorvosa és táblabírája, fordítását ezzel a verssel zárja:

«Magósabb munkáit, fordítsák már mások!
 Floriánnak, mint jó Hazafi Tólmátsok;
 Nékem ez volt kezem alatt; ezt kedveltem
 Hát a' mások felett; melyért ezt miveltem
 S. M. Bérkeszen 1811-ik esztendő hoszszu éjjelein».

300. *Klió*, vagy Lélek-Nemesítő, részént eredeti részént fordított Darabok kötött és kötetlen beszédben. Kiadta Kis János. Győrben, Ludvigh Sámuel könyvárosnál, 1825. 146 l. (Tartalmát l. Petrik II. 412. l.)

Eredetije. Addison-Steele: *The Spectator*. London, 1711—1712. — Samuel Johnson: *The Rambler*. London, 1767. — Joh. Andr. Cramer: *Der nordische Aufseher*. Kopenhagen u. Leipzig, 1760. 1762. 1770.

Mivel Fricsi Fekete Ferenc *Spectatorja* (1814) csak a hírével maradt s nem jelent meg, joggal írhatta Kis János 1817-ben: «A' magyar Literatúrában még eddig a Szemlélő úgy látszik, egészen ismeretlen, — s ugyan azért ebből némelly olyan virágokat, mellyek soha el nem fognak hervadni, amarra által plántálni, nem lesz felesleg való foglalatosság». (Erdélyi Múzeum, VII. f. 132. l.) Ebben a meggyőződésben Kis János a családi és társadalmi élet valamennyi kérdését felölelő angol erkölcsi folyóiratok mintájára és részben anyagából több gyűjteményt szerkesztett. (Erdélyi Múzeum, 1817. VII. 132—173. l. VIII. 3—40. l. *Soproni Estvék*. Sopron, 1839—1844. I—V. k. Tartalmát l. Petriknél, I. 709. l.) A korba illő gyűjtemények ezek. A mintául és forrásul szolgáló folyóiratok Európaszerte rendkívüli olvasottságnak örvendtek, újból és újból kiadták őket, franciára és németre fordították (*Spectateur*, 1719. *Der Zuschauer*, 1739), majd hasonló kiadványokat szerkesztettek. A román történetében az erkölcsi folyóiratok arról nevezetese, hogy a Richardson-féle morális

irányzat útját ők taposták ki s a kor lelkét érzékennyé tették az erkölcs kérdései iránt. (V. ö. W. J. Courthope : *Addison*. London, 1884. 81—114. l. A. Dobson : *Richard Steele*. London, 1888. 127—150. l. M. Kawczynski : *Studien zur Litgesch. d. 18. Jhs. Moralisches Zeitschriften*. Leipzig, 1880. O. Lehmann : *Die deutschen moralischen Wochenschriften des 18 Jhs.* Leipzig, 1893.)

301. *Magyar regék, mondák és népmesék*. Gróf Majláth János után Kazinczy Ferenc. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1864. XXXIV. 361 l.

Eredetije. Magyarische Sagen und Maehrchen von Johann Grafen Mailáth. Brünn, 1825. 2-ik kiadása : *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* címen 1837-ben jelent meg.

Székhelyi gróf Majláth János (1786—1855) egyike volt az elsőeknek, aki Grimm példájára a magyar népmesét gyűjteni kezdte. Meg volt győződve munkájának jelentőségéről. «Ich bin mit vieler Liebe an diese Arbeit gegangen, — írja Kazinczynak (K. Lev. XIX. 13. l.) — und hoffe überhaupt, dass meine Novellen und Märchen nicht spurlos in der Magyarischen Literatur untergehen werden». Majláth gyűjteménye az első kiadásban 12, a másodikban 24 darabot tartalmaz. Ezek között csak hat igazi népmese van, a többi történeti novella és mesemotívumokból összetákolt elbeszélés. Kazinczy a Majláth iránt érzett tiszteletből a gyűjteményt még 1825-ben lefordította, s bár 1828-ban a Károlyi nyomdájában egy ív el is készült belőle, a fordítás csak 1864-ben jelent meg Kazinczy Gábor kiadásában, megszorítva két új mesével (14. és 16.) az 1837-i második kiadásból. (V. ö. Várady Zoltán : *Gróf Majláth János szerepe a magyar irodalomban*, 1911. Gulyás Pál, Ethn.

1917. 112. l. Viszota Gyula, IK. 1898. 73. l. Tolnai Vilmos, Ethn. 1920. 110. l.)

302. *Tihamér*. Aurora Hazai Almanach, 1825. 107—211 l. Újabb kiadása: Kisfaludy Károly minden munkái, sajtó alá rendezte Bánóczi József, V. k. 167—250. l.

A történeti adatok Gr. Teleki József: Első Lajos nápolyi hadviselése. Aurora, 1823. és Fessler: Die Geschichte Ungarn, III. 1816. c. munkákból valók. (V. ö. Szinnyei Ferenc, IK. 1911. 30—31. l.)

A bonyolult történet román-cselekményt tartalmaz, amely Nagy Lajos korában játszódik: Tihamér magyar lovag és Werner német zsoldos küzdelmét beszéli el a Zách-családból származó szép Róza kezéért. A végén Tihamér elesik s Róza apácafátylat ölt. A 18 szakaszból álló novella Jósika előtt a legszámottevőbb kísérlet a történeti elbeszélés terén. (V. ö. Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 88—91. l.)

1826.

303. *Azael' Halála, avagy Dina elragadtatása*. Dugat D. P. után kiadta Szeder Fábián. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel, 1826. 472 l.

Eredetije. La Mort d'Azaël ou le Rapt de Dina. Poëme par P. Dugat. Paris, An VII. (1799) 516 l. (V. ö. Quérard: *La France Littéraire*, II. 651 l. Figyelő, V. 1878. 78. l.)

Dina a Jákob leánya, Azaël pedig egy pogány vitéz, akinek a zsidó néppel ellenséges Alzaida pogány hercegnőt kellene feleségül vennie. Azonban a Jákob nemzetségének megrontására törő pokolbeli hatalmak Azaëlt szerelemre lobbantják a szép Dina iránt. Már éppen esküvőjüket akarják megtartani, amikor Dinának a hűtlenül elhagyott Alzaidától bosszúra ingerelt test-

vérei Azaëlt megtámadják és megölik. Az Úr angyala a pokol gonosz szellemeit elkergeti s megmutatja Dinának az égben megdicsőült Azaëlt.

Eredetije a Genesis XXXIV. könyve alapján készült poema epicum prosaicum 6 énekben. Az egykorú kritika a magyar fordítást tetszéssel és elismeréssel fogadta. (V. ö. Hazai és Külföldi Tud. 1826. II. 15. Tud. Gyűjtemény, 1827. II. 100.). «Óhajtjuk — írja Kultsár István — hogy az olvasást kedvelők ezt a' mind tárgyra, mind előadásra nézve jeles könyvet a' közönséges Románoktól megkülönböztetve tekintsék.». Szeder Fábíán (1784—1859) nyelvművelői működésében nevezetes munka az *Azaël halála*. Igen hosszú ideig dolgozott rajta. (V. ö. Figyelő, V. 78. 136.) Érdekes nyelvét bizonyos újszerűség jellemzi; nem új szavakat csinált, hanem a népnyelvet aknáztta ki. (V. ö. Klemm Antal, Pannonhalmi Szemle VI. 1931. 240.) Elkésve jelent meg. «A mi akkor szépnek tetszhetett — jegyzi meg helyesen Guzmics Izidor (*Kazinczy Lev.* XX. 218. 1.) — ma, nem hiszem, hogy sok kedvelőt nyerjen».

304. *Engelhard Márton*, vagy egy Ifjunak tengeri utazása és egy magános szigetben történt viszontagságai a' tizenhetedik Századból előadta Csery Péter. Kolosvártt, Burján Pál könyvárosnál, 1826. 98 l. (Cenzúrai engedély: Buda, 1822. X. 19.).

Eredetije. Abentheuer und Reisen Martin Engelbrechts. Als Seitenstück zum englischen Robinson. Eine der interessantesten Robinsonaden aus dem siebzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1801. (Speelhoven-típus. Szerzője: Johann Joseph Polt, 1774—1861. V. ö. Goedeke VI. 756. 1. H. Ullrich, Ztschr. f. Bücherkunde 1907/908. XI. 490. 1.)

Engelhárd Márton korán árvaságra jut: anyja meghal, apja pedig eltűnik. Egy kereskedő házában talál

menedéket, majd további ismeretek szerzése végett Amszterdamba megy. Vágyai később a mesés gazdagságú Indiába sarkallják, 1601. május 5-én tehát hajóra ül. Útközben fogságba kerül, majd hajótörést szenved. Egy üres csolnokon öt napig kóvályog a tengeren, amikor egy szigetre talál. Itt hat éven keresztül végig éli mindazon viszontagságokat, melyeket egy vad helyen magárahagyatott ember csak átszenvedhet. Tartózkodásának második esztendejében egy lakótársra akad s benne édes atyjára ismer. A hatodik esztendőben egy angol nővel találkozik, akit egy férfi erőszakos szerelmével ostromol. A leány egy előkelő tengerészkapitány gyermeke s véletlenül tévedt a szigetre. Engelhárd lakásába fogadja, megosztja vele a magánosságot, a legnemesebb szeretetben élnek. Évek múlva atyja megtalálja a szigeten leányát s együtt távoznak. Elég indokolatlanul nem egyezik bele a fiatalok házasságába s egy tengerésztsizthez kényszeríti leányát. Engelhárd ekkor visszatér Hollandiába, átveszi egykori főnökének üzletét s megvagyonosodik. Néhány év múlva az özvegyé lett Jenni fölkeresi Mártont, megházasodnak s boldogok lesznek.

305. *Ha nevetni akarsz, csak olvasd ezt a Kóbor Istók históriáját.* Utoljára tétetett a drágaság ellen tanátsolt orvosság. Rév-Komáromban, Özv. Weinmüllerné betüivel, 1826. 64 l. (V. ö. Petrik, II. 37. l.)

Csak címéből ismerjük. Közkönyvtárainkban egyetlen példánya sem található. Beöthy Zsigmondnak van egy *Kóbor Istók* c. négyszakaszos énekes bohózata. (*Színművei*, 1840. II. 49—151. l.). Benne egy romlani kezdő, de nem minden szív- és észtulajdon nélküli suhancot ábrázol, aki könnyen és elevenen gázol át az

élet akadályain. «Egyike e jelen bohózat is azon történeteknek — írja bevezetésében — miket a nép saját nyelvén már rég bír és rég ismer». Ezekből az adatokból elterjedt népies históriára következtethetünk, talán valami Eulenspiegel-féle tréfás könyv gyanítható benne.

306. *Karaktert-festő 's elmés mulatságos Anekdóták.* Pesten, Petrózai Trattner Mátyásnál, 1826. 319 l. 2-ik kiadás u. o. 1839.

A szerző, Döbrentei Gábor, «ezen Anekdótákat históriai 's egyéb elegyes írások olvasása közben szedette ki... másoktól hallott hazaiakat is vett-fel közikbe... Azon volt, hogy többnyire olyanokat gyűjtön össze, mellyek nevezetes embereket többféle oldalairól ismértetnek-meg, vagy legalább a' benne lévő elmésség 's tréfa mulattasson.» Külön vannak csoportosítva a magyar, német, francia, angol, olasz, muszka, hollandus, portugallus és egyéb anekdoták. Ezek históriai személyekről, főképpen írókról szólnak. A magyar tárgyúak Mátyás királyról, Bethlen Gáborról, Barcsay Ábrahámról, Vitkovics Mihályról és Benkő Józsefről beszélnek el jellemző történeteket. Anyagát francia és német forrásokból: Berquin, L. F. Jauffret és Jakob Glatz könyveiből gyűjtötte össze. (V. ö. *Kazinczy Lev.* XVI. 608—609. l.)

307. *Polyklet utazása vagy római levelek.* Irta franczia nyelven báró de Theis, fordította Kis János. Felső Magyarországi Minerva, II—X. évf. 1826—1836.

Erédetiye. Voyage de Polyclete, ou Lettres romaines, Paris, 1821. 3. vol.

Ez a levélformájú Anacharsis-utánczat a római köztársaság utolsó éveibe vezet s Róma politikai és társa-

dalmi életén kalauzol végig. Alexander-Étienne-Guillaume Théis (1765—1842) nagy sikert aratott könyvét, amely több európai nyelvre átkerült, Kis János szerette volna önállóan megjelentetni. (V. ö. *Kazinczy Lev.* XXI. 33. 468., 477., 511. l.) Fölajánlotta a Magyar Tudós Társaságnak, de Bajza előterjesztésére kiadását az Akadémia nem vállalta. (V. ö. Viszota Gyula, *IK.* 1912. 236. l.) Így csak folyóiratban jelent meg folytatásokban. (V. ö. György Lajos, *Erd. Múzeum*, 1930. 81. l.), bár Kazinczynak az volt a véleménye, hogy «az Anacharsisnak 's a' Polycletus római utazásának minden házukban kellene találtatni» (*Pályám emlékezete*, 291. l.).

308. *Tsudálatos Állatok Kabinetje*. Avagy Nevezetes Anekdoták Gyűjteménye az állatok' országából. Az Ifjúságnak tanító mulatságára készítette Chimani L. után Kovásznai Kovács István. Nyoltz rézmetszéssel. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel 's költségén, 1826. 170 l.

Eredetije. Wunderbares Thierkabinet, oder Sammlung merkwürdiger Anekdoten aus dem Thierreiche. Wien, 1818.

Leopold Chimani bécsi pedagógus és könyvcenzor (1774—1844) e munkája olyan jellemző történeteket beszél el, amelyek az állatoknak az emberhez szító hűségét, ragaszkodását, értelmességét, érzelmi- és kedélyvilágát tanúsítják. Könyvében felvonul az egész állatvilág s minden fajtájáról tud valami megkapó, érdekes és mulattatva oktató eseményt elmondani. Célja egyrészt az ifjúság szórakoztatása, mely vonzódik az állatok világához, másrészt oktatása, hogy ezekben a történetekben is a világ Alkotójának mindenhatóságára, jóságára és bölcseségére ismerjen, s végül az, hogy a gyermekeket az állatvilág kémelésére serkentse. Hasonló célok készítették a fordítás munkájára

Kovácsnai Kovács István († 1834) szilágyi földbirtokost és táblabíró.

1827.

309. *Az ifju Werther' Gyötrelei Levelekben.* Fordította az eredeti kiadásból Koszta József. Esztergamban, Beimel József Cs. kir. Privil. Ország-Primási könyvnyomtató és könyvárosnál, 1827. I—II. 92. 112. l.

Eredetije. Goethe: Die Leiden des jungen Werthers. Leipzig, 1774.

Kazinczy (1790), Bölöni Farkas Sándor (1818) és Kissolymosi Simó Károly (1823) után ez a negyedik Werther-fordítása ennek a korszaknak. Az ismeretlen Koszta József az előbbieknél teljesebb, de élvezhetetlenül dagályos Werthert készített. Fordítása csak ott tűrhető, ahol a Simó szövegét írja ki. (V. ö. Bajza József, IK. 1909. 57. l.)

310. *Az Ostoba Árvának Szerencséje,* vagy is az ifjú Szalma-bőr Jankó' Bánatai és Örömei. Elme-futtatás. Kotzebue Ágoston után Németből, Magyarra fordítva Idősb. Szatthmári Király Jó'sef által Alsó Vályban Kassán, Ns. Vajda Pál költségével, 1827. 71 l.

Eredetije. Das Glück der Dummen Vormund oder Leiden und Freuden des jungen Hanns Strohleder. Ein Schwank. — Die Grille. Eine Sammlung von Geschichtchen, die sich ganz artig lesen lassen. Von August von Kotzebue. Wien, 1826. Zweyter Band. 191—238. l.

Egy ostoba és ügyetlen fiatalembert állandóan üldöz a szerencse, de sohasem tud vele élni. Végül egy nagy ostobaságával megragadja a szerencsét s gazdagon és boldogan éli le életét.

1828.

311. *Hirlanda Bretagnî Herczegné, vagy a' virtus és ártatlanság' győzedelme.* Eggy épületesen oktató Története a' Régiségnek. Most pedig ujra elő-adattatik az Ifjak' és Öregek' kedvéért. Smid Kristóf Ifjuságot érdeklő Irományjai, Magyar nyelvre szabadon általtette Csontos István. Kassán 1828. III. 79—220. l. (Később rövidebb alakban a ponyván is előkerül: *Hirlanda Herczegnő története.* Pest, Bucsánszky 1868.)

Eredetije. Hirlanda Herzogin von Bretagne, oder der Sieg der Tugend und Unschuld. Eine erbauliche und lehrreiche Geschichte des Alterthums neu erzählt für Junge und Alte von dem Verfasser der Itha Gräfin von Toggenburg. Augsburg, 1819. (A közvélemény Schmid Kristófnak tulajdonította. Valódi szerzője ennek is, mint a Toggenburgi Ithanak, Franz Joseph Waitzenegger dombiri pap, 1784—1822. V. ö. Deutsches Anonymen-Lexikon, 1928. VII. 5220. sz.)

Az ismeretes Genovéva-tárgy: a szerelmében visszatartott sógor megrágalmazza Hirlandát. A férj száműzi feleségét. Az ártatlan asszony Istenbe vetett bízalommal viseli sorsát. Hét esztendeig közönséges cselédi munkát végez s akkor napfényre jön a gonosz rágalom alaptalansága. A sógor megbűnhődik, Hirlanda pedig ártatlanságában megdicsőül.

Egy breton költemény alapján prózaregényben René de Ceriziers jezsuita francia nyelven írta meg először Hirlanda történetét. (*Les trois états de l'innocence ... couronnée dans Hirlande, duchesse de Bretagne.* Paris, 1638). Ceriziers szövegét Cochem Márton kapucinus szerzetes németre fordította (*Ausserlesenes History-Buch.* Dillingen, 1687. 70. history: Von der Verfolgung der unschuldigen Hertzogin Hirlanda). Szerencsés

átdolgozása éppúgy népkönyvvé vált, mint *Genovévája*. (V. ö. R. Köhler, Ztschr. f. deutsche Philologie, 1874. 69—73. l.). Waitzenegger a Cochem regényét modernizálta.

312. *Itha Toggenburgi grófné*. Egy igen kellemes és oktató Történet még a' tizenkettődik Századból, most újra elő-beszéltetik minden jó keresztyének, különösen pedig az ártatlanul Szenvedők' kedvéért. Schmid Kristóf Ifjúságot érdeklő irományjai. Kassán, 1828. IV. 49—210. l.

Eredetije. Itha, Gräfin von Toggenburg. Eine sehr schöne und lehrreiche Geschichte aus dem zwölften Jahrhundert, neu erzählt für alle guten Christen, besonders für unschuldig leidende. Ein Seitenstück zur Genovefa. Augsburg, 1817. (Szerzője ennek nem Schmid Kristóf, hanem Franz J. Waitzenegger dombiri pap volt. V. ö. Goedeke, 10. 216. l.)

Ugyanaz a történet, amelyet Lafontaine feldolgozásából a magyar közönség *Idda* címen már 1809-ben olvasott.

313. *Smid Kristóf Ifjúságot érdeklő Irományjai*. Egy gyűjtemény a' legoktatóbb és legkellemetesebb Történetekből és Előbeszéllésekből. Magyar nyelvre szabadon általtette Csontos István. Kassán, Nyomt. Werfer Károly költségén és betüivel, 1828—1829. I—VIII. k. — a) A' Husvéti Tojások. I. 1—69. — b) A' Kanári Madár. I. 73—121. — c) Az Erdei Kápolna, I. 125—143. — d) A' Galambotska. I. 147—196. — e) A' Báránka. A' Valdhájmí Nemes ház Története. II. 1—100. — f) Az elveszett Gyermekek. Egy különös érzékeny Eset. II. 103—138. — g) Karácsony' estvéje. Egy Elő-beszéllés, karácsonyi ajándéku a' Neven-dékeknek. II. 141—257. — h) Ajkhenfelz Henriknek Isteni isméréshez jutásról. Egy Elő-beszéllés az Ifjak' és azok Barátjai' kedvéért a' Husvéti Tojás Írójától. III. 1—76. — i) Segítség a' Szükségben vagy a' Fa-kereszt. IV. 1—46. — j) A' Virágos Kosaracska, egy Elő-beszéllés a' virágjokban

lévő embereknek ajánlva. V. 1—205. — *k)* A' Sz. János Bogara. V. 219—222. — *l)* Tannenburgi Rozália, egy Szüléket és Gyermekeket érdeklő Régi Történet. VI. 1—250. — *m)* Eusztákhiosz. Egy nevezetes Történet a' régi keresztyény világból. VIII. 1—244. — *n)* A' Jó nevelésnek Szerencsés következése. Egy Gyermeki Történet Levelekben. VIII. 245—266.

Eredetije. Christoph v. Schmid: Gesammelte Schriften. Augsburg, 1841—1846. 24 k. Vollständige Ausgabe. Regensburg, 1885. 28 k. — *a)* Die Ostereyer. Eine Erzählung zum Ostergeschenke. Von dem Verfasser der Genovefa. Landshut, 1816. — *b)* Der Kanarienvogel. Erzählungen für Kinder und Kinderfreunde. Landshut, 1821. I. 1. — *c)* Die Waldkapelle. Erzählungen, 1821. I. 3. — *d)* Das Täubchen. Erzählungen, 1823. 2. — *e)* Das Lämmchen. Erzählungen, 1826. 3. — *f)* Das verlorene Kind. Erzählungen, 1825. 2. — *g)* Der Weinachtsabend. Eine Erzählung zum Weinachtsgeschenke für Kinder. Landshut, 1825. — *h)* Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniss Gottes kam. Eine Erzählung für Kinder und Kinderfreunde. Von dem Verfasser der Ostereyer. Landshut, 1818. — *i)* Das hölzerne Kreuz. Augsburg, 1826. — *j)* Das Blumenkörbchen. Eine Erzählung dem blühenden Alter gewidmet. Landshut, 1823. — *k)* Das Johanniskäferchen. Erzählungen, 1821. I. 2. — *l)* Rosa von Tannenburg. Eine Geschichte des Alterthums. 2. Aufl. Augsburg, 1826. — *m)* Eustachius. Eine Geschichte der christlichen Vorzeit, neu erzählt. Augsburg, 1828. — *n)* Das Glück der guten Erziehung. Eine Kindergeschichte in Briefen. Dillingen, 179?

Schmid Kristóf könnyed előadású, kedélyes hangú és gazdag erkölcsi tartalmú ifjúsági elbeszéléseit nemcsak hazájában, hanem francia és angol nyelven a legújabb időkig az egész világon olvasták. 1833-ban Párizsban egy 22 kötetes kiadása került forgalomba s beszéleyeit pásztorlevelek ajánlották a francia nevelőintézetek figyelmébe. Emberöltőkön keresztül az emberiség leg-

többet olvasott írója volt. (V. ö. Kazimir Rebele : *Chr. v. Schmid als Pädagog und Jugendschriftsteller*. Schubert : *Repertorium der Pädagogik*. Ulm. 1887. Bd. 41. H. 1. J. Schneirderhan : *Chr. v. Schmid*. Stuttgart, 1889. Paul Lang : *Das deutsche Schullesebuch u. Chr. v. Schmid*. Leipzig, 1906.) Werfer Károly kassai könyvkiadóé az érdem, hogy Schmid Kristóf a Csontos István megyei hivatalnok (1787—1831) fordításában már a huszas években magyarul megjelent. Nálunk éppoly megbecsülésben volt része, mint másutt, külföldön. «Nem fogjátok megbánni, Kedveseim, — olvassuk Pap Ferencnek, az esztergomi papnevelő tanulmányi igazgatójának egyik vasárnapi szent beszédében, — ha némelly üres óráitokat, Schmid Kristóf' írásinak olvasásával betöltitek. Látni fogjátok azokban a' legkecsesgetőbb történeteknek rajzolati között, hogy az életnek minden helyheztetésében, a' sorsnak minden változásaiban egyedül a' keresztény hit és isteni félelem nyújt belső vigasztalást, tiszta örömet, állandó meglelégedést» (*Elegyes ünnepi és vasárnapi beszédek*, 1830. 314. l.). Népszerűségének tetőpontját magyarul a század második felében érte el. Annyian és annyszor fordították, hogy egész könyvtárra rúg a Schmid magyar kiadványainak száma. (V. ö. György Lajos, IF. 34. sz. 25—27. l.)

314. *Yorick és Eliza Levelei*. Angolyból. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betüivel, 1828. 110 l.

Eredetije. Sentimental Journey through France and Italy, by Mr. Yorick. London, 1768.

Kazinczyt (1815) követőleg Sterne e második magyar fordítását Döbrentei Gábor készítette. Döbrentei a bécsi 1795-i kiadást használta, még kiállításában is utánozta. Bármennyire hangsúlyozta, hogy fordítása az angol

eredetin alapszik, Kazinczynak semmiképpen nem tetszett. «Te a' Yorick és Eliza' leveleiben — írja Döbrentének — a' minden gond nélkül ömlő meleg, édes beszédet a' legdarabosabb, a' legfagyosabb, a' legvisszább beszéddé változtatád, melyet valaha hallánk. Yorickodat kietlen zordon barbarismusokkal töltéd el». (V. ö. *Kazinczy Lev.* XX. 232. l. Tud. Gyűjt. 1828. VII. 128. l.)

1829.

315. *A' két szerelmes Pásztor.* Magyar Rege Árpád idejéből. Irta Balogh József. Pesten. Fűskuti Landerer Lajos betüivel, 1829. 46 l.

Árpád fejedelem idejében a magyar Fürtös és az avar Csengő megszerették egymás hugait: Pirkát és Jelintét. «A' Hadur... ön karjaiból adá az énekes lyányokat az érttek epedő sipos pásztoroknak; 's Csengőnek a' nád környezte Cseng szigetét, Fürtösnek a' fűzzel gazdag Fürtösi pusztát ajándékozá, hogy a' nád sípokból és fűzfa furulyákból maradékaik is soha ki ne fogynának.» Balogh József ügyvéd (1799—1884) ifjúkori novellája. Ezenkívül még csak a kör négyszögesítéséről írt egy munkát.

316. *A' kis Gyula könyve,* vagy fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések. Irta Döbrentei Gábor. Pesten, Wigand Ottó, 1829. 267 l. Újabb kiadásai: Pest, 1845. 1858. 1861.

Eredetije. «Elbeszéléseim — írja maga Döbrentei (*Kazinczy Lev.* XVI. 345. l.), — Berquin, Jauffret és Glatz módjában készültek». Forrásai tehát ezek voltak. Berquin: *L'ami des enfants*, 1794. — L. F. Jauffret: *Les charmes de l'enfance et les plais*, 1777. — J. Glatz: *Familiengemälde*

und Erzählungen, 1799. (V. ö. Váczy János, *Kazinczy Lev.* XVI. 608—609. l.)

Kis gyermekek számára készült tanulságos elbeszélések, hogy az olvasásban gyakoroltassanak, de ugyanakkor erkölcsi indulatuk és ítélő tehetségük is felserkentessék.

Ezt a munkáját Döbrentei még 1809-ben elkészítette, de csak húsz év múlva bocsátotta ki gondos csiszolgatás után. Br. Kemény János, Kazinczy és gróf Dessewffy gyermekeinek szánta, de amikor a könyv megjelent, tanítványai régen kinőttek a nekik szánt elbeszélések világából (v. ö. IK. 1908. 467. l.). Vörösmarty dicsérettel írt róla (Tud. Gyűjt. 1829. IV. 126. l.), s elismerését a könyv sikere igazolta is, de Kazinczy azt mondotta, hogy «nem szeretném, ha azt én írtam volna» (Lev. XXI. 85. l.). Kazinczy komolyan megneheztelt Döbrenteire, mert Wigand nagyhangú tudósítását a könyv megjelenéséről, amely «magyar Campe»-nak nevezte a szerzőt (v. ö. Hazai és Külföldi Tud. 1829. 31. sz.), Döbrentei saját fogalmazásának tartotta, ezért őt úton-útfélen korholta (v. ö. *Kaz. Lev.* XXI. 263., 299., 325., 330., 358., 414., 479. l.).

317. *A' Különcz.* Rajzolatja az emberi szívnek. Lafontaine után F. Almási Balogh Sámuel által, Pesten, Wigand Ottónál, 1829. I—III. 492. 248. l. (Gyulai Pál tévesen tulajdonítja ezt a fordítást Fábíán Gábornak. V. ö. Vörösmarty ÖM. VIII. 374. l.).

Eredetije. Der Sonderling. Ein Gemählde des menschlichen Herzens. Halle, 1793. 2. Thle. Gemählde des menschlichen Herzens in Erzählungen von Miltenberg (Aug. Lafontaine). Bd. 2—3. Zweite Aufl. Hohenzollern (Wien), 1793—1794.

Lajost, a román hősét, apja Émile módjára neveli. Az emberek ítéletei ellen közömbösségre, a társadalmi szokások megvetésére, igazságérzetre, könyörületességre s önzetlen felebaráti szeretetre szoktatja. Ezek az elvek már az iskolában, később az életben súlyos összeütközésbe kerülnek az emberek felfogásával. A román bonyodalma is ebből származik. Lajos ugyanazt a leányt szereti meg, akit ellentéte, a civilizált Sellhof, szeret. Ez a szenvedélyességet, az érzékiséget képviseli, ami a szerelmes elcsábítására vezet, Lajos pedig azon az állásponton van, hogy a szerelem a lelkek harmonikus ölelkezése. A helyesen fejlesztett román a végén elsiklik Lafontainenek azon a szokásán, hogy mindig a cselekmény boldog megoldására törekedett.

Almási Balogh Sámuel (1794—1867) sajókeszi ref. lelkész, a M. Tud. Akadémia tagja, akkor fordította le ezt a románt, amikor a Lafontaine-féle történetekből a magyar közönség is kijózanodott. Elkésett törekvését Vörösmarty így gúnyolta ki (Krit. Lapok, 1834. IV. 161. l. V. ö. ÖM. Gyulai kiad. VIII. 12. l.):

«Honnom, a' hálátlan, rég sírba taszíta 's nyugottam,
Mért fordítál meg, balga te, szörnyű magyar?»

Az egykorú magyar anekdotában is szerepel. «Mit olvas Ön? — kérdém minap N. asszonyását. — A Kü-löncöt. — Hogy tetszik? — Ah! Nagyon szép, s annyi-val szebb, mivel asszony írta. — Mit? Asszony? — kérdém szemmeresztve. — Igenis, hisz nézze Ön: — lón a megnyugtató válasz — Lafontaine (olvasd Lafontainé) munkája» (Rajzolatok, 1836. 91. sz. 726. l.).

318. *A' Magyar Gyermekek Barátja*, vagy: olly hasznos Olvasó Könyv a' Házi, és Oskolai tanuló Gyermekek'

számára, melyből azok a' legszükségesebb, és leghasznosabb Tudományokat gyenge elméjökhez képest megfoghatják, melyet T. T. Vilmsen Urnak Német nyelven szerkesztetett 100-dik Kiadása után sok bővítésekkel, 's a' hol szükségesnek vélte, újabb szerkesztésekkel, minden Keresztény Hiten lévő tanuló Gyermekek' haszonvételére alkalmaztatott, és hazai nyelven kiadott Lánghy István. Pesten, Fűskuti Landerer Lajos' betűjével, 1829. I. 235 l. II. 336 l.

Eredetije. Friedrich Philipp Wilmsen berlini evang. predikátor (1770—1831) híres könyve: Der deutsche Kinderfreund. Berlin, 1800. (1823-ban a 71. kiadása, 1888-ban a 266. kiadása jelent meg). Felhasználta továbbá Márton József: Ungarische Sprachlehre (1805) c. könyvét is.

A 27 fejezetre oszló munka egyrészt erkölcsi példákat tár a gyermek elé, másrészt nyújtja mindazokat az ismereteket, melyeket a tudományok különféle köreiből tudnia kell. «Ámbár Vilmsen Úr' Munkáját remeknek esmérem is, mindazonáltal még is szükségesnek véltem azt nem csak új formába öltöztetni, hanem egyszersmind sok hasznos tárgyakkal meg is bővíteni, 's Hazámhoz alkalmaztatni», írja bevezetésében a fordító, Lánghy István nyelvmester és gazdatiszt (1796—1832).

319. *Buda várának visszavétele.* Pichler Karolina után fordítva Agárdi György által. Pesten, Hartleben C. Adolf, 1829. 2 rész. 213. 238. l.

Eredetije. Die Wiederoberung von Ofen. Historischer Roman von C. Pichler. 2 Theile. Wien, 1829. S. W. Bde 39—40.

Háttére Budavár felszabadítása. Ebbe van beillesztve két érdekes epizód: Coigny és Olivér története (v. ö. Aranka György: *A budai basa*, 1791.) és az eke elé fogott Szapáry Péter gróf esete. Itt Szapári a fogságból

Hamzsa bég leányának, Szobejdének, a segítségével menekül meg. Budavár bevétele után Hamzsa bég jut Szapáry fogságába. Bosszú helyett a gróf lovagiasságot tanúsít s a keresztény szeretet a béget annyira megindítja, hogy leányával együtt a keresztény vallásra tér. Pár év múlva Szapáry felesége meghal s ekkor nőül veszi Szobejdét. Ez a korabeli német és magyar költészetnek számtalanszor feldolgozott tárgya (v. ö. Köhler Aladár, *Ethn.* 1930. 2—4. sz.; György Lajos: *A magyar anekdota története* 1934. 204. l. 218. sz.). Pichler Karolinát (1769—1843) összeköttetése és vonzalma több magyar tárgyú román írására készítette.

320. *Eredeti Elbeszélések.* Takáts Éva' Munkái. Második kötet. Budán, Nyomtatott, a' Magyar Kir. Univ. betüivel, 1829. 137 l.

Karacsné Takáts Éva (1779—1845) novellás kötete a következő elbeszéléseket tartalmazza: Sarolta. Gácsy Idda. Guzmán. Cecilia. Lengyel Vilmos. Beszélgetés a' halottak országában. Töredék a' török követ utazásából. Egy tévelygő. Mondások.

321. *Ezer Egy Éjszaka.* Arab Regék. Fordította V. . . . M. . . . Pesten, Petrozai Trattner J. M. és Károlyi István-nál, 1829—1835. 1—18 füzet. (Egyes darabjait népszerűsítette a Trattner-Károlyi Nemzeti Kalendárioma 1831—1835. évfolyama.) Újabb kiadása: Arab regék. Ford. Vörösmarty Mihály, Pest. Heckenast, 1866. I—II. — A Nádor-féle 4 kötetes kiadás (Bp. é. n.) szintén felhasználta a V. M.-féle fordítást.

Eredetije. Les mille et une nuit. Contes arabes, traduits en français par Mr. Galland. 1704—1717. (A kiadói jelentés szerint a magyar fordítók a Habicht—Hagen—Schall német fordítását használták: Tausend und Eine Nacht. Arabische

Erzählungen. Zum erstenmal aus einer Tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt von Max Habicht. F. H. von der Hagen und Karl Schall. Breslau, 1825. Alapja szintén a Galland-féle átdolgozás volt, de azt kiegészítették a tuniszi darabokkal.)

Az *Ezeregyéjszakát*, a világirodalom legnépszerűbb mesegyűteményét (v. ö. Solymossy S. Ethn. 1920), először Galland ismertette meg Európával. Már Silvestre de Sacy és Hammer Purgstall észrevette, hogy Galland önkényes átdolgozása letörölte az eredeti költői báját. Mindaddig azonban Európaszerte a Galland-féle kiadás terjedt, míg egy megbízható arab kézirat (Bûlâq, 1302) közzététele hozzáférhetővé nem tette a hiteles szöveget. Ezt előbb Burton angolra (1886—1888), azután Mardrus franciára fordította (Mardrus nyomán megjelent a teljes magyar fordítás is: *Az ezeregy éjszaka könyve*, I—IV. Bp. é. n. Genius). Csak az eredeti szövegből tűnt ki, hogy nem gyermekek számára való mesegyűtemény, hanem férfitársaságnak szánt durvaságok, vaskos tréfák, izgató erotikus színű szerelmi kalandok sorozata.

Az *Ezeregyéjszakából* magyarul néhány darab szórványosan már előbb megjelent. Farkas Antal a Rost német munkája nyomán 1790-ben a Baba-Abdalla és az Aladdin meséjét fordította magyarra. (V. ö. *Erköltsi Iskola*, 1790. 2. és 22. elb.) Egy ismeretlen a *Ganem és Fernah* történetét 1796-ban önállóan kiadta. Bozóky Mihály falusi kántor 1804-ben Wieland *Téli regéjét*, mely az *Ezeregyéjszaka* két meséjét (A halász és a lélek; A fekete szigetek királynéja) tartalmazza, Zrínyi-sorokban magyarul megjelentette. Kis Jánost szintén foglalkoztatta az *Ezeregyéjszaka* fordítása (1818). Ilyen előzmények után Károlyi, a Tudományos Gyűjtemény kiadója, amikor többek tanácsára Vörösmartyt bízta

meg a folyóirat szerkesztésével, egyszersmind az *Ezeregy-éjtszaka* fordítására is megkérte. Így jelent meg hét év alatt 18 füzetben az arab mesék első magyar kiadása. Maga Vörösmarty csak a szerkesztést végezte s talán az I—II. füzet fordításában vett részt. Az I—XI. füzet Zádor Györgynek tulajdonítható, a XII. füzetet Szalay László, a XIII—XVI-at Lencsés József Antal tanár és a XVII—XVIII-at Szabó Dávid orvos-doktor fordította. A fordítás filológiaiilag nem pontos, a szövegtisztelet kényes gondosságát általában nélkülözi. (V. ö. Brisits Frigyes, IK. 1933. 59—74. l.). Kazinczy megborzadt a kiadvány külső kiállításától (*Lev. XXI. 395. l.*), a közönség azonban kapkodva olvasta. «Száljon-le csak kegyed Pestre vagy máshová, — írja Staut József (*Museus travestált regéi*, 1834. I. k. IX. l.) — minden szép 's magát csinosbitani kívánczozó szép hölgy könyvtárotskájában megláthatja az arabs meséket, az ezer 's egy éjjlet.»

322. *Ivanhoe*. Scott Walter Románja. Thaisz András-tól, Pesten, Wigand Ottó tulajdona a' Vátzi utczában, 1829. 1—6 rész. 240. 144. 151. 144. 180. 239 l. Scott Walter Válogatott Románjai, 1—6 kötet.

Eredetije. *Ivanhoe*; a Romance. Edinburgh 1820.

A nagy angol író első magyarul megjelent munkája, világhírű regényének első magyar fordítása. «Ha Fáy András vagy Szalay Benjámintollával bírnék, nem vesződném fordításokkal; de tehetségemen túl emelkedni soha se akartam: — talán mostani igyekezetem megszégyenítésére fog egy eredeti Magyar Scott támadni, 's akkor örvideni fogok... Fordításom nem remek, de a' mennyire lehetett hív, némelly tsekélységet kivéve, melyekben a' Magyar Olvasókhoz alkalmaztat-

tam magamat» (Előszó, IX—X. l.). Jókai Mór írja : «A legelső regény, melyet olvastam, Scott Walter Ivanhoeja volt, magyar fordításban.» (V. ö. Gyalui Farkas : *Legkedvesebb könyveim*, 31. l.)

323. *Mimili*, egy helvétziai történet. Clauren után magyarázta Fábián Gábor. Pest. Trattner J. M. és Károlyi J. 1829. 116 l.

Eredetije. *Mimili*. Eine Erzählung von H. Clauren. Mit Mimilis Bildniss. Nach der Natur gemalt von Woher, gestochen von Bolt. Dresden, 1816. Pesth, bey J. Th. Trattner, 1819. Ges. Schriften, 1851. Bd. 25.

Egy nyalka katonatiszt és egy bájos svájci leányka szerelméről szól. A katona rajongását Svájc természeti szépségeitől a kis Mimili hódítja el. A maga egyszerűségében annyira közvetlen, — azért kitűnően tud zongorázni s az összes alpesi növények latin nevét betéve tudja, — s oly elragadó, hogy a lovag már az első nap szerelmi lángra lobban s a második nap megkéri kezét. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert hiszen az író olyan csábító helyzetekbe állítja a szegény katonát, hogy föltétlenül el kell vesztenie fejét. A jóval józanabb apa azonban egy esztendei próbaidőt tűz ki. Közben kitör a háború s vitézünk a lipcei csatában elesik. Mimili a szörnyű valóra kedvese után alél. Ez a román egyik befejezése. Clauren azonban érzelmes szívű olvasóit egy második befejezéssel engesztelte ki. Az elesett lovag magához tér és sebesülten Mimilihez szállítatja magát. Éppen Mimili végperceiben érkezik oda, mire a bájos leányka szintén felelevenedik s életre ápolja kedvesét. Boldog házaspár lesz belőlük.

A német román szerzője Clauren, valódi nevén Karl Gottlieb Samuel Heun (1771—1854) porosz udvari taná-

csos, «a' német szépek' istene a románban» (Toldy szerint, *Kazinczy Lev.* XXI. 160—161. l.). A könnyű, fölületes, állandóan a borotva élet horzsoló, csiklandós szerelemi románjait habzsolva olvasták a mult század első felében. Ezt a leghíresebb szerzeményét Fábíán Gábor ügyvéd (1795—1877), a későbbi jónevű műfordító és akadémikus, még 1819-ben lefordította, amikor az ügyvédi vizsga letétele után Tót-Vázsonyban atyja házánál időzött. (V. ö. Jancsó Benedek: *Fábíán Gábor élete és irodalmi működése.* Arad, 1885. 37. l.)

1830.

324. *A' vidám Társalkodó.* Külömb-féle mulattató Történetek és Elbeszélések, kacagtató Anekdóták, elmés Gondolatok és Furcsaságok Gyűjteménye. Egy Toldalékkal, melyben Zálogosdi 's más Játékok, Zálog-váltságok 's egyéb társasági Multságok foglaltatnak. Tréfaberki Tivadar-tól. Pesten, Wigand Ottónál, 1830. I. 112 l. II. 120 l. III. 120 l. IV. 96 l. (V. ö. *Pesti Furcsái.* 1836.)

Kötetenként 150, összesen 600 anekdotát tartalmaz. Idegenből behozott «honi öltözetű» darabok. «Ha a' szörnyek legszörnyebbike vampyr-szárnyait csattogatja felettetek; ha bú 's gond árnyazza napjaitok derűsugarait, ha munkás órákban ránczokat von a' komolyság homlokotokra, 's ha az unalom csiga-járatu perceiben az idő lassudan gomolyog: vegyetek Mulatótársul Küldöttemet. Arany és szín-vegyes szárnyakon fognak repülni óráitok, 's a' vidámság nyájas isteni és istennéji mosolyogva fognak pillantani reátok.»

325. *Az emberi lélek' és testnek rendkívül való jelenései,* vagy különös tulajdonságok' és ritka történetek' gyűjteménye. Németből írta Irmesi Homonnay Imre. Kassán, 1830. Werfer Károly Cs. Kir. privil. Akademi. Könyv-

nyomtató' betűivel és költségével. 190 l. (Szemelvényeket közöl belőle a Közhasznú Honni Vezér. Kalendárium 1832. szökő esztendőre. Pesten. Fűskuti Landerer, 71—75 l.)

Eredetiye. Erscheinungen am Geiste und Körper des Menschen. Hannover, Hahn 1810. 356 l.

Ez a novellás kötet 62 elbeszélést tartalmaz. Valamennyinek tárgya a testileg és lelkileg nyomorékok (vakok, sánták, álmokórosak, lidércnyomásosak stb.) százalmas élete azzal a céllal, hogy az ilyen «delki betegségben sínylődőket gyermeki ésszel ne kaczagjuk ki: sőt mennyire tölünk telik — munkás szánakozással viseltessünk hozzájuk és segedelmünket akármelly szerentsétlennel szívesen közöljük». — «E' hasznos Könyvetskének ki lett légyen szerzője? nem tudom: de hogy tudományos Férjfiú vala bizonyos, mert a' dolgok és történetek okait vizsgálja.» (Bevezetés.) A 84 fejezetben 210 rövid elbeszélést tartalmazó eredetinek alig egyharmadát ültette át magyarra a viszontagságos életű Homonnay Imre. (Szinnyei: MI. IV. 1041. h.)

326. *Elmés 's gyönyörködtető Történetek és Versek.* Mellyeket a' magyar nemzet' kedvéért öszveszedett és kiadott Nerodoli János. Találtatik Pesten Eggenberger József könyvárosnál, Budán, Nyomtattatott a' Magyar K. Universitás' Typographiájának Betűivel, 1830. 148 l.

Apophtegma-gyűjtemény, nagyrészt ókori jeles emberek szentenciáit és nevezetes tetteinek elbeszélését tartalmazza. 62 rövid történetet foglal magában az ifjúság erkölcsi serkentésére.

327. *Lizinka vagy a' szibériai számkivetettek.* Francziából Benke Jó'sef által. Budán, Burián Pál könyvárosnál, 1830. 160 l.

Eredetije. Élisabeth, ou les Exilés de Sibérie ; suivi de la Prise de Jéricho. Paris, 1806. Újabb kiadásai: 1816. 1820. 1822. 1824. Oeuvres complètes de Mme Cottin. Paris, 1836. Tome deuxième.

Egy fiatal bájos leányról szól ez a történet, aki elhatározza, hogy szüleit száműzetésükből kiszabadítja. Gyöngéden szerető szíve óriási erőt és bátorságot ad a tizennyolcéves gyermeknek. Számtalan akadályt legyőz, tervét végül is keresztülviszi. Mar. Joséphine Ristaud Cottin (1773—1807) e híres munkája, amely olaszul (Milano, 1807) és spanyolul is (Paris, 1822) megjelent, a mult század első felében a legkedveltebb olvasmányok közé tartozott. Benke József színigazgatónak (1781—1855), Laborfalvi Róza édesatyjának, fordítását két pesti francia kiadás (Hartleben, 1806, 1808) előzte meg. (V. ö. György Lajos, EPhK. 1915. 235. l.)

328. *Raphaél vagy A' csendes élet.* Lafontaine August után. Budán, Burián Pál könyvárosnál, 1830. 237 l.

Eredetije. Raphael oder das stille Leben. Von Aug. Lafontaine. Halle, 1809.

Rafael, a szegény piktör, szerelmes egy gazdag bárókisasszonyba — hozzá még nem is reménytelenül. Ha nem volna köztük a széditő társadalmi különbség, egyhamar boldogok lennének. Így azonban sokat sírnak és szenvednek, sokat panaszkodnak és sóhajtoznak, tenni azonban semmit sem tesznek, mert minden rajtuk kívül és mellettük történik. Végül mégis csak egymáséi lesznek. «Akkor, amikor Rafáel vagy a csendes élet mellett könnyeztünk s ábrándoztunk: — írja Tompa Mihály 1863-ban — bizony nem tetszett volna (A Nyomorultak), de most meg Rafáelt nem volnék képes elolvasni.» (V. ö. IK. 1913. 356. l.)

329. *Szívet formáló Történetetskék, a' Gyermekek' és Ifjak' számára.* Irta Kotzebue, fordította Molnár András, Pesten, Wigand Ottó tulajdona, 1830. 244 l.

Eredetije. Geschichtechen für meine Söhne, von Aug. v. Kotzebue. Stuttgart u. Tübingen, 1812. Ausgew. Pros. Schriften, Bd. XI.

Tartalma : Az ezermester. A' Narancs- és a' Dinnye-héjjak. Erkölcsi történet. Az ócska Dolmány és az ócska Paróka (az előbbenihez hasonló történet). A' más sorsán való rész-vételnek jutalma. Mit tartozik az én reám?

Azért íratnak ezek a történetek, hogy az ifjak a jót megkedveljék, a rosszat pedig meggyűlöljék. A fordító véleménye szerint ezt a célt egy író sem találta el jobban Kotzebuenál. «Nincsenek ezek száraz erkölcsi regulákkal megterhelve, melyek inkább meguntatják, mint megkedveltetik magokat; hanem magokba a' történetekbe lévén beleszöve a' tanúság, önként vezetik a' gyermeki elmét annak kifejtésére.»

330. *A Haramia Hegy, Ősi Történet a' 10-ik Század elejénn.* Kisfaludi Madarász Jozseftől. 1830. 45 l. Kézirat a M. N. Múzeumban, 311 Oct. Hung.

A temesmegyei Haramia-hegyhez fűződik a Szent István idejében játszódó történet. A rablóktól minden vagyonából kifosztott ifjú vitéz László vándorlása közben betér Boldizsárhoz, aki börtönben tartja lányát, Terézt, mert vonakodik férjhez menni az ő kiszemeltjéhez. A két ifjú természetesen szerelmes lesz egymásba. László tesz is kísérletet Teréz kiszabadítására, de oly sikertelenül, hogy maga is fogságba jut, ahonnan csak meneküléssel tud szabadulni. Egy rablóbanda élére áll s Terézt börtönéből kimenti. A haramia-vezérség miatt azonban törvényszék elé kerül, amely csak azon fel-

tétellel bocsát meg neki, ha valaki 30 nap alatt becsületéért önként bajvívásra jelentkezik. Ez megtörténik: a páncélba öltözött vitéz maga Teréz. A szerelem e nagysága előtt az apának is meg kell hajolnia s áldását adnia az ifjú párra.

1831.

331. *A' Vékfildi Pap.* Egy történet, Goldsmith után anglusból. Fordította P. Csőrja Ferentz most a' Sz. Udvarehelyi év. reformátum nemes kollegyomban, a' philosophiának, mathesisnek, haza historiának, politikának, statistikának közönséges rendes tanítója. Nagy Enyeden, Nyomt. a' ns. Ref. Kollégium' betűivel Vizi István ügyelete alatt, 1831. 283 l.

Eredetije. The Vicar of Wakefield, a Tale. London, 1766. 2 vols. (Kiadásait felsorolja Lowndes: *The Bibliographer's Manual of English Literature*, 1864. II. 910. 1.)

A vékfildi pap boldog és megelégedett életet él népes családja körében. Olyan események tolakodnak azonban otthonába, amelyek erősen próbára teszik béketűrését és az isteni gondviselésbe vetett bizalmát. Földesura addig-addig tünteti ki látogatásával a szegény pap hajlékát, míg idősebb leányát elcsábítja, látszólag feleségül is veszi, de azután hűtlenül elhagyja. Gyalázattosságát fokozza még azzal, hogy az ellene támadó apát, akinek nagyobb összegű pénzt hitelezett, az adósok börtönébe juttatja, sőt a fiatalabb leányt is elrabolja. Csak a család egyik szegény barátjának köszönhető, hogy ez is áldozata nem lesz gonoszságának. A szerencsétlenség csapásai alatt azonban nem szabad összeroskadni, mert előbb-utóbb kisüt az igazság napja. A család szegény barátjáról kiderül, hogy a csábító gazdag nagybátyja, ki a megmentett leányt feleségül

veszi s öccsét is kényszeríti, hogy állja a házasságát. A pap idősebb fia szintén börtönbe kerül, amikor húgáért a csábítón elégtételt akar venni, de a gazdag nagybácsi kiszabadítja s kedvesével a boldogságot ő is megtalálja. (Jellemzését l. Voinovich Gézától a Heinrich-féle *Egyetemes irodalomtörténet*ben, III. 270. l.) Goldsmith világhírű regényének ez az első magyar fordítása már 1822-ben készen volt, csak ifj. Trattner János Tamás halála miatt késett meg a kiadása.

332. *Anténor Utazása Görögországban és Ázsiában.* Egyiptomról való értekezésekkel. Herkulánumban talált görög kéziratban. Frantzia nyelvre Lantier a' Sz. Lajos rendjének keresztes vitézze; Frantziából pedig Magyar nyelvre fordította és némely jegyzésekkel kiadta Gyula Fejérvári Idősebb Farkas Sándor Nemes Alsó Fejér Vármegye Táblabírája. Nagy Enyeden, Nyomtatott, a' Ns. Ref. Kolégjom betüivel Vizi István ügyelete alatt. 1831—1833. I. 292. II. 264. III. 229 l.

Eredetije. Voyages d'Antenor en Grece et en Asie; avec des Notions sur l'Égypte. Manuscrit grec trouvé a Herculanum. Paris, Bernard, 1798.

E terjedelmes románban egy Anacharsishoz hasonló fiatalember görögországi és ázsiai utazásáról, meglátásairól, benyomásairól és tapasztalatairól értesülünk. A szerző úgy tüntette fel a dolgot, hogy ő csak fordítója a nápolyi múzeumban talált ama papirusztekercsnek, amelyre Antenor több ezer évvel azelőtt maga jegyezte le érdekfeszítő élményeit.

Étienne-François de Lantier (1734—1826) e munkáját, «melyben minden rendű ember gyönyörűséggel olvashat, 's esmérteit gazdagíthatja», Farkas Sándor († 1858) táblabíró fordította magyarra az fűjság ismereteinek gyarapítására. A IV. és V. kötet kinyomtatá-

sát a cenzúra nem engedélyezte. (V. ö. Viszota Gyula, IK. 1912. 362. l. György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*. Kolozsvár, 1930. Erd. Tud. Füzetek 22. sz. 14—15. l.)

333. *Az én utazásom vagy is Vaséki Meta*. Klauren Henrik után. Németből fordítva idősebb Szatthmáry Király József által. Kassán, Könyvtáros Vajda Pál sajátja, 1831. 215 l.

Eredetije. Meine Ausflucht in die Welt oder Meta von Eisenpflug (von H. Clauren). Leipzig, 1814.

Egy gróf a fiát húszéves koráig úgy nevelteti, hogy a női nemről tudomást sem szerez, akkor pedig szigorú intelmekkel tapasztalatszerzésre küldi a szentpétervári követ-nagybátyjához. A fiú ügyetlenül forog a világban, gaz kópék körmei közé kerül egyszerre több nő is behálózza. Végül egy szegény árva leánykát vesz feleségül, akiről aztán kiderül, hogy főúri származá egy lelkiismeretlen apának a gyermeke.

334. *Kámor*. Bajza József 1831-ben írt román töredéke. Toldy Ferenc adta ki 1861-ben. V. ö. Bajza összegyűjtött munkái, II. 93—164 l.

Az érdekesen bonyolított román, mely a Hunyadiak korába vezet, s úgy látszik, hogy a Hunyadi- és Cillei-ház ellentéte is belevegyült volna, a II. rész 4. szakaszával megszakad. A lovagromán minden jellemző kelése — titkos vár, éjjeli viadal, kolostor, leányrablás stb. — fellelhető benne.

335. *Leontina*. Román. Kotzebue után Deáky Fülöp Sámuel. Kolo'svárott, Burián Pál könyvtárosnál, 1831—1832. I. 195. II. 208 l.

Eredetije. Leontine. Ein Roman von August v. Kotzebue, Riga 1808. Th. I—II. Ausgew. pros. Schriften. Bd. 3—4.

Leontina szülei kívánságára felesége lesz Arlhoffennek. Kiderül azonban, hogy a házasságban nem szeretik egymást. Leontina Wallenstein pétervári követségi titkárhoz vonzódik s ez szívesen viszonzozza a szép asszony érzelmeit. A hősei segítségére siető románíró erőszakosan eltávolítja a nagy akadályt: Arlhoffen egy ütközetben elesik, így szabad lesz Leontina. A fennforgó félreértések is eloszlanak s végezetre boldog lesz a szerelmes pár.

336. *Oktató és érdeklletes történetecskék az ifjuság számára.* Kotzebue Ágoston után magyarázta Molnár András. Pesten, Wigand Ottó sajátja, Nyomtatta Landerer, 1831. 210. l. A 2-ik kiadásának ez a címe: *A' kis Laczi Olvasókönyve.* Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1836.

Eredetije. Geschichtchen für meine Söhne. Stuttgart u. Tübingen, 1812. Ausgew. pros. Schriften. Bd. XI. — Tartalma: Der Grosssprecher. Der Lügner. Die Reise nach Köln. Die wüste Insel. Die Gefahren der Einbildungskraft. Oswald und Gustchen.

A magyar nyelvű ifjúsági irodalom kezdeti időszakába esik Molnár András ügyvéd fordítói igyekezete. Tartalma: A' Hazug. A' Kölnbe való utazás. A' pusztasziget. A' képzelődés veszedelmei. Oswald és Augustus.

1832.

337. *A' Belleky-ház.* Román. Fáy Andrástól. Pesten, Fűskuti Landerer betűivel, 1832. I—II. 395. 342. l. Újabb kiadása: Fáy András szépirodalmi összes munkái, Pest, 1847. III—V. k. Magyar Regényírók, szerk. Mikszáth Kálmán, Bp. 1908.

Bélteky Mátyás, régimódi magyar nemes, falusi jószágán vadászatban, mulatozásban s más durva kedvtelésekben leli örömét. Amikor elérkezik az ideje, meg-

házasodik, de finomlelkű feleségével az összhangot nem tudja megtalálni. Némiképpen komolyabb irányba zökkenti két növekvő gyermeke, Gyula és Biri. Az előbbi szorgalmasan tanul és szépen fejlődik, az utóbbinak féktelen természete az apára üt. Felesége sokat szenved s csak fiában találja örömét, aki tanulmányainak befejeztével a főispánhoz kerül törvénygyakorlatra. Itt szerelmes lesz a ház egyik rokonába, a szép Klárcsiba, de nagylelkűen lemond róla, amikor észreveszi a főispán fiának korábbi keletű érdeklődését. Majd külföldi tanulmányutat tesz s azzal az eltökéléssel érkezik haza, hogy tapasztalatait hazája javára fordítja. Át akarja venni apja gazdaságát, hogy jobbra és jövedelmezőbbé tegye, de az öreg Bélteky nem jó szemmel nézi tanult fiát. Felesége halála után Bélteky Mátyás gazdasszonyának a hálójába kerül, s olyan tűrhetetlen lesz a családi élet, hogy Gyula hazulról távozik s álnéven az Uzay-háznál nevelősködik. Itt megbecsülik ugyan, de azért állandóan érzi, hogy ismeretlen származása miatt lenézik. Az öreg Uzay halála után fiatal özvegyét, Laurát, Gyula a rablók támadásától többízben megmenti, sőt egyszer meg is sebesül érte. Laura hidegsége feloldódik, amikor bebizonyosodik, hogy Gyula őt s nem Czilit, a tanítványát, szereti. Bélteky Mátyás is távozik az élők sorából, miután életét kellőképpen megkeserítette feleségül vett gazdasszonya. Apja halála után Gyula Laurával hazatér az ősi gazdaságba. Barátaival fogadást tesznek, hogy életüket és tettejüket a hazának szentelik, a feleségek pedig arra fognak kezet, hogy férjeiket magasztos céljaikban támogatni fogják. (Tartalmának bővebb elemzését és méltatását l. Bajza József: ÖM. 1862. IV. 137. l. Horváth Endre, Szemere-tár, XVIII. 56. drb., Tóth Lőrinc, Kisf. Társ. Évlapjai, Új F. 2.

Vadnai Károly: *Az első magyar társadalmi regény.* 1873. M. T. Akadémia. Erdélyi Pál: *Fáy András élete és művei.* 1890. Badics Ferenc: *Fáy András életrajza,* 1890. 372—395. I. Császár Elemér: *A magyar regény története* (1939. 97—106. I.).

Még a mai napig is tisztázatlan, hogy a *Bélteky-ház*, a Jósika előtti román irodalmunknak ez a kétségtelenül legkiemelkedőbb alkotása, eredeti munka-e vagy csak másolat. Már az egykorúak észrevették Fáy írásmódjának föltűnő kapcsolatait a német Lafontaine regényeivel. Azóta az irodalomtörténet gyanúban tartja a *Bélteky-házat*, a nélkül azonban, hogy közte és Lafontaine között pontos és meggyőző összefüggéseket tudott volna kimutatni. A kérdést behatóan megvizsgálta Bánrévy György (*Fáy András Bélteky-háza és August Lafontaine regényei.* Irodalomtört. Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Bp. 1934. 1—18. I. U. o. I. a kérdés irodalmát), s arra az eredményre jutott, hogy regénye szerkezetét Fáy «Lafointainétól tanulta, kölcsönzött tőle részleteket és tárgyi indítékokat is, de műve szellemi tartalmát, centrális eszmekörét, jellegzetes alakjait és életszerűségét, tehát a költői mű belső értékét tekintve, a magyar regényíró önálló alkotása.» Kétségtől sok eredetiség mutatkozik a regényben, de az is bizonyos, hogy tele van másolatnak látszó részletekkel. Figyelmes olvasása bárkit is az eredetiség ellenkezőjéről győzhet meg. A társadalmi viszonyok, melyeket fest, és a szereplők, kiken az események nyugszanak, erősen kirínak a harmincas évek Magyarországból. Azonkívül egész gyűjteményrevaló telnék ki az olyan hibákból, amelyek az eredeti fogalmazás helyett a német szöveg meg nem értését árulják el (pl. «Az öreg házi orvos a főispánét folyosórul gyógygítá». V. ö. MR.

kiad. I. 215. l.). Ezért továbbra is tisztázásra váró kérdésnek tekinthető a *Bélteki-ház* eredetiségének megállapítása.

338. *A' Lilo-Halacska*. Román Claurentől. — Mulattató. Szép Literaturai Gyűjtemény. Pesten 1832—33. II. 1—138. l. III. 1—68 l.

Eredetije. Das Lilo-Fischchen. Th. 1—2. Stuttgart 1829.

Felsőbb körökben játszó berlini szerelmi történet, Clauren ismert könnyedségével és felszíniességével.

339. *Alphonse' levelei*. Irta Szalay László. Budapest 1832. Budán a' magyar kir. Egyetem' betűjével. 40 l.

A történetíró Szalay László ifjúkori munkája. Sentimentális történet napló-formában, amely arról értesít, hogy Alphonse miképpen hervad el Camilla karjaiban és csókjai közt.

340. *Anekdóták*. — Mulattató. Szép Literaturai Gyűjtemény. Szerkeszteti Harsányi Pál. Pesten, 1832—1833. Kiadja és nyomtatja Landerer, VII. k. 1—76. l. és XII. k. 1—72 l.

Forrása közelebbről nehezen jelölhető meg. Bizonyos azonban, hogy németből készült gyűjtemény, mint a vállalat többi kötete egytől-egyig.

341. *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból*. Németből báró Mednyánszky Alajos után szabadon fordították Nyitske Alajos és Szebény Pál nevelők. Pesten, Hartleben Konrád Adolf' tulajdona, 1832—1834.

Eredetije. Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. Von Alois Freiherrn von Mednyanszky. Pesth, bei Konrad Adolph Hartleben, 1829. 472 l. (41 elbeszélés).

Mednyánszky «a' mi érdekes történetet talált olvasásai alatt, vagy hallott a' nép szájából utazásai közben, azokat kellemes alakba öntve regéli-el olvasóinak, úgy hogy a' tárgyaknak megmaradjon históriai alapjok, csak az előadás legyen költői bájjal ékesítve. Előnkbe állítja a' hajdankor való és meséig csodás képeit, bevezet őseink goth-alkotmányu, regényes sziklaváraiba, lefestegeti házi és polgári életüket béke és külharc vagy pártmozgalmak idején; itt egy kegyetlen úr és atya, ott két szerencsétlen szerető, itt egy győző szerencsés, amott egy atyai átok üldözte fiú baltörténeteit festegeti, oly ügyesen és kellemmel, hogy az olvasó magát gyakorta egészen a' régi korszakban látja visszavarázsolva. A' fordítók nem elkészülten nyúltak a munkához, hanem, úgy látszik, gyakorlatul fordíták a' magyar stílusban, náluk az eredetinek csaknem minden bája elveszett, stílusuk darabos, feszingő, az eredetinek szavaihoz tapadt, gyakran szenvedhetetlenül mesterkélte» (*Kritikai Lapok*, 1833. III. 75.). Ez a gyűjtemény volt a forrása Kisfaludy Károly *Murány ostromának*, valamint a *Stibor vajdának* s ennek alapján az osztrák költők (Collin, Castelli, Pichler, Grillparzer és mások) vetekedve dolgozták fel a magyar történelem és mondanvilág érdekes tárgyait. (V. ö. IK. 1898. 73.)

342. *Érzékeny Történetek*. Németből. Kolo'sváriatt, Burián Pál könyvtárosnál, 1832. 126 l.

Tartalma: I. A' szegény Dorkó. Való Anekdót. I. S. után, Almási Balogh Sámuel által. II, Margit. Valóságos történet. Kotzebue után, Almási Balogh Sámuel által. III. Nina, vagy az arany menyegző. Huber Theresia után, Abrudbányai Szabó Anna által. (ism. Hasznos Mulatságok, 1832 I. 28. l.)

343. *Külömbféle rövid történetek.* Elmefuttatások a' lélek nemesítésére és a' szív jobbitására. Öszveirta idősebb Szatthmáry Király József. Kassán, Vajda Pál, 1832. 95 l.

Tartalma : 1. Egy Podagrásnak szerelmes álma. Maga előadása szerint (Kotzebue : Traum eines Podagristen. Von ihm selbst erzählt. Ausgew. pros. Schriften. Bd. 37. 167—171. l.) — 2. Szent Heléna Szigetének támadása. Czimmermann után. — 3. Az Ifjúság. Meissner után. — 4. Egy fösvény tulajdonságának leírása. — 5. Egy szerencsétlenség a' másikat éri. Elmefuttatás. — 6. A' négy Ánglus utazó. — 7. A' frantzia Tolmáts. — 8. Katona bátorság. — 9. Ritka Spekulátzió. — 10. A' nyughatatlan reggel. Vigjáték. — 11. A' Vestálisok felől ezt írja Barátnéjának, W*** Aszszonyynak Kotzebue Ágoston. — 12. A' Vakondok.

344. *Rák-könyvetske*, vagy útmutatás az okossággal ellenkező Gyermeke-Nevelésre. Salzmann Chr. Gotth. után fordította egy Nevelő E. H. J. Kolo'svárt, Burián Pál Könyvárosnál, 1832. 196 l. (Ism. Hasznos Mulatságok, 182. I. 352. l. Edvi Illés Pál, Vas. Ujság 1858. 15. sz. Gonda László 1873-ban átdolgozta s újból kiadta.)

Eredetije. Krebsbüchlein oder Anweisung zu einer unvernünftigen Erziehung der Kinder von Chr. Gotth. Salzmann. Erfurt, 1780. (Legújabb kiadása : Sammlung der bedeutendsten pädagogischen Schriften, Bd. 6. Paderborn, 1927).

Címét a címképéről vette, amely egy öreg és három fiatal rákot ábrázol. Alatta ez a mondat áll : «Faciam, mi papule, si te idem facientem prius videro». Ez arra az anekdotára vonatkozik, hogy az öreg rák arra tanítgatta fiait, ne mozogjanak mindig hátrafelé, s közben maga folytonosan hátrafelé ment. Ez a könyv tehát a

nevelés legjobb eszközére, a jó példára, hívja fel a szülők figyelmét s a nevelők okulására érdekes példázatokot mond el, hogy miképpen kerüljék el az okossággal ellenkező gyermeknevelést.

345. *Ritka, csodás, rémletes és borzasztó Rakhelye*. Hasznos Mulattató mindenrendű olvasók számára. A' természet és művészség megyéjében találkozó ritkaságok, csodák; iszonyu természetjelenések, földrengések, tűzveszélyek, éhségek, ragályok, vizárok, 's egyéb nyomorok; emlékezetes utazás- és vadászkalandok, borzasztó harcztjelelének, iszonyu halálnemek, szörnyű boszulatok, rémletes vétkek; emberi szörnyek, despoták, tyrannok életrajzai, karaktervonásai 's egyéb ritka, csodás, rémletes és borzasztó történetek sat. sat. érdekes ábrázolása. Pesten, Wigand Ottó tulajdona, 1832. I. 94. I. II. 96. I. III. 95 I. (100 új Csuda címen jelent meg a második bővített kiadása Pesten 1836-ban, Heckenast Gusztávnál).

Első kiadása 87, a második 99 olyan tartalmú elbeszélést közöl, mint amilyeneket a címlap jelez. Bajza József bírálata szerint «e füzetek nem minden, hanem csak aljasabb rendű olvasók számára irattak, mert műveltebb ember ilyenén csodás, rémletes, szívborzasztó dolgokban nem igen sok gyönyörűséget talál. Céljának a szerkeztető elég ügyességgel felelt meg, mert a munkában foglaltató leírások, melyek gyakran határosak a mesével, eléggé alkalmasak arra, hogy az olvasót éjjeli rémként borzasszák». (*Kritikai Lapok*, V. 43. I. *Össze-
gyűjtött Munkái*, 1862. 216. I.) E könyv furcsa címére Jókai is céloz: «Szerelmesek és bolondok! Rendkívüli történetek rakhelye lesz itt.» (*Szerelem bolondjai*. N. K. 41. k. 1. I.)

346. *Skóciának fejeér Lilioma*. Históriai romános novella Kind után. Mulattató. Szép Literatúrai Gyűjtemény. Pesten, 1832—1833. IV. 1—151. I.

Eredetije. Schottlands weisse Lilie. Historisch-romantische Novelle. — W. G. Beckers Taschenbuch zum Geselligen Vergnügen. Hrsg. Von F. Kind. Leipzig, 1832. 131—284 l.

Walter Scott modorában írt történeti román mondai alapanyaggal Skócia XVIII. századi multjából. Friedrich Kind (1768—1843) a drezdai romantikus költői kör feje volt, számos zsebkönyv kiadója, drámaíró és elbeszélő, Weber *Freischütz*ének szövegírója.

347. *Természet és Szerelem.* Lafontainetól Deáky Fülöp Sámuel. Kolo'svártt, Burián Pál könyvárosnál, 1832. Pandora, I. k.

Eredetije. Der Naturmensch oder Natur und Liebe. Von. Aug. v. Lafontaine. Halle, 1792.

Ugyanannak a Lafontaine-románnak szószerinti fordítása, amelyből Verseghy Ferenc 1808-ban a *Gróf Kacsaifalvi Lászlót* készítette.

348. A' magyar, historiai romános rajzolat a' Hunyadiak idejéből, Herloszsohn remekje, magyarul szabadon kiadá Myátovich János, 1832.

Eredetije. Herloszsohn: Der Ungar. Historisch romantisches Gemälde aus der Zeit des Hunyades. I—IV. Leipzig, 1830.

Krandy miskolci könyvkereskedő 1832-ben előfizetést hirdetett Herloszsohn Hunyadi-románjának magyar kiadására. (V. ö. Hazai és Külföldi Tudósítások, 1832. II. 11. sz.) Megjelenéséről azonban nincs tudomásunk.

1833.

349. *A Talárcsala.* Van der Velde után. Új Rózsaszínű Könyvtár. Románok, elbeszélések, mondák és regék gyűjteménye. Kassán, 1833 I. k.

Eredetije. Die Tartarenschlacht. Eine Erzählung aus dem Jahre 1242. — Abend-Zeitung 1818. Nr. 13. Schriften. Zweite Verbesserte Auflage. Dresden, 1819. III. 5.

Tárgya Batu kán 1242. évi sziléziai betörése, mely egy család boldogságát feldúlja, de a szerető szívekben az ismét új életre kel.

350. *A' Vérkins.* Clauren után. Kassán, Wigand György tulajdona, 1833. Nyomt. Werfer Károly. Első darab, 107 l. Második darab, 95 l. Új Rózsaszinü Könyvtár, II—III. k.

Eredetije. Der Blutschatz. Vergissmeinnicht. Ein Taschenbuch für 1822. 139 l. Scherz und Ernst. Dresden, 1823. Zw. Sammlung, III. 28 l.

Háborús román. Egy német leány, Klotild, és egy francia tiszt között forró szerelem szövődik. A közvélemény annyira ellene fordul Klotildnak, hogy távoznia kell környezetéből. Szerencsétlen sorsa egy haszonleső idősebb úr feleségévé kényszeríti. A háború befejezése után a francia tiszt fölkeresi a csatateret, hogy a menekülés közben elásott hadi pénztárt fölkutassa. Találkozik Matild férjével, közli szándékát és segítségét kéri. A régi szerelmesek boldog órákat töltenek. A férj azonban a megtalált kincsért a tisztet meggyilkolja s a kedvese segítségére siető Klotildot is megöli. Azután önmagával végez.

351. *Democritusi Cseppek.* Szekrényesy-től. Pesten, Hartleben K. Adolf tulajdona, 1833—1834. 16-r. I. 85. II. 94 l.

E két füzet 200 — minden valószínűség szerint németből fordított — adomát tartalmaz. Hellyel-közzel egypár magyar tárgyú is felbukkan, amely a pesti nemzetiesedés furesa külsőségeivel évődik. A kötet

összeállítója, Szekrényesy Endre ügyvéd, Pest városi tanácsos, németül megírta a nevetés esztétikáját. (*Das Lachen*. Pesth, 1830. U. az 1831 és 1852.)

352. *Ezer egy nap*. Persa regék. Fordította D F S Kolo'svártt, Burián Pál sajátja. Ev. Reform. Koll. betűivel. I—II. k. 1833. III—IV. k. 1844. A' kir. Lyceum bet. 143. 149. 162. 175. l. (Fordítója: Deáki Filep Sámuel, az Anacharsis fordítója.)

Eredetije. Les mille et un jour. Contes persans, traduits en français par M. Pétis de Lacroix. Paris, 1710—1712. (V. ö. Cabinet des Fées, 14—15. k.)

Alighogy megjelent az *Ezeregyéjszaka* Galland fordításában, Pétis de Lacroix (1653—1713), a College Royalban az arab nyelv tanára, egy feltűnést keltő másik mesegyűteménnyel ismertette meg Európát. Amint maga értesít, Keleten jó barátságot kötött Moclés dervissel, aki hinduból igen érdekes gyűjteményt fordított perzsára. A dervis 1675-ben megengedte neki, hogy perzsa kéziratát lemásolja. Ezt hazahozta s Lesage-val együttesen franciára fordította. Nem egyéb ez, mint az *Ezeregyéjszaka* ellendarabja. Egy hercegnőről van benne szó, aki éppoly ellenszenvet érez a férfiak iránt, mint az *Ezeregyéjszaka* szultánja a női nem iránt. Hogy a férfiakat megkímélje ellenállhatatlan és vészthozó szépségétől, egy toronyba zárhatja magát, ahol dajkájának az a feladata, hogy hűséges szerelmesekről és nemes férjekről szóló elbeszéléseivel ellenszenvéből kigyógyítsa. Sikerül is ez a címben megjelölt időtartam alatt. Így az elbeszélések kivétel nélkül gyöngéd, finom, szentimentális szerelmi történetek. Főképpen ebben különbözik az *Ezeregyéjszaka*tól. A későbbi kiadások más forrásokból újabb és újabb darabokat fűztek hozzá,

így lassanként elérte az *Ezeregyéjszaka* terjedelmét. A francián kívül az európai nyelvek közül még csak németül és dánul olvasható.

Amit belőle Deáki Filep Sámuel lefordított, szó szerinti, néhol az értelmetlenségig hű. Elhagyta azonban «Mahomet hamis csodáit» s az illemsértő «kicsapongó meséket», így a 204. napról egyszerre a 970.-re ugrott át. Bevezetésében érdekesen indokolja fordítását: «Előtünk magyarok előtt már azért sem lehetnek érdektelenek (az ilyen munkák), mivel eleink hazájával talán szomszédos földek, népek, szokások és életmód leírásait is közlik. Ily nézetből lát most e' munka napvilágot.»

353. *Fridrik és Katt.* Novella. Irta Szalay László. Pesten, Hartleben Konrád Adolf' tulajdona, 1833. 78 l.

Tárgya Frigyes hercegnek, a későbbi nagy császárnak, és Katte testőrhadnagynak barátsága, amelynek árát a hadnagy fejével fizette meg: Frigyes Vilmos lefejeztette, mert fia szökési tervét tudta és pártfogolta. (V. ö. Szinnyi Ferenc, IK. 1911. 158. l.)

354. *Meggyes vagy is A' fonnyasztó szerelem.* Eredeti magyar román. Mellyet irt seprősi Czárán Emánuel hites ügyvéd. Posonyban, ifj. Schmid Antal betüivel, 1833. 77 l. («Honnunk nyájas hölgyeinek hódolása zálogául. A' Szerző».)

Amennyire értelmetlen dagályos nyelvéből ki lehet hámozni, cselekménye a tatárjárás idejében játszódik és hőse Meggyes László, aki szerelmes egy szép kún leányba. Ámde a szülői akarat a leányt egy kún vitéznek tartogatja. Hiába menti meg László a leányt és szüleit egy árvíz hullámaiból, hiába győzi le a haramiákat, akik a leányt el akarják rabolni, hiába vitézkedik a tatárok ellen — bujdosni kénytelen a királlyal, mert az

atya átka sujtja, mivel leányának kedvesét megölte. A leányt a szerelem elfonnyasztja s a tatárdúlás után hazatérő Meggyes László «keble vadon kinjút villogó szemeinek tüzes forgása jelelvén — azon sirra — a' hol kedvese a' sors kaján karjaiból szabadulva — végnyugalmat talált — arra — arra — lelketlenül lendülvén; s a' Hölgy gyászos emléke a' sir sötét boltozattján keresztül hozzá hatván, komor keblét gyötrő fájdalom — 's kedveséért vágyó hív érzés foglalván el, — megmentődvén az ellene esküdt zordon végzet további veszélyeitől — szeretett kedveséhez csatlódott utánna vágyó keble; — imigy tehát a' kaján sors érez karjai nem zuzhatván már szélyvel a' siron tul eszközlött viszont-kapcsokat — a' mit több évek viszányos lefolyta nem adhatott, azt egy komor — nem — nem — nékik öröm-kéjjel tölt percz részetskéje megadá nékik» (74. l.). Czárán Emanuel ügyvéd (1813—1885) ez ifjúkori kísérlete után szépírói szándékkal tollat többé nem vett kezébe.

355. *Ottília*, 1833. Bajza József levélrománja. V. ö. Bajza összegyűjtött munkái, II. 184--221. l.

Ottília két ifjú, Szamosvári és Wallberg, szerelme közt hánykódik. Párbajban Wallberg megsebesül, Ottília meghal. Közben sok szó esik a magyar literatúráról.

356. *Pazardi*. Irta Stancsics Mihál. A' honi ipar és nemzeti dicsőség régi oklevelekkel legsükekesebben létesíthetők. Kolozsváron, A' Ref. Kollégium' betűivel nyomtatta Barra Gábor, 1833. 209 l. Újabb kiadása u. o. 1836. «Jogtalanul üldözött 's ok nélkül gyűlött zsidó vallásu Embertársainak tiszta morályi szeretetből ajánlja a' Szerző».

Pazardi Tóbiás, sok falvak és nagybirtokok ura, úgy él s úgy gazdálkodik, hogy gyakran szorul Izsák

zsidó kisegítésére. Mivel előkelő úrnak érzi magát s a módi is úgy kívánja, fiát, Pazardi Gyurkát, miután nevét Pázárdy Georgesra finomítja, külföldi tanulmányútra küldi. Az apjához méltó csemete 140 ezer forintot pocsékol el, hozzá még a henye szórakozáson kívül semmit sem tanul. Ez s más könnyelműségek a Pazardi-vagyont teljesen elpusztítják, úgyhogy Tóbiás úr kegyelemkenyérre jut. Fia, ki ismét visszavedlik Pazardi Gyurkává, külföldről gyalog bandukol haza, de nem esik kétségbe: itthon tűzbe dobja a nemesi kutyabórt, Munkás Gyuri lesz belőle s új életet teremt magának. A végén Izsák zsidóval átölelik egymást, s így kiáltanak föl: «O hatalmas Isten, így eméssz meg minden oly diplomát, melyben embertársom joga korlátoztatik, mely szabadalmi nevet visel; de gyujts a' helyett szívökbén szeretetet, mely úgy lobogjon bennök, mint e' kandallóban a' tűz 's ezen diploma.»

357. *Szerelem 's Föláldozás.* Tizenhatodik századbeli Történet. Tromlitz után. — Új Rózsaszinű Könyvtár. Kaszán 1833. IV—V. k.

Eredetije. Das Opfer, ein historisch-romantisches Gemälde aus dem sechzehnten Jahrhundert, von A. v. Tromlitz. Th. 1—2. Leipzig, 1828. Bibliothek historischer Romane und Erzählungen. Bd. I—II.

A román hőse a kalandos életű Jenatsch György. Tárgya ugyanaz, mint a Mayer Konr. Ferdinánd híres regényéé.

358. *Tinka, vagy A' férjfi-próba.* Lafontaine után. Kolo'svártt, Burián Pál könyvtáros sajátja, 1833. 200. 208 l. Pandora, II—III. k. (Fordítója: Deáki Filep Sámuel.)

Eredetije. Tinnen oder die Männerprobe. Halle, 1811. Aug. Lafontaine: Schilderungen aus dem menschlichen Leben in Erzählungen. Bd. 3—4.

Gr. Tonder sokat ad őseire és nemességére, de a sors mindig ellene dolgozik. Ő maga egy szegény lelkész leányát veszi feleségül, majd örökbe fogad egy talált gyermeket, Welfet, aki Tinka leányát hódítja meg. Bár Welf testileg-szellemileg egyaránt kiváló s fiát, Henriket, is vakságából meggyógyítja, a gróf hallani sem akar arról, hogy családjába beeressze. Végre is belátja, hogy hasztalan küzd a sors ellen s beleegyezik a házasságba. Ekkor kiderül, hogy Welf tulajdonképpen a gróf nővérének törvénytelen gyermeke. A gróf is meggyőződik, hogy Welfnek nemcsak vére, hanem lelke-szíve is méltó arra, hogy családjának tagja legyen.

359. *Vidorffy Heverdel napja*, a' goudüző, 's ollykor hasznos olvasást kedvellőknek. Pesten, Hartleben K. Adolf tulajdona. 1833. 140 l. (Szerzője: Lencsés József Antal gazd. tanintézeti tanár. V. ö. Szinnyei, MI. VII. 1033. h.)

Van benne minden: anekdota, tudományos apróság — megtanít pl. arra, hogyan kell gombát szedni, melyik a legnagyobb élőfa — s van benne egyfelvonásos nézőjáték, novella stb. Mindez rendszertelenül össze-vissza, egymás hegyén-hátán.

1834.

360. *Elbeszélések Houwald Ernesztől*. Fordította Szabó Dávid. Pesten, Ns. Trattner és Károlyi tulajdona, 1834. I. 152. l. II. 161 l. III. 143 l.

Tartalma és eredetije: I. 1. Thau Jakab, az udvari bolond. Egy más fordítását l. Mulattató. Pesten, 1832—1833. VI. 1—81. l. (Jacob Thau, der Hofnarr. Eine Erzählung. Taschenbuch zum geselligen Vergnügen f. 1821. 277—362. l.). — 2. Vizontlátás a' Sz. Bernhárdon. L. Mulattató, IX. 73—119. l. (Das Wiedersehen auf

dem St. Bernhard. Romantische Akkorde. Hrsg. von W. Contessa. Berlin, 1817. 1. l.). — 3. Az éjféli tengeri ütközet. Történeti rajzolat. (Das Seetreffen bei Nacht. Eine historische Skizze. Abend-Zeitung 1819. Nr. 310. Vermischte Schriften. Leipzig, 1825. I. 211—224 l.). — II. 4. A' Malplaquet melletti ütközet. (Die Schlacht bei Malplaquet. Erzählungen. Dresden, 1819. 65 l.). — 5. A' halottkéz. Gyilkossági történet. (Die Todtenhand. Eine Kriminalgeschichte. Abend-Zeitung 1819. Nr. 41. Erzählungen. Dresden, 1819. 185 l.). — 6. Zárbeszéd (Epilog) Stuárt Máriához. (Der Epilog zu Maria Stuart. Vermischte Schriften. Leipzig, 1825. II. 149 l.). — III. 7. Örültég és halál. Első töredék muzsikai utazásomból. (Wahnsinn und Tod. Ein Bruchstück aus meinen musikalischen Wanderungen. Romantische Akkorde. 1817. 109 l.). — 8. A' temetés. Második töredék muzsikai utazásomból. (Das Begräbniss. Ein zweites Bruchstück aus meinen musikalischen Wanderungen. Erzählung. Penelope für 1821. 34—75. l.). — 9. A hatszázados mátká. (Die Braut von sechs Jahrhunderten. Erzählungen. Dresden, 1819. 1. l.).

Ernst Chr. Freih. v. Houwald (1778—1845) a sors-tragédia egyik nevezetes képviselője. (V. ö. J. Minor: *Die Schicksalstragödie in ihren Hauptvertretern*, 1883). A Szabó Dávid orvosdoktortól (1808—1886) magyarra fordított elbeszéléseiben sem tagadja meg ezt a tulajdonságát.

361. *Érdeklő, elmés, oktató és mulatságos Történetek Tára*. Kiadta Mészáros Mátyás. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel, 1834. 72 l. («A' dicső magyar szépnem»-nek ajánlva.)

100 adomából álló gyűjtemény. Sok írói anekdotát is tartalmaz. Magyar tárgyú darab alig egy-kettő

van a kötetben. Nyilván idegenből ültette át őket magyarra.

362. *Mit nevetsz?* Ki adta Szikra Miklós. Budán, A' Magyar Kir. Egyetem' betüivel, 1834. 67 l.

71 anekdotát és 11 mesét tartalmaz. Az anekdotákon érzik, hogy könyvekből átszármazott idegen jövevények.

363. *Museus' travesztált regéi.* Honosítá Staut József, cs. kir. felhadnagy. Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona, 1834—1835. I—V. k. 302 (202 h.) 240. 210. 168. 204 l. (Tartalma: I. A' három testvérekről szóló évkönyv. Ludmilla. Szilágyi' apródjai. II. Répaszámosdi: vagy a' Kárpáti hegyiszelemről regék. Tornai vizibába. Daemon Ámor. III. Libussa. Cseh rege. Az elragadtatott fátyol. Szerelem' hűsége. IV. Néma szerelem. Ferdevállu Galambos. V. Melechsala. Kincsasó. Az elragadtatás.)

Eredetije. Musäus, K. A.: *Volksmärchen der Deutschen.* 8 Bde. 1782—1786. U. az herausgeg. Von. C. M. Wieland. Wien, 1825. (A magyarra fordított német mesék: Die Bücher der Chronika der drey Schwestern. Richilde. Rolands Knappen. Legenden von Rübezahl. Die Nymphe des Brunnens. Dämon Amor. Libussa. Der geraubte Schleyer. Liebestreue. Stumme Liebe. Ulrich mit dem Bühel. Melechsala, oder die Sage vom Grafen Ernst zu Gleichen. Der Schatzgräber. Die Entführung.)

A Herdertől is nagyrabecsült Musäus-féle gyűjteménnyel vergődik ki a német mese a Wielandtól erősen támadott francia tündérmese áradata és befolyása alól. Ebből Staut József cs. kir. főhadnagy öt kötetre valót átdolgozott, megmagyarosított. «Voltaképpen mineműségökben semmi sincs változtatva, sem nincsenek egészen újra gyártva vagy verve — írja bevezetésében

(XII. 1.). — Mindazonáltal bátorkodtam a' német előadásokat honunkhoz alkalmazni, 's idegen köntösök-ből kivetkeztetve, dolmányba öltöztetni, mert azokat a' mostani magyar világban tulajdon alakjokban előadni nem illett volna.»

364. *Vieland Abderitái.* Forditá Erdélyi Károly. Pozsonyban, Fűskuti Landerer Lajos betüivel, 1834. I—II. 289. 239 l.

Eredetije. Die Abderiten. Eine sehr wahrscheinliche Geschichte vom Herrn Hofrath Wieland. Weimar, 1774.

Abdera görög köztársaság híres szülötte, Democritus, húsz esztendei külföldi tanulmányút után hazakerkezik. Szülővárosa nagyra van vele, de elragadtatása kezd lelohadni, amikor Democritus nem ejti bámulatba az embereket csodálatos kalandok elbeszélésével. Törvényt is hoznak az utazás ellen, nehogy valamelyik abderita csemete megokosodhassék. Democritus nem bírja honfitársait s kiköltözik a városból. A nőket megtanítja a madarak nyelvére s ekkor azzal vádolják, hogy nem ura az eszének. Hippokratest megbízzák, hogy vizsgálja meg Democritus elméjét. A nagy orvos azt ajánlja, hogy Anticyrából hozassanak hat hajó tüzszentőport s osszák szét maguk között, a tanácsuraknak azonban kétszeres adag jusson belőle. Ettől meggyógyulnak. A megkülönböztetett adag miatt nagy visszavonás támad. A polgárháborút csak az hárítja el, hogy a kikiáltó az ebéd idejét jelzi, s erre mindnyájan hazatérnek. Másik büszkesége az abderitáknak a művészetük. Egy alkalommal Euripides Andromedáját adják elő. A nézők sorából egy ismeretlen idegen lesújtó véleményt nyilvánít. A súlyosabb következményektől csak az menti meg, hogy véletlenül maga Euripides az

idegen. Ráveszik Euripidest, hogy a maga társulatával adassa elő saját darabját. Ekkor az elragadtatás lázába esik az egész Abdera, de ezt a hirtelen támadt betegséget senki nem tudja megokolni. Még ki sem gyógyulnak belőle, amikor egy újabb esemény forgatja fel a köztársaság nyugalma. Szamarat bérel egy fogorvos s a tulajdonos kíséretében egy forró nyári napon pusztaúton vonul át. Eltikkadva és elbágyadva ki akarja pihenni magát a szamar árnyékában. A tulajdonos tiltakozik ellene, mert ő csak a szamarat adta bérbe s nem egyszersmind az árnyékát. Bíróság elé kerül az ügy s a különös per országos eseménnyé dagad. Abdera két pártra oszlik: szamar-pártra és árnyék-pártra. Végül is a szenátusnak kell a döntő szót kimondania. Szenvedélyes védő- és vádbeszédek hangzanak el, a tömeg toporzékolva követeli az igazságot. Ekkor eszébe jut valakinek, hogy elő kell hozni a pörben legilletékesebb szamarat. A felbőszült tömeg ezer darabra szaggatja a szegény állatot Abdera nyugalma feldúlásáért. Ez megoldja a kérdést: nincs szamar, nincsen árnyéka, fölösleges minden további vitatkozás. Ebbe mindenki belenyugszik. Még nagyobb bajt zúdit az abderitákra, hogy Latona istennőjük tiszteletére a békákat rendkívül elszaporították. Az Athént megjárta Korax filozófus állást foglal a békák ellen s a tanács elé viszi az ügyet. A tanács az Akadémia véleményét kéri ki, ahonnan azt a javaslatot kapja, hogy meg kell enni a békákat, mert combjuk igen ízletes eledel. A papság iszonyú módon fölháborodik s a főpap könyvet ír a békák védelmére. Egyszerre csak patkányok, férgek és egerek rohanják meg Abderát s lakosai Macedónia térségeire költöznek. Ezzel nyomuk vész, de az abderitasság elpusztíthatatlanul örökre megmarad.

Wieland a görög Abderában a német kisvárosok, főkeppen Biberach és Mannheim, nyárspolgáris, korlátolt és hóbortos életét gúnyolta ki nyilvánvaló érthetőséggel. (V. ö. B. Seuffert: *Wielands Abderiten*. Berlin, 1878.) A magyar fordítóról, ki a nyelvújítás zaggyaságaival terhelte meg gyatra fordítását, nevén kívül egyebet nem tudunk.

1835.

365. *Rényképek*. Irta Stancsics Mihál. Első kötet. Pesten, Ny. Trattner-Károlyi, 1835. 147 l. Második és harmadik kötet. Kolozsváron, A' Királyi Lyceum' betűivel, 1835. 159. 204 l.

Az első két kötet erkölcsi novellák gyűjteménye, a harmadik kötet *Laura* címen sovány cselekményű pedagógiai román, mely a társadalmi előítéletek, a jogtalanság és egyenlőtlenség ellen harcol, s a munkás, mértékletes, tiszta élet elveit fejtegeti. (Ism. Honművész, 1835. 64. sz. Rajzolatok, 1837. 16., 36. sz.)

366. *Tündértár vagy is Báró Demánx gondüző kalandjai*. 99-dik kiadás huszonkét képpel Vernett után. Kolozsvártt, ifj. Tilsch János, é. n. (kb. 1835.)

Münchhausen kalandjait tartalmazza a francia Vernet híres illusztrációival. Az 1805-ben először megjelent magyar *Münchhausen*-tól eltérő újabb kiadás.

1836.

367. *Amerika fölfedezése*. Mulatságos olvasó könyv gyermekek és ifjak számára. Campe Henr. Joachim után Peregriny Elek. Posonyban, 1836. Újabb kiadása: Pest, 1850.

Harmadik fordítása Campe népszerű útleírásának, amely magyarul először 1793-ban, másodszor 1817-ben jelent meg.

368. *Az elbujdosott vagy egy tél a' fő városban.* Irta Petrichevich Horváth Lázár. Kolozsvártt, Tilsch és fia' tulajdona, az ev. reform. kollégium' betüivel, 1836. I—II. 263. 338 l.

Az elbujdosott : gróf Várkövy Lőrinc, s a főváros, ahol a cselekmény játszódik : Kolozsvár. Lőrinc gróf még gyermekkorában egészen jelentéktelen okok miatt családját otthagyja s az angolok szolgálatába szegődve résztvesz a görög szabadságharcban. Amikor évek múltán mint Woodland angol kapitány visszatér Kolozsvárra, senki sem ismer rá. Itt szerelmes lesz Szerényi Rózába, apjának fogadott leányába, akinek eredetét szintén a titokzatosság homálya takarja. Szerelmes a szép leányba Várkövy Béla is, Lőrinc gróf testvére. A rendkívül vontatott és sok kitéréssel elnyújtott cselekmény végül is kideríti Woodland kapitány kilétét és Szerényi Róza származását. Erre azonban nem a boldog egybekelés következik, amint várnók, hanem Lőrinc gróf nagylelkű lemondással és emlékirat hátrahagyásával ismét elbujdosik, hogy Szerényi Róza és Várkövy Béla boldogok lehessenek.

P. Horváth Lázár (1807—1851), korának egyik legműveltebb magyar írója, maga megvallja, hogy Bulwer volt a mestere. Mintaképének nagy hatása munkájának minden részletére kiterjed. (V. ö. Ferenczi Zoltán : *Egy elfeledett regényről*, 1918. Értekezések, XXIII. 9.) Bár meseszövése kezdetleges, értékes munka : Erdély társadalmi életének egykorú gazdag és színes képét őrzi. (V. ö. Szinnyi Ferenc : *Novella- és regényirodal-*

munk a szabadságharcig, 1925. I. 129—139. l.; Sándor István: *Erdély első társadalmi regénye*. Erdélyi Múzeum, 1936. 321—335.l.) Történetileg a román és a regény közti átmenet jellemző példánya.

369. *Ifjabbik Robinzon*. Mulatságos olvasókönyv gyermekek és ifjak számára. Campe Henrik Joachim után Uzdi Péter (Vajda Péter). Pesten, Heckenast Gusztávnál, 1836. 294. l. Újabb kiadásai: 1858. és é. n. (1870).

Campe Robinzonjának a harmadik magyar fordítása (az első 1787-ben, a második 1794-ben jelent meg). Az előbbi kettőtől Vajda Péter fordítása abban különbözik, hogy a neveket megmagyarosította s az eseményeknek általában magyaros színt és ízt igyekezett adni.

370. *Pesti Furcsái* vagy a' vidám Társalkodó. Pesten, Heckenast Gusztávnál, 1836. 2 kötet. (V. ö. Petrik, I. 41. l.)

Ez nem egyéb, mint a Pesten 1830-ban négy kötetben megjelent *A' vidám társalkodó* című gazdag anekdota-gyűjtemény újabb lenyomata. Közkönyvtárainkban ez a kiadás nem található.

371. *Szirmay Ilona*. Történeti román. Irta Gaal. Pest, Heckenast Gusztáv' tulajdona, 1836. I—II. k. XXXIV. 173. 216 l. (A II. kötet elején ezzel a címlappal: Pattanházi Pattangi Jób mátészalkai esküdt elbeszélései. 2. kiad. Abafi N. Kvtár, 23. k.)

Forrása. Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis per Anton Szirmay de Szirma. Pestini, 1805. Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete. Irta Szirmai Szirmay Antal. Budán, 1809—1810.

Szirmay Ilona kezéért ketten versengenek: Bogdanu Gyurka, a moldvai vajda rokona, és Szodory Boldizsár. A leány ez utóbbit szereti s végül csakugyan az övé is

lesz, közben azonban a tatár kán fogságán s haramiakézen kell átesnie. (Tartalmát részletesebben l. az id. 2. kiad. bevezetésében a 32—34. lapon és Szinnyi Ferencnél: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, 1925. 91. l.)

Ez az *Abafit* közvetlenül megelőző történeti román az 1717. évi tatár betörés eseményeihez fűződik. A krónikában talált sovány családtörténeti adatokat a lovag- és rablóromantika ismert eszközeivel fejlesztette érdekes cselekménnyé. A történetiséget benne csupán a történeti háttér s egy-két történeti név képviseli.

1838.

372. *Ezeregy óranegyed*. Tatár novellák. Fordítá Kazinczy Gábor. I. Budapest, 1838. 132 l. Málvina. Regények Könyve. Első kötet. Pest, Trattner-Károlyi tulajdona.

Eredetije. Les mille et un quart d'heure. Contes tartares. Par T. G. S. (i. e. Thomas Simon Gueulette). Paris, 1715.

Galland és Lacroix mesegyűjteményeinek hatása alatt divatba jött a franciáknál a keleti elbeszélés. Legkitűnőbbben tudta utánozni Gueulette (1683—1766), ki a Straparola, Peregrinaggio gyűjteményeiből és más hasonló forrásokból merített nyugati tündérmeséket keleti kosztümbe öltöztette s nagyszámú földrajzi és történelmi jegyzettel tévesztette meg jóhiszemű olvasóit. Az *Ezeregyéjszaka* mintájára szerkesztett tatár novelláit egy nemes érzésű szultánnak beszélik el, aki véletlenül atyját megölte, feleségét és látását elvesztette, s naponként csak egy negyedórát szentelhet a pihenésnek. Véget nem érő egymásutániségben A elbeszél egy történetet, amelyben fellép B, aki elbeszéli a maga históriáját, de ebben már szerepel C, aki a saját

történetét tartja legjobbnak, azonban D igyekszik erre rácáfolni stb. Tarka összevisszaságban különféle történeteket hallunk az asszony háládatlanságáról, az özvegy megindító hűségéről, a három púposról (magyar származékáról l. Gálos Rezső, Ethn. 1907. 1., 65. l.), a két testvéréről, akik saját testvérük iránt lángoló szerelmükben egymást ölik meg, a Nagy Sándor ágyafejénél álló halálról, a csodadoktorról, a márványszoborról, amely elpirul, ha valaki hízeleg stb. Az elbeszélés-sorozat azzal záródik, hogy a szultán viszontlátja holtnak hitt feleségét. Gueulette ügyességét számos utánczója közül senki sem tudta utólni. Utódai már csak a keletien csengő nevekre szorítkoztak, végül ezek is eltűntek, s egyszer csak a cselekmény Keletről Amerikába tette át a színteret (l. Chateaubriand).

Kazinczy Gábor, aki kedvvel foglalkozott a keleti költészettel (v. ö. Felső Magyarországi Minerva, 1834. III.) s ezeket a tatár novellákat még csakugyan keleti eredetűeknek tartotta, félben maradt munkájában csak XX óranegyedet ültetett át magyarra, «jólzengő, kényes ízlésű, könnyű, kecses prózában» (v. ö. Figyelmező, 1838. 773. l.), az eredetihez símuló hű fordításban. Bár két esztendővel kívül esik e korszak határán, szellemével ide tartozik.

1839.

373. *Vándor' szün-órái.* Pesten, Trattner Károlyi tulajdona, 1839. Iső kötet: Emlékezet Itáliára. Valóság és költemény. 200. l. II.-dik rész: Nápolyi levelek. 205—331. l.

Első része a Turinban telelő Körösy generális hadosztályához tartozó Szekfalvy Lajos őrnagy és Biondini Marietta operaénekesnő szerelmét beszéli el. A történet — természetesen házassággal végződik — sok mellék-

esemény tarkítja, amely egyrészt Szekfalvy nagylelkűségét és becsületességét jellemzi, másrészt Marietta bájos lelkét mutatja meg. Az elbeszélésen, mely a szerző életéből sok valóságos elemet tartalmaz, Mme de Staël olvasása érzik. A második rész három levélben Nápoly-nak és környékének minden regényes elemet, sőt elbeszélőkészséget is nélkülöző útleírása, sokszor jobbára száraz földrajzi fölvétele.

A könyv szerzője báró Lakos János cs. kir. tábornok (1776—1843), a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja. Megjelenése ugyan a korszak határán kívül esik, de keletkezése jóval korábbi időből való. Kézirata már 1815. júniusában Kis János útján Kazinczyhoz került bírálatra. Döbrentei is elolvasta. Az volt a közös véleményük, hogy Lakos ne siessen kiadásával, sőt sokat változtasson rajta, mert «sok egyenetlenség van nemcsak a' stilen, hanem a' composition is». Kazinczyéktól sok sürgetésre, közel két esztendő múlva, kapta vissza a kéziratot. (V. ö. Kazinczy Lev. XII. 419., 545., XIII. 230., 299., 372., 455., XIV. 251., 259., 286., 429., 455. l.) Kazinczyék tanácsát, úgy látszik, megfogadta s csak egy negyedszázad múlva lépett vele a nyilvánosság elé.

374. *Az Oroz-Gyilkolás által szerentséllenné lett Menyaszzony*, vagy is Pomeráin Ádelhájd Következve Ládý Collwille számos szomorú történetei. Ön magátul le-irat-tatva. Németbül Magyarositotta P. T. M. Szent Mihályi Harsánba. 1839. n. 8-r. 121 l. (Kézirat.)

Egy pomerániai nemes leányának, Adelhaidnak, regényes és hihetetlen élettörténetét olvassuk benne. Tizenkét fejezeten keresztül egyebet sem látunk, csak lángokat, rabló csapatokat, hajótörést, öldöklést, halált és mindezt számtalanszor ismétlődve, mintha csak

Adelhaidnak olyan talizmánja volna, amely őt a haláltól is meg tudja óvni. A fordítást Pósfalvi Tullok Mihály zalavármegyei esküdt (1780—1845) készítette. (V. ö. Magassy Antal: *Egy kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből*. EPhK. 1901. 228. skl.)

1840.

375. *Florian' Novellái*. Francziából fordítva ifjabb Kis János által. Sopron, Özvegy Kulcsárné' betűivel, 1840. 281 l.

Eredetije. Nouvelles de M. de Florian, de l'academie françoise, de celles de Madrid, Florence, etc. Troisième édition. Paris, 1792. Oeuvres de M. de Florian. Tom. 2. (Kis János az 1810-i lipcei kiadást használta.)

Jean Claris de Florian (1755—1794) Voltaire unoka-öccse volt s a forradalom alatt Robespierre gyűlöletének áldozatja lett. Életrajzát magyarul megírta Döbrentei Gábor (Erdélyi Múzeum, 4. f. 1815.) Marmontel tehetséges követői közé tartozott, aki mesterének a formáját finomítani és továbbfejleszteni tudta. Erkölcsei célját allegóriákba burkolta, de jó ízlése kirívóan nem hangsúlyozta. (V. ö. G. Saillard: *Florian. Sa vie, son oeuvre*. Toulouse—Paris, 1912.) Tizenhárom novella maradt utána: 1784-ben megjelent hat és 1792-ben a másik hét. Novellái halálát túlélétek, a múlt század közepéig Európaszerte olvasták és fordították. Magyarra Kis János, a hasonló nevű jól ismert superintendens író fia (1806—1865), valamennyit lefordította, de már előtte találtak egyes novellák közvetítőkre. Változatos tárgyúak: 1. Bliomberis. Franczia novella. Lovagromán-töredék. — 2. Péter. Német novella. Szöktetési történet katonadráma keretében. — 3. Czelesztina.

Spanyol novella. Kalandos história izgató meneküléssel s végül házassággal. — 4. Sophronymus. Görög novella. Bájós szerelmi történet az Olympus beleavatkozásával (Cseri Péter is lefordította: A megszabadulás napja címen). — 5. Sancho. Portugalliai novella. — 6. Bathmendi. Persiai novella. A boldogság allegóriája azzal a tanulsággal, hogy elrejtve éljen, aki boldog akar lenni (Molnár András is lefordította: Életpéldázó Regék. Kassa, 1821. III. 3.). — 7. Rosalba. Sziciliai novella. A mágián alapuló történet. (Kis János is lefordította: Flóra vagy szívreható apró románok. Pesten, 1806. II. k. 1—29. l. Olvasható továbbá a Nefelejts, 1834. kötetében.) — 8. Selmours. Angol novella. A nemeslelkűség megmutatása. (Ford. Erd. Múzeum, 1815. IV. 114—142. l.) — 9. Seliko. Afrikai novella. — 10. Klau-dina. Szavojai novella. Egy elesábitott leány megható története. — 11. Zulbar. Indiai novella. Csábítás kibékítő megoldással. — 12. Kamiré. Amerikai novella. A spanyol hódítások idejében játszódó történet. — 13. Valéria. Olasz novella. Kisérteti história: a győzedelmes szerelem a haláltól ragadja el a szeretett aszszonyt. (Cseri Péter is lefordította: *Silvius és Valéria*. Pest, 1811.)

376. *Rasszelasznak, egy abyssziniai királyi herczegnek történetei*, Regény. Johnson Sámuel angol munkájából. Kis János: Soproni Estvék, Sopron, 1840. II. 40—194. l.

Eredetije. Rasselas, Prince of Abyssinia. By Samuel Johnson. In two volumes. London, 1759. 6th edn. 1783. V. ö. Ward-Waller: The Cambridge History of English Literature, 1913. X. 178. s kl.

A híres essay-író és Shakespeare-kiadó Johnson (1709—1784) ebben a filozófiai regényében a boldogság

kérdését oldja meg egészen egyéni felfogással. A magánosságban növekedett abesszíniai herceg, húga és a böles Imlac keresztülbolyongják a világot s keresik a boldogságot az emberekben. Csalódottan azzal a tapasztalattal térnek vissza zárt sziklavölgyükbe, hogy a boldogságot csak önmagukban találhatják meg.

Év nélkül.

377. *Az Atyám Története vagy hogy esett az, hogy én születtem.* Egy román tizenkét szakaszban Kotzebuetől. Fordította Benke Jó'sef. Pesten, Ns. Kiss István könyvárosnál, é. n. 115 l.

Eredetije. Die Geschichte meines Vaters, oder wie es zugeht, dass ich geboren wurde. Ein Roman in zwölf Kapiteln von A. v. Kotzebue. Reval u. Leipzig, 1788. Ausgew. pros. Schriften, 1842. VIII. 5—106 l.

Kádenciákra írt román. Egy barátja 12, eszébe ötlő szót diktál tolla alá s ő ezekből románt szerkeszt. Ifjú íróknak különösen ajánlatos eljárás. Megtanulhatják az egymástól ég és föld távolságába eső különféle dolgokat egybefűzni. Itt is egymással össze nem függő események kapcsolódnak egybe. Csak a főszemély tartja őket össze. Ez a Vezuvon születik 70 éves szülőktől és számtalan kaland után boldogságát végre nevelőanyja házában találja meg, akit feleségül vesz. Szemmeláthatólag gyenge Sterne-másolat.

378. *Unalmas időkre szabható Mulató óra.* Mellyel az olvasást örvendő és az ujjságokban gyönyörködő nem tsak henye óráiban, hanem az olvasással kárt nem valló idejében-is magát kedveltethetőképben mulathatja. Mi-végre-is, a' fő tudománnyal híres neves embereknek német nyelven való írásaiból kiszedegettétvén magyarra fordított Kónyi János. Mostani együgyű Hadi-szolgája a' Magyar hazá-

nak. Pesten, Vaingand könyvel kereskedő úrnál találhatik.
É. n. 189 l.

Címlap kiadása Kónyi János Marmontel-fordításának, amely 1775-ben *Diszes erkölcsökre tanító beszédek* címen jelent meg.

379. *Az állhatatos szeretet jutalma.* Szentmiklóssy Alajos nógrádi földbirtokos (1793-1849) egy ilyen című románt írt, de Kazinczy tanácsára tűzbe dobta. (V. ö. Szinnyei, XIII. 766. h.)

380. *Hunyadi.* Pálffy Sámuelnek volt egy Hunyadi című, még eddig ismeretlen románja, amint ez kitűnik a *Zomilla* ajánlásából («Meg enged Méltóságod, hogy valamint Erbiámat, Hunyadiot sat . . »).

381. *Inkák.* Marmontel híres könyvét (Les Incas, ou la Destruction de l'empire du Pérou, dédiée au roi de Suède. Paris, 1777. 2 vol.), az indiánok irtása ellen tiltakozó exotikus tárgyú történetét, Kazinczy szerint Abrudbányai Szabó Sámuel unitárius lelkész (1756—1856) magyarra fordította. (V. ö. *Erdélyi Levelek.* Nemz. Kvtár. 95. l.) Kazinczy még egy magyarországi másik fordításáról is tudott. (*Lev.* V. 372. l.) Egyik sem jelent meg nyomtatásban, kéziratairól sem tudunk.

382. *Magyar Valerius Maximus,* az az a Magyar Nemzetben történt emlékezetes dolgokról XII. könyv. Kézirat, M. N. Múzeum (?).

Mintája Valerius Maximus római író Tiberius császárnak ajánlott munkája: *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* (Kr. u. 28—32.).

Szerzője id. Cserey Farkas referendárius (1719—1782). Fia, ifj. Cserey Farkas őrnagy (1773—1842), írja Kazinczynak 1805. április 8-án: «En néhai Atyámnak Kéz írásba maradt Munkáit szándékozom ki nyomta-

tatni, előbben nyomtató sajtó alá adom következő Czimüt: Magyar Valerius Maximus» stb. (*Kazinczy Lev. III. 316. l.*). Később még a következő jellemzést közli róla: «Néhai igen kedves emlékezetű Atyám Magyar Valeriusa egészen követése a Deáknak — a' Dolgok értve Nemzetünkre». *Kazinczy Lev. III. 331. l.*) Nem jelent meg, sőt a kézirat is jelenleg lappang.

383. *Mazárna, vagy a' csudálatos Barlang.* Drachenfürst, a Sárkányfejedelemről. Erdgang zur Herrengrund. (A negyedik elbeszélés címe hiányzik.) — Szilcz István szabolcsmegyei földbirtokos fordítása. (V. ö. Gulyás József: *A sárospataki kéziratok népmese-gyűjtemény.* Sárospatak, 1917.)

Eredetije. Gleich József Alajos névtelenül megjelent munkája: *Sagen der ungarischen Vorzeit.* Ein Gegenstück zu den *Sagen der Vorzeit* Von Veit Weber. Wien, 1800. 1. *Mazarana, oder die Wunderhöhle.* 2. *Der Drachenfürst.* 3. *Der Erdgang zu Herrengrund.* 4. *Die Wassernixe bei Trentschin.*

Gleich József könyve 10 elbeszélést tartalmaz, amelyek legkisebb történeti alap nélkül egy-egy magyar váromhoz vagy feltűnőbb sziklához fűződnek. Sejtelve sincs a magyar népmondákról, a magyarság eszéjárásáról. Többnyire varázshistóriák, melyekben a szellemek viszik a szót. Ezeket éppúgy nevezhette volna el osztrák, porosz vagy belga előidőkből szóló regéknek. (V. ö. Heinrich Gusztáv, *IK. 1891. 90. l.*)

Gleich József, Raimund veje, Spiess modorában az élelmes bécsi Dirnböck részére 76 rémrománt írt 1800—1846 között, mégpedig különféle álnevek alatt (Dellarosa, Walden, Blum) igyekezett egyforma históriái iránt az érdeklődést az olvasókban ébrentartani. Közülök

egyik sem érte túl halálát. Ezekből komikus és fájdalmas bepillantást nyerhetünk a XIX. század első évtizedei nemzedékének szellemi süllyedtségébe.

384. *Várna*. — Kisfaludy Károly a várnai ütközetet egy «históriai román»-ban akarta feldolgozni Várna címen. Ugyanerről a tárgyról van egy «Első Ulászló» c. drámatörvédeke. (V. ö. IK. 1900. 169. l.)

385. *Wieland : A Bölcsék köve*. Rege. Kazinczy Ferenc eredeti kézírata. 9—109. l. M. Tud. Akadémia könyvtára, M. Irod. 4-r. 75. sz.

Eredetije. Wieland : Der Stein der Weisen oder Sylvester und Rosine. V. ö. Dschinnistan oder auserlesene Feen- und Geistermärchen. Wienterthur, 1786. Bd. I. d.

Egy király és királyné gonosz kópék kezébe kerül, akik számárrá és rózsaszínű kecskévé varázsolják őket. Bizonyos növények segítségével visszanyerik emberi alakjukat s azután rousseau-i értelemben, mint parasztok, boldogan élnek tovább. «Erkölcsei elbeszélés» a tündérmese színeivel bemázolva.

ROMÁN-GYÜJTEMÉNYEK.

I. Rózsa Szín Gyűjtemény. A magyar szép nemnek számára. Kassán, 1798—1803. Fűskuti Landerer Ferentz költségevel.

1. Jetta a szép tündér-asszony, 1798.
2. Az el-ragadtatott lyánkák, 1799.
3. A világnak három részeiben bujdosó, avagy egy spanyol viszontagságai, 1798.
- 4—5. Gróf Bellafont, avagy az afrikai leányka, 1799.
6. A természetnek fia, 1801.
7. Orestes és Hermione, 1801.
- 8—11. Adeline, avagy az erdői veszedelmes történetek, 1801—1802.
12. Miklós sógor, 1802.
13. A bujdosó leányka, 1803.

II. Téli és Nyári Könyvtár. Posonyban, 1805—1813. Fűskuti Landerer Mihály költségevel. (Egyes darabjait Szabó Sámuel székelykereszturi esperes, Kozma Gergely kövendi unitárius pap és Gegő József piarista tanár készítette.)

1. Báró de Manx, 1805.
2. Zoriada avagy a nagy Mogol leánya, 1805.
3. Vanda krakói hertzeg asszony, 1806.
4. Klementi Laura avagy a velentzei szép leány, 1806.
5. Lizára az abyszsziniai amazon, 1806.
6. A fősvény Ángy avagy Amália és Albert, 1807.
7. Farkasvölgyi Imre avagy Posonyvári késértő lélek, 1807.
8. Hazenau Fridrik nemes ifju szerentsétlen utazásai, 1807.

9. Saidár és Rurik, 1808.
10. A rómaiak biographiája, 1808.
11. Idda vagy a szerelemfáltás ereje, 1809.
12. Zorinda fejedelem kisasszony, 1813.
13. Bertraid és Grimoald, 1813.

III. Flóra, vagy szivreható apró románok, erköltsi mesék, versek és egyéb hasznosan gyönyörködtető darabok A' szép nemnek és a' szép nem barátjainak Zaid kiadója által (Kis János). Pesten, 1806—1808. N. Kiss István könyv árosnál.

1—2. Kisebb elbeszélések és anekdoták, részben Lafontaineből fordítva, 1806.

3. Hierónak syrakusai királynak történetei, 1807.
4. A szerelem természete, 1808.

IV. Eredeti Magyar Románok. Pesten, 1807—1808. Eggenberger József költségével.

1. Palugyai története, 1807.
2. Báró Külneki Gilméta, 1808.

V. Grátziák Bibliothekája. Pesten, 1808. Mossóczy In-
stitoris Károly költségével.

1. Palotási Karolina kisasszony története, 1808.

VI. Kotzebue Szín-Darabjai. Pesten, 1809. Hartleben K. Adolf költségével.

I. kötete ezen a címen jelent meg s mindjárt meg is szűnt. Nen szindarabokat, hanem német románok magyar fordításait szándékozott kiadni.

VII. Téli Estvék. Kolozsvárt, 1814. Burián Pál költségével.

1. A büszke lelkiismeret, 1814.

VIII. Mulatságos Könyv-Tár A' Pallérozott Olvasóknak. Pesten, 1808—1810. Hartleben Konrád Adolf költségével.

1. Lelemények, 1810.
2. Rózika titkai, 1808.
3. Hutsa a tiszai tündérasszony, 1808.

*IX. Haszonnal Mulattató Könyvtár. A' gyönyörköd-
tető olvasást kedvelőkért. Kassán, 1818—1825, Ellinger
István költségével.*

1—2. Erköltsi rajzolatok, 1818.

3—4. Élet példázó regék és lélek esmértető ábrázolatok,
1821.

5. Adolf és Hedvig, 1825.

*X. Scott Walter Válogatott Románjai. Pesten, 1829.
Wigand Ottó költségével.*

1—6. Ivanhoe, 1829.

*XI. Pandora. Kolos'várt, 1832—1833. Burián Pál költ-
ségével.*

1. Természet és szerelem, 1832.

2—3. Tinka vagy a férjfi próba, 1833.

*XII. Mulattató. Szép Literaturai Gyűjtemény. Szerkez-
teti Harsányi Pál. Pesten, 1832—1833. Kiadja és nyom-
tatja Landerer.*

1. A remek lövés. Hazai elbeszélés K . . . után (1—27. l.)
A fekete napok. Elbeszélés Blumenhagen után (27—122. l.).

2. A Liló-halacska. Román Claurentől (1—138 l.)

3. A Liló-halacska. Folyt. (1—68 l.) Román egy estve.
Spindler zsebkönyvéből (71—120 l.).

4. Skóczyának fejeér lilioma. Históriai romános novella
Kind után (1—151 l.)

5. A képzeletben beteg. Vigjáték három felvonásba
Molieretől (1—71 l.) Egy álarczos bálnak következesei. Vig-
játék egy felvonásban. Clauren után (73—124 l.)

6. Thau Jákób, az udvari bolond. Elbeszélés Hauwald
után (1—81 l.) A köpenyeg. Elbeszélés Schillingtől (83—
140 l.)

7. Anekdoták (1—76 l.). Furcsa történetek. Gräffer
Momusából (77—132 l.)

8. Hüség szerelem nélkül. Elbeszélés Froberg Regina
után (1—50 l.). A Hamvveder látogatás. Novella Braun-
tól (51—84 l.). Az első és utolsó szerelem. Elbeszélés Clauren-
tól (85—122 l.)

9. Körjátékok. Zalogosdik. Czika félék. Mesterségek. Zalogváltságok. (1—107).

10. Tavasz-szerelm. Elbeszélés Schopenhauer Johannától (1—52 l.) Nyárszerelm. Elbeszélés Schopenhauer Johannától (52—108 l.)

11. Nyár-szerelm. Folyt. (1—70 l.) Viszontlátás a Sz. Bernáton. Elbeszélés Houwaldtól (73—119 l.).

12. Anekdoták. Rejtélyek. Talányok. Mesék S. E. E. F.

XIII Új Rózsaszínű Könyvtár. Románok, elbeszélések, mondák és regék gyűjteménye. Kassán, 1833. Wigand György költségével.

1. A tatárscsata. Van der Velde után. Első és utolsó szerelm. Clauren után (108 l.).

2. A vérkincs. Clauren után. (107 l.).

3. A vérkincs. Clauren után. Folyt. (95 l.)

4. Szerelm s föláldozás. Tromlitz után (108 l.).

5. Szerelm s föláldozás. Tromlitz után. Folyt. (96 l.)

TARTALOMMUTATÓ.

	Oldal
<i>I. A magyarnyelvű román élete.</i>	
1. «Román» és «Regény»	3
2. A román külsőségei	19
3. A román és az olvasóközönség	31
4. A román és közvélemény	56
5. A román érvényesülése	73
6. Román-fordítás	90
<i>II. Kedvelt román-típusok</i>	
1. Politika és történelmi románok	111
2. Ribonzonádok és utazó románok	112
3. Tündérrománok és keleti mesék	129
4. Lovagrománok és kalandos történetek	135
5. Rémrománok, Rinaldinik és Pitavalok	148
6. Családi és érzelmű románok	166
<i>III. A Román úttörése és a regény bevonulása.....</i>	196
<i>IV. A magyar regény előzményei.</i>	
Román-bibliográfia 1730—1840. évig ...	203—514
Román-bibliográfia év nélkül	515—518
Román-gyűjtemények	519—522
<i>Név- és tárgymutató.</i>	
<i>Tartalommutató.</i>	

TÁRGYMUTATÓ.

A.

Abafi 12, 13, 17, 18, 19, 22,
23, 55, 73, 75, 90, 91, 111,
117, 120, 190, 198, 199, 200,
201, 203, 456, 510.

A bakonyi történetek 385.

Abderiták 197, 505—507.

Ábel Kain által lett halála 223.

A Bélteki-ház 12, 64, 176,
186, 489—492.

*A böcsületes embernek kézi
könyve* 227, 233.

A bölcseskőve 518.

*A bölcseségnek és jó erkölcsnek
könyve* 189, 219, 227, 233.

A budai basa 282—284, 477.

A bujdosó leányka 181, 326.

A büszke lelkiismeret 407.

A csehek vára 476.

A csókok 297.

Addison 166, 306, 411, 462,
463.

Adeline 140, 322—323.

A Délusi Filokles beszélgetése
417, 438.

Adolf és Hedvig 20, 182,
458—459.

Adolf levelei 24, 270, 320.

Aegidius Albertinus 444.

A falusi nótárius 338.

*A fejedelemnek és a hazának
barátja* 254.

A Fej-vesztesség 298.

A feleszerélt gyermek 408.

A fiatal bűnbánóné 411.

A jó hadi-vezérné 185, 236—
237.

A fősvény ángy 361.

Ágai Adolf 149.

A Gállyás-Rabszolga 428.

Agárdy György 477.

A gyapjas vitézek 298, 299.

A gyilkos anya 165.

A Haramia hegy 485.

A Hárfa-Sziget 364.

A három jó barátok 324.

A három magyar királyok 412.

A hívség jutalma 408.

A jegyesek Carthagóban 119,
362—363.

*A jelesebb utazások gyűjte-
ménye* 433.

A jó nevelésnek tüköre 116, 274.

Ajtay Sámuel (Nagyvárad)
11, 162, 165, 365, 403—404,
420—422.

A két nagylelkű férfiak jegyese
408.

A két szerelmes pásztor 474.

A kis Gyula könyve 474—475.

A kis Laci olvasókönyve 489.

A költő regénye levelekben 318.

A könnyelműek 14.

A különöc 186, 411, 475—476.

A különös testamentom 431.

Alarcon 350.

Albano Zindi 440.

Aleman 197.

Alfred 296, 297.

Ali Cselebi 244.

A Liló-halacska 492.

Almarék erdélyi herceg 95, 118,
401—402.

Álom második Józsefről 116,
239.

Alphonse levelei 193, 492.

Alvina 96, 177, 179, 363—364.

A magyar 496.

A magyar gyermekek barátja
188, 476.

A magyar Paméla 169, 355.

- Amália* 175, 182, 390—392.
Amaz országszerte elhíresült suszter Liplinek élete 370.
A második József az Elisium mezején 116, 275.
A megboszultott Osiris 308.
A megcsalatott szerelem 270, 320.
A megengesztelődés 386.
Amerika feltalálásáról 185, 293 422, 507.
Amerika fölfedezése 507—508.
A mindenkör nevető Democritus 242.
A mostani adeptus 25, 389—390.
Anacharsis 32, 76, 127, 128, 410, 417, 437—439, 467, 468, 487.
A nagy Kanut 413.
Andrád Elek 341.
Andrád Sámuel 271, 273, 296, 297.
Anekdoták 271, 273, 492.
A nemes szívű gróf Nádasdy József Vince 417.
Angyalffy Károlynak jegyzőkönyve 179, 180, 392.
Antal 394.
Antenor utazása 128, 487—488.
Anyos Pál 216, 260.
Apafi Mihály 288.
Apophthegmata 247.
Aranka György 24, 32, 253, 282—284, 477.
Arany János 41, 42, 353, 399, 453.
Arany Perczek 275—277, 363.
Araspes és Panthea 251, 299.
Archenholz J. W. 395—397.
A régi indusok bölcselkedések 237—239.
A remete históriája 344.
Argenis 8, 34, 196, 219, 241, 243, 287—289.
Arnaud, D. 173, 302, 303, 316.
Ártatlan mulatság 248—250.
A sánta ördög 327.
A spanyol juhászok 460.
A Szalamandrine és a képszobor 418.
Aszalay József 439.
A szép Trézsi 20, 319.
A Szerecsenek 314.
A szerelem és hűség telenség 179, 344.
A szerelmes halottak 146, 320.
A szerencsés pusztasziget 440.
A szeretetnek győzedelme 309.
A szeretetnek temploma 308.
Asztiane, avagy a hív szeretet tüköre 307.
Atala 48, 134, 329—330.
A tatár csata 496.
A természetnek fia 185, 321.
A tiszta és nemes szeretet ereje 192, 269, 323.
A XIX-dik századbeli fejérenépről egy jeles szerető ereje 192, 269, 323.
A tudós palóc 328—329.
Attila 394, 395.
Auguszt és Károly 430.
Aulnoy, D' 129, 130, 222, 223, 289, 338.
Austriana 147, 246, 370, 371.
A vak lantos 145, 300.
A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztül ment tántos 21, 160, 429—430.
A vékföldi pap 486—487.
A vérkincs 497.
A vidám társalkodó 482, 509.
A világnak három részeiben bujdosó 142, 314.
Azael halála 464—465.
Az állhatatos szeretet jutalma 516.
Az amerikai Podotz és Kazimir 127, 228.
Az asszonyi nem a XIX. században 234, 286.
Az atyám története 515.
Az egész világon levő legdrágább kincs 234.
Az éjjelkori harangszó 149, 406.
Az éjnek diadalma 371.
Az elbujdosott 12, 13, 508—509.
Az elragadtatott lyánkák 317.
Az emberek erkölceinek és az Isten igazságának tükörei 188 205.

Az emberi életnek játékhelye 197, 442—445.
Az emberi lélek és testnek rendkívül való jelenései 482.
Az emberi nemzetnek megsértődött törvényei 162, 294.
Az emberek jobbítására célzó beszélgetések 345.
Az én utazásom, vagyis Vaséki Méta 488.
Az erkölcs és a bölcseségnek tanításai 188, 436.
Az erkölcsi leveleknek második része 255.
Az erkölcsös feleség 306, 316, 344.
Az európai híres zsványok 163, 422—424.
Az ifjabb Robinzon vagy Spelhofen Róbert történetei 400.
Az ifjú Anacharsis utazása Görögországba 437—439.
Az indiai bölcs 233, 313.
Az Izé Purgatóriumhoz való utazása 252.
Az orosz hadifogoly a franciák között 419.
Az oroz-gyilkolás által szerencsétlenné tett menyasszony 512.
Az ostoba árvának szerencséje 469.
Az öreg Becshalmi a gyermekek közt 235, 273.
Az udvari szerelem 372.

B.

Bachich József 383.
 Bacsányi János 45, 66, 217.
Bácsmegyey Gyötrelmei 9, 24, 36, 41, 51, 66, 97, 192, 270—271, 273, 282, 320.
 Báji Patay Sámuel, I. Patay Sámuel.
 Bajza József 12, 16, 18, 61, 88, 89, 90, 199, 468, 488, 495, 500.
 Balás Károly (Sipeki) 420, 445.
 Balbus Hieronymus 250.

Balogh József 474.
 Balogh Sámuel (Almási) 85, 87, 353, 411, 475, 476, 493.
 Balzac 14.
Bánk-bán 294, 399.
 Bárány Boldizsár 383.
Barátságos oktatás 243, 246.
 Barclay 67, 219, 241, 243, 287—289, 445.
 Barcsay Ábrahám 225, 467.
 Barezzi Barezzo 445.
 Barkassy Ádám 324, 341.
 Báróczi Sándor 11, 22, 25, 45, 105, 106, 220—221, 224, 225—227, 255, 306, 381, 389—390, 390—392, 410.
Baragóné és Zalád 435.
Báró de Manx 35, 125, 345—351, 415, 426, 427, 507.
 Barthélemy, J.-J. 48, 127, 417, 437—439.
Báthori István 96, 425.
 Beaumont 131, 239, 240, 241, 296.
 Bebel 350.
Belizárius 114, 217—219, 229.
Bellafont az afrikai leányka 318.
 Belle-Belle 289.
 Belnay György Aloys 76.
 Benczúr Gyula 283.
 Benke József 483, 484, 515.
 Benkő Ferenc 294, 400, 401, 406.
 Benkő József 467.
 Beöthy Zsigmond 466.
 Beöthy Zsolt 4, 305.
 Bercsényi Miklós 288.
 Berkeley, Georg Monck 305.
 Berquin 467, 474.
 Bersi Mihály 334.
Bertraid és Grimoald 119, 402.
 Besecke, Joh. M. Gottl. 219.
 Bessenyei György 34, 44, 116, 127, 209, 228, 234, 293, 342, 385, 436.
Bidpai és Lokmán 239, 243—244.
 Bilderbeck, L. Fr. 301.
 Bille, Karl Leberecht 301.

Bizarro, Pedro 292.
 Blumenhagen 177.
 Boccaccio 350.
 Bod Péter 210, 358.
 Boda József 286, 370.
 Boér Sándor (Kövesdi) 34,
 227, 287, 288.
 Boileau 48.
 Bohse, F. Aug. 279.
 Bokréta 364.
 Bornschein, J. E. D. 140, 160,
 440.
 Bourgeois, Franz 277.
 Bozóky István 329, 330, 332.
 Bozóky Mihály 479.
 Bölöni Sámuel 305, 306.
 Bremont 444.
Brend vitéz árnyéka 149, 433.
Brilliantina praetensio 275.
Buda várának visszavétele
 477—478.
 Budai Ezsaiás 414.
 Budai János 268.
 Bulwer 508.
 Bunyan János 197, 229—232.
Burghaim a maga gyermekei
 között 324.
 Burján Pál 80.
 Burton 479.
 Bürger, G. A. 125, 345, 349.
 Byron 48.

C.

Cabinet des Fées 131.
 Caigniez, Louis Charles 401.
 Calprenède 196, 220—221.
 Campe, J. H. 43, 48, 67, 123,
 177, 235, 236, 255—257,
 273, 293, 297, 304, 324, 340,
 354, 422, 433, 475, 507, 509.
Campenak leányához való
atyai tanácsa 184, 297.
Candide 115, 226.
 Caracciolo L. A. 236, 246.
 Castelli 493.
 Cato 105.
 Caylus 131, 240.
 Cerisiers de, René 452, 470.
 Cervantes 131, 197, 461.
 Cesarotti 380.
 Chapelain 444.

Chappuis, G. 444.
Chariklia 314.
 Chateaubriand 48, 134, 330,
 511.
 Chesterfield 340, 413.
 Chimani, L. 468.
Ciane 128, 301.
 Cicero 105.
Ciropédia 34, 241, 246.
Clarissa 168.
 Clauren, H. 52, 89, 176, 177,
 481, 488, 492, 497.
 Cochem, Martin 452, 470, 471
 Collin 493.
Contes moraux 172.
 Cooper 48.
Corinna 36, 197, 450—451.
 Corneille 350.
 Cornides Dániel 45.
 Cottin, M. F. R. 484.
 Cramer C. G. 140, 160, 394.
 Cramer, J. A. 462.
 Crébillon 225, 338.
 Csányi János 413, 414.
 Csehi András 134, 244.
Cselvay Ákos 386.
Cserei 197, 343, 374—376.
 Cserey Farkas 516.
 Csery Péter 42, 106, 386, 387,
 394, 397—399, 424, 430,
 435, 440, 454, 465, 514.

Csóka József 320.
 Csokonai V. Mihály 6, 8, 297.
 Csontos István 470, 471, 473.
 Csórja Ferenc 23, 486.
 Csúzy Zsigmond 58.
Cyrus nyugodalma 114, 233.
 Czárán Emánuel 12, 499, 500.
 Czövek István 96, 106, 163,
 165, 417, 419, 422, 426,
 428, 429.

D.

Dafnis és az Első Hajós 297,
 311.
 Dajka Gábor 40.
 Dániel István (Vargyasi báró)
 218, 229.
 Dapsy József 340.
 Deáki Filep Sámuel l. Filep
 Sámuel

- Defoe, David 121, 122, 231, 256.
 Dellarosa 517.
Demamx 35, 125, 345—351, 415, 426, 437, 507.
Democritus 43, 209, 242.
Democritusi cseppek 497.
 Déry István 454.
 Déryné 41, 353.
 Derzsi János 239, 240, 241.
 Dessewffy József 34.
 Dienes József (Hermányi) 210.
Diogenes Dialógusai 296.
Díszes erkölcsökre tanító beszédek 173, 224, 516.
Divina Commedia 197, 231.
 Dobai György 106, 385, 403, 408.
 Dobosy Mihály 395, 296, 433.
 Dodsley Róbert 189, 219, 227, 233, 413.
 Domokos Lajos 239.
Don Sylvio von Rosalva 131, 337.
Don Quijote 337.
 Doré 350.
 Douespe, S. 233.
 Döbrentei Gábor 34, 99, 194, 364, 370, 411, 438, 451, 467, 473, 474, 475, 512, 513.
 Drummer Máté 261.
Dsengischán khámok khámja 119, 419.
 Duclos 365.
 Dugat, D. P. 464.
 Dugonics András 22, 66, 95, 106, 109, 205, 264—267, 275—277, 287, 298, 299, 314, 333—334, 362, 363, 374—376.
 Dulházy Mihály 441.
 Dusch J. J. 192, 255, 269, 270, 323.
- E**
- Eberhard 89.
 Eckartshausen 162, 174, 286, 294, 343.
 Édes Gergely 260.
 Edvi Illés Pál 335, 494.
 Eggenberger József 35, 79.
Egy szatira 392.
Elbeszélések Houvard Ernesztől 502—503.
Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból 492.
Eleonora del Monti 336.
Élesdinek szerencsés ellévelyedése 403.
Életpéldázó Regék 441.
Elisa 181, 484, 330—332.
Elisa testamentoma 175, 184, 332.
 Ellinger István 81.
Elme-Futtatások (Illei János) 188, 280.
Elme-Futtatások (Kónyi) 129, 289.
Elmés és mulatságos rövid anekdoták 271, 273.
Elmés nyájasságok 210, 357.
Elmés és gyönyörködtető történetek 188, 483.
Első Mária magyar királynak élete 289.
Emberi indulatok tüköre 336.
Émile 48, 122, 291.
 Endrődi János 276.
Engelhard Márton 124, 465.
 Ens, Caspar 442—445.
 Eötvös József 161.
 Erasmus Rotterdamus 247, 250.
Erbia 40, 41, 42, 43, 145, 351—353, 457.
 Ercsey György 209.
Érdeklő, elmés, oktató és mulatságos történetek tára 503.
 Erdélyi István 426.
 Erdélyi Károly 505, 507.
Erdővári Klára 145, 182, 459—460.
Eredeti Elbeszélések 478.
Eredeti Magyar Románok 80, 520.
Erdőkönnyvecske 43, 185, 273.
Erdőesi Iskola 277—279.
Erdőesi Levelek 192, 224.
Erdőesi mesék 173, 225—227.
Erdőesi Rajzolatok 430.

Erkölcsmesitő való és költött történetek 162, 403—404.

Ertelius 371.

Érzékeny Mesék 179, 181, 302.

Érzékeny Történetek 493.

Érzékeny Utazások 197, 414.

Eschenburg 86.

Eslava de, Antonio 261.

Esterházy Pál 453.

Etelka 8, 43, 109, 118, 147, 264—267, 287.

Etelred 368, 409.

Eulenspiegel 370, 467.

Ezeregyéjszaka 133, 310, 432, 478—480, 498, 499, 510.

Ezeregy nap 133, 498—499.

Ezeregyóránegyed 133, 510—511.

F.

Fábián Gábor 475, 481, 482.

Faludi Ferenc 6, 8, 53, 58, 261—262, 356.

Fanni hagyományai 193, 303.

Faon és Hersze 332.

Farkas András 332.

Farkas Antal 23, 277, 279, 479.

Farkas Ferenc 80, 371, 388, 402.

Farkas József 408.

Farkas Károly 344, 345.

Farkas Sándor (Bölöni) 36, 51, 194, 432, 446, 447, 450—451, 469.

Farkas Sándor (Gyulafehérvári) 487.

Farkasvölgyi Imre 149, 365.

Faustus Andrelinus 250.

Fáy András 12, 64, 72, 106, 194, 364, 431, 455, 480, 489—492.

Fazekas Sámuel 460—462.

Fedor és Mária 21, 179, 181, 365—366.

Feith, Rh. 260.

Fejér Antal 22, 287, 288.

Fekete Ferenc (Fricsi) 411, 462.

Fénelon 113, 207, 208, 209, 234, 245, 292, 385, 436.

Fessler I. A. 119, 395, 405, 412, 417, 464.

ilep Sámuel (Deáki) 12, 81, F 106, 407, 437—439, 488, 496, 498—499, 501.

Fischer Christján 316.

Flübusztiérek históriája 160, 395—397.

Floevent monda 144, 249.

Flóra vagy szívreható apró románok 79, 356, 520.

Flórenc és Lion 248.

Florián, J. Cl. 173, 197, 461, 513—514.

Florian novellái 513—514.

Fogarasi Mihály 61.

Folnesics János Lajos 23, 96, 363, 364, 420.

Földi Ferenc 235, 273.

Földi János 65.

Freischütz 496.

Frenais 416.

Fridrik és Katt 499.

Friss Bokréta 431.

Fülep Gábor (Őri) 291.

G.

Gaál Dániel 371.

Gaál György 329.

Gaál József 12, 39, 106, 160, 161, 424, 509—510.

Gál András 324.

Galatea 197, 460—462.

Galland 133, 134, 244, 478, 479, 498, 510.

Ganganelli levelei 245.

Gánem és Fernáh 309, 479.

Gegő József 79.

Geisterseher 152.

Gelei József 255, 257, 267, 268, 304.

Gellert, Christian 34, 43, 74, 168, 170, 178, 212—214, 234, 355, 390, 437.

Génie du Christianisme 330.

Genlis 173, 411, 412.

Genovéva 144, 451—454.

Gerő György 211.

Gessner Idylliumai 267.

Gessner, S. 171, 192, 197, 223,
267, 297, 311, 312, 461.

Gessner Salamon Munkája 414.

Gil Blas 416.

Gindl József Ágoston 209.

Glatz 7, 467, 474.

Gleich, Jos, Alois 150, 317,
365, 428, 434, 447, 517.

Gleim 437.

Goedeke 135.

Goethe 135, 152, 156, 159,
168, 191, 192, 270, 282,
356, 432, 446, 469.

Goldoni 356.

Goldsmith 169, 486—487.

Gomez 206, 353, 368, 409.

Gonda László 494.

Gorove László 362, 363.

Gödri Ferenc 360.

Grandison 168.

Grátziák Bibliothekája 80, 520.

Gräffer, Franz 429.

Grillparzer 493.

Grimm 226, 463.

*Gróf Bellafont az afrikai
leányka* 318.

Gróf Oxenstirn 420.

*Gróf Pontisznak szomorú tör-
ténete* 268.

*Gróf Szalmonyi és Mairanti
Izabella históriája* 353.

Gróf Tankó Julius 404.

*Gróf Zrínyi Miklós vagy Szi-
getvárának ostromlása* 424.

Guarini 297.

Gueulette 133, 510, 511.

Guevara 327, 444.

Gulliver 245.

Guzman de Alfarache 197,
442—445.

Guzmics Izidor 41, 100, 221,
271, 410, 411, 465.

Gvadányi József 6, 338.

Gyallay Domokos 451.

Gyarmathy Sámuel 293, 304.

*Gyermekek és Ifjak Biblio-
thekája* 188, 354.

Gyöngyösi István 314, 326,
376.

Györfy József 244.

Gyujtó István 245, 386.

H.

Habicht, M. 478, 479.

Hagadorn 437.

Hagen von der, F. H. 478,
479.

Halálra nevetető könyv 393.

Halász József 360.

Halászi József 441.

Halem, G. A. 402.

Haller Albert 114, 291, 292,
296, 297.

Haller Antal 22, 241.

Haller László 207, 209, 234,
236, 245, 385, 436.

Hallónak boldog estvéje 115,
267.

Hamilton 338.

Ha nevetni akarsz 466.

Három napkeleti történetek 145,
307.

Harsányi Pál 82, 492.

Hartleben K. Adolf 35, 77, 80.

Hasper a Spada 157.

Haszonnal Mulattató Könyvtár
81, 521.

Hatvany Pál 310.

Hazenau Fridrik 366.

Hebbel 453.

Heckenast Gusztáv 82, 199.

Hegedüs Sámuel 410.

Heidfeld, Joh. 210.

Heloïse 191, 320.

Hensler, K. Fried. 311.

Henriette Wallmann 374.

Hentaller Elma 451.

Heráklitus és Democritus 209.

Herczer Jób 442—445.

Herder 135.

Herfort és Klárka 180, 193,
290, 291.

Herloszsohn 496.

Hermányi Dienes József 210.

Heroines 425.

Hertzeg Piripio története 336—
338.

Heun, K. G. S. 176, 481.

Hevesi Lajos 284.

Hieró történetei 119, 367—368.

Hirlanda 144, 470.

Hoffmann E. T. A. 260, 290.

Holberg 115, 245.
 Holosovszki Imre 81, 106, 370,
 373, 378, 382, 393.
 Homeros 83, 105, 168, 196,
 221.
 Homonnay Imre 482, 483.
 Horatius 83.
Horologium Turcicum 238.
 Horvát István 45.
 Horváth Ádám (Pálóci) 9, 36,
 52, 55, 267, 411, 435, 436.
 Horváth János 376.
 Horváth Lázár (Petrichevich)
 12, 508, 509.
 Horváth Mihály 219.
 Houwald, E. 53, 177, 502—
 503.
 Hriágyel Márton 209, 288.
 Huber, Th., 493.
 Huet, Dániel 84.
 Hugó Károly 405.
 Hugo Victor 14.
Humájun Námé 238.
 Hunyadi 516.
Hutsa 35, 377, 378.
 Hutten Ullrich 250.

I.

Idda 387, 471.
Ifjabbik Robinzon 123, 255—
 257, 304, 509.
Ifjúság Barátja 420.
 Igaz Simon 312.
 Ilics Timót 351.
 Illei János 280, 420, 445.
Ilna 389.
 Ilosvay Sámuel 369, 389.
 Immermann 350.
 Imperiali 360.
Inkák 516.
Itha 471.
Ivanhoe 81, 120, 480—481.
 Ivánkai Vitéz Imre I. Vitéz
 Imre.

J.

Jászai Láng Ádám, I. Láng
 Ádám.
 Jauffret, L. F. 467, 474.
Jeles Gondolatok 188, 229.

Jelki András 3, 124, 284, 285.
Jenatsch György 501.
Jetta szép tündérasszony 149,
 317.
 Johnson, Samuel 514.
 Jókai Mór 41, 205, 245, 264,
 283, 338, 345, 353, 396,
 481, 495.
Jólánka 147, 333—334.
 Jósika Miklós 12, 13, 14, 17,
 18, 19, 23, 42, 55, 57, 75,
 118, 147, 148, 154, 176,
 198, 298, 464, 491.
Jósika Miklós Regényei 82.
 Josintzi Sándor 236, 237.
Júlia levelei 24, 32, 128, 279,
 280.

K.

Kacsaifalvi László 3, 95, 185,
 376—377, 496.
Kálnoki Mór 384.
Kámor 488.
Kandid vagy a legjobbjik világ
 294.
Karaktert festő anekdoták 467.
 Kármán József 43, 193, 298,
 303, 304.
Kartigám 3, 8, 41, 43, 52,
 70, 74, 142, 203, 214—217,
 309, 353, 410, 458.
Kassandra 76, 196, 220—221.
Katinka, a marienburgi szép
leány 119, 454.
 Katona József 399.
 Kayser, A. Christoph 270, 271.
 Kazinczy Ferenc 9, 11, 24, 32,
 33, 34, 35, 36, 37, 41, 45,
 51, 52, 65, 70, 96, 97, 100,
 104, 106, 127, 145, 192,
 209, 215, 217, 226, 228,
 239, 253, 258, 260, 261,
 263, 267, 270, 271, 273,
 279, 280, 282, 284, 296,
 300, 320, 326, 335, 343,
 354, 380, 381, 385, 391,
 411, 412, 414, 415, 416, 418,
 432, 436, 439, 446, 450,
 451, 463, 468, 469, 473,
 474, 475, 480, 512, 516, 518.

- Kazinczy Gábor 463, 510—511.
Kedv-Csapongások 455.
Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok 210, 357.
 Kempis Tamás 113, 231.
 Kép Gejza László 257, 258.
 Kerekes Zsigmond 255.
Keresztény Herkules 119, 211.
 Keresztúri József 239.
Keresztýén Utazás 197, 229—232.
Két Koszorús Delinke 409, 410.
Két krónika 203—205.
Két szerető szívnek története 319.
 Kilián 35.
 Kind, Joh. Fridr. 119, 120, 424, 495, 496.
 Király József (Szathmári) 106, 459, 460, 469, 488, 494.
 Király Miklós (Szathmári) 317.
 Kis István 32, 35, 40, 77, 79, 354.
 Kis János 40, 44, 79, 106, 169, 208, 210, 303, 335, 336, 354, 355, 356, 357, 371, 411, 417, 420, 432, 436, 439, 462—463, 468, 479, 512, 513.
 Ifj. Kis János 513.
 Kis Sámuel (Zabolai) 417.
Kisderek tudománnyal teljes tárháza 239—240.
 Kisfaludy Károly 405, 455, 456, 464, 493, 518.
 Kisfaludy Sándor 252, 319, 320, 405.
 Kiss Imre (Nemeskéry) 306, 316.
 Kiss István 428.
 Kissolymosi Simó Károly, I. Simó Károly.
 Klein Herman 317.
 Klein, J. L. 399.
Klélia 439.
Klementi Laura 182, 358.
 Klestinszky László 460.
Klimius Miklós 115, 244—245.
Klio 462—463.
 Klopstock 135, 168, 355.
 Kóbor Istók 466.
Kolomposi Szarvas Gergely 329, 338—339.
 Komáromi József 248.
 Kónyi János 5, 22, 43, 106, 129, 130, 222, 223, 224, 226, 241, 242, 243, 245, 246, 248—250, 289, 326, 515, 516.
 Korn. Chr. Heinr. 24, 175, 254, 269, 391.
Korvinus Mátyás magyar király 405.
 Koszta József 469.
 Kotzebue, Aug. 11, 12, 40, 41, 48, 52, 89, 118, 174, 316, 335, 388, 407, 419, 442, 469, 485, 488, 489, 493, 494, 515, 520.
Kotzebue Szín-Darabjai 80, 388, 520.
 Kovács Ferenc 5, 235, 250—251, 254, 286, 299.
 Kovács Imre 336.
 Kováts Antal (Felfalusi) 448—450.
 Kováts István (Kovásznai) 468, 469.
 Kováts Sámuel 359.
 Kozma Gergely 79.
 Kölcsey Ferenc 13, 16, 165, 376, 416, 424.
 Kölesi Vincze Károly 284.
 Kőszegi Alajos 448.
 Kőváry László 449.
 Kövesdi Boér Sándor I. Boér Sándor.
 Kratter 454.
 Kubinyi Sándor 209, 229.
 Kulcsár István 307, 465.
 Kupai Nagy Rátz György 404, 413.
Külföldi Regénytár 14.
Külneki Gilméta 3, 186, 373—374.
Külömbféle válogatott elmefuttatások 188, 280.
Különbféle rövid történetek 188, 494.
Kyropaideia 113.

L.

Lacroix de, Péti 133, 498, 510.
 Lafontanie, August 52, 57, 81, 86, 89, 175, 176, 179, 186, 321, 332, 336, 344, 345, 364, 365, 369, 376, 377, 386, 387, 392, 408, 411, 471, 475, 476, 484, 491, 496, 501.
 Lakos János 512.
 Lamartine 48.
Landelinus iffiunak szörnyű esete 211.
 Landerer Ferenc (Füskuti) 6, 78.
 Landerer Lajos (Füskuti) 199.
 Landerer Mihály (Füskuti) 76, 78, 79.
 Láng Ádám (Jászai) 360, 402, 451—454.
 Lánggy István 477.
 Langlois 84.
 Lantier, E. F. 128, 487.
Laura 507.
László és Lajos 145, 146, 405.
Lazarillo de Tormes 442.
 Leibnitz 295.
Leithold 399.
Lelemények 393.
 Lencsés József Antal 480, 502.
Leontina 12, 181, 488—489.
 Lesage 197, 327, 416, 444, 498.
Lesprit de loi 163.
 Lessing 190.
 Lethenyei János 247.
Le véritable philosophe 391.
 Lewis, Matthew Gregory 323, 407.
 Lézay Marnezia, de Bressay 280.
 Lindau 441.
Lizára 358.
Lizinka 483—484.
 Locke 184.
L' Oiseau bleu 223.
 Luther 250.

M.

Madarász József (Kisfaludi) 485.
Magasin des adolescens 240.
Magasin des enfans 131, 239—240, 241.
Magasin des jeunes Dames 240.
Magyar regék, mondák és népmesék 463.
Magyar Robinzon 124, 378—380.
Magyar Valerius Maximus 516.
 Magyari János 268.
 Mailáth János 463.
 Major 205.
Málvina Regények Könyve 14.
 Mándy Sámuel 5, 9, 44, 82, 84, 85, 253.
Marcus Aurelius 417.
 Mardus 479.
Maré vára 146, 455—457.
Mária 179, 305—306.
 Marie de France 223.
 Marini 297.
 Marmontel 11, 67, 114, 172, 173, 174, 176, 178, 217—219, 224, 225—227, 294, 316, 380—381, 391, 513, 516.
Marmontelnek szívkepző regéi 380—381.
 Márton József 283, 477.
Második József császár 422.
Második József életének rövid leírása 281.
Második Július 250.
 Mayer, Kon. Ferd. 501.
Mazárna, vagy a csudálatos barlang 517.
 Medgyaszay József 458.
 Mednyánszky Alajos 492, 493.
 Medve Imre 264.
Meggyes vagy a fonnyasztó szerelem 12, 193, 499—500.
 Meissner, Aug. Gottl. 11, 165, 174, 403—404, 420—422, 430, 431, 437, 494.
 Melczer Jakab 284.
 Meletaon (Rost, Joh. L.) 215, 277, 279, 360, 479.

Menander (Walther, D. C.)

215, 277, 279, 360, 479.

Mendoza de Diego Hurtado 442.

Mennyei Korona 453.

Mészáros György 321.

Mészáros Ignác 215, 241, 295, 307.

Mészáros Károly 446.

Mészáros Máttyás 503.

Meteusz hún fejedelem 409.

Meyer, Andr. 243.

Michán—motivum 265, 307.

Mikes Kelemen 206, 307, 409.

Miklós Sógor 96, 325.

Mikszáth Kálmán 161, 448.

Miller, J. M. 259, 260, 273.

Mimili 177, 180, 481—482.

Mit nevelsz? 504.

Moiry de, Victor Gingins 283.

Moissy, de 218.

Molnár András 430, 441, 485, 489, 514.

Mondolat 364.

Montagathe 208.

Montaigne 184.

Montesquieu 126, 163, 165, 225, 423.

Montier asszonyinak levelei 184, 241, 295—296.

Montolieu de, Isabelle 373.

Moor Károly 157.

Morgan, Lady 48.

Mossóczy Institoris Károly 80.

Mulatságos gondolatok 445.

Mulatságos Könyv-Tár 80, 520.

Mulatságos Napok 206, 409.

Mulattató 42, 81, 521.

Munkácsy János 284.

Murány ostroma 493.

Musäus K. A., 132, 504.

Museus travesztált regéi 504—505.

Müller, Joh. Gottwerth 97, 325, 387.

Müller, Maler 453.

Münchhausen 125, 345—351, 415, 426, 427, 507.

Münchhausen, H. K. Friedrich 348—350.

Münchhauseniádák 125, 351, 415, 426—427.

N.

Nagy Ignác 138.

Nagy István (Szerencsi) 5, 243, 246.

Nagy János 209.

Nagy Kanut 102, 142.

Nagy László (Perecsényi) 339, 340, 425.

Nagy Sámuel 393.

Nagynyedi Heráklitus és Demokritos 209.

Náray Antal 455—457.

Naszályi Szász János l. Szász János.

Naubert, Christiane Benedicte 290.

Negalisza historiája 368.

Némety feljegyzésemelő történetek 310.

Nemeskéry Kiss Imre l. Kiss Imre.

Némethy József 447.

Nerodoli János 483.

Nicolai, Friedrich 242, 272.

Nicolai, K. L. 459.

Nicolas, Jean 360.

Noches de Invierno 261.

Nouvelle Heloise 191, 320.

Novantiken 97.

Nyargalótzsi csudálatos utazása 125.

Nyári Rózsák 447.

Nyitske Alajos 492.

O.

Octavianus 43, 144, 248—250.

Oeconomia Vitae Humanae

219, 227, 232—233, 414.

Oehlenschläger 290.

Okolicsányi János 395.

Okosdi Sebestyén 185, 312.

Oktató és érdeklő történetcskéik 489.

Oly feleség milyen ritka talál-tatik 306, 316.

Opitz Márton 8.

Orczy László 24.

Orczy Lőrinc 6, 8, 50.

Orestes és Hermione 323.

Orithia 339.
Ossian 191.
 Otományi Szabó László 1.
 Szabó László.
Ottília 500.
Ottó vagy a zabolátlan indulatok
 áldozata 42, 397—399.
Ovidius 83, 105, 269.
Oxenstirn 280, 445.
Oxenstirn 420.
Ozicourt, D' 218.
 Öri Fülep Gábor 1. Fülep
 Gábor.

P.

Pálffy Sámuel 351, 352, 379,
 457—458, 516.
 Pálóczi Horváth Ádám 1.
 Horváth Ádám.
Palotási Karolina 381.
Palugyay története 17, 20, 147,
 368—370, 389.
Pamela 167, 168, 169, 170.
Pancsatantra 134, 232, 238,
 244.
Pandora 81, 521.
 Pap Gábor 445.
 Pap Ferenc 473.
 Pataky Sámuel 244.
 Patay Sámuel (Báji) 134, 237,
 238, 244.
Páter Aemilián és Trési kis-
 asszony 257.
 Patzkó Ferenc Ágoston 76.
 Paul, Jean 89, 290.
Pazardi 500 501.
 Pázmány Péter 57.
 Péczeli József 281, 282.
Példákba foglalt erkölcsi taní-
 tások 185, 359.
 Perczell Imre 330.
 Perecsényi Nagy László 1.
 Nagy László.
Peregrinaggio 510.
Peregriny Elek 284, 507.
Pernety, Jacques 233.
Perrault 129, 223.
Perzsa levelek 126.
Pesti Furcsái 482, 509.
Péter cár 454.

Petőfi 161, 217, 424.
Petrichevich-Horváth Lázár 1.
 Horváth Lázár.
Pexenfelder 205.
Pfeffel 437.
Pichler, C. 119, 283, 477, 478,
 493.
Pintye Gregor 161.
Piripió története 132, 336, 338.
Pitaval 164, 165, 424.
Pitaval de Gayot 423, 424.
Plutarchus 247, 248.
Podotz és Kazimir, 127, 228,
 293.
Podroktz krónikája 292.
Poggio 350.
Pokolkői Vendel 102, 149, 447.
Pokolvári Bálint 448.
Polt J. J. 465.
Polyklet utazása 128, 467—468.
Pontisznak szomorú története
 268.
Pósfalvi Tullok Mihály 1. Tul-
 lok Mihály.
Procurator Simon és Vinkler
 a másvilágon 116, 285.
Pucz Antal 368, 431, 432, 447.
Pulci Lajos 84.
Pulkeria és Amália 242.
Purgstall, Hammer 479.
Putnoky Anna 436.

R.

Racine 48.
Ráday Gedeon 6, 8, 209, 267.
Radcliffe, Ann 140, 323.
Radó Vilmos 379.
Rák- könyvecske 185, 494.
Rákosi Jenő 453.
Rakovszky István 374.
Rambler 462.
Raphael 179, 484.
Raspe R. E. 345, 349.
Rasszelasz hercegnek története
 514.
Ráth Mátyás 261.
Ráth Pál 327.
Rautenstrauch, J. 235, 239,
 286.
Raynal 396.

- Räuber* 64.
 Reviczky József 369.
Rényképek 507.
 Révai Miklós 261—262.
 Richardson Sámuel 167, 168, 169, 170, 178, 191, 355, 356, 462.
 Richter, J. 328, 338.
Rinaldo Rinaldini 156, 157, 161, 378.
Ritka, csodás, rémletes és borzasztó Rakhelye 150, 495.
 Rittgräff 140, 429.
Róbert Péter második utazása 326.
Róbert Péter született Anglus élete 124, 313.
 Robertson 422.
Robinson Crusoe 64, 121, 122, 123.
Robinson és Robinzonádok 64, 121, 122, 123, 124, 255—257, 304, 378—380, 400, 509
 Roccini Antonia 440.
Római Éjtszakák 115, 448—450.
 Rosnyai Dávid 238.
 Rost Joh. L. (Menander) 215, 277, 279, 360, 479.
 Rousseau 48, 122, 161, 163, 165, 184, 185, 191, 240, 256, 291, 320, 355, 377, 423.
Rózika titkai 382.
 Rózsa István 427.
Rózsa-Szín Gyűjtemény 42, 78, 79, 81, 519.
- S.**
- Sachs Hans 249.
 Sacy de Silvester 479.
Sagen der Vorzeit 135.
 Sághy Ferenc 301.
 Saint-Lambert 226.
Sajdár és Rurik 102, 146, 383—384.
 Salzmann Chr. Gth. 67, 177, 312, 334, 494.
Salzman Christján erkölcsi kezdő-könyve 334.
 Sándor István 284, 285.
- Sándor István (Szlavniczai) 214, 234.
Sánta Ördög 197.
 Saur Jóséfa 227.
 Schall K. 478, 479.
 Schiller 152, 159, 161, 165, 225, 260, 396, 423, 424, 450.
 Schilling, F. R. G. 52, 96, 177, 363, 364, 382.
 Schlegel Fr. 450.
 Schmid Chr. 177, 186, 451—454, 470, 471, 471—473.
 Schopenhauer 48, 63.
 Schopenhauer Johanna 177.
 Schönberg Matthias 229.
 Schrödter 350.
 Schumann 453.
Schwädische Gräfin 170.
 Scott Walter 48, 53, 117, 120, 323, 480, 481, 496.
Scott Walter válogatott Románjai 81, 521.
 Sebestyén László 411.
 Serák Károlyné 451.
Siegfried von Lindenberg 325.
 Simó Károly (Kissolymosi) 446, 447, 469.
Simplicissimus 445.
 Sintonis Chr. Fr. 115, 268.
 Sipeki Balás Károly I. Balás Károly.
Skóciának fejei liloma 495—496.
 Snell J. P. L. 359, 360.
 Sófalvi József 232, 233, 414.
Sokrates Mainomenos 296.
 Somlyai Báthori István 96, 425.
 Sonnenfels 165.
 Soós Márton 264.
Soproni Estvék 462.
Spectator 166, 169, 307, 411, 462.
Speelhoven 465.
 Spies Maria Clementine 406, 407.
 Spiess Ch. H. 150, 310, 311, 517.
 Spindler 48, 120.
 Staël 48, 197, 450—451, 453, 512.

Stancsics Mihály 500, 507.
 Stark Seb. Gottfr. 238.
 Staut József 132, 480, 504—505.
 Steele 166, 306, 411, 462.
 Steinberg Christ. Gottl. 374.
 Stengelius 205.
 Sterne, L. 192, 197, 414, 415, 416, 473, 515.
Slibor vajda 493.
Stilfrid és Brunczvik 203—205.
 Straparola 510.
Súlyosdi Simon 455.
Svédí grófné 3, 34, 74, 234.
Svétziai grófné 212, 234.
 Swift 245.

Sz.

Szabó Anna (Abrudbányai) 493.
 Szabó Dávid 480, 502, 503.
 Szabó Dávid (Barczafalvi) 258, 260, 261.
 Szabó László (Otományi) 411, 271.
 Szabó László (Szentjóni) 289, 291.
 Szabó Sámuel (Abrudbányai) 79, 106, 358, 516.
 Szabolcska Mihály 453.
 Szacsuvay Sándor 252—253, 284.
 Szaitz Antal Mária 253.
Szójás Péter 125, 351, 426—427.
 Szalay Benjámín 480.
 Szalay László 13, 193, 480, 492, 499.
Szalmonyi és Mairanti Izabella históriája 353.
 Szász János (Naszályi) 422.
 Szathmári Király József I. Király József.
 Szathmári Király Miklós I. Király Miklós.
100 új csuda 495.
 Szébeny Pál 492.
 Széchenyi Ferenc 243, 246, 439.
 Széchenyi István 439.

Szedér Fábíán 464, 465.
Szegvári 273.
 Szekér Joachim 379.
 Szekrényesy Endre 497, 498.
 Szeles János 6.
 Szemere Bertalan 17.
 Szemere Pál 13, 17, 18, 19, 47, 48, 199, 369, 404.
Szent Hilárius 210, 358.
 Szentiványi László 313, 326.
 Szentjóni Szabó László I. Szabó László.
 Szentmiklósi Timotheus 116, 274, 275.
 Szentmiklóssy Alajos 516.
Szép történetek 188, 340.
 Szepessy Ignác 62.
Szerelem példája azaz Szerencsés Flórentziai 257.
Szerlem s Föláldozás 501.
 Szerentsi Nagy István I. Nagy István.
 Szigeti Sámuel 231, 241, 242.
Szigvárt 3, 51, 192, 217, 258—261, 273.
 Szikra Miklós 504.
 Szilágyi Márton 34, 113, 228, 247.
 Szilcz István 517.
 Szirmay Antal 66, 275, 509.
Szirmay Ilona 12, 39, 117, 161, 509—510.
Szívet formáló történetcskék 485.
Szívet sebhető római mesék 82, 253—254.
Szívkepző Regék 173, 380—381.
 Szlavniczai Sándor István I. Sándor István.
 Szontágh Gusztáv 13, 14, 99, 199, 456.
 Szüts István 290.
 Szvorényi József 318, 319.

T.

Takáts Éva (Karacsné) 478.
 Tállyai Dániel 263.
Tanítva mulattató víg és érzékeny anekdotok 162, 420—422.

Tankó Julius 141, 404.
Tarasconi Tartarin 350.
Tarimenes utazása 116, 293,
 342—343.
Tasso 297.
Tatler 166.
Tavaszi Virágok 188, 431, 447.
Taxonyi János 205.
Telander 279.
Teleki József 464.
Télémache 113, 115, 207, 234,
 236, 245, 268, 385, 436.
Telemak és Kalypsó 209.
Telepi György 402.
Téli Estvők 80, 520.
Téli Éjtszakák 261.
Téli és Nyári Könyvtár 78,
 519.
Természet és szerelem 185, 496.
Thaisz András 81, 120, 480.
Théis A. É. G. 128, 467, 468.
Theocritus 312.
Theophron 185, 297, 340, 341.
Thewrewk József 51.
Tidge 437.
Tieck, L. 249, 453.
Tihamér 464.
Till Eulenspiegel 370.
Tilsch János 33.
Tiltsch és Fia 14.
Tinka vagy a Férjji-próba
 501—502.
Toldi Szerelme 453.
Toldy Ferenc 13, 42, 215, 399,
 482.
Tompa Mihály 42, 268, 484.
Tordai Sámuel 23, 43, 214,
 231, 239, 240, 241.
Tormássy János 433.
Tömörkény István 453.
Törédékek R. (Rousseau) mun-
káiból 291.
Török István 402.
Törökországi Levelek 306.
Törpe Péter 150, 310, 311.
Történetek a mai időkből 445.
Trattner János Tamás 32,
 41, 77, 96, 487.
Trattner Károlyi 14.
Trattner Mátyás 77.
Tréfaberki Tivadar 482.

Trenk Fridrik históriája 262—
 264.
Trenk Frigyes 262—264.
Tromlitz, A. 120, 501.
Tsudálatos állatok kabinetje
 468.
Tudós Palóc 35, 54.
Tullo (Mihály) (Pósfalvi) 513.
Tündértár, vagyis báró Demánz
gondúzó kalandjai 507.
Türedelem és felebaráti szere-
tet 343.

U.

Uj Rózsaszínű Könyvtár 82,
 522.
Unalmas időkre szabható mu-
lató óra 515.
Unger, Fr. Helene 373, 374.
Ungi Pál 263.
Ussieux, D' 398.
Uzdi Péter 509.
Uzong 114, 291, 292.

V.

Váczy Sándor 440.
Vade Mecum 242, 271, 272,
 349.
Vajda Péter 14, 509.
Valerius Maximus 516.
Vak Béla 95, 399.
Valdray vagy a vándorló lélek
 149, 434.
Valeria és Scipio 280.
Valóságos mesterség 351, 415.
Vanda 360, 361.
Vándor Szünórái 511.
Várna 518.
Varnhagen von Ense 283.
Várta Mulatság 43, 129, 221—
 223.
Vas Gereben 205, 266, 448.
Vassziklai Fridolin 149, 427.
Védelem P. J. számára 165.
Veit Weber 135, 145, 300.
Verdion Otto Bernhard 313,
 326.
Velde, Van der 53, 120, 496.
Veres Márton 330, 331.
Vergilius 83, 105, 225, 312.

Verner 435.
 Vernet 507.
 Verri, A. 115, 448—450.
 Verseghy Ferenc 106, 255, 329,
 338, 373—374, 376—377,
 399, 401, 402, 496.
 Vertot 398.
 Vicar of Wakefield 169.
 Vidorffy Heverdel napja 502.
 Vieland Abderitái 505—507.
 Virág Benedek 65.
 Vitéz Imre (Ivánkai) 269, 270,
 296, 311, 323.
 Vitéz Kálnoki Móric 384.
 Vitkovics Mihály 44, 47, 51,
 303, 318, 319, 389, 467.
 Voinovich Géza 487.
 Volckmann Jakab 84.
 Voltaire 115, 163, 197, 225,
 226, 294, 295, 375, 376, 381,
 513.
 Vörösmarty Mihály 14, 405
 456, 475, 476, 478—480.
 Vulpius Chr. Aug. 150, 156,
 160, 378.

W.

Wagener, S. Christoph 372.
 Wagner, Fr. L. 436, 437.
 Waha, Guillaume 211, 212.
 Waitzenegger, F. J. 470, 471.
 Wall, Anton 316.
 Walpole, Horace 323.
 Walther, D. C. (Menander)
 215, 277, 279, 360, 479.
 Wächter, Leonhard 300.
 Weber 496.
 Weber Simon 76.
 Weissenthurn 401, 402.
 Werfer Károly 473.
 Werner, Zacharias 361.
 Werther 36, 51, 64, 191, 260,
 270, 271, 282, 303, 432, 446,
 447, 469.
 Wesselényi Farkas 114, 233.

Wieland 131, 132, 136, 168,
 197, 251, 252, 296, 299,
 337, 338, 355, 418, 479,
 504, 505—507, 518.
 Wigand György 82.
 Wigand Ottó 81.
 Wild Sebastian 149.
 Wilhelm Meister 152.
 Wilmsen, Fr. Ph. 477.
 Wobeser, Caroline 175, 331.

X.

Xenophon 34, 113, 241, 242,
 246, 247.

Y.

Yonca 223.
 Yorick és Elisa levelei 192, 415,
 473—474.

Z.

Zabolai Kis Sámuel, l. Kis
 Sámuel.
 Zádig 197, 226, 374—376, 381.
 Zádor György 480.
 Zaid 40, 118, 335—336.
 Zalányi Péter 218, 227, 229.
 Zarvotzay János 306.
 Zigán János 382.
 Zimmermann 494.
 Zoltán József 209, 244, 245,
 385, 436.
 Zólyomi 13, 17, 198, 199.
 Zomilla 145, 379, 457—458,
 516.
 Zoriada 145, 354.
 Zorinda 406.
 Zöld Marci 161.
 Zrínyi Miklós és az ő barátai
 40, 118, 146, 183, 324,
 341—342.
 Zrínyi Miklós vagy Szigetvárá-
 nak ostromlása 424.
 Zschokke 53, 96, 119, 283,
 315, 426, 441.